

Пол ЕННС

**Підручник
з БОГОСЛОВ'Я**

Paul Enns

**The Moody
Handbook
of Theology**

**MOODY PRESS
CHICAGO**

Пол ЕННС

ПІДРУЧНИК З БОГОСЛОВ'Я

**УКРАЇНЬКА БАПТИСТЬКА
ТЕОЛОГІЧНА СЕМІНАРІЯ**
БІБЛІЙНІСТЬ. МІСІЙНІСТЬ. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

УДК 2-23/28
ББК 86.376
Е 61

Е 61 Пол Еннс
Підручник з богослов'я / Пер. з англ. – 2-е вид. – Львів : Українська
баптистська теологічна семінарія, 2017. – 605 с.
ISBN 978-0-8024-3428-9 (англ.)
ISBN 978-5-8404-0269-6 (укр.)

Все, що вас може зацікавити з теми «богослов'я», ви знайдете в цьому виданні. Автор книги починає із розгляду біблійного богослов'я і продовжує послідовним вивченням систематичного, історичного, догматичного та сучасного богослов'я.

Ця праця написана з непохитною посвятою повноті, авторитету та непомильності Слова Божого. Вона написана з євангельської точки зору, хоча тут представлено і оцінено багато тлумачень і систем, які відхилились від істини, але які розглянуто у світлі Слова Божого.

«Підручник з богослов'я» призначений для богословів, студентів богословських факультетів та всіх, хто шукає всеохоплюючий довідник з богослов'я.

УДК 2-23/28
ББК 86.376

Paul Enns. The Moody Handbook of Theology
Moody Press, Chicago, 1989
© 1989 by Paul P. Enns.
All rights reserved.

Усі біблійні тексти взяті з перекладу Біблії проф. Івана Огієнка.

ISBN 978-0-8024-3428-9 (англ.)
ISBN 978-5-8404-0269-6 (укр.)
© 2003, Благовісник Галичини, перше видання
© 2017, Українська баптистська теологічна семінарія

*Ця книга присвячується членам
«Богослов'я 101 За Обіднім Столом» –
Гелен, моїй дружині, Террі та Джеремі,
моїм синам, з якими я ділився
багатьма із цих доктрин*

*Українське видання
присвячується подружжю
Мері та Олександру П'ятохам –
довголітнім працівникам
на ниві Божій в Україні*

СЛОВО ВІД ВИДАВЦЯ 2003 року

Поява «Підручника з богослов'я» – це вихід у світ першої книги подібно-го рівня українською мовою. Вона безперечно заповнить прогалину, яка є на сьогодні в українських духовних навчальних закладах. Ми переконані, що рівень матеріалу, викладеного в цьому підручнику, задовольнить вимоги як вищих, так і середніх богословських навчальних закладів.

Велике старання до появи цієї книги доклало подружжя – Олександр і Мері П'ятохи. Їм належить ідея перекладу й активна участь у процесі підготовки книги до друку. Фінансову сторону у виданні книги взяла на себе Конвенція Українських Баптистських Церков Канади. Голова ВСО ЄХБ Г. Комендант доклав старання для отримання дозволу на друк цієї книги.

Для українського баптистського братства видання «Підручника з богослов'я» є початком великої праці з підготовки і друкування богословських книг українською мовою. Ми щиро вдячні всім, хто вніс свою лепту у випуск цієї книги.

Видавництво «Благовісник Галичини»,
Іван Романюк

ЗМІСТ

Передмова.....	13
Вступне слово	15

Частина 1: Біблійне богослов'я

1. Вступ до біблійного богослов'я	19
2. Вступ до старозаповітного богослов'я.....	26
3. Богослов'я епохи Едему	36
4. Богослов'я епохи Ноя.....	40
5. Богослов'я епохи патріархів.....	44
6. Богослов'я епохи Мойсея	47
7. Богослов'я епохи монархів	53
8. Богослов'я епохи пророків	56
9. Вступ до богослов'я Нового Заповіту	65
10. Богослов'я синоптичних Євангелій.....	68
11. Богослов'я книги Дії святих апостолів.....	80
12. Богослов'я Якова.....	85
13. Богослов'я Павла	88
14. Богослов'я Послання до євреїв.....	99
15. Богослов'я Петра та Юди	105
16. Богослов'я Івана.....	112

Частина 2: Систематичне богослов'я

17. Вступ до систематичного богослов'я.....	125
18. Бібліологія: доктрина про Біблію.....	130
19. Властиве богослов'я: доктрина про Бога.....	154
20. Христологія: доктрина про Ісуса Христа.....	180
21. Пневматологія: доктрина про Святого Духа.....	207
22. Ангелологія: доктрина про ангелів, диявола та демонів	242
23. Антропологія та гамартіологія: доктрина про людину та гріх.....	255
24. Сотеріологія: доктрина про спасіння.....	269
25. Еклезіологія: доктрина про церкву	292
26. Есхатологія: доктрина останніх подій	313

Частина 3: Історичне богослов'я

27. Вступ до історичного богослов'я.....	339
28. Раннє богослов'я	343
29. Середньовічне богослов'я.....	364
30. Богослов'я Реформації.....	373
31. Богослов'я нового часу.....	387

Частина 4: Догматичне богослов'я

32. Вступ до догматичного богослов'я	397
33. Богослов'я Кальвіна	400
34. Богослов'я Армінія.....	413
35. Заповітне богослов'я.....	426
36. Диспенсаційне богослов'я	434
37. Католицьке богослов'я.....	447

Частина 5: Сучасне богослов'я

38. Вступ до сучасного богослов'я	461
39. Ліберальне богослов'я	464
40. Неортодоксальне богослов'я.....	472
41. Радикальне богослов'я	484
42. Історичне богослов'я.....	493
43. Соціалістичне богослов'я	496
44. Католицьке богослов'я	502
45. Консервативне богослов'я	509

Післямова	519
-----------------	-----

Словник термінів	521
------------------------	-----

Примітки.....	543
---------------	-----

СПИСОК ТАБЛИЦЬ

Співвідношення біблійного богослов'я та інших дисциплін	22
Узгодження біблійного богослов'я	23
Контраст між біблійним та систематичним богослов'ям	23
Царство: об'єднуюча тема старозаповітного богослов'я	33
Схема заповітів старозаповітного богослов'я	34
Форма феодало-сюзеренсько-васальського договору	
Мойсеєвого заповіту у 2М. 19	48
Видіння пророка Захарії	63
Порівняння Євангелій: подібності та відмінності	69
Подібні чуда апостолів	81
Хронологія життя Павла	89
Послання Павла	90
Типи божественного відкриття	136
Слово Боже: два живих об'явлення	145
Атрибути Бога: різноманітність класифікації	161
Давня діаграма Святої Трійці	172
Порядок Божих постанов	178
Старозаповітні пророцтва про Ісуса Христа	183
Виконання пророцтв про Ісуса Христа	186
Слова Ісуса у Євангеліях	195
Божі діла, які чинив Ісус	196
Ознаки Тисячолітнього Царства в чудах Христа	197
Вибрані чуда з Євангелії від Івана	197
Деякі займенники чоловічого роду, які означають Св. Духа	210
Імена Святого Духа	211
Атрибути Триєдиного Бога	213
Олива як символ Святого Духа	217
Богом натхненне твориво	218
Паралельні місця про авторитетність Біблії	221
Паралельні суди: потоп та велика скорбота	223

Порівняння духовних та природних дарів	232
Взаємовідносини основоположних дарів	239
Імена диявола.....	248
Класифікація ангелів	251
Різні погляди на склад людини	262
Погляди щодо зарахування гріха	267
Теорії викуплення	272
Протиставлення двох народжень.....	289
Форми церковного управління	304
Погляди щодо Вечері Господньої.....	307
Погляди щодо останніх подій.....	335
Перекручення вчення про Ісуса Христа	357
Погляди Пелагія та Августина на гріх	359
Духовна дія таїнств в середньовічній церкві.....	370
Погляди реформаторів на викуплення.....	380
Погляди реформаторів на церкву та таїнства	383
Богослов'я реформаторів	386
Богословські погляди сучасного християнства	392
П'ять пунктів кальвінізму	410
Протиставлення кальвінізму та армініанізму.....	415
Армініанська доктрина (ремонстранти).....	419
Концепції заповітного богослов'я	432
Схеми, які представляють диспенсационалізм	440
Сім римо-католицьких таїнств	456
Ліберальне богослов'я	469
Деякі неоортодоксальні точки зору	481

ПЕРЕДМОВА

Упрагненні пізнати Бога розум задіяний найбільш, ніж в жодному іншому виді діяльності. Але людина ніколи не зможе прийти до пізнання Бога тільки завдяки своєму розумові (1Кор. 1:19-20, 2:14), а тому вона залежить від Об'явлення, яке Бог Сам їй дав (1Кор. 2:9-10). Оскільки Бог відкрив Себе через твориво (Рим. 1:19-20), дехто шукає Його через природничі науки, та лише для того, щоб врешті-решт зрозуміти, що знання, здобуте в такий спосіб, є неповним та обмеженим. Бог відкривав Себе в різні часи різними способами (Євр. 1:1) і зробив так, щоб це відкриття було точно записане за допомогою натхнення Святим Духом у непомилковому Писанні. Якщо смертна людина справді хоче пізнати Бога, вона повинна присвятити себе вивченню написаного Слова Божого.

Люди наближаються до такого пізнання через різні підходи до Біблії. Одні розробляють біблійне богослов'я, яке узагальнює те, чого навчає Біблія, осягаючи її істини крок за кроком у певних часових межах біблійних епох або періоду життя автора. Інші розвивають систематичне богослов'я, в якому доктрини Біблії розглядаються у повному обсязі та організовані у філософській або логічній формі. Треті вивчають доктрини в їхньому історичному розвитку упродовж усього часу від моменту завершення канону Писання аж до наших днів. При такому підході розглядаються як помилкові тлумачення, які були відкинені церквою, так і правдиві висновки, схвалені нею. У цьому випадку забезпечитись від помилок можна, якщо розглядати тлумачення будь-якої доктрини в її історичному розвитку, відкидаючи помилки і приймаючи істину. Інші дослідники зосереджуються на сучасному богослов'ї, що дає змогу побачити істину Біблії у контексті сучасних ідеологій. Продуктивним є також вивчення Біблії при порівнянні різних систем богослов'я, які виникли упродовж історії церкви. Кожен із цих підходів до вивчення Біблії має свої переваги. За допомогою кожного з цих методів написані багато томів глибоких праць і легкодоступних книжок для поглибленого вивчення.

Доктор Пол П. Еннс у цьому підручнику одним томом подає разом усі ці методи богослов'я. Все, що може зацікавити студента, він знайде тут, і нема потреби переходити від одного тому до іншого і від автора до автора, аби зібрати потрібний матеріал. Автор підручника починає з розгляду біблійного богослов'я і послідовно продовжує вивченням систематичного богослов'я, історичного богослов'я, догматичного богослов'я і сучасного

богослов'я. Таким чином, у межах загального аналізу у пропонованому «Підручнику з богослов'я» зібрані, продемонстровані та пояснені різні підходи до пізнання Бога у Його Слові.

Ця праця написана з щирою посвятою повноті, авторитету та непомильності Слова Божого. Вона написана з євангельської точки зору, хоча тут представлено і оцінено у світлі Слова Божого багато тлумачень і систем, які відхилились від істини. Автор намагається виконати припис із Тита 2:1: «А ти говори, що відповідає здоровій науці».

Ця праця може бути використана будь-яким серйозним студентом, який прагне зрозуміти Боже відкриття, незалежно від того, як воно розглядається – у біблійному, систематичному чи історичному розрізі. Завдяки цьому уважний читач зможе знайти місце істині Біблії у сфері сучасного богословського мислення або в різних системах вивчення, які виникли для того, щоб сформулювати Божу істину.

Нехай Господь, Який об'явив Себе, благословить використання цієї праці, щоб привести ще багатьох до пізнання Себе.

*Дж. Двайт Пентекост,
професор у відставці,
Далласька богословська семінарія,
Даллас, Техас*

ВСТУПНЕ СЛОВО

Неодноразово студенти вітали мене після семінарських лекцій зі словами «Що таке аміленіалізм?», або «Яка різниця між систематичним і біблійним богослов'ям?», або «Що таке богослов'я звільнення?». Ці запитання допомогли мені усвідомити, що існує потреба в загальній вступній праці в усій сфері богослов'я, яка могла б забезпечити відповіді на прості, однак суттєві запитання. Саме з таким задумом був написаний «Підручник з богослов'я». Аудиторія, для якої написана ця праця, не обмежується лише студентами Біблійних інститутів, коледжів та семінарій – вона також призначена для вчителів недільних шкіл та інших простих віруючих, які зацікавлені у вивченні чогось більшого про богослов'я.

Багато богословських праць у цілому є занадто складними для пересічного читача або студента-початківця в богослов'ї. Часто студенту доводиться звертатися до численних праць, аби знайти відповіді на прості базові запитання. Цей «Підручник з богослов'я» не створювався з таким задумом, щоб стати остаточною і вичерпною працею; це радше вступна праця, яка дасть основні відповіді на запитання у біблійному, систематичному, історичному, догматичному і сучасному богослов'ї. Хоч уже є багато корисних книг у кожній із цих сфер, та є й потреба в основоположній праці, яка зробила б огляд усього спектра богослов'я. І саме це є тією метою, якої повинен досягти цей «Підручник з богослов'я».

Через важливість і обсяг тих предметів, яких ми торкаємося в книзі, майже неможливо розібратися з усіма джерелами та богословами. Адже нові види богослов'я виникають постійно! У деяких категоріях, таких як сучасне богослов'я, були розглянуті лише ті праці й богослови, які є представниками певного виду богослов'я.

Об'єктивність, справедливість та точність при представленні різних точок зору були серйозною метою при написанні цієї книги. Ті фігури, які були відзначені у кожній категорії або точці зору богослов'я, такі як кальвінізм, армініанство та католицизм, є найвизначнішими представниками цих учень. Будь-який помічений читачем недогляд щодо цього є цілком ненавмисним.

Я також повинен висловити свою вдячність деяким людям, які мали вплив на цю працю. Хочу подякувати видавництву *Moody Press* за їхню підтримку і за бажання взятися за цей проєкт. Я також висловлюю подяку Дану Гоулту, виконавчому редактору видавництва *Moody Press* за його

допомогу, підбадьорення та можливість обговорювати цей проект. І я вдячний Бобу Ремей, редактору видавництва *Moody Press*, за його доброту і за багато корисних порад в процесі редагування.

Четверо людей мали особливий вплив на формування мого богословського мислення, і я повинен сказати, кому я завдячую цим. Я хочу подякувати доктору Вільяму Р. Айххорсту, професору систематичного богослов'я і президенту Вінніпегського біблійного коледжу і Вінніпегської богословської семінарії. Саме він прищепив мені першу любов до доктринальних істин Писання. Його особиста посвята авторитету і доктринам Писання допомогла мені сформувати моє богословське мислення і мою впевненість у Слові Божому. Я також вдячний професорам Далласкої богословської семінарії, які через свої праці і лекції мали вплив на мій богословський світогляд. Особливу честь я віддаю доктору Джону Ф. Валвурду, Дж. Двайту Пентекосту і Чарльзу С. Райрі. Їхнє вміння передавати Божу істину із великою компетентністю як усно, так і письмово, було для мене натхненням.

Хочу подякувати моїй дружині і моїм синам (яким і посвячується ця книга) за їх підтримку, підбадьорення і жертвність під час написання книги. Завдяки їхньому посвяченню цьому служінню моє важке завдання було полегшене. Кожен з нас присвятив себе історичним доктринам християнської віри і багато часу за обідом було проведено за обговоренням чудових істин Писання.

Понад усе я дякую моєму Господу, Який давав мені сили в цій праці. Це був довготривалий проект, який забрав багато часу, однак Господь був вірний і зміцнював мене під час багатьох годин, проведених у роботі за комп'ютером. І моя молитва про те, щоб читач ще більше полюбив нашого чудового Бога і Спасителя Ісуса Христа через вивчення цих доктрин. Знання є важливим, але воно повинно бути лише відповіддю на любов до Господа. Ісус сказав: «Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою» (Мт. 22:37). Я дуже сподіваюсь, що цей «Підручник з богослов'я» стане корисним внеском у виконання цієї великої і найважливішої заповіді в житті читача.

ЧАСТИНА 1

БІБЛІЙНЕ БОГОСЛОВ'Я

ВСТУП ДО БІБЛІЙНОГО БОГОСЛОВ'Я

ВИЗНАЧЕННЯ

Термін *біблійне богослов'я* може використовуватися різними способами. Хоча спосіб його використання, прийнятий у цьому підручнику, підкреслює насамперед особливі *методи* богословського вивчення, слід розуміти, що цей термін широко застосовується щодо *руху*, який в основному є ворожим до євангельської віри. Цей негативний відтінок у використанні терміну зникне тоді, коли ми приступимо до обговорення обґрунтованого значення біблійного богослов'я.

Отже, передусім цей вислів вживається для того, щоб змалювати біблійний богословський *рух*. Це був відросток лібералізму та неоортодоксії. Він почався з публікації Вальтером Ейчродсом його першого тому старозаповітного богослов'я у 1933 році та завершився опублікуванням другого тому старозаповітного богослов'я фон Радом у 1960 році.¹ Бревард Чілдс вважає, що цей рух пережив свій кінець у травні 1963 році, коли Джин А. Т. Робінс опублікував свою працю *Чесний з Богом*.

Цей рух спочатку був реакцією на лібералізм та шукав повернення до екзегетичного вивчення Святого Писання, особливо наголошуючи на необхідності вивчення того, що говорить Біблія. Свідченням цього є пам'ятний десяти томний *Богословський Словник Нового Заповіту*, виданий Кіттелем. Однак, як рух, він ніколи не відділяв себе від своїх ліберальних основ, він підтримував історико-критичну методичку. Для прикладу, при вивченні Євангелій прихильники біблійно-богословського руху застосовували історико-критичну методичку, намагаючись визначити, які із слів, що приписуються Христові, були насправді сказані Ним.

Оскільки цей рух визнавав слабкість лібералізму вісімнадцятого та дев'ятого століть, то він підтримував ліберальні припущення щодо Біблії. Його прихильники дотримувалися неоортодоксального погляду на відкриття, приймали еволюційне вчення як теорію походження людини, і на людському аспекті Біблії наголос робили більший, ніж на Божественному.

Наслідком було те, що цей рух знищував сам себе. Адже неможливо проводити серйозне, екзегетичне вивчення Писання і в той же час заперечувати авторитет самого Писання.²

Термін *біблійне богослов'я* застосовується також у методології, яка базується на історичних матеріалах із Старого та Нового Заповітів і переходить у богослов'я. Вона є екзегетичною за походженням, засновується на матеріалах Біблії і, на протигагу філософському розумінню богослов'я, робить наголос на історичних обставинах, в яких доктрини були висунені для обговорення; ця методологія розглядає богослов'я у межах даного історичного періоду (наприклад, в епоху Ноя чи Авраама), або з огляду на особистість автора і його праці (наприклад, св. апостолів Павла чи Івана).

У попередньо визначеному значенні біблійним богослов'ям можна назвати «ту гілку теологічної науки, яка систематично займається історично зумовленим прогресом Божого самовиявлення, як це є викладено в Біблії».³

З огляду на таке визначення біблійного богослов'я деякі аспекти слід розглянути докладніше.⁴

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ

Біблійне богослов'я досліджує ті періоди історії, в яких Бог виявив Себе, або в яких біблійними авторами був зроблений доктринальний наголос певним систематичним способом. Оскільки біблійне богослов'я представлено в систематизованій формі, воно відрізняється від систематичного богослов'я, яке засвоює істину із цілої Біблії та із сфери поза Біблією у процесі систематизації біблійних доктрин. Біблійне богослов'я є вужчим. Воно зосереджене на наголошенні того чи іншого періоду історії у Старому Заповіті, або на точному вченні того чи іншого автора у Новому Заповіті.

ІСТОРІЯ

Біблійне богослов'я приділяє увагу важливим історичним подіям, які знайшли відображення в Біблії. Що можна дізнатися про відкриття, пов'язані з епохою Старого Заповіту? За яких обставин писали Матвій чи Іван? Це важливі питання, які допомагають зрозуміти доктринальний наголос певного періоду або певного автора.

ПРОГРЕСИВНЕ ВІДКРИТТЯ

Ортодоксальною доктриною, якої тривалий час дотримувалися євангельські християни, є визнання прогресивного відкриття; Бог не відкрив усю істину про Себе за один раз, але виявляв Себе «поступово», чимраз повніше і різним людям упродовж усієї історії (порівняйте Євр. 1:1). Біблійне богослов'я досліджує цей поступ, розглядаючи відкриття, які Бог давав про Самого Себе в певну епоху чи через певного автора. Отже, Боже самовиявлення для Ноя та Авраама не було таким повним, як для Ісаї.

І більш рання книга Нового Заповіту, наприклад, Послання Якова, відображає більш спрощений погляд на церкву, ніж книги, написані пізніше, скажімо, пасторські послання.

БІБЛІЙНЕ В ПРИРОДІ

На протигагу системному богослов'ю, яке черпає інформацію про Бога із будь-якого джерела, біблійне богослов'я має вузький фокус, базуючись на інформації з Біблії (та на історичній інформації, яка розширює чи роз'яснює біблійні події). Таким чином, біблійне богослов'я за своєю природою є екзегетичним, яке розглядає доктрини в різних періодах історії, або вивчає слова та твердження певного автора. І це відкриває перед студентом можливість визначити самовиявлення Бога в даний період історії.

ВІДНОШЕННЯ ДО ІНШИХ ДИСЦИПЛІН⁵

ЕКЗЕГЕТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ

Біблійне богослов'я має пряме відношення до екзегетики («пояснювати; тлумачити»), так само як біблійне богослов'я є результатом екзегетики. Екзегетика є фундаментом біблійного богослов'я. Екзегетика вимагає аналізу біблійного тексту згідно з літературно-граматично-історичною методологією. (1) Уривок, який розглядається, слід вивчати у рамках мовних нормативів. Як це слово чи фраза переважно розуміється? (2) Уривок повинен вивчатися згідно з граматичними правилами; екзегетика вимагає ретельного вивчення іменників, дієслів, прийменників тощо, аби зрозуміти той чи інший уривок належним чином. (3) Уривок повинен вивчатися в його історичному контексті. Якими були політичні, соціальні, а особливо культурні обставини, в яких він був написаний? Біблійне богослов'я не закінчується екзегетикою, але воно повинно там починатися. Богослов зобов'язаний бути герменевтично точним при аналізі тексту, щоб правильно розуміти те, що написали Матвій, Павло чи Іван.

ВСТУПНЕ ВИВЧЕННЯ

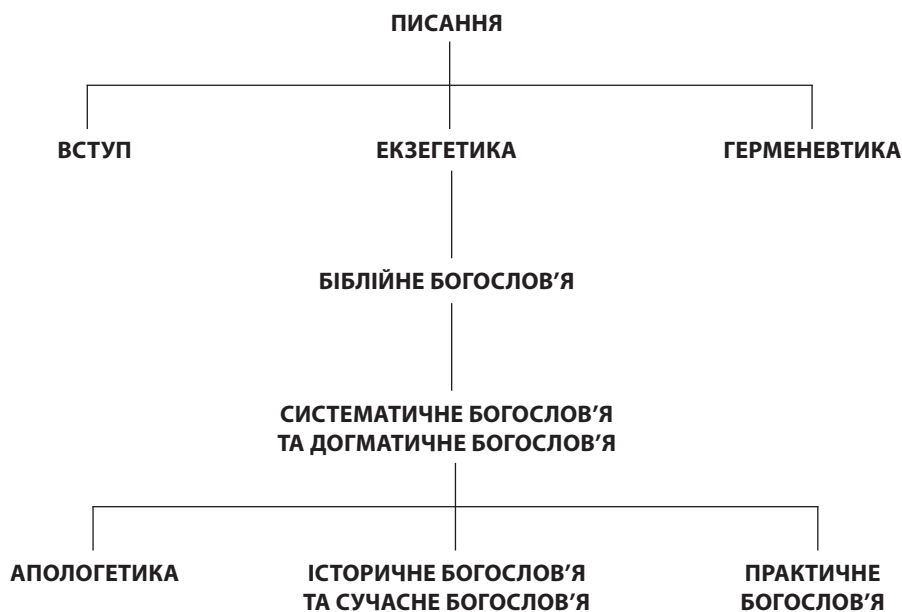
Хоча детальний розгляд ввідних питань не є метою біблійного богослов'я, обговорення деяких аспектів має суттєве значення, оскільки тлумачне розуміння може бути безпосередньо пов'язаним з вивченням вступів. Вступ визначає такі питання, як авторство, дата, кому адресоване Послання, причина та мета написання. Наприклад, датування Послання до євреїв має велике значення, оскільки воно дозволяє визначити міру

страждань тих, для кого ця книга написана. Переслідування стали більш жорстокими після спалення Риму в 64 році н.е. Але ще важливішим є питання, кому адресоване Послання до євреїв. Якщо ті, для кого написана ця книга, були невіруючими, то вона вивчатиметься одним способом; якщо адресатами вважати євреїв-християн, тоді книга сприйматиметься інакше. Своєю чергою, ті, кому було призначено те, що написали Матвій, Марко і Лука, також впливають на оцінку цих авторів. Для прикладу, богословську точку зору Матвія слід оцінювати з розумінням того, що він писав для юдейської аудиторії. Богословський погляд автора, зрозуміло, пов'язаний з питаннями, які висвітлюється у вступі.

Співвідношення біблійного богослов'я та інших дисциплін

ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ СИСТЕМАТИЧНОГО БОГОСЛОВ'Я

Між біблійним та систематичним богослов'ям існують як подібності, так і відмінності. І перше, і друге має своє коріння в аналізі Писання, хоча систематичне богослов'я також шукає істину в позабіблійних джерелах.

УЗГОДЖЕННЯ БІБЛІЙНОГО БОГОСЛОВ'Я

Екзегетика → Біблійне богослов'я → Систематичне богослов'я

Взаємовідносини між цими двома видами богослов'я були й залишаються складними.

(1) Біблійне богослов'я є передуючим щодо систематичного богослов'я; екзегетика веде до біблійного богослов'я, яке, своєю чергою, приводить до систематичного богослов'я.

(2) Біблійне богослов'я розглядає богословську проблематику, визначену авторами Біблії, тоді як систематичне богослов'я вносить ще й додаткові пояснення з філософської точки зору.

(3) Біблійне богослов'я наводить точку зору біблійного автора, а систематичне богослов'я подає доктринальний розгляд з сучасної точки зору.

(4) Біблійне богослов'я аналізує матеріал автора чи історичного періоду, тоді як систематичне богослов'я досліджує всі матеріали – як біблійні, так і позабіблійні, які стосуються того чи іншого доктринального питання.

Цей контраст, який існує між біблійним та систематичним богослов'ям, можна зобразити у вигляді таблиці.

КОНТРАСТ МІЖ БІБЛІЙНИМ ТА СИСТЕМАТИЧНИМ БОГОСЛОВ'ЯМ

Біблійне богослов'я	Систематичне богослов'я
Обмежується вивченням Писання.	Шукає істину в Писанні та в будь-яких джерелах поза Біблією.
Вивчає частину Писання.	Вивчає все Писання.
Збирає інформацію по доктрині від певного автора (напр. Іван чи Павло), або певної епохи (напр. епоха Авраама, пророків).	Збирає інформацію по доктрині, співставляючи все Писання.
Намагається зрозуміти, чому і як виникла доктрина.	Намагається зрозуміти, що було написано в кінцевому результаті.
Намагається зрозуміти сам процес, так само, як і його результат-продукт.	Намагається зрозуміти сам результат-продукт.
Розглядає прогрес виявлення у різних епохах (так як едемська епоха, епоха Ноя).	Розглядає кульмінацію Божого виявлення.

МЕТОДОЛОГІЯ

Біблійне богослов'я Старого Заповіту легше зрозуміти, якщо розглядати останнє як «центр» або об'єднуючий принцип. Висувалося багато різних пропозицій стосовно об'єднуючої теми Старого Заповіту. Вальтер Кайзер запропонував поняття «обітниця» як об'єднуючу тему; Елмер Мартенс – «Божий задум» як центральну точку; а Євген Мерріл – «царство» як провідну старозаповітну тему.

Та незалежно від того, на якій темі ставиться наголос, біблійне богослов'я Старого Заповіту має відобразити розгортання цієї теми в різних періодах Старого Заповіту (прогресивне відкриття). (Подальше обговорення методології див. «Вступ до богослов'я Старого Заповіту», розділ 2).

Оскільки книги Нового Заповіту були написані не менш як за п'ятдесят років,⁶ біблійне богослов'я Нового Заповіту повинно розглянути точку зору різних новозаповітних авторів. Таким чином, біблійне богослов'я Нового Заповіту вивчається згідно з теологією Павла, теологією Петра, теологією Івана тощо. Завдяки цьому видно, на яких саме доктринах наголошували автори Нового Заповіту і як вони розвивали ці доктрини. (Подальше обговорення методології див. «Вступ до богослов'я Нового Заповіту»).

ВАЖЛИВІСТЬ⁷

ПОКАЗУЄ ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ДОКТРИНИ

Значення біблійного богослов'я полягає в тому, що воно не відриває доктрину від її історичного контексту. У вивченні систематичного богослов'я можна повністю ігнорувати історичний контекст доктринальної істини; біблійне богослов'я служить для того, щоб уникнути цієї проблеми, зробивши предметом вивчення історичне місце, де ця доктрина зародилася.

ПОКАЗУЄ, НА ЧОМУ НАГОЛОШУЄ АВТОР

Біблійне богослов'я відкриває доктринальне вчення певного автора, або доктрину, сформовану упродовж якогось цілого періоду. У цьому розумінні біблійне богослов'я систематизує Писання, яке належить певному автору, або періоду і визначає основне вчення або доктринальний фокус цього автора, або цього проміжку часу. Завдяки цьому студент може визначити, на чому було наголошено в епоху Авраама, або на чому наголошував апостол Іван, розглядаючи з різних точок зору те, що переважно досягається через вивчення систематичного богослов'я.

ПОКАЗУЄ ЛЮДСЬКИЙ ЕЛЕМЕНТ У НАТХНЕННІ

Оскільки є правдою, що Біблія словесно натхненна, так само є істиною й те, що кожен автор Писання писав своїм особливим стилем. Біблійне богослов'я наголошує на людському факторі у створенні Писання (але не до такої межі, за якою натхнення виключається). Таким чином, завдання біблійного богослов'я полягає в тому, щоб розкрити те, чого навчали Павло чи Іван, або на чому наголошувалося упродовж старозаповітного історичного періоду. Біблійне богослов'я «вказує на особисті дані, інтерес та стиль авторів. Біблійне богослов'я робить наголос на тій участі, яку автори Слова Божого брали у його складанні, і в той же час, звісно, на те, що Слово Боже формувалося під божественним наглядом Його написання».⁸

ВСТУП ДО СТАРОЗАПОВІТНОГО БОГОСЛОВ'Я

Вивчення богослов'я Старого Заповіту є складним завданням. Між експертами старозаповітних книг немає одностайності щодо підходу, який слід використовувати. Тому розділ «Методологія старозаповітного богослов'я» висвітлить перед читачем різноманітні підходи, які застосовуються різними авторами. Старий Заповіт можна вивчати під темами «Бог», «гріх», «спасіння» тощо, але це дуже обмежуватиме, оскільки такий підхід не співпадає за обсягом з систематичним богослов'ям Старого Заповіту. Кількість часу, яка виділена для цієї теми, дає змогу вивчати Старий Заповіт, оперуючи різними епохами, які в ньому описані і в яких Бог виявив Себе. За такою схемою можна вивчати основну доктрину в межах кожної епохи (як це робить Честер Лейман), що полегшує справу, але не можна об'єднати вивчення у якое одне ціле. Можна також виявити загальну тему в різних епохах, як це робить Кайзер у своїй праці. Такий підхід полегшує сприйняття, оскільки дає змогу побачити єдність старозаповітного богослов'я.

Здається, що єдність Старого Заповіту виявляється найкраще, якщо розглядати його з огляду на тему «царство». На цій темі наголошується у всіх старозаповітних книгах – у Законі, у Пророках та у Писаннях. Весь Старий Заповіт свідчить, як Бог розповсюджував Своє теократичне царство через Своїх посередників. Серед людей Бог призначав керівників, через яких виявляв Свою волю і проявляв Себе. Кінцева, завершена форма Божого теократичного царства – тисячолітнє царство під керівництвом Ісуса Христа. І в кінцевому результаті це те царство, якого так очікує Старий Заповіт.

На рівні вступу до теми скажемо, що богослов'я Старого Заповіту покликане розглядати розгортання Божого відкриття; воно повинно ґрунтуватися на вивченні тексту Старого Заповіту; а єдність вивчення забезпечуватиметься усвідомленням постійно зростаючого цілеспрямованого теократичного «царства».

ІСТОРІЯ СТАРОЗАПОВІТНОГО БОГОСЛОВ'Я¹

РАННІЙ РОЗВИТОК

У Старому чи Новому Заповіті немає ознак системного вивчення біблійного богослов'я. Вперше такий підхід знаходимо в Іринієя (130-200 рр. після Р.Х.), який визнавав прогресивне відкриття Бога. Пізніше Августин (354-430 рр. після Р.Х.) запропонував п'ять історичних періодів Божого відкриття. В епоху Реформації богослови зосередилися переважно на сотеріологічних проблемах, внаслідок чого в той час біблійне богослов'я не розвивалося як наука.

ДЕВ'ЯТНАДЦЯТЕ СТОЛІТТЯ

Початки сучасного біблійного богослов'я можна прослідкувати від Джона Філіпа Габлера. Він описував біблійне богослов'я так: «...релігійні ідеї Писання як історичні факти, так і розрізнення різних часів та предметів, і так само різні етапи розвитку цих ідей».² Однак Габлер не приймав надприродне, тому першою консервативною працею, яка побачила світ, була «Христологія Старого Заповіту», видана Генґстенберґом (1829-1835). Ще раніше, Георг Лоренц Бауер (1755-1806) опублікував перше «Богослов'я Старого Заповіту», поділяючи його на богослов'я, антропологію та христологію. Відтак було видруковано багато праць із старозаповітного богослов'я, включаючи пам'ятну роботу Густава Фрідріха Олера в 1873-74 рр.³

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЙ

Історія релігійних шкіл відповідала настроям дев'ятнадцятого століття. Вона будувалася на застосуванні до релігії теорії еволюції Дарвіна. Віра євреїв уже не розглядалася як єдина віра, а як така, що взаємодіяла з іншими релігіями, оскільки всі вони походили від спільного джерела. На основі цього виводилися подібності між християнством, юдаїзмом, буддизмом та індуїзмом. Таким чином, Старий Заповіт розглядався не як божественне відкриття, а як результат історичного розвитку.

Богослов'я Старого Заповіту, засноване на ідеях історії релігійних шкіл, прийняло теорії Вільгаузена, які заперечували єдність Старого Заповіту, згруповуючи авторів окремих книг по певних відрізках часу.⁴ Таким чином, Старий Заповіт «був зведений до збірки матеріалів з окремих періодів і складався просто як відображення євреями багатьох поганських релігій».⁵

ШКОЛА ІСТОРІЇ СПАСІННЯ

Досягненням гуманістичного підходу до Біблії була школа Heilsgeschichte (історія спасіння), яка наголошувала на Божій активності в історії. Й.С.К. фон Гофман та інші богослови, вивчаючи Старий Заповіт,

відмітили у ньому постійний розвиток теми спасіння. Представники цієї школи наголошували на служінні Христа під час Його першого приходу та на Його завершальному служінні під час другого приходу. У цієї школи були як сильні, так і слабкі сторони. Її сила була в тому, що вона повернулася до Божественного відкриття; а недолік в тому, що вона відкидала Богонатхнення Писання (вони приймали лише деякі вищі критичні погляди Біблії). Ця школа мала значний вплив у двадцятому столітті.

НЕООРТОДОКСІЯ

Після Другої світової війни в старозаповітному богослов'ї відбулися певні зміни. Причини цих змін такі: «(1) повна втрата віри в еволюційний натуралізм; (2) реакція проти переконання, що історичної правди можна досягнути за допомогою чистого наукового «об'єктивізму», або що така об'єктивність є насправді досяжною; (3) тенденція повернення до ідеї відкриття у діалектичному (неоортодоксальному) богослов'ї».⁶ Старозаповітні теології початку двадцятого століття відображали реакцію як проти наукового гуманізму, так і проти прийняття суб'єктивності неоортодоксальності. Старозаповітне богослов'я Кьоніга заперечувало теорію Вільгаузена, але мало свої недоліки; Айсфельдт поділяв спосіб мислення історизму в тому, що заперечував активність Бога, однак наголошував на суб'єктивній природі віри богослова при зустрічі з Богом. Айхродт, відкинувши теорію Айсфельдта, дотримувався історичної теорії Габлера, але також наголошував на суб'єктивній природі вивчення.

Оскільки неоортодоксія призводила, загалом, до більш серйозного ставлення до Писання, Айхродт визнавав багато аспектів вищого критицизму, включаючи і заперечення вербального богонатхнення. На додачу до цього, богослов'я Старого Заповіту, створені під впливом неоортодоксії, наголошували на суб'єктивному елементі (нехтуючи об'єктивністю) у своєму підході до Писання.

КОНСЕРВАТИЗМ

На початку двадцятого століття у консервативному богослов'ї лідерство належало Принстонській семінарії. Представниками цієї школи створено чимало важливих старозаповітних праць, зокрема, «Біблійне богослов'я» Гергардуса Воса. Інші представники Принстонської семінарії, зокрема, Вільям Генрі Грін, Роберт Дік Вільсон та Б. Б. Ворфілд також зробили великий внесок у богослов'я. Високої оцінки заслуговують праці, присвячені богослов'ю Старого Заповіту, О. Т. Елліса та Е. Дж. Янга із Вестмінстерської семінарії. Чарльз С. Райрі, представник Далласької семінарії, також вніс значний внесок у богослов'я Старого Заповіту, написавши працю «*Основи віри в Тисячолітнє Царство*», в якій розглядає єдність Старого Заповіту, засновану на безумовних Божих заповідях із Ізраїлем.

МЕТОДОЛОГІЯ БОГОСЛОВ'Я СТАРОГО ЗАПОВІТУ⁷

Немає єдиної спільної думки щодо методології Старого Заповіту. За два минулих століття в розвитку богослов'я Старого Заповіту були значні розбіжності. При цьому застосовувалися деякі з наступних підходів.

ДОГМАТИЧНО-ДИДАКТИЧНИЙ МЕТОД

Слово *догматика* має відношення до догматичного або систематичного богослов'я. Догматика розглядає структуру Бог-людина-спасіння. Назву вперше ввів Георг Лоренц Бауер у 1796 році, а згодом нею послуговувався Р. С. Дентон. Дентон стверджував, що «найбільш основоположне утвердження релігії Старого Заповіту є в тому, що Ягве є Богом Ізраїлю, а Ізраїль є народом Ягве».⁸

ГЕНЕТИКО-ПРОГРЕСИВНИЙ МЕТОД

Цей підхід досліджує, як Бог відкривався у визначні епохи старозаповітної історії, що особливо проявлялося у тих заповідях, які Бог уклав з Ноем, Авраамом та Мойсеєм. Цей метод використовується Чесрером Лейманом, який перейняв його від свого вчителя Гергарда Воса. Лейман стверджує: «Ми бачимо, що найбільша лінія розходження в Божественному відкритті полягає в декількох заповідях, які Бог уклав з людиною... І це буде мій план для того, щоб індивідуально та в певному порядку розглянути ті заповіді, які Бог уклав з Ноем, Авраамом і Мойсеєм та через Христа. Усі вчення, серцевиною яких є ці заповіді, розглядатимуться з огляду на них».⁹ Айхродт також дотримується цього основоположного принципу (хоча його зараховують до послідовників методу, який розглядається нижче). Лейман визнає слушним розуміння Густава Олера.

Р. Е. Климента з Кембріджського університету також можна вважати послідовником цього методу.¹⁰

МЕТОД ПОПЕРЕЧНОГО РОЗРІЗУ

Цей метод був розроблений В. Айхродтом в 30-х роках минулого століття. При цьому він обстоював думку, що заповіт був серцевиною вивчення старозаповітного Писання. Айхродт покладається на історичну природу Старого Заповіту і розвиває своє богослов'я через «проведення поперечного розрізу через історичний процес, оголюючи внутрішню структуру релігії».¹¹ З цього принципу заповіту Айхродт виводить три основні категорії – Бог і народ, Бог і світ, та Бог і людина – для того, щоб показати розвиток думки та суспільства. Голландський богослов С. Фрізен дотримується

подібного погляду, утверджуючи «єдність» як центр вивчення Старого Заповіту. Наголос падає на єдність Старого Заповіту. Вальтер Кайзер-Молдшій також вбачає єдність старозаповітного Писання в тому, що вона полягає в «обітниці», в яку свідомо зробив свій внесок кожен з авторів Старого Заповіту.¹²

ТЕМАТИЧНИЙ МЕТОД

Джон Л. Маккензі розробляє старозаповітне богослов'я без розгляду новозаповітного Писання. Порівняно з іншими видами богослов'я Старого Заповіту ця спроба виглядає так, ніби Новий Заповіт і не існував. Маккензі погоджується з Гарнаком та Бультманом, які явно стверджували, що Старий Заповіт не є християнською книгою.¹³ Він розробляє свій варіант богослов'я Старого Заповіту на основі того, як Ізраїль пізнавав Ягве через свій досвід і переживання. Визнаючи, що не всякий досвід є рівноцінним, він ретельно вибирає, що включати у своє вивчення, і наголошує, що особливо важливою є «сукупність пережитого».¹⁴ На основі тематичного методу написані також праці «Основні богословські структури Старого Заповіту» Георга Форера та «Оглядове богослов'я Старого Заповіту» В. Ціммерлі.

ДІАХРОНІЧНИЙ МЕТОД

Г. фон Рад, який написав двотомне «Богослов'я Старого Заповіту», вважає, що старозаповітне богослов'я повинно «переказувати» те, що проповідував Ізраїль, або те визнання Старого Заповіту, яке ізраїльський народ утвердив у історичному контексті. Однак, він не мав на увазі нефактичну, «інтерпретовану» історію. Це «переповідання» не було в твердженнях віри; «це були дії, за допомогою яких люди виражали своє усвідомлення їхніх відносин з Богом».¹⁵ Фон Рад не знайшов центральної теми у богослов'ї Старого Заповіту і задовольнився розповіддю про те, що «Старий Заповіт говорить про свій власний зміст».¹⁶

МЕТОД ФОРМУВАННЯ ТРАДИЦІЙ

Гартмут Гезе розробив старозаповітне богослов'я, яке «слід розуміти, головним чином, як історичний процес розвитку... Немає ні християнського, ні юдейського богослов'я Старого Заповіту, а є одне богослов'я Старого Заповіту, яке реалізоване засобами старозаповітного формування традицій».¹⁷ Він вбачав взаємозв'язок та єдність Старого й Нового Заповітів в тому, що Новий Заповіт «приводить так званий Старий Заповіт до кінця». Єдність цих двох Заповітів слід було знайти у «процесі традицій», який був спільним для них обох. Новий Заповіт належить розглядати як мету Старого Заповіту. При такому підході Гезе, як і фон Рад, не бачив спільної теми

чи центральної точки вивчення Старого Заповіту. П. Штульмахер, також прихильник школи формування традицій, наводив аргументи на користь центральної точки, якою була «Євангелія виправдання у Христі».

ТЕМАТИЧНО-ДІАЛЕКТИЧНИЙ МЕТОД

В. Бругман, побачивши, що методологія старозаповітного богослов'я зайшла у безвихідь, запропонував розглянути тематичні та діалектичні взаємовідносини, опираючись на праці Террієна, Вестермана та Ганзона, які послуговувалися діалектичним методом (спосіб роздумування, який намагається вирішити конфлікт між протилежними ідеями). Наприклад, Террієн висуває аргументи на підтвердження реальності Божої присутності, яка є серцевиною біблійної віри і від якої залежить усе інше. Це також забезпечує послідовний зв'язок між Старим та Новим Заповітом. Діалектика, яку використовував Террієн, є етично-естетичною. «“Етичний” аспект діалектики представлений в історично-завітних матеріалах, а “естетичний” – у мудрості та у матеріалах псалмів».¹⁸

МЕТОД НОВОГО БІБЛІЙНОГО БОГОСЛОВ'Я

Бревард Чайлдс вимагав «нового біблійного богослов'я» поза історико-критичним методом (він звеличував людський розум як єдиний авторитет та обходився з Біблією, як з будь-якою іншою книгою), на якому наголошувала більшість видів старозаповітного богослов'я. Цей богослов пропонує облишити історико-критичний метод (відкинути історію релігійних шкіл) та висуває, як свою тезу, канон новозаповітної церкви. Він пропонує трактування біблійного тексту у його кінцевій формі, як нормальний метод роботи з богослов'ям Старого Заповіту.

БАГАТОАСПЕКТНО-КАНОНІЧНЕ БОГОСЛОВ'Я СТАРОГО ЗАПОВІТУ

Газель запропонував деякі важливі умови, які слід враховувати при вивченні Старого Заповіту. (1) Богослов'я Старого Заповіту повинно бути богослов'ям канонічного Старого Заповіту; воно відрізняється від історії Ізраїлю або історії релігійних понять. (2) Газель виступає проти центрального або ключового поняття у богослов'ї Старого Заповіту і схиляється до необхідності «надання узагальненого пояснення та тлумачення кінцевої форми індивідуальних старозаповітних писань або блоків писань для того, щоб дозволити з'явитися їхнім різноманітним темам, мотивам та поняттям і щоб виявити, у яких взаємовідносинах вони перебувають».¹⁹ (3) Використовувати багатоаспектний підхід, який дасть змогу розглядати співвідношення тих чи інших книг та блоків книг з притаманними їм наголосами. (4) Дотримуватися історично узгоджених дат походження

старозаповітних книг. (5) Представляти наскрізні теми Старого Заповіту так, як вони виникають із теологій книги чи блоку книг. (6) Ретельно вивчати різноманітні наскрізні теми для того, щоб розкрити взаємозв'язки між ними. (7) Богослов'я Старого Заповіту слід розглядати як частину більшого цілого, яке взаємопов'язане з Новим Заповітом.

«ОБІТНИЦЯ» ЯК ТЕМА

В основу євангельського богослов'я Старого Заповіту Вальтера Кайзера покладено єдність Старого Заповіту на основі теми обітниці. Кайзер розробляє богослов'я Старого Заповіту, базуючись на тлумаченні Писання, зокрема, обітницю Авраамового заповіту із книги Буття, 12:1-3, яким Бог відділяє для Себе особливих людей. Це ми бачимо у словах: «Я є Господь, Бог ваш, що випровадив вас із землі єгипетської». Це сталий вислів, який в цілому чи частково знаходимо у Старому Заповіті 125 разів.²⁰ Ця ж тема розвинена в утвердженні Ізраїлю, як народу Божого в епоху Мойсея, як обітниця Месії у часи Давида та обітниця майбутнього царства в епоху пророків.

«БОЖИЙ ЗАДУМ» ЯК ТЕМА

Інший євангельський підхід полягає в тому, що «Божий задум є ключем до змісту Старого Заповіту».²¹ Мартенс засновує свої тези на інтерпретації книги Вихід 5:22 – 6:8 і вважає свої основні висновки такими, які знаходять підтвердження у Старому Заповіті: (1) «Першопочатковим задумом Ягве для Свого народу є визволення»; (2) «Задум Ягве полягає в тому, щоб сформувати благочестиве суспільство»; (3) «Намір Ягве полягає в тому, щоб мати постійні взаємовідносини із Своім народом»; (4) «Намір Ягве для Його людей є в тому, щоб вони насолоджувалися добрим життям».²²

ВИЗНАЧЕННЯ БОГОСЛОВ'Я СТАРОГО ЗАПОВІТУ

У богослов'ї Старого Заповіту кілька елементів повинні бути очевидними. (1) Необхідною є доктрина про богонатхнення Писання, якщо ми хочемо бути справедливими до біблійного тексту. Не може бути ніякого правдивого вивчення біблійного тексту, якщо людина судить про нього за критеріями людського розуміння. (2) Старозаповітне богослов'я повинно включати в себе тлумачення біблійного тексту, застосовуючи правильні принципи герменевтики і тим самим дозволяючи біблійному текстові говорити самому за себе. Такий процес пізнання скоріше можна вважати індуктивним, ніж дедуктивним. (3) Старозаповітне богослов'я побудоване на припущенні прогресивного відкриття і, через тлумачення, – на

чимраз повнішому відкритті Бога в історії. (4) Старозавітне богослов'я вивчає різні епохи і особливо ті, які відмічені заповідями, які Бог уклав із Своїми посередниками, для того, щоб розкрити, як Бог виявляв Себе у біблійній історії. (5) Старозавітне богослов'я повинно розглядати єдність Писання. Воно полягає у самовідкритті Бога і відображає кінцеву мету, через яку Бог Старого та Нового Заповітів приносить Собі славу. Ця єдність коріниться у понятті царства.

Отже, найкраще вбачати єдність і центр, або тематичний принцип Старого Заповіту в понятті царства Божого.²³ Ця тема виразно прослідковується від початку книги Буття і аж до кінцевих слів пророків. Писання стверджує, що Бог виявляє Свою волю на землі через посередників.²⁴

**ЦАРСТВО: ОБ'ЄДНЮЮЧА ТЕМА СТАРОЗАПОВІТНОГО
БОГОСЛОВ'Я (деякі важливі моменти)**

Посередник	Посередницьке панування
АДАМ	Здійснював управління теократичним царством над творивом. Людина повинна бути покірною Богові й підкорити природу та тваринний світ.
НОЙ	Був посередником для теократичного царства через підтримання справедливості. Ной встановив смертну кару як визнання святості життя.
АВРААМ	1. Батько народу, через який одного дня Бог здійснюватиме Своє панування над світом. 2. Отримав Авраамів заповіт, який обіцяв: а) землю, б) спадок, в) благословіння.
МОЙСЕЙ ТА ІЗРАЇЛЬ	1. Божя воля була виявлена через закон Мойсея. Бог був царем, Ізраїль – підданцем, а Закон Мойсея – конституцією теократичного царства. 2. Ізраїль є посередником Божої істини для інших народів через Закон Мойсея.
ДАВИД	1. Давид був посередником Божого правління на землі в Давидову епоху (1010-970 до Р.Х.). 2. Отримав Давидів заповіт, який в очікуванні царства Месії обіцяв: а) династію, б) царство, в) престол, г) вічне панування.
ПРОРОКИ	1. Коли царі відійшли від Господа, Бог підняв пророків як посередників Свого теократичного царства. 2. Пророки мали подвійну місію: а) вони закликали народ бути слухняними Закону Мойсея у теократичному царстві; б) пророкували щодо кінцевої форми цього царства як тисячолітнього панування Месії. 3. Ісаї бачив страждаючого Месію як Основоположника майбутнього царського панування Месії. 4. Єремія проголосив Новий Заповіт, за допомогою якого Бог благословить Ізраїль у майбутньому царстві. 5. Єзекиїл свідчив про відновлення поклоніння у майбутньому царстві. 6. Даниїл бачив Месію, Який знищує всі земні царства та засновує тисячолітнє царство.

У будь-якій точці історії, починаючи від книги Буття, Бог керує Своїм посередницьким царством на землі через призначених посланців. Адам був першим посередником Божого царства на землі; Месія буде останнім Посередником.

З самого початку Божа ціль для людини була в тому, щоб людина панувала над творивом. Людина повинна була стати царем землі.²⁵ І від часу, коли людина впала, Бог постійно працює над тим, щоб відновити статус людини, як царя землі. Та кінцевою формою панування людини над землею буде царство Месії.

Ці заповіді не ставили ніяких інших умов, окрім тих, що особливо наголошували на Божому царстві як на центральній темі богослов'я Старого Заповіту.

У Авраамовому Заповіті (1М. 12:1-3) Бог визначив людину, через яку Він подасть визволення та благословіння. У Палестинському Заповіті (5М. 30) Ізраїлеві, нащадкові Авраама, було обіцяно землю, в якій Бог їх благословить. Однак це благословіння врешті-решт прийде через Месію, нащадка як Авраама, так і царя Давида (2Сам. 7:12-16; Мт. 1:1). Більше того, це благословіння стане можливим через відроджених людей, як обіцяно у Новому Заповіті (Єр. 31:31-34).

Ці чотири заповіді утворюють основу богослов'я Старого Заповіту, згідно з яким Бог визволить та благословить Свій народ. Взаємозв'язки та наголоси у цих заповідях можна побачити в наступній діаграмі.

СХЕМА ЗАПОВІТІВ СТАРОЗАПОВІТНОГО БОГОСЛОВ'Я

НАГОЛОСИ У БОГОСЛОВ'І СТАРОГО ЗАПОВІТУ

Підсумовуючи, можна вважати центральною темою богослов'я Старого Заповіту тему *царства*. Від самого початку історії Бог через призначених

посередників керував посередницьким царством упродовж усього періоду, відображеного у Старому Заповіті. Однак в процесі цього управління передбачалося кульмінаційне посередницьке царство: тисячоліття панування Месії. Ті старозаповітні заповіді, які були без усяких умов, особливо яскраво визначають природу майбутнього тисячолітнього царства. Через заповіт з Авраамом Бог започаткував Свої відносини з особливим народом, Ізраїлем. Бог пообіцяв йому землю, спадок, з якого вийде Месія, та народ, над яким Він царюватиме, а також духовні благословення, в які входить прощення. Через нагадування старозаповітних Писань Бог працює з Ізраїлем, аби привести його до місця духовного благословення, в якому він буде посланцем від Бога, щоб благословити народи світу.

З певними умовами Ізраїлеві було дано Закон Мойсея, який демонстрував Божу святість на рівні Божого стандарту. Ті, хто вступив би у спілкування із святим Богом, також повинні були б дотримуватися Його святих стандартів. І цього можна було б досягнути через прощення, обіцяне у Новому Заповіті (Єр. 31:31-34). Книги пророків додають окремі деталі про те, як це відбуватиметься. Ісаїя та Захарія розповідають не лише про Месію, Який панує, а й про Месію, Який страждає, і через якого Бог дарує прощення. Багато пророчих книг докладно розповідають про важкий період, коли при поверненні Месії народ Ізраїлю буде наверненим, прощеним і знову отримає ту землю, яка була йому обіцяна (5М. 30:1-10). Народи світу також увійдуть у благословення. Часто повторюваною темою у Божій програмі праці з Ізраїлем та поганами з метою привести їх до місця благословення є тема про те, як людський рід постійно продовжує чинити гріх, а ласка Бога відновлює людство, яке заблукало.

Однак в обітниці Давидові сказано, що його найбільший Син буде Тим, через Кого це майбутнє царство велично вступить у силу (2Сам. 7:12-16). У цьому надзвичайному твердженні Бог обіцяє Давидові, що його династія, з якої вийде Месія, ніколи не завершить своє існування, і царство Месії буде довічним.

Та що є метою всього цього? Книга Захарії завершується відповідним наголосом: святість Бога. Метою Божого прагнення знову навести грішних людей до спільності з Ним є те, щоб принести славу Своему імені. Бог – святий, і все, що вступить у спілкування з Ним, повинно бути святим. І той день, коли Богові у Його святості відроджений народ віддасть поклін у відновленому світі, й стане початком Тисячолітнього Царства.

БОГОСЛОВ'Я ЕПОХИ ЕДЕМУ

ТВОРІННЯ ТА ЙОГО МЕТА

ТВОРЕЦЬ

На підтвердження існування Бога не висувається жодних аргументів. Сказано про Нього надзвичайно просто: «на початку Бог...» Існування Бога є само собою зрозумілим. Він виявляє Себе як *Елогім*, і це ім'я пов'язане з іменем *Ел*, яке має корінь із значенням «влада» або «страх». Воно свідчить про «Божу величність або перевагу над усіма іншими богами».¹ Ім'я «Елогім» визначає Бога як «суб'єкт усієї Божественної активності, виявленої людині, і як об'єкт усього правдивого благоговіння та страху для людини».² Це ім'я підкреслює суверенність Бога (1М. 24:3; Іс. 37:16; 54:5), Його роль як Судді (Пс. 50:6; 58:11; 75:7), Його велич або славу (Іс. 40:28; 65:16), Його роль як Бога-Спасителя (1М. 17:8; 26:24; 28:13) і Його близькість зі Своїм народом (1М. 48:15; Пс. 4:1; Єр. 23:23).

Хоч Бог виступає як надприродний Бог, Він шукає спілкування з людиною. Він визнає створення людини як щось дуже добре (1М. 1:31); Він творить людину за Своїм образом та за Своєю власною подобою для того, щоб мати можливість спілкуватися з людиною і щоб людина могла панувати над землею (1М. 1:26); Він розмовляє з людиною (1М. 1:28-30); Він створює певні умови спеціально для людини (5М. 1:3-25, 29-30); Він випробовує відданість людини (1М. 2:16-17); Він шукає людину (1М. 3:9).

СТВОРЕННЯ СВІТУ

«На початку» означає час Божого творення. Це не міф, це історична подія. У 1М. 1:1 наведено основне твердження, підкріплене у 2-му вірші трьома обставинами, з яких випливає, що між 1М. 1:1 та 1:2 не існує ніякої прогалини. Слово «створив» (євр. *bara*) наводить на думку, що Бог створив *ex nihilo*, «із нічого». Це не було перетворенням речовин, які вже існували раніше (пор. Рим. 4:17; Євр. 11:3). Про дні творення сказано як

про такі, в яких «був вечір, і був ранок», тобто що це були 24-годинні дні. Слова «другий день», «третій день» також вимагають значення 24-годинного дня.³ Розповідь про творення є запереченням будь-якої форми еволюції – атеїстичної, теїстичної чи випадкової. Якщо людина є наслідком еволюційного процесу, то вона не є морально підзвітна Богові; однак, якщо Бог безпосередньо створив людину, то вона морально підзвітна Богу і була створена для того, щоб ходити у святості і спілкуватися з Ним.

Але якою була мета творення? Без сумніву, велич, безмежність та значимість творіння повинна була принести Богові славу.⁴

СТВОРЕННЯ ЛЮДИНИ

Створення людини – унікальний акт. Людина була створена останнього дня, у кульмінаційний момент Божого творіння. При завершенні створення людини Бог відзначив: «І ото – вельми добре воно» (1М. 1:31). Людина не є наслідком еволюції, а безпосереднім творивом Божим (1М.1:27; 2:7; 5:1; 5М. 4:32). 5М 1:27 подає нам основне твердження; у 1М. 2:7 наведені додаткові подробиці тієї самої оповіді. Важливо також відмітити, що й Христос засвідчив, що Бог Сам безпосередньо створив людину (Мт. 19:4). Окрім того, Бог створив окремі різновидності (1М. 1:27). Однак найважливіше, що Бог створив людину за Своїм образом та подобою. Це не стосується форми тіла, оскільки Бог є дух (Ів. 4:24); це духовна, моральна та природна подібність. У своїй духовній подобі людина, як відроджена істота, може мати спілкування з Богом (Еф. 2:1:5); за подібністю у своїй природі людина має інтелект, емоції та волю для того, щоб знати Бога та близько спілкуватися з Ним; у своїй моральній подібності людина може знати і підкорятися вказівкам Бога.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ

Божа мета щодо створення людини висловлена у 1М. 1:26: «...і хай панують». Бог поставив людину у Свій сад панувати над Їого творивом. Адам був Божим посередником, поставленим на землі для того, щоб запроваджувати Божу волю. І подальше призначення людини в ролі Божого посередника бачимо у Пс. 8:7-9: «Учинив Ти його володарем творива рук Своїх, все під ноги йому вмістив: худобу дрібну та биків, їх усіх, а також степових звірів диких, птаство небесне та риби морські, і все, що морськими дорогами ходить!» І, як Божий посередник, Адам повинен був звершувати владу над усім творивом – над рослинним та тваринним світом. Він мав панувати над Божим творивом.

Бог створив людині надзвичайно сприятливі умови і дав їй випробування. Людині було дозволено їсти з будь-якого дерева в едемському саду, але не з дерева пізнання добра і зла (1М. 2:7). Як тільки людина це зробила, то наслідком стала смерть. Дерево пізнання добра та зла повинно було розвинути

людину духовно; відсутність знання не є ознакою незрілості (5М. 1:39). Божа мета полягала у тому, що людина повинна була досягнути знання добра і зла внаслідок того, що *не їстиме* цього плоду. У такий спосіб людина прославила б Бога – і запанувала б над Божим царством на землі, перебуваючи у безгрішному стані. Та людина не послухалась Бога і пізнала добро та зло, ступивши на неправильний шлях.⁵

ПАДІННЯ ТА СУД

СПОКУСА ТА ГРІХ

Бог помістив людину в саду і дав їй можливість підкорятись Йому та провадити людський рід до вічного блаженства (вона могла б стати утвердженою у праведності, споживаючи плоди з дерева життя). Це був тест для Адама на його відданість та слухняність Богові.

Спокуса, яка привела до гріха, прийшла до Єви через змія. Той факт, що змій міг спокушати Єву, наводить на думку про наявність зла (хоч людина ще не вчинила гріха). Те, звідки прийшов гріх, залишиться загадкою назавжди, це одна з таємниць життя. І хоч промовляв до Єви змій, сама спокуса походила від сатани. Це стало можливим, бо він був «хитрий» («мудрий», Мт. 10:16). Диявол повстав проти слави Божої і намагався перешкодити спілкуванню людини з Богом та пануванню людини над Божим творивом. Через змія диявол навів сумнів щодо Божих слів (1М. 3:1); він сказав неправду, запевняючи, що людина не помре (1М. 3:4) дуже сильним виразом: «Умерти – не вмрете!»⁶ Єва піддалася спокусі й учинила гріх у такий спосіб, який є спільним для всього людського роду: через пожадливість тіла, пожадливість очей та гордість життєву (пор. 1Ів. 2:16). Адам також взяв участь у цьому гріху, хоч обдуреною була Єва (1Тим. 2:14). Адам був свідомий того, що чинить, а отже підлягає суворішому судові. Саме з цієї причини Адам вважається першим грішником (Рим. 5:12-21).

СУД

Адам і Єва прийшли до пізнання добра і зла, але не таким чином, як повинні були це зробити. У наступну мить після цього світ навколо них став виглядати по-іншому; вони побачили свою наготу – щось таке, на що вони раніше не зважали (1М. 3:7). Їх розум забруднився, і це створило перешкоди для спілкування з Богом.

Від Адама, посередника Божої істини, Бог вимагав підзвітності (1М. 3:9). Саме на Адама, як на голову людського роду, лягла головна відповідальність. Вперше Бог проголосив суд на змія та диявола, який прийняв образ змія (1М. 3:14-15). Через те, що сатана намагався звеличити себе, він буде

принижений, плазуватиме на животі, поїдаючи порох на своєму шляху. Слова з 1М. 3:15 стосуються диявола. Хоч він отримає незначну перемогу, насіння жінки (Христос) нанесе йому смертельний удар. Бог також осудив жінку: народжуючи дітей, вона зазнаватиме болю (1М. 3:16) і буде жадати свого чоловіка,⁷ який пануватиме над нею. Для Адама суд означав те, що він працюватиме дуже важко; земля вийде з-під покори йому.⁸ Трагічна звістка очікувала на Адама: з'явиться смерть. Адам і Єва померли як фізично, так і духовно.

ОБІТНИЦЯ ВИЗВОЛЕННЯ

У 1М. 3:15 Бог проголосив ворожнечу, яка буде між дияволом та людством. Це *protevangelium*, перше проголошення Доброї Вістки у Писанні.

Дияволу буде нанесено руйнівний, смертельний удар. Це передбачення перемоги Христа над дияволом на хресті (Кол. 2:14-15; Євр. 2:14), коли Він зробить диявола безсилим, наділить людину здатністю відновити своє довічне спілкування з Богом, внаслідок чого людині знову підкориться усе твориво. Сатана здобуватиме незначні перемоги («ти будеш жалити його в п'яту»), що є передбаченням смерті Христа; однак ця сама смерть стане запорукою поразки диявола.

Хоч Адам та Єва згрішили й стали смертними, Бог зробив крок до того, щоб вирішити дилему людини. Він дав їм надію на майбутнього Спасителя, який знищить смерть, відродить віруючу людину до спілкування з Богом і завершить історію пануванням Месії на землі для того, щоб відновити все те, що втратив Адам.

Незважаючи на те, що Адам втратив повноту влади у царському пануванні як Божий посередник, 1М. 3:15 відкриває майбутнє, коли царство Месії велично утвердиться в силі, відновлюючи втрачене Адамом.

ПІДСУМОК

Щодо Божого відкриття в епоху Едему потрібно відмітити декілька аспектів. (1) Бог відкрив Себе як всемогутній та суверенний у творенні Всесвіту та світу. (2) Бог є святий і вимагає покори для того, щоб мати з Ним спілкування. (3) Бог є Богом милості, як це показано через обітницю Спасителя. (4) Людина є вершиною Божого творива, створена за образом та подобою Божою для спілкування з Ним і для того, щоб панувати над Божим творивом. (5) Людина є відповідальним створінням, підзвітним Святому Богові. Людина вважається грішником через гріх Адама. (6) Бог висуває програму Свого викуплення, обіцяючи Спасителя для Адама та Єви. Ця обітниця передбачає кінцеву тріумфальну перемогу Ісуса над дияволом і забезпечення основи для відновленого Царства.

БОГОСЛОВ'Я ЕПОХИ НОЯ

НАЩАДКИ КАЇНА ТА СИФА

В епоху Ноя спостерігається погіршення й деградація людського роду. У цей період відбулося розходження між благочестивим родом Сифа та безбожним родом Каїна; склалися дві різні гілки людства. Епоха Ноя може бути охарактеризована як така, що відображає «природний розвиток людського роду... тоді, як відкриття тут загалом носить більше негативний, ніж позитивний характер. Воно обмежене *мінімумом* ласки!»¹

Тенденція вкорінення гріха упродовж цього періоду почалася з того, що Каїн убив Авеля (1М. 4:1-8). Каїн роззлився, що Бог прийняв жертвоприношення Авеля, який приніс кращу жертву, бо вона була по вірі (Євр. 11:4). Господь застеріг Каїна про гріх, який «підстерігає у дверях» (1М. 4:7). Кейл та Деліч змальовують гріх як «дикого звіра, який ховається при дверях людського серця і прагне пожерти душу людини (1Петр. 2:8)».² Заздалегідь усе обдумавши, Каїн убив свого брата і був вигнаний Господом (1М. 4:8-11). Земля, яка не прийняла невинної крові Авеля, надалі відкидатиме Каїна; він зможе скористатися з того, що родить земля лише внаслідок важкої праці і подолання великих труднощів (1М. 4:12).

Разом з убивством, учиненим Каїном, виникає нова цивілізація. Розбудовуються міста (4:16-17), виникає полігамія (4:19), розвивається мистецтво (4:21), виробництво металу дає поштовх прогресу (4:22), але, разом з тим, розширює сфери впливу незнане доти насильство (4:23). Загалом, розвиваючи цивілізацію, людина намагалася ослабити наслідки Божого гніву, який віддалив її від Бога.³ У п'ятому розділі книги Буття розповідається про історію роду Сифа, який корінним чином відрізнявся від Каїнового роду. Нащадки Сифа були благочестивим родом, тоді як нащадки Каїна є представниками роду безбожників. У Біблії це відображено так: п'ятим нащадком Каїна був Ламех, з якого почалася полігамія; п'ятим нащадком Сифа був Енох, перший, хто розпочав ходити з Богом. Більше того, саме Сифів рід почав поклонятися Богові (1М. 4:26).

ПОТОП

Шостий розділ книги Буття описує подальше погіршення людського роду, що призвело до Божого суду через потоп. Чому Біблія називає праведною людиною тільки Ноя, якщо рід Сифа був утверджений як благочестивий рід? Оскільки висловлюються різні міркування щодо значення слів «сини Божі» (1М. 6:2), здається, доречною буде думка, що слова «сини Божі» стосуються благочестивого роду Сифа, тоді як «людські дочки» – це безбожний рід Каїна.⁴ Внаслідок того, що благочестиві нащадки Сифа одружувалися з безбожними потомками Каїна, людський рід став цілком зіпсованим, опустившись до рівня «тіла», а це свідчить про слабкість та про те, що грішна раса була покинута для життя у гріхові.⁵ Гріховність людини покрила населену землю, і ця гріховність була сильною та глибоко вкоріненою (1М. 6:5). Цей період показує відкритий бунт людини проти Божого царства та встановленого Божого авторитету.

Ной як посередник Божого царського правління, один-єдиний виступав як праведний чоловік з цілого грішного світу (1М. 6:9-11). Ной був праведний як щодо Бога, так і щодо людей: він був праведником (євр. *zedek*) з огляду на людські вимоги і був бездоганним (євр. *tamin*) з огляду на Божі вимоги (6:9).⁶ Тут доречно буде звернути увагу на протистояння Ноя світові: Ной був праведним у той час, коли земля була зіпсована; він ходив з Богом, а земля була сповнена насильства.

Гріх вимагає суду, і Господь проголосив Свій справедливий суд над гріхом (1М. 6:7, 13); Його Дух більше не боротиметься з людиною. Двояке розуміння суду та благословення, яке так часто зустрічається у Старому Заповіті, ми знову бачимо в 1М. 6:7-8. Пообіцявши судити грішне людство, Бог також проголосив Своє благословення на Ноя. Боже посередницьке царство буде настановлене через Ноїв рід.

НОІВ ЗАПОВІТ

Першим вчинком Ноя після потопу було будівництво жертівника та поклоніння Богові (1М. 8:20). Це перше оповідання у Старому Заповіті про поклоніння Господові через жертвоприношення крові на вівтарі. Спаловані жертви пізніше будуть узвичаєні як жертвоприношення посвячення (3М. 1:1-7).

Проголосивши Свій заповіт (1М. 6:18), після потопу Бог уклав його з Ноем (1М. 9:9). Ноїв заповіт визначає принципи, на основі яких людина повинна панувати над Божим царством на землі. (1) Бог забезпечив продовження людського роду (9:1). Людині було наказано наповнювати землю, тому що кількість її населенців зменшилася до восьми осіб. Наказу про підкорення землі Бог тепер уже не повторив (пор. 1М. 1:28; 9:1); це Боже доручення було втрачене через гріх. (2) Тваринам був вкладений страх перед людиною (9:2). До того

часу тварини добровільно корилися людині, але через те, що люди надалі стануть споживати м'ясо, Бог наділив тварин страхом перед людиною для їхнього захисту та збереження. (3) Бог забезпечив людину засобами для підтримання життя (1М. 9:3-4). Людина більше не мусить бути вегетаріанцем; тепер їй дано м'ясо для їжі. Однак кров не можна було їсти, тому що вона являє собою життя (пор. 3М. 17:14). (4) Бог забезпечив людині захист життя (1М. 9:5-6). Як управитель Божого царства, Ной повинен був оберігати святість людського життя. Бог підняв ціну людського життя до такої міри, що той, хто вб'є іншу людину, повинен буде втратити своє власне життя. Бог розглядав вбивство як напад на *Свою* особистість, тому що людина була створена за образом Божим. Це послідовне вчення як Старого, так і Нового Заповіту (2М. 21:12-24; 2М. 24:17; 3М.35:29-34; 2Сам. 4:9-12; Рим. 13:4). Помста не повинна була чинитися особисто, як кровна, а справедливе покарання винного ставало прерогативою законної вищої влади.⁷ (5) Бог пообіцяв ніколи більше не посилати потопу, який би знищив все людство (1М. 9:11).

Ной був посередником Божого заповіту для всього людства. Це також безумовний заповіт, оскільки ніяких додаткових умов до нього не додавалося. Бог показав, що це було щось таке, що Він зробить сам (1М. 6:18; 9:9, 11).

БЛАГОСЛОВЕННЯ СИМА

Хоча людство зменшилося до восьми осіб, Бог ще раз показує, що Він благословлятиме людський рід. Раніше Він проголосив благословення через насіння жінки (1М. 3:15), тепер Він говорить про майбутні благословення через Симів рід (1М. 9:26), вказуючи на звуження повноважень посередницького роду. Слова «Благословенний Господь» наводять на думку, що справжня віра буде збережена серед потомків Сима.⁸ Ці слова також підтверджують, що насліддя Сима має спілкування з Богом. Слово «Господь» надруковане в багатьох англійських версіях Старого Заповіту великими літерами (ГОСПОДЬ – «LORD») і передає тетраграму – ЯГВГ (YHWH). Раніше воно вимовлялося як «Єгова», але напевне повинно вимовлятися як «Ягвег». Це ім'я є значущим, тому що пізніше воно означатиме Його взаємовідносини у заповіті з Ізраїлем. Про це йдеться у 2М. 6:3. Ці слова також наводять на думку, що Месія, Обіцяний, який настановить Царство, прийде через рід Сима.

За нащадками Сима можна прослідкувати в історії Ізраїлю. Арпахшад (1М. 10:22) є «предком євреїв».⁹ Від імені Евер (1М.10:24), очевидно, походить назва «євреї», і Авраам визнається його потомком (1М. 14:13).¹⁰ Нащадкам Яфета також було обіцяне благословення (1М. 9:27). Саме ім'я «Яфет» означає «бути широким», що свідчить про його популярність. Ім'я «Елогім» знаходимо у благословенні Яфета, що означає «Бог Творець та Правитель світу»; спочатку воно стосувалося благословення землі, а не духовних благословень, хоча Яфет матиме частку і в останніх.¹¹

Незважаючи на те, що Бог осудив зіпсований світ через потоп, майбутнє благословення є для всіх людей. Це благословення походить через Бога заповіту, Ягве, для людей Його заповіту, нащадків Сима. Тепер Бог відкриває, що Він керуватиме програмою Свого царства через рід Сима, який, ймовірно, перейде в ізраїльський народ.

БАВИЛОНСЬКА ВЕЖА

У Шинейрському краї люди знайшли долину та оселилися в ній (1М. 11:2). Тут вони вирішили спорудити місто «та башту, а вершина її аж до неба» (4-й вірш). Дехто вважає, що це була ступенева пірамідна башта (зіккурат), підвищена платформа, на якій звершувалися поклоніння.¹² Коли Господь побачив, що чинили люди, Він перемішав їхню мову, аби не дозволити їм завершити зведення цієї споруди. Повчальними є слова, які описують дії Бога. Божя трансцендентність та іманентність є очевидними (1М. 11:7). Той, Який так далеко, «зійшов донизу» для того, щоб побачити, що роблять люди. У цих словах також мається на увазі Трійця: «Тож зійдімо».

Гріх людей полягав у тому, що: (1) вони повстали проти ясного наказу Бога (1М. 9:1); (2) вони шукали власної слави замість того, щоб шукати Божої слави. Вони проголосили: «ану, *наробімо ... збудуймо собі ... вчинімо для себе*» (1М. 11:3-4); (3) вони хотіли вчинити для себе ім'я (1М. 11:3). Їхньою метою було вибудувати башту, яка принесла б їм пошесті; (4) вони хотіли уникнути розсіяння й збудували башту, яка стала б пунктом збору.¹³ Це була спроба побудувати своє царство замість Божого царства.

Перемішавши мови, Бог досягнув Своєї мети. Люди були розсіяні й вивонали Його заповідь (1М. 9:1), наповнюючи землю.

ПІДСУМОК

Упродовж Ноевої епохи Бог виявив Себе людям. (1) Він – праведний Бог, Який вимагає покори Своїм наказам. (2) Бог не випускає із уваги гріх; Він судить гріх. (3) Бог є як трансцендентним, так і іманентним. Той Бог, Який є цілком інший, ніж люди, має близьке спілкування з людством. (4) Бог приймає поклоніння Свого народу. Перша згадка про поклоніння із жертвоприношенням крові згадується у цю епоху. (5) Бог є суверенним; Його воля буде здійсненою. (6) Бог благословить єврейський народ, і, в кінцевому результаті, – народи світу через Сифа, з Месіанського роду. Царство передбачене через Сифа.

БОГОСЛОВ'Я ЕПОХИ ПАТРІАРХІВ

Глибше поняття царства розкривається у 12-му розділі книги Буття. Тут ми бачимо певні зміни у відносинах Бога з людством. У попередніх розділах Бог мав відносини з людством загалом. Після того як людський рід упав у гріх, Бог робить усе для того, щоб благословити й визволити людство, яке впало, працюючи через вибраних людей. Авраам стає центральною фігурою, через яку працюватиме Бог. Він обіцяє благословення для Авраама та його нащадків, результатом якого буде прихід Месії із благословенням для єврейського народу та народів світу в тисячолітньому царстві.

АВРААМІВ ЗАПОВІТ¹

ПРИРОДА ЗАПОВІТУ

Бог постановив покликати для Себе особливих людей, через яких Він дасть благословення для всіх народів. Авраамів Заповіт особливо важливий для належного розуміння поняття царства і є основоположним для старозаповітного богослов'я. (1) Авраамів заповіт описується в 1М. 12:1-3, і він є *безумовним* заповітом. До нього не додається ніяких умов (і ніяких «якщо» для того, щоб навести на думку, що його виконання залежить від людини). (2) Це *дослівний* заповіт, обіцянки якого слід розуміти буквально. Землю, яку обіцяно, необхідно сприймати у прямому значенні цього слова – це не є форма неба. (3) Він є *вічним* заповітом. Вічними є й обітниці, які Бог дав Ізраїлеві.

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ЗАПОВІТУ

Є три основних риси Авраамового заповіту.

Обітниця про землю (1М. 12:1). Бог покликав Авраама з Уру Халдейського в ту землю, яку Він йому дасть. Ця обітниця повторюється

в 1М. 13:14-18, де вона підтверджується іншим заповітом; Його умови знаходимо в 1М. 15:18-21 (виключаючи будь-яку можливість того, що вони будуть виконані аж на небі). Земельний аспект Авраамового заповіту докладніше викладений у 5М. 30:1-10, що і є Палестинським Заповітом.

Обітниця про нащадків (1М. 12:2). Бог пообіцяв Авраамові, що зробить з нього великий народ. Аврааму, який мав 75 років і був бездітний (1М. 12:2), було обіцяно велику кількість нащадків. Ця обітниця з новою силою повторюється в 1М. 17:6, де Бог обіцяє, що літній патріарх стане родоначальником царських родів та народів. Виповненням цієї обітниці, яка розширюється у Давидовому Заповіті (2Сам. 7:12-16), буде престол Давида з пануванням Месіанського царства над єврейським народом.

Обітниця благословення та визволення (1М. 12:3). Бог пообіцяв благословити Авраама та всі роди через нього. Ця обітниця повторюється у Новому Заповіті (Єр. 31:31-34; пор. Євр. 8:6-13) і наголошує на «духовному благословенні Ізраїлю та визволенні».² Слова Книги пророка Єремії передбачають прощення гріха.

Зрозуміла і вічна природа цього заповіту є очевидною у зв'язку з тим, що його знову підтверджено перед Ісаком (1М. 21:12; 26:3-4). Обітниці із словами «Я зроблю» свідчать про безумовність цього заповіту. Пізніше Бог підтвердив його і для Якова (1М. 28:14-15). Необхідно наголосити, що Бог знову підтвердив ці обітниці, незважаючи на гріхи патріархів, і це є фактом, який наголошує на безумовній природі Авраамового Заповіту.

ВИПОВНЕННЯ ЗАПОВІТУ

Бог виконує Авраамів заповіт буквально, і про це свідчить історія.³ Він благословив Авраама, давши йому землю (1М. 13:14-17); Бог пролив на нього духовні благословення (1М. 13:8, 18; 14:22, 23; 21:22); дав йому численних нащадків (1М. 22:17; 49:3-28).

Однак важлива обітниця Авраамового заповіту виповниться у майбутньому, коли настане Месіанське царство. (1) Ізраїль, як народ, у майбутньому посідатиме землю. Багато уривків Старого Заповіту передбачають майбутнє благословення Ізраїлю та його володіння землею, як і було обіцяно Авраамові. Пророк Єзекиїль передбачає майбутній день, коли Ізраїлеві буде повернуто *землю* (Єз. 20:33-37, 40-42; 36:1-37:28). (2) Ізраїль, як *народ*, буде навернений, прощений та відновлений (Рим. 11:25-27). (3) Ізраїль покається й отримає у майбутньому *Боже прощення* (Зах. 12:10-14). Остаточне виповнення Авраамового заповіту пов'язане з тим, що воно завершиться поверненням Месії, аби визволити та благословити Свій народ Ізраїль. І саме через ізраїльський народ Бог пообіцяв у книзі Буття (12:1-3) благословити народи світу. Це завершальне благословення виразиться у прощенні гріхів та славному пануванні царства Месії на землі.

ПІДСУМОК

Упродовж Авраамової епохи ми бачимо, як Бог чимраз повніше відкривається людям. Бог робить крок для того, щоб вирішити дилему гріха, що ввійшла в людський рід. І замість того, щоб мати справу з людством загалом, як до того часу, Бог починає працювати з особою, з Авраамом, через якого Він хоче покликати особливий народ. А через цих людей Бог благословить народи землі. Нащадки Авраама будуть посередниками Божої волі на землі, і саме через цей народ, Ізраїль, прийде Месія і заснує Своє царство. Таким чином, Бог пообіцяв благословення через нащадків Авраама – благословення, яке пізніше включатиме в себе прощення гріхів (Єр. 31:34).

БОГОСЛОВ'Я ЕПОХИ МОЙСЕЯ

Коли Яків, його сини та їхні сім'ї покидали рідну землю, то це була просто велика родина, яка переїжджала до Єгипту. Та пізніше, як свідчить книга Вихід, сім'я Якова переросла в народ. Цей народ стане ключовим інструментом у Божому об'явленні людству. Коли з боку хетеїв, а пізніше і єгиптян, посилювалося гноблення Ізраїлю, Бог постановив визволити його з рабства. У кульмінаційний момент покарання (2М. 12), Бог насилає ангела-смертоносця на єгипетський край. Врятувалися тільки ті, хто помазав одвірки та перекладину дверей у своїй домівці кров'ю ягняти, – а для цього потрібен був учинок віри. Цей чудовий акт визволення Ізраїлю був майбутньою ознакою ще значнішого акту визволення, який Бог здійснить через нащадка Якова – Месію. Бог повів визволений Ізраїль до гори Сінай, де склав заповіт із цим народом. Він відділив Ізраїль – як особливий народ – для Себе. Ізраїльський народ став посередником Божого теократичного царства на землі через Мойсеїв заповіт.

ІЗРАЇЛЬ: НАРОД БОЖИЙ

У 2М. 19 викладено Божий договір із певними умовами – Мойсеїв заповіт з Ізраїлем. Цей заповіт складений у формі старовинного договору між феодалом-сюзереном та васалом.¹ За своєю природою це є заповіт з умовами, які зумовлені тим, що цей сюзерен (цар) зробив для своїх підлеглих (васалів). Отже, умови цього заповіту стосуються людей; вони зобов'язані бути покірними цареві. Разом із тим цей сюзерен обіцяє захищати та забезпечувати своїх підлеглих. Його благословення захистом та задоволенням потреб залежить від покори його підлеглих. Якщо вони покірні йому, то можуть сподіватися на його благословення; якщо непокірні – то можуть бути покарані.

**ФОРМА ФЕОДАЛО-СЮЗЕРЕНСЬКО-ВАСАЛЬСЬКОГО ДОГОВОРУ
МОЙСЕЄВОГО ЗАПОВІТУ У 2М. 19**

Частина договору	Вихід 19	Частина Мойсея
Традиційний вступ	36	Визнання царя
Історичний пролог	4	Той, що нагадує про попередню Божу опіку
Загальні умови	5а	Ті умови для Ізраїлю, яких він повинен дотримуватися
Благословення	56-6а	Обіцянка благословення

Цей договір, відомий як Мойсеїв заповіт, був укладений між Богом та народом Ізраїлю. Бог нагадав людям їхній обов'язок – покору (2М. 19:5). Народ погодився з цим заповітом, коли сказав: «Все, що сказав Господь, ми зробимо!» (2М. 19:8). Разом з укладенням цього договору народився народ Ізраїлю – посередник Божого теократичного царства на землі.

ПОСЕРЕДНИК ДЛЯ НАРОДІВ

Бог пообіцяв зробити Ізраїль «царством священиків та народом святим» (2М. 19:6). Ізраїль був відокремлений як особливий народ для Господа для того, щоб передавати Його волю іншим народам. Це було місіїне призначення. Священик був посередником, який представляв людей перед Богом. У цьому розумінні весь народ Ізраїлю повинен був бути посередником Божого царства для всіх народів світу. Ізраїль мав універсальне священство. «Вони повинні були бути посередниками Божої ласки для народів світу навіть до такої міри, що в Авраамі “всі народи землі стануть благословенними”».²

Однак з плином історії одне падіння Ізраїлю змінювало інше падіння, тому він так і не досягнув свого божественного призначення як посередник Божої істини. Ісаєа дивиться в майбутнє, коли справжній Ізраїльтянин, Месія, виповнить Господнє призначення для цього народу. Ізраїль як народ мав бути духовним світлом для народів землі. Він не виконав своєї місії, та в кінцевому результаті Месія принесе Боже світло народам, заснувавши тисячолітнє царство (Іс. 42:6; 49:6; 51:4; 60:1, 3).

Ісаєа описує, як Боже світло прийде до народів. Це станеться через Його Слугу, Месію, на Якого Бог злив Свого Духа (Іс. 42:1); Він принесе Боже світло поганам (Іс. 42:6; 49:6). Тоді Боже благословення, яке було обіцяне Авраамові, поширяться аж до країв землі (1М. 12:2-3). Месія також підніме народ, який упав (Іс. 49:6), повертаючи все те, що втратив Адам. Умови життя, які

були в Едемі перед падінням людини, знову відновляться завдяки славному пануванню царства Месії, коли земля пізнає Його істину (Іс. 51:3-4). Цього дня Бог знову поверне честь нащадкам Авраама, бо Єрусалим стане центром правди, а народи землі цілими потоками попрямують до Ізраїлю, аби пізнати істину (Іс. 60:1-3).

КОНСТИТУЦІЯ ІЗРАЇЛЮ

Уклавши заповіт з ізраїльським народом, Бог дав йому конституцію, пункти якої знаходимо у книгах Старого Заповіту (2М., 3М., 5М.). Це умови заповіту в посередницькому царстві, яким Ізраїль повинен був користися, якщо хотів насолоджуватися Божим благословенням.

Закон Божий можна розділити на три складові: цивільний, церемоніальний та моральний закони.³

МОРАЛЬНИЙ ЗАКОН

В основному моральний закон викладений у Десятьох Заповідях (2М. 20:2-17; 5М. 5:6-21), хоч цим він не обмежується. Десять Заповідей поділяються на дві категорії: відносини людини з Богом, окреслені в чотирьох перших заповідях (2М. 20:2-11), та взаємовідносини людини з іншими людьми, визначені останніми шістьма заповідями (2М. 20:12-17). Закон моралі починається словами: «Я є Господь, Бог ваш, що вивів вас із землі Єгипетської» (2М. 20:2). Звідси «стандарт моральних мірок полягає у тому, щоб вирішувати, що є правильне чи неправильне, добре чи зле, те, що було затверджене в непорушному та безпорочно святому характері Ягве, Бога Ізраїлю. Його природа, атрибути, характер та якості забезпечили критерій для всіх етичних оцінок».⁴

ЦИВІЛЬНИЙ ЗАКОН

Він включає в себе багато законів, викладених у 2М. 21:1-24:18, а також у 3М. та 5М. Ці закони відображають соціальну опіку, яка допоможе ізраїльтянам жити з належною турботою про своїх ближніх у царстві посередників. Цивільний закон регламентує інституцію рабства, розглядає наслідки спричинення зла іншому, права власності, кривду вдовам та сиротам, грошові позики та багато іншого.

ЦЕРЕМОНІАЛЬНИЙ ЗАКОН

Церемоніальний закон, який у головніших рисах викладений у 2М. 25:1 – 40:38 (а також у 3М. та 5М.), описує скинію, одяг та дії священиків, жертви та жертвоприношення.

Слід відмітити, що ці категорії перемішані в текстах книг Вихід та Повторення Закону; однак у межах нашого завдання усі три складові цього закону піддаються класифікації. Крім цього, зовсім не простою справою є побачити різницю між цими трьома складовими закону. Та у будь-якому випадку закон був конституцією, яка регламентувала відносини Ізраїлю з його Богом, Царем. Ізраїль повинен був підкорятися цьому законі для того, щоб жити під благословенням Господа, свого Володаря у посередницькому царстві. І коли Ізраїль не підкорявся законі, то у такому випадку пророк був зобов'язаний закликати народ до покорі.

ПОКЛОНІННЯ НАРОДУ

Відділивши для Себе особливий народ, Бог також подбав про те, щоб цей ще незрілий народ міг зустрітися з Господом. Тому Він призначив поклоніння у скинії, завдяки чому Ізраїль міг зблизитися з безмежно святим Богом. Там же Господь і зустрічався з Ізраїлем (2М. 25:22; 29:42, 43; 30:6, 36).

Господь вимагав від Ізраїлю збудувати скинію. (1) Вона забезпечувала для Господа можливість перебувати посеред людей (2М. 25:8). (2) Виявити Свою славу (2М. 40:34, 35). (3) Для грішних людей це був спосіб зближення зі святим Богом, оскільки скинія була центром поклоніння через жертвоприношення (3М. 17:11). (4) Вона була тим, що нагадувало про відділення Святого Бога від грішної людини. (5) Вона символізувала майбутнє визволення у Христі (Євр. 8:5).

Скинія була поділена на два приміщення: Святиня та Святеє Святих. Бог наказав Ізраїлеві помістити дерев'яну скриню, названу ковчегом, у Святеє Святих і накрити її золотим віком. Тут Бог перебував із своїм народом (2М. 25:22). При вході у двір скинії стояв жертвник для спалювання жертвоприношень, на якому кожного дня священики приносили жертву цілопалення Господові. І це нагадувало людям про те, що умовою наближення до Бога є кров. Священики з племені Левієвого були відділені, як посередники між народом та святим Богом. Вони звершували своє служіння при поклонінні у скинії. І вся система поклоніння у скинії була нагадуванням про незбагненну святість Бога та щоденним нагадуванням народу про те, що для зближення з Богом потрібен посередник.

ПАЛЕСТИНСЬКИЙ ЗАПОВІТ

Книга Повторення Закону пророкує про те, що Ізраїль посяде землю. Цей народ, вийшовши з пустелі, прийшов до східного узбережжя Мертвого моря з передчуттям того, що обіцяна земля належатиме йому. Це важливий наголос книги, оскільки «шістдесят дев'ять разів автор книги Повторення Закону повторяв обітницю, що одного дня Ізраїль «посяде» та «успадкує» землю, яка була обіцяна йому».⁵ Господь наголошував на умовній природі заповіту, вимагаючи покори для отримання благословення (5М. 28:1-14) і нагадуючи про суд за непокору (2М. 28:15-68). Цей суд передбачав розсіяння Ізраїлю Ассирією (722 р. до Р.Х.), Вавилоном (586 р. до Р.Х.) та Римом (70 р. після Р.Х.) (5М. 28:64). Однак, коли всі ці нещастя залишилися позаду, Бог відкрив, що Ізраїль ще раз посідатиме землю (5М. 30:1-10). У кінцево-му результаті це виповниться у тисячолітньому царстві.

ПРИРОДА ЗАПОВІТУ

Природа Палестинського заповіту є наступною: «(1) Народ буде вигнаний з цієї землі за свою невірність (5М. 30:1-3); (2) у майбутньому Ізраїль покається (5М. 28:63-68); (3) його Месія ще повернеться (5М. 30:3-6); (4) Ізраїлеві буде повернено землю (5М. 30:5); (5) Ізраїль, як народ, повернеться до Господа (5М. 30:4-8; пор. Рим. 11:26-27); (6) вороги Ізраїлю будуть засуджені (5М. 30:7); (7) потім цей народ отримає своє повне благословення (5М. 30:9)».⁶

Важливість Палестинського заповіту полягає в тому, що він знову ствердив право Ізраїлю на землю. Обітниця Палестинського заповіту не є анульованою через Мойсеїв заповіт, який мав певні умови.⁷ Палестинський заповіт названий вічним (Єз. 16:60), тому що це частина безумовно-го Авраамового заповіту та його розширення.

ВИПОВНЕННЯ ЗАПОВІТУ

28-30-й розділи книги Повторення Закону показують, що Бог пророкував відступ та розсіяння Ізраїлю під гнітом Ассирії, Вавилону та Риму перед тим, як народ посяде землю. Ще до того, як Палестинський заповіт виповниться, народ Ізраїлю повинен прийти до покаяння та пізнання Месії (Зах. 12:10-14) і бути знову зібраним на обіцяній землі з-поміж тих народів, серед яких він розселився за тисячоліття. Отже, Палестинський заповіт описує майбутню, есхатологічну подію, яка виповниться в тому, що Ізраїль заволодіє цією землею у тисячолітньому царстві.

ПІДСУМОК

Поклоніння у часи Мойсея мало своїм наслідком ще повніше відкриття Бога. (1) Бог є святий; до Нього не можна наблизитися без посередника. Божа святість виявляється також у тому, що Він вимагає моральної чесності від Свого народу, для чого й дав йому моральний кодекс, за яким народ повинен жити. (2) Бог є постійним у тому, що Він турбується про Свій народ та перебуває з ним. (3) Кров є важливою в поклонінні Святому Богові. Вона необхідна як викуплення за гріх, і без крові неможливо прийти до Бога. (4) Посередницька праця священників-левитів указує на майбутнього Посередника, Який колись раз і назавжди примирить грішну людину зі святим Богом. (5) Бог вступив у заповіт з особливим народом, Ізраїлем. В епоху Старого Заповіту Бог панував над Ізраїлем у царстві посередників через Своїх вибраних посередників.

БОГОСЛОВ'Я ЕПОХИ МОНАРХІВ

У першій обітниці Аврааму Бог пообіцяв благословити цього патріарха, обдарувавши його незліченим насліддям. Бог пообіцяв Аврааму, що прославить його ім'я і благословить через його насліддя. Ця обітниця щодо нащадків (1М. 12:2) розширена у Давидовому заповіті (2Сам. 7:12-16). Бог пообіцяв Давидові, що в нього буде син, Соломон, який утвердить його престол; більше того, Давидів рід буде увіковічений, і в кінцевому результаті завершиться царським пануванням Месії. Він матиме політичне царство, земне панування, яке триватиме довіку.

ДАВИДІВ ЗАПОВІТ

Концепція царства досягає zenіту в Давидовому заповіті, який пророкує майбутнє тисячолітнє царювання найвеличнішого Давидового Сина, Месії.

ПРИРОДА ЗАПОВІТУ

У 2-й книзі Самуїла Бог пообіцяв Давидові: «(1) Давид матиме дитя, яке ще тільки повинно народитися, і яке буде його спадкоємцем та встановить його царство. (2) Це дитя, син (Соломон), збудує храм замість Давида. (3) Престол його царства буде утверджений навіки. (4) Цей престол не буде забрано від нього (Соломона), хоч його гріхи вимагають покарання. (5) Дім Давида, його престол та царство стоятимуть вічно».¹

Соломон, син Давидів, буде посаджений на престол Ізраїлю, і Бог пообіцяв, що благословення Давидового заповіту поширяться й на Соломона. Суть Давидового заповіту викладена в 2-й книзі Самуїла, 7:16, і складається з чотирьох важливих елементів. (1) *Дім*. Тут ідеться про царську династію Давида; Бог пообіцяв Давидові продовжити його рід, нащадки якого будуть із царського роду Давида. Ця обітниця означала, що рід Давида не буде знищений; з нього вийде Месія, Який царюватиме над усією землею.

(2) *Царство*. Поняття «царство» включає в себе народ та панування царя; це сфера царського панування. Тут ідеться про політичне царство. (3) *Престол*. Престол свідчить про авторитет та владу царя у його царюванні. (4) *Навіки*. Слово «навіки» наголошує, що право панувати ніколи не буде забране від Давидового роду; більше того, насліддя Давида ніколи не перестане панувати над Ізраїлевим домом.

ВИПОВНЕННЯ ЗАПОВІТУ

Природу остаточного виконання цього заповіту можна зрозуміти, вивчаючи початкове виконання обітниць Давидові. Престол Соломона був реальним політичним тронем; тому остаточне виконання через Месію буде й реально-політичним (так само як і духовним). Бог повторив майбутнє виконання Давидового заповіту для Давида у 89-му псалмі. Господь присягнув Давидові, що його рід продовжуватиметься довіку і що у Давида буде нащадок, який пануватиме над царями землі (Пс. 89:3-4, 27-29, 33-37).

Інші псалми передбачають утвердження Месіанського царства. Псалом 110-й, який вважають «чисто месіанським псалмом», передбачає, що Месія підкорить для Себе усі народи землі. Цей псалом пророкує Його суд над земними царями (110:5-6) та Його необмежене панування. Він відображає перемогу над ворогами (110:1). 2-й Псалом також має подібний наголос. Незважаючи на повстання невірних народів, Ягве поставить Месію на Сіоні, святій горі Єрусалиму, звідки Він і керуватиме землею. Пророки Старого Заповіту сподівалися буквального виконання Давидового заповіту через Месію. Вони ще й ще раз запевнювали майбутнє виконання обітниць, незважаючи на гріхи Ізраїлю та його відступлення (що й засвідчує безумовну природу цього заповіту).² Ісаїя пророкував про Сина, Який буде даний і врядуватиме на престолі Давида (Іс. 9:6-7), наголошуючи на справедливості царського панування Месії (Іс. 11:4-5). Єремія передбачав день спокою, у який «Давидів Пагінець справедливості буде чинити на землі правосуддя та правду» (Єр. 33:15). Єремія обіцяв продовження роду Давида, що уможливить для Месії, нащадка Давида, виконання цієї обітниці (Єр. 33:15-17; пор. також Єр. 23:5-6; 30:8-9). Пророк Єзекіїль також передбачав виконання Давидового заповіту, у якому сказано, що Давид (титул Месії) пануватиме над ними (Єз. 37:24-28). Важливо відмітити, що пророцтво Єзекіїля було дано тому народові, який постійно відходив від Бога і саме тоді за свої гріхи був у Вавилонському полоні. Підтвердив цей заповіт і пророк Осія (Ос. 3:4-5), так само як і Амос (Ам. 9:11) та Захарія (Зах. 14:4, 9).

«Таким чином, Старий Заповіт свідчить про царство, що буде проголошеним на землі Месією, Сином Давида, Спадкоємцем заповіту Давида. Юдеї очікували такого царства, тому що вони буквально сприйняли Божі слова, які постійно і з вражаючою силою нагадували їм про надії та обітниці заповіту з Давидом».³

ПІДСУМОК

Хоч Старий Заповіт і підкреслив значне відчуження людини від Бога через гріх, епоха монархів відкрила, що в кінцевому результаті Бог зробить крок до звільнення людини від залежності від гріха. Він зробить це через Месію, нащадка Давида. У кінцевому результаті Бог дасть Месії земне політичне та духовне царство над Ізраїлем та над іншими народами, над якими Месія пануватиме в правді.

БОГОСЛОВ'Я ЕПОХИ ПРОРОКІВ

ФУНКЦІЇ ПРОРОКА

Пророки Ізраїлю відігравали важливу роль, нагадуючи про майбутнє благословення царства, проголошеного в обітницях, які були дані ще Аврааму в книзі Буття (1М. 12:1-3) і розширені в Палестинському Заповіті (5М. 30:1-10) та в Заповіті Давидові (2Сам. 7:12-16).

Положення, яке займав пророк, описане в 5М. 18:15-18; дещо нижче йдеться про більшого Пророка, Месію, якого люди слухатимуть (5М. 18:18). Пророк описується кількома різними специфічними словами. Єврейське слово *nabhi* перекладається як «проголошувач» або «спікер» і означає «того, хто був покликаний або призначений як вісник проголошувати Божі послання».¹ Друге єврейське слово для означення пророка – *roeh*, яке перекладається словом «бачити» (1Сам. 9:9); це слово вживалося у значенні «пророк» раніше, й, узагалі, воно є синонімом до слова *nabhi*.² Слово *roeh* застосовувалося у загальному значенні, тоді як слово *nabhi* вживалося як технічний термін.³ Третє слово *seer*, яке означає «бачити» або «бути провидцем», є також синонімом до слова *roeh*. Усі ці слова-терміни знаходимо в 1Хр. 29:29, а це дає підґрунтя ідеї, що вони є синонімами.⁴

Основна функція пророків Старого Заповіту як управителів теократичного царства на землі полягала в тому, щоб закликати народ Ізраїлю назад до Мойсеєвого Закону, до цього феодало-васального договору, яким ізраїльтяни були пов'язані з Господом.⁵ Мойсеїв Закон був заповітом на певних умовах, в якому Бог пообіцяв поблагословити Ізраїль, якщо він слухатиметься Його; якщо ізраїльтяни не послухаються Його, то Бог їх покарає. Інша функція пророка (одна з багатьох) полягала в тому, щоб проголошувати пророкування. Вершиною цих пророцтв було майбутнє Ізраїлю під царським пануванням Месії.

ПЕРЕДБАЧЕННЯ СЛУГИ: ІСАЯ

Книгу пророка Ісаї порівнюють із старозаповітним Посланням до Римлян. Пророк Ісаїя розгортає перед нами величну картину приходу Месії, через Якого Бог принесе світло народам, визволить Ізраїль, дасть прощення та загальне благословення для землі в тисячолітньому царстві.

Пророцтва Ісаї пов'язані з проголошенням суду, який наближається, та майбутніх благословень. Ці майбутні благословення зіллються у той день, коли Ізраїль покається у своїх гріхах та увійде в царство Месії. Основоположним для богослов'я Ісаї є покликання Пророка, що описано у 6-му розділі.⁶ У цьому з'явленні Господа Ісаїя бачив Його славу, Він сидів на престолі та був оточений херувимами. Також йому було нагадано про святість Божу (Іс. 6:3). Ізраїльський народ повинен був визнавати святість Бога й ходити у святості (ЗМ. 11:44). Пророк іде далі, описуючи майбутній день, коли Ізраїль буде святим для Господа і слава Господня наповнить землю.

Ісаїя у незвичний спосіб змальовує майбутнє царство Месії та благословення, які зіллються на Ізраїль та інші народи. Пророк говорить про Месію як про «паросток Господній» (Іс. 4:2); Месія вийде з роду Давидового й принесе благословення для всієї землі. Месія також буде Еммануїлом, («з нами Бог»), у Своєму житті та служінні (Іс. 7:14). З Євангелії від Матвія 1:23 стає зрозумілим, що це пророцтво виповниться у народженні Христа. Присутність Христа через Його слова та діла виявляється у словах «із нами Бог», тому що Він чинив діла Божі та промовляв Божі слова. Ісаїя описує Його так: «дитя народилося», «син даний»; перше стверджує його людську природу, друге – Його божественність: «Дивний Порадник» (пор. 28:29), «Бог Сильний» та «Отець вічності» (Іс. 9:6).

Ісаїя наголошує, що Месія не тільки принесе благословення на Ізраїль, а й для усіх народів світу. Місцевість, яка в Галілеї зневажається і відома як «Галілея Поган», стане славним місцем через присутність Месії (Іс. 9:1-2; пор. 42:6; 49:6).

Месії призначено панувати. Будучи вихідцем із роду Давида, Він здійснюватиме урядове управління землею у майбутньому царстві (Іс. 9:7). Його урядування буде справедливим для усіх (Іс. 11:1-5). Але Його пануванню передуватиме суд над народами світу (Іс. 24:1-23). У цей час Месія благословить Ізраїль (Іс. 14:1-2) та інші народи (Іс. 25:6-12), повертаючи все те, що втратив Адам. Через панування Месії прокляття смерті буде забрано (Іс. 25:8). У цьому царстві земля знатиме правду, тому що Месія, Учитель, вестиме народи у Своїй істині (Іс. 30:20-21). Месія принесе зцілення для світу (Іс. 35:5-6) – зцілення, яке буде ефективним лише для тих, хто ходить у святості (Іс. 35:8).

Розвиваючи тему про майбутню славу Господа, Ісаїя показав, як Господь зілле благословення на Ізраїль та інші народи світу. Це станеться на основі прощення гріха; отже, тут Ісаїя говорить не лише про Месію, Який панує, а й

про Месію, Який страждає, – про Того, Хто є тією самою Особою. Месія вмере жахливою смертю як замісник гріхів всього світу (Іс. 52:13 – 53:12).⁷

Богослов'я Ісаї проливає досить багато світла на Божі методи вирішення дилеми гріха людства. Завдяки Месії гріх буде викуплено, і слава Божа з'явиться на землі в майбутньому тисячолітньому царстві.

ОЧІКУВАННЯ ВІДРОДЖЕНОГО НАРОДУ: НОВИЙ ЗАПОВІТ

Передбачений ще пророком Єремією, Новий Заповіт пояснює, які благословення матиме в цьому царстві Божий народ Ізраїль. Це стане можливим через відродження сердець людей.

ПРИРОДА НОВОГО ЗАПОВІТУ

Пророк Єремія попередив про близьке вторгнення Навуходоносора і подальший полон у Вавилоні. Проте Єремія передбачає час в майбутньому, коли Бог відновить весь статок Ізраїлю і поверне його в свою землю (Єр. 30:3). Це стане есхатологічним відродженням, оскільки воно відбудеться після часу великої скорботи для Ізраїлю (Єр. 30:7). В тому ж періоді Єремія пророкує відбудову Єрусалиму (Єр. 30:18-24) і благословення царства, що виникнуть внаслідок цього (Єр. 31:1-12). Благословення Ізраїлю в той день ґрунтуватимуться на Новому Заповіті, якого Бог укладе з Ізраїлем (Єр. 31:31-34). Отой Новий Заповіт укладено з ізраїльським народом (Єр. 31:31), і він буде повною протилежністю Заповіту Старому, який не зміг зробити людей праведними.

Наступні одинадцять тез є положеннями Нового Заповіту:⁸

(1) Новий Заповіт – це заповіт безумовної благодаті, що базується на Божому принципі «Я хочу»...

(2) Новий Заповіт є вічний Заповітом...

(3) Новий Заповіт також передбачає відновлення розуму та серця, що ми б назвали відродженням...

(4) Новий Заповіт забезпечує відновлення Божих благословень та Його прихильності до нас...

(5) В Заповіт також включено і прощення гріха, «бо їхню провину прощу, і не буду вже згадувати їм гріха!» (Єр. 31:34б).

(6) Заповіт також передбачає проживання Духа Святого в людині. Це можна побачити, порівнявши Єремію 31:33 та Єзекіїля 36:27.

(7) Буде з'явлене вчительське служіння Духа Святого, і слухняні серцем пізнають волю Божу.

(8) Як це завжди буває, коли в тій чи іншій країні перебуває народ Ізраїль, земля буде матеріально благословенна згідно з положеннями Нового Заповіту...

(9) В Єрусалимі буде відбудовано храм, бо написано, що «дам Свою святиню серед них навіки! І буде місце Мого пробування над ними» (Єз. 37:26-27а).

(10) Згідно з пророком Осією, закінчиться війна, і зацарює мир...

(11) Кров Господа Ісуса Христа є підвалиною всіх благословень Нового Заповіту, бо «за кров заповіту твого Я пустив твоїх в'язнів із ями, в якій немає води» (Зах. 9:11).

ВИПОВНЕННЯ ЗАПОВІТУ

Хоч про Новий Заповіт говориться у Посланні до євреїв, 8-й розділ, це не слід розуміти так, що він виповнився у церкві, тому що в книзі Єремії 31:31, як і в Посланні до Євреїв 8:8, стверджується, що цей заповіт укладено з «домом Ізраїлю та з Юдиним домом». Заповіт буде виконано з тим народом, з яким його було укладено.⁹ Час виповнення цього заповіту є есхатологічним, як випливає з контексту 31-го розділу книги Єремії. Провідна думка 30-33-го розділів книги Єремії визначена в 30:3 словами «бо приходять ось дні...», що висуває ідею есхатологічного впорядкування (пор. Єр. 31:27). Єремії 30:7 описує майбутній період великої скорботи з обнадійливим нагадуванням про Тисячолітнє Царство. Інші пророки також розглядають Новий Заповіт в есхатологічному плані, отже, у майбутньому часі (Іс. 55:3; Єз. 16:60, 62; 20:37; 34:25-26; Ос. 2:18-20).¹⁰ Ісаія пов'язував виповнення заповіту з поверненням Месії та прощенням Ізраїлю (Іс. 59:20-21). Єремія також наголошував, що Ізраїлю буде повернено землю (Єр. 32:37, 40-41). «Порядок подій, визначений пророками, є таким, що Ізраїль буде зібраний знову, йому буде повернено землю, і він переживе благословення нового заповіту *в цій землі*... Виконання пророцтв вимагає, щоб Ізраїль був зібраний знову, духовного відродження народу та повернення Христа».¹¹ Новий Заповіт не буде виконаний у церкві, а знайде своє виповнення у майбутньому царстві.

ПЕРЕДБАЧЕННЯ ВІДНОВЛЕНОГО ПОКЛОНІННЯ: ЄЗЕКІЇЛЬ

Пророк Єзекіїль описує повернення Ізраїлю його землі та відновлене поклоніння Ізраїлю у тисячолітньому царстві.

Перед тим як Навуходоносор зруйнував храм у 586 р. до Р.Х., слава Господня залишила його (Єз. 11:23). Божа святість була зневажена ідолопоклонством та боговідступництвом народу Ізраїлю. Вони порушили закон Мойсея, який з'єднував їх із Господом та продали свою віру. Однак Єзекіїль бачив наперед той день, коли в майбутньому Ізраїлеві буде повернено цю землю (Єз.36:1 – 37:28), коли народ поклонятиметься Господу в новому,

майбутньому храмі в Тисячолітньому Царстві (Єз. 40:5). Пророк описує повернення Божої слави до цього нового майбутнього храму, яка прийде зі сходу, куди вона й відійшла (Єз. 43:2-4).

Єзекііль детально описує навернений та відновлений народ, який поклоняється Богові у новому оточенні у храмі Тисячолітнього Царства. У 33-48-му розділах книги Єзекіїля виразно прослідковується есхатологічний аспект, особливо там, де описується, як Бог наверне ізраїльський народ та поверне йому землю. Месія з роду Давидового буде їхнім Царем та Пастирем (Єз. 34:23-24). Бог приведе їх назад до їхньої землі, де вони будуть насолоджуватися миром та спокоєм у царстві (Єз. 36:1 – 37:28). Єврейський народ буде навернений, оскільки Бог дасть людям нове серце та вкладе в них Свого Святого Духа (Єз. 36:25-27). Після того як Господь зруйнує їхніх північних ворогів (Єз. 38:1 – 39:6), земля буде очищена та приготована для тисячолітнього поклоніння. Розділи 40-48-й описують поклоніння Господу в Тисячолітньому Царстві з більшими подробицями.¹²

Є щонайменше п'ять очевидних причин для храму в Тисячолітньому Царстві.

(1) *Щоб показати Божу святість...* (ця) цілковита святість природи та правління Єгови... була порушена та поставлена під сумнів через поклоніння ідолам та бунт Його вибраного народу... Це спричинило суд грішного Ізраїлю... разом із іншими неправедними народами, що оточували його... Після цього настане виявлення Божої ласки – повернення блудного народу Собі...

(2) *Щоб забезпечити місце перебування для Божественної Слави...* «це місце престолу Мого, і місце стіп Моїх ніг, де я перебуватиму навек посеред Ізраїлевих синів» (43:7)...

(3) *Щоб увіковічити пам'ятку про жертву.* Звичайно, це не та жертва, яка приноситься для отримання спасіння, а жертва, яка нагадує про звершене спасіння, підтримуване у присутності виявленої Божої слави...

(4) *Щоб створити центр для Божого урядування.* Коли Божа слава займе храм як свою резиденцію, то виявиться, що храм є не лише місцем перебування Бога та місцем для поклоніння Йому, а й сяючим центром Божого урядування. «Це місце Мого престолу» (43:7)...

(5) *Щоб забезпечити перемогу над прокляттям* (47:1-12). Пророк бачить, як із дивовижного джерела під порогом храму випливає вода й тече на схід. Що далі вона тече, то стає свіжішою, аж поки не впадає в Мертве море у своїй завершеній повноті й зцілює його отруйні води... Пересікаючи потік цієї дивовижної життєдайної води, спостерігач бачить, що обидва береги пишно покриті кронами дерев із нев'янучим листям та плодами, які ніколи не опадають і можуть використовуватися як для їжі, так і лікування.¹³

Єзекііль почав пророцтво з опису Божої слави (Єз. 1:4-28), а завершив свою книгу описом того, як слава Господня повертається до тисячолітнього храму (Єз. 43:2). Таким чином, Єзекііль описує Божий Суд та перемогу над гріхом, через що Господня слава може бути знову виявлена для Його народу Ізраїлю та для народів світу.

ПЕРЕДБАЧЕННЯ П'ЯТОГО ЦАРСТВА: ДАНИІЛ

Даниїл наводить суттєві деталі, описуючи руйнування неправдивого храму та встановлення царства Месії.

Бог наділив Даниїла здатністю тлумачити сни та видіння про завершення Богом історії. Навуходоносор, цар Вавилонський, мав сон, який Даниїл витлумачив як прихід панування поган над народом Ізраїлю. Даниїл пояснив, що ті чотири царства, які Навуходоносор бачив уві сні, – це Вавилонське, Мідо-Перське, Грецьке та Римське царства (Дан. 2:36-43). Після того, як ці чотири царства перейшли, Даниїл побачив ще одне, яке ніколи не буде зруйноване: «Воно потовче та покінчить усі ці царства, а само буде стояти вічно» (Дан. 2:44). Це було п'яте царство, царство Месії. Воно розбило чотири попередні царства каменем, обробленим «не руками», що наводить на думку про царство Месії, яке не має людського походження (Дан. 2:45).

Розділ 7, паралельний уривок, описує ті самі чотири урядові системи поган, зруйновані Сином Людським (ім'я Месії), Який віддає це царство Старому днюми (Дан. 7:13-14). Навернені євреї процвітатимуть у цьому новому царстві (Дан. 7:27). Далі Даниїл описує сімдесят тижнів (490 років), відлічених для єврейського народу. За цей відрізок часу має здійснитися Божий план щодо того, як поступити із гріхом («поки переступ буде докінчений, і міра гріха буде повна, аж доки вина буде спокутувана», 9:24), а також буде засноване Його царство правди на землі («і вічна правда приведена, аж поки будуть потверджені видіння та пророк, і щоб помазати Святе Святих», 9:24). Шістдесят тижнів (483 роки) виповнились в історії, і їхньою кульмінацією стала смерть Христа у 33-му році (Дан. 9:26). Сімдесятий тиждень (7 років) залишається на майбутнє, коли Ізраїль страждатиме у час великої скорботи під правлінням «володаря, що прийде» (Дан. 9:26). Однак цей володар (званий Антихристом), що повстане проти Ізраїлю, сам знайде свою загибель (Дан. 11:45). Ізраїль буде визволено від цих утисків, а ті, хто помер, воскреснуть (Дан. 12:1-2). Даниїл описує воскресіння «на вічне життя» та воскресіння «на наруги, на вічну гидоту» (Дан. 12:2). І, безумовно, ці два воскресіння будуть розділені часом у тисячу років.

Даниїл подав детальну картину завершення цього віку. Бог є суверенний, Він чинить, як Йому до вподоби, і завершить цей вік за Своїм добрим бажанням (Дан. 2:21; 4:35). Світова система влади поган, що протистала Богові та Його істині, буде переможена й знищена. Народ, який зазнав страшних утисків, буде визволено майбутнім Тисячолітнім Царством. І в тому царстві, яке має прийти, буде виявлена Божа слава (Дан. 12:3).

ПЕРЕДБАЧЕННЯ ДНЯ ГОСПОДНЬОГО: ЙОІЛ

Пророк Йоїл розвиває розуміння царства, розповідаючи про майбутній суд над Ізраїлем, іншими народами та нагадуючи про благословення Тисячолітнього Царства.

Йоїл кликав людей до каяття, послуговуючись образами жахливого покарання через сарану, яка спустошила край (Йоїл. 2:12-13). Кара через сарану представляла День Господній (1:15), поняття, яке характеризується трояко: (1) може означати будь-який суд Божий в історії; (2) може означати суд у есхатологічному розумінні; (3) може означати благословення тисячолітнього царства.¹⁴ Таким чином, День Господній є «розширеним періодом, починаючи від того часу, коли Бог має справу з Ізраїлем після підхоплення церкви на початку періоду великої скорботи, і який поширюється на другий прихід та Тисячолітнє Царство аж до створення нового неба та нової землі після періоду Тисячолітнього Царства».¹⁵ Слова пророка у 2:18 – 3:21 є есхатологічним наголосом щодо Дня Господнього, як у майбутньому суді, так і у благословенні.

Після заклику до покаяння, Йоїл зображає той майбутній день, коли Ізраїль вже буде наверненим: «І заздрісим стане Господь за Свій край, і змилюється над народом Своїм» (2:18). Пророк описує цей майбутній день, коли Господь зробить крок до того, щоб благословити Ізраїль у Тисячолітньому Царстві.

Тоді: (1) земля буде родючою (2:21-27); (2) Ізраїль житиме в мирі (2:26); (3) Господь перебуватиме серед народу (2:27); (4) Святий Дух буде вилитий на народ Ізраїлю (2:28-3).¹⁶

День майбутнього благословення для Ізраїлю також буде днем загибелі його ворогів. У той час, коли ізраїльський народ навернеться до Бога, Бог судитиме народи на основі того, як вони поводитися з Ізраїлем (3:2-6). Господь буде звеличений, коли приведе суд на народи (3:9-17), і світ визнає, що Господь є Богом Ізраїлю, Який має Своїм осідком Єрусалим (3:17). Оскільки Господь запланував для Свого визволеного народу бути святим, то так воно і станеться у той день. Єрусалим буде святим, і всі, хто знайдеться у ньому, будуть святими для Господа (4:17).

ПЕРЕДБАЧЕННЯ ДРУГОГО ПРИХОДУ МЕСІЇ: ЗАХАРІЯ

Пророку Захарії Бог дав видіння восьми ночей, щоб звернути увагу людей на суд над народами та на славне майбутнє Свого народу Ізраїлю у царстві Божому. Значення цих видінь, яке є актуальним як для минулого, так і для майбутнього, систематизоване у таблиці на наступній сторінці.

У цих видіннях відображені страждання Ізраїлю (1:7-17), які завершуються тим, що Месія знищує переслідувачів (1:21). Після того, як вороги

Ізраїлю знищені, Єрусалим переживатиме розквіт та розширення (2:1-13), але це настане лише після того, як народ буде очищений від опоганення гріхом (3:1-10). Тоді Ізраїль виконає свою функцію, стане світлом для світу, що й було початковим Божим задумом для цього народу (Іс. 49:6; 60:1-3; Зах. 4:1-14). Але ще перед тим, як Ізраїль зможе пережити ці благословення, Господь проявить Свою святість, судячи гріх кожного згідно зі Своїми святими стандартами (5:1-4), так само, як і гріх усього народу (5:5-11). Суд вийде з Єрусалиму, із святого центру Святого Бога (6:1-8).

ВИДІННЯ ПРОРОКА ЗАХАРІЇ		
Видіння	Тогочасне значення	Майбутнє виповнення
ПЕРШЕ (1:7-17)	Підбадьорення з огляду на панування поган буде побудовано храм.	Визволення від панування поган.
ДРУГЕ (2:1-4)	Народи, які тепер панують над іншими, будуть розпорошені.	Месія покладе кінець «часам поган» – Вавилону, Мідо-Персії, Греції та Риму.
ТРЕТЄ (2:5-17)	Єрусалим буде відновлено та відбудовано у призначений час.	Процвітання та благословення Єрусалиму у Тисячолітньому Царстві.
ЧЕТВЕРТЕ (3:1-10)	Ісус, який представляє народ, очищений, що дає змогу народові служити Богові.	Месія очищає народ, внаслідок чого Ізраїль може служити світлом для народів.
П'ЯТЕ (4:1-14)	Божа сила уможливіть завершення храму (4:6-7) – сила, проявлена через Ісуса та Зоровавеля.	Божа сила дає народові здатність бути світлом для світу – сила, проявлена через Месію.
ШОСТЕ (5:1-4)	Бог без зволікання осудить особистий гріх кожного у відновленому народі.	Бог судитиме гріх у кінці «часу поган».
СЬОМЕ (5:5-11)	Бог судитиме комерційних візитувачів під час відновлення Ізраїлю (Неем. 5:1-13).	Зла комерційна експлуатація іншими народами постійно осуджуватиметься та усуватиметься (Об. 18).
ВОСЬМЕ (6:1-8)	Господь готовий судити ворогів Ізраїлю.	Бог судитиме народи: Північну Ассирію, Вавилон, Рим, Південний Єгипет.

Благословення царства будуть велично реалізовані Месією, Який названий «Пагіңцем» (6:12) і Який пануватиме як Цар та Священик (6:13). Через образ двох київ (розділи 9-14) Захарія дає зрозуміти, як буде здійснюватися

це славне царство. Це станеться завдяки Месії, Який прийде до Єрусалиму в покорі (9:9) як Добрий Пастир, але буде відкинутий і проданий за тридцять срібняків на догоду негідному пастиреві (11:12-17). Доброго Пастиря поранено (13:6) та вбито Його ж власним народом (13:7). Однак під час Свого другого приходу Він прийде у величі, щоб визволити народ, який покаявся (12:10-14), від ворогів (14:1-4), звеличити Єрусалим як твердиню істини (14:10) та запанувати над народами світу в цьому царстві (9:10).

Месія подбав і про захист від гріха. У той день всі, хто перебуватиме у присутності Господній, будуть очищені від гріха і стануть святими, тому що Господь є святий (14:20-21).

ПІДСУМОК

Пророчі книги дали розширене розуміння того, як у майбутньому Бог ставитиметься до Ізраїлю та всього світу. Пророки змалювали докладну картину праці Месії при Його першому та другому приходах. Привертаючи увагу до заснування майбутнього царства, Ісая подає подробиці щодо Його заступницького викуплення (Іс. 52:13 – 53:12), тоді як Захарія зупиняється на Його стражданнях (Зах. 11:12-13; 13:6-7). Однак великий наголос зроблено на другому приході Месії та Його славному царюванні на землі. З цією подією тісно пов'язане навернення Ізраїлю, його прощення та відновлення. Взаємозв'язок усіх цих подій зрозумілий, тому що саме через Ізраїль Бог благословить народи світу. Таким чином, ці два поняття, описані пророками, наче переплітаються. Але основна увага зосереджується не на Ізраїлі, а на Божій славі. Служіння Ісаї звернено на Святого Бога (6-й розділ), як і Єзекіїля (1-й розділ). Ісая говорив про час майбутнього царства, де лише свята людина матиме спілкування зі святим Богом (Іс. 35:8); Єзекіїль у подробицях описав поклоніння Святому Богу, Який є славним у Своїй присутності зі Своім народом (Єз. 43:2, 4, 5). Захарія завершує свою книгу, наголошуючи на святості Бога (Зах. 14:20-21). Визнання та споглядання Божої святості будуть досягнені у вік майбутнього царства.

ВСТУП ДО БОГОСЛОВ'Я НОВОГО ЗАПОВІТУ

У розділі «Вступ до біблійного богослов'я» дається визначення терміну, виявляються взаємозв'язки біблійного богослов'я з іншими предметами та методиками, визначається його важливість.

Як і у вивченні богослов'я Старого Заповіту, у підході до новозаповітного богослов'я важко знайти єдність думок, що, зрештою, бачимо і в історії цих дисциплін. Ті, хто відкидає богонатхненність Писання, сприймають Новий Заповіт як будь-яку іншу літературну працю й підходять до вивчення Нового Заповіту з позиції критики. Цим, зокрема, пояснюється велика різноманітність точок зору на Новий Заповіт. Деякі дослідники вбачають у ньому конфлікт різних авторів, інші трактують його як історію спасіння; є й такі, що вбачають у ньому суттєві запозичення з інших давніх релігій, або сприймають як житейські історії чи розповіді про життя Ісуса Христа, однак прикрашені новозаповітними авторами. Консерватори, тобто ті, хто вірить у богонатхненність Писання, у більшості випадків підходять до вивчення новозаповітного богослов'я, впорядковуючи матеріал Писання згідно з розділами систематичного богослов'я; інші приймають за основу теологічні наголоси авторів Нового Заповіту.

ІСТОРІЯ

Богослов'я Нового Заповіту набуло свого теперішнього вигляду за останні два століття. До того часу воно було зацікавлене в догматиці, доктринальному формуванні церкви, та систематизації, що дуже часто потребувало лише висловлення припущень. Етапним був 1787 рік, коли Й. П. Габлер атакував методіку догматичного богослов'я, критикуючи його за філософський підхід. Після цього виробився раціоналістичний підхід до розуміння Нового Заповіту. Біблію почали розглядати як одну з людських книг з огляду на те, як вона написана, і на позицію кожного автора зокрема.

Ф. С. Баур з Тюбінгену (1792-1890) був лідером у раціоналістичному підході. Він застосував до новозаповітних Писань філософію Гегеля з його триритмом «теза – антитеза – синтеза». У такий спосіб Баур побачив протиріччя між юдейським спрямуванням творів ап. Петра та поганською орієнтацією послань ап. Павла. Г. Й. Гольцман (1832-1910) розвинув цю ідею, відкидаючи всяку думку про Божественне відкриття та повністю підтримуючи теорію конфліктуючого богослов'я у Новому Заповіті.

Вільгельм Вреде (1859-1906) мав значний вплив на богослов'я Нового Заповіту, наголошуючи на підході, який враховував історію релігії. Вреде заперечував, що Новий Заповіт є документом богослов'я: доцільніше розглядати його як історію релігії першого століття. Слово «богослов'я», на його думку, не повинно було вважати доречним: кращим словом для позначення праць Нового Заповіту було слово «релігія», оскільки воно більше виражало те, як автори «вірили, надіялися, любили», аніж те, що вони «робили записи абстрактних богословських роздумів».¹

Рудольф Бультман (1884-1976) наголошував на формально-критичному підході до Нового Заповіту, у глибинах якого він намагався розкрити його справжню суть.² Бультман учив, що Новий Заповіт переповнений думками та різними тлумаченнями його авторів. Отже, завдання полягає у тому, щоб «деміфологізувати» Новий Заповіт, відкинувши всі зайві на шарування та прикрашування авторів, і виявити справжні слова Христа. Бультман не бачив ніякого взаємозв'язку між історичною особою Ісуса та тим Христом, який постає перед нами у Новому Заповіті.³

Оскар Кульман (нар. 1902) наголошував на діях Бога в історії звершення людського спасіння. Такий підхід отримав назву «*Heilsgeschichte*» або «історія спасіння». Кульман відкидав багато радикальних закидів формальної критики, виступаючи за екзегетику (пояснення та тлумачення) Нового Заповіту з наголосом на історії. Услід за своїми попередниками він підкреслював Христологію Нового Заповіту.⁴

Не було однастайності й щодо того, який підхід повинен застосовуватися при вивченні богослов'я Нового Заповіту. Підхід більшості базувався на упередженнях, які заперечують богонатхненність Писання, і, як наслідок, розглядають Новий Заповіт як конфліктуюче богослов'я. Однак автори-консерватори кинули виклик цій позиції та створили богослов'я Нового Заповіту, засноване на богонатхненності та єдності Святого Писання.

МЕТОДОЛОГІЯ

Оскільки всі книги Нового Заповіту були написані за проміжок часу близько п'ятдесяти років, то саме по собі богослов'я Нового Заповіту не займається періодами об'явлення, як старозавітне богослов'я. «Біблійне богослов'я Нового Завіту радше систематизує істину так, як вона поступово

була виявлена через різних авторів Нового Заповіту».⁵ Таким чином, новозаповітне богослов'я вивчає богослов'я синоптичних авторів, Луки, Дії, Павла, Петра, Івана та інших авторів послань.

У становленні богослов'я Нового Заповіту дехто дотримувався загального плану систематичного богослов'я; однак така методологія достатньо не розкривала те, на чому наголошував кожен автор зокрема. Здається, що краще вибудовувати богослов'я Нового Заповіту таким чином, щоб аналізувати праці кожного автора зокрема, що й відображатиме те, що кожен автор особисто говорить про даний предмет.⁶

При побудові методології слід розглянути декілька факторів.⁷ (1) Відкриття є постійно прогресуючим і досягає кульмінації в об'явленні щодо Христа. Богослов'я Нового Заповіту повинно намагатися окреслити кульмінаційні доктрини, які стосуються Христа та викуплення. (2) Серцевиною Нового Заповіту є віра у смерть та воскресіння Христа та надія на Його повернення. Новозаповітне богослов'я мусить опиратися на ці доктрини, які впливають з різних тверджень авторів Нового Заповіту. (3) Богослов'я Нового Заповіту повинно визнавати, що вчення Христа та вчення інших новозавітних авторів є єдиними та взаємодоповнюючими. (4) Різноманітність Писань Нового Заповіту не є ознакою суперечливості, а засновується на Божественному походженні Нового Заповіту. (5) Новозаповітне богослов'я повинно застосовувати аналітичний метод (але не до такої міри, щоб виключити тематичний метод), бо він адекватно відображає різноманітність Нового Заповіту.

БОГОСЛОВ'Я СИНОПТИЧНИХ ЄВАНГЕЛІЙ

Вивчаючи богослов'я синоптичних Євангелій, важливо з'ясувати точку зору їх авторів. Для кого писали Матвій, Марко та Лука? Чому вони це писали? Що є особливо важливим для кожного автора? На яких темах вони наголошують? Це важливі питання для біблійного богослов'я, які визначають богословські акценти та те, що хвилювало кожного автора зокрема. Природа біблійного богослов'я відображає те, що турбувало авторів, які були людьми (без зневаги чи ігнорування факту Божественного натхнення).

Вступні питання авторства, дата написання, визначення, кому адресоване Євангеліє та з якою метою написане, розглядаються тут для того, щоб виявити те, на чому особливо наголошував кожний автор зокрема.

Слово «*синоптичний*» походить від грецького «*synoptikos*», що означає «бачити речі разом» і об'єднує три Євангелія – Матвія, Марка та Луки. Вони вивчаються разом, тому що їхній погляд на життя Ісуса Христа вважається достатньо подібним.

СИНОПТИЧНА ПРОБЛЕМА

Проблемою у вивченні синоптичних Євангелій є взаємозв'язок між ними. Чи ці Євангелія запозичували щось одне в одного? Чи мали вони спільне джерело (так зване «Q», від німецького слова *Quelle*, що означає «джерело»), до якого вони зверталися?

Помітна велика подібність між цими трьома Євангеліями. Особливо це стосується Євангелія від Марка. Б. Ф. Весткот показав співвідношення у відсотках, чим відрізняються та чим подібні ці Євангелія у таблиці, яка наведена нижче.¹

**ПОРІВНЯННЯ ЄВАНГЕЛІЙ:
ПОДІБНОСТІ ТА ВІДМІННОСТІ**

Євангелія	% Особливості	% Співпадіння
МАРКА	7	93
МАТВІЯ	42	58
ЛУКИ	59	41
ІВАНА	92	8

З таблиці видно, що дев'яносто три відсотки Євангелія від Марка можна знайти в інших трьох Євангеліях; іншими словами, в Євангелії від Марка є мало унікального. Не враховуючи закінчення з 16:9-20, яке перебуває під знаком запитання, у Євангелії від Марка є лише тридцять віршів, єдиних у своєму роді.

Як бачимо, є і погодження й розбіжності.² Узгодженість між цими трьома Євангеліями виявляється в тому, як вони фіксують події (пор. Мт. 6:9; Мр. 2:10; Лк. 5:24). Вони також характеризуються спільним вживанням рідкісних слів. Але в них є й розбіжності. Наприклад, Матвій та Лука неоднаково подають історію народження та родовід Христа. Навіть паралельні розповіді є різними, наприклад, порядок спокус (Мт. 4:1-11; Мр. 1:12-13; Лк. 4:1-13).

Якщо це так, то як взаємопов'язані ці три Євангелія одне з одним? Нижче пропонуємо кілька теорій.³

ТЕОРІЯ УСНИХ ТРАДИЦІЙ

Раніше вважалося, що проповідання у ранній церкві спричинило виникнення змішаних форм у відображенні життя та служіння Ісуса Христа, і ніяких письмових форм поза цими синоптичними Євангеліями не існувало.

ТЕОРІЯ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ

У 1789 році Ґрізбах навчав, що перший автор звертався до усних традицій, другий використовував матеріали першого автора, а третій звертався до двох перших.

ТЕОРІЯ ПРИМІТИВНОГО ЄВАНГЕЛІЯ

Лессінг у 1778 році висловив думку, що автори Євангелій запозичили матеріал із примітивного джерела, так званого *Urevangelium* («раннє Євангеліє»), яке більше не існує.

ФРАГМЕНТАРНА ТЕОРІЯ

Шляєрмахер у 1817 році висунув гіпотезу, що автори Євангелій склали свої оповіді з багатьох розрізнених (фрагментарних) записів про життя Ісуса Христа.

ТЕОРІЯ ДВОХ ДОКУМЕНТІВ

Ця теорія, яка виникла порівняно недавно, обґрунтовує таку думку: оскільки в більшості випадків Матвій та Лука погоджуються з Марком, і у зв'язку з тим, що так багато матеріалу, притаманного Маркові, можна знайти у Матвія та Луки, то Марко повинен був написати першим, а Матвій та Лука використали його матеріали. Але оскільки у Матвія та Луки є багато такого, чого нема у Марка, то вони повинні були звертатися до іншого спільного джерела, так званого «Q».

ТЕОРІЯ ЧОТИРЬОХ ДОКУМЕНТІВ

Стрітер висунув ідею про чотири першопочаткових, незалежних джерела, які передували кінцевій письмовій формі цих Євангелій: Марка в Римі близько 60 р. після Р.Х., «Q» в Антіохії приблизно в 50 р., «М» (приватне «промовляюче» джерело Матвія) у Єрусалимі близько 65 р. та «Л» (приватне джерело Луки) у Кесарії приблизно в 60 р.

СУЧАСНІ РОЗРОБКИ⁴

Модерні теорії критики вважають своїм завданням обґрунтувати суто людське походження Євангелій, як з огляду на їхні фактичні дані, так і на спосіб написання. Оскільки ця методика має окремі позитивні аспекти й дехто з учених-консерваторів застосовує їх, вивчаючи письмові біблійні матеріали, то виникає небезпека певної дезорієнтації. Тому для вивчення та оцінки редакційної критики ми відсилаємо читачів до статті в «*Talbot Review*». Пояснення, які наведені нижче, є загальними; їх, залежно від автора, можна трактувати у ліберальнішому чи консервативнішому руслі.

*Історична критика.*⁵ Коли текст незрозумілий, вчені намагаються виявити те, «що насправді відбулося», і в такий спосіб пояснити те чи інше місце. Це можна зробити, фіксуєючи розбіжності між двома паралельними текстами, вивчаючи матеріали секулярної історії, перевіряючи, чи справді відбулася та чи інша подія, вичленяючи надприродні явища (за цим, як правило, стоїть бажання знайти цим явищам природне пояснення), «вигадані» церквою історії тощо. Основним недоліком історичного критицизму є те, що він підходить до Біблії, як до будь-якої іншої книги, та припускає ймовірність помилок у ній; зрозуміло, що вже навіть з огляду на це він є несумісним із доктриною біблійного богонатхнення.⁶

Критика походження. Цей вид критики намагається визначити джерела, використані при написанні синоптичних Євангелій, та виявити їх взаємозв'язки з Євангеліями. Для прикладу, якщо є два варіанти тієї самої історії, то дослідник намагається виявити літературний зв'язок між ними, або спільне приховане джерело. Так, уривок із Євангелія від Марка 4:10-13 пояснюють з урахуванням того, що Марко міг використати інше джерело, у якому віршів 11-12 не було взагалі.⁷ Погодженість викладу, мовляв, також свідчить про те, що повинно бути спільне джерело. Прихильники цього методу вважають, що автори Євангелій використовували спільне джерело, але почувалися вільними в тому, щоб додавати свої подробиці й «не хвилювалися за точність в історичних деталях».⁸ Складнощі з методом «критики походження» є двоякими: тут є ознаки ігнорування Божественних елементів натхнення, оскільки припускається, що у Євангеліях можуть бути помилки; метод припускає наявність додаткових джерел, але не вводить доказів щодо їх існування.

*Формальна критика.*⁹ Рудольф Бультман був одним із основоположників формальної критики, яка розглядає синоптичні Євангелія як «народну літературу». За Бультманом, автори Євангелій насправді радше зібрали й опрацювали матеріали та написали про події так, як це переважно розуміла церква, ніж точно описали історичні події. Таким чином, формальна критика будується на критиці походження та намагається пояснити, як з'явилися Євангеліє від Марка та «Q». Марко є адептом ранньої церкви, який прикрашав життя Христа. Матвій та Лука використали матеріали Марка зі своїми додатковими прикрасами, щоб сформувані свої Євангелія (вони були не історичними Матвієм та Лукою, а авторами другого століття). І тому більшість Євангелій не містять у собі історичних даних, а є прикрашеними розповідями ранньої церкви, потреба в яких пояснюється тим, щоб підбадьорити страждаючих християн. З часом ці «вигадки» стали такими, що їх неможливо відрізнити від історичних фактів.¹⁰

*Редакційна критика.*¹¹ «Редакційна критика послуговується методом біблійної критики. Вона намагається визначити погляди євангелістів, розглядаючи їхню творчість як редакторську працю з джерелами, якими вони користувалися». Автор є не просто істориком, він стає богословом у «модифікації, складанні та створенні традицій». Автор може творити, змінювати або прикрашати історичні традиції, або навіть відходити від історичних традицій.¹² Прикладом цього є підхід Гандрі до тлумачення тексту Матвія, з якого випливає, що прихід мудреців не був історичною подією, а лише розповіддю, яка заснована на оповіданні про пастухів, і змінений так, щоб вона відповідала богословській концепції автора.¹³ Редакційний критицизм намагається провести чітку межу між богословським поглядом автора та матеріалами його джерела.

Очевидно, послідовники редакційної критики так багато уваги приділяють манері, в якій написані Євангелія, з тієї причини, що їхні теорії в більшості випадків засновані на бездоказових припущеннях. Наприклад, немає ніяких доказів щодо існування джерела «Q». Інші, пізніші, теорії виникли

на основі твердження, що Євангеліє від Марка було написане першим, що викликає серйозні заперечення, оскільки така точка зору вступає у конфлікт із традиціями вісімнадцяти століть та коментарями отців церкви. Вона применшує значення натхнення, аби висунути ідею, що Марко написав першим, а Матвій та Лука запозичили у нього; однак, виявляється, що це зовсім не так. Тому, вивчаючи цю проблему, слід розглянути кілька факторів.

(1) Згадані вище теорії наголошують на ролі людей у написанні Євангелій, на що мають законні підстави, але при цьому заперечують вплив Бога. В Ів.14:26 Ісус пообіцяв учням, що Святий Дух «нагадає вам усе те, що Я вам казав». Це важливе твердження, що засвідчує участь надприродної сили у створенні Святого Писання. Як автори Євангелій могли запам'ятати стільки подробиць життя Ісуса Христа? Або ж розмови? Це надприродно. Та саме це пообіцяв Господь учням у горниці. Усе це слід враховувати, розглядаючи проблему, бо цим засвідчується Божественна участь у написанні Святого Писання.

(2) Автори Євангелій писали на основі інформації з перших рук, а дуже часто й самі були свідками подій. Матвій та Іван написали те, що самі пережили та особисто бачили; Марко писав на основі інформації, отриманої від Петра; Лука, напевно, використав інформацію Павла та інших, а також узагальнив результати власних досліджень (Лк. 1:3).

(3) Там були й інші очевидці, які бачили та чули Господа і могли б дати свої свідчення (Лк. 1:2-3). Вважається, що Лука звертався до письмових джерел (це цілком можливо). Євангеліє від Луки 1:2-3, здається, підтверджує припущення, що він розпитував очевидців та слуг Господа, які й передали йому потрібну інформацію.

(4) Вони писали через Боже відкриття та натхнення. Деякі елементи просто не можуть бути пояснені людськими словами. Наприклад, Павло писав та навчав унаслідок Божого відкриття; він підкреслює, що не отримав Євангеліє від людини, навіть не від апостолів. Бог відкрив Свою правду Павлові прямим способом (Гал. 1:11-12; Єф. 3:3).

ВСТУП ДО СИНОПТИЧНОГО БОГОСЛОВ'Я

ЄВАНГЕЛІЄ ВІД МАТВІЯ

Автор. Існують ранні докази того, що Матвій, той самий збирач податків, має пріоритет у створенні оригіналу арамейською мовою. Близько 150 р. Папій, єпископ Іераполя, свідчив: «І тоді Матвій склав промови єврейською мовою, і кожен тлумачив їх так, як міг». ¹⁴ Оріген (185-254 рр.) зазначав, що Матвій був підготовлений для «навернення юдеїв, і написав це єврейською мовою». Іреней стверджував, що Матвій писав у той час, коли Петро та Павло ще були живими; Марко створив своє Євангеліє тоді, коли вони вже померли. ¹⁵

Дата. Визнаючи, що Матвій писав для юдейських читачів, дату написання можна обговорювати, виходячи з розуміння *потреби*. Є підстави вважати, що у Єрусалимі було 20 000 євреїв, які вірили у Христа. Цим віруючим необхідно було підтвердити месіанство Ісуса, щоб підтримати їхню віру на основі розуміння юдеїв і духовно озброїти їх.¹⁶ Швидке зростання кількості віруючих юдеїв визначило першочергову та поспішну потребу в Євангелії, написаному спеціально для них.

Точка зору ранньої церкви була такою, що «Матвій написав своє Євангеліє перед тим, як інші склали свої. Це свідчення є таким наполегливим та одноставним, що надає йому певної ваги при вирішенні цього питання».¹⁷ Найімовірніше, що Матвій писав близько 50 р.¹⁸

Аудиторія. Характер аудиторії, до якої звертався Матвій зі своїм Євангелієм, визначався природою та зростанням ранньої церкви. Ще не відділена від Єрусалиму, вона, зрозуміло, у переважній більшості складалася з юдеїв: за короткий час після дня П'ятдесятниці увірвало 5 000 осіб. Виникла гостра потреба у поясненні, чому не прийшло царство, якщо Ісус був справді обіцям Месією. Матвій писав, щоб пояснити все це юдейській аудиторії.

Богословська мета. Матвій розуміє, що означає Месія у сподіваннях євреїв. Він наставляє своїх читачів, що справжній Месія, Син Давидів, насправді вже прийшов. Тоді як автори інших Євангелій визнають Ісуса обіцям Месією, саме Матвій представляє Його, у першу чергу, для євреїв.

Мета Євангелія від Матвія є двоякою.²⁰ *Перша* – це довести, що Ісус є саме той Месія. Слово «месія» у юдеїв є титулом ізраїльського царя, який принесе спасіння Ізраїлю в кінці цього віку. Матвій представляє Ісуса як Месією Ізраїлю (Помазанця), який виконує функції пророка, священика та царя в одній Особі. *Друга* мета – це представити програму Божого Царства. Оскільки Ісус є Месією Ізраїля, але цей народ відкинув свого Месію, то, пояснює Матвій, обіцяне юдеям царство відкладене на пізніше. Земне царство Месії буде встановлене під час Його другого приходу.

ЄВАНГЕЛІЄ ВІД МАРКА

Автор. Рання церква дала вагомі свідчення щодо Петрового та Маркового авторства другого Євангелія. Папій близько 150 р. після Р.Х. стверджував: «Марко, ставши тлумачем Петра, записав дуже точно все, що запам'ятав».²¹ Іриней близько 185 р. засвідчив: «Тепер після їхньої смерті (Петра і Павла) Марко, учень та тлумач Петра, також передав нам у письмовій формі те, що проповідував Петро».²²

Дата. У зв'язку зі свідченням Іринея, що Марко писав після смерті Петра та Павла,²³ тому що Павло, ймовірно, помер улітку або восени 66 р., виглядає так, що Марко створив своє Євангеліє у 66 або у 67 р. Оскільки Марко не згадує про облогу Єрусалиму, то, певна річ, що своє Євангеліє він написав перед 70 р.

Аудиторія. Близько 195 р. Климент Олександрійський повідомляє, що римляни попросили Петра написати для них розповідь про життя Христа. З великою ймовірністю можна припустити, що Марко допомагав Петрові виконати прохання римлян. Наявність у перекладі арамейських слів також свідчить про те, що аудиторія не була юдейською.

Богословська мета. Знаючи римлян більше як людей дії, ніж як людей думки, Марко розповідає про Христа радше як про «могутнього Працівника, а не глибокого Мислителя – Чоловіка, Який завойовує дією».²⁴ Стиль Марка, як і зміст його Євангелія, відображає цю богословську мету. Показуючи Христа як людину діла, він не наводить Його родоводу та розповіді про народження і починає з хрещення й зосереджується на служінні Христа народу.

Домінуючим є зображення Христа як того Слуги, Який прийшов послужити та віддати Своє життя як викуп за багатьох (Мр. 10:45). Метою Марка було переконати своїх римських читачів у силі Сина Людського як Слуги і тим самим зміцнити їх віру у Нього.

ЄВАНГЕЛІЄ ВІД ЛУКИ

Автор. Зовнішні докази переконливо підтверджують авторство Луки, лікаря, щодо третього Євангелія. Мураторіанський Канон (160-200) повідомляє, що Лука, лікар та подорожній компаньйон Павла, дослідив ці питання та склав Євангеліє життя Христа. Іриней (пом. у 185 р.) свідчив: «Потім Лука, послідовник Павла, записав у книгу це Євангеліє так, як воно було ним проповідуване».²⁵ Климент Олександрійський та Ориген також вважали Луку автором цього Євангелія.

Дата. Рік написання Євангелія від Луки збігається з роком створення книги Дій Апостолів. Остання найімовірніше була написана в 63 р., тому що книга закінчується дуже різко, описуючи ув'язнення апостола Павла, а ось про його звільнення, яке відбулося в 63 р. навіть не згадує. Вірш 1:1 свідчить про те, що Євангеліє від Луки було написане перед книгою Дій. Писав Лука, очевидно, в кінці свого перебування в Палестині, між 58 та 60 рр.

Аудиторія. Хоч Лука адресував своє Євангеліє Теофілові, це скоріше слід розуміти як слова присвяти. Безперечно, коли йдеться про аудиторію Павла, то це є аудиторія поган. Після трьох подорожей Павла гостро постала потреба Євангелія, яке б відрізнялося від інших, і, що особливо важливо, щоб воно могло промовляти до розуму греків.²⁶ На користь того, що ті люди, кому призначалося Євангеліє від Луки, були греками, є багато доказів.²⁷

(1) Родовід Ісуса Христа прослідковується аж до Адама, батька усього людського роду, а не до єврейського патріарха.

(2) Виконання пророцтв відбувається у висловлюваннях Христа відносно юдеїв, а не як слова виправдання, як у Матвія.

(3) Автор уникає юдейської термінології, наприклад, слова «равві».

(4) Єврейські імена замінені на грецькі (пор. Лк. 6:16; 23:33).

Богословська мета. Лука відзначається космополітичним підходом, підкреслюючи універсальність Євангелія і те, що Ісус є Спасителем усього світу. Це впливає, зокрема, з того, що родовід Ісуса пов'язаний з Адамом, спільним праотцем усього людства.²⁸ Своєрідний підхід Луки особливо виявляється у тому, як він використовує притчі. «Вхід до Царства є відкритим для самарян (9:51-56; 10:30-37; 17:11-19) та для поган (2:32; 3:6, 38; 4:25-27; 7:9; 10:1; 24:47), так само як і для юдеїв (1:33; 2:10); для митників, грішників та відкинутих людей (3:12; 5:27-32; 7:37-50; 19:2-10; 23:43), так само як і для шанованих людей (7:36; 11:37; 14:1); для бідних (1:53; 2:7; 6:20; 7:22), так само як і для багатих (19:2; 23:50); і для жінок так само, як і для чоловіків».²⁹ Це підкреслює основне в тому, що написав Лука: «Син бо Людський прийшов, щоб знайти та спасти, що загинуло» (Лк. 19:10).

ОБГОВОРЕННЯ СИНОПТИЧНОГО БОГОСЛОВ'Я

ДОКТРИНА БОГА

Щоб достатньо повно досягнути біблійне відображення природи та характерних рис Бога, слід вивчати систематичне богослов'я. (Хоч треба зауважити, що Бога неможливо повністю зрозуміти.) У зв'язку з тим, що синоптичні Євангелія подають лише частину матеріалу для вивчення Бога, «всі автори Нового Заповіту поділяють погляд щодо Бога, який знаходимо у Старому Заповіті».³⁰ Багато Божих атрибутів описані у синоптичних Євангеліях, про що свідчить наступний перелік.

Божий задум ми бачимо в тому, як Він дбає про пташок (Мт. 6:26; 10:29). *Батьківство Бога* свідчить про Його турботу про Своїх дітей (Мт. 6:32). *Милість Бога* дається віруючим та невіруючим однаковою мірою (Мт. 5:45). Підкреслюється *Божий статус Царя*: Він має престол (Мт. 5:34; 23:22); Він є Господь (Мт. 4:7, 10; Лк. 4:8, 12). *Суд Божий* є однаковим для всіх (Мт. 3:7; 7:1, 2; Лк. 3:7); хто має більше можливостей, з того більше спитається (Мт. 11:22-24); Він помститься за Своїх вірних (Лк. 18:7). *Слава Божя* була виявлена для трьох учнів на Горі Преображення (Мт. 17:1-8; Мр. 9:2-8; Лк. 9:28-36). *Доброта Божя* є незрівнянною (Мт. 19:7; Мр. 10:17; Лк. 18:18-19). *Сила Божя* виявляється в Його здатності воскрешати з мертвих (Мр. 12:24-27); з Ним все можливе (Мр. 10:27; Лк. 1:37; 18:27). *Божя Трійця* була відкрита при хрещенні Ісуса Христа (Мр. 1:9-11) та в тому, як Христос давав апостолам Велике Доручення (Мт. 28:19).

ДОКТРИНА ХРИСТА

Непорочне народження. Матвій та Лука обидва наголошують на тому, що людській природі Христа дав початок Святий Дух (Мт. 1:18;

Лк. 1:35). Матвій особливо наголошує на тому, що Марія не була з чоловіком до народження Ісуса (Мт. 1:18-25). Марко також підкреслює, що Ісус радше «син Марії», ніж син Йосифа (за юдейським звичаєм переважно вживалося ім'я батька).

Людська природа. Усі три Євангелія підкреслюють людське походження Христа. Матвій наголошує на Його людському родоводі (1:1-17), на Його людському народженні (1:25) й описує Його раннє дитинство (2:1-23). Лука також розповідає про Його народження та вбоге становище (2:1-20), Його вірність юдейським традиціям (2:21-24) та Його змузніння (2:41-52). Марко зосереджується на людській природі Христа докладніше, ніж Матвій та Лука, описуючи працю, життя та діяльність Ісуса. Усі троє особливо відзначають, що Він поводився у випробовуваннях, як людина (Мт. 4:1-11; Мр. 1:12-13; Лк. 4:1-13). Його перебування і поведження на рибальському човні, сплата податків, розмови з різними людьми, кривавий піт, Його сльози, сльози покинутого й розп'ятого на хресті – усе це відображає людську природу Христа. Однак Він не був звичайною людиною; Він прощає гріхи, має владу над природою – все це відкриває славу Божу, і «всі ці речі переводять Його в особливий ранг».³¹

Безгрішність. Хоч синоптичні Євангелія зображають Христа як людину, вони наголошують на тому, що він не був звичайною людиною. Він народився у непорочності; Він безгрішний. Народившись у непорочності, Він не мав гріховної природи, ані схильності до гріха (див. Як. 1:14-15). Ісус кликав людей до покаяння, але ми ніде не знаходимо, щоб Він каявся або визнавав Свої гріхи. Його хрещення було для того, щоб «виконати всяку правду» (Мт. 3:15), а не для каяття (Мт. 3:6). Випробовування також показують, що будучи спокушуваним так само, як і ми, люди, Він був безгрішним (Мт. 4:1-11; Мр. 1:12-13; Лк. 4:1-13). У тому, як Він докорив Петрові, Христос продемонстрував Своє цілковите відокремлення від гріха (Мт. 16:23).

Божественність. Матвій наголошує на тому, що Ісус є *Сином Давидовим* (Мт. 9:27; 12:23; 15:22; 20:30, 31; 21:9, 15; 22:42). В Мт. 4:27 переконаливо показано, що сліпі зрозуміли: Син Давидів є Месією, Який міг чинити діла Месії – наприклад, відкрити очі сліпим (Іс. 35:5), що під силу тільки Богові (Пс. 146:8). Значення Його імені у Матвія, 21:9, свідчить про Нього як про грядущого Спасителя, Який принесе спасіння для народу, визволить його і введе у вік благословення (Пс. 118:25-26).

Матвій розповідає про Ісуса як про *Месію*, показуючи, як Він утілює пророцтва Старого Заповіту щодо Месії (1:22-23; 2:5-6; 3:3; 4:14-16; 8:16-17; 11:5; 12:17-21; 13:34-35; 21:4-6, 9, 16, 42; 23:39; 24:30; 26:31, 64). У Матвія 16:16 Ісус із готовністю прийняв визнання Петром Його за Христа, за Помазаника. У Марка 14:61-62 Ісус ствердно відповів на запитання первосвященника, чи Він є Сином Божим: «Я є».

Походження слів «*Син Людський*» знаходимо в Даниїла 7:13, де Він зображений під час тріумфальної передачі царства Отцеві. Перебування Сина Людського по праву руку від Отця (Пс. 110:1) та визначення Того, хто

є Господом у Матвія 26:63-64, вказує на те, що ці слова є майже синонімами з висловом «Син Божий». Цей вислів підкреслює різні аспекти: владу (Мр. 2:10); прославлення (Мр. 35:31); приниження (Мт. 8:20); страждання та смерть (Мр. 10:45); відносини зі Святим Духом (Мт. 12:32); спасіння (Лк. 19:10).³² «Ісус думав про себе поняттями Небесного Месії, Який виконує на землі служіння від імені людства, яке завершиться в найвищій точці сцену кінцевого прославлення».³³

Ісус – *Син Божий* в абсолютно своєрідному розумінні. «Ісус говорив про Бога «Отець», «Мій Отець», «Мій Небесний Отець» та «ваш Небесний Отець» – усього п'ятдесят два рази».³⁴ Він підкреслював, що усвідомлює ці унікальні взаємовідносини (Мт. 11:27), так само як і Отець (Мт. 3:17; Мр. 1:11). Син є тієї самої природи та сутності, що і Його Отець; стверджуючи, що Ісус є Сином Отця, Бог Отець говорив, що Ісус, Його Син, є Богом, тому що Він має ту ж саму сутність, що і Його Отець.

Праця викуплення. Після того як ізраїльський народ відкинув Ісуса Христа, Він пророкував про Свої страждання в Єрусалимі (Мт. 16:21; 17:22; 20:18-29; 26:1-5; Мр. 8:31; 9:31; 10:32-34; Лк. 9:22, 44; 18:31-33). Ісус пророко розповів про те, хто спричинить Його смерть, хто Його вб'є, як Його буде вбито, що Він ще багато страждатиме, але воскресне після трьох днів.

Христос навчав Своїх учнів, що Його смерть буде смертю заступницького викуплення (Мт. 20:28; Мр. 10:45). Обіцянка Христа віддати Своє життя як викуп за багатьох свідчить про замісництво.³⁵ Ісус використав слово «викуп» (*грец. «lutron»*), яке означає грошовий викуп, заплачений, щоб звільнити раба; Христос заплатив цю ціну Своєю смертю, щоб звільнити багатьох від пут гріха.³⁶ Запроваджуючи Вечерю Господню, Христос сказав, що хліб та вино відображають Його тіло та кров, яка проліється за багатьох для прощення гріхів (Мт. 26:26-29; Мр. 14:22-25; Лк. 22:15-20). Ціною спокутування є Його кров; масштаб викуплення – за багатьох; результат викуплення – прощення. Через Свою смерть Христос зробив Новий Заповіт чинником прощення, зробив те, чого Старий Заповіт (Закон Мойсея) не міг досягнути.

Воскресіння. Христос заповідав Своє воскресіння кілька разів (Мт. 16:21; 17:22-23; 20:19; Мр. 8:31; 9:31; 10:34; Лк. 9:22; 18:33). Більше того, Він точно сказав, що воскресне на третій день (явний доказ того, що Він є всезнаючим). Усі Євангелія наголошують на *фізичному* воскресінні Христа (Мт. 28; Мр. 16; Лк. 24; Ів. 20).

Є багато свідків Його воскресіння: Марія Магдалина та інші жінки (Мр. 16:2-8; Ів. 20:1); Петро та Іван (20:2-10); Марія Магдалина (Ів. 20:11-18); інші жінки (Мт. 28:9-10); два учні, які йшли до Еммауса (Лк. 24:13-22); десять учнів, зібраних у верхній кімнаті (Ів. 20:19-25); одинадцять учнів, які зібралися тижнем пізніше (Ів. 20:26-31); учні, які рибалили в Галілеї (Мт. 28:16-20); учні в Єрусалимі (Лк. 24:44-49).

Іван описує, що хустина все ще була згорнена (Ів. 20:7), зберігаючи форму голови, але лежала «осторонь, в іншому місці». Вона лежала окремо від

плащаниці, але форма хустини та плащаниці свідчать про те, що тут відбулося. Тіло Господа Ісуса Христа пройшло через плащаницю – Він воскрес.

ДОКТРИНА СВЯТОГО ДУХА

Щодо непорочного народження Христа. Як Матвій, так і Лука пов'язують зачаття Ісуса в утробі діви Марії з тим, що Святий Дух зійшов на неї (Мт. 1:18; Лк. 1:35).

Щодо хрещення Ісуса. Під час хрещення Святий Дух злинув на Ісуса, щоб наділити Його силою для Його прилюдного служіння. Святий Дух також відкрив джерело служіння Христа (Отця) та єдність Христа із Триєдиним Богом. Ісус діє спільно з Отцем.

Щодо випробовування Христа. Марко (1:12) наголошує, що саме Святий Дух привів Христа в пустелю, щоб там Йому бути випробуваним від диявола.³⁷ Протистояння доводить непогрішимість Сина.

Щодо служіння Христа. Матвій (12:28) повідомляє, що служіння Христа було здійснене через Святого Духа – відкрите свідчення для всіх, і що Його сила приходила із небес (пор. Лк. 4:18-19).

Щодо Богонатхнення Писання. Цитуючи Псалом 110:1, Марко (12:36) говорить: «той Давид Святим Духом сказав». А це наводить на думку, що Святий Дух провадив Давида у написанні правильних слів, коли він створював Псалом 110. Цей приклад засвідчує служіння Святого Духа у створенні Богонатхненного Писання.

ДОКТРИНА ЦЕРКВИ

Не існує ніяких розроблених доктрин про церкву в синоптичних Євангеліях. Слово «*церква*» (грец. *ekklesia*) знаходимо у Матвія лише три рази, а у Марка та Луки його взагалі нема. Матвій послуговується ним загалом у технічному розумінні (16:18) на означення того, що буде в майбутньому.

ДОКТРИНА ОСТАННІХ ПОДІЙ

Синоптичні Євангелія подають багато матеріалу, який стосується останніх подій. Слово «*царство*» (грец. *basileia*) часто зустрічаємо у синоптичних Євангеліях, зокрема, 56 разів у Матвія, 21 раз у Марка, і 46 разів у Луки і лише 5 разів у Івана).³⁸ Слово «*цар*» Матвій також використовує частіше (двадцять три рази), ніж інші книги Нового Заповіту. Синоптичні Євангелія наголошують, що Ісус прийшов для того, щоб утвердити Тисячолітнє Царство. Уперше це слово зустрічаємо у Матвія 3:2, у проповіді Івана Хрестителя: «Покайтесь, бо наблизилося Царство Небесне». Ісус проголошував ту саму проповідь (Мт. 4:17), закликаючи людей до покаяння в очікуванні царства Месії. Він відкрив Свої можливості через Свої слова

(Мт. 5-7) та через Свої діла (Мт. 8-10). Не наважуючись заперечити цей доказ, керівники народу дали йому таку оцінку: «Він демонів не виганяє інакше, як тільки Вельзевулом, князем демонів» (Мт. 12:24). Цар був відкинений Його підлеглими. І як результат цього, прихід царства призупинено. Ісус описав проміжний період між відкиненням Месії при Його першому приході та Його прийняттям під час Його другого приходу в притчах у 13-му розділі Матвія. Ісус відкриває, які біди впадуть на Ізраїль та увесь світ перед поверненням Царя для того, щоб настановити Своє Тисячолітнє Царство: прийде період Великої Скорботи (Мт. 24:4-28; Мр. 13:5-23; Лк. 21:8-23), за ним настане Другий Прихід Христа (Мт. 24:29-51; Мр. 13:24-37; Лк. 21:24-36); на Ізраїль впаде відповідальність за всі привілеї та знання, які мав цей народ (Мт. 25:1-30); погани також будуть суджені залежно від того, як вони відгукнулися на проповідь у час Великої Скорботи (Мт. 25:31-46).

БОГОСЛОВ'Я КНИГИ ДІЇ СВЯТИХ АПОСТОЛІВ

ВСТУП ДО БОГОСЛОВ'Я КНИГИ ДІЇ СВЯТИХ АПОСТОЛІВ

АВТОР

Авторство книги Дій апостолів тісно пов'язане з Лукою. Обидві книги – Євангеліє від Луки та Дії апостолів – адресовані Теофілові (Лк. 1:3; Дії 1:1). Визначивши автора одної з них, знайдемо чимало доказів, що він є автором і другої. Аналіз написаного Лукою дивиться у розділі «Богослов'я синоптичних Євангелій».

ДАТА

Є вагомий доказ того, що датою написання книги Дій апостолів слід прийняти 63 р. після Р.Х. (1) Це якнайкраще пояснює різке закінчення книги Дій. Павло був привезений до Риму в 61 р., де він перебував під арештом до 63 р.

Книга завершується різко і на оптимістичній ноті у сподіванні, що його буде звільнено. (2) Після спалення Риму в 61 р., Нерон влаштував жорстокі переслідування християн у Римі. Якщо книга була написана пізніше за 64 р., то неможливо й припустити, щоб вона закінчилася на такій оптимістичній ноті. (3) Якщо Павло був би вже страчений (що сталося близько 63 р.), то, безсумнівно, про це була б якась згадка в книзі. (4) Вістка про зруйнування Єрусалиму в 70 р. розійшлася по всьому римському світі, однак ніяких згадок у книзі про неї не знаходимо, а це означає, що вона написана до цієї події.

МЕТА

Лука ставив перед собою мету розповісти про *зародження та розвиток церкви* під силою та проводом Святого Духа; ця тема особливо чітко окреслюється у Діях 1:8 та по всій книзі.¹

Розповідь Луки про рух християнства можна також розглядати як *апологетику християнства*. «Апологетичний поштовх, здається, спрямований у двох напрямках: спростувати звинувачення юдеїв проти християнства і показати християнство у сприятливому світлі для римського світу».² На християнство зводили наклепи як погани, так і юдеї. Лука показує, що християнство наслідує історичні зразки та засновується на базі юдаїзму. З огляду на це, книгу також можна розглядати як полеміку проти юдеїв, які звинувачували християнство у підривних діях (пор. 18:14-15).

Книга Дії Святих Апостолів також засвідчує, що *апостольський авторитет Павла* та його влада є рівноцінними з авторитетом та владою Петра. Для прикладу вкажемо на те, що Павло повторює чуда Петра.

ПОДІБНІ ЧУДА АПОСТОЛІВ

Чудо	Петро	Павло
Зцілення кривого	3:2	14:8
Зцілення через падаючу тінь	5:15	19:12
Вигнання демонів	5:16	16:18
Опір ворожбита	8:18-20	13:6-10
Воскресіння мертвого	9:36-40	20:9-10

Лука досліджує, як юдейський народ *постійно відкидав Месію*, почавши в Євангелії і продовживши це дослідження в книзі Дій апостолів. Синедріон заарештував та ув'язнив Павла та Івана (4:1-22) й заборонив їм проповідувати в ім'я Христове (4:17). Синедріон затримав апостолів (5:17-18) і підбурив людей, щоб укаменувати Степана (6:12 – 7:60). Невіруючі юдеї переслідували Павла в Антіохії Пісідійській (13:45, 50) і пізніше побили його камінням, залишивши помирати (14:19). Неприйняття юдеями проповіді Павла бачимо впродовж усієї книги Дій аж до її останніх сторінок (Дії 28:17-28).

РОЗГЛЯД БОГОСЛОВ'Я КНИГИ ДІЇ СВЯТИХ АПОСТОЛІВ

БОГ

Верховенство Бога. Лука пояснює, що смерть Христа була результатом постанови (грец. *boule*) та передбачення Бога (2:32). Ця Божа постановою означає, що «Його рішення є наперед визначене та незмінне. Обидві фрази наголошують рішучість та непорушну визначеність цієї постанови».³ Посеред переслідувань апостоли втішали себе верховенством Господа (4:24-31). Про Бога говориться як про Господа (грец. *despota*), від чого й походить українське слово «деспот». Бог наперед постановив (*boule*) події на хресті, визначивши їхню неминучість (грец. *proorisen*).

Боже верховенство можна також побачити у вибранні (13:48). Саме тут визначена точна кількість людей, які були призначені для вічного життя й увірували.⁴

Існування Бога та загальна благодать. У Лістрі Павло проголошував для своїх слухачів «живого Бога», нагадуючи їм, що Він є Творцем і що Він давав їм дощі та врожайні часи (14:15-18). Павло також нагадував мешканцям Афін, що Бог дав їм життя й дихання та призначив час і пору (17:22-31).

ХРИСТОС

У Діях Лука робить двоякі наголоси щодо Христа: він наголошує не тільки на Його розп'ятті та смерті, а й на воскресінні.

Розп'яття та смерть Христа. Багато з того, що сказано про смерть, є відголосом того, що апостоли звинувачували юдеїв у розп'ятті Христа. Христос був прибитий до хреста безбожниками (2:23); Він був засуджений до ганебної смерті – через розп'яття (3:15; 5:30; 10:39; пор. 13:28-29). Той, Хто був Праведником, був забитий (7:52).

Воскресіння Христа. Щодо воскресіння є кілька наголосів: (1) воскресіння Ісуса було пророковане в Псалмі 16:8-11 та виповнене в Псалмі 2:7 (2:22-23; 13:33-37); (2) воскресіння Христа було звіщене з великою силою (4:2, 10, 33); (3) Бог не лише підняв Ісуса з мертвих, а й звеличив Його, наділивши всякою владою (5:31); (4) воскресіння Христа було відкрите для свідків (10:40-41); (5) Його воскресіння є ознакою майбутнього суду (17:31); (6) воскресіння Христа повинно було звіщатися для юдеїв та поган для виповнення пророцтва (26:23).

Повернення Христа. При вознесінні Ісуса ангели пообіцяли присутнім при цьому учням, що Христос повернеться «так само», як вознісся на небо – видимим чином, фізично та особисто (1:9-11). Петро проголошував Тисячолітнє Царство, коли говорив про «час відновлення всього» (3:21).

Особливе значення має те, що проповідь смерті та особливо воскресіння були центральними темами у проповідуванні церквою Нового Заповіту, як це записано в книзі Дій апостолів.

СВЯТИЙ ДУХ

Його божественність. Дії 5:3-5 є основним свідченням божественності Святого Духа. Виступаючи проти Ананії, Петро нагадав йому, що той сказав неправду Святому Духові (5:3), а в паралельному тексті вигукнув: «Ти сказав неправду не людині, але Богові» (5:5), ставлячи таким чином Святого Духа на один рівень з Богом.

Його діяльність. Через Свою роботу в хрещенні віруючих у Тіло Христове Святий Дух будує Церкву (1:5; 11:15-16). Святий Дух також діє, наповаючи віруючих для свідчення (1:8; 2:4; 4:31; 5:32; 9:17) та в тому, що веде їх у служінні (8:26-30; 10:19; 11:19; 16:7; 20:23; 21:4,11).

СПАСІННЯ

Спасіння є через віру в Христа. На значенні віри наголошується у Діях 10:43. Поганам не потрібно спочатку ставати юдеями; вони отримують спасіння та прощення просто через віру (пор. Дії 11:21; 14:23; 16:31).

Віра включає в себе покаяння. У багатьох випадках проповідники Євангелія закликали людей повірити в Христа; при інших можливостях вони просили людей покаятися (2:38; 3:19; 5:31; 8:22; 11:18; 17:30; 20:21; 26:20). Це свідчить про те, що ці слова слід розуміти як синоніми.⁵ Слова Павла «щоб перед Богом покаялися та ввірували в Господа нашого Ісуса Христа» (20:21) наводять на думку, що покаяння переплітається з вірою. Мати віру означає покаятися; без покаяння ж віра не є можливою.

Спасіння дається через милість Божу. Коли Павло прийшов до Ахаї, то помагав тим, хто повірив «благодаттю» (18:27). Таким чином, Бог у Свій час виявив Свою милість до Лідії (16:14) та інших (13:48), що було вирішено ще перед тим, як почався час.

Спасіння відокремлене від вчинків. Єрусалимський Собор, описаний у 15-му розділі Дій, вирішив, що погани не потребують обрізання, ані дотримання Закону Мойсея, щоб мати спасіння. Вони спасалися лише вірою.

ЦЕРКВА

Як і можна сподіватися, книга Дій святих апостолів містить значний матеріал, присвячений доктрині церкви, оскільки описує її народження та зростання.

Формування церкви. Церква створена тому, що Святий Дух проводить роботу хрещення, яке вводить віруючих у Тіло Христове (1Кор. 12:13).

Як впливає з Дій 1:5, ця робота у майбутньому, що свідчить про те, що церква ще не була народженою. В Діях 11:15-16 Петро сказав, що Святий Дух злинув на поган так само, як «спочатку» і на них. Цей початок, 2-й розділ книги, засвідчує започаткування церкви та діяльність Святого Духа у хрещенні віруючих у Тіло Христове. Під цю унікальну роботу Святого Духа підпадають не лише юдеї, а й самаряни (8:14-17) та погани (10:44-8; 19:6).

Організація церкви. Апостоли були основою церкви (2:42), але для керівництва місцевими церквами були призначені⁶ пресвітери (14:23; 15:4). Слово старійшина (грец. *presbuteros*) свідчить про зрілість та гідність. У місцевих церквах цих старших було по декілька (14:23; 15:2, 4), і на них покладалося духовне лідерство в громаді віруючих (11:30; 14:23). Про дияконів (хоч вони не називаються саме так у книзі Дій апостолів) говориться у 6-му розділі.

Функції церкви. Книга Дії Святих Апостолів дає цінний матеріал для розуміння того, чим займалась та як функціонувала церква. (1) У ранній церкві були важливими настанови (2:42; 4:2; 11:26; 12:24; 13:46; 15:35; 17:11; 18:5; 19:8, 10, 20; 20:3, 7, 17-35), які включали в себе навчання різним істинам, зокрема, вчення апостолів (2:42), воскресіння (4:2, 33; 24:15, 21; 26:8) та факти про Христа (5:20, 25, 28, 42; 7:52; 8:5; 9:20-22; 10:36; 11:20; 13:16-41; 28:23). Вони також включали в себе дебати та суперечки (9:29; 17:2-3, 17; 18:28; 19:8). (2) Спілкування характеризувалося й матеріальними аспектами (4:32-35; 6:1-3; 16:15, 34), до спілкування входила Господня Вечеря (2:42; 20:7), молитва (2:42; 4:24-31; 12:5, 12; 13:3; 20:36; 21:5), страждання (4:1-21; 5:17-42; 7:1-60; 8:1; 9:1-2; 11:19; 12:1-19), і воно було в Христі (13:52; 16:5, 25, 34, 40; 19:17). (3) Поклоніння відображалось в тому, що віруючі мали благоговіння перед Господом (2:46-47; 4:23-31; 5:11; 9:31). (4) Служіння здебільшого включало в себе євангелізацію (4:33; 5:14, 42; 8:4, 12, 13, 26-40; 9:42; 10:34-48; 11:24; 13:12, 48; 14:21; 16:5, 14, 31; 17:2-3, 17, 34; 22; 26; 28:23-31).

БОГОСЛОВ'Я ЯКОВА

ВСТУП ДО ПОСЛАННЯ ЯКОВА

АВТОР

Яків, брат Господа, є найкращим претендентом на авторство цього послання. (1) Найважливіша подібність між мовою – у посланні апостола Якова та його мовою у 15-му розділі книги Дій апостолів. (2) Є подібність між цим посланням та вченням Ісуса (пор. Як. 1:22 та Мт. 7:20, 24; Як. 3:12 та Мт. 7:16; Як. 2:5 та Мт. 5:3).

ДАТА ТА МІСЦЕ НАПИСАННЯ

Якщо Яків, брат Господа, був автором, то це дає певні підстави вважати, що послання було написано в Єрусалимі. Згадка про «ранні та пізні дощі» (5:7), вплив спеки на рослинність (1:11), асоціації з сіллю та гіркими джерелами (3:11), вирощування фіг та оливок (3:12), точне уявлення про море, наче воно розташоване поблизу (1:6; 3:4) – усе це нагадує умови Палестини».¹

Написане це послання перед 63 р., в якому, за Йосипом Флавієм, Яків був замучений.²

ПРИЗНАЧЕННЯ

Це послання звернене до «дванадцятьох племен, що в розпорошенні» (1:1), що може означати віруючих юдеїв. Словосполучення «які в розпорошенні» грецькою мовою перекладаються словом *diaspora*. Воно переважно застосовувалося для позначення юдеїв, які були розкидані серед інших народів (пор. 5М. 28:25 у перекладі Септуагінти). Ці люди зустрічалися в синагозі (2:2), вірували в одного Бога (2:19) та були знайомі з юдейськими формами клятв.³

БОГОСЛОВСЬКА МЕТА

Віруючі євреї, поза всяким сумнівом, зазнавали утисків і переслідувань від невіруючих юдеїв. Оскільки віруючі не знали, як розуміти та як реагувати на переслідування, Яків розповідає їм про це у своєму посланні. У християнській громаді переважала тілесність. Те, що Яків робить наголос на проблемі багатих, безумовно, свідчить, що в зібранні віруючих був поділ між багатими та бідними. Яків, як і Амос у Старому Заповіті, писав для того, щоб засудити неправильне ставлення до грошей та утиски убогих.

Мета Якова полягала в тому, щоб витіснити плотський дух, який панував там, і зміцнити віру як засіб проти проблем.

РОЗГЛЯД БОГОСЛОВ'Я ПОСЛАННЯ ЯКОВА

ПИСАННЯ

У посланні Якова поставлено сильний акцент на Старому Заповіті. У своїх п'ятих розділах Яків звертається чи натякає на двадцять дві книги Старого Заповіту. «Роблячи це, Яків усуває потребу в натхненні будь-якого формального твердження; він просто це припускає».⁴ Це показує, що Яків поринув у Старий Заповіт і писав до юдейської аудиторії, яка так само була знайома із Старим Заповітом. Та оскільки цей лист був призначений і до ширшого світу, то Яків також наголошує на важливості Старого Заповіту для церкви.

Наголос на вченні Христа. Яків близько п'ятнадцяти разів згадує проповідь на горі (пор. 3:6 з Мт. 5:22; 3:12 з Мт. 7:16; 4:11 з Мт. 7:1). Оскільки Яків не навернувся під час життя Ісуса Христа, він повинен був зібрати інформацію про вчення Ісуса від тих, хто Його чули.

Наголошується на авторитеті Писання. Яків пише про «слово правди», що має силу спасати людей (1:18). Він говорить про «Писання» (2:8, 23; 4:5-6) як про кінцеву точку заклику. Писання є остаточним авторитетом. Яків докоряє за суперечки тим, кому адресоване це послання й спирається у своїх докорах на авторитет Писання (4:5-6).

Наголос на роботі Писання. Писання має силу спасти душу (1:21); Писання виявляє гріх людини (1:23-25); Писання судить у теперішньому часі та судитиме в останній день (2:12).⁵

БОГ

Погляди Якова на ставлення до Бога відображають розуміння взаємовідносин Ізраїлю з Богом під законом Мойсея, які вибудовувалися на певних умовах: покора приносить благословення; непокора – покарання

(5М. 28). Таким чином, Яків вважає грішника ворогом Божим: дружба із світом робить людину ворогом Господнім (4:4-5). Коли багатий пригноблює бідного, тоді все, на що він може сподіватися, – це зубожіння та осудження (5:1-8), що є також загальною темою пророків Старого Заповіту (пор. Ам. 2:6-8). І, навпаки, покірний може сподіватися благословення. Той, хто просить з вірою, отримує мудрість (1:5); а той, хто витерпів труднощі, отримає «дар досконалий», що походить згори від Отця світил (1:17).

ЛЮДИНА ТА ГРІХ

Яків поєднує доктринальні та практичні для застосування речі, вмовляючи слухачів контролювати свого язика, тому що язик людини спрямований проти ближнього, який «створений на Божу подобу» (3:9). У цьому твердженні Яків спирається на розповідь про створення світу (1М. 1:26-27).

Хоча людина й створена за Божою подобою, вона через гріхопадіння є грішною, має гріховну природу. Яків описує це як пожадливість (1:14). Це та пожадливість, яка є внутрішнім відгуком на зовнішні звернення, що в сукупності закінчується гріхом (1:15). Обговорення Яковом цього питання є важливим, оскільки воно дає більш чітке розуміння, як здійснюється гріх, ніж будь-який інший уривок Писання.

Яків говорить про гріх (грец. *hamartia*, що означає «не вцілити в ціль») шість разів: гріх має своє продовження у пожадливості всередині особистості (1:15); результатом гріха є духовна та вічна смерть (1:15); гріх спричиняється до нездатності любити і до того, що людину сприймають за зовнішністю (2:8-9); гріх не дає змоги робити добро (4:17); гріх може бути прощений (5:15, 20). Яків також говорить про гріх (грец. *parabates*) як про порушення Божих стандартів (2:9, 11).

СПАСІННЯ

Хоч Лютер розумів послання Якова як «солом'яне послання», порівнюючи його з Павловими акцентами про виправдання лише через віру, Яків також сказав немало про віру. Віра є тим шляхом, яким людина наближається до Бога (1:5; 5:15); віра повинна бути в Ісусі Христі (2:1), а вчинки свідчитимуть про реальність віри (2:18).⁶ «Різниця між Яковом та Павлом не в тому, що віра протиставляється ділам, але в різниці взаємовідносин. Яків наголошує на вчинках віруючого у відношенні до віри, а Павло – на ділах Христа у відношенні віри».⁷

БОГОСЛОВ'Я ПАВЛА

ВСТУП ДО БОГОСЛОВ'Я ПОСЛАНЬ АПОСТОЛА ПАВЛА

ПЕРЕДІСТОРІЯ ТА НАВЧАННЯ

Павло народився приблизно в 3 р. після Р.Х. у знатній сім'ї, члени якої були римськими громадянами (Дії 22:28) і мешкали в місті Тарсі. Павло, який походив із коліна Веніамінового (Фил. 3:5), був обрізаний восьмого дня і вихований у строгому юдейському дусі. Пізніше він навчався у Єрусалимі під керівництвом Гамалїїла, фарисея та поважаного члена синадріону (Дії 5:34). Гамалїїл у той час був одним із семи вчених, відомих в історії Ізраїлю завдяки титулові «Rabban» (наш учитель). Гамалїїл був онуком Гілела, який започаткував школу тлумачення, що носила його ім'я. Школа Гілела була менш строгою, ніж школа Шамаї. Павло сам став фарисеєм, строго дотримуючись юдейських законів та звичаїв (Фил. 3:5). Це була та активна відданість юдаїзму та традиціям старших, яка спричинилася до того, що він переслідував християн (Дії 9:1-2; Фил. 3:6). Спочатку Павло вважав це своїм обов'язком (Дії 23:1; 2Тим. 1:3). Пізніше він тлумачив свої дії як богохульство (1Тим. 1:13).

ЗАГАЛЬНИЙ ПЛАН ПОДОРОЖЕЙ ТА СЛУЖІННЯ

Після навернення в кінці 33 або на початку 34 р. Павло провів декілька місяців у Дамаску (Дії 9:23; Гал. 1:17). Вороги Павла вважали його мертвим, та він повернувся до Єрусалиму (Дії 9:26). Невдовзі після цього він відправився до Тарсу, свого рідного міста (Дії 9:30). Павло провів три роки в Арабії (34-36 рр.), очевидно, виконуючи служіння, яке він розпочав одразу ж після навернення. Після цих трьох років він повернувся до Єрусалиму (Гал. 1:18), а відтак поїхав до Сирії та Сицилії (Гал. 1:21). Близько 46 р. Павло знову відвідав Єрусалим (Дії 11:30; 12:25; Гал 2:1-21). Саме тоді церква призначила Павла та Варнаву для першої місійної подорожі (46-48 рр.; Дії 13:1 – 14:28). Під час цієї подорожі вони євангелізували Малу Азію та острів Кіпр. Саме в Малій Азії Павло розпочав служіння для поган, оскільки юдеї відкинули Добру Вістку (Дії 13:46).

ХРОНОЛОГІЯ ЖИТТЯ ПАВЛА

Дата	Подія
3 (?)	Народження Павла
18-20	Навчання в Єрусалимі
33/34	Навернення
34-36	Перебування в Арабії
46	В Єрусалимі
46-48	Перша місіонерська подорож: Мала Азія
48-49	Єрусалимський Собор
49-52	Друга місіонерська подорож: Мала Азія та Європа
53-57	Третя місіонерська подорож: Мала Азія та Європа
58-60	Ув'язнення в Кесарії
60-61	Подорож до Риму
61-63	Ув'язнення в Римі
63-66	Проведення служіння аж до Іспанії
66-67	Ув'язнення в Римі та страта

Тоді Павло чітко визначив своє служіння: «активне проголошення для юдеїв та поган, прихильників юдаїзму, незалежно від того, чи вони є повними прозелітами, чи більш вільними, а потім, будучи відкинутим аудиторією у синагозі, пряме служіння серед поган».¹ Єрусалимський Собор відбувся в 49 р. (Дії 15) і вирішив важливе питання: він зробив можливим для Павла (та інших) далі проповідувати Євангеліє поганам без обтяження юдейством; зокрема, перед поганами не ставилася вимога обрізання. Це рішення було важливим для підтримки чистоти Євангелія та відділення закону від благодаті. Друга місіонерська подорож (49-52 рр.; Дії 15:36 – 18:22) Павла та Сили відбувалась по Малій Азії, де вони знову відвідали церкви і пішли далі до Європи (Дії 16:11). У третій місіонерській подорожі (53-57 рр.; Дії 18:23 – 21:16) Павло поїхав до Ефесу, де він провів близько трьох років, а потім рушив далі до Македонії та Ахаї. Він був заарештований у Єрусалимі після повернення та ув'язнений у Кесарії (58-66 рр.; Дії 24:1 – 26:32). Павло написав звернення до кесаря, що не врятувало його від дворічного ув'язнення у Римі (61-63 рр.; Дії 28:30-31). Після звільнення з першого римського ув'язнення він провів 63-66 рр. у служінні, напевне, подорожуючи аж до Іспанії. Відтак був знову заарештований і страчений у Римі в 67 р. (2Тим. 4:6-8).

ПОСЛАННЯ ПАВЛА

Вид	Назва	Дата	Походження	Богослов'я
Загальні	До галатів	48	Антиохія Сирійська	Сотеріологія та Есхатологія
	1 до солунян	50	Коринт	
	2 до солунян	50	Коринт	
	1 до коринтян	55	Ефес	
	2 до коринтян	55	Македонія	
	До римлян	57	Коринт	
В'язничні	До ефесян	62	Рим	Христологія
	До филип'ян	63	Рим	
	До колоссян	62	Рим	
	До Филимона	62	Рим	
Пасторські	1 до Тимофія	63	Македонія	Еклезіологія
	До Тита	63	Коринт	
	2 до Тимофія	67	Рим	

РОЗГЛЯД БОГОСЛОВ'Я У ПРАЦЯХ ПАВЛА

БОГ

Об'явлення. Богослов'я Павла представляє теологію Бога на високому рівні. Павло зображає Бога як суверенного, що виявляє Себе в милості через Ісуса Христа (Рим. 1:16-17; 3:21; 1Кор. 2:10; 2Кор. 12:7). Те, що Бог призначив ще у вічності, було виявлено у свій час. Це відкриття є об'явленням «нашого Спасителя Ісуса Христа, що і смерть зруйнував, і вивів на світло життя та нетління Євангелія» (2Тим. 1:10; пор. 1Тим. 3:16). Євангеліє, що проповідував Павло, не було людського походження, він отримав його безпосередньо від Господа (Гал. 1:12; 2:2). Завдяки смерті Христа, Бог залишається справедливим, але має право виправдати того, хто вірить у Христа.

Бог відкрив Себе в суді для невіруючих (Рим. 1:18; 2:5; 2Сол. 1:7). Гнів (*ogre*) виражає «глибокий прояв гніву Божого проти гріха. Цей гнів повстає з Його святості та праведності».² Через Свою святість Бог не може закривати очі на гріх.

Бог відкриє Себе у славному благословенні для віруючих (Рим. 8:18-19; 1Кор. 1:7; 3:13; 4:5; 2Кор. 5:10). Слово «слава» наводить на думку що це буде славне саяво тріумфального повернення Ісуса Христа, з усіма благословеннями для віруючих, що супроводжуватимуть цей прихід (Рим. 8:18).

Бог відкрив Свою програму для церкви, яка перед тим була таємницею (Рим. 16:25; Гал. 3:23; Еф. 3:3, 5). Сатана намагається перешкодити відкриттям Бога (2Кор. 4:4) та роботі церкви, так засліплюючи невіруючих, щоб світло Євангелія не змогло просвітити їх.

Суверенність. У працях Павла переважає поняття Божої суверенності. Він використовує ряд різних слів для того, щоб підкреслити це поняття. (1) «*Передпризначити*» (грец. *proorizo*) означає «визначити наперед із певними межами» (Еф. 1:5, 11; Рим. 8:29, 30; 1Кор. 2:7). Слово «передпризначити» вживається лише шість разів у цілому Новому Заповіті, з них п'ять – лише у посланнях Павла. Павло вважає, що спасіння віруючих своїм корінням сягає ще у далеку вічність, у Божу працю передпризначення. (2) «*Передбачити*» (грец. *proginosko*) означає «знати наперед, примітити щось, затримати свій погляд на» (Рим. 8:29; 11:2).³ Слово «передбачити» «означає не просте передбачення, а живі взаємовідносини між тим, хто передбачив, та тими, що були передбачені».⁴ (3) *Обрати* або *вибрати* (грец. *eklegomai*) означає «покликати з, викликати» (Еф. 1:4; 1Сол. 1:4). Благословення, про яке йдеться у Еф. 1:3, здійснюються самим віруючим, тому що Бог вибрав віруючого від самої вічності (Еф. 1:4). Божий вибір⁵ означає, що Він вибрав віруючих людей для Себе. (4) *Усиновлення* (грец. *huiothesia*) означає «поставати за сина» (Еф. 1:5) і підкреслює римську церемонію усиновлення власного сина – переведення у статус дорослого з наданням усіх належних привілеїв. Усиновлення було результатом Божого передпризначення віруючих у далекій вічності. (5) *Покликав* (грец. *kletos*) засвідчує Божий діяльний поклик до спасіння (пор. Рим. 1:1, 7; 8:28). Саме поклик Божий робить людину здатною повірити. Це слово пов'язане з вибором, що не потребує ніяких умов (Бог вибрав нас без усяких заслуг з нашого боку) та із незаперечною ласкою (той, кого покликано, не відкидає цей поклик). (6) *Мета* (грец. *protithemi*) означає «поставити перед собою» і подає ідею, що Бог призначив у Собі об'єднати всі речі в Христі (Еф. 1:9-10). (7) *Воля* (грец. *bole*) має відношення до Божого суверенного прийняття рішень, згідно з чим Він і діє. Ефесянам 1:11 є загальним підсумком; Бог не тільки діє у Своїй суверенності з наміром забезпечити спасіння віруючих, але Бог здійснює все – уся історія здійснюється згідно з суверенною Божою волею.

Слід звернути увагу на важливий підсумок вчення Павла про суверенність: «1) Кінцевим джерелом передпризначення є абсолютне верховенство (суверенність) Бога. 2) Мета передпризначення – спасіння, а сутність – служіння. 3) Передпризначення не заперечує відповідальності людини».⁶

ХРИСТОС

Людська природа Христа. Разом з найпереконливішими доказами Божественної природи Христа Павло також наголошує на людській природі Христа. Христос був народжений від жінки (Гал. 4:4).⁷ Він не був привидом; Він отримав Своє людське походження від Своєї земної матері.

Христос був фізичним нащадком⁸ Давида (Рим. 1:3; 2Тим. 2:8). Він фізично походив від Давида (Рим. 1:3).

Христос не зробив жодного гріха (2Кор. 5:21). Христос «не знав гріха» – це стосується пізнання гріха, набутого через досвід; Він не мав досвіду гріха у Своему житті, тому що Він не мав гріховної природи (Рим. 8:30). Христос прийшов «у подобі грішного тіла» – Він прийшов як людина, але без гріховної природи. Він не прийшов просто у подобі тіла – тоді Він не був би справжньою людиною; Він не прийшов у гріховній подобі – тоді Він мав би у Собі гріх. Божа ласка зійшла через останнього Адама для того, щоб викупити те, що втратив перший Адам (пор. 5:15; 1Кор. 15:21, 45, 47).

Божественність Христа. У тому, що написав Павло, можна знайти в усій повноті розвинене богослов'я про божественну природу Ісуса. Христос є тою сферою, в якій усе було створено; більше того, «усі закони та призначення, що керують творивом та управлінням всесвітом, перебувають у Ньому».⁹ Павло наголошує, що Ісус є «із неба» (1Кор. 15:47; пор. 2Кор. 8:9), і це наводить на думку про передіснування Христа та вічну Його природу.

Павло наголошує, що повнота Божества перебуває у Христі (Кол. 2:9). Слово «*божество*» (грец. *theotes*) «наголошує на божественній природі або сутності... Він був і є абсолютним та досконалим Богом».¹⁰ Цікаве й важливе підкреслення Павла, що Божество було в «виді тіла», а це свідчить про повноцінну людську природу Христа. Цей вірш Павла є сильним підтвердженням того, що Ісус був *Боголюдиною*.

Христос існує у Божій подобі (Фил. 2:6). Це слово «*подоба*» (грец. *morphe*) наводить на думку про успадкований характер або основну сутність особистості. Христос у Своїй основній природі існує¹¹ як Божество. Павло говорить про Христа як про Бога в декількох випадках. Його названо «Бог благословенний», що вказує на Божественну природу. Кращий переклад цього вірша був би ось такий: «Христос, що Він над усіма Бог, благословенний навіки».¹² У Тит. 2:13 Павло говорить про «великого Бога і Спасителя Ісуса Христа». Правила граматики грецької мови вимагають, щоб ці два іменники – «Бог» і «Спаситель» стосувалися однієї і тієї ж особи – Ісуса Христа.¹³ Це твердження Павла є чітким аргументом щодо божественності Христа.

Господь. Визначення, що Ісус є Господом, є важливим, оскільки «титул «*Господь*» зустрічається щонайменше 144 рази плюс ще 95 разів, будучи пов'язаним із власним іменем *Ісус Христос*».¹⁴

«Господь» означає Його Божественність (Рим. 10:9; 1Кор. 12:3; Фил. 2:9). Ім'я «*Господь*» часто вживалося для перекладу єврейського імені *Адонай* у перекладі Септуагінти; Божественний характер визначався щодо Ісуса за допомогою титулу «Господь». Ім'я «Сам Бог» вживається по відношенню до Ісуса.¹⁵

«Господь» означає владу (Фил 2:9). Те, що Христос є Господом, «Який тепер є рівним Богу, виявляється особливо в тому факті, що всі невидимі сили творива підкоряються Йому».¹⁶

«Господь» означає божественне верховенство. Проповідувати Ісуса як Господа означає проголошувати Його суверенітет (2Кор. 2:5); схилитися перед Ісусом означає поклонитися Йому і тим самим визнати Його за суверенного Бога. Верховенство над усіма християнами особливо наголошується в Посланні до римлян 14:5-9, і там воно названо такими словами як «наш Господь Ісус Христос», «наш Господь Ісус», «Ісус Христос, наш Господь».¹⁷

«Господь» означає, що Ісус є Царем, та Його панування. Слово «Господь» слід розуміти як один з варіантів слова «цар»; насправді ці два титули є взаємозамінними. У цьому розумінні «Господь» означає, що Ісус є царем над Ізраїлем та церквою так само, як над усім світом (пор. 1Тим. 6:15; 1Кор. 15:25).¹⁸

СВЯТИЙ ДУХ

Богослов'я Павла дає розширений розгляд як Особистості, так і праці Святого Духа.

Його Особистість. У своїх листах Павло торкається наступних атрибутів Особистості Святого Духа. (1) Розум. Святий Дух досліджує Божі глибини (1Кор. 2:10) і потім навчає віруючих (1Кор. 2:13). (2) Воля. Святий Дух має волю, згідно з якою роздає дари, «як Він хоче» (1Кор. 12:11). Святий Дух це дає «не за заслугами чи за бажанням людей, а за Своєю власною волею».¹⁹ (3) Відчуття. Святий Дух може бути засмучений (Еф. 4:30). (4) Божественність. Божественність Святого Духа є очевидною завдяки тому, що Він є заступником, подібно Христові (пор. Рим. 8:26-27, 34), і вселяється у віруючу людину разом з Отцем та Сином (Рим. 8:9-11). Ці слова ставлять на один рівень усіх трьох членів Божества (2Кор. 13:13)

Його дії. Павло також свідчить про багато важливих діянь, які звершує Святий Дух, будучи членом Святої Трійці. (1) Він відроджує. Святий Дух приносить для віруючих нове життя (Тит. 3:5). (2) Він хрестить. Святий Дух з'єднує віруючих із своїм Господом, приєднуючи їх до Тіла Христового (1Кор. 12:13). (3) Він поселяється. Святий Дух живе в кожному віруючому; ті, в кому не проживає Святий Дух, не є віруючими (Рим. 8:9; 1Кор. 12:7). (4) Він запечатує. Святий Дух ставить на віруючих Божу печатку відзнаки, таким чином підтверджуючи їхнє спасіння (Еф. 1:13; 4:30). (5) Він дає дари. Святий Дух суверенно розподіляє духовні спроможності для віруючих (1Кор. 12:4, 7, 11). (6) Він сповняє. Святий Дух тримає віруючих під Своїм керівництвом у різних умовах (Еф. 5:18). (7) Святий Дух подає сили. Він робить віруючих здатними для життя Його силою (Гал. 5:16).

ГРІХ

*Визначення.*²⁰ Павло використовує ряд грецьких слів для того, щоб описати природу гріха. «*Hamartia*» є загально вживаним словом для

опису гріховних учинків (Рим. 4:7; 11:27). Слово *hamartia* пов'язує смерть Христа із гріхом людини (1Кор. 15:3). У множині це слово означає нагромадження гріхів (Гал. 1:4), тоді як в однині – стан гріховності (Рим. 3:9, 20; 5:20; 6:16,23). Слово *paraptoma* означає неправильний крок порівняно з правильним (Рим. 4:25; Гал. 6:1; Еф. 2:1). Словом *parabasis* позначається відступлення вбік, відхилення від правильної віри (Рим. 2:23; 4:15; Гал. 3:19). Слово *anomia* означає беззаконня або гріховність (2Кор. 2:14; 2Сол. 2:3).

*Пояснення.*²¹ Гріх є тим боргом, який людина зобов'язана, але неспроможна сплатити (Еф. 1:7; Кол. 1:14). Це відхилення від прямої стежки; Закон Мойсея встановив Божий стандарт, але люди не піднялися до Його вимог (Рим. 2:14, 15, 23; 4:15).

Гріх є беззаконням і переходить у повстання (Рим. 11:30; Еф. 2:2; 5:6; Кол. 3:6), що поєднує як зовнішні дії, так і внутрішнє ставлення. Послання до римлян 1:29-31 узагальнює ці дії і ставлення до них – вбивство, аморальність, пияцтво та гомосексуалізм, тоді як ставлення виражається у заздрості, відсутності мудрості й невір'ї. Павло також характеризує гріх як пана, який робить невіруючих своїми рабами (Рим. 6:16-17), і як неправду, що гнобить правду (Рим. 1:18) і підміняє її (Рим. 1:25).

СПАСІННЯ

Павло вичерпно висвітлює деякі із найважливіших сотеріологічних тем. Доктрина сотеріології Павла зосереджувалася навколо Божої ласки; саме Бог виявив ініціативу щодо нашого спасіння лише із-за Своєї ласки, яка задовольняла Його Божественну справедливість і принесла звільнення від пут гріха та законне проголошення праведності для віруючої людини.

Прощення. Коли Бог простив нам наші переступи, Він зробив це зі Своєї ласки (Кол. 2:13). «Прощений» (грец. *charizomai*) означає «наділити ласкою, подати із-за ласки, простити з милості».²² Це слово тісно пов'язане із словом «ласка», а це підкреслює, що прощення походить із Божої ласки; сюди не входять ніякі заслуги людини. Таким чином, воно також має додаткове значення прощення, скасування боргу або звільнення в'язня.²³ Ще одне Павлове слово для позначення прощення (грец. *aphesis*) має основне значення «звільнити» або «послати геть, відіслати», але в богословському розумінні воно означає «простити, помилувати» або ж «відмінити зобов'язання чи покарання» (Еф. 1:7; Кол. 1:14).²⁴ У богослов'ї Павла розповідь про Божу ласку досягає zenіту разом з усвідомленням, яка вона чудова – Бог милостиво відмінив борг гріха, якого людина не могла заплатити.

Визволення. Слово «визволення» (грец. *apolutrosis*) є особливим у Павла; у Новому Заповіті воно використовується десять разів і сім із них – у Павла. Викупити означає звільнити, дати волю, заплативши певну ціну. Попередня історія цього слова пов'язана з ринком рабів у Римській імперії, де раб виставлявся на продаж, і покупець платив за нього певну ціну.

Павло використовує це слово для того, щоб описати звільнення віруючого від пут та полону гріха. Але він також визначає плату за викуплення – кров Христа. Його смерть була потрібна для того, щоб завершити звільнення від гріха. Послання до римлян 3:24 підкреслює, що смерть Христа задовольнила та відвернула Божий гнів, уможлививши викуплення. Цей уривок також поєднує виправдання із викупленням; оскільки було звершене викуплення, людина могла бути проголошена праведною (пор. Рим. 8:23; 1Кор. 1:30; Гал. 3:13; Еф. 1:7, 14; 4:30; Кол. 1:14).

Умилостивлення. На іменник «умилостивлення» у Новому Заповіті натрапляємо лише чотири рази: у Посланні до римлян 3:25, до євреїв 2:17, 1Івана 2:2, 4:10. Це слово (від грец. *hilasmos* та *hilasterion*) означає «викупити гріх, загладити провину, умиротворяти, викупляти». Воно вказує на те, що Христос повністю виконав та задовольнив вимоги праведного та святого Бога. Через пролиту кров Ісуса Христа була задовільнена святість Бога та відвернений Його гнів. Римлянам 3:26 пояснює нам, що через смерть Ісуса Христа Бог може бути справедливим (Його честь була утверджена), і в той же час Він може проголосити віруючого в Христа праведним. Однак Бог не дивиться на гріх крізь пальці. Смерть Ісуса Христа була достатньою для того, щоб забезпечити викуплення гріхів, щоб Божа святість та Його справедливість були задовільнені повною мірою. Важливість умилостивлення полягає у тому, щоб показати, як грішна людина може примиритися зі святим Богом – через викуплення Христа. Бог умилостивлений (задовільнений) смертю Христа, яка є повною платою за гріх (див. також «Значення смерті Христа», р. 24.)

Виправдання. Слово «виправдання» є особливим терміном Павла. У Новому Заповіті воно використовується сорок разів, а у Павла – 29 разів. Виправдання є офіційним актом, при якому Бог проголошує грішника, який увірував, праведним на основі крові Христа. Основне значенням слова «виправдання» є «проголосити праведним». З огляду на те, як апостол Павло послуговується словом «виправдання», можна з'ясувати ще деякі важливі положення: виправдання є даром Божої ласки (Рим. 3:24); воно присвоюється через віру (Рим. 5:1; Гал. 3:24); воно є можливим через кров Христа (Рим. 5:9); воно окремо від закону (Рим. 3:20; Гал. 2:16; 3:11). Цей останній пункт є головним наголосом Павла і, безумовно, головною тезою Послання до галатів – людина не виправдовується ділами закону, але через віру в Ісуса Христа.²⁶

ЦЕРКВА²⁷

Визначення. Слово *церква* (грец. *ekklesia*) – це «група покликаних людей». Найчастіше це слово вживається в організаційному значенні – про віруючих, яких Бог покликав із світу як особливу групу для Себе. Однак інколи воно вживається для означення певної спільноти, як наприклад, у Діях 19:32, де перекладене словом «натовп». Слово *церква* у Новому Заповіті

вживається в основному у двох значеннях: «вселенська» церква та місцева церква. Павло використовує це слово при розмові про гурт віруючих, що виходить за межі одного зібрання (Гал. 1:13; Еф. 3:10, 21; 5:23-25, 27, 29, 32). Коли ж ідеться про Тіло Христове, то тут мається на увазі розуміння цього слова у всесвітньому значенні (Еф. 1:22; Кол. 1:18, 24). Слово «церква» стосується місцевої церкви, коли мається на увазі певний збір віруючих у даній місцевості і в даний час. Саме так Павло звертається до окремих церков у Коринті (1Кор. 1:2; 4:17; 7:17; 2Кор. 1:1; 8:1), в Галатії (1:2, 22), Филипах (Фил. 4:15), Колосах (Кол. 4:15, 16) та Солуні (2Сол. 1:1).

Церква як рівноправний союз юдеїв та поган на основі спадку в Ісусі Христі (Еф. 3:6) є сутністю, притаманною Новому Заповітові. У Старому Заповіті церква була невідомою (Еф. 5:3); пізнання церкви було дано Павлові через об'явлення (Еф. 3:3).

Пояснення. Павло змальовує церкву як організм, який становить «комплексну структуру Тіла Христового, яка здійснює життєві дії окремо через кожного з віруючих із притаманними їм власними функціями, але є взаємозалежними і керуються своїми відносинами із Христом, Головою Тіла».²⁸

Входження в церкву відбувається через працю хрещення Святого Духа, Який вводить віруючого в союз з Христом та іншими віруючими (1Кор. 12:13). Ця праця Святого Духа хрещенням одночасно поєднується зі спасаючою вірою, яку не можна відчутти у своїх власних переживаннях, і поширюється на всіх віруючих, незважаючи на клас чи соціальний стан. Так само, як голова дає вказівки тілу людини, так і Христос, Голова Церкви, дає директиви церкві, маючи на це повноваження (Еф. 1:22-23; Кол. 2:10). І саме через союз із Христом церква зростає до зрілості (Кол. 2:19), оскільки підкоряє себе владі Христа (Еф. 1:22-23).

Павло вчить, що Бог дав духовні дари для того, щоб збудувати Тіло Христове (Еф. 4:11-13). Учення про духовні дари майже цілком належить лише Павлові; єдиним місцем, де про це говорить не Павло, є 1 Петра 4:10. *Духовні дари* – переклад грецького слова *charisma*, яке дослівно означає «дар благодаті». Коротке визначення є таким: «дана Богом здатність для служіння».²⁹ Павло описує ці дари в Посланні до римлян 12, у 1 коринтян 12 та ефесян 4 (див. докладніше «Дари Святого Духа»).

Організація. Оскільки церква це живий організм, вона також є організацією з різними посадами та функціями. У новозаповітній церкві визначено дві посади. Посада *старійшини* (грец. *presbuteros*) наголошує на зрілості та гідності й переважно вказує на старшу особу. Старійшини призначалися як лідери місцевих церков (1Тим. 5:17; Тит. 1:5). Слово «*епископ*», або «*наглядач*» (грец. *episkopos*), означає старшого над паствою (1Тим. 3:1). Ці слова в загальному є синонімами, хоча «старійшина» означає посаду, тоді як «наглядач» – функцію. Праця старійшин (пресвітерів) включала в себе навчання (1Тим. 5:17), керівництво (1Тим. 5:17), обов'язок бути пастором, годувати та доглядати за отарою (1Тим. 3:1). Їхня кваліфікація визначена в 1Тим. 3:1-7.

Ще одна посада в церкві – *диякон* (грец. *diakonos*), що означає «слуга». З 1Тим. 3:8-13 видно, що диякони були залучені й до духовного служіння, хоч і у підпорядкуванні пресвітерам. Та разом із пресвітерами вони були поважаними служителями у місцевих церквах (пор. Фил. 1:1).

Не зовсім зрозуміло, чи виступав Павло за окрему посаду дияконіси (1Тим. 3:11). Це слово *gunaikas*, перекладене як «жінка», може стосуватися дружин дияконів, або ж окремого класу дияконіс.

Обряди. Темі хрещення Павло приділяє чимало уваги, але це не є основним наголосом його богослов'я. Дієслово *baptizo* в Новому Заповіті вживається вісімдесят разів, та Павло використовує його тільки шістнадцять разів, і лише одинадцять з цих згадок стосуються водного хрещення (три з них у Діях апостолів). Більше того, він послуговується цим дієсловом шість разів у своєму поясненні, що Христос не послав його хрестити (1Кор. 1:13-17); таким чином, окрім цього випадку, Павло у своїх посланнях говорить про водне хрещення тільки двічі (1Кор. 15:29). У Посланнях до коринтян Павло чітко пояснює, що хрещення не є частиною Євангелія (1Кор. 1:17-18). Здається, що він робить більший наголос на хрещенні Духом, аніж на водному хрещенні (пор. Рим. 6:3; 1Кор. 10:2; 12:13; Гал. 3:27).

Павло подає докладне пояснення Господньої вечері (1Кор. 11:23-34), яке він отримав через пряме відкриття від Господа (1Кор. 15:3; Гал. 1:12). Він представляє вечерю Господню як спомин (1Кор. 11:25) і застерігає коринтян не споживати її як щось звичайне; роблячи так, вони їли і пили б на осуд для себе. Далі Павло докоряє тим, які на спільних вечереях об'їдалися, інколи говорячи про це як про *агаре*, тоді як інші не мали чим втамувати голод. Це руйнувало спільність і призводило до того, що Господня вечеря приймалася як їжа та пиття негідним способом; вони «споживали, не визнаючи символіки, що нагадувала про тіло Господа, і без бачення Христа та Його смерті в цьому всьому».³⁰

ОСТАННІ ПОДІЇ

Щодо церкви. Оскільки Павло ввів цілком нове вчення про церкву, то очевидно, що він повинен довести його до завершення, описавши майбутню церкву. Павло говорить про перехід церкви, під час якого деякі живі віруючі не помруть, але будуть змінені «як оком змигнути» (1Кор. 15:51-57). У цей час віруючі часу церкви, які вже померли, будуть воскресені для того, щоб отримати нові тіла воскресіння (1Сол. 4:16), а ті віруючі, які на той час житимуть, переміняться і миттєво будуть підхоплені, щоб бути з Христом (1Сол. 4:13-18). Павло наголошує практичну природу цього вчення: «потішайте один одного цими словами» (1Сол. 4:18). Після підхоплення церкви віруючі стоятимуть перед *бета* – *судним престолом Христа*, і їм буде заплачено за те, що робили в тілі, чи добре, чи негідне. Тут суть не у спасінні; тут скоріше йдеться про вчинки віруючого. Діла того, що поступав за тілом, згорять; там уже не буде ніякої нагороди. А віруючий буде спасений – без діл, що свідчили б

за нього (1Кор. 3:15). Ті, що їхні діла будуть прийняті Господом, будуть нагороджені – не в розумінні спасіння, тому що це вже було визначено. Про нагороди говориться як про вінці (1Сол. 2:19; 2Тим. 4:8).

Щодо Ізраїлю. Павло говорить про вибрання Ізраїлю у Посланні до римлян, розділи 9-11, оплакуючи Ізраїль, який відкинув Месію (Рим. 9:1-3; 10:1-5). Ізраїль мав великі привілеї, але знехтував ними (Рим. 9:4-5), однак через те, що Бог у Своїй всемогутності обрав Ізраїль, то Він не залишить невиповненою Свою мету для цього народу. Той факт, що Бог не покинув Свій народ (Рим. 11:1), підкріплюється тим, що ще є залишок віруючих юдеїв, і Павло один із них (Рим. 11:1,5). Ізраїль засліплений, та це тільки на деякий час. Павло передбачає майбутній день, коли ця сліпота Ізраїлю буде забрана й «увесь Ізраїль спасеться» (Рим. 11:26). У майбутньому весь народ повернеться до Христа у вірі. Павло пов'язує цю подію із поверненням Месії: «прийде із Сіону Спаситель, і відверне безбожність від Якова» (Рим. 11:26).

Щодо світу. Оскільки Павло говорив про майбутню надію церкви та навернення Ізраїлю, то неминуче повинен був застерегти і про майбутній Божий суд над невіруючим світом. Павло використовує слово «*гнів*» (грец. *orge*) для того, щоб змалювати Божий Суд, що зійде на цей світ. Це слово особливо характерне для Павла; він послуговується ним двадцять один раз, і лише п'ятнадцять разів ми знаходимо його у решті Нового Заповіту. Павло часто використовує «*orge*» для того, щоб змалювати майбутній «день гніву» (Рим. 2:5), з яким зіткнуться вперті та ненавернені люди. Павло застерігає, що гнів Божий прийде на тих, хто є нечистий морально (Еф. 5:6; Кол. 3:6). Однак Павло докладає величезних зусиль, аби показати те, що віруючі не зазнають Божого гніву. Вони будуть врятовані від цього дня (Рим. 5:9; 1Сол. 1:10; 5:9).³¹

Павло також визначає цей період як час, коли з'явиться «чоловік беззаконня», званий також «сином загибелі» (2Сол. 2:3), і піднесеться як Бог (2Сол. 2:4). Він не може звеличити себе в цьому віці через присутність Того, Хто тримає (2Сол. 2:6), але багато визнають його за Святого Духа в цей вік церкви. Коли Він буде забраний, то «виявиться беззаконник» (2Сол. 2:8), зводячи людей через натхненні дияволом чуда. Але при другому приході Христа цей беззаконник (в загальному знаний як антихрист) буде знищений (2Сол. 2:8).

БОГОСЛОВ'Я ПОСЛАННЯ ДО ЄВРЕЇВ

ВСТУП ДО ПОСЛАННЯ ДО ЄВРЕЇВ

Тут ми розглянемо питання про адресата послання, про привід та мету написання, бо все це є важливим у нашому наступному вивченні богослов'я послання до євреїв. Ці вступні студії значною мірою визначатимуть тлумачення нашої теми.

АВТОРСТВО

Питання авторства Послання до євреїв стояло упродовж усієї історії християнської церкви. Дебати були тривалими і завзятими, щоправда, без остаточного розв'язання цієї проблеми. У цьому посланні автор нічого не говорить про себе, однак здається, що він добре знайомий читачам (5:11-12; 10:32-34; 12:4; 13:9, 18-19, 23). Він глибоко знав їхню ситуацію і писав, беручи її до уваги.

ДАТА Й МІСЦЕ НАПИСАННЯ

Ця книга була написана дуже рано; Климент Римський наводив із неї цитати вже у 96 р. Вживання граматичних конструкцій теперішнього часу щодо жертвоприношень (7:8; 8:4, 13; 9:1-10) наводить на думку про те, що храм усе ще стояв; тому можна вважати, що послання було написане перед 70 р. Віруючі хоч і зазнавали переслідувань, але період мученицької смерті за віру ще не настав (12:4). Оскільки жорстокі переслідування розпочалися разом із спаленням Риму в 64 р., виглядає так, що ця книга була написана до того часу.

Місце написання важко визначити. Слова «вітають вас ті, хто в Італії» (13:24) можна розглядати як певний натяк, що послання написане в Італії.

ПРИЗНАЧЕННЯ

Уточнення у назві послання «до євреїв» було додане до рукопису в другому столітті, що може просто відображати думку цього століття щодо призначення послання. Є незаперечні докази, що воно адресоване спільноті віруючих-євреїв. (1) Книга наслідує спосіб аргументації, опираючись на єврейське розуміння й порівнюючи Христа із системою левитів. (2) Широко використовуються цитати зі Старого Заповіту. (3) Книга містить розширений аналіз священництва левитів. (4) Термінологія, яка тут зустрічається, є виключно юдейською: ангели, чуда, первосвященик, Мойсей, Аарон, закон, заповіт, скинія, святиня (місце), жертвоприношення та кров. (5) Вона містить складне резюме історії юдеїв. (6) У цій книзі є детальний опис скинії заповіту.

Місце проживання читачів важко визначити. Не претендуючи на незаперечність, думка про те, що це Єрусалим, здається найбільш резонною.¹ Теперішній час у граматиці щодо принесення жертв (8:4) дає уявлення про умови й час, коли приносилися жертви.

БОГОСЛОВСЬКА МЕТА

Мета цієї книги – показати перевагу, вищість Христа й християнства над юдаїзмом. Ті, кому адресувалося це послання, були християнами-євреями: вони названі «святі брати» (3:1), «учасники небесного покликання» (3:1), «учасники Христа» (3:14). Хоч їхнє становище в той час було небезпечним, автор вважав їх за спасених (6:9), які, однак, мають потребу в зрілості (6:1) та в просуванні вперед у їхньому ходженні з Христом. І особливо тому, що їм загрожувала небезпека повернення назад, до юдаїзму (5:11 – 6:3; 10:19-25).

Ці євреї-християни страждали від переслідувань і почали розчаровуватися (10:32-34; 12:4). Вони втратили своє майно, були піддані всенародному висміюванню, їм загрожувало відторгнення від суспільства за їхню віру в Христа. Автор розглядає усі ці обставини, заохочуючи їх продовжувати рухатися до зрілості (4:14; 6:11 і нижче; 10:23, 36; 12:1). Він також застерігає їх про серйозність відступництва від віри (6:4-8; 10:26-31; 12:14-29).

БОГОСЛОВ'Я ПОСЛАННЯ ДО ЄВРЕЇВ

БОГ

Автор Послання до євреїв приділяє особливу увагу як Особі величного Бога, так і способові, у який Він явив Себе Своєму народові.

Його Особа. Автор описує Отця як такого, що піднесений на небесах і сидить на престолі на висоті (1:3). Ця фраза є титулом Бога й ґрунтується на Псалмі 110:1. Подібна картина дається і в 8:1, де знову вживається слово «величність». Оскільки книга звернена до юдейської аудиторії, це, безумовно, стосується «тієї слави, що осіла на місці ласки у Святому Святих».²

Автор також розглядає наближення до Бога, говорячи про Його престол. Оскільки Христос є заступником віруючих, вони можуть підійти близько до Бога (7:25; 10:22; пор. 9:24) і робити це з упевненістю (12:22-24). Адже Ісус займає владну позицію по праву руку від Отця (12:2).

Юдеям-віруючим було нагадано, що їхній Бог є живим, на відміну від тих ідолів, які є мертвими (пор. Пс. 115:3-8; Іс. 46:6-7; Єр. 10:5-10). Автор закликає їх не повертатися до мертвої системи, а служити живому Богові (Єв. 9:14; пор. 10:31; 12:33).

Використання вогню для характеристики Бога символізує суд Божий (12:29). Це стосується ще однієї теми послання до євреїв – застереження проти їхнього можливого наміру покинути живого Бога. Вони відчують дисциплінуючий суд, щойно лиш повернуться до юдаїзму.

Книга завершується згадкою про Бога миру (13:20). Він здатний подати мир віруючим-юдеям серед переслідувань.

Його об'явлення. Своєї вершини Боже відкриття досягло через Його Сина (1:1-2). У Старому Заповіті Бог промовляв різними способами, та кульмінаційною точкою Божого об'явлення була Особа Його Сина. Це означає, що немає ніякої потреби у подальшому об'явленні. Як іще більше Бог може виявити Себе, ніж так, як Він це зробив через Ісуса Христа?

Для підтвердження Божого об'явлення в Ісусі Бог здійснював чуда руками Його свідків, апостолів, засвідчуючи велике спасіння в Христі (2:4). Варто відмітити, що автор Послання до євреїв поміщає себе поза епохою цих чудес, вказуючи на те, що їхніми свідками було попереднє покоління.

Величність Божої ласки є видимою у Христі, Який прийняв смерть за всіх людей.³ Тому важливо, щоб вони прийняли ласку Божу, яка проявилася через Христа (12:15).

У Посланні до євреїв наголошується тема суду через небезпеку повернення євреїв-християн до юдаїзму. Тому апостол нагадує їм, щоб вони не потоптали Сина Божого, через Якого освятилися, тому що Бог судитиме їх за таке зневаження крові Христа (10:30). Та якщо Бог і зіслав би на них суд, то це був би дисциплінарний захід – знак того, що Він має з ними справу у рамках взаємин «Батько – діти» (12:5-13). Оскільки в кінцевому результаті Бог судитиме кожного (12:23), віруючі євреї не повинні нехтувати цими застереженнями (12:25). Ті, хто залишаться вірними, будуть нагороджені (6:10).

ХРИСТОС

Зрозуміло, Христологія є основною богословською серцевиною Послання до євреїв. Автор послідовно показує перевагу Христа над пророками (1:1-3),

над ангелами (1:4 – 2:18), над Мойсеєм (3:1– 4:13) та над Аароном (4:14 – 10:39). Христос є центром доктринальної частини книги (розділи 1-10). Христологічний наголос тут потрібний, беручи до уваги адресатів книги. Євреї-християни були переслідувані й тому починали думати про повернення до юдаїзму. Автор Послання до євреїв показує їм нерозумність такого вчинку, нагадуючи, що, поступаючи таким чином, вони б повернулися до нижчої системи, коли їм уже було дане вище об'явлення Христа. У розвиток цієї думки, демонструючи перевагу Христа, автор описує Його з усією можливою повнотою.

Титули. Назва *Христос* (Помазаник) проходить через усе послання (3:6, 14; 5:5; 6:1; 9:11, 14, 24, 28; 11:26). Це є нагадуванням того, що цей Помазаник, царський Месія, прийшов. У розділі, де говориться про кращу святиню (9), автор називає це ім'я чотири рази. Месія як Первосвященик увійшов до неба, а не просто до земної святині, яка є тільки копією тієї правдивої небесної (9:11, 24). Месія приніс у жертву Свою власну кров для того, щоб забезпечити повне очищення (9:14). Тепер Месія поніс гріхи, але прийде вдруге для спасіння (9:28).

Людське ім'я, *Ісус*, підкреслює той факт, що у Своїй людській природі, будучи первосвящеником-людиною, Він досягнув того, чого не зміг зробити первосвященик із левитів (2:9; 3:1; 6:20; 7:22; 10:19; 12:2, 24; 13:12). Ісус прийняв природу людини і переніс смерть за кожного (2:9). Він є Посланцем та Первосвящеником, який прийшов на зміну священництва левитів (3:1). Ісус увійшов у небесне Святе Святих і навіки залишається нашим Первосвящеником за чином Мелхиседековим (6:20). Він також забезпечив та настановив кращий заповіт (7:22; 12:24), приніс Свою кров, через яку віруючі могли ввійти у Святе Святих (10:19), приніс довершеність віри (12:2) та виконав у повноті Старий Заповіт для забезпечення спасіння (13:12).

Слово «*Син*» вживається для того, щоб підкреслити взаємовідносини, які Ісус має зі Своїм Отцем (1:2, 5, 8; 3:6; 5:5, 8; 7:28). Син є більшим за ангелів, будучи спадкоємцем, творцем, Тим, що все утримує, точним представленням Отця (1:2). Син має привілейовані взаємовідносини з Отцем і приведе цей вік до завершення як Правитель (1:5, 8; 5:5). Він є більшим, ніж Мойсей і має владу над народом Божим (3:6). Син є більшим за закон, не маючи слабкостей священників і левитів (7:28).

Христос також названий постійним *Первосвящеником*, Який здійснив умилоствлення за наші гріхи (2:17). Будучи Первосвящеником, Він уподібнюється людям, однак є безгрішним (4:15); Він перебуває у присутності Отця (4:14); перебуває повік (6:20); Він є святий, невинний, не опоганений, відокремлений від грішників та вознесений аж до небес (7:26; 9:11); і, нарешті, будучи Первосвящеником, Він звершив Свою працю (8:1).

Божественність. Божественна природа Христа стверджується тими іменами, якими Його називали. У Євр. 1:8-10 автор наводить цитату з Псалмів 45:6-8 та 102:25, але перед цим стверджує: «А про Сина (Він говорить)». І ці слова, наведені як цитати, стосуються Сина. Таким чином, про Сина говориться як про «Бога» (1:8, 9) та «Господа» (1:10).

1:3 засвідчує видиму божественність Христа через Його невід'ємну природу та сутність. Він є «святком Його слави». «Так само, як промені світла пов'язані із сонцем, і ніщо з цих двох не може існувати одне без іншого, так само і Христос є подібністю Божої слави. За своєю суттю Вони є одним; тобто, обоє Вони є Богом».⁴ Ісус є «точним представленням» (грец. *charakter*) Божої природи (1:3). Це слово означає гравіювання або позначку, залишену гравіювальним інструментом; так само, як монета відображає форму, в якій вона відчеканена, так само і Христос відображає Отця.

Автор також змальовує Ісуса, як Божество, за допомогою Його діл. Він є Творцем віків (грец. *aion*) – «суми часових відрізків» (1:2). Він є Тим, Який підтримує все (грец. *pheron*), Який «веде всі речі вперед по їхньому призначеному курсу».⁵

Безгрішна людська природа. Автор послання до євреїв наголошує на справжній, незаплямованій людській природі Христа, якою Він був наділений для того, щоб виконати Свою місію звільнення людства від гріха. Будучи людиною, Ісус став учасником «тіла та крові» для того, щоб показати Свою справжню людську природу (2:14). Як людина, Він підпадав під усі спокуси, властиві людям (2:18; 4:15). Бувши людиною, Ісус пережив страждання серед «сліз та голосіння великого» в очікуванні смерті на хресті (5:7). Як Син людський, Він покорився Отцеві (2:13; 5:7). Але хоч Ісус був повною мірою людиною, Він був без гріха – Він був безгрішний (4:15; 7:26).

Священство. Христос є вищим, тому що Він є священником за чином Мелхиседековим, а не за Аароновим священством. Священство Христа за чином Мелхиседека є вищим, тому що: (1) священство Христа є новим та кращим (7:15; пор. 7:7, 19, 22; 8:6); (2) священство Христа є постійним (7:16); (3) Христос постійно зберігає це священство (7:24); (4) священство Христа ґрунтується на кращому заповіті (8:6; 6:13).

Хоч автор послання займається й іншими доктринами, з викладеного вище зрозуміло, що у фокусі його богослов'я перебуває Христос.

СВЯТИЙ ДУХ

Незважаючи на те, що доктрина Святого Духа тут широко не розглядається, на деяких аспектах варто зупинитися докладніше. (1) Обдарування чудами та ознаками виявилось згідно з суверенною волею Святого Духа (2:4). (2) Автором цього послання є Святий Дух (3:7; 9:8; 10:15). (3) Спасіння включає в себе те, що людина стає учасником Святого Духа (6:4). (4) Відкидання спасіння, даного через Христа, засмучує Святого Духа (10:29).

ГРІХ

Доктрина гріха в Посланні до євреїв є основоположною і пов'язана з темою цього послання – застереження проти повернення назад до юдаїзму

і тим самим вчинення гріха проти Бога. У 6:4-6 знаходимо суворе застереження євреям-християнам: якщо одного разу вони вже були просвітлені і стали учасниками спасіння, а потім відпали, то це назавжди позбавляє їх можливості покаятися й повернутися. Бог застерігає, що залишить їх у стані недорозвиненості або дитинства, якщо вони повернуться до юдаїзму; для них не буде повернення. Таке саме строге застереження є в 10:26-30. Немає іншої жертви, аніж Христова; якщо вони продовжуватимуть грішити самовільно, повертаючись до юдаїзму, то не знайдуть ніякої жертви за свої гріхи в системі служіння левитів. І все, на що вони можуть сподіватися, то це суворий Божий суд.

Таким чином, автор застерігає євреїв, щоб їх серця не затверділи (3:7-11) та заохочує їх прагнути освячення і не цуратися ласки Божої (12:14-15). Він нагадує їм про Мойсея, який відкинув дочасне гріховне задоволення, а натомість прагнув пережити страждання та труднощі (11:25). Євреям-християнам так само потрібно було відкинути гріх жалкування та шукати освячення, навіть якщо б це означало для них страждання. Гріх невір'я (не-стаха віри) був коренем їхніх проблем; автор закликає їх відкинути цей гріх невір'я, що залякував їх і самим дивитись на Ісуса, Начальника їхньої віри, Який пройшов той шлях, що лежав перед Ним (12:1-2).

СПАСІННЯ

Протиставляючи Христа ангелам, автор пояснює, що функцією ангелів є надавати допомогу тим, хто наслідують спасіння (1:14). Однак з метою Послання до євреїв більше пов'язаний докір (2:30): «То як ми втечемо, як не дбали про таке велике спасіння?» Ці слова натякають на те, що Христос є вищим від жертвоприношень Старого Заповіту в тому, що Він забезпечив досконале спасіння через Своє викуплення. Мета – застерегти євреїв-християн не жалкувати за юдаїзмом. Слова «таке велике» підкреслюють смерть Христа, єдину і назавжди, яка зробила спасіння певним – досягнення того, що було недосяжним через кров биків та козлів (10:4).

Вище забезпечення спасіння Христом можна побачити в тому, що Він пережив смерть за всіх (2:9) і що через цю смерть Він привів «до слави багато синів» (2:10). Той факт, що Христове спасіння може привести багатьох синів до слави, підкреслює його безпечність та те, що воно є кінцевим. Євреї-християни не мали такої безпеки при Старому Заповіті. Далі автор наголошує на повній покорі Христу та на Його покорі волі Його Отця; через Свою досконалу покору Він став «джерелом вічного спасіння» (5:9). Віруючі-євреї повинні були знати ці основоположні істини, але вони ще не зміцніли у Христі і потребували, щоб їх було навчено елементарних доктрин віри.

БОГОСЛОВ'Я ПЕТРА ТА ЮДИ

ВСТУП ДО БОГОСЛОВ'Я ПЕТРА

Тут у рамках біблійного богослов'я буде розглянуте доктринальне вчення Петра у його двох посланнях та проповіді в книзі Дії Апостолів.

ПОСЛАННЯ

Перше послання. Ще в ранній період воно було визнане Євсевієм, Іринеем, Тертуліаном та іншими отцями церкви. Авторство апостола Петра підтверджує і сам текст (1:1). Крім того, між першим посланням Петра та його проповіддю у Діях Апостолів спостерігається значна узгодженість. Ця книга, напевне, була написана перед 64 р. і адресована віруючим євреям, які проживали серед поган (1:1). Мета апостола Петра при написанні цього послання – підбадьорити віруючих, які зазнавали переслідувань. Він описує їх як «засмучених... всілякими випробовуваннями» (1:6). Їх звинувачували у зраді народу й держави (2:13-15), їх убивали, висміювали, на них зводили наклепи за те, що вони не підтримували діянь поган (3:13-17; 4:4-5). Петро називає їхні страждання «вогненним випробовуванням» (4:12). Основною тезою першого послання Петра є заклик (5:12): віруючі повинні стояти твердо в Божій благодаті серед страждань.

Друге послання. Це послання, напевне, має найменше доказів на свою користь за всі книги Нового Заповіту, однак воно ніколи не відкидалося і не розглядалося як фальшива книга. Оріген (пом. у 240 р.) був першим, хто відніс цю книгу до праць Петра. Про Петра як про автора свідчать внутрішні докази: він названий у книзі (1:1), і з усього видно, що автор особисто бачив Господа (1:16), тобто був одним із трьох. Також помітна подібність послання з промовама Петра в книзі Дії Апостолів.¹ Це послання було написане близько 65 р., ймовірно, для широкого кола читачів. Мета Петра при написанні цього послання була двоякою. (1) У негативному розумінні він застерігав віруючих проти антиноміанізму (гучного зневажання Божих заповідей) та вчителів-єретиків, які проникали в зібрання віруючих.

(2) У позитивному розумінні, Петро закликав віруючих зростати «у благодаті та пізнанні нашого Господа та Спасителя Ісуса Христа» (3:18).

АВТОР

Апостол був сином Йони (Мт. 16:17) або Івана (Ів. 1:42) і братом Андрія (Ів. 1:40). Походив із Віфсаїди (Ів. 1:44), але пізніше переїхав до Капернауму (Мр. 1:21, 29). За родом занять він був рибалкою (Лк. 5:1-11).

На початку Свого служіння Ісус покликав Петра до спасіння (Ів. 1:42), а приблизно через рік після цього – як апостола (Мт. 10:1-2). Петрові, одному з дванадцятих, було дано апостольську владу для звершення чуд та ознак, що підтверджували правдивість слів Месії (Мт. 10:1-15). Він часто говорив від імені всієї групи (Мт. 15:15; 16:16; 18:21; 19:27). Петро також був одним із трьох вибраних учнів, разом із Яковом та Іваном. У цій невеликій групі він був свідком преображення Христа (Мт. 17:1), що пізніше й описав (2Петр. 2:16). Будучи одним із цих трьох, він був «стовпом церкви» (Гал. 2:9) і пізніше став її лідером. Він був промовцем при виборі апостола на місце Юди (Дії 1:15-22), він промовляв у день П'ятдесятниці (Дії 2:14-36), а також на Єрусалимському Соборі (Дії 15:7-11). Петро був апостолом для юдеїв, що також відображено у його промовах і в першому посланні (1Петр. 1:1). Традиційно припускається, що Петро в кінці відправився до Риму, але певних доказів щодо цього немає.

РОЗГЛЯД БОГОСЛОВ'Я ПЕТРА

Можна чітко визначити, що центром богослов'я Петра є Христос, і, наголошуючи це, воно охоплює важливі доктрини, які стосуються Особи Христа. Він оповідає про безгрішність Ісуса, Його заступницьку смерть викуплення, Його воскресіння та Його прославлення. Петро багато уваги приділяє стражданню, приниженню та відкиненню Христа.

ХРИСТОС

Цікаво проаналізувати, як Петро використовує імена Христа. У своїх проповідях у книзі Дій Апостолів Петро говорить про Христа як про Ісуса з Назарету. У Діях 2:22 Петро називає Його «Ісусом Назарянином», можливо для того, щоб нагадати своїм слухачам, що Ісус був Тим, Кого відкинули. Слово «*Назарянин*» мало б мати негативне забарвлення. У Діях 2:36 він говорить про Нього як про «Ісуса», але нагадує людям, що Він не є просто людиною, тому що Бог «учинив Його Господом і Христом». Петро

наголошує на цьому факті за допомогою слів «твердо знає».² Далі (Дії 3:13) апостол говорить про прославлення Ісуса, пов'язуючи це з такими титулами: «Слуга» (3:13), «Святий», «Праведний» (3:14) і «Начальник життя» (3:15). У зв'язку з цим згадуючи про Ісуса в 3:16, він також наголошує на владі та силі, які пов'язані з цим іменем.

Петро у своїх посланнях надавав перевагу імені *Христос*, найчастіше використовуючи титул *Месія* для того, щоб описати Його страждання. Петро пише, що Христос пролив Свою дорогоцінну кров (1Петр. 1:19), постраждав заступницькою смертю³ (1Петр. 2:21), постраждав у тілі (1Петр. 1:4), постраждав при свідках (1Петр. 5:1) і помер за гріх *один раз* (наголошено) за всіх (1Петр. 3:18). У світлі цього всього Петро заохочує віруючих по-особливому зважати на Христа як на Господа у своїх серцях (1Петр. 3:15), триматися доброго сумління серед страждань за Христа (1Петр. 3:16), радіти серед страждань за Христа (1Петр. 4:13-14), тому що в кінці всього цього Бог покличе їх до вічної слави через возз'єднання з Христом (1Петр. 5:10).

Петро також використовує складне ім'я Христа, але, роблячи це, він підкреслює не страждання Христа, а Його воскресіння, прославлення та другий прихід. Через Господа Ісуса Христа віруюча людина була відроджена до живої надії (1Петр. 1:3), спасаючись через воскресіння Ісуса Христа (1Петр. 3:21) у теперішній час будівництва дому духовного (1Петр. 2:5), прославляючи Ісуса Христа через використання духовних дарів (1Петр. 4:11), та зростаючи в пізнанні Ісуса Христа (2Петр. 1:8; 3:18). Тому віруючі можуть очікувати славного приходу Ісуса Христа (1Петр. 1:13; 2Петр. 1:16), якщо їх труднощі прославлять Ісуса Христа (1Петр. 1:7).

СПАСІННЯ

Як уже було зазначено вище, Петро підкреслює Христову працю спасіння: Він був досконалою жертвою, як непорочне та чисте Ягня (1Петр. 1:19); Він не вчинив гріха (1Петр. 2:22); Він помер замість нас, один раз за всіх, невинний за винних (1Петр. 3:18). Петро наголошує – Він був убитий за нас.

Ці займенники підкреслюють, що Христос помер замість грішників (1Петр. 2:24). Він викупив⁴ їх із рабства гріха (1Петр. 1:18).

Христове спасіння було задумане ще у глибокій вічності (1Петр. 1:20), але виявлене в історії. Він завершив спасіння через Своє воскресіння, даючи віруючим живу надію (1Петр. 1:3).

ПИСАННЯ

Незалежно від Павла, Петро піддає широкому обговоренню все, що стосується доктрин Писання. Петро ділиться своїм баченням щодо служіння Святого Духа в натхненні його написання послань, а також засвідчує богонатхнення праць Павла. Він подає одну з найдовершеніших спроб

вивчення Писання: вона є продуктом Святого Духа; вона забезпечує відродження та духовне зростання.

З Петрової доктрини Писання можна відмітити наступне: (1) Писання назване «пророчі слова» (2Петр. 1:19), що стосується усього Старого Заповіту. Петро зазначає, що Писання Старого Заповіту стали певними через з'явлення Ісуса Христа. (2) Писання є живим та перебуває повік⁵ (1Петр. 1:23). У порівнянні з тлінним людським насінням Боже слово є нетлінним. (3) Писання є незіпсованим та поживним, яке дає віруючому змогу зростати духовно (1Петр. 2:2). (4) Писання не є виключно людського походження (2Петр. 1:20). (5) Писання є результатом того, що промовляли люди, ведені Святим Духом, забезпечуючи точність Писання (2Петр. 1:21). (6) Писання Нового Заповіту є натхненними такою ж мірою, як і Писання Старого Заповіту (2Петр. 3:16). Петро ставить праці Павла на один рівень із «рештою Писання». (7) Писання є основою богословської істини (1Петр. 2:6). Петро робить богословську відмітку й засновує її на цитаті – словах із книги Ісаї 28:16.

ХРИСТИЯНСЬКЕ ЖИТТЯ

Серед згадок Павла про різні аспекти християнського життя основний наголос падає на страждання. Він звертався до євреїв-християн, які страждали за свою віру (1Петр. 1:1). Петро писав для того, щоб підбадьорити і пояснити їм, як віруючі повинні реагувати на страждання, особливо тоді, коли страждання були незаслужені (1Петр. 1:6).

Він застерігав та підбадьорював віруючих у їхніх стражданнях. По-перше, віруючі повинні сподіватися труднощів та страждань і готуватися до них, тому що Христос також постраждав (1Петр. 1:11; 4:12; 5:9). По-друге, віруючі повинні радіти серед страждань, очікуючи повернення Христа (1Петр. 3:14; 4:13). По-третє, віруючий може страждати несправедливо (1Петр. 2:19, 20, 21, 31; 3:17). Немає ніякої заслуги, коли віруючий страждає за щось недобре, але Богові приємно, коли віруючий терпить страждання несправедливо. Христос постраждав і дав віруючим приклад для наслідування (1Петр. 2:21-23; 3:17-18; 4:1). Врешті-решт, віруючі можуть страждати згідно з волею Божою (1Петр. 3:17; 4:19), але серед страждань вони будуть зміцнені Богом (1Петр. 5:10).

ЦЕРКВА

Хоч слово «церква» не зустрічається у посланнях Петра, він певною мірою розглядає доктрину церкви.

Вселенська церква. Петро визнає єдність юдеїв та поган в одному тілі (Дії 10:34-43). У пам'ятному проголошенні Петро промовив, що погани були покликані Богом без вимоги стати для початку прозелітами через певні ритуали (Дії 10:35).⁶ До того часу вважалося, що погани повинні спочатку

охреститися в юдейство, принести жертву і прийняти обрізання. Вони також не мали права обминути ритуали. Про це Петро говорить у Діях 15:7-11.

Місцева церква. В 1Петр. 5:1-4 йдеться про відповідальність пресвітерів місцевої церкви. Вона полягає у тому, щоб доглядати отару Божу. Це завдання означало подання поживи (навчання), захист, виховання та турботу про отару. Заохоченням мало бути не бажання панувати і не грошлюбство, а прагнення подати приклад побожності.

Петро також говорить про хрещення, використовуючи подібність між хрещенням та тим, що відбулося з Ноем. Так само, як води часів Ноя були символом розриву із старим життям, так і вода хрещення символізує кінець старого гріховного життя (1Петр. 3:21).⁷

ОСТАННІ ПОДІЇ

Умови. У другому посланні апостол згадує умови перед поверненням Господа, зокрема, будуть неправдиві вчителі, які увійдуть у зібрання віруючих. Їх буде розпізнано по їхньому неправдивому вченню, що заперечуватиме Господа, Який відкупив їх (2Петр. 2:1). Також вони будуть примітні своєю аморальністю (2Петр. 2:14). Вони зводитимуть людей, які нічого не підозрюють, але будуть судимі Христом при Його приході (2Петр. 2:9).

Прихід Христа. У своїх двох посланнях апостол Петро, здається, вбачає різницю між підхопленням церкви та другим приходом Христа для того, щоб судити злих.⁸ Прихід у момент підхоплення церкви для віруючих буде визволенням та благословенням; отже, Петро вказує на те, що теперішні страждання віруючих завершаться у славі та честі об'явлення Христа (1Петр. 1:7). Тому апостол заохочує віруючих покладати свою надію на відкриття Христа (тут мається на увазі і підхоплення церкви) (1Петр. 1:13). У другому посланні Петро говорить про прихід Христа для суду на тих, хто насміхається з Його повернення (2Петр. 3:1-7). Цей прихід буде «день суду й загибелі безбожних людей» (в. 7).

Вічний стан. Петро описує несподіваність приходу дня Господнього (2Петр. 3:10). Слова «день Господній» у Писанні використовуються декількома способами, але загалом вони означають цілий період, починаючи від часу підхоплення церкви до кінця тисячолітнього царства; таким чином, день Господній включає в себе суд для невіруючих і благословення для віруючих. У другому посланні (3:10-12) Петро описує стан вічності. В кінці тисячолітнього царства небеса пройдуть із великим шумом, а земля згорить, як сфера, де мав місце гріх. Але все це буде відновлене в очікуванні вічності. Петро завершує свій опис останніх днів практичним закликком (2Петр. 3:11).

ВСТУП ДО БОГОСЛОВ'Я ЮДИ

Автор цього маленького послання визначений просто як брат Якова (в. 1). Таке визначення наводить на думку, що це був Яків, голова Єрусалимської церкви. Автор послання Юди в такому випадку повинен би бути співбратом Господа (пор. Мт. 13:55).⁹ Найвірогідніше, Юда писав до тих, хто перебував у Ізраїлі або його околицях; зміст послання наводить на думку, що адресатом були юдеї. Причина написання цього послання така ж, як і другого послання Петра – поява неправдивих учителів. Мета написання викладена в 3-му вірші: «боротись за віру, раз дану святим». Юда гостро відчував потребу застерегти християн щодо вільнодумців, які знищували їхню віру. У світлі цього християни повинні були стояти твердо та керуватися словами апостолів.

РОЗГЛЯД БОГОСЛОВ'Я ЮДИ

ХРИСТОС

Як і Петро у своєму другому посланні, Юда застерігає проти фальшивих учителів, які відкидають «нашого єдиного Владика та Господа, Ісуса Христа» (в. 4). Обидва ці титули, *Владика* та *Господь*, стосуються Христа.¹⁰ Це велике христологічне твердження. Слово «владика» (грец. *despoten*) означає, що Ісус є «абсолютним правителем» (2Петр. 2:1); українське слово «деспот» походить від цього грецького слова. Юда також говорить про Ісуса як про *Господа*, що є титулом Божества (пор. в. 25). Слово «Господь» є новозаповітним еквівалентом імені «Яхве» (Єгова), і воно є чітким підтвердженням божественності. Таким чином, Юда ставить Ісуса на один рівень із Яхве Старого Заповіту (пор. в. 5). Далі Юда називає Ісуса «Месією», Помазанцем (пор. в. 25), Який був передбаченим Відкупителем та Правителем у Старому Заповіті. Незважаючи на те, що Послання Юди коротке, воно наповнене богонатхненними словами, які утверджують величність Христа.

СПАСІННЯ

Юда адресує свого листа тим, хто є «покликаними». Цими словами він апелює до доктрини вибрання. «Покликані» є тими, які були покликані до спасіння через Божу діяльну ласку. Це саме та Божа ласка, яку людина не відкидає. Далі Юда підкреслює забезпечення спасіння, стверджуючи, що Бог надасть віруючому можливість перебувати у Його славній присутності (в. 24). Стояти в присутності Бога означає бути здатним підтримати себе,

тобто, бути прийнятим (пор. Пс. 1:5). Юда стверджував безпеку спасіння віруючого через те, що той був вибраний ще у вічності і через спроможність Бога зберегти віруючого для майбутнього прославлення.

АНГЕЛИ

Юда говорить про ангелів, які «покинули житло своє», напевно, маючи на увазі падіння Люцифера з його високого становища, коли він забрав із собою військо ангелів (Іс. 14:12-17; Єз. 28:12-19). Очевидно, що деякі з тих, які були скинені, утримувалися зв'язаними, тоді як інші залишалися вільними і стали демонами. Юда також говорить про ієрархію ангелів, згадуючи про архангела Михаїла (в. 9), який був захисником Ізраїлю (див. Розділ 11. «Доктрина про ангелів»).

БОГОСЛОВ'Я ІВАНА

ВСТУП ДО БОГОСЛОВ'Я ІВАНА

АПОСТОЛ ІВАН

Іван, який був братом Якова й сином Заведеевим, був рибалкою з Галілеї (Мр. 1:19-20). Справа ця, очевидно, була прибутковою, бо він мав можливість наймати помічників для роботи (Мр. 1:20). Його мати, Соломія, була сестрою Марії, матері Ісуса, отже, Іван був двоюрідним братом Ісуса (пор. Ів. 19:25 з Мт. 27:56, 61; Мр. 15:40, 47). Соломія була однією з тих жінок, які йшли за Ісусом та підтримували Його (пор. Лк. 8:3; Мт. 27:55-56; Мр. 15:40-41). Безсумнівно, Іван був одним з учнів, які супроводжували Христа при початку Його служіння (Ів. 1:35-37). Приблизно за рік після цього Ісус назвав Івана одним із дванадцятьох апостолів (Мт. 10:2). Він разом із Яковом та Петром був серед тих трьох, що були очевидцями переображення Христа (Мт. 17:1-8), був свідком воскресіння дочки Яіра (Мр. 5:37-43) та смертельних переживань Господа в саду Гефсиманії (Мт. 26:37-38). При останній вечері Іван – учень, якого «любив Ісус», – займав найближче місце біля Ісуса (Ів. 13:23). Ісус, уже прибитий до хреста, доручив Іванові опікуватися Марією (Ів. 19:26-27). Перед вознесінням Іван бачив воскреслого Господа принаймні двічі у горниці (Ів. 20:19-29) та в Галілеї (Ів. 21:2) і щонайменше тричі після вознесіння, як Господа церков (Об. 1:12-18), Суддю грішників (Об. 5:4-7) і як Царя царів (Об. 19:11-16). У книзі Дії Апостолів бачимо Івана разом із Петром (Дії 3:1; 4:13; 8:14-17). Іван був знаний як один із стовпів церкви (Гал. 2:9). За Іринеєм, Іван наостанок перебрався до Ефеса і дожив до глибокої старості в часи царювання Траяна (98-117 рр.).

БОГОСЛОВ'Я ІВАНА

Джерелом для вивчення богослов'я Івана є Євангеліє від Івана, три послання Івана та книга Об'явлення. До богослов'я Івана є альтернативні

підходи, однак саме воно об'єднуватиме вчення Ісуса, як воно записане в Євангелії від Івана та у його посланнях. Прийнято вважати, що вчення Господа, записане Іваном, також є складовою частиною богослов'я Івана у зв'язку з тим, що він записував слова Христа. Зрозуміло, що саме на них падають особливі наголоси Івана.

Богослов'я Івана зосереджується на Особі Ісуса та на відкритті, яке Бог дав через прихід Ісуса Христа. Той, Хто був Богом і перебував із Богом у глибокій вічності, тепер став людиною, і Іван споглядає Його славу. Це саме те світло, яке Іван описує у своєму Євангелії, своїх посланнях та у книзі Об'явлення. Він подає короткий виклад свого богослов'я у передмові до Євангелія (Ів. 1:1-18), у якому описує відкриття життя та світла через Сина і одночасно затемнений гріхом світ, який відкидає світло.¹

ЄВАНГЕЛІЄ ВІД ІВАНА

Зовнішні докази на основі тверджень Ігнатія, Полікарпа, Татіана, Теофіла та інших свідчать на користь авторства Івана щодо цього Євангелія. Внутрішні докази засвідчують, що автор був палестинським юдеєм, свідком тих подій, про які тут оповідається. За традицією, Євангеліє від Івана датується пізнішими роками; для прикладу, Євсевій стверджує, що Іван писав «одним з останніх»; отже, традиційно Євангеліє від Івана датується 80-95 рр. Однак, ліберальний письменник Джон А. Т. Робінсон висунув ідею, що кінцевою датою написання цього Євангелія є 65 р.² Разом з тим, загалом усі погоджуються з думкою, що Іван писав своє Євангеліє останнім, і тому, напевно, написав його як доповнення до інших Євангелій. З цієї причини можна припустити, що він мав за аудиторію для себе як церкву, так і світ. На противагу авторам синоптичних Євангелій, Іван писав для загальної аудиторії. Унікальність його Євангелія полягає у тому, що 92% її змісту немає в синоптичних Євангеліях. Іван наводить слова та події з життя Ісуса Христа, яких не можна знайти деінде (6:22-71; 7:11-52; 8:21-59; 9:1-41; 10:1-21; 11:1-44; 12:20-50; 13:1-20; 14:1-16:33; 17:1-26). Деякими словами Іван послуговується частіше, ніж інші автори: «світло» (21 раз), «життя» (35 раз), «любов» (31 раз), а також «Син Божий», «вірити», «світ», «свідчити» і «правда». Мета написання Євангелія від Івана викладена в Ів. 20:30-31 – пробудити віру в Ісуса як у Христа. І тому Іван зосереджується на тих ознаках, які дають змогу продемонструвати владу Ісуса над певними сферами.³ Ретельно добираючи ці ознаки, Іван показує владу Ісуса як Месії і підбадьорює тих, хто вірить у Нього (Ів. 20:30-31).

ПОСЛАННЯ ІВАНА

Перше послання Івана. Це послання має переконливий доказ зовнішнього характеру щодо авторства Івана, зокрема, його вагомо засвідчують

Полікарп та Папій. З самого послання бачимо, що автор є очевидцем (1:1-4), який пов'язаний із Євангелієм від Івана (пор. 1:6 із 3:21, 3:8 із 8:44, 2:16 із 8:23 та ін.). Перше послання Івана, напевно, було написане з Ефеса в 80 р., ймовірно, до церков місцевості, яка оточує Ефес. Щодо написання першого послання Івана варто відмітити два фактори. (1) Іван писав про присутність неправдивих учителів та духовну млявість віруючих, застерігав про антихристів, які відкидають людську природу Христа. (2) Іван також писав про духовне становище віруючих. Деякі з них були безпечними у своєму ходженні, зтягнені світом (2:15-17). Іван писав для того, щоб відкрити віруючим шлях до справжнього спілкування із Сином.

Друге послання Івана. Зовнішніх свідчень щодо цього послання є мало. До доказів внутрішнього характеру належать подібність із Євангелієм від Івана за структурою, стилем та мовою. Термінологія другого послання Івана має такі ж самі розпізнавальні ознаки, як і перше послання: «істина», «ходити», «новий заповіт», «любов» тощо. Друге послання Івана, напевно, було написане в 80 р. в Ефесі. Адресоване воно «для вибраної пані та дітям її». Це могло б стосуватися: а) вселенської церкви; б) місцевої церкви; в) справді якоїсь пані. В останньому випадку Іван писав до пані, яку він добре знав, але яка донині невідома дослідникам. Він писав для того, щоб застерегти цю пані (та церкву, яка, напевно, збиралася в її домівці) проти фальшивих учителів. Ця жінка була гостинною, й Іван виразно бачив небезпеку в тому, щоб вона не запросила неправдивих мандрівних учителів до свого дому. Він застерігав її, щоб вона не проявляла гостинності до цих людей (2Ів. 10).

Третє послання Івана. Тісний взаємозв'язок другого та третього послань Івана поєднує їх також із першим посланням та дає підстави припустити спільного автора. Скоріш за все третє послання Івана було написане в Ефесі близько 80 р. Третє послання адресоване «улюбленому Гаєві», який невідомий з інших місць Писання. Іван писав для того, щоб порадити Гаєві, як йому ставитися до Діотрефа, який був впливовою особою в церкві і бажав займати особливе становище. Іван писав, щоб підбадьорити Гаєя у його відносинах із Діотрефом і осудити гріх Діотрефа.

КНИГА ОБ'ЯВЛЕННЯ

Є вагомі зовнішні свідчення авторства Івана щодо книги Об'явлення від таких ранніх авторів, як мученик Юстин, Іриней та Тертуліан. У тексті автор виявляє себе як Іван (1:1, 4, 9; 22:8). Книга Об'явлення також має спільні ознаки з Євангелієм від Івана, послуговуючись однаковими словами: «Слово», «Агнець», «Ісус», «свідчити», «істинний», «подолати», «перебувати», «джерело живої води» та інші.⁴ Весткот, Лайтфут та Горт датою написання книги Об'явлення вважають 68 або 69 рр., однак традиційно вона датується 95 р. Іван адресував це послання до семи церков, що в Азії (1:4). Він писав із декількох причин: підбадьорити християн серед переслідувань за часів Доміціана (пом. у 81 р.);

нагадати їм про кінцеву перемогу Ісуса Христа; привести пророчі істини Старого Заповіту до їхнього кінцевого виконання; показати переможного Христа в Його судах та Його тисячолітньому пануванні.

ОГЛЯД БОГОСЛОВ'Я ІВАНА⁵

ВІДКРИТТЯ

Іван описує відкриття, яке відбувається двома способами: через Писання та через Сина.

Писання. Ісус нагадував невіруючим юдеям про те, що Писання свідчило про Нього (Ів. 5:39). Він стверджував, що Писання є тією істиною, яка через Нього відкриває Боже світло. Теперішній час дієслова вказує на те, що відкриття через Писання все ще продовжується. Далі Ісус нагадує їм про те, що Мойсей писав про Нього і що вони повинні б повірити тому, що Мойсей писав про Христа (Ів. 5:45-47). А ще пізніше Ісус заявив, що «Писання не може порушене бути» (Ів. 10:35). Важливо відмітити ці твердження. У розмові з невіруючими Ісус базував Свою аргументацію на непопушності та авторитеті написаного відкриття – Писання.

Син. У передмові до свого Євангелія Іван заявляє, що виявлення Бога відбулося через Сина. Той, що перебував з Отцем завжди у вічності (Ів. 1:1), тепер перебував із людьми, й Іван надзвичайно радів, бачачи Його славу. Безумовно, Іван говорить про переображення Ісуса (Мт. 17:1-8) так само, як і про чуда Христа (Ів. 2:11). Виявлення Ісуса було також виявленням благодаті (Ів. 1:16-17).

Іван ставить окремо відкриття через Ісуса та відкриття через Мойсея; закон прийшов через Мойсея, але благодать та істина прийшли через Ісуса Христа. Іван підкреслює, що через Христа більше відкриття. Він завершує цей пролог, поставивши дилему («ніхто ніколи Бога не бачив») і вирішивши її («та лише єдинородний Син... Він Його виявив»). Іван говорить про Ісуса як про Бога,⁶ наголошуючи на тому, що Христос виявив Отця. Це слово «виявив» (грец. *exegesato*) порівнюється з словом *екзегетик* при оповіді про те, що Ісус виявив Отця.

СВІТ

Іван використовував слово «*світ*» дуже часто. Тоді як у синоптичних Євангеліях воно трапляється лише п'ятнадцять разів, Іван послуговується ним сімдесят вісім разів у своєму Євангелії та двадцять сім разів у інших працях. Він використовував це слово, щоб описати світ, який перебуває у гріху та темряві, і, що найгірше, – у владі диявола.

Світ у темряві. Іван змальовує світ як такий, що перебуває у темряві та протистоїть Христові; світ вороже ставиться до Христа та до всього, що Христос відстоює, але відбувається так тому, що світ сліпий. Світ не визнав Месію, коли Той прийшов.⁷ Іван описує дві категорії людей: тих, що приходять до світла, та тих, що ненавидять світло (Ів. 1:12; 3:19-21). Люди світу цього ненавидять світло, тому що воно виявляє їхні гріхи; Ісус сказав, що саме це було причиною того, за що світ зненавидів Його (Ів. 7:7). Світова система веде людей до гріха через ті самі спокуси, яким першою була піддана Єва в Едемському саду: пожадливість тіла, пожадливість очей та гордість життєва (1Ів. 2:16). Суть гріха – не вірити в те, що Ісус є світло (Ів. 3:19-20). Святий Дух продовжує докоряти людям у цьому самому гріху – їхньому невір'ї у Христа (Ів. 16:8-9). Трагічним кінцевим результатом гріха є смерть (Ів. 8:21, 24).

Світ під контролем диявола. Ісус пояснює, чому невіруючі впадають у гріх. Це стається тому, що вони походять від диявола. (Ів. 8:44).⁸ Через те, що вони є дітьми свого батька, диявола, то для них це природно – виконувати бажання свого батька. Оскільки диявол є неправдомовцем від початку, то духовні нащадки диявола повинні відкидати Христа, Який є Істиною. Цю тему Іван продовжує в 1Ів. 3:8, стверджуючи: «хто чинить гріх, той від диявола». Існує духовний зв'язок між тим, хто звично чинить гріх, та дияволом. Але Христос прийшов для того, щоб зруйнувати владу диявола, щоб той, хто вірить у Христа, не жив у духовних путах диявола (1Ів. 3:9). Ісус призначив на диявола суд і зруйнував його владу (Ів. 16:11).

ВТІЛЕННЯ

Світло. Для Івана слово «світло» є одним із найулюбленіших (Ів. 1:4-5, 7-9; 3:19-21; 5:35; 8:12; 9:5; 11:9-10; 12:35-36, 46; 1Ів. 1:5, 7; 2:8-10; Об. 18:23; 21:24; 22:5). Оповідючи про втілення, він пише про Ісуса, Який прийшов у світ, затемнений гріхом, як світло. Іван підкреслює: «І життя було в Нім, а життя було Світлом людей» (Ів. 1:4). Ісус не вказує дорогу до світла – Він сам є цим Світлом. Ісус ставить Себе на один рівень із Богом Отцем, заявляючи, що Він є Світлом. Як Отець є Світлом (Пс. 27:1; 1Ів. 1:5), так само і Син є Світлом для світу (Ів. 8:12). Це вагоме підтвердження божественності. Оскільки Ісус прийшов у світ як Світло, то людина просто зобов'язана вірити в Нього (Ів. 12:35,36). Ісус, будучи Світлом для світу, може дати фізичне (Ів. 9:7) та духовне світло (Ів. 8:12).

Життя. Слово «життя» також належить до тих, якими Іван часто послуговується; він застосовує його тридцять шість разів у своєму Євангелії, тринадцять разів у першому посланні і п'ятнадцять разів у книзі Об'явлення. Чудом втілення є те, що Ісус є життя (Ів. 1:4). Іван вважає Ісуса рівним із Божеством у тому, що так само, як Отець є джерелом життя (Пс. 36:9; Єр. 2:13; Ів. 5:26), то так само і Син має життя в Собі (Ів. 1:4). Це є ще одним вагомим підтвердженням божественної природи Христа. Окремо, будучи

без Бога, все інше лише породило життя, але Ісус сам у собі має життя. Усяка річ та кожна людина своїм життям або існуванням є залежною від Ісуса. Тільки через те, що у Слові є життя, воно є на землі взагалі. Життя не існує за своїм особистим правом. Про нього навіть не говориться, що воно є «через Слово» чи «Словом», але воно є як таке, що існує «у Ньому».⁹ Сам будучи цим життям, Ісус дає життя вічне тим, хто вірить у Нього (Ів. 3:15, 16, 36; 4:14; 5:24; 20:31), Він дає життя з «подостатком» (Ів. 10:10) і життя воскресіння (11:15); більше того, ми володіємо цим уже в теперішньому віці (1Ів. 5:11-13).

Божий Син. Іван описує втілення Христа, говорячи про Ісуса як про «Сина Божого», або як про «Сина». Ісус також послуговувався цими словами, говорячи про Себе. І не випадково невіруючі юдеї вловили суть цієї заяви – вони намагалися каменувати Його за богозневагу, тому що Христос вважав Себе рівним Богові (Ів. 5:18). Коли Ісус заявив, що Він є Сином Божим, Він посягав на те, щоб бути рівним Богові. Ісус ясно заявив Свої права на те, щоб бути Сином Божим (Ів. 10:36), і як такий, Він володіє винятковим правом на божественність: Він є рівний з Отцем (Ів. 5:18); Він має у Собі життя (Ів. 5:26); Він має владу воскрешати з мертвих (Ів. 5:25); Він дає життя (Ів. 5:21); Він звільняє людину від рабства гріха (Ів. 8:36); Йому належить честь однаковою мірою з Отцем (Ів. 5:23); Він є предметом віри (Ів. 6:40); Він є Тим, кому моляться (Ів. 14:13,14);¹⁰ Він має владу відповідати на молитву (Ів. 14:13). Ісус указував на те, що Його відносини з Отцем є абсолютно унікальними. Він завжди говорив про Отця – «Мій Отець» і ніколи – «наш Отець» (пор. Ів. 20:17). Іван ставить сильний наголос на рівності Ісуса з Богом.

Син Людський. Взагалі, Ісус використовував назву «Син Людський» для того, щоб сказати про Свою місію (Ів. 1:51; 3:13-14; 5:27; 6:27, 53, 62; 8:28; 9:35; 12:23, 34; 13:31).¹¹ Поза всяким сумнівом, своїм походженням це слово завдячує книзі Даниїла (7:13) та наявністю зв'язку із небесною істотою, що отримує царства цього світу. Це слово є складним словом, яке, здається, охоплює декілька ідей: божественну природу Сина (відмітьте рівність Сина Людського та Сина Божого в Ів. 5:25, 27); царське становище Сина, в якому Він отримує володарювання, славу та царство (Дан. 7:13); людську природу Сина, яка полягає в тому, що Він страждає (Ів. 3:14; 12:23, 34); небесну славу Сина, оскільки Він зійшов із небес (Ів. 1:51; 3:13; 6:32); спасіння, яке Син приніс, прийшовши сюди (Ів. 6:27, 53; 9:35). «Слова «Син Людський» у такому випадку допомагають нам зрозуміти Христа як такого, що має небесне походження і володіє небесною славою. Одночасно вони наводять нас на думку про Його приниження та Його страждання за людей. Ці об'єкти є одним і тим самим».¹²

ВИКУПЛЕННЯ

У пророцтвах. Хоча слово «викуплення» не є новозаповітним, воно означає те, що Христос довершив на хресті через Свої страждання

та смерть. Коли Іван Хреститель проголосив: «Ось Агнець Божий, що бере гріх всього світу!», то він нагадував про стародавнє жертвоприношення до їхнього сповнення. Починаючи з того, як Бог привів ягня на місце Ісака на горі Морія (1М. 22:8), пасхального агня (2М. 12), і закінчуючи пророцтвом Ісаї (Іс. 53:7) про те, що Месія піде на смерть і буде забитий наче ягня, жертвоприношення Старого Заповіту вказували на смерть Месії для викуплення. Безумовно, це і є виповненням того, що Іван Хреститель описує в Євангелії від Івана 1:29. Ісус підкреслював цю саму істину (Ів. 6:52-59). Він говорив про прихід із неба на землю та про те, що віддасть Своє життя за цей світ (Ів. 6:33, 51). Прийменник «за» (грец. *hyper*) наводить на думку про заступницьку викупну смерть. Ісус навчав, що Його смерть є заступницькою смертю (6:51), яка забезпечує вічне життя (6:53-55, 58), союз із Христом (6:56, 57) і результатом якої є воскресіння (6:54).

В історії. Праця, яку Христос прийшов звершити, виповнюється (Ів. 19:30). Після шестигодинного страждання на хресті Ісус вигукнув: «Звершилося!» (грец. *tetelestai*). Ісус не сказав: «Я звершив». Він промовив: «Звершилося». Він довершив ту працю, яку Бог Отець доручив Йому, працю спасіння. Дієслово «*tetelestai*» у довершеному граматичному часі можна б перекласти «це перебуває у завершеному стані», що означало б: ця праця є завершеною вже назавжди і завершений результат залишається.¹³

У Першому посланні Івана 2:1-2 апостол пояснює забезпечення, яке Христос здійснив щодо гріха. Христос є «заступник» (грец. *paracletos*) тих, хто чинить гріх. У цьому контексті заступник чи адвокат означає – юриста, який захищає у судовій справі. Для віруючого Христос як захисник-адвокат під час Божественного судового засідання. Більше того, Іван пише, що Христос є «умилостивленням» (грец. *hilasmos*) за гріхи світу. Це слово вживається тільки у Посланні до римлян 3:25 і в 1Івана 4:10. Умилостивлення означає, що Христос дав викуп за гріхи, заплативши певну ціну і тим самим пом'якшив Божий гнів. Це умилостивлення спрямоване до Бога й означає, що, оскільки гріх образив Божу святість, то через смерть Христа Бог Отець є задовільнений і може виявити милість та подати прощення грішнику, який вірує. Іван зазначає, що умилостивлення є «за наші гріхи... а також за гріх всього світу» (1Ів. 2:2). Смерть Христа була заступницькою смертю, яка для віруючих забезпечила спасіння, але Іван підкреслює, що вона є також достатньою «за весь світ». І хоч увесь світ не є спасеним, смерть Христа є достатньою для усього світу, бо Він є Бог; однак вона може діяти лише в тих, хто вірить.

Воскресіння. Іван описує сцену воскресіння в 20-му розділі для того, щоб показати, що викуплення Христом досягло своєї кульмінаційної точки саме у воскресінні. Викуплення Христом не закінчується із Його смертю, але із Його воскресінням; воскресіння є необхідним для того, щоб довести правдивість Сина (Рим. 1:4). Іван яскраво й у вражаючих фарбах описує, як вони з Петром біжать до гробу. Іван прибігає першим, заглядає в гріб і нічого не помічає.¹⁴ Петро заходить у гріб, здогадується, що сталося, а потім

Іван також роздивився і все зрозумів. Вони бачили полотно (плащаницю), яке лежало у гробі і все ще зберігало таку форму, мов би тіло було всередині. Хустина, що була на голові Христа, все ще зберігала форму голови (20:7). Іван «побачив і увірував», бо зрозумів: найімовірніше, що тіло пройшло через це льняне полотно. Ісус воскрес. Іван подає більш зрозумілий, із більшою кількістю подробиць опис того, що сталося під час воскресіння, ніж автори синоптичних Євангелій. Далі Іван описує, як Христос пройшов через зачинені двері, будучи у Своему фізичному тілі, і з'явився апостолам у Своему воскреслому тілі (Ів. 20:19, 26). Іван доводить реальність фізичного воскресіння Христа, показуючи, що Христос у Своїй кінцевій праці подолав смерть і тим самим приніс надію та життя для віруючих (Ів. 11:25-26).

СВЯТИЙ ДУХ

Під час розмови у верхній горниці (Ів. 14-16) Іван записав вчення Ісуса про Святого Духа. Ці три розділи подають найбільш детальну інформацію щодо Особи та праці Святого Духа.

Його Особа. Про особистість Святого Духа свідчать особові займенники, які використовуються у розповіді про Нього. Хоч слово «Дух» (грец. *пнеїта*) середнього роду, Ісус говорить: «Він навчить вас усього» (Ів. 14:26). Слово «Він» (грец. *ekeinos*) є займенником чоловічого роду. Якби навіть узгодити займенник середнього роду (воно) з іменником середнього роду (Дух), то було б неправильно говорити про Духа як про «воно», тому що Він є Особою, так само як Отець і Син. І те, що Ісус говорить про Духа «Він», стверджує особистість Святого Духа (пор. Ів. 15:26; 16:13, 14).

Його праця. Він докоряє світові (Ів. 16:8-11). Ця праця *докорення* (грец. *elegxei*) є роботою юриста, який веде судову справу, тим самим намагаючись довести до чистісї свідомості розуміння певної речі. Святий Дух діє як Божественний звинувачувач, переконуючи світ щодо гріха невір'я в Ісуса Христа; Він також показує світові праведність Христа через Його воскресіння та вознесення і дає зрозуміти світові про суд, оскільки диявол був засуджений на хресті.

Він відроджує (Ів. 3:6). Пояснюючи народження згори для Никодима, Ісус указав, що це народження від Духа.

Він навчає учнів (Ів. 14:26). Оскільки учні були нездатні духовно засвоїти все вчення Христа, Ісус пообіцяв, що Святий Дух нагадає їм про все, чого навчав Ісус. Ці слова також дають гарантію точності записування книг Нового Заповіту, оскільки Святий Дух забезпечив точність запам'ятовування в той час, коли писалися Євангелії.

Він проживає у віруючих (Ів. 14:16-17). Ісус указав на нову роботу Святого Духа після дня П'ятидесятниці, коли присутність Святого Духа у віруючому не буде тимчасовою, як це було в Старому Заповіті, а постійною. Ісус наголошував, що після дня П'ятидесятниці Святий Дух буде «у них» (Ів. 14:17) і що Його перебування буде «повік» (Ів. 14:16).

ОСТАННІ ПОДІЇ

Підхоплення Церкви. Хоч у Івана немає детальної розповіді про підхоплення, як у Павла, він, безперечно, торкається цієї теми (Ів. 14:1-3). Це підхоплення пов'язане з церквою. Ісус промовляв до зародка, яким були учні, призначені для започаткування церкви (Дії. 2). Оскільки учні сумували, знаючи про скорий відхід Ісуса (Ів. 14), Він підбадьорив їх, нагадавши (як щойно народженій церкві), що Він іде, аби приготувати місце перебування для них у домі Свого Отця. Його обіцянку повернутися й узяти їх із Собою (Ів. 14:3) можна зрозуміти як паралель до того, що говорить Павло у Першому посланні до солунян 4:13-18.

Період великої скорботи. Іван докладно зупиняється на періоді великої скорботи, описуючи події у подробицях (Об. 6-19). На початку періоду скорботи над землею будуть зламані сім печаток (Об. 6:1 – 8:1), приносячи перемогу звірові (6:1-2), війну (6:3-4), голод (6:5-6), смерть (6:7-8), вбивство святих (6:9-11) і агонію землі та небес (6:12-17). Очевидно, дія цих печаток триває аж до кінця часу великої скорботи. Сім печаток приводять у дію сім труб (8:2 – 11:19). Із звуком цих труб стане менше їжі та кисню (8:2-6), третина всього живого, що є у воді, помирає (8:7), водні джерела стають непридатними до пиття (8:10-11), небесні тіла потьмяніють (8:12-13), люди будуть піддані мукам (9:1-12) і третина всього людства буде вбита (9:13-21). Сьома труба приводить у дію суд чаш (11:15-19; 15:1 – 16:21), наслідком чого є болючі рани (16:1-2), загибель всього живого, що є у воді (16:3), перетворення річок у кров (16:4-7), загибель людей від спеки (16:8-9), темрява (16:10-11), звільнення могутньої східної армії для кінцевої битви (16:12-16) і великий землетрус, що руйнує міста народів (16:17-21). Обидві релігії, втіленням яких є Вавилон (17:1-18), і торговельний Вавилон (18:1-24), зруйновані. Період великої скорботи досягає своєї кульмінації разом із приходом Христа, під час якого Він перемагає народи світу (19:11-21).

Антихрист. Іван використовує слово «антихрист» для того, щоб описати людей цього часу, які дотримуються неправдивого вчення про Христа (1Ів. 2:18, 22; 4:3; 2Ів. 7). Суть цієї єреси – заперечення людської природи Христа (2Ів. 7). Стверджувалося, що Христос з'явився лише як привид, насправді не прийнявши людської природи. За Іваном, ті, хто заперечують той факт, що Христос прийшов у тілі, є антихристом. Таким чином, Іван послуговується цим словом для характеристики тих, хто заперечує правдиве вчення про Христа.

Іван говорить про особу, яка у найвідповідальніший момент відкидає Христа, говорить про звіра (Об. 11:7; 13:1, 12, 14, 15). Цього звіра апостол змальовує як «першого звіра» (на відміну від неправдивого пророка, що стоятиме за першого звіра, але відомий як другий звір («інший звір», 13:11)). Перший звір є політичним правителем (13:1-10), який виходить із кінцевої форми панування поган і якому сатана дає владу (13:2), приймає поклоніння та зневажає ім'я Боже упродовж трьох з половиною років (13:4-6), переслідує віруючих (13:7) та домінує над світом (13:8). Першо-

го звіра підтримує другий звір, який є неправдивим пророком та змушує людей поклонятися першому звірові (13:11-12); він зводить людей завдяки своїй здатності чинити ознаки (13:14); він допускає до торгівлі тільки тих людей, які прийняли його знак (13:16-17).

Під час другого приходу Христа і перший, і другий звір будуть вкинені в озеро вогняне (19:20).

Другий прихід Христа. В кінці періоду великої скорботи Іван бачить, як Христос повертається у величі зі Своєю нареченою, Церквою (Об. 19:6-8).¹⁵ Одруження Христа із Церквою відбулося на небі під час великої скорботи. Христос повертається зі Своєю Молодою для того, щоб здійснити весільне свято, тисячолітнє царство, яке засновується на землі (19:9-10). Іван змальовує повернення Христа як Царя у величі. На голові Він має багато корон (19:12) і веде війну проти диявола, звіра та армій невіруючих (19:11, 19). Його зброєю є влада Його Слова (19:13), за допомогою якого Він завойовує та підкоряє народи (19:15). Він знищує правителів народів та вкидає звіра, неправдивого пророка (другого звіра) та диявола в озеро вогняне на тисячу років (19:19-20:3). Перемігши Своїх ворогів, Христос засновує на землі тисячолітнє царство.

Тисячолітнє царство та вічний стан. Іван описує воскресіння часу великої скорботи та святих Старого Заповіту в кінці великої скорботи (Об. 20:4-5); вони складають «перше воскресіння». Слово «*воскресіння*» не описує загальне воскресіння віруючих, але воскресіння в життя (20:6). Тим не менше, існує декілька етапів першого воскресіння: святі віку церкви воскресені перед періодом великої скорботи (1Сол. 4:13-18), тоді як святі Старого Заповіту та періоду скорботи воскресені після самого періоду скорботи (Об. 20:4). Невіруючі воскресують у кінці періоду великої скорботи, після чого будуть вкинені в озеро вогняне (Об. 20:11-15).

У книзі Об'явлення 21:1 – 22:21 Іван описує вічний стан. Іван бачить Новий Єрусалим, який сходить з неба (Об. 21:1-8) і який є вічним місцем проживання Церкви, Нареченої (21:9), безумовно, для усіх викуплених усіх часів. Цей Новий Єрусалим, напевне, має відношення і до тисячолітнього царства, і до вічного становища, оскільки це є місцем перебування, яке Христос пішов приготувати (Ів. 14:2). «В обох періодах це місто досягає вічні, не дочасні умови для себе та своїх мешканців. Тому-то Новий Єрусалим є тисячолітнім та вічним відносно часу та позиції, і він також є вічним щодо умов, що є всередині нього».¹⁶ Іван змальовує Новий Єрусалим таким, де буде спільність із Богом (22:4), спокій (14:13), повнота благословення (22:2), радість (21:4), служіння (22:3) та поклоніння (7:9-12; 19:1).¹⁷

ЧАСТИНА 2

СИСТЕМАТИЧНЕ БОГОСЛОВ'Я

ВСТУП ДО СИСТЕМАТИЧНОГО БОГОСЛОВ'Я

ВИЗНАЧЕННЯ СИСТЕМАТИЧНОГО БОГОСЛОВ'Я

Слово «богослов'я» походить від грецького «*theos*», що означає «Бог», Ста «*logos*», тобто «слово» чи «роздумування», отже, загалом означає «роздумування про Бога». Слово «систематичне» походить від грецького «*sunistano*» – «перебувати разом» або «організовувати», з чого випливає, що систематичне богослов'я наголошує на систематизації богослов'я. Чеффер подає таке визначення: «Систематичне богослов'я можна визначити як збирання, наукове впорядкування, порівняння, показ та захист усіх фактів з абсолютно всіх джерел, що стосуються Бога та Його праці».¹

Альтернативним є визначення Чарльза Годжа, за яким богослов'я – це «наука про факти Божественного виявлення до тієї міри, поки ці факти стосуються природи Бога та наших взаємин із Ним, як Його творива, як грішників і як об'єктів викуплення. І всі ці факти, як щойно було відзначено, містяться у Біблії».²

З цих двох контрастних визначень систематичного богослов'я видно, що Чеффер дотримується ширшого погляду, наголошуючи на тому, що систематичне богослов'я засвоює інформацію про Бога «із кожного та будь-якого джерела», включаючи й інформацію, що є поза Біблією. Годж обмежує своє визначення систематичного богослов'я інформацією, яку можна почерпнути з Біблії.

Мілард Еріксон визначає богослов'я як «дисципліну, яка намагається подати зрозумілі твердження доктрин християнської віри, у першу чергу, засновані на Писанні, поміщені у загальний контекст культури, виражені сучасними висловами і пов'язані з питаннями життя».³ Еріксон подає п'ять складників для визначення богослов'я.⁴ (1) Богослов'я є біблійним, яке застосовує інструменти та методи біблійного дослідження (так само використовуючи розуміння з інших сфер правди). (2) Богослов'я є систематичним, розглядаючи Писання в цілому та зіставляючи різні його частини. (3) Богослов'я має відношення до культури та науки, черпаючи інформацію з космології, філософії та історичної філософії. (4) Богослов'я повинно

бути *сучасним*, щоб пов'язувати Божу істину з питаннями та труднощами сьогодення. (5) Богослов'я повинно бути *практичним*, тобто не тільки проголошувати об'єктивні доктрини, а й перебувати у гущі життя.

КЛАСИФІКАЦІЯ СИСТЕМАТИЧНОГО БОГОСЛОВ'Я

Систематичне богослов'я відрізняється від інших видів богослов'я. Серед них є такі:

БІБЛІЙНЕ БОГОСЛОВ'Я

Біблійне богослов'я характеризується вузьким фокусом вивчення, зокрема, зосереджується на вивченні певної особливої епохи або автора (наприклад, епоха пророків або богослов'я Івана).

ІСТОРИЧНЕ БОГОСЛОВ'Я

Історичне богослов'я зосереджене на вивченні історичного розвитку та розгортанні богослов'я. Для прикладу, воно розглядає розвиток Христології у ранні віки християнської церкви, коли церковні собори утверджували свою позицію на великій кількості доктрин (таких як дві природи Христа).

ДОГМАТИЧНЕ БОГОСЛОВ'Я

Інколи *догматичне богослов'я* змішують із систематичним богослов'ям, так що навіть деякі видатні богословські праці класифікуються як «догматичне богослов'я» (пор. В. Г. Т. Шед). Переважно під догматичним богослов'ям розуміють вивчення такої системи віровчення, якою вона була розвинена деномінацією чи богословською течією.

ХРИСТІЯНСЬКЕ БОГОСЛОВ'Я

Християнське богослов'я є іншою назвою для виду, що деколи вживається як синонім до слова «систематичне» богослов'я. Так, зокрема, була класифікована остання праця, написана Мілардом Еріксоном. Серед інших прикладів можна назвати богословські книги Емері Банкрофта та Ортона Віллей. Оскільки це є і систематизуючим богослов'ям, то назва означає, що праця базується винятково на християнській точці зору (проте це не означає, що праці, віднесені до систематичного богослов'я, не є такими).

ВЛАСТИВЕ БОГОСЛОВ'Я

Властиве богослов'я є внутрішньою категорією самого систематичного богослов'я; воно означає вивчення природи та існування Бога. Для того, щоб вирізнити вивчення Бога (на противагу вивченню Ісуса Христа, Святого Духа, церкви тощо), і застосовується слово «*властиве*», іншими словами, щоб відрізнити власне вивчення Бога від богослов'я взагалі.

НЕОБХІДНІСТЬ СИСТЕМАТИЧНОГО БОГОСЛОВ'Я

ПОЯСНЕННЯ ХРИСТІЯНСТВА

Систематичне богослов'я є необхідним як досліджене та вивчене пояснення і як систематична класифікація тих доктрин, які є основоположними та необхідними для християнства. Завдяки систематичному богослов'ю християнин може мати чітке розуміння фундаментальних положень християнської віри. Біблія не була написана згідно з доктринальним планом; отже важливо систематизувати частини Біблії для того, щоб виявити доктринальний наголос Біблії у цілому.

АПОЛОГЕТИКА ХРИСТІЯНСТВА

Систематичне богослов'я дає християнам змогу захищати свою віру з інтелектуальних позицій проти опонентів та противників віри. У ранні віки християнської церкви віруючі застосовували свої систематизовані вірування для того, щоб переконувати своїх опонентів та невіруючих людей. Сьогодні, з поширенням гуманізму, комунізму, всіляких культів та східних релігій, систематизовані доктрини християнської віри необхідно вивчати, описувати і використовувати для захисту історичного християнства.

ОПОРА ЗРІЛОСТІ ДЛЯ ХРИСТІЯН

Систематичне богослов'я є захистом християнської істини; з другого боку ця істина є основою для зрілості християн (2Тим. 3:16-17). Праці Павла дають розуміння, що доктрина (богослов'я) є основоположною для християнської зрілості, оскільки Павло у своїх посланнях найперше закладає доктринальний фундамент (напр. Еф. 1-3), а вже після цього звертається до віруючих із закликом жити правильно (напр. Еф. 4-6). Не секрет також, що багато християн, сумлінно відвідуючи церкву роками, все-таки мають слабе розуміння основних доктрин християнської віри. Однак знання правильних доктрин, як уже говорилося, у формуванні зрілого християнина важко переоцінити; більше того, воно захищає віруючого від помилок (пор. 1Пв. 4:1, 6; Юд. 4).

ВИМОГИ СИСТЕМАТИЧНОГО БОГОСЛОВ'Я

БОГОНАТХНЕННЯ ТА ГЛИБИНА ПИСАННЯ

Ніяке адекватне богослов'я не є можливим без віри у богонатхнення Писання та його глибини. Якщо не дотримуватися цієї доктрини, то джерелом авторитету стане розум, а він займе позицію суду над Писанням.

ЗАСТОСУВАННЯ НАЛЕЖНИХ ПРИНЦИПІВ ГЕРМЕНЕВТИКИ

Застосування принципів герменевтики підсилить об'єктивність, змушуючи того, хто займається тлумаченням, відмовитися від крайностей та упередження.

НАУКОВИЙ ПІДХІД

Богослов'я повинно бути науковим з огляду на використання загального мистецтва, культури та біблійної мови при формулюванні богословських висновків.⁵

ОБ'ЄКТИВНІСТЬ

Богослов'я повинно засновуватися на індуктивних дослідженнях та висновках, а не на дидактичних роздумах. Богослов зобов'язаний підходити до Писання з *tabula rasa*, із відкритим розумом, дозволяючи Писанню говорити самому за себе, а не вигадувати заздалегідь, що Писання повинно б сказати.

ПРОГРЕСИВНЕ ВІДКРИТТЯ

Оскільки обидва заповіти – як Старий, так і Новий – є богонатхненнями, вони цим самим засвідчують, що відкриття є прогресивним. І тому, формулюючи істини про Бога та про Його відносини з людиною, Новий Заповіт має перевагу над Старим Заповітом.

ПРОСВІТЛЕННЯ

Навіть застосовуючи правильні принципи герменевтики та методології, для розуміння Божої істини необхідна присутність певного Божественного елемента. Святий Дух через Своє служіння надає віруючому допомогу через просвітлення, ведучи його до розуміння Божественної істини (1Кор. 2:11-13).

ВИЗНАННЯ ОБМЕЖЕНОСТІ ЛЮДИНИ

Навіть застосовуючи належні правила методології, студент однаково повинен визнати обмеженість обмежених істот. Людина ніколи не буде спроможною цілком і повністю осягнути Бога. Вона повинна задовольнятися обмеженими знаннями.

ДЖЕРЕЛА СИСТЕМАТИЧНОГО БОГОСЛОВ'Я

ПЕРШОЧЕРГОВІ ДЖЕРЕЛА

Писання є основним джерелом для богослов'я через своє виявлення Бога та взаємовідносин людей з Богом. Якщо Бог відкрив Себе (а Він це зробив) і якщо це самовиявлення точно зареєстроване в шістдесяти шести книгах Писання (а так воно насправді є), то у такому випадку Писання є основним джерелом людського знання про Бога.

Природа також є основним джерелом пізнання Бога (Пс.19). У своєму гармонічному виявленні природа є постійним свідком Божих атрибутів, вічної сили та Божественної природи (Рим. 1:20).

ДРУГОРЯДНІ ДЖЕРЕЛА

Доктринальні символи віри, такі як Нікейський, Вестмінстерський та багато інших, є важливими для розуміння того, як інші християни протягом багатьох віків розуміли богословські поняття.

Традиції, незважаючи на їхню помилковість, також залишаються важливими для розуміння тверджень християнської віри. Те, чого вчили окремі люди, церкви та цілі деномінації, є необхідним підґрунтям для богословських формулювань.

Розум, якщо він ведений Святим Духом, також є джерелом богослов'я. Однак розум радше повинен підкоритися надприродному, ніж намагатися визначити, окреслити його.

БІБЛІОЛОГІЯ: ДОКТРИНА ПРО БІБЛІЮ

ВСТУП ДО БІБЛІОЛОГІЇ

ЗНАЧЕННЯ СЛОВА «БІБЛІЯ»

Українське слово «Біблія» походить від грецького слова *biblion*, що означає «книга» або «згорток». Ця назва утворена від слова *byblos*. Так називалися рослини папірусу, які росли в болотистих місцинах або на берегах річок, особливо поблизу Нілу. Матеріал для писання виготовлявся з папірусу. Розрізаючи серцевину цих рослин на смужки приблизно тридцяти сантиметрової довжини, їх висушували на сонці. Потім ці смужки наклали горизонтальними рядами на вертикальні ряди, склеєні з горизонтальними навхрест, подібно до того, як сьогодні виготовляється пресована фанера. Ці горизонтальні ряди папірусу шліфували й перетворювали на поверхню для писання. Частини таких стрічок склеювали в одне ціле і формували згорток, що міг сягати 9,1 метра в довжину.

У кінцевому результаті форма множини, слово «*biblia*», прижилося серед латиномовних християн як назва усіх книг Старого та Нового Заповіту.¹

ЗНАЧЕННЯ СЛОВА «ПИСАННЯ»

Слово, яке перекладене як «Писання», походить від грецького «*graphie*», що просто означає «письмо». У Старому Заповіті Писання визнавалося за таке, що несе із собою велику владу (напр. 2Цар. 14:6; 2Хр. 23:18; Езд. 3:2; Неєм. 10:34). «Писання» Старого Заповіту в кінцевому результаті було зібране в три групи, що називалися Закон, Пророки та Писання (Псалми). Сюди входило тридцять дев'ять книг Старого Заповіту. Офіційно вони входили в канон Старого Заповіту.

У Новому Заповіті грецьке дієслово «*grapho*» вживається близько дев'яносто разів щодо Біблії, тоді як іменникова форма «*graphie*» у Новому Заповіті – п'ятдесят один раз, причому майже виключно у формі «Святі

Писання». У Новому Заповіті назви змінюються: «Писання» означає у загальному всі частини Писання (напр. Мт. 21:42; 22:29; 26:54; Лк. 24:27, 32, 45; Ів. 5:39; Рим. 15:4; 2Петр. 3:16) або окремі частини Писання (Мр. 12:10; 15:28; Ів. 13:18; 19:24, 36; Дії 1:16; 8:35; Рим. 11:2; 2Тим. 3:16); фраза «Писання говорить» є те саме, що й наведення Божих слів (напр. Рим. 3:4; 9:17; 10:11; Гал. 4:30; 1Тим. 5:18). Воно також назване «Святі Писання» (Рим. 1:2) та «священне Писання» (грец. *hiera grammata*, 2Тим. 3:15). Класичний уривок 2Тим. 3:16 наголошує, що ці писання не є простими писаннями, але насправді вони «богонатхненні» і, як такі, мають владу і безпомилкові в усьому, чого навчають.²

БОЖЕСТВЕННЕ ПОХОДЖЕННЯ БІБЛІЇ

НА ЩО ПРЕТЕНДУЄ БІБЛІЯ

Існує багато доказів того, що Біблія є цілком унікальною книгою і зовсім неподібна на будь-які інші книги. Унікальні заяви самої Біблії містять свідчення про її незвичайний характер. Три тисячі вісімсот разів Біблія проголошує «Бог сказав» або «так говорить Господь» (напр. 1М. 14:1; 20:1; 3М. 4:1; 4М. 4:1; 5М. 4:2; 32:48; Іс. 1:10, 24; Єр. 1:11; Єз. 1:3 тощо). Павло підкреслював, що ті речі, які він писав, є заповідями Господніми (1Кор. 14:37), а віруючі також визнавали їх такими (1Сол. 2:13). Петро проголошував точність Писання та необхідність дотримування незмінного та точного Божого Слова (2Петр. 1:16-21). Іван також визнавав, що його вчення було від Бога; відкинути його вчення означало відкинути Бога (1Ів. 4:6).

У відповідь тим, хто заперечує сказане вище як аргумент, слід наголосити, що ті автори, які робили такі заяви щодо Писання, були людьми, які заслуговували довір'я і які захищали недоторканість Писання великою ціною особистих жертв. Єремія отримав те, що повинен був записати, прямо від Господа (Єр. 11:1-3). Однак за те, що він захищав Писання, дехто намагався вбити його (Єр. 11:21), і навіть його сім'я відвернулася від нього (Єр. 12:6). А ось фальшивих пророків люди визнавали з великою готовністю (Єр. 23:21, 32; 28:1-17). Однак те, на що претендує Біблія, не слід розуміти як таке, що може бути заперечене у певному колі людей чи взагалі людськими роздумуваннями. Свідчення надійних свідків – особливо Ісуса, – і таких як Мойсей, Ісус Навин, Давид, Даниїл та Єремія в Старому Заповіті, а також Іван та Павло в Новому Заповіті, ствердили авторитет та богонатхнення Святих Писань.³

ПОСЛІДОВНІСТЬ БІБЛІЇ

Ми переконуємося у Божественному походженні Біблії, роздумуючи про нерозривність її вчення, незважаючи на надзвичайний спосіб її композиції. Вона корінним чином відрізняється від інших релігійних писань. Наприклад, ісламський Коран був складений людиною на ім'я Заїд ібн Табіт під керівництвом тестя Мухамеда, Абу-Берк. До того ж, у 650 р. група арабських учених створила єдину версію та знищила всі копії різних варіантів, аби зберегти єдність Корану. На відміну від Корану, Біблія походить приблизно від сорока різних авторів, які у житті займалися найрізноманітнішими справами. Для прикладу, серед авторів Писання були: Мойсей – політичний лідер; Ісус Навин – військовий керівник; Давид – пастух; Соломон – цар; Амос – скотар та садівник; Даниїл – прем'єр-міністр; Матвій – збирач податків; Лука – лікар; Павло – учитель; Петро – рибалка.

Більше того, Біблія не просто була написана великою кількістю різноманітних авторів, а ще й у різних місцях та за різноманітних умов. Фактично, вона була написана на трьох континентах: у Європі, Азії та Африці. Павло писав із римської в'язниці, а також із міста Коринф – обидва місця в Європі; Єремія (і, напевне, Мойсей) – із Єгипту, що в Африці; більшість інших книг були написані в Азії. Мойсей, напевне, писав у пустелі; Давид складав свої псалми в сільській місцевості; Соломон роздумував над приповідями у своїх царських палацах; Іван писав як засланець з острова Патмос, а Павло написав п'ять книг у в'язниці.

Очевидним є те, що більшість авторів не знали інших авторів Писання і часто не були знайомі з тим, що написали інші, оскільки всі вони писали в проміжок часу, що становив понад п'ятнадцять століть. Однак Біблія є дивовижним єдиним цілим. На її сторінках немає суперечностей чи будь-якої непослідовності. Святий Дух є Тим, Хто об'єднував ці шістдесят шість книг, визначаючи їх гармонічну послідовність. У своїй єдності ці шістдесят шість книг навчають про Триєдиного Бога, божественність Ісуса Христа, особистість Святого Духа, падіння та гріховність людини і так само про спасіння по благодаті. І дуже скоро стає зрозумілим, що ніхто з людей не зміг би створити таку гармонію вчення Писання. І єдиною відповіддю на це є Божественне авторство Біблії.

БОЖЕСТВЕННЕ ВІДКРИТТЯ БІБЛІЇ

ВИЗНАЧЕННЯ ВІДКРИТТЯ

Слово «відкриття» походить від грецького слова *apokalupsis*, що означає «розкрити» чи «зняти покривало». Отже, відкриття означає, що Бог

відкриває Себе людям. Той факт, що це відкриття відбулося, робить можливим богослов'я; якщо Бог не виявив би Себе, не могло б бути ніяких точних чи просто вірогідних тверджень про Нього. Послання до римлян 16:25 та Луки 2:32 наголошують, що Бог відкрив Себе в Особі Ісуса Христа. Це є резюме Божого відкриття.

Відкриття можна визначити як «ту дію Бога, за допомогою якої Він розкриває Себе або передає істину для розуму, через що Він виявляє Себе Своєму твориву і що не може відбутися яким-небудь іншим чином. Це відкриття може відбутися в єдиній миттєвій дії, або ж розтягнутися на тривалий відрізок часу; і це виявлення Себе та Своєї істини може сприйматися людським розумом у різних мірах повноти».⁴ Важливим наголосом тут є те, що Бог відкриває істину про Себе для того, щоб людина не шукала для цього інших способів.⁵

При ширшому вживанні саме цього слова, відкриття означає «виявлення Бога через твориво, історію, сумління людини та Писання. Воно подається як через події, так і через слова».⁶ Таким чином, відкриття є і «загальним» – Бог виявляє Себе в історії та природі, і «особливим» – Бог відкриває Себе через Писання та у Своєму Сині.

Це визначення протиставляється бартіанському визначенню та визначенню тих, хто має схильність до екзистенційного богослов'я. Карл Барт, загально визнаний батько неоортодоксії (див. розділ 40), заперечував дійсність загального відкриття з причини людського гріха через гріхопадіння. За Бартом, людина після гріхопадіння вже більше не могла досягнути пізнання Бога за допомогою розуму; Бог повинен був виявляти Себе людям особисто для того, щоб людина могла досягнути Його пізнання. Таким чином, для Барта відкриття полягало в тому, що Слово Боже прибувало до людини у формі зустрічі, заснованій на пережитті. Таке відкриття могло б прийматися за справжнє, коли в людини відбулася б справжня зустріч із Христом.⁷

ЗАГАЛЬНЕ ВІДКРИТТЯ

Загальне відкриття, хоч і не рівноцінне з отриманням спасіння, тим не менше є важливим етапом, що передує спасінню. Загальне відкриття є тоді, коли Бог відкриває певні істини та аспекти про Свою природу для всього людства, і воно є основним та передуючим Божому особливому відкриттю.

За своєю природою Боже відкриття, напевне, є найбільш відомим виявом загального відкриття. Псалом 19:1-6 стверджує Його відкриття для людського роду як у небесах, так і на землі. Псалмоспівець вказує на те, що це відкриття є постійним – воно відбувається «день днів» і «ніч ночі» (в. 3). Це відкриття ніколи не припиняється. Більше того, воно є безсловесним: «нема ні мови, ані слів» (в. 4). У кінцевому результаті, воно поширюється на увесь світ: «по цілій землі пішов відголос їхній» (в. 5).

Ніхто не виключений з цього Божого відкриття. І де б людина не зазирнула у всесвіт, всюди є впорядкованість. На відстані 93 мільйонів миль (149 637 000 км) від Землі Сонце дає саме таку температуру, щоб людина могла жити на Землі. Якщо б Сонце знаходилося ближче – було б занадто спекотно для того, щоб жити; якщо б воно було на більшій відстані від Землі – було б занадто холодно для людини, щоб вижити. Якщо б Місяць був ближче ніж за 240 000 миль (386 160 км), то внаслідок гравітаційного притягання припливи залили б поверхню Землі водою з океанів. І так в усьому й усюди у всесвіті – порядок і гармонія. Так само Бог відкрив Себе і на землі (в. 1). Чудова краса людського тіла є, напевно, найкращим доказом загального відкриття на землі. Тіло людини в цілому із його серцево-судинною системою, структурою кісток, дихальною системою, м'язами, нервовою системою включно з її центром у головному мозку – все це відкриває безмежного Бога.

Послання до римлян 1:18-21 послідовно розвиває концепцію загального відкриття. «Невидимі атрибути», «вічна влада» та «божественна природа» Бога були «чітко видимі» (в. 20). Людський рід є винним і не має жодного виправдання, оскільки Бог виявив Себе у природі. Це відкриття дає людству усвідомлення Бога, але само собою нездатне забезпечити спасіння (пор. також Йов 12:7-9; Пс. 8:1-3; Іс. 40:12-14, 26; Дії 14:15-17).

Також Бог відкрив Себе людині, контролюючи забезпечення її життєдіяльності. Саме через Його доброту людина забезпечена сонячним світлом та дощем, що робить для людей можливим життя та діяльність (Мт. 5:45; Дії 14:15-17). Павло нагадує людям у Лістрі, що Божа забезпечуюча доброта була для них свідченням (Дії 14:17). Божий забезпечуючий контроль є також видимий у тому, як Він чинить з народами. Він карає Свій неслухняний народ Ізраїлю (5М. 28:15-68), але й відновлює його (2М. 7-11); Він давав народам владу, але також приводив їх до смерті (Дан. 2:21а, 31-43).

Бог Отець відкрив Себе через сумління. Послання до римлян 2:14-15 наголошує на тому, що Бог уклав у серце людини інтуїтивні знання про Себе. «Людина інтуїтивно знає не лише те, що Бог цінує добро та ненавидить зло, але й те, що вона є, в кінцевому рахунку, підзвітна такій праведній Владі».⁸ Тоді як юдеї будуть суджені згідно з написаним Законом, погани, які не мають цього писаного Закону, будуть судимі за написаним законом – законом сумління, закарбованого в їхніх серцях. Більш того, Павло говорить, що сумління діє як офіційний обвинувачувач (в. 15). «Сумління можна розглядати як внутрішній екран, чи голос Бога в душі, що посиляє суд на відгук людини на моральний внутрішній закон».⁹

ОСОБЛИВЕ ВІДКРИТТЯ

Особливе відкриття характерне вужчим фокусом, ніж загальне відкриття, і воно обмежується Ісусом Христом та Писанням. Звісно, все те,

що відомо про Христа, ми знаємо через Писання; тому можна сказати, що особливе відкриття обмежується Писанням.

Особливе відкриття як таке, що відображене в Писанні, дається у пропозиційних твердженнях (те, що відкидає неоортодоксія); іншими словами, воно іде ззовні людини, а не зсередини. Багато прикладів відображають пропозиційну природу особливого відкриття: «І Бог промовляв усі слова оці, кажучи» (2М. 20:1); «Оце слова заповіту» (5М. 28:69); «Мойсей скінчив писати слова цього Закону до книги аж до кінця їх» (5М. 31:24); «І було Господнє слово до Єремії потому, як цар спалив був сувої та ті слова, що Барух написав із Єремїїних уст, говорячи: «Візьми собі знову іншого сувоя, і напиши на ньому всі перші слова, що були на першому звої, якого спалив Єгояким, цар Юдин» (Єр. 36:27-28; пор. в. 2); «Євангелія, яку я благовістив, – вона не від людей. Бо я не прийняв, ні навчився її від людини, але об'явленням Ісуса Христа» (Гал. 1:11-12).

Особливе відкриття було зумовлене гріховним становищем людини через гріхопадіння. Для того, щоб відновити спілкування людства із Собою, було важливо, аби Бог відкрив спосіб спасіння та примирення. Отже, основна суть особливого відкриття пов'язана з Особою Ісуса Христа. У Писанні Він показаний як Той, хто відкрив Отця (Ів. 1:18). Хоч у минулому люди не бачили Бога, «Ісус тепер дав повну розповідь про Отця».¹⁰ Ісус заявив, що, як Своїми словами (Ів. 6:63), так і Своїми вчинками (Ів. 5:36) Він відкрив Отця, і як Його слова, так і вчинки точно занесені в Писання. Євреям 1:3 засвідчує, що Христос є «ссяйвом слави (Божої) та образом істоти Його». Перша фраза означає те, що Христос відображає Божу славу, тоді як наступна фраза відкриває, що Христос є точним відображенням Отця. Ісус Христос повною мірою об'явив Отця для грішного люду і через Своє відкуплення зробив можливим для людства знову отримати спілкування з Богом.

Оскільки Біблія є натхненна Богом (2Тим. 3:16) і була написана людьми, веденими Святим Духом (2Петр. 1:21), вона цілком надійна і точна у зображенні Ісуса Христа. Фактично існує взаємозв'язок між цими двома аспектами особливого відкриття: Писання може бути названим живим, написаним Словом (Євр. 4:12), а Ісус може бути названий живим, втіленим Словом (Ів. 1:1,14). У випадку з Христом тут ми маємо *людське* батьківство, але Святий Дух осінив цю подію (Лк. 1:35), запевняючи безгрішність Ісуса; у випадку з Писаннями авторство є *людським*, але Святий Дух наглядав за авторами (2Петр. 1:21), забезпечуючи безпомилковість Слова. Біблія точно представляє особливе відкриття Бога у Христі.

ТИПИ БОЖЕСТВЕННОГО ВІДКРИТТЯ

Тип	Проявлення	Писання	Значення
Загальне відкриття	В природі	Пс. 19:1-6	Показує те, що Бог існує. Показує Божу славу.
		Рим. 1:18-21	Відкриває Божу всемогутність. Показує Божий суд.
	Через провидіння	Мт. 5:45	Відкриває Боже милосердя до всіх людей.
		Дії 14:15-17	Показує, що Бог забезпечує всіх їжею.
		Дан. 2:21	Відкриває той факт, що Бог настановляє та знімає правителів.
		Рим. 2:14-15	Показує, що Бог вклав Свій закон в серця всіх людей.
Особливе відкриття	В Христі	Ів. 1:18	Вияляє, Яким є Бог Отець,
		Ів. 5:36-37	Показує співчуття Отця.
		Ів. 6:63; 14:10	Відкриває те, що Отець дає життя тим, хто вірить в Сина.
	В Писанні	2Тим. 3:16,17	Відкриває всі доктрини, докори, настанови та керівництво, яке потрібно християнам для того, щоб провадити праведне життя.
		2Петр. 1:21	Відкриває все те, що Бог вибрав, щоб розкрити через авторів людей, керованих Святим Духом.

НАТХНЕННЯ БІБЛІЇ

НЕОБХІДНІСТЬ НАТХНЕННЯ

Натхнення є необхідним для того, щоб зберегти Боже відкриття. Якщо Бог відкрив Себе, але це об'явлення не записане точно, то в такому випадку Боже відкриття перебуває під питанням. Отже, богонатхнення дає гарантію точності відкриття.

ВИЗНАЧЕННЯ БОГОНАТХНЕННЯ

Натхненню можна дати наступне визначення: Святий Дух наглядає за авторами для того, щоб згідно з їхніми особистим стилем та особистими рисами, у результаті було написано Слово Боже – сповнене авторитету, гідне довіри і без помилок в оригінальному варіанті. Далі наводимо деякі визначення видатних євангельських богословів.

Бенджамін Ворфілд: «Тому-то натхнення переважно визначається як надприродній вплив, здійснений на священних авторів Духом Господнім, завдяки чому те, що вони писали, отримує Божественне підтвердження».¹¹

Едвард Янг: «Натхнення є Божий нагляд Святим Духом над авторами Писань, у результаті чого ці Писання мають точність та авторство Бога і, маючи таке божественне авторство та надійність, є без помилок».¹²

Чарльз Райрі: «Натхнення є ... Божий контроль авторів-людей, щоб, використовуючи їхні особисті риси характеру, вони склали та записали безпомилково Його об'явлення до людей словами запису в оригіналі».¹³

Існує декілька важливих елементів, що входять у визначення натхнення:

(1) Божественний елемент – Бог Святий Дух наглядав за авторами, заповнюючи точність того, що вони писали;

(2) людський елемент – люди-автори писали відповідно до своїх особистих стилів та свого характеру;

(3) результатом Божественно-людського авторства є запис Божої істини без помилок;

(4) натхнення поширюється на те, як автори добирали слова;

(5) натхнення має відношення до оригінальних рукописів.

Слово *натхнення* у своєму теологічному застосуванні походить із Вульгати (латинський переклад Біблії, IV ст.). Дієслово *inspirare* з'являється і в 2 Тимофія 3:16, і в 2 Петра 1:21. Слово *натхнення* вживається для перекладу слова *theopneustos*, а нарах *legomenon* (це означає, що воно з'являється лише один раз у грецькому варіанті Нового Заповіту), яке знаходимо у 2 Тимофія 3:16. *Theopneustos* означає «богонатхнений» і наголошує на видиху Божому, отже, «дихання» було б точнішим словом, оскільки воно засвідчує, що Писання є результатом Божого подиху. Писання є не чимось таким, у що Бог щось вдихнув, а радше Писання було *видихнене* Богом.

НЕПРАВИЛЬНІ ПОГЛЯДИ ЩОДО НАТХНЕННЯ

Природне натхнення. Цей погляд навчає, що немає нічого надприродного в натхненні Біблії; автори Писання були просто людьми з надзвичайними здібностями, які написали книги Біблії таким самим чином, як будь-яка людина написала би будь-яку іншу книгу.¹⁴ Ці автори були обдаровані особливим релігійним розумінням, і на релігійні теми так само, як, скажімо, Шекспір чи Шіллер, писали художні твори.

Духовне просвітлення. Цей підхід обстоює думку, що деякі християни обдаровані духовним розумінням, яке, хоч і подібне до розуміння інших християн, однак є значнішим. Згідно з таким поглядом, кожний вірний християнин, просвітлений Святим Духом, може бути автором натхненного Писання. Прихильники такого розуміння вважають, що не написане є натхненим, а радше саме *автори* є натхненими. Шляєрмахер поширював цей погляд у Європі, тоді як Колерідж мав послідовників у Англії.¹⁵

Часткове, або динамічне натхнення. Теорія часткового натхнення вчить, що ті частини Писання, які стосуються питань віри або практики життя, є богонатхненими, тоді як те, що стосується історії, науки, хронології та інших питань, тобто все, що поза вірою, може мати в собі помилки. Згідно з цим поглядом, Бог зберігає вістку спасіння посеред іншого матеріалу, який частково може бути помилковим. Теорія часткового натхнення відкидає як вербальне натхнення (яке говорить, що натхнення поширюється і на самі слова Писання), так і пленарне натхнення (коли богонатхнення поширюється на все Писання цілком). Крім того, що вони вірять у наявність помилок у Писанні, прихильники теорії часткового натхнення навчають, що недосконалий посередник може бути достатнім провідником до спасіння. Такий погляд відстоював, зокрема, А. Г. Стронг.¹⁶

Прихильників цієї точки зору можна запитати: які частини Писання є богонатхненими, а які містять у собі помилки? Хто визначить, які місця Біблії є надійними, а які невірними? (Ті, що допускають присутність помилок, самі не можуть домовитися, які помилки входять у цей список.) Як доктрина може бути відірвана від історії? (Для прикладу, оповідання про непорочне народження Ісуса несе в собі як історію, так і доктрину.) Як можна довіряти Біблії в одному місці, якщо в іншому можуть бути помилки?

Концептуальне натхнення. При такому підході вважається, що богонатхненими є лише концепції або поняття авторів, а не їхні слова. Бог дає авторові певну ідею або поняття, а він пізніше висловлює її своїми словами. З цього випливає, що у Писанні можуть бути помилки через те, що підбір слів залежав від переписувача, а не відбувався під Божим наглядом. Однак, у відповідь на це записано, що Ісус (Мт. 5:18) і Павло (1Сол. 2:13) підтверджували дослівне Богонатхнення. Пейч наводить правильний висновок: «Ідеї можуть зароджуватись та передаватись лише за допомогою слів. Якщо думка передана людині є божественною та несе з собою відкриття, то в цьому випадку форма, за допомогою якої вона висловлена, є надзвичайно важливою. І неможливо роз'єднувати одне з одним».¹⁷

Божественне диктування. Вважається, що Бог диктував слова Писання й люди записували їх, перебуваючи в пасивному стані. Це скоріше писарі (секретарі), і писали вони тільки ті слова, які їм було сказано записати. Якщо це було б так, то ми замість Біблії мали б щось подібне на Коран, який, як вважають, був продиктований арабською мовою з небес. І хоч деякі місця були справді продиктовані (2М. 20:1, «І Бог промовляв усі слова ці»), книги Біблії демонструють чітку різницю у стилі та словнику, а це свідчить, що ті, хто писав, не були автоматами. Студенти, які лише починають вивчати грецьку мову, швидко відкриють різницю у стилі між Євангеліями Івана та Луки. Іван писав простим стилем з обмеженим словниковим запасом, тоді як Лука послуговувався великим словниковим запасом і писав досконалішим стилем. Якщо теорія диктування була б правдивою, стиль різних книг Біблії повинен би бути цілком однаковим.

Неоортодоксальний погляд. При такому підході наголошується на тому, що Біблію не варто точно прирівнювати до Божого Слова, оскільки Бог не говорить простими твердженнями. Бог не відкриває просто факти про Себе; Він відкриває *Себе*. Біблія, власне, не є Словом Божим, вона скоріше є свідченням про Слово Боже. Словом Божим вона стає тоді, коли читач особисто й суб'єктивно переживає зустріч із Христом. Більше того, Біблія занурена в міфи, що зумовлює потребу очищення її від міфологічної оболонки (деміфологізація), аби дізнатися про те, що насправді відбувалося. Історична правдивість подій не є важливою. Наприклад, для прихильників неоортодоксального погляду неважливо, чи Христос справді воскрес із мертвих у розумінні певного часу та місця. Для них важливою є пережита зустріч, яка є можливою навіть за умови, що Біблія заплямована помилками. Згідно з цим поглядом авторитетом радше є суб'єктивний досвід особистості, ніж саме Писання.

Євангельські християни дотримуються зовсім іншого погляду. Біблія є об'єктивним та авторитетним Словом Божим незалежно від того, чи людина відгукується на нього, чи ні (Ів. 8:47; 12:48). Більше того, не існує об'єктивних критеріїв для визначення, з чого складалася б «законна» зустріч із Богом. І до того ж, хто зумів би відрізнити міф від істини?

БІБЛІЙНИЙ ПОГЛЯД НА НАТХНЕННЯ: СЛОВЕСНА ЦІЛІСНІСТЬ

*Погляд Христа на Біблію.*¹⁸ Для визначення природи натхнення Біблії не може бути нічого значнішого за те, щоб визначити, якого погляду на Писання дотримувався Христос. І, звісно, ніхто не має права спотворювати чи ревізувати точку зору Христа; Його погляд на Писання повинен бути визначником та нормою для думок інших людей. Для Р. Леірда Гарріса це є основним аргументом. Захищаючи богонатхненність Писання, він не опирається на 2 Тимофія 3:16 або 2 Петра 1:21 як на першорядні докази (хоч і визнає їхню важливість); він дискутує, опираючись на погляд на Писання, якого дотримувався Христос.¹⁹

(1) **Натхнення всього.** Звертаючись до Старого Заповіту, Христос цим самим підтверджував, що весь він є богонатхненним. У Матвія 5:17-18 Христос стверджував, що ні одна з букв чи найменших знаків не минуться, поки це все не виповниться. У в. 17 Він апелює до Закону чи пророків, і це був загальний вислів, що вказував на весь Старий Заповіт. У такий вагомий спосіб Ісус ствердив непорушність всього Старого Заповіту і тим самим – його богонатхненність.

У Євангелії від Луки Христос нагадав учням: все, що про Нього написано в Законі Мойсея, у книгах пророків та псалмах, повинно сповнитись. Хоч учні і не змогли спочатку зрозуміти вчення про смерть і воскресіння Христа в Старому Заповіті, але через його Богонатхненність описані в пророцтвах події повинні були відбутися. І Своїм трояким визначенням Старого Заповіту Христос стверджував його богонатхненність та авторитет у цілому. Коли Ісус доводив невіруючим юдеям своє право бути названим Сином Божим, то нагадував їм Псалом 82:6 і застерігав, що «Писання не може бути порушеним» (Ів. 10:35). «Це означає, що Писання не може бути позбавлене своєї сили, коли воно видається помилковим».²⁰ Варто відмітити, що Христос тут звертається до не дуже значного місця Старого Заповіту, щоб саме на ньому показати, що Писання не можна відкидати чи відміняти.²¹

(2) **Натхнення частин.** Христос часто опирався на аргументи зі Старого Заповіту, засвідчуючи цим самим їхню значимість та недоторканість. Разом із тим Він підтверджував богонатхнення окремих місць та книг Старого Заповіту. Тут вистачить кількох прикладів. У час випробувань, коли Христос зустрівся з дияволом, Він заперечив йому, зіславшись на книгу Повторення Закону. У Матвія 4:4, 7, 10 Ісус наводить слова з 5М. 8:3; Матвія 6:13, 16 вказує на те, що диявол був неправий, а слова, наведені в Повторенні Закону, повинні були сповнитись. У Матвія 21:42 Ісус згадує слова Псалма 118:22 про те, що Месія буде відкинений. У Матвія 12:18-21 Ісус звертається до книги Ісаї 42:1-4, де йдеться про Його спокійний та лагідний характер. Це місце також підтверджувало пророцтво, що Він прийматиме поган.

Навіть кілька цих вибраних прикладів переконливо засвідчують, що Христос цитував із різних частин Старого Заповіту, підтверджуючи цим їх Богонатхнення та авторитет.

(3) **Натхнення слів.** Захищаючи перед садукееями вчення про воскресіння, Ісус наводив слова з книги Вихід 3:6 (що було показово, оскільки його опоненти дотримувалися лише П'ятикнижжя Мойсеєвого), «Я є Бог Авраама». У цій відповіді вся аргументація Ісуса зводилася до слів «Я є». Ісус послуговується тут дієсловом, яке використовується лише в перекладі давньоєврейською мовою. І таким чином підтримує Септуагінту (грецький переклад), який також містить це дієслово. А треба сказати, що цей переклад Писання так високо цінувався багатьма сучасниками Ісуса Христа, що практично прирівнювався до оригіналу Святого Писання. Стверджуючи факт воскресіння, Ісус нагадав садукееям, що книга Вихід говорить: «Я є».

І розвинув цю думку так: «Бог не є Богом мертвих, але Богом живих». Якщо б слова Старого Заповіту не були богонатхненними, то аргумент Христа не мав би ніякого значення; та якщо ці старозаповітні слова справді були натхненними, то аргумент Ісуса був надзвичайно вагомим. Фактично аргументи Ісуса опирались на теперішній граматичний час Його тверджень. Тому написано у книзі Вихід 3:6 «Я є...» підтверджує вчення про воскресіння; Бог є Богом живих патріархів.

Подібний приклад знаходимо у Євангелії від Матвія 22:44, де Ісус, спречаючись із фарисеями, пояснив, що їхнє розуміння Месії є неправильним. Фарисеї уявляли собі Месію як політичного визволителя. Ісус на основі Псалма 110:1 показав їм, що Давид, найбільший цар Ізраїлю, бачив Месію більшим за себе, називаючи Його Господом. Весь доказ Ісуса опирається на слова «мій Господь». Цитуючи Псалом 110:1, Ісус засновував свої аргументи на богонатхненні саме цих слів – «мій Господь». Якщо б у Псалмі 110:1 не було саме цих слів «мій Господь», тоді аргументи Христа були б безпідставними. Ще одним прикладом є використання Ісусом слів із Псалма 82:6 в Івана 10:34, де всі Його аргументи опираються на слово «боги».

(4) **Богонатхнення букв.** У ряді Своїх тверджень Христос показує, що Він вірить у богонатхненність букв Писання. У Матвія 5:18 Ісус проголосив: «ані йота єдина, ані жоден значок із Закону не минеться, аж поки не збудеться все». Слово «йота» говорить про букву давньоєврейського алфавіту з цією самою назвою «Йота», яка подібна на апостроф ('). «Значок» відтінює незначну відмінність між двома давньоєврейськими словами. Рівноцінним прикладом може бути різниця між латинськими буквами O і Q. Лише маленький «хвостик» різнить ці дві букви. Ісус же в такий спосіб наголошував, що всі деталі писань Старого Заповіту виповняються до найменшої букви чи знака.

(5) **Богонатхнення Нового Заповіту.** У Своїй проповіді в горниці Ісус проголосив важливе твердження, яке, здається, вказує на кінцеве та точне написання книг Нового Заповіту. У Євангелії від Івана 14:26 Він сказав, що Святий Дух усе точно нагадає апостолам тоді, коли вони записуватимуть слова Писання, і таким чином це буде гарантією точності цих слів (пор. Ів. 16:12-15). Саме це може бути поясненням того, як такий старий чоловік, як апостол Іван, записуючи життя Ісуса Христа, міг так точно згадати всі подробиці подій, що відбувалися багато років перед тим. Святий Дух в точності нагадав Іванові та іншим апостолам ці події. Звідси випливає, що Ісус підтвердив богонатхнення не тільки Старого, а й Нового Заповіту.²²

Очевидним висновком з цього всього є те, що Ісус був дуже високої думки про все Писання, стверджуючи Богонатхнення усього Старого Заповіту – різних його книг, конкретних слів і навіть конкретних букв та значків. Підтверджував Він і богонатхнення Нового Заповіту. Тому ті, хто приримується віри лише в концептуальне Богонатхнення або в інші подібні варіанти, повинні враховувати ставлення Ісуса до Писання. Чи не повинен Його погляд на Біблію бути для нас стандартом? Чи маємо ми право оцінювати Писання нижче, ніж оцінював Ісус?

Погляд апостола Павла на Біблію. (1) Богонатхнення Старого та Нового Заповітів. В 1Тим. 5:18 Павло перед своїми міркуваннями наводить слова: «Писання говорять». І після цього цитує 5М. 25:4 та Лк. 10:7, тим самим урівнюючи у статусі Писання Старого і Нового Заповітів. Отже, апостол показав, що Новий Заповіт є таким самим богонатхненим Словом Божим, як і Старий Заповіт.

(2) Богонатхнення самих слів. У класичному твердженні, сформульованому Павлом у 2Тим. 3:16, він нагадує читачеві, що «все Писання Богом натхненне». Як уже згадувалось раніше, «богонатхненне» у грецькій мові це «*theopneustos*», що означає «те, в яке вдихнув Бог». Це особливо важливий вірш для розгляду в темі Богонатхнення та непомильності Писання, і якщо його правильно зрозуміти, то проблему можна вважати вирішеною.

Тут слід зробити декілька зауваг. Перше, оскільки Писання є натхненне Богом, то з цього випливає, що Писання походить від Бога. Це узгоджується із старозаповітними пророками, які отримали пророчі слова з уст Господніх, що вони часто й підтверджують словами: «Так промовляє Господь». Таким чином, те, що проголошували пророки, було словами, даними їм Господом (пор. 2М. 4:15; 7:1-2; Єр. 1:9 тощо). Тому точно так, як дані пророкам слова були вірними й надійними, так і Писання, натхненні Богом, є надійними й точними, оскільки в обох випадках повідомлення виходило з уст Господніх. У такому випадку апостол Павло наголошує на *походженні* Писання: те, що Богом натхненне, є «вчинене творчим подихом Всемогутнього Бога».²³ Той факт, що слово «*theopneustos*» написано в пасивному стані, а не в активному, своєю чергою підкреслює походження Писання від Бога, а не від людини.²⁴

(3) Все Писання є Богом натхненне. Янг пояснює це так: «Якщо Павло має на увазі «всьяке Писання», то він дивиться на різні частини Писання, тобто, він розглядає Писання, розділяючи його. У такому випадку його слова означають, що який би уривок Писання ми не розглядали, він є богонатхненим. З другого боку, якщо він має на увазі «все Писання», тоді тут зрозуміло, що Павло говорить про Писання як одне ціле. У будь-якому випадку апостол говорить, що все, що називається «Писанням», є натхненне Богом».²⁵

На додаток, все Писання, яке є богонатхненим, також є задумане. Значення слова «Писання» у в. 16 інколи розуміють так, що воно стосується тільки Старого Заповіту, і це дає підставу для дискусії, чи використовував Павло це означення лише для Старого Заповіту, чи й для тієї частини Нового Заповіту, яка на той час вже була написана (напр., він мусив визнавати Євангеліє від Луки за канонічне (1Тим. 5:18)), і напевне, для всього Нового Заповіту, який ще буде написаний у майбутньому.²⁶ Павло приводить до висновку: як Старий, так і Новий Заповіти є натхненні Богом, ведуть своє походження від Бога, а не від людини. І таким чином він стверджує свою віру у словесне богонатхнення.

Погляд апостола Петра на Біблію. Вчення Петра щодо Писання збігається з вченням Павла. У 2Петр. 1:21 апостол наголошує, що ніщо з Писання не створено за людською волею, а є результатом керуючої сили Святого Духа. Петро говорить про Писання як про «пророче слово» (в. 19), «пророцтво

Писання» (в. 20) та «пророцтва» (в. 21); він заявляє, що Писання є «тим, що є цілком надійним».²⁷ У 21-му вірші Петро пояснює, чому Писання є надійним. Він, як і Павло, підтверджує, що Писання походить від Бога. І хоч люди писали слова Писання, вони це робили, будучи мовби *несені* (грец. *pheromenoi*) Святим Духом.²⁸ Тому Петро висловлює свою віру в словесне Богонатхнення і, разом з тим, віру в те, що саме Святий Дух керував тими, хто писав Писання, при виборі відповідних слів. Цю істину можна пояснити на прикладі людини, яка йде до універмагу за покупками. Поспішаючи дістатися другого поверху, він іде вгору по ескалатору. Хоч він йде сам, все ж ескалатор *несе його* нагору, до другого поверху. Точно так само ті, хто писали Писання, хоч і викладали його відповідно до свого рівня освіти та свого індивідуального стилю, Святий Дух вів їх, тим самим гарантуючи точність всього того, що вони писали.

У 2Петр. 3:16 апостол звертається до того, що написав Павло, і зауважує, що неправдиві вчителі перекручують написане ним так само, як вони це роблять *із рештою Писання*. Цим характерним зауваженням Петро ставить писання Павла нарівні з писаннями Старого Заповіту.

Висновок. Найпереконливішим захистом повного словесного богонатхнення Писання є свідчення самого Ісуса Христа. Він засвідчив натхнення всього Писання, різних книг Старого Заповіту і самих слів Писання у тому вигляді, як вони були записані в оригіналі. Той факт, що Христос засновував свої аргументи на точно викладених словах Писання, свідчить про те, що Він високо цінував його. І на завершення, Павло визнавав, що все Писання є Богом натхненне; людина була пасивним інструментом, що був керований Богом при його написанні. Петро робив подібний наголос на тому, що люди, будучи пасивним інструментом, були ведені Святим Духом при створенні Писання. Свідчення кожного з цих свідків є вагомим підтвердженням повного словесного богонатхнення Писання.

НЕПОМИЛЬНІСТЬ БІБЛІЇ

ВИЗНАЧЕННЯ НЕПОМИЛЬНОСТІ

Раніше достатньо було сказати, що Біблія натхненна Богом; однак у наш час виникла необхідність визначити євангельську позицію більш точно. І результат, як показав Чарльз Райрі, призвів до додаткового багатослів'я. Для того щоб ствердити ортодоксальний погляд, тепер потрібно включити такі слова, як «вербальне, повне, непогрішне, непомильне, необмежене натхнення!»²⁹ Сталося все це через тих, хто послуговується такими словами, як *натхнення*, *непогрішимість* чи навіть *непомильність*, одночасно заперечуючи те, що Біблія не має помилок.

І. Дж. Янг дає ґрунтовне визначення непомильності: «Під цим словом ми розуміємо, що Писання за своєю якістю вільне від помилок. Воно вільне

від потреби в помилках і нездатне помиляться. В усьому своєму вченні Писання перебуває у досконалому погодженні з істиною».³⁰ Райрі подає тут силогізм, аби логічно підвести підсумок щодо вчення про непомильність Біблії: «Бог є правдивий (Рим. 3:4); Писання було натхненне Богом (2Тим. 3:16); і тому Писання є істинним (оскільки воно вийшло із уст Господніх, Який є правдивим)».³¹

Формулюючи визначення непомильності, також важливо вичленити те, що воно *не означає*. Непомильність не вимагає жорсткості стилю або дослівного цитування зі Старого Заповіту. «Непомильність Біблії означає просто те, що Біблія говорить істину. Істина може і насправді допускає приблизність значення, вільні цитати, своєрідну мову написання та різні оповіді про одну і ту ж подію, якщо вони не суперечать одна одній».³² У жовтні 1978 року в Чикаго Міжнародна Рада Непомильності Біблії висловила наступне твердження щодо непомильності: «Будучи святим і дослівно даним Богом, Писання не містить помилок чи недоліків в усьому своєму вченні і так само в тому, що воно говорить про Божі чини при творінні, про події світової історії, про своє власне буквальне походження від Бога і так само у своєму свідченні про Божу спадаючу ласку в житті кожної людини зокрема».³³

У завершальному визначенні відмічено, що непомильність поширюється і на рукописи в оригіналі. «Непомильність означає, що, коли всі факти є відомими, Писання у своїх першопочаткових рукописах, правильно витлумачене, вказуватимуть на цілісну правду у всьому, що воно навчає, – чи це буде вчення про доктрини, чи про історію, науку, географію, геологію, або інші предмети чи іншого роду інформацію».³⁴

Говорити про те, що Біблія містить помилки, – це означає заперечувати Божий характер. Якщо Біблія містить у собі помилки, то це те саме, що Бог може помилятися, що Він може зробити помилку. «Припускати, що Бог міг промовити Слово, яке суперечило фактам, – це те саме, що припустити, що Сам Бог не може діяти без помилок. Тоді сама природа Бога ставиться під сумнів».³⁵

ПОЯСНЕННЯ НЕПОМИЛЬНОСТІ

Непомильність бере до уваги різноманітність стилю. Євангеліє від Івана було написане простим стилем, чого й слід було сподіватися від невченого рибалки; Лука писав, послуговуючись більшим і вишуканішим словниковим запасом, як освічена людина; листи Павла відображають мислення філософа. Всі ці модифікації повністю сумісні з непомильністю.

Непомильність бере до уваги різноманітність у деталях при описі тієї ж самої події. Це явище особливо помітне у синоптичних Євангеліях. Важливо пам'ятати, що Ісус розмовляв арамейською мовою, а ті, що писали Писання, написали свої оповіді грецькою. Це означає, що вони повинні були перекладати з оригінальної мови на грецьку. Один автор міг використати одні слова, інший – інші для того, щоб описати той самий випадок, однак обидва за допомогою різних слів передавали однакове значення.

Є ще одна причина того, чому існує така різноманітність у деталях. Один автор Писання міг розглядати дану подію з однієї точки зору, тоді як інший автор Євангелія розглядав це по-іншому. І це надає деталям певної різнобарвності, хоч вони й залишаються точними в усіх випадках.

СЛОВО БОЖЕ: ДВА ЖИВИХ ОБ'ЯВЛЕННЯ

ЖИВЕ **ВТІЛЕНЕ** СЛОВО

ЖИВЕ **НАПИСАНЕ** СЛОВО

Непомильність не вимагає дослівного переказу подій. «В античні часи точністю вважалося не дослівне повторення кожного разу, як щось було написано».³⁶ Дослівна цитата не вимагалася з кількох причин. По-перше, як уже згадувалося, письменник, записуючи слова Ісуса, повинен був зробити переклад з арамейської на грецьку мову. По-друге, посилаючись на текст Старого Заповіту було неможливо щоразу розгортати довгі згортки, щоб навести дослівну цитату; більше того, ці згортки не завжди були відразу доступними для читання, а звідси – свобода цитування із Старого Заповіту.³⁷

Непомильність бере до уваги відхід від стандартних граматичних форм. Звісно, буде неправильно нав'язувати Писанню граматичні правила української мови. Для прикладу, в Євангелії від Івана 10:9 Ісус говорить: «Я – Двері», тоді як у в. 11 Він каже: «Я – Пастир Добрий». Це вважається змішаними метафорами, але це не є проблемою для граматики грецької мови чи івриту. У Ів. 14:26 Ісус говорить про Дух (слово «*πνευμα*» – середнього роду), а після цього говорить про Дух як «Він» (*ekeinos* – чоловічий рід). У зв'язку з цим грамика може лише знизати плечима, але це не є проблемою для грецької граматики.

Непомильність бере до уваги проблемні уривки. Навіть при такій об'ємній роботі, якою є вивчення Святого Писання, неможливо вирішити всі проблеми. У деяких випадках вирішення чекає на знахідки лопатки археолога; в інших – на лінгвістичні дослідження, а в деяких – ніколи не буде знайдене з певних причин. Якщо навіть вирішення певних проблем ми мусимо відкласти, то однаково ніколи не повинні говорити, що в Писанні

є суперечності чи помилки. Якщо Писання богонатхненне, то воно є цілком без помилок.

Непомилність вимагає, щоб оповідь не мала в собі помилок або суперечностей. У словах Писання все, що написано, завжди узгоджується із станом речей. Можливо, дрібниці можуть видозмінюватись, та все одно вони відображають речі в їх справжньому вигляді. Наприклад, у Мт. 8:5-13 написано, що сотник підійшов до Ісуса і сказав: «Недостойний я, Господи...». А в паралельному уривку в Лк. 7:1-10 сказано, що старші прийшли й говорили про сотника, що «Він достойний». Виявляється, що старійшини прийшли першими і говорили з Ісусом, а пізніше прийшов і сам сотник. Обидва при видимій поверховій суперечності узгоджені зі справжнім станом речей.

ПРОБЛЕМИ ІЗ ЗАПЕРЕЧЕННЯМ НЕПОМИЛНОСТІ³⁸

Прихильники теорії помилковості роблять висновок, що помилки можуть навчати певній істині. Вони переконують, що не варто захищати точність Біблії щодо «найдрібніших деталей хронології, географії, історії чи космології, або ... голослівно стверджуваних невідповідностей». ³⁹ Однак питання хронології, географії, історії і тому подібні є важливими. Дуже часто вони переплітаються із значними богословськими істинами. Для прикладу, історичність Адама та Єви (1М. 1:2) є важливою, бо апостол Павло проводить аналогію між Адамом і Христом у Посланні до римлян 5:12-21. Якщо Адам не є історичною особою, тоді ця аналогія провалюється. Родовід Ісуса Христа в Євангелії від Матвія є важливим через деталі родоводу Христа. Якщо Його родовід не є точним, то що можна сказати щодо розповіді про Його життя? Географічні дані Мих. 5:2 щодо народження Ісуса у Вифлеємі є важливими, бо той самий вірш говорить про вічність Христа. Якщо не можна довіряти географічним даним щодо Христа, то чи можна вірити в Його вічну природу?

Висновок є очевидним: якщо Біблії не можна довіряти в питаннях хронології, історії чи географії, то їй не можна довіряти і в тому, що вона говорить про спасіння.

Піддавати сумніву непомилність Біблії – заперечувати Божий характер. Як уже раніше відмічалось, Писання є результатом Божого подиху (2Тим. 3:16) і керівничої роботи Святого Духа (2Петр. 1:21). Якщо Писання містить у собі помилки, тоді помилився Бог.

Прихильники теорії помилковості не погоджуються між собою, складаючи список помилок. Кожен із них має свій список помилок, які відрізняються один від одного. «Якими є критерії для визначення областей, в яких помилки є нематеріальними? <...> Що або хто розставляє кордони між територією допустимої помилковості і територією необхідної помилковості?»⁴⁰

ВИСНОВОК

Непомилність Біблії – це важлива доктрина. Коли вона правильно розуміється, то це означає, що Біблія висловлюється точно в усіх своїх твердженнях – чи це богословські питання, чи оповідання про створення всесвіту, чи питання історії, географії, геології. Однак непомилність Біблії бере до уваги різноманітність деталей, що стосуються тих самих подій; вона не вимагає суворості стилю написання. В усіх своїх твердженнях Біблія є точною і узгоджується з істиною.

КАНОНІЧНІСТЬ БІБЛІЇ

ВИЗНАЧЕННЯ КАНОНІЧНОСТІ

Якщо Писання насправді є богонатхненне, тоді повстає важливе запитання: які книги є насправді натхненними? Історично для Божого народу було важливо визначити, які книги Бог надихнув і які вважаються авторитетними.

Для того щоб описати богонатхненні книги, використовується слово *канон*. Це слово походить від грецького *kanon*, і, напевно, від гебрійського *qaneh*, що означає «прут для вимірювання». Таким чином слова *канон* і *канонічний* почали означати стандарти, за якими розглядалися книги, щоб визначити, чи вони богонатхненні, чи ні. Важливо відмітити, що релігійні ради ні в які часи не мали влади перетворювати книги у богонатхненні, – вони у певних випадках просто *визнавали*, що те, що Бог надихнув у потрібний момент, стало написаними книгами.

Євреї, а також консервативні християни визнали богонатхненними тридцять дев'ять книг Старого Заповіту. Щодо Нового Заповіту, то євангельські християни визнали натхненними Богом двадцять сім книг. Римокатолики загалом налічують вісімдесят книг, визнаючи напівканонічними деякі апокрифічні книги.

КАНОНІЧНІСТЬ СТАРОГО ЗАПОВІТУ

Єврейський текст Старого Заповіту поділяє тридцять дев'ять книг на три категорії: Закон (П'ятикнижжя); Пророки (Ісус Навин, Судді, 1-ша і 2-га книги Самуїла, 1-ша і 2-га Царів, малі і великі пророки); Писання (інколи називаються «Псалми», куди входять поетичні та навчальні книги – книга Псалмів, Приповісті Соломонові та книга Йова; книги Пісня над Піснями, Рут, Плач Єремії, книга Екклезіяста та Естер; історичні книги – книга Даниїла, Ездри, Неємії, та 1-ша і 2-га книги Хронік). Першопочатково ці тридцять дев'ять книг лічили як 24, додаючи 1-шу та 2-гу Самуїла, 1-шу та 2-гу Царів, 1-шу та 2-гу Хронік, малих пророків, Ездри і Неємії. Такий троякий

поділ визнавався до часу Нового Заповіту (Лк. 24:44). Інше визначення, таке як «Писання» (Ів. 10:35) та «Святе Письмо» (2Тим. 3:15), висуває загально-прийнятий старозаповітний канон. Троякий поділ також був засвідчений Йосипом (37-95 рр. після Р.Х.), єпископом Мелітоном Сардійським (170 р. після Р.Х.), Тертуліаном (160-250 рр. після Р.Х.) та іншими.⁴¹ Собор в Ямнії в 90 р. після Р.Х. переважно вважається подією, коли канон Старого Заповіту був визнаний привселюдно (хоч канонічність деяких книг дискутувалася).

Відомі критерії, за якими книги Старого Заповіту були визнані канонічними. Лаїрд Гарріс⁴² досліджує послідовність визнання: книги Мойсея визнавалися за такі, що були написані під Божим авторитетом (2М. 17:14; 34:27; пор. Єг. 8:31; 23:6). Те, що П'ятикнижжя прийшло від Мойсея, слуги Божого, було критерієм для визнання його канонічності. Після Мойсея Бог настановив інституцію пророків, щоб продовжувати відкривати Себе Своему народові (пор. 5М. 18:15-19; Єр. 26:8-15). Пророки, до яких промовляв Господь, також записали ці відкриття (пор. Іс.Н. 24:26; 1Сам. 10:25; Іс. 8:1; Єз. 43:11). Гарріс дійшов висновку: «Закон забезпечував повагу автору, коли він був знаний як Божий посланець. Так само і пророки-наступники приймалися з належним засвідченням правдивості, а їхні писання – з такою ж повагою, і таким чином були прийняті як Слово Боже. І якщо в даних книгах містилося подібне свідоцтво, то ці книги приймалися відразу ж».⁴³

Можна проаналізувати деякі тексти для того, щоб зрозуміти підходи до канонізації. Чи свідчить сама книга про авторство Бога? Чи відображає вона те, що Бог промовляє через якогось посередника? (напр., 2М. 20:1; Єг. 1:1; Іс. 2:1). Людина, яка написала цю книгу, чи була вона Божим промовцем? Чи був автор пророком, або чи мав він дар пророцтва? (Напр., 5М. 31:24-26; 1Сам. 10:25; Неєм. 8:3.) Чи ця книга історично точна? Чи відобразила вона записи реальних фактів? Як єврейський народ отримав дану книгу?

Коротше кажучи, книги Старого Заповіту були божественно натхненними й авторитетними вже в той момент, коли вони були написані. Ці писання отримали визнання людей; переважно це відбувалося зразу ж після визнання авторів представниками Бога. І в кінцевому результаті книги були зібрані в канон.⁴⁴

КАНОНІЧНІСТЬ НОВОГО ЗАПОВІТУ

Існувало декілька факторів, що спричинилися до визнання канону Нового Заповіту. (1) Підроблені писання, так само як і напади на справжнє Писання, було одним із тих факторів. Наприклад, Маркіон відділяв Старий і Новий Заповіт від листів Павла (він змінив Євангеліє від Луки, щоб підігнати його під своє вчення). (2) Зміст книг Нового Заповіту свідчив про їхню правдивість, і звичайно, вони були зібрані й визнані канонічними. (3) Праці апостолів використовувалися для всенародних богослужінь, а відтак потрібно було визначити, які з цих листів є канонічними. (4) Указ імператора Діоклетіана в 303 р. вимагав, щоб усі священні книги були спалені, що також спричинилося до утворення збірки книг Нового Заповіту.

Сам процес визнання та відбору книг відбувся в перших століттях християнської Церкви.⁴⁵ Книги Нового Заповіту були визнані дуже рано. Для прикладу, Павло визнавав те, що написав Лука, нарівні із Старим Заповітом (1Тим. 5:18 наводить слова з 5М. 25:4, а Лк. 10:7 пише про обидва ці місця: «Писання говорить...»). Петро також визнавав листи Павла за Писання (2Петр. 3:15-16). Ці листи читали в церквах і навіть передавали з однієї церкви до іншої (пор. Сол. 4:16; 1Сол. 5:27).

У післяапостольській час Климент із Риму (пом. у 95 р. після Р.Х.) у своєму листі згадує принаймні про вісім книг Нового Заповіту; Ігнатій Антіохійський (пом. у 115 р. після Р.Х.) також визнає вісім книг; Полікарп, учень Івана (пом. у 108 р. після Р.Х.) пише про п'ятнадцять листів. Це не означає, що ці люди не визнавали інші книги канонічними, але це ті книги, які вони згадують у своїх листах. Згодом Іринеї (пом. у 185 р. після Р.Х.) засвідчив визнання двадцять одної книги. Іпполіт (170-235 рр. після Р.Х.) визнавав двадцять дві книги. У той час проблемними вважалися книги Послання до євреїв, Якова, 2-ге Петра і 2-ге та 3-тє Івана.

Свідчення Мураторіанського Канону було ще важливішим (170 р. після Р.Х.). Саме він був зібранням книг, які визнавалися канонічними Церквою у ті ранні часи. Мураторіанський Канон включав у себе всі книги Нового Заповіту, крім Послання до євреїв, Якова та одного листа Івана.

У четвертому столітті мало місце ще одне важливе визнання канону Нового Заповіту. Атанасій у 367 р. перелічував двадцять сім книг Нового Заповіту, які були визнані правдивими книгами. У 363 р. Лаодикійський Собор постановив, що тільки Старий Заповіт та двадцять сім книг Нового Заповіту можна читати в церквах. Собор у Гіппо (393 р.) визнав ці двадцять сім книг, а Карфагенський Собор (397 р. після Р.Х.) постановив, що лише ці канонічні книги гідні бути читаними в церквах.

Як же Церква виявляла, яка книга була канонічною? Для того щоб дати відповідь на це запитання, застосовувалися певні тести.⁴⁶

(1) *Апостольське авторство*. Чи був автор книги апостолом, чи, можливо, мав зв'язок із якимсь апостолом? Для прикладу, Марко писав під наглядом Петра, а Лука опирався на авторитет Павла.

(2) *Прийняття книги*. Чи була ця книга прийнята Церквою в цілому? Визнання книги Церквою було важливим фактором. За таким каноном неправдиві книги відкидалися (що, між іншим, затримало визнання деяких правдивих книг).

(3) *Зміст книги*. Чи дана книга відображала послідовність доктрини у взаємозв'язку з ортодоксальним вченням, яке було прийняте ще перед тим? Підроблене «Євангеліє від Петра» було відкинуто саме за цією ознакою.

(4) *Натхнення*. Чи книга відображала в собі якість богонатхнення? Апокрифічні книги та книги, авторство яких приписувалось авторитетним особам, які насправді їх не писали, були відкинені в результаті того, що вони не витримали цього тесту. Книга повинна мати такі ознаки високої моралі та духовних цінностей, які відображали б роботу Святого Духа.

КОМПОЗИЦІЯ БІБЛІЇ

НАДІЙНІСТЬ ТЕКСТУ СТАРОГО ЗАПОВІТУ

Хоч ми не маємо оригінальних рукописів ні Старого, ні Нового Заповіту, тим не менше, маємо біблійний текст, який є надійним. Це нам покаже історія розвитку текстів Старого Заповіту. Робота переписування стародавніх рукописів була важким заняттям, та євреї дуже рано розробили строги правила для неї. Ці правила регламентували, яким повинен бути пергамент, кількість написаних рядків, колір чорнила та питання перегляду.⁴⁷ Коли пергамент починав виявляти ознаки старіння, то євреї з благоговінням захоронювали манускрипти в землю. І як результат, ще до того, як на берегах Мертвого моря були знайдені Кумранські рукописи, найдавніші манускрипти, які дійшли до наших днів, датувалися 900 р. після Р.Х.

Надійність текстів Старого Заповіту гарантується уважним переписуванням біблійного тексту по буквах у часи пророка Ездри, а відтак при Масоретах, які заснували традицію особливо уважного ставлення до точності у переписуванні текстів. Вони гарантували точність, перелічуючи кількість букв у книзі, відмічаючи середню букву та застосовуючи інші не менш трудомісткі процедури. Наприклад, вони відмічали, що гебрейська буква *алеф* зустрічалася у старому Заповіті 42 377 разів. Якщо кількість букв у новій копії Писання не відповідала їх кількості в оригіналі, то рукопис переписувався знову. Якщо слово або фраза виявлялися неправильними, вони залишалися в тексті (це називалося *кетіб*), але на полях ставилася відмітка з правильним варіантом (це називалося *кере*). Масорети також надали гебрейському текстові голосних знаків; до того часу гебрейський текст писався лише за допомогою приголосних.

Надійність старозаповітного тексту засвідчують декілька давніх джерел.

Згортки Мертвого моря. До того, як у Кумрані були знайдені згортки, найдавніші вцілілі тексти датувалися приблизно 900 р. після Р.Х. Деякі згортки з рукописів, які були знайдені біля Мертвого моря, і серед них копії книги Ісаї, Авакума та інших, датувалися ще 125 р. до народження Христа. Таким чином, це були рукописи давніші за попередньо знайдені на тисячу років. І одним з найважливіших спостережень над ним, було те, що між рукописом книги пророка Ісаї з Кумрана та Масоретським гебрейським текстом, датованим тисячею років пізніше, не було значної відмінності. Важко знайти більш вагоме підтвердження надійності сучасного єврейського тексту.

Септуагінта. Септуагінта – це грецький переклад гебрейського Старого Заповіту для євреїв, які були в розсіянні і забули свою мову. Традиції свідчать, що перекладом цього тексту із гебрейської на грецьку мову займалося близько сімдесяти вчених-євреїв (назва «*септуагінта*» означає «сімдесят» і відповідно позначається знаком LXX). Переклад створювався по частинах в Олександрії, у Єгипті між 250 та 150 рр. до Р.Х. Хоч цей переклад є нерівним,

він цінний для нас у тому розумінні, що засновується на гебрійському тексті, який на тисячу років старший за інші існуючі єврейські рукописи. Більше того, автори Нового Заповіту час від часу наводили цитати із Септуагінти; це дає нам ще глибше розуміння старозаповітного тексту.

Самарійське П'ятикнижжя. Цей переклад книг Мойсея був зроблений для того, щоб полегшити поклоніння самарянам на горі Геріцім (своєрідне суперництво з Єрусалимом). Переклад не є залежним від Масоретського тексту. Оскільки ж він датується четвертим століттям до народження Христа, то є цінним документом у вивченні тексту Старого Заповіту. Незважаючи на те, що налічується близько шести тисяч відмінностей між цим перекладом і Масоретським текстом, більшість із них стосуються граматики та правопису і є незначними.⁴⁸

Арамейський переклад. Після повернення Ізраїлю із Вавилонського полону, євреї перейшли з гебрійської мови на арамейську. І тоді постала необхідність мати Писання для євреїв на мові, яка була на той час у вжитку. В результаті з'явився Арамейський переклад. Його назва означає «переклади» або «переказування». Він справді є досить вільним щодо точності біблійних оповідей; тим не менше, він «надає важливий фон для вивчення Нового Заповіту окрім того, що є важливим свідченням про тексти Старого Заповіту».⁴⁹

НАДІЙНІСТЬ ТЕКСТУ НОВОГО ЗАПОВІТУ

Хоч ми і не маємо оригінальних рукописів Нового Заповіту, тим не менше є багато вагомих свідчень про нього. Наприклад, до наших днів збереглося близько п'яти тисяч рукописів з повним текстом Нового Заповіту цілком, або ж з його частинами.

Папірусові рукописи. Ці рукописи є стародавніми та важливими свідченнями. Для прикладу, рукописи Честера Бетті датуються третім століттям.

Унціальні рукописи. Приблизно двісті сорок рукописів характерні написанням з великої літери і називаються *унціальними*. Синайський Кодекс (що означає «книга») містить весь Новий Заповіт і датується 331 р. Ватиканський Кодекс містить більшу частину Нового Заповіту, датується четвертим століттям і вважається одним із найбільш важливих рукописів. Олександрійський, який датується п'ятим століттям, містить весь Новий Заповіт, крім частини Євангелія від Матвія, і є дуже важливим джерелом для вивчення тексту книги Об'явлення. Серед інших – Ефраїмський Кодекс (V ст.), Кодекс Безе (V-VI ст.) та Вашингтонський Кодекс (V-VI ст.).

Мінускульні рукописи. Існує близько 2 800 *мінускульних* манускриптів, які написані *маленькими літерами* переважно нашвидкоруч. Здебільше вони не є настільки давніми, як унціальні рукописи. Деякі з мінускульних рукописів нагадують друкований текст; вони близькі до «сім'ї» друкованих текстів і так само класифікуються.

Переклади. Ряд ранніх перекладів Нового Заповіту також допомагають у правильному розумінні тексту. Є декілька *давньосирійських* перекладів

і середних – переклад Татіана Діатессарона (170 р.), Старосирійський (200 р.), переклад Пешіта (п'яте століття) та Палестинський Старосирійський (п'яте століття). Латинський переклад, Вульгата, який виконав Ієронім (пом. у 400 р.), справив певний вплив на Західну Церкву. Коптські переклади (виконані у третьому столітті), куди входили переклади *Сахідік* та *Бохаїрік*, – мали вплив на Північну Африку (Єгипет).

Вивчаючи грецькі рукописи, а також ранні переклади, текстологи (критики тексту) дійшли незаперечних висновків, що текст цих рукописів є оригіналом. Очевидно, що рука Божа зберігала різні зразки текстів упродовж багатьох століть для того, щоб надати вченим можливість порівняти їх та наблизити до тексту-оригіналу, наскільки це лише можливо.

ПРОСВІТЛЕННЯ БІБЛІЇ

ВИЗНАЧЕННЯ ПРОСВІТЛЕННЯ

Оскільки Біблія є богонатхненною книгою і перебуває цілком в іншому літературному вимірі, ніж інша література, потрібно, щоб людина отримала допомогу від Бога для розуміння Біблії (1 Кор. 2:11). До того ж, невідроджений розум людини, затуманений гріхом, не може досягнути духовної істини (1 Кор. 2:14). Ось чому, щоб зробити людину спроможною розуміти Слово Боже, потрібне просвітлення (пор. Лк. 24:44-45). Таким чином, *просвітлення* визначається як «праця Святого Духа, через яку Він просвітлює тих, хто перебуває у правильних відносинах із Ним для того, щоб вони розуміли написане Слово Боже».

ПОЯСНЕННЯ ПРОСВІТЛЕННЯ

Існує тенденція плутати просвітлення з відкриттям та натхненням. Тому відмітимо відмінність між ними: «Щодо Біблії, відкриття має відношення до змісту чи матеріалу, натхнення – до методу запису цього матеріалу, а просвітлення – до значення цих записів». ⁵⁰ У момент спасіння у віруючу людину поселяється Святий Дух, Який пізніше відкриває правду Божу (просвітлення) віруючому (1 Кор. 2:9-13). І оскільки лише Бог знає Божі речі, так важливо, щоб Дух Божий наставляв віруючого. Цю працю Святого Духа Ісус Христос передбачив під час розмови в горниці. Він сказав, що Святий Дух навчить їх (Ів. 14:26), вестиме їх в усякій правді (Ів. 16:13) і відкриватиме правду Божу для них (Ів. 16:14, 15). Крім цього, робота Святого Духа торкається розуму (Рим. 12:2; Еф. 4:23; Кол. 1:9-10) та серця людини, або її волі (Дії 16:14; Еф. 1:18). ⁵¹

ТЛУМАЧЕННЯ БІБЛІЇ

Декілька важливих принципів є основними при тлумаченні Біблії.

ЛІТЕРАТУРНЕ ТЛУМАЧЕННЯ

Літературне тлумачення означає, що слова та речення Писання розуміються в їх *звичайному* значенні – так само, як слова розуміються в процесі простого спілкування. В основі спілкування лежить літературне або звичайне значення слова. Є біблійний пріоритет для тлумачення Нового Заповіту буквально. Пророцтва Старого Заповіту, такі як Псалом 22, Ісаї 7:14; 53:1-12; Михея 5:2 – усі вони виповнились буквально.

ГРАМАТИЧНІ ВЗАЄМВІДНОСИНИ

Оскільки ми визнаємо дослівне (слова) та повне (цілісність) богонатхнення Писання, на нас лежить обов'язок ставитися уважно до слів Писання. Важливо вивчати граматичні зв'язки слів, відкриваючи певні взаємовідносини між ними, часи дієслів, займенники, прийменники, слова-зв'язки та способи побудови речень.

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Історичний контекст є важливим, як структура, за якою тлумачиться Писання. Кожна книга Писання була написана у своєму історичному контексті, який слід знати, щоб точно пояснити дану книгу.

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОНТЕКСТ

Тлумачення в контексті включає три головних кроки.

Вивчіть безпосередній контекст. Безпосередній контекст повинен бути уважно вивчений, для чого слід простудіювати кілька абзаців перед і після даного місця.

Вивчіть більш віддалений текст. Слід вивчити більшу частину книги (переважно 2-3 розділи), в якій розміщений даний уривок Писання.

Розгляньте контекст цілої книги. Потрібно вивчити те, на що книга робить наголос у цілому.

Предмет тлумачення Писання є об'ємною темою сам по собі і надзвичайно важливим для правильного розуміння Писання. Заохочую читача не пошкодувати часу для глибокого вивчення деяких цінних джерел, наведених в примітках.

ВЛАСТИВЕ БОГОСЛОВ'Я: ДОКТРИНА ПРО БОГА

ВИЗНАЧЕННЯ ВЛАСТИВОГО БОГОСЛОВ'Я

Слово «*богослов'я*» походить від грецьких слів «*theos*», що означає «Бог», та «*logos*» – «слово» або «роздуми». Звідси, богослов'я – це роздуми про Бога. Під богослов'ям переважно мається на увазі широке поняття, що покриває цілу сферу християнського вірування (вчення про Христа, Святого Духа, ангелів тощо). А вчення про Бога Отця – це є властиве богослов'я.

ІСНУВАННЯ БОГА

КОСМОЛОГІЧНИЙ АРГУМЕНТ

Міркуючи логічно, космологічний аргумент про існування Бога є індуктивним, що означає наступний хід думки: вивчаються докази, і висновок, який з них випливає, свідчить про те, що Бог існує. Слово «*космологічний*» походить від грецького слова *cosmos*, що означає «світ». Цей аргумент базується на тому факті, що існує космос, існує світ. Оскільки щось не може виникнути з нічого, повинна бути першопричина, тобто, причина існування світу. Людина носить наручний годинник. І хоч вона ніколи не бачила годинникаря, факт існування годинника свідчить про те, що є майстер-годинникарь, який його створив. Космологічний аргумент заснований на тому, що всякий наслідок повинен мати свою причину.¹

ТЕЛЕОЛОГІЧНИЙ АРГУМЕНТ

Як і в попередньому випадку телеологічний аргумент є індуктивним і виводиться із системи розгляду фактів. Слово «*телеологічний*» походить

від грецького слова *telos*, що означає «кінець». Телеологічний аргумент можна означити так: «Порядок та успішне розміщення всього в системі наводять на думку про розум та мету організації всього. Всесвіт характеризується порядком та досконалим упорядкуванням; тому він має розумну та незалежну Причину».² Повсюдно у світі помітні прояви розуму, мети та гармонії; а раз так, то за всім цим повинен стояти майстер-архітектор. Псалмоспівець, споглядаючи красу Божого творива у всесвіті, визнає, що це свідчить про існування Творця (Пс. 8:3-4; 19:1-4). Божа гармонія видима у всьому світі та всесвіті: Сонце, розміщене за 93 000 000 миль (149 637 000 км), віддалене рівно настільки, щоб на землі був придатний для життя клімат; відстань до Місяця – 240 000 миль (386 232 км) забезпечує припливи і відпливи води до потрібного рівня; нахил Землі регулює зміну пір року. Висновок тут очевидний – створив цей прегарний всесвіт Бог, Великий Художник-Дизайнер. А та альтернатива, що світ виник внаслідок «сліпого випадку», є такою ж малоймовірною, як припущення, що мавпа здатна створити шедевр на рівні Шекспіра, натискаючи клавіші на друкарській машинці.

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АРГУМЕНТ

Назва ще одного індуктивного аргументу – антропологічного – походить від грецького слова *anthropos*, що означає «людина». На противагу світським гуманістам, які розглядають людину лише як біологічну істоту, ті, які ґрунтуються на Біблії, вважають, що людина створена за образом Божим (1М. 1:26-28). Божий образ відображений у людині не в фізичній сфері, а в духовній (пор. Еф. 4:24; Кол. 3:10). Людина – це не просто фізична істота, це – моральна особистість, яка має сумління, інтелект, емоції та волю. Чефер стверджує: «У людини є філософські та моральні риси, які можна прослідкувати і побачити, що їхнє походження є в Бозі. <...> Сліпа сила... ніколи не змогла б створити людину з інтелектом, чутливістю, волею, сумлінням та присутньою вірою у Творця».³

МОРАЛЬНИЙ АРГУМЕНТ

Моральний аргумент перегукується з антропологічним (дехто навіть поєднує їх в один), і його можна розглядати як подальший розвиток попереднього аргументу. Моральний аргумент стверджує, що людина володіє усвідомленням того, що є правильним і що не є правильним, тобто, їй властива мораль. Звідки взялося це почуття моральної справедливості? Якщо людина є лише біологічною істотою, то чому вона має відчуття морального обов'язку? Визнання моральних стандартів та понять не можна приписати ніякому еволюційному процесові. Бібліологи визнають, що Бог наділив почуттям моральної справедливості тільки людей на відміну від усього іншого творива. Послання до римлян 2:14-15 вказує на те, що погани, яким не був об'явлений закон, мають внутрішнє, моральне свідчення, закладене в них Богом.

ОНТОЛОГІЧНИЙ АРГУМЕНТ

Онтологічний аргумент, на відміну від попередніх аргументів, є дедуктивним і стоїть на першій позиції; він розпочинається із припущення, намагаючись довести правильність цього припущення. Він менш значний, ніж попередні аргументи. Слово *онтологічний* походить від грецького дієслова у формі дієприкметника теперішнього часу *ontos* (від дієслова *eimi*) і означає «буття» або «існування». Цей аргумент є скоріше філософським, ніж індуктивним. Він стверджує: «Якщо людина могла бути зачатою від Досконалого Слова, яке не існує, то вона могла бути зачатою від когось більшого, ніж Сам Бог, що є неможливим. І тому Бог існує». Аргумент базується на тому факті, що всі люди мають у собі усвідомлення Бога. Бог повинен був укласти думку про Себе всередину людини, тому що поняття про Бога є всесвітнім. Ансельм (1033?-1109) був першим, хто сформулював подібну тезу. Деякі вчені вважають, що цей аргумент має обмежену цінність, і небагато людей могли б ствердити користь онтологічного аргументу.

АНТИТЕЇСТИЧНІ ТЕОРІЇ

АТЕЇСТИЧНИЙ ПОГЛЯД

Слово *атеїст* походить від грецького слова *theos*, що означає «Бог», а префікс *a* (грец. *alpha*) у грецькій мові заперечує наступне за ним твердження. Отже, атеїст – це людина, яка не вірить у Бога. Послання до ефесян 2:12 використовує це слово (перекладено «без Бога») для того, щоб пояснити становище неспасених поган відносно Бога. Атеїстів можна розбити на три категорії:⁴ (1) *практичні* атеїсти, що живуть так, ніби немає ніякого Бога; (2) *догматичні* атеїсти, які заперечують Бога; (3) *фактичні* атеїсти, які заперечують Бога, так би мовити, за Його термінологією (напр., Пауль Тілліх: Бог є «Причиною всього існуючого»). До цієї категорії входять і ті, хто заперечує особу Бога.

АГНОСТИЧНИЙ ПОГЛЯД

Слово «*агностик*» походить від грецького «*gnosis*», що означає «знання», біля якого стоїть префікс *a*. Тому агностик – це людина, якій не вистачає знань про Бога. Звідти, агностиком є людина, яка стверджує, що ми навіть не можемо точно знати, чи існує Бог. Цей термін, вперше використаний Томасом Гакслієм, покриває різноманітні рівні скептицизму. Агностики є послідовниками прагматизму; їхнє вірування повинно бути таким, щоб його можна було перевірити науково, а через те, що Бога не можна науково перевірити, вони виключають Його зі сфери своїх роздумів.

ЕВОЛЮЦІЯ⁵

Еволюція – це антиприродний підхід до життя та його походження. Ця теорія починається із твердження, що не існує ніякого Бога, а потім намагається пояснити появу життя, відкидаючи будь-яку участь Бога в цьому. Захований у цьому зміст є дуже серйозним: якщо Бог створив людину, то вона морально відповідальна істота; якщо людина є наслідком еволюції, тоді вона лише біологічна істота і морально не відповідає ні перед ким.

ПОЛІТЕЇЗМ

Слово *політеїзм* походить від грецького слова *poly*, що означає «багато», та слова *theos*, – «Бог»; отже, термін означає вірування у багатьох богів, або в множину богів. Історія знає багато народів та культур, які були політеїстичними: ранні римляни були анімістами; люди, що жили в Індії, були пантеїстами й політеїстами; єгиптяни поклонялися численним богам, серед яких були сонце, ріка Ніл, жаби і навіть комарі.

ПАНТЕЇЗМ

Пантеїзм говорить, що все є бог і бог є всім. «Бог є все і все є Бог». Сенека сказав: «Що є Бог? <...> Він є всім, що ви бачите і чого ви не бачите».⁶ Існує ряд різних форм пантеїзму:⁷ *матеріалістичний пантеїзм*, започаткований Давидом Штраусом, який вірить у вічне існування матерії і в те, що матерія є джерелом усього життя; *гілозоїзм*, модерна форма, яку підтримує Лейбніц, вважаючи, що всяка матерія має в собі принцип життя або фізичні властивості; *нейтралізм*, який стверджує, що життя є нейтральним, що це ні розум, ні матерія; *ідеалізм*, який вважає, що основною реальністю є справжній розум, – чи це розум особистості, чи безмежний розум; *філософський містицизм*, який є абсолютним монізмом, і вчить, що вся реальність є одним цілим.

ДЕЇЗМ

Деїсти навчають, що не існує ніякого особистого Бога, з яким людина могла б мати відносини. Безособовий Бог створив світ і після цього Сам відійшов від людського роду і залишив людину самотньо в цьому створеному світі. Деїсти визнають лише трансцендентність Бога; вони заперечують Його іманентність.

ОБ'ЯВЛЕННЯ БОГА

ЗАГАЛЬНЕ ВІДКРИТТЯ

Богооб'явлення, в якому Бог передає істину про Самого Себе для людства, є необхідною умовою для існування богослов'я. *Об'явлення* (грец. *apokalipsus*) означає «відкриття» або «розкриття». Таким чином, об'явлення є відкриттям Бога людям, в якому Він розкриває ту істину про Себе, про яку іншим способом людина не дізналася б ніколи.

Загальне відкриття, яке є передумовою спасіння, відкриває всьому людству різні аспекти щодо Бога та Його природи для того, щоб усі люди мали усвідомлення Його існування. Псалом 19:1-6 має особливе значення, бо наголошує на загальному Богооб'явленні у всесвіті та природі. Небеса звіщають Божу славу, тому що ніхто інший, крім великого Бога, не зміг би створити та запустити в дію такі величезні небеса. Земля в усій своїй красі, гармонії та складності, розкриває ручну роботу Бога. Послання до римлян 1:18-21 розвиває думку про загальне відкриття Бога і той факт, що людина є підзвітною перед Богом. Він відкрив «Його невидимі атрибути, Його вічну силу та Божественну природу», щоб людство бачило, що для нього немає вибачення (1:20).

Бог також об'явив Себе всьому людству через Своє піклування та контроль над усім (Мт. 5:45; Дії 14:15-17), зобов'язуючи цим людину відгукнутись на Божу милість. Нарешті, Бог відкрив Себе для всього людства через сумління, і таким чином усі люди мають вроджене знання про Бога (Рим. 2:14-15). (Докладніше про загальне відкриття див. розділ 18, «Бібліологія: Доктрина про Біблію».)

ОСОБЛИВЕ ВІДКРИТТЯ

Особливе відкриття є вужчим за загальне. Якщо отримувачем загального відкриття є людство в цілому, то особливе відкриття отримують не всі.

Існує багато прикладів особливого відкриття. Бог відкривав Себе через видіння та сни певним людям. Він до одних промовляв справжнім чутним голосом, до інших – через теофанію (безпосереднє з'явлення). *Теофанія* – це видиме з'явлення Бога, що у сприйнятті багатьох характерне більше для Старого Заповіту. Однак ще вагоміший наголос особливого об'явлення є двояким: Богооб'явлення через Писання і через Ісуса Христа. Автори Біблії були ведені Святим Духом при створенні Писання, що й гарантує точність записаного. Непомильний запис Божого відкриття є необхідний для того, щоб людина мала правильне розуміння Особи Бога та Його чинів.

Ці безпомилкові записи також відкривають Ісуса Христа, інший аспект особливого відкриття. А Христос, своєю чергою, відкрив для людства Отця. Слово «*exegesis*» («пояснювати, витягувати») походить від грецького слова, що перекладається як «виявив» (*exegesato*) у Євангелії від Івана 1:18,

цим наголошується, що через Свої слова (учення) та діла (чуда) Христос виявив Отця людству. (Докладніше про особливе відкриття див. розділ 18, «Бібліологія: Доктрина про Біблію».)

АТРИБУТИ БОГА

ВИЗНАЧЕННЯ

Класифікація та означення Божих атрибутів є дещо умовними, як це можна побачити з таблиці. Дехто виводить окрему категорію (незалежну від атрибутів), щоб означити Особу Бога, перелічуючи такі риси, як духовність, особистісність, необ'ємність та вічність. Ряд таких богословів, як Луїс Беркгоф, Чарльз Годж, Вільям Шед та Герман Бавінк дотримуються з деякими незначними доповненнями тих категорій, які були висунені Вестмінстерським віровизнанням. А інші, зокрема, Дж. Олівер Басвел, Джр. і Чарльз Райрі виступають проти класифікації цих атрибутів. І насправді виглядає, що це може допомогти систематично класифікувати характерні риси Бога.

Атрибутам Бога можна дати таке визначення: «це є ті відмінні характеристики Божественної природи, які є невіддільні від поняття Бога і становлять основу та причину Його різноманітного об'явлення Своему твориву».⁸ Слід відрізнити Божі атрибути від Його чинів. Божі атрибути нічого Богові не «додають»; вони розкривають Його природу. Гордон Левіс подає вичерпне визначення:

«Бог є невидимим, є Особою і живим Духом, Який відрізняється від усіх інших духів декількома видами атрибутів: метафізично Бог існує Сам по собі, Він є вічний та незмінний; інтелектуально Бог є всезнаючий, вірний та розумний; в етичному розумінні Бог є справедливий, милосердний та люблячий; в емоційному плані Бог ненавидить зло, Він є довготерпеливим та співчутливим; в розумінні існування Бог є незалежним, достовірним та всемогутнім; в плані відносин, Бог є трансцендентний в Своему бутті, присутній всюди у всесвіті в Своїй турботливій діяльності та присутній із Своім народом у ділі викуплення».⁹

Божі атрибути переважно класифікуються за двома категоріями. І ти-тули, які використовуються, залежать від того, який аспект богослов бажає підкреслити. Частіше застосовувані включають *абсолютний* та *відносний*, який передається або не передається (*перехідний* та *неперехідний*), або *моральний* та *неморальний*. При вивченні Божих атрибутів є важливим не ставити один атрибут вище за інший; коли таке робиться, то виходить карикатура на Бога. Лише всі атрибути Бога, взяті разом, дають розуміння природи та Особи Бога. І як уже згадувалось, наступна класифікація за А. Г. Стронгом є, як і всі інші, дещо умовною.

АБСОЛЮТНІ АТРИБУТИ

Духовність. Бог є дух (не просто який-небудь дух), Який не має матеріальної природи чи фізичної форми (Ів. 4:24). Тіло є локалізоване (має певне місцезнаходження), та Бог як дух є присутній усюди; Він не може бути обмежений. І хоч Бог не має тіла, тим не менше Він є певною субстанцією, однак не матеріальною. Духовна форма буття означає щось більше, ніж просте означення того, що Бог не має тіла; це також означає, що Він є джерелом усього життя. І заборона в 2М. 20:4 була дана через те, що Бог не має фізичної форми, а тому неправильно створювати будь-яку подобу Бога. Багато посилянь на фізичні риси Бога (пор. 1М. 3:8; 1Цар. 8:29; Пс. 34:15; Іс. 65:2) є антропоморфізмами (мова, використана в переносному значенні для того, щоб надати Богові людських характеристик для кращого Його розуміння).

Самоіснування. Самоіснування Бога означає, що «першопричину Свого існування Він має в Самому Собі... Бог є незалежним у Своїй Істоті, але також ... Він є незалежним в усьому іншому: у Своїй доброчинності, Своїх постановах, Своїх ділах і ... все є залежним від Нього».¹⁰ 2М. 3:14 наголошує на Божому самотутті в Його ж означенні «Я ТОЙ, ЩО Є». Дієслово «*бути*» підкреслює, що Бог має безперервне існування у Самому Собі. Далі Ів. 5:26 наголошує, що Отець має в Собі життя. Ненароджена дитина своїм життям залежить від своєї матері; життя тварин залежить від оточуючого середовища; життя дерев та рослин залежить від сонця та дощу; життя всього живого залежить від когось чи чогось іншого, та Бог є незалежним й існує Сам у Собі (Дан. 5:23; Дії 17:28).

Незмінність. Незмінність «є такою досконалістю Бога, через яку Він полишений будь-яких змін, і не лише в Своїй Істоті, а також у Своїй повноті, і в Своїх цілях та обітницях ... і є вільний від всякого добавлення чи зменшення та від всякого зростання чи занепаду у Своїй Істоті та повноті».¹¹ Зміни є завжди на краще або на гірше, та оскільки Бог є повною досконалістю, удосконалення чи погіршення є для Нього неможливими речами. Книга Малахії 3:6 навчає нас цієї доктрини незмінності: «Бо Я, Господь, не змінююся». Послання Якова 1:17 вказує на те, що з Богом не відбувається ніяких змін, чи навіть тіні змін. В усьому світі рік за роком відбуваються зміни, та Бог не змінюється ні в Своїй Особі, ні в Своему ставленні до Свого творива. Цінність цього вчення є надзвичайною: оскільки Бог не змінюється, Його любов та Його обітниці назавжди залишаються вірними. Наприклад, Бог ніколи не зміниться щодо Своєї обіцянки, записаної в Ів 3:16.

**АТРИБУТИ БОГА:
РІЗНОМАНІТНІСТЬ КЛАСИФІКАЦІЇ**

Богослови	Категорії	Атрибути
Генрі К. Тіссен Вернон Д. Дорксен	Неморальні	Всюдиприсутність Всезнання Всемогутність Незмінність
	Моральні	Святість Праведність та справедливість Доброта і милосердя Правда
Августин Гопкінс Стронг	Абсолютні/ Постійні	<i>Духовне буття</i> : життя, особистісність <i>Необмеженість</i> : самобуття, незмінність, єдність <i>Досконалість</i> : істина, любов, святість
	Відносні/ перехідні	<i>Стосовно часу і простору</i> : вічність, необ'ємність <i>Стосовно творіння</i> : всюдиприсутній, всезнаючий, всемогутній <i>Стосовно моралі</i> : правда та вірність, милосердя та доброта (перехідна любов), справедливість та праведність (перехідна святість)
Вільям Дж. Т. Шед Чарлз Годж Луїс Беркгоф Герман Бавінк	Неперехідні	Шед/Годж : самоіснування, простота, необмеженість, вічність, незмінність Беркгоф : самобуття, єдність, незмінність, необмеженість (досконалість, вічність, необ'ємність) Бавінк : незалежність, самодостатність, незмінність, необмеженість: вічність, необ'ємність (всюдиприсутність); єдність (числова, кількісна)
	Підаються передачі	Шед/Годж : мудрість, доброзичливість, святість, справедливість, співчуття, істина Беркгоф : духовне буття <i>розум</i> : знання, мудрість, правдивість <i>моральні</i> : доброта (любов, ласка, милосердя, довготерпіння), святість <i>праведність</i> : справедливість як нагорода, справедливість як покарання <i>суверенітет</i> : суверенна воля, суверенна влада Бавінк : <i>Життя та Дух</i> : духовна форма буття, невидимість <i>Досконалий у самосвідомості</i> : знання, всезнання, мудрість, правдивість <i>Моральна природа</i> : доброта, праведність, святість <i>Господь, Цар, Владика</i> : воля, свобода, всемогутність <i>Абсолютне Блаженство</i> : досконалість, блаженство, слава

**АТРИБУТИ БОГА:
РІЗНОМАНІТНІСТЬ КЛАСИФІКАЦІЇ**

Богослови	Категорії	Атрибути
Міллард Еріксон	Величність	Духовність Особистість Життя Необмеженість Постійність
	Доброта	<i>Моральна чистота:</i> святість, праведність, справедливість <i>Чесність:</i> щирість, правдивість, вірність <i>Любов:</i> добрість, ласка, милість, постійність
Гордон Р. Люїс	Метафізично	Самоіснуючий Вічний Незмінний
	Інтелектуально	Всезнаючий Вірний Мудрий
	Морально	Святий Праведний Люблячий
	Емоційно	Ненавидить зло Довготерпеливий Співчутливий
	В розумінні існування	Вільний Достовірний Всемогутній
	В плані взаємовідносин	Трансцендентний у Своєму бутті Всюдиприсутній у всесвіті в Своїй турботливій діяльності Перебуває зі Своїм народом в ділі викуплення

Єдність. В єдності Бога виражаються дві думки. Перше, єдність означає, що Бог єдиний у числі. І саме це вірування відділяло Ізраїль від його сусідів-політеїстів. Частиною щоденного поклоніння Ізраїлю Богові було цитування Шеми (5М. 6:4), яке звучало так: «Слухай, Ізраїлю: Господь, Бог наш – Господь один!» Це твердження було проголошенням монотеїзму й підтверджувало, що Бог є єдиним у Своїй сутності і не може бути розділений. Це також стверджувало, що Бог є абсолютно єдиний у Своєму роді; немає нікого

іншого, хто міг би зрівнятися з Ним (пор. 2М. 15:11).¹² У першому посланні до Тимофія 2:5 та у Першому посланні до коринтян 8:6 робиться наголос на те, що Бог єдиний чисельно. А з другого боку, єдність Бога підкреслюється тим, що Бог не є синтетичний і Його не можна розкласти на частини. Це твердження наголошує «внутрішню та якісну єдність» Бога.¹³ І через те, що лише Господь є Богом, ніхто інший не може розділяти Його славу, а звідси й заборона – «Бережіться від ідолів» (1Ів. 5:21).

Істина. Істина означає, що факти підтверджують реальність; вона визначає речі такими, якими вони є. Якщо дати правильне визначення істини стосовно Бога, то істина є «та досконала риса Його Істоти, за допомогою якої Він повністю відповідає ідеї Божества, є досконало надійний у Своєму відкритті і бачить речі такими, якими вони є насправді».¹⁴ По-перше, це означає, що Він є правдивий Бог на відміну від усіх інших і немає нікого, подібного Йому (Іс. 44:8-10, 45:5); по-друге, Він є істиною у тому розумінні, що Його Слово та Його відкриття є певними (4М. 23:19; Рим. 3:3-4; Ів. 14:1, 2, 6; Євр. 6:18; Тит. 1:2). Богові можна довіряти. По-третє, Він знає речі такими, якими вони є насправді; Він є початком усякого знання і зробив це знання доступним для людини, щоб вона могла мати з Ним спілкування. Він є істиною у повному розумінні: «Бог є джерелом всякої істини, і не лише в сфері моралі та релігії, а також в усіх сферах, доступних науці».¹⁵

Любов. Перше послання Івана 4:8 стверджує, що «Бог є любов», а в. 10 пояснює, яким чином Його любов виявляється: «Не в тому любов, що ми полюбили Бога, а що Він полюбив нас і послав Свого Сина вблаганням за наші гріхи». Таким чином, Божу любов можна визначити як «ту досконалу рису Його Божественної природи, яка постійно спонукує Бога виявляти Себе людям. І це не просто якийсь емоційний імпульс, а раціональна та добровільна любов, яка засновується на істині та святості й здійснюється за вільною волею».¹⁶ Грецьке слово «*agape*», що перекладається як «любов», часто використовується для того, щоб означити Бога та Його відповідь людству (пор. Ів. 3:16; 5:42; Рим. 5:5, 8; 8:35, 39; 1Ів. 4:10, 11, 19; Об. 1:5).¹⁷ «*Agape*» означає осмислену любов, а не любов, яка тримається лише не емоціях (але не позбавлену емоцій) – тобто, коли хтось любить іншого, незважаючи на вартість об'єкта своєї любові, і навіть якщо любов нерозділена іншим.

Святість. Основне значення святості – це «бути відділеним» або «відокремленням» (гебрейське *qedosh*; грецьке *hagiazō*). Багато хто розглядає святість як найвищий атрибут над усіма іншими, бо вона поширюється на всі інші атрибути Бога та узгоджується з усім, що Бог робить, і з усім, чим Він є.

Святість охоплює декілька рис Бога. Їй притаманний *трансцендентний* (перебування Бога поза межами матеріального світу) наголос, який підкреслює те, що «Він є цілком інший від усього Свого творива і звеличений понад творива у Своїй необмеженій величності».¹⁸ 2М. 15:11 пояснює, що у святості Богові немає рівних, і, об'явившись у надзвичайний спосіб, Він дивно визволив Ізраїль від руки Єгипту. Ісаї 57:15 змалює Його

трансцендентність: Він є «Високий та Піднесений», що перебуває на «Височині та у святині». Тут наголошено на *моральному* аспекті, який вказує на те, що «Він є відокремлений від морального зла чи гріха. «Святість» вказує на величну чистоту Бога, або на моральну велич». ¹⁹ В основу цього наголосу покладено ЗМ. 11:44, 45: «Будьте святі, бо Я Святий». Оскільки Бог святий у плані моралі, Він не може миритись зі злом або мати які-небудь стосунки з ним (Пс. 11:4-6). У Своїй святості Бог є моральним та етичним стандартом; Він є законом. Він визначає стандарти. ²⁰

ВІДНОСНІ АТРИБУТИ

Деякі атрибути можна назвати «відносними», бо вони стосуються часу і простору.

Вічність. Вічність Бога переважно розуміється відносно часу. За визначенням це означає, що Бог не є обмежений чи прив'язаний до часу; для Нього немає послідовності подій; Він є понад усіма часовими обмеженнями. «У Нього немає різниці між минулим, теперішнім та майбутнім часом; всі речі є однаковими і завжди присутні перед Ним». ²¹ Його вічність описана в Пс. 89:2 – «то від віку й до віку – Ти Бог!» Вічність Бога простягається назад, у минуле, до нескінченності та вперед, у майбутнє, до нескінченності. Більше того, вічність Бога має відношення до Його вічного панування у Його всесвітньому царстві (Пс. 101:12). ²² Вічність Бога також співвідноситься з Його іменем. У 2М. 3:14 Він дав Мойсеєві знати, що Його ім'я – «Я ТОЙ, ЩО Є». Деякі вчені пов'язують Його ім'я ГОСПОДЬ (в. 14) з іменем Я ТОЙ, ЩО Є і гебрейським дієсловом у теперішньому часі «*hayah*», що означає «бути». А звідси, Боже ім'я відображає Його вічне буття в тому, що Він є Той, що «існує безперервно». Однак це не повинно означати, що для Бога час є щось нереальне або неіснуюче. І хоч Бог тепер розглядає всі речі як вічні, тим не менше, щодо людини та іншого Свого творива Він сприймає перебіг подій у часовому вимірі.

Необ'ємність. Необ'ємність можна визначити як «таку рису досконалості Божої Істоти, за допомогою якої Він переходить всі просторові обмеження, однак є присутнім у кожній точці всією Своєю Істотою». ²³ 1Сам. 8:27 наголошує на цій істині (пор. також Іс. 66:1; Єр. 23:23, 24; Дії 7:48, 49). Соломон проголошував: «небеса та небеса небес не можуть вмістити Тебе!» Він спорудив для Господа небувало чудовий храм, але визнавав, що навіть цей храм не міг би вмістити Господа. На відміну від людського тіла, яке прив'язане та обмежене простором, Бог у Своїй необ'ємності є необмежений і не має якогось одного місцеперебування. Своєю цілою Істотою Він заповнює всі місця, але не однаковою мірою. «Він не перебуває на землі так само, як на небі, не живе в тваринах так, як у людях, не присутній у неорганічному творінні так, як у органічному, не живе у злих людях так, як живе у добродесних, і не перебуває у Церкві так, як перебуває у Христі». ²⁴

Є також відносні атрибути, які стосуються творіння, тобто, вони виявляють деякі аспекти Божої особи у Його відносинах з людьми та творінням.

Всюдиприсутність (omnipresence). У наступних трьох атрибутах префікс *всюди-* походить від латинського слова *omnis*, що означає «все». Таким чином, *всюдиприсутність* означає, що Бог присутній всюди (на відміну від вчення пантеїзму, що Бог *присутній* у всьому). А ще точніше, *всюдиприсутність* може бути означена так: «Бог, у цілісності Своєї сутності, без розсіяння чи розширення, без помноження чи поділення проникає та наповнює всесвіт та всі його частини».²⁵ *Всюдиприсутність* Божу пояснює Псалом 139:7-12. Від високості небес і аж до таємних глибин землі та моря – усюди присутній Бог. І неможливо втекти від Його присутності. У нашому визначенні відзначається, що Бог присутній усюди в цілісності Своєї сутності. Це визначення заперечує, що Бог перебуває на небесах і на землі є лише Його сила. Тут важливо розуміти різницю між необ'ємністю Бога та Його *всюдиприсутністю*. Необ'ємність Бога підкреслює, що Він перебуває у потойбічному світі (трансцендентність Бога) і наголошує на Його необмеженості простором, тоді як *всюдиприсутність* означає Його необ'ємність, яка наповнює весь космічний простір, включаючи Землю. Доктрина *всюдиприсутності* є втішною для віруючого, який вірить, що Бог залишається з ним навіть у біді; одночасно вона є застереженням непокірним людям у тому, що вони не можуть втекти від присутності Божої.

Всезнання (omniscience). Слово *всезнання* походить від латинських слів *omnis*, що означає «все», та *scientia* – «знання»; отже, загалом це слово означає, що Бог володіє всім знанням. З глибшого розуміння випливає, що Бог знає всі речі у їхньому справжньому стані та у ймовірному, а теперішнє, минуле та майбутнє – в одній вічній дії.²⁶ Щодо Божого *всезнання* необхідно також наголосити на таких аспектах.

(1) Бог знає все, що існує (Пс. 139:1-6; 147:4; Мт. 6:8; 10:28-30). Псаломспівець вбачає *всезнання* Бога в тому, що Він знав його дії, його думки та його слова ще перед тим, як вони були вимовлені, і так само знав усе його життя (Пс. 139:1-4).

(2) Бог знає, як можуть змінюватися речі, навіть якщо це не сталося. Ісус знав, що відбулося б у Тирі та Сидоні, якщо б для них було проповідане Євангеліє (Мт. 11:21).

(3) Бог знає всі майбутні події. Оскільки Бог є вічним і знає всі речі в одній вічній події, ті події, що є майбутніми для людини, для Бога є «вічно теперішніми». Він знав ті народи, які подолають ізраїльський народ (Дан. 2:36-43; 7:4-8), і Він знає події, що ще відбудуться й стануть відомими на Землі у майбутньому (Мт. 24-25; Об. 6-19).

(4) Боже знання є інтуїтивним. Воно є безпосереднім і не з'являється через відчуття; воно є одночасним, що не набувається через спостереження чи роздуми; воно є дійсним, досконалим та відповідає реальності.

Всемогутність (omnipotence). Слово *всемогутність* означає, що Бог володіє всією силою. Однак наявність усієї сили не означає, що Він робить усе чи будь-що навмання. Правильне визначення стверджує: «Бог є всемогутнім і спроможний робити все, що Йому до вподоби. Оскільки Його

воля обмежується Його природою, Бог може робити все те, що перебуває у гармонії з Його досконалістю».²⁷ Іншими словами, запитання на зразок «А чи може Бог створити такий великий камінь, який Сам не зможе підняти?» не є коректним. Бог може зробити все те, що є в гармонії з Його природою та Його Особою.

Ім'я *Всемогутній* означає «той, хто є могутній» і ймовірно, походить від дієслова, яке перекладається «бути сильним» (пор. 1М. 17:1; 28:3; Ис. 13:6; Єз. 1:24; Йоїл. 1:15). Оскільки Бог всемогутній, всяка річ є можливою (Мт. 19:26). Той, Хто сформував ще ненароджене дитя (Пс. 139:13-16) та створив небеса (Єр. 32:17), може зробити все; немає нічого, що було б занадто складним для Нього. Він діє, як Йому до вподоби (Пс. 115:3) і наказує всім речам згідно зі Своєю волею (Еф. 1:11).

Бог не може чинити того, що не у гармонії з Його природою. Він не може зректися Свого Слова (2Тим. 2:13); Він не може казати неправду (Євр. 6:18); Він не має ніяких стосунків з гріхом (Ав. 1:13; Як. 1:13). І оскільки Бог завжди діє згідно зі Своєю волею, доктрина Божої всемогутності є джерелом великої утіхи для віруючого (пор. 1М. 18:14; 1Петр. 1:5). Є також відносні атрибути Бога, які належать до сфери моралі.

Істина. Говорити про Бога як про істину означає, що Бог є усім, чим Він має бути, будучи Богом, і те, що Його слова та відкриття є цілком надійними.

(1) Бог є істинний у Своїй Особі. Він повністю досконалий та досконало повний як Бог; Йому немає рівних (Іс. 45:5).

(2) Бог є істинний у Своєму відкритті (Пс. 110:5; 1Петр. 1:25; Мт. 5:18). Це означає, що Він є повністю істинний у Своєму об'явленні для людини. На Бога можна покладатися. На відміну від смертних людей, Бог не може обманювати (Тит. 1:2; Євр. 6:18); Він промовляє істину та виконує все те, що пообіцяв зробити (4М. 23:19). Бог є істинним у тому, що Він ніколи не відмовиться від Своїх обітниць (Рим. 3:3-4). Разом з Отцем Ісус промовив: «Я є Правда» (Ів. 14:6). Його слово було надійним; Його учні могли довіряти Йому. Ця доктрина має особливу велику цінність. Оскільки Бог є істина, це означає, що Його слово для людства є абсолютно надійним, і йому можна довіряти безумовно. З цього випливає, що Він, як засвідчено в Євангелії від Івана 3:16, ніколи не відмовиться від Своєї обіцянки.

Милість. Загальне визначення для милості – «доброта або любов Божя, виявлена до тих, хто перебуває у нещасті чи біді, незалежно від їх заслуг».²⁸ Гебрейське слово *chesed* у Старому Заповіті виокремлює «допомогу чи доброту як милість того, хто стоїть вище». Воно означає, що Бог є вірним, незважаючи на те, що людина не є вірною Йому, і тому наголошує на жалю, співчутті та любові. Новий Заповіт за допомогою грецького слова *eleos* також вирізняє ідею жалю та співчуття, і його можна перекласти як «любляча доброта» у загальному розумінні.²⁹ У сферу Божої милості входять як тимчасові потреби людства (Рут 1:8; Євр. 4:16), так і вічне спасіння людини (Рим. 9:23; Еф. 2:4; Тит. 3:5; 1Петр. 1:3; Ис. 55:7), однак основний

акцент у Новому Заповіті падає на останнє. Божа милість поширюється на Ізраїль (Пс. 102:13) так само, як і на поган (Рим. 11:30-32; 15:9). У Своїй милості Бог вільний від будь-яких зобов'язань і подає її згідно зі Своєю суверенною ухвалою (Рим. 9:15-16, 18). Вивчення слова *милість* по симфонії (використовуйте симфонію, яка наводить список різних варіантів використання гебрейського слова *chesed*) показує, що Бог насправді є «багатий на милість», чому особливо багато свідчень є у Псалмах (пор. 5:7; 6:4; 13:5; 17:7; 18:50; 21:7; 23:6 тощо; зверніть також увагу: це слово часто перекладається як «милість», «ласка»).

Ласка. Визначення ласки може бути таким: незаслужена прихильність Бога до тих, хто перебуває під осудженням. Відомим старозаповітним словом, яке описує Божу ласку, є також *chesed*.³⁰ Це слово означає визволення від ворогів, горя та труднощів (Пс. 6:4; 31:7, 16; 57:3; 69:13-16); надання чогось (Пс. 85:7); щоденне керівництво (Пс. 143:8); прощення (4М. 14:19; Пс. 51:1) та збереження (Пс. 23:6; 33:18; 42:8; 94:18; 119:75, 76). Новозаповітне слово *charis*, зокрема привертає увагу на забезпечення спасінням у Христі.³¹ Ласка виявляється у тому, що Бог подає нам спасіння (Рим. 3:24; Еф. 1:7; 2:8); Христос приніс ласку та істину (Ів. 1:18; Рим. 1:5); ласка Христа дала віруючим можливість займати перед Богом певне місце (Рим. 5:2); через Божу ласку Христос приніс життя замість смерті (Рим. 5:17); ласка Христа перевищила гріх Адама (Рим. 5:15, 20); євреї, так само як і погани, приймаються Богом через Його ласку (Еф. 3:2).

Справедливість. Інколи справедливість береться разом із праведністю Бога. Справедливість Божа означає, що Бог є цілком правий та справедливий в усіх Своїх діяннях щодо людства; більше того, Його справедливість діє у згоді з Його законом. Тому справедливість Божа має відношення до гріха людини. Оскільки Божий закон відображає Його стандарти, то Бог є праведний та справедливий, коли судить людину за те, що вона порушує відкритий людям Божий закон.

Справедливість Бога інколи поділяють на кілька категорій. *Ректоральна справедливість* Бога визнає Його за Правителя моралі, Який, даючи світові Свій моральний закон, обіцяє нагороду за покірливість та кару за непокору (Пс. 99:4; Рим. 1:32). *Дистрибутивна справедливість* Бога стосується виконання закону як у розумінні нагороди, так і покарання (Іс. 3:10, 11; Рим. 2:6; 1Петр. 1:17). Дистрибутивна справедливість може бути як позитивною, так і негативною. У першому випадку вона має назву *нагороджувальної справедливості* (відображення Божественної любові), що нагороджує покірних (5М. 7:9; Пс. 58:11; Рим. 2:7). У другому випадку вона називається *караючою справедливістю*, – вираження Божого гніву, коли Бог карає злих людей (1М. 2:17; 5М. 27:26; Гал. 3:10; Рим. 6:23). Оскільки Бог справедливий та праведний, покарання для тих, хто чинить зло, є справедливим, бо вони отримують справедливу кару, яка належить їм за їхній гріх.³²

ІМЕНА БОГА

ЕЛОГІМ

Елогім – гебрейське слово, що вживається у формі множини понад дві тисячі разів у Старому Заповіті і переважно називається «множина величності» загального імені Бога. Воно походить від скороченого імені Ел, яке, напевне, було кореневим значенням слова, що означає «бути сильним» (пор. 1М. 17:1; 28:3; 35:11; Єг. 3:10), або «бути визначним».³³ У більшості перекладів це ім'я перекладається як Бог. Ім'я Елогім підкреслює те, що Бог перебуває у потойбічному світі: Він є понад усіх інших, що називаються богами. Дехто вважає, що імена Ель та Елогім перебувають у такому взаємозв'язку, що Елогім є просто формою множини від імені Ель; та здається, що ці два імені є взаємозамінні (пор. 2М. 34:14; Пс. 18:31; 5М. 32:17, 21). У деяких місцях Писання, таких як книга пророка Ісаї 31:3, ім'я Ель демонструє різницю між Богом та людиною, аби показати, що означає Ель – «влада й сила Бога та беззахисність ворогів-людей» (пор. Ос. 11:9).³⁴

АДОНАЙ

Значення імені *Адонай* (гебрейське *Adhon* або *Adhonay*) у своєму корені означає «пан» чи «господар» і переважно перекладається іменем «Господь». *Адонай* зустрічається 449 разів у Старому Заповіті та 315 разів у зв'язку з іменем Ягве. Застосування слова *Adhon* наголошує на відносинах між паном та слугою (пор. 1М. 24:9) і в такий спосіб підкреслює Божий авторитет як Пана; воно також означає Того, Хто є незалежним у Своєму пануванні та володіє абсолютною владою (пор. Пс. 8:1; Ос. 12:14). Крім того, *Адонай*, напевно, повинно означати «Господь над усім» або «неперевршений Господь» (пор. 5М. 10:17; Єг. 3:11). Також можна розуміти *Адонай* як особисте звертання, що означає «мій Пане».³⁵

ЯГВЕ

Ім'я *Ягве* перекладає гебрейську тетраграму (буквосполучення з чотирьох букв) YHWH. Оскільки спочатку це ім'я в оригіналі було написано без голосних букв, ми не впевнені, як воно повинно вимовлятися. Стандартний переклад Біблії подає його як «Єгова», тоді як більшість сучасних перекладів подають ім'я «ГОСПОДЬ» (для того, щоб відрізнити його від *Адонай*, «Господь»). Вчені-євреї переважно вимовляли його «Адонай» замість того, щоб вимовляти приголосну тетраграму YHWH, з поваги до священності заповітного Імені Бога.

Хоч щодо походження та значення імені й досі точиться дискусія, це загальне означення (використане 6 828 разів у Старому Заповіті), скоріш

за все, має відношення до дієслова «бути». Таким чином, у 2М. 3:15-16 Господь промовляє: «Я ТОЙ ЩО Є ... Господь (Суций) ... послав мене до вас. Оце є ім'я Моє навіки». І це має особливе значення щодо слів Христа, Який говорив «Я Є...» (пор. Ів. 6:35; 8:12; 10:9, 11; 11:25; 14:6; 15:1) і Який цими Своїми словами рівняв Себе з Ягве.

Під іменем *Ягве* Бог означив Себе в Своїх особистих взаємовідносинах із Своїм народом, Ізраїлем, і саме завдяки цьому імені Авраам визнав Авраамів Заповіт (1М. 12:8). Через це ім'я Бог вивів Ізраїль із Єгипту, визволив його з неволі та спас його (2М. 6:6; 20:2). Важливо, що тоді як імена *Елогім* та *Адонай* були відомі іншим народам, об'явлення *Ягве* було лише для народу Ізраїлю.

СКЛАДЕНІ ІМЕНА

Існує ряд складених форм імені Бога, в яких є імена *Ел* (або *Елогім*) та *Ягве*.

Ел-Шаддай. Перекладене як «Всемогутній Бог», це ім'я, напевне, має відношення до слова «гора» та свідчить про владу чи силу Бога. Це ім'я також свідчить про Бога, Який дотримується заповіту (1М. 17:1; пор. там же 1-8, де повторюється заповіт).

Ел-Еліон. Перекладене як «Всевишній Бог», це ім'я наголошує на вищості Бога. Він вищий від усіх так званих богів (пор. 1М. 14:18-22). Мелхиседек визнав Його за «Всевишнього Бога», а також за Того, Хто володіє небесами та землею (в. 19).

Ел-Олам. Перекладене як «Вічний Бог», воно наголошує на незмінності Божого характеру (1М. 21:33; Іс. 40:28).

Інші. Є й інші складені імена, які інколи відзначаються як імена Бога, але можуть бути просто описом Бога: *Ягве-Їре* – «Господь подбає» (1М. 22:17); *Ягве-Ніссі* – «Господь, наше знамено» (2М. 17:15); *Ягве-Шалом* – «Господь є мир» (Суд. 6:24); *Ягве-Савваот* – «Господь військ» (1Сам. 1:3); *Ягве-Маккаддешем* – «Господь Той, що освячує» (2М. 31:13); *Ягве-Цідкenu* – «Господь, праведність наша» (Єр. 23:6).

ТРИЄДИНИЙ БОГ

ВИЗНАЧЕННЯ ТРІЙЦІ

Триєдність Бога є доктриною, основоположною для християнської віри; віра чи невір'я в Трійцю відрізняє ортодоксальність від неортодоксальності. Однак, розум людини не може ні вмістити Трійцю, ні логічно пояснити її. Хоч цього слова нема у Писанні, сама доктрина, зрозуміло,

викладається в Біблії. Рання Церква була змушена вивчати це вчення та ствердити його істинність, оскільки виникали єретичні вчення, які виступали проти Трійці.

Саме слово «Трійця» не є найкращим словом – воно підкреслює лише присутність трьох осіб, але не наголошує єдності всередині Трійці. Німецьке слово «*Dreieinigkeit*» («три-єдність») краще відображає це поняття. Отже, правильне визначення повинно включати в себе як чіткість та рівність усіх трьох осіб Трійці, так і єдність всередині Трійці. Слово «*три-єдність*» може краще відобразити цю доктрину.³⁶ Вичерпне визначення Трійці є таким: «Трійця складається із трьох об'єднаних Осіб, Які не можуть існувати окремо, – настільки досконало об'єднані, що утворюють одного Бога. Божественна природа існує у трьох окремих Особах – Отцеві, Синові та Святому Духові».³⁷

НЕПРАВИЛЬНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ТРІЙЦІ

Тритеїзм. В історії ранньої Церкви такі богослови, як Іван Аскунагес та Іван Філопонос учили, що було три Боги у певних відносинах, як, наприклад, учні Петро, Яків та Іван. Помилковість цього вчення у тому, що воно заперечує єдність усередині Трійці, наслідком чого є поява трьох Богів замість трьох Осіб у Божестві.

Савеліанство, або модалізм. Це вчення, започатковане Савелієм (пом. 200 р.), впадало у протилежну до тритеїзму помилку. І хоч Савелій говорив про Отця, Сина та Святого Духа, він сприймав усіх Трьох як просто три моделі існування трьох проявів Бога. Це вчення відоме також як *модалізм*, бо розглядає одного Бога, Який виявляє Себе в трьох формах існування: Отець, Син та Святий Дух.

Аріанство. Доктрина Арія сягає своїм корінням до Тертуліана, який поставив Сина в підпорядкування Отцеві. Оріген розвинув поняття Тертуліана, навчаючи, що Син упокорюється Отцеві «відносно сутності». І в кінцевому результаті це призвело до аріанства, яке заперечувало божественність Ісуса. Арій навчав, що лише один Бог не був створений; оскільки Ісус був народжений від Отця, це означає, що Він був створений Отцем. За Арієм, був той час, коли Христос ще не існував. Арій та його вчення було засуджене на соборі в Нікеї в 325 р.

ПОЯСНЕННЯ ТРІЙЦІ

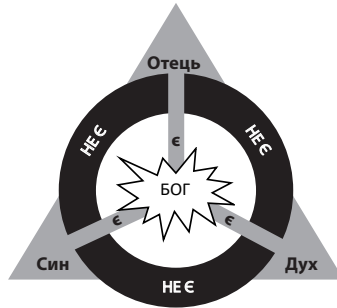
Бог єдиний у розумінні сутності. Дуже рано в історії Церкви виникло запитання: чи Ісус був таким самим, як Отець, у Своїй сутності, чи Йому притаманна інша суть? Арій навчав, що Ісус був таким же, як і Отець у Своїй суті, однак Отець був більшим, ніж Ісус; отже, хоч дехто ставить слова «суть» та «сутність» на один рівень, правильно буде дати означення для Трійці – «єдиний у сутності». Суттєва єдність Бога пов'язана зі словами 5М. 6:4:

«Слухай, Ізраїлю: Господь, Бог наш – Господь один!» (гебрейське *eshad*, «складена єдність; об'єднаний»). Ця фраза підкреслює не лише унікальність Бога, а й єдність Бога (пор. також. Як. 2:19). Це означає, що всім трьом Особам притаманна сукупність Божественних атрибутів, однак сутність Бога є нероздільною. Єдність у сутності також засвідчує й те, що всі три Особи Трійці не діють незалежно одна від другої. Це була основна тема Ісуса, коли Він спростовував наклепи юдеїв (пор. Ів. 5:19; 8:28; 12:49; 14:10).

Бог троякий у розумінні Осіб. Слово «особи» має в собі тенденцію відводити від розуміння єдності Трійці, хоч і визнається адекватним для того, щоб описати взаємовідносини всередині Трійці. Деякі богослови вибрали слово «існування», а звідси «Бог має три форми існування». Інші слова, що використовуються для того, аби описати особливість трьох Осіб, – відмінність, відношення та форма. Саме слово «особа», однак, цінне тим, що наголошує не лише на виявленні Бога, а й на окремих індивідуальностях. Якщо говорити, що Бог є трояким у розумінні Осіб, то з цього випливає: (1) кожна з Них має ту ж суть, що Бог та (2) кожна з Них має повноту Божу. «В Бозі немає трьох особистостей, що були б разом чи були б роз'єднані, а лише самовідмінність всередині Божественної сутності».³⁸ Це важливе відхилення від вчення модальзму (чи савеліанства), яке вчить, що один Бог виявляє Себе в три різні способи. Єдність всередині Трійці можна побачити в Іс. 48:16, де Отець послав був Месію та Духа для того, щоб промовляти до відновленого народу. У пророка Ісаї 61:1 Бог Отець помазав Месію Своїм Духом на цю місію. Ці місця Писання наголошують як на рівності, так і на єдності трьох Осіб.

Ці три Особи мають відмінні взаємовідносини. Всередині Трійці є особливі з огляду на існування відносини. Бог Отець не був ні народжений, ні не походить від іншої Особи Трійці; Син є вічно породжений від Отця (Ів. 1:18; 3:16, 18; 1Ів. 4:9). Слово «породження» (*generation*) окреслює взаємовідносини у Трійці, коли Син є вічно породжений від Отця. А Святий Дух вічно походить від Отця і Сина (Ів. 14:26; 16:7). Слово «походження» (*procession*) означає такі взаємовідносини Бога Отця та Сина в Трійці, які послали Духа.³⁹ Однак тут важливо відмітити, що вони свідчать про *взаємовідносини* всередині Трійці і аж ніяк не про нижчість якої-небудь із Осіб Трійці. Через те, що в цих словах проглядається тенденція позначати нижчий ступінь, деякі богослови заперечують їх потребу.⁴⁰

Всі три Особи є рівними в силі. Хоч такі слова як «породження» та «походження» можуть стосуватися функціонування всередині Трійці, важливо усвідомлювати, що всі три Особи є рівними у силі. Бог Отець визнається за авторитетного та верховного (1Кор. 8:6); Бог Син також визнається як рівний Богові у всякому розумінні (Ів. 5:21-23); так само і Бог Дух Святий визнається як рівний із Отцем та Сином (пор. Мт. 12:31). (Ця тема ще буде розглядатися при подальшому обговоренні божественності Ісуса та божественності Святого Духа.)

ВЧЕННЯ СТАРОГО ЗАПОВІТУ

Оскільки в Старому Заповіті немає визначеного чи явного твердження, яке підтверджувало б існування Святої Трійці, буде справедливо сказати, що Старий Заповіт бере до уваги і підводить до того, що Бог є триєдиним у Своему бутті, про що свідчить ряд місць Старого Заповіту. Щодо створення світу, то в 1М. 16 бачимо як Бога Отця, так і Святого Духа, Які трудяться над створенням світу. Біблія стверджує, що Бог створив небо і землю (1М. 1:1), а Святий Дух ширяв над землею, щоб наповнити її життям (1М. 1:2). Слово «Бог» у 1М. 1:1 відповідає слову «Елогім», яке є множинною формою слова «Бог». Та навіть це не говорить явно про Трійцю, хоч, звісно, Трійця тут мається на увазі, що видно з форми множини у словах «Нас» та «Нашим» у 1М. 1:26. У Пс. 110:1 Давид проводить різницю між особами «Господь» та «мій Господь». Він натякає, що Месія є Хтось більший, ніж звичайний цар-людина, і звертається до Месії, приписуючи Йому Божественність «мій Господь». У пророцтві про Христа в Іс. 7:14 Господь чітко говорить, що Той, Хто народжений від діви, також буде Еммануїлом – «Бог з нами». Це є свідченням про Божественність Месії. Два допоміжні уривки Писання, наведені вище, які натякають на Трійцю, – це Іс. 48:16 та 61:1. В обох уривках вказані всі три особи Божества, і наскільки чітко, що ми бачимо між ними різницю.

ВЧЕННЯ НОВОГО ЗАПОВІТУ

Для логічного завершення того, що Писання навчає про доктрину Трійці, слід визнати: перше, – є лише один Бог, і друге, – усі три Особи називаються «Бог». Оскільки ширше представлення Божественності кожної Особи Божества розглядається у відповідних категоріях, це вчення коротко можна викласти наступним чином: «Отець» названий Богом (1Кор. 8:6); «Син»

названий Богом (Євр. 1:8-10); «Святий Дух» названий Богом (Дії 5:3-4); Бог є «один Бог» (5М. 6:4). Трійця визнається поєднуючою цих чотирьох тверджень. Є додаткові тексти Нового Заповіту, де Отець, Син і Святий Дух показані у таких взаємовідносинах, які стверджують Їхню єдність, а відтак і Їхню рівність.

Коли Ісус заповідає апостолам робити інших людей Їого учнями, то велів хрестити цих нових учнів «в ім'я Отця, і Сина, і Духа Святого» (Мт. 28:18). І з цього чітко видно, що тут мається на увазі як рівність, так і єдність трьох Осіб. При зачатті діви Марії бере участь уся Трійця: Дух Святий зійшов на неї, сила Божа осінила її, і як результат цього Дитя було названо Сином Божим (Лк. 1:35). Усі три Особи Трійці виразно помітні при хрещенні Христа (заперечення модалізму) (Лк. 3:21-22). У Євангелії від Івана 14:16 знову відмічається єдність трьох Осіб Трійці: Син просить⁴¹ Отця, Який посилає Духа для того, щоб оселитися в серці віруючого назавжди. Тут чітко видно єдність усіх трьох Членів Трійці. У Посланні до римлян, 8:9-11 згадується, що усі три Особи проживають у віруючому. І, звичайно, слова благословення із 2Кор. 13:13 є вагомим підтвердженням як рівності, так і єдності Отця, Сина і Святого Духа (пор. також 1Кор. 2:4-8, Об. 1:4-5).

ДОКТРИНАЛЬНІ ТРУДНОЩІ

Ті, хто відкидає Трійцю, інколи звертають увагу на слова, які, на їхню думку, натякають, що Христос є нижчим від Отця. Однак, якщо б це було істиною, то заперечувало б існування Трійці. Кілька з цих проблематичних висловів наведені нижче.

Значення слова народжений. Слово «народжений» щодо Ісуса вживається у декількох розуміннях. Перше, як видно із Мт. 1:20, Ісус був народжений у Своїй людській природі, а не в божественній. Ісус був Богом від вічності (Мих. 5:1), але у Вифлеємі Він прийняв на Себе ще одну природу, а саме, природу людини. Дух Святий наглядав за процесом зачаття Марії для того, щоб забезпечити безгрішність людської природи Христа. І слово «народжений» вжито тут відносно людської сторони походження Христа; воно аж ніяк не стосується Божественності Христа, того, що Ісус є Сином Божим. У часі і просторі Ісус Христос проголошений Сином Божим (Пс. 2:7; Дії 13:32-33; Рим. 1:4). Усі ці тексти наголошують, що синівство Ісуса як Сина Божого є виправдане та перевірене в результаті воскресіння, але не воскресіння зробило Їого Сином Божим. Ісус уже перед тим був Сином Божим – від самої вічності. Таким чином, Псалом 2:7 та Дії 13:33 підкреслюють, що слово «народжений» відноситься до публічного проголошення Божественного синівства Христа (а не походження Їого синівства).⁴²

Значення слова «первороджений (перворідний)». Ті, хто заперечує Божественність Ісуса Христа, часто посилаються на слово «перворідний». Якщо це слово, вважають вони, стосується Христа, то воно повинно наводити на думку, що Він мав початок у часі. Однак і вивчення лексичного

значення, і розгляд у контексті того, як вживається слово «перворідний», дає підстави для різних варіантів розуміння цього слова. У старозаповітному середовищі наголос переважно робився на статусі найстаршого сина. Він був наділений привілеєм отримати подвійний спадок (5М. 21:17), мав переваги над іншими членами сімейства (1М. 27:1-4, 35-37), ставлення до нього було особливим і кращим (1М. 43:33), і він користувався особливою повагою інших (1М. 37:22). У переносному значенні це слово означає перевагу або панування (2М. 4:22, Єр. 31:9),⁴³ і в такому самому значенні вживається щодо Христа. У Посланні до колосян 1:18, де про Христа говориться як про первородженого, значення є зрозумілим: як перворідний, Христос є Головою Церкви і виступає першим у всьому.⁴⁴ У Посланні до євреїв 1:6 панування Христа як перворідного видно з того, що ангели вклоняються Йому. А поклоніння допустиме лише Богові. Псалом 88:28 напевне є одним із найбільш зрозумілих пояснень слова «перворідний». Це місце – приклад синтетичної поезії у євреїв, якій притаманне, щоб друга строфа пояснювала першу. У цьому месіанському псалмі Бог стверджує, що Месія буде «перворідним», тобто найвищим із земних царів. Слово «перворідний» тлумачиться як такий, що панує над царями всієї землі. Як лінгвістичне, так і екзегетичне вивчення цього слова засвідчує, що «перворідний» наводить на думку: статусом Ісуса є те, що Він є Месією.

Значення слова «єдинородний». Слово «єдинородний» (грец. *monogenes*) (пор. Ів. 1:14, 18; 3:16; 1Ів. 4:9) говорить не про початкову точку існування у часі, а скоріше означає, що Ісус, як Однороджений Божий Син, є «унікальним», «єдиним у Своєму роді», «єдиний представник Свого виду».⁴⁵ Слово «єдинородний» вживається для того, щоб по-особливому виділити Ісуса з поміж усіх небесних і земних істот.⁴⁶ У книзі Буття (1М. 22:2, 12, 16) відображена концепція «єдиного, цінного», яким бачив батько Авраам свого сина Ісака.⁴⁷ Апостол Іван описує ту славу, яку випромінював єдиний Божий Син – ніхто інший не міг відобразити славу Отця (Ів. 1:14); більше того, Син пояснював Отця, і ніхто, крім Сина, не міг пояснити Отця. Саме Свого єдиного Сина Бог послав у цей світ, і вічне життя було забезпечене тільки через єдиного Сина Божого (Ів. 3:16). Вивчаючи відповідні місця Писання, переконаємося, що слово «єдинородний» не говорить про початок існування Христа, а скоріше відображає поняття унікальності Особи Христа. Христос був унікальним як Божий Син, посланий Отцем із небес.

БОЖІ ПОСТАНОВИ

ВИЗНАЧЕННЯ БОЖОЇ ПОСТАНОВИ

У самій вічності Божі постанови спричинили минуле і означають повний Божий контроль над кожним царством та над усіма подіями. Ці постанови

відображені у Посланні до ефесян 1:11, в яких Він «все чинить за радою волі Своєї». Сьомий пункт «Вестмінстерського короткого визнання» стверджує: «Божі постанови є Його вічні цілі, постановлені згідно з радою Своєї волі, за допомогою яких для Своєї власної слави Він наперед постановив, що повинно відбуватися». У кінцевому результаті є тільки два погляди: або Господь є Паном і має абсолютний контроль над усім світом та всесвітом, або ж Бог не володіє абсолютним контролем, і в цьому випадку і світ, і всесвіт рухається у супереч святій Божій волі. Звісно, вірним є перше твердження; світ не керується випадком. Бог має абсолютний контроль. Також ми повинні ствердити, що людина сама є відповідальною за свої гріховні дії. Бог ніколи не є автором гріха, і Його суверенітет ніколи не відміняв відповідальності людини.

ХАРАКТЕРИСТИКИ БОЖОЇ ПОСТАНОВИ

Божя постанова є єдиним планом, який охоплює усе. Ніщо не перебуває поза Божим суверенним пануванням. Послання до ефесян 1:11 наголошує, що «все» повинно пройти через Божу постанову. Оскільки усі речі охоплені Божим суверенним планом, інколи говорять про це в однині – це одна Божя постанова.

Та постанова, яка собою покриває все, була утверджена в минулому у вічності, але вона виявляється у часі. Віруючий був вибраний Богом ще у вічності (Еф. 1:4; вислів «перше закладення світу» рівнозначне з фразою «від самої вічності»⁴⁸ Спасіння віруючого та його покликання також має відношення до Божої постанови в минулому у вічності (2Тим. 1:9). У цьому вірші наголошується, що все є згідно «волі Своєї». Слово «воля» (в англійському перекладі «мета», грец. *prothesin*) підкреслює прийняття Богом рішення або Боже рішення у покликанні та спасінні віруючого. А рішення щодо Христа, те, що Він має прийняти людську природу та пролити Свою кров за людство, також було прийняте «іще перед закладами світу» (1Петр. 1:20).

Ця постанова є розумним планом, тому що Бог, Який є розумним, спланував усе у найкращий спосіб. У Посланні до римлян 9-11 Павло обговорює всевладність Господа та вибір Богом Ізраїлю і завершує цю «важку для розуміння» частину послання словами, що звеличують мудрість Божу в Його суверенних діяннях (Рим. 11:33-36). Своім розумом ми не спроможні осягнути мудрість Божу й пізнати Його, і Його рішення не можемо розгадати так само, як упізнати когось по відбитках ніг на піску. Бог ні в кого не питав поради, і ніхто не був радником Йому. Через те, що Господь знає все, Він контролює та керує всіма подіями для Своєї слави та нашого добра (див. Пс. 104:24; Пр. 3:19). Ця постанова відповідає суверенній Божій волі – Він діє, як Йому до вподоби. Бог не підлаштовує свої плани під події з історії людства, а навпаки – Його постанови скеровують історію людства. Дан. 4:35 охоплює все: Бог «діє згідно зі Своєю волею» у царстві ангелів так само, як і серед тих, хто проживає на землі. У контексті книги Даниїла Бог визначає курс історії людства і настановляє правителів над царствами

землі (Дан. 2:21, 31-45). Він утвердив Свої постанови, будвши повністю вільним та незалежним від чого-небудь чи кого-небудь.

Ця Божя постанова має два аспекти. (1) Спрямовуюча Божя воля. Є основоположні речі, Автором яких є Бог, і Він активно звершує усі події. Він творить (Іс. 45:18), Він контролює всесвіт (Дан. 4:35), Він настановляє царів та влади (Дан. 2:22), Він вибирає людей, які мають спастися (Еф. 1:4).

(2) Допускаюча воля Божя. Хоч Бог і постановив усі речі, Він може активно здійснювати їх, або звершуючи особисто, або за допомогою інших, другорядних, справ. Наприклад, гріховні дії – вони не руйнують Божих задумів, але Бог не є виконавцем цих гріховних дій. Вони є враховані в Божій постанові, і вони є частиною Його вічного плану та Його мети, але, тим не менше, людина є відповідальною за гріховні дії. Отже, «ми повинні бачити різницю між Божою постановою та її здійсненням».⁴⁹ Усі діяння, включаючи і гріховні, підкоряються вічному Божому планові, але Він не є прямим виконавцем цих дій. Наприклад, коли народ ізраїльський вимагав царя, щоб той панував над ним, то він грішив проти Бога (1Сам. 8:5-9, 19-22). Але Господь передпризначив, що цей цар вийде із роду Авраама (1М. 17:6, 35:11), який буде Месією. Люди згрішили, але Божий план здійснився.

Мета цієї постанови – це слава Богові. Створення світу було сплановане, щоб виявити славу Божу (Пс. 18:1). Велич небес та краса рослинного і тваринного світів відображають славу Божу. Божя суверенна дія, через яку Він передпризначив віруючих на спасіння (Еф. 1:4-5) є «на хвалу слави благодаті Своєї» (Еф. 1:6, 11-12). Бог прославляється через вияв Своєї безумовної благодаті (див. Рим. 9:23, Об. 4:11).

Хоч ця Божя постанова охоплює собою всі речі, людина залишається відповідальною за гріховні вчинки. Ця теза відома як «антиномія» і є важливою у розумінні вчення, що хоч Бог є суверенний і призначив усі речі, та людина однаково відповідає за свої гріховні вчинки. Слово «антиномія» походить від грецького слова *anti*, що означає «проти», і слова *nomos*, – «закон». Звідси, антиномія – це щось таке, що є проти закону чи проти людського розуміння. Антиномія, звичайно, є такою лише у розумі людини; із Богом немає ніякої антиномії.

У Діях 2:23 Петро пояснив, що Ісус помер згідно з «певним планом та Божим передбаченням». Слово «план» (грец. *boule*) наголошує, насамперед, на визначеній Божій волі або Його рішенні. Передбачення є неточним еквівалентом і висуває ідею не просто попереднього знання, але й дії. Отже, Христос помер згідно з Божим рішенням, яке було прийняте ще далеко у вічності; та все ж Петро вважає людей винуватими у смерті Христа, промовляючи: «ви руками беззаконників розіп'яли та забили» Христа. І хоч смерть Христа була результатом Божої постанови та Божого плану, злі люди були відповідальними за Його смерть.

Так само у книзі пророка Авакума 1:6 Бог пояснив пророкові, що Він піднімав халдеїв для того, щоб покарати Свій неслухняний народ у Юдеї. Та коли

халдеї зробили свою справу, Бог вважав їх відповідальними за неї (Ав. 1:11). Отже, хоч Бог і постановив усе, людина є відповідальною за свої гріхи.

Деякі аспекти цієї постанови виконуються самими людьми, що відрізняє Божу постанову від фаталізму. Божа постанова не може бути фаталізмом, тому що включає у себе не тільки кінцевий результат, а й засоби здійснення. Наприклад, у Божу постанову входить те, що певні люди є вибраними для спасіння, однак ніхто не спасається без проголошення Євангелії. З одного боку ця постанова свідчить, що віруючі були вибрані у Христі ще перед закладами світу (Еф. 1:4), однак хтось повинен донести до людини добру вістку, щоб дати їй можливість повірити і спастися (Дії 16:31). Щодо спасіння, то Бог використовує людей у євангелізації для того, щоб здійснити Свою постанову.

ВИЯВЛЕННЯ БОЖОЇ ПОСТАНОВИ⁵⁰

У матеріальній сфері. Створення світу та всесвіту в усіх його аспектах підкоряється Божествинній постанові Бога (Пс. 32:6-11). Шостий вірш підкреслює, що небо і земля були створені указом Божим і що Він керує ними від покоління до покоління. Більше того, Бог також призначив народам межі їхнього проживання (5М. 32:8; Дії 17:26). Також була визначена тривалість життя людини (Йов. 17:5), а також і те, як ми відійдемо з життя (Ів. 21:19; 2Тим. 4:6-8).

У соціальній сфері. Бог настановив сім'ю (1М. 2:18) і заповів, що шлюб повинен бути нерозривним (Мт. 19:1-9); постанова про шлюб також включала в себе народження дітей (1М. 1:28; 9:1, 7). Бог також установив владу (Рим. 13:1-7); більше того, Він є Той, Хто настановляє та скидає царів (Дан. 2:21; 4:35). Бог всемогутнім чином вибрав Ізраїль і утвердив його як народ (1М. 12:1-3; 2М. 19:5-6). Незважаючи на падіння Ізраїлю, Бог призначив його майбутнє відродження під пануванням Месії (Йоїл. 3:1-21; Зах. 14:1-11), і те, що всі народи прийдуть під урядування Месії (Пс. 2; Зах. 14:12-21). Хоч Церква була призначена ще у вічності, однак те, що Бог об'єднає євреїв із поганями в одне ціле в Христовому Тілі, було виявлене лише в новозаповітний час (Еф. 2:15; 3:1-13).

У духовній сфері. (1) Порядок постанов. У намаганні визначити зв'язок між Божою всемогутністю та свободою вибору людини в питанні спасіння люди дебатували упродовж століть. Різниця у поглядах відображається у тому, як різні люди бачать порядок постанов. Таблиця, яка подається на попередній сторінці, відображає ряд поглядів щодо вибрання, гріхопадіння та застосування милості для вічного життя.⁵¹

(2) Гріх та постанова. Ось деякі додаткові висновки, які стосуються гріха. Бог може дозволити людям чинити зло (Рим. 1:24-28). Тим не менше, Бог ніколи не був автором зла і ніколи не пропонує зло людям (Як. 1:13). Бог прямо запобігає злу (2Кор. 2:7). Бог може керувати злими вчинками людини для того, щоб досягти Своєї мети (Дії 4:27-28).

ПОРЯДОК БОЖИХ ПОСТАНОВ (Б. Ворфілд, **План спасіння**, репринт Grand Rapids: Eerdmans, 1977, ст. 31.)

Супраласаріани (неповне викуплення)	Інфраласаріани (неповне викуплення)	Аміралдіани (повне викуплення)	Лютерани	Веслі	Римо-Католики
Вибрання деякого з людей для вічного спасіння.	Допущення гріхопадіння людини є рівноцінним провині, згіршенню та цілковитій нездатності.	Допущення гріхопадіння людини є рівноцінним погіршенню та моральній нездатності.	Допущення гріхопадіння людини є рівноцінним провині, згіршенню та цілковитій нездатності.	Допущення гріхопадіння людини є рівноцінним провині, згіршенню та цілковитій нездатності.	Допущення гріхопадіння людини дорівнює втраті надприродної праведності.
Допущення гріхопадіння людини є рівноцінним провині, згіршенню та цілковитій нездатності.	Вибрання деяких людей до життя в Христі.	Христовий дар для того, щоб зробити спасіння можливим для всіх.	Дар Христа для того, щоб заплатити за гріхи світу.	Дар Христа для того, щоб заплатити за гріхи світу.	Дар Христа для того, щоб запропонувати заплату за гріхи людства.
Дар Христа є для того, щоб визволити вибраних і дати можливість усім спаситися.	Дар Христа є для вибраних і дати можливість усім спаситися.	Вибрання деякого для наділення даром моральної спроможності.	Дар милості Божої та її засобів для того, щоб бути поєднаним із спасючою благодаттю.	Передача усім первородного гріха та дар достатньої благодаті для усіх.	Встановлення церкви, таїнства, щоб застосувати плату Христа за нас.
Дар Святого Духа є для того, щоб спасти викуплених.	Дар Святого Духа є для того, щоб спасти викуплених.	Дар Святого Духа є для опрацювання моральної спроможності у вибраних людях.	Передпризначення до життя тих людей, які не відкидають засоби дії благодаті.	Передпризначення для життя тих, хто покращує достатню благодать.	Використання плати Христа через таїнства, під керівництвом другогородних справ.
Забезпечення усіх викуплених та відроджених людей.	Забезпечення усіх викуплених та відроджених людей.	Освячення Духом.	Освячення через засоби дії благодаті.	Освячення усіх, хто працює з достатньою благодаттю.	Зростання в святому житті всіх, для кого таїнства є актуальними.

Бог не змушує людину грішити, однак у Божому суверенному плані враховане все. Бог визначає межі зла та відміння ї забороняє зло (Йов. 1:6-12). Бог обмежив диявола при випробовуванні Йова.

(3) Спасіння та постанова. Бог вибрав та передпризначив віруючих на спасіння ще з часів перед закладами світу (Еф. 1:4-5; 2Тим. 1:9). Він постановив об'єднати юдеїв та поган у єдине Тіло Христа (Еф. 3:11). Бог вибрав віруючих для індивідуальних благословень (Рим. 8:28).

ВІДПОВІДІ НА ЗАПЕРЕЧЕННЯ

Заперечення: ця постанова не враховує свободи волі людини. Божа постанова враховує відповідальність у діях людини, і людина вважається відповідальною за рішення грішити. Концепція Божого суверенітету та людської відповідальності є антиномією, але лише у розумі людини. Щодо Бога, то тут немає ніякої непослідовності; більше того, автори Біблії не розглядають це як якусь непослідовність (пор. Дії 2:23 – Петро у цьому не бачив ніякої суперечності). Слід також відмітити, що Бог здійснює Свою постанову не завжди через безпосереднє втручання, а, скоріше, через другорядні речі. Отже, грішна людина поступає згідно зі своєю гріховною природою. Усі її вчинки враховані в Божій постанові, і відповідальність за них несе людина. На додаток до цього, є ще й різниця між віруючими і невіруючими. Невіруюча людина змушена своєю гріховною природою приймати рішення, засновані на своїй грішній натурі.

Заперечення: Божа постанова робить необов'язковою проповідь Євангелія. Це заперечення також належить до антиномії у розумі людини. Павло навчав, що Бог передпризначив певних людей на спасіння (Еф. 1:5-11) та доктрини вибрання (Рим. 1:1; 8:30; 9:11), але з такою ж ревністю він навчав і про необхідність проповідування Євангелія для того, щоб інші могли спастися (Дії 16:31; Рим. 10:14-15; 1Кор. 9:16). Люди неспасенні не тому, що спасіння для них не було призначене, а через те, що вони відкинули віру в Євангеліє.

ПІДСУМОК

Божі постанови мають дуже практичні наслідки. (1) Ми повинні перебувати у благоговінні перед великим Богом, Який є мудрим, могутнім та люблячим. (2) Ми можемо довірити все наше життя Всемогутньому Богові. (3) Ми повинні тішитися чудом нашого спасіння – тим, що ми були вибрані Богом ще у вічності. (4) Ми повинні залишатися в спокої, спостерігаючи бурхливі світові події та знаючи, що Бог всемогутнім чином контролює (але це не означає бути байдужим). (5) Бог вважає людей відповідальними за гріх, хоч гріх не руйнує Божих планів, і Господь не є автором гріха. (6) Це вчення перешкоджає гордості людини. Людина у своїй гордості бажає керувати своїм життям, а визнання того, що Господь є всемогутнім, допомагає їй упокоритися.

ХРИСТОЛОГІЯ: ДОКТРИНА ПРО ІСУСА ХРИСТА

ПЕРЕДІСНУВАННЯ ТА ВІЧНІСТЬ ХРИСТА

Вічність та божественність Христа є нерозривно поєднаними. Ті, хто заперечує Його вічне буття, заперечують і Його божественність. Якщо ж божественність Христа визнається, то тоді немає ніяких проблем із визнанням Його вічного буття.

ПРЯМИЙ ДОКАЗ

Новий Заповіт. У Новому Заповіті є багато місць, які явно стверджують вічне буття Христа.

(1) Івана 1:1. Слово «було» у вірші «на початку було Слово» у грецькій мові «*hen*» має недокоаний час, що підкреслює проваджене існування у минулому часі. Речення слід було б перекласти так: «на початку Слово було постійно існуюче». Спосіб вислову, вибраний апостолом Іваном, відсилає нас до вічності, аж до походження всесвіту. Іван підкреслив: незалежно від того, наскільки далеко людина може подивитися назад у минуле, Слово постійно існувало.¹

(2) Івана 8:58. Хоч Авраам жив дві тисячі років перед Христом, Христос міг сказати: «перш ніж Авраам був, Я є». Незважаючи на те, що Ісус народився у Вифлеємі, Він стверджує, що існував ще до Авраама. Тут знову важливо відмітити граматичний час. Перед тим як Авраам був народжений, Христос уже постійно існував. Твердження «Я є», звичайно, є вказівкою на божественність Христа та твердження Христової рівності з Ягве. Вислів «Я є» сягає 2М. 3:14, де Господь засвідчує про Себе як «ТОЙ ЩО Є».²

(3) До євреїв 1:8. Із в. 8 автор Послання до євреїв починає серію старо-заповітних цитат. Своєрідною передмовою до цього є слова: «А про Сина говорить». Отже, наступні твердження стосуються Христа, і відповідно вислів «престол Твій, о Боже, на вік віку» також має відношення до вічного буття Христа.

(4) До колосян 1:17. Павло стверджує: «Він є перший від усього», наголошуючи ще раз на вічному бутті та передіснуванні Христа через використання теперішнього граматичного часу.

Старий Заповіт. (1) Михея 5:1. Тут наголошується, що «і віддавна постання Його, від днів віковічних». Хоча Ісус був народжений у Вифлеємі (що пророкує цей вірш), це не було початком Його існування – Він був «від днів віковічних».

(2) Ісаї 9:6. Тут Ісус названий «Отцем вічності». Це не означає, що Христос є Отцем, тому що Вони є двома різними Особами у Трійці. Не означає це також, що Христос посідає титул Отця. Значення цього слова свідчить як про передіснування Христа, так і про Його вічне буття.

Непрямий доказ. (1) Небесне походження Христа є доказом Його вічного буття. Євангеліє від Івана 3:13 підкреслює, що Христос «зійшов із небес». Якщо Христос зійшов із небес, тоді народження у Вифлеємі не може бути початком Його існування. Цей текст свідчить про те, що Він пробував на небесах ще до того, як прийшов на землю. Тому Він є вічним (пор. Ів. 6:38).

(2) Чини Христа перед Його втіленням засвідчують Його вічне існування. У Ів. 1:3 зазначається, що Христос створив «усе» (наголошується слово «все»). Якщо Він створив усі речі, то повинен бути вічним (пор. 1Кор. 8:6).

(3) Титули Христа є доказом Його вічного буття. (а) *Ягве.* У Ів. 12:41 зазначено, що пророк Ісаїя бачив «Його славу» – за контекстом це сказано про Христа. Однак апостол Іван наводить цитату з Ісаї 6:10, де чітко говориться про Ягве (пор. Іс. 6:3, 5). Таким чином, Ісаїя ставить Ісуса на один рівень із Ягве, Господом Старого Заповіту; оскільки ж Ягве вічний, то Ісус також є вічним. (б) *Адонай.* У Євангелії від Матвія 22:44 Ісус цитує Пс. 109:1: «промовив Господь Господові моему», наголошуючи, що ці слова стосуються Його Самого. Слово «Господь» тут означає «Адонай», це одне зі старозаповітних імен Бога. Коли Ісус названий іменем Адонай, то Він є вічний, тому що Бог є вічний.

(4) Богоявлення доводять Його вічне буття. Богоявлення можна визначити так: «Це є друга Особа Трійці, Яка таким чином з'являється у людській подобі... Один із Трьох, Хто названий Господом, або Ягве у тому випадку, який записаний у 1М. 18, і який повинен вважатися за другу Особу Трійці».³ Ототожнення Христа з Господнім ангелом (богоявлення) можна продемонструвати наступним способом: ангел Господній визнається за Божество. До Нього звертаються як до Бога (Суд. 6:11, 14; у в. 11 Він названий Ангелом Господнім, а у в. 14 – Господом). В інших випадках Ангел Господній відрізняється від Ягве, бо звертається до самого Ягве (Зах. 1:11; 3:1-2; пор. 1М. 24:7). Ангел Господній не міг бути Духом або Отцем, тому що ні Дух, ні Отець ніколи не являлися у фізичній формі (пор. Ів. 1:18). Після втілення Ісуса Ангел Господній більше ніколи не з'являється. Ніде більше не згадується про Ангела Господнього в Новому Заповіті; Він перестає з'являтися після народження Ісуса.

СТАРОЗАПОВІТНІ ПРОРОЦТВА ПРО ІСУСА ХРИСТА

ПРОРОЦТВА, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ПОХОДЖЕННЯ ІСУСА

Народження від діви (непорочне народження). Бут. 3:15 відоме як *першоевангеліє (protevangelium)*, бо тут є перше пророцтво (блага вістка) про Ісуса. Між сатаною та Месією буде ворожнеча, і Він тут названий «її насіння». Ці два слова стосуються тільки Марії і вказують на непорочне народження. Месія народився лише від Марії, і в Мт. 1:16 на цьому також наголошується через фразу «із неї» (грец. *hes*); це займенник жіночого роду, який підкреслює, що Ісус був народжений без усякої участі у цьому Йосипа.

Рід Сима. Особливе ім'я «Господь, Симів Бог» в 1М. 9:26 вказує на збереження правдивої релігії серед нащадків Сима.⁵ Лінія Сима в кінцевому результаті принесе благословення для родин двох інших синів Ноя; більше того, ще характерніше ім'я «Господь» (Ягве) наводиться як таке, «що відноситься до Його об'явлення та Божої постанови визволення людства».⁶ Значення слів «Симів Бог» наводить на думку, що «Бог підтримуватиме із насліддям Сима цілком незвичайні стосунки, надаючи їм перевагу через відкриття Своєї волі».

Рід Авраама. У 1М. 12:2 Бог пообіцяв Авраамові: «Я зроблю великим ім'я твоє». Це означало, що Месія вийде з насліддя Авраамового і що в ньому «усі народи землі будуть благословенні». Мт. 1:1 та Гал. 3:16 тлумачать цю обітницю (пор. 1М. 13:15), яка виповнилась у Христі.

Рід Ісака. Саме через насліддя Ісака Господь постановить Свій Заповіт і зілзе Свої благословення (1М. 17:19).

Рід Якова. Лінія месіанських благословень звужується, скоріш за все, для того, щоб благословення прийшли не через Ізмаїла, а радше через Якова (1М. 25:23, 28:13). У 4М. 24:17 наголошується, що володар («берло») прийде через насліддя Якова, який розіб'є ворога та переможе (в. 19) (пор. Рим. 9:10-13).

Рід Юди. 1М. 49:10 стверджує, що Месія, як цар, прийде із племені Юди. Месія, що з племені Юдиного, володітиме «скіпетром». «Цар тримав скіпетр у своїй руці, коли промовляв на всенародних скликаннях. А коли він сідав на свій трон, то тримав скіпетр між ступнями ніг, нахиливши його на себе».⁷ Цей вірш також пояснює, що Юда підтримуватиме рід, аж поки не прийде Шіло. Слово «Шіло» перекладається по-різному: як титул Месії, що означає «людина миру»;⁸ Месія як «примиритель», «миротворець».⁹ Месія буде людиною миру (пор. Пс. 72:7; 122:7; Єр. 23:6; Зах. 9:10). «Аж поки не прийде Шіло» може бути перекладене «аж поки не прийде Той, Кому це належить». «Що Йому буде послух народів» – ця фраза підкреслює панування Месії над народами в Тисячолітньому Царстві.

Рід Давида. Месія буде з насліддя Давида (2Сам. 7:12-16). У цій обітниці Давидові (в. 16) Господь вказує, що Його нащадок (Месія) матиме довговічне панування («дім»). Він пануватиме («престол») над народами («царство»), і Його панування буде «вічне». Псалом 89 говорить про цю обітницю ще ширше.

СТАРОЗАПОВІТНІ ПРОРОЦТВА ПРО ІСУСА ХРИСТА

Тема	Пророцтво	Писання
Походження Ісуса	Непорочне народження Рід Сима Рід Авраама Рід Ісака Рід Якова Рід Юди Рід Давида	1М. 3:15 1М. 9:26 1М. 12:2 1М. 17:19 1М. 25:23, 28:13 1М. 49:10 2Сам. 7:12-16
Народження Ісуса	Спосіб народження Місце народження	Іс. 7:14 Мих. 5:2
Життя Ісуса	Його предтеча Його місія Його служіння Його вчення Його проголошення Його відкинення	Іс. 40:3 Іс. 61:1 Іс. 53:4 Пс. 78:2 Зах. 9:9 Пс. 118:22
Смерть Ісуса	Болюча смерть Насильницька смерть	Пс. 16:10 Пс. 68:18
Перемога Ісуса	Його воскресіння Його вознесіння	Пс. 16:10 Пс. 68:18
Царювання Ісуса	Як суверенний цар Від звеличеного Єрусалиму З владним правлінням У мирній справедливості Для радісного відновлення	Пс. 2 Пс. 24 Іс. 9:6-7 Іс. 11 Іс. 35:1-10

ПРОРОЦТВА, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ НАРОДЖЕННЯ ІСУСА

Спосіб народження. У Іс. 7:14 обіцяний знак невірному царю Ахазу. А пророцтво полягало у тому, що діва породить Сина, Який буде названий Еммануїлом, що означає «Бог із нами». В усіх восьми випадках, коли у Старому Заповіті зустрічається слово «діва» (гебрейське «almah»), «воно ніколи не означає дівчину, яка втратила невинність».¹⁰ Цей уривок має

двоє виповнення, як у близькому часі, так і в майбутньому: у близькому майбутньому ці слова виконались через народження Магер-шалал-гаш-баз (Іс. 8:3), а у віддаленому майбутньому – при народженні Ісуса. Мт. 1:23 подає пояснення цього тексту.

Місце народження. Мих. 5:2 вказує на Вифлеєм як на місце народження Христа, маленьке місто, занадто незначне, щоб бути виділеним між містами Юди (пор. Іс. Н. 15:60), цілком інше, ніж Вифлеєм Завулонів (Іс. Н. 19:15). Матвія 2:6 подає доповнення на цей вірш.

ПРОРОЦТВА, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ЖИТТЯ ІСУСА

Його предтеча. Іс. 40:3 описує Івана Хрестителя, предтечу, який закликає людей до покаяння та до духовної підготовки, бо Царство Небесне наблизилось (Мт. 3:3, Ів. 1:23). Мал. 3:1 говорить про предтечу Месії як про посланця, який приготує дорогу для Нього. Мал. 3:1 та Іс. 40:4 є паралельними за думкою (пор. Мт. 11:10; Мр. 1:2-3).

Його місія. Іс. 61:1 пророкує, що Ісус буде помазаний Святим Духом на служіння. Це дасть Йому владу для проповіді Євангелія для убогих, для звільнення тих, хто у духовній неволі, а також для того, щоб сліпим дати зір (Лк. 4:18-19). У Іс. 9:1-2 передбачено, що Ісус буде зневажений цим суспільством та поганями. Це виповнилось, коли Ісус оселився у Назареті, а згодом і в Капернаумі (Мт. 4:15-16).

Його служіння. Іс. 53:4 описує Христа як Такого, що поніс людські болі, і, як стверджує Матвій, ці слова виповнились під час раннього служіння, коли Ісус зцілював хворих (Мт. 8:17). Іс. 35:5-6 та Іс. 61:1-2 сходяться у відповіді Ісуса на запитання Івана і підтверджують, що Його раннє служіння, яке полягало в зціленні сліпих, оздоровленні кривих, очищенні хворих на проказу, воскресінні мертвих та проповідуванні Доброї Новини для убогих – це, власне, й було виповненням пророцтв Ісаї (Мт. 11:5-6). Іс. 42:2-4 описує Ісуса як такого, що не був подібним на фарисеїв, не був сварливим чи суперечливим; Він добрий та співчутливий, Він не зламає слабого чи безсилового – Він їх заспокоїть. І саме тому багато хто з поган повірять у Нього (Мт. 12:19-12).

Його вчення. Пс. 78:2 пророкує, що Ісус навчатиме притчами, відкриваючи раніше заховані істини (Мт. 13:35).

Його проголошення. Зах. 9:9 передбачає славний прихід Ісуса, що в'їжджатиме в Єрусалим, наче цар, на молодому ослі (Мт. 21:5). Пс. 118:26 змальовує Христа як Того, Хто приходить до людей як їхній Визволитель, та описує людей, які благають у Нього допомоги та визволення (Мт. 21:9). У Пс. 110:1 Ісус описаний як більший від Давида; Він є Той, Кого Давид визнавав як Господа, і Той, Хто в кінцевому результаті упокорить Своїх ворогів (Мт. 22:44).

Його відкинення. Пс. 117:22 пророкує, що Ісус буде відкинений. Юдейський народ відкине Христа – наріжний камінь, без якого неможливо

звести цілісну будівлю, буде відкинений юдейським народом (Мт. 21:42). Іс. 29:19 передбачає, що люди служитимуть Христу лише на словах, але справжньої покори не буде (Мт. 15:8-9). У Зах. 13:7 сказано: Христос буде покинутий у найважчий момент усіма Своїми друзями (Мт. 26:31). Разом з Єремією (18:1-2; 19:1-15; 32:6-9) та Захарією (11:12, 13) пророки Старого Заповіту пророкували, що Христос буде виданий за тридцять срібняків (Мт. 27:9-10).

ПРОРОЦТВА ПРО СМЕРТЬ ІСУСА

Мученицька смерть. Пс. 22 змальовує страждання Ісуса. Тут Давид використовує багато поетичних висловів, щоб яскравіше зобразити глибину Ісусових мук. Характерно, що ці, здавалося б, суто мовні звороти, справдилися буквально, коли Христос постраждав від рук Своїх ворогів.¹¹ Пс. 22:1 подає пророцтво про те, що Ісус, присуджений понести гріх всього світу, скрикне на хресті (Мт. 27:46; Мр. 15:34). У в. 7 описані перехожі, які насміхалися з Нього (Мт. 27:43). В. 8 пророкує про тих, хто обкидав Його зневажливими словами (Мт. 27:43). У в. 16 знаходимо пророцтво про те, що руки та ноги Ісуса будуть пробиті (Ів. 20:25). В. 17 вказує, що ні одна з кісток Ісуса не буде переламана (Ів. 19:33-36). Сказано у Пс. 22:18 й про те, що солдати ділитимуть Його одяг (Ів. 19:24). У Пс. 22:24 пророчо передбачена молитва Ісуса до Отця у передчутті близької смерті (Мт. 26:39; Євр. 5:7).

Насильницька смерть. Ісая (52, 53) також описує майбутні страждання Ісуса. У Іс. 52:14 описано, як Христос буде знівечений через побиття бичем (Ів. 19:1).¹² Іс. 53:5 також пророкує бичування та насильницьку смерть Ісуса (Ів. 19:1, 18). Іс. 53:7 говорить про Месію як про мовчазного та покірного Агнця, Який ведений на смерть (Ів. 1:29).

ПРОРОЦТВА ПРО ПЕРЕМОГУ ІСУСА ХРИСТА

Його воскресіння. Апостол Петро в Дії 2:27-28 згадує слова Давида про надію у Пс. 16:10, відмічаючи, що ці вірші були пророцтвом про воскресіння Ісуса (Дії 2:24). Вони не збулися через Давида, бо Давид помер і був похований (Дії 2:29); отже, тут йшлося про воскресіння Ісуса (Дії 2:31; пор. Дії 13:35). Псалом 21:22 також стосується Ісуса, що підкреслено у Євр. 2:12, коли Христос висловлює хвалу Богові за Своє воскресіння.

Його вознесіння. Псалом 67:18 пророчо передбачає призначений Богом час закінчення земного життя нашого Господа (пор. Еф. 4:8).

ВИКОНАННЯ ПРОРОЦТВ ПРО ІСУСА ХРИСТА

Тема	Пророцтво Старого Заповіту	Виконання у Новому Заповіті
Рід Авраама	1М. 12:2	Мт. 1:1; Гал. 3:16
Рід Юди	1М. 49:10	Мт. 1:2
Рід Давида	2Сам. 7:12-16	Мт. 1:1
Непорочне народження	Іс. 7:14	Мт. 1:23
Місце народження – Вифлеєм	Мих. 5:2	Мт. 2:6
Предтеча – Іван	Іс. 40:3; Мал. 3:1	Мт. 3:3
Цар	4М. 24:17; Пс. 2:6	Мт. 21:5
Пророк	5М. 18:15-18	Дії 3:22-23
Священик	Пс. 110:4	Євр. 5:6-10
Понесе гріх світу	Пс. 22:1	Мт. 27:46
Буде осміяний	Пс. 22:7,8	Мт. 27:39, 43
Пробиті руки та ноги	Пс. 22:16	Ів. 20:25
Костей Йому не зламають	Пс. 22:17	Ів. 19:33-36
Кидання жеребка	Пс. 22:18	Ів. 19:24
Молитва Ісуса	Пс. 22:24	Мт. 26:39; Євр. 5:7
Буде знівечений	Іс. 52:14	Ів. 19:1
Бичування та смерть	Іс. 53:5	Ів. 19:1, 18
Воскресіння	Пс. 16:10; 22:22	Мт. 28:6; Дії 2:27-28
Вознесіння	Пс. 68:18	Лк. 24:50-53; Дії 1:9-11

ПРОРОЦТВА, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ЦАРЮВАННЯ ІСУСА ХРИСТА

Численні уривки Старого Заповіту стосуються панування Ісуса в Тисячолітньому Царстві на землі. Пс. 2 описує становлення Ісуса як Царя в Єрусалимі, Його панування над народами землі (Пс. 2:6-9). У Пс. 24:7-10 описано в'їзд царя, який отримав перемогу і з тріумфом повертається до Єрусалиму, щоб панувати. Іс. 9:6-7 змальовує Ісуса як Сина Божого в Його могутньому пануванні. Іс. 11:1-16 зазначає, що панування Ісуса буде справедливим (в. 1-5),

мирним (в. 6-9) і поширюватиметься на відновлений Ізраїль та народи світу (в. 10-16). Ис. 24:23 містить пророцтво про те, що Христос пануватиме в Єрусалимі. У Ис. 35:1-10 наголошено на благословенні відновленої землі та народу Ізраїлю у царстві Месії. Дан. 7:13-14 підкреслює, що панування Христа буде над усіма людьми і народами. Зах. 14:9-21 містить у собі пророцтво про знищення ворогів Ізраїлю та панування Ісуса над народами землі.

ВТІЛЕННЯ ІСУСА ХРИСТА

ЗНАЧЕННЯ ВТІЛЕННЯ ІСУСА

Слово «втілення» означає «у тілі, у плоті», і ним позначається процес, через який вічний Божий Син прийняв ще одну, додаткову, природу – людську. І сталося це через народження від діви. Результатом цього є те, що Ісус навіки залишається у незаплямованій Божественності, яку Він мав від самої вічності; але Він також має справжню, однак безгрішну, людську природу, яка поєднана в одній Особі назавжди (пор. Ів. 4:14; Фил. 2:7-8; 1Тим. 3:6).

РОЗ'ЯСНЕННЯ ВТІЛЕННЯ ІСУСА

Генеалогічне походження. Є два родоводи, які пояснюють і описують втілення Ісуса: у Євангелії від Матвія 1:1-16 та у Євангелії від Луки 3:23-38. Існують певні дискусії та суперечки щодо того, як співвідносяться ці два родоводи. Варто відмітити одну річ: ці дві генеалогічні лінії йдуть від Ісуса назад до Давида (Мт. 1:1; Лк. 3:31). Внаслідок цього підтверджується правдивість заяви Ісуса про те, що Він є спадкоємцем престолу Давида (пор. Лк. 1:32-33). Матвій, описуючи родовід Йосипа (в. 16), підводить до думки, що будь-який спадкоємець претендує на спадок через батька: отже, право на престол Давида Ісус успадкував від Йосипа, Свого названого батька.¹³ Лука ж описує походження Ісуса від Адама через Марію, «пов'язуючи Христа з пророчо передбаченим насінням жінки».¹⁴

Непорочне народження. Народженням від діви відбулося втілення Христа, і це гарантувало безгрішність Божого Сина. Саме з цієї причини народження від діви було таким важливим. Ис. 7:14 пророкує народження від діви, а у Мт. 1:23 знаходимо цьому пояснення і підтвердження пророцтва щодо народження Ісуса. У Мт. 1:23 відмічено, що Марія була «діва» (грец. *Parthenos* – «діва»)¹⁵ Обидва тексти із Євангелій Матвія та Луки чітко обстоюють вчення про народження Ісуса від діви. Мт. 1:18 підкреслює, що Марія завагітніла ще до того, як вийшла за Йосипа; більше того, цей же вірш вказує на те, що її вагітність була від Святого Духа. У Мт. 1:22-23

наголошено, що народження Христа було виповненням пророцтва про народження від діви, записаного в Іс. 7:14. Мт. 1:25 підкреслює, що Марія залишалась дівою аж до самого народження Христа. Лк 1:34 стверджує, що Марія не мала відносин із чоловіком узагалі, а в Лк. 1:35 ангел пояснює Марії, що її вагітність буде від того, що Святий Дух осінить її.¹⁶

ЛЮДСЬКА ПРИРОДА ІСУСА ХРИСТА

ЗНАЧЕННЯ ЛЮДСЬКОЇ ПРИРОДИ ІСУСА

Вчення про людську природу Ісуса є так само важливим, як і доктрина про Його Божественність. Ісус, якщо Він мав представляти грішне людство, повинен був бути людиною. Перше послання Івана було написано для того, щоб спростувати помилкове вчення, яке заперечувало людську природу Ісуса (пор. 1Ів. 4:2). Якщо Ісус не був справжньою людиною, то Його смерть на хресті була лише ілюзією; щоб померти за людство, Він повинен був бути справжньою людиною. Писання навчає про правдиву людську природу Христа. Однак воно також показує, що у Нього не було гріховності людини, Він не мав грішної природи (1Ів. 3:5).

ІСУС НАРОДИВСЯ ВІД ДІВИ

Непорочне народження Христа є основною (і біблійною) доктриною. Якщо Христос мав бути безгрішним, то Його народження повинно було відбутися саме так. Народившись від Йосипа, Він перейняв би гріховну природу людини. У Євангеліях є багато доказів, які підтверджують народження Ісуса від діви. Мт. 1:2-15 використовує дієслово в активній формі: «Авраам породив Ісака» (в. 2.). Однак у в. 16 є навмисний перехід на пасивну форму дієслів, які описують народження Христа. Дієслово у фразі «що з неї народився Христос» вживається у пасивній формі і підкреслює, що на відміну від інших чоловіків, які породили своїх синів, Йосип не породив Ісуса¹⁷ (для додаткової інформації див. попереднє обговорення).

ІСУС МАВ СПРАВЖНЄ ТІЛО ІЗ ПЛОТІ Й КРОВІ

Тіло Ісуса було таким, «як тіла інших чоловіків, окрім тих якостей, що були наслідком людського гріха та гріхопадіння».¹⁸ Євангеліє від Луки 1, 2, описуючи вагітність Марії та народження нею Ісуса, тим самим стверджує справжність Його людської природи. Ісус не був приви́дом, як навчали докетисти (прихильники христологічного лжевчення). Згодом, упродовж земного життя, Христа визнавали за юдея (Ів. 4:9), за теслю, в якого

були брати та сестри (Мт. 13:55). Врешті-решт, Він постраждав у Своєму людському тілі: Ісус пережив біль від бичування (Ів. 19:1), жах розп'яття (Ів. 19:18), а висячи на хресті, відчував спрагу, як будь-яка людина (Ів. 19:28). Ці фактори підкреслюють справжню людську природу Христа.

В ІСУСА БУВ ЗВИЧАЙНИЙ РОЗВИТОК

Євангеліє від Луки 2:52 описує, як Ісус розвивався: розумово, фізично, духовно та соціально. Він постійно вдосконалювався у пізнанні різних речей; Він зростав фізично; розвивався духовно (звісно, без будь-якої взаємодії з гріхом, оскільки Ісус був безгрішним від народження і до самої смерті); розвивався у Своїх соціальних відносинах. Його розвиток у цих чотирьох сферах був досконалим; «на кожному рівні свого розвитку Він був досконалим для цього рівня».¹⁹

ІСУС МАВ ЛЮДСЬКОГО ДУХА І ДУШУ

Ісус був цілком людською істотою, яка мала тіло, душу і дух. Перед смертю Ісус був схвильований у Своїй душі в очікуванні смерті (Ів. 12:27). Йому було властиве самоусвідомлення того, що Він мусить понести гріх світу, і супутнє з цим хвилювання. Надзвичайно яскравими словами в Ів. 11:33 описано відчуття, які переживав Ісус при смерті свого друга Лазаря, переживав Своїм людським духом.²⁰ В очікуванні Свого близького розп'яття Ісус був схвильований у Своєму людському дусі (Ів. 13:21); і коли Він нарешті помер, то віддав Свого духа (Ів. 19:30).

ІСУС МАВ ХАРАКТЕРНІ РИСИ, ПРИТАМАННІ ЛЮДИНІ

Під час посту в пустелі, Ісус був зголоднів (Мт. 4:2); коли разом з учнями проходив через Самарію, то втомився й зупинився біля криниці, щоб відпочити (Ів. 4:6). Він був спраглий від цілоденної подорожі на спеці (Ів. 4:7). Ісус також переживав людські емоції: Він оплакував смерть Свого друга Лазаря (Ів. 11:34, 35); виявляв співчуття до людей, які не мали добрих проводирів (Мт. 9:36). Він переживав сум та плакав над Єрусалимом (Мт. 23:37; Лк. 19:41).

ІСУС МАВ ЛЮДСЬКІ ІМЕНА

Його називали «Сином Давидовим», а це означало, що Ісус був нащадком царя Давида (Мт. 1:1). Його також називали Ісусом (Мт. 1:21), що відповідало старозаповітному імені, яке означає «Ягве спасає». Про Ісуса говориться як про Сина (Дії 17:31). Будучи людиною, Ісус є також посередником між Богом та людьми (1Тим. 2:5).

БОЖЕСТВЕННОСТІ ІСУСА ХРИСТА

ЗНАЧЕННЯ БОЖЕСТВЕННОСТІ ІСУСА

Упродовж перших століть історії церкви були групи людей, які відкидали справжню людську природу Ісуса. Сьогодні ж процвітає інша, протилежна крайність у богослов'ї. Однак Люїс мав рацію, коли сказав, що люди повинні щодо Ісуса прийняти якийсь один з варіантів, які є в їхньому розпорядженні: Він був або шахраєм, або фанатиком, або ж Господом. Крім того, знаючи все те, що зробив Ісус, просто неможливо вважати Його тільки «добрим учителем». Він претендував на набагато вищий рівень, ніж просто вчитель.

Визнати, що Ісус є Богом, – це не означає просто висунути думку, що Він є «подібний Богові». Христос є абсолютно рівним з Отцем у Своїй Особі та Своїх чинах. Він, Ісус, є необмеженим Божеством. Коментуючи фразу «(Ісус) був у Божій подобі» з Послання до филип'ян 2:6, Ворфілд говорить: «Він є проголошений у найбільш можливо виразній формі, що Він є такий самий в усьому, як Бог, щоб володіти всією повнотою атрибутів, які роблять Бога Богом».²¹

ВАЖЛИВІСТЬ БОЖЕСТВЕННОСТІ ІСУСА

Критика Божественності Ісуса є нападом на наріжний камінь християнства. Серцевиною ортодоксального вірування є визнання, що Ісус прийняв смерть за гріхи людей, аби спасти гинуче людство. Якщо б Ісус був лише людиною, Він не зміг би померти для спасіння світу. Саме через Його Божественність Його смерть мала виняткову цінність, і тому Він міг померти за весь світ.

ВЧЕННЯ ПРО БОЖЕСТВЕННОСТІ ІСУСА

Писання наповнене як особистими заявами Ісуса, так і свідченнями інших людей про Його Божественність. Євангеліє від Івана є особливо багатим на проголошення Божественності Христа.

Його імена. (1) Бог. У Посланні до євреїв 1:8 автор стверджує перевагу Ісуса над ангелами і те, що у Псалмі 44:6-7 йдеться про Нього. У згаданому Псалмі є такі слова: «а про Сина говорить». Цитуючи цей Псалом далі, автор говорить: «Престол Твій, о Боже, на вічні віки!», і далі знову – «і тому Бог». Обидва визначення слова «Бог» стосуються Сина (Євр. 1:8). Побачивши воскреслого Ісуса, Який показав Свої рани, Тома визнає: «Господь мій та Бог мій!» (Ів. 20:28). (Дехто з тих, хто заперечує Божественність Ісуса, дивним чином заявляють, що твердження Фоми є лише богохульством.) Послання до Тита 2:13 говорить про Ісуса як про «великого Бога і Спас

нашого Христа Ісуса».²² Правило Гранвіля Шарпа у грецькій граматиці говорить, що, коли два іменники сполучені словом-зв'язкою «і» (грец. *kai*) і якщо перший іменник має артикль, а другий не має артикля, то в такому випадку обидва ці іменники відносяться до того ж самого предмета чи речі. Отже, слова «Великий Бог» та «Спас» – відносяться до слів «Христа Ісуса». Ів. 1:18 засвідчує, що «Однороджений Син» – це стосується Христа, – «виявив був Бога Отця».²³

(2) Ісус у Своїх дискусіях із фарисеями продемонстрував, що Месія був кимсь більшим, ніж просто спадкоємцем Давида. Він їм нагадав, що Давид особисто називав Месію «мій Господь» (Мт. 22:44). У Посланні до римлян 10:9-13 апостол Павло говорить про Ісуса як про Господа. У в. 9 він наголошує, що саме визнання Ісуса Господом (Божеством) приводить до спасіння. У в. 13 Павло наводить цитату з книги Йоїла 2:32, коли пророк звертається до Господа, і послуговується цими ж словами, говорячи про Ісуса, тим самим стверджуючи рівність Його з Ягве Старого Заповіту. У Євр. 1:10 автор згадує Псалом 101:25 стосовно Ісуса, називаючи Його «Господь».

(3) Син Божий. Ісус заявляв, що Він є Сином Божим, і таких заяв було багато (пор. Ів. 5:25). Дуже часто це призводило до непорозумінь: деякі висловлювали думку, що це означає те, що Ісус є нижчим за Отця. Тим не менше, євреї розуміли, що означає це в устах Ісуса, і висували проти Нього звинувачення, що Він «робить себе рівним Богові» (Ів. 5:18).

Характеристики Ісуса. (1) Вічність. Ів. 1:1 стверджує вічне буття Христа. Дієслово «було» (у грецькій мові недоконаний час *hen*) з огляду на час стверджує Його постійне існування у минулому. У Посланні до євреїв автор використовує Псалом 101:25-27, щоб, говорячи про Ісуса, наголосити на вічності Бога.

(2) Всюдиприсутність. У Мт. 28:20 Ісус пообіцяв Своїм учням: «Я завжди з вами». Визнаючи, що Христос має людську природу так само, як і божественну, ми повинні ствердити, що за Своєю людською природою Він тепер перебуває на небесах, а за Своєю божественною природою є всюдиприсутнім.²⁴ Далі, визнання того, що Ісус проживає у кожному, хто вірує у Нього, вимагає й визнання того, що Він є всюдиприсутній (пор. Ів. 14:23; Еф. 3:17; Кол. 1:27; Об. 3:20).

(3) Всезнання. Ісус знав, що було в серці людини, і тому не мав потреби, щоб хтось свідчив Йому про людину (Ів. 2:25). Він розповів жінці-самарянці історію її життя, хоч до того не зустрічався з нею (Ів. 4:18). Його учні визнавали, що Ісус знав усе (Ів. 16:30). Те, що Ісус часто говорив про Свою смерть наперед, також свідчило про Його всезнання (пор. Мт. 16:21; 17:22; 20:18-19; 26:1-2).

(4) Всемогутність. Ісус мав владу над всіма небесами і над землею (Мт. 28:18). Він мав владу прощати гріхи – те, що може робити лише один Бог (пор. Мр. 2:5, 7, 10; Іс. 43:25; 55:7).

(5) Незмінність. Христос не змінюється; Він завжди один і той самий (Євр. 13:28). А це є характерною рисою Божественної Істоти (Мал. 3:6; Як. 1:17).

(6) Життя. Все твориво – людина, рослинний і тваринний світ – усе є живе, тому що було сповнене життям. Щодо Ісуса, то Він має життя у Самому Собі; не Він отримав життя – Він Сам є життям (Ів. 1:4; 14:6; пор. 36:9; Єр. 2:13).

Чини Ісуса. (1) Творець. Іван стверджує, що будь-що створене, не могло виникнути без того, щоб не бути створеним Ісусом (Ів. 1:3). У Кол. 1:16 засвідчено, що Ісус створив не тільки землю, а й небеса і царство ангелів.

(2) Той, що все утримує. У Кол. 1:17 записано, що Ісус є тією суцільною силою, що все підтримує у всесвіті. У Євр. 1:3 сказано про Ісуса як про Того, Хто «утримує все словом сили Своєї».²⁵ Це є сила, яка в грецькій мові виражена словом-часткою «*pheron*».

(3) Той, що прощає гріхи. Тільки Бог може прощати гріхи. І той факт, що Ісус прощав гріхи, свідчить про те, що Він є Божеством (пор. Мр. 2:1-12; Іс. 43:25).

(4) Той, що творить чуда. Чуда Ісуса були свідченням Його Божественності. При цьому важливо відмітити, що ці чуда набували особливого значення у зв'язку з тим, що Ісус заявляв про Свою Божественність. Наприклад, коли Він повернув зір сліпому чоловікові, то люди мали б пригадати Пс. 145:8: «Господь сліпим очі відкриває».

Ісус приймає поклоніння. Фундаментальною істиною Писання є те, що лише єдиному Богові слід поклонятися (5М. 6:13; 10:20; Мт. 4:10; Дії 10:25-26). Той факт, що Ісус приймає поклоніння від людей, є сильним доказом і свідченням Його Божественності. В Ів. 5:23 Ісус сказав, що Йому належить така ж честь і шана від людей, як і Отцю Небесному. Якщо б Ісус не був Богом, Його слова були б украй богохульними. У словах благословення в 2Кор. 13:14 ми бачимо, що благословення триєдиного Бога є згідно з бажанням віруючих. І спосіб цього благословення свідчить про рівність усіх трьох Осіб Трійці. Під час Свого славного в'їзду до Єрусалиму Ісус визнав, що прославлення малих дітей стосується саме Його, процитувавши Псалом 8:2: «З уст дітей та немовлят учинив Ти хвалу для Себе» (Мт. 21:16). Пс. 8 звертається до Ягве й описує славу, яка належала Господу; це ж саме поклоніння Ісус приписав Собі. Коли сліпий, якого зцілив Ісус, знову зустрів Його і дізнався про те, Ким був Ісус, він поклонився Ісусу (Ів. 9:38). І Ісус не відкинув поклоніння цього чоловіка, що вказувало на те, що Він є Богом. У 2Тим. 4:18 Павло говорить про Ісуса як про Господа і приписує Йому славу. Тут слава означає славу Божу і має відношення лише до Божества. У Посланні до филип'ян 2:10 Павло у майбутньому передбачає такий день, коли усі, хто є на землі, поклоняться Ісусу.

ІПОСТАТИЧНИЙ СОЮЗ

ЗНАЧЕННЯ ІПОСТАТИЧНОГО СОЮЗУ

Поняття іпостатичного союзу можна визначити так: «друга Особа, Ісус ще до втілення, прийшов і прийняв людську природу, але залишається навіки необмеженим Божеством та Істотою зі справжньою людською природою, поєднаними в одній Особі навіки». Коли прийшов Ісус, то з'явилась і Його Особистість, а не лише Його природа; Він прийняв на Себе ще одну, додаткову, природу – людську; Ісус не просто проживав у людині. І результатом поєднання двох природ є теантропічна Особа (Боголюдина).

ПОЯСНЕННЯ ІПОСТАТИЧНОГО СОЮЗУ

Ці дві природи Ісуса нероздільно поєднані без змішування чи втрати окремих ознак Його особистості. Він назавжди залишається Богочоловіком: повністю Богом і повністю людиною – дві окремі природи в одній Особі навіки. «Хоч Христос інколи діяв у сфері Своєї божественної природи, в усіх випадках, коли Він щось чинив чи виступав кимсь – усе можна приписати Христу в єдиній Особі. Хоч зрозуміло, що Христос мав дві природи, Він ніколи не розглядався, як подвійна особистість».²⁶ Підводячи підсумок про іпостатичний союз, відмітимо три факти: 1) Ісус має дві природи, які можна розрізнити – людську і божественну; 2) немає ніякого змішування чи переплітання цих двох природ; 3) маючи дві природи, Ісус є одною Особою.

ПРОБЛЕМИ ІПОСТАТИЧНОГО СОЮЗУ

Основна складність цієї доктрини полягає у взаємовідносинах двох природ у Ісусі Христі. Щодо цієї проблеми є кілька точок зору.

Кальвіністський погляд. Джон Кальвін навчав, що дві природи поєднані у Христі без всякого запозичення чи передання своїх якостей. А якість (чи характерну рису) не можна відібрати від людської або божественної природи без того, щоб не змінити сутність цієї природи. Валвурд стверджує, що «дві природи поєднані без втрати своїх основних властивостей, і ці дві природи зберігають свою особливість кожна окремо».²⁷ Не може бути змішання двох природ; «необмеженість не може бути перенесена у щось обмежене; розум не може перетворитись у матерію; Бог не може перетворитись у людину, чи навпаки. Якщо Бог був би позбавлений навіть однієї властивості Своєї божественної природи, це зруйнувало б Його Божественність, а позбавлення людини лише одної якості людської природи закінчилося б руйнацією справжньої людської природи. І саме з цієї причини ці дві природи Христа не можуть втратити чи передати ні одної своєї властивості».²⁸

Лютеранський погляд. Точка зору лютеран на дві природи Ісуса полягає в тому, що властивості божественної природи Христа поширювалися і на Його людську природу, з чого випливають певні важливі наслідки. Одним з таких важливих наслідків цього вчення є властивість Ісуса з'являтися у Своєму тілі у багатьох місцях одночасно, тобто всюдиприсутність Ісуса, що є властивістю Його божественної природи і що поширилося на людське тіло Ісуса. Отже, людська природа Ісуса перейшла у стан всюдиприсутності при вознесінні і є фізично присутньою у складових частинах святого причастя. Хоч хліб і вино, складові євхаристії, самі не змінюються, людина може скуштувати Христа, Який є «в хлібі та чаші, із хлібом та чашею, під хлібом та чашею та навколо них».

НАСЛІДКИ ІПОСТАТИЧНОГО СОЮЗУ²⁹

Обидві природи Ісуса необхідні для спасіння. Будучи людиною, Ісус міг бути представником людства і померти як людина; смерть Ісуса як Бога могла мати безмежну цінність, яка є «достатньою для того, щоб забезпечити викуплення гріхів усього світу».

Вічне священство Ісуса засновується на іпостатичному союзі. Через утілення Він стався людиною і тому міг діяти як людський священник. Через те, що Ісус був Богом, Його священство змогло стати вічним священством за чином Мелхиседека і саме Він зміг стати Посередником між Богом та людиною.

КЕНОЗИС ТА ІПОСТАТИЧНИЙ СОЮЗ

Питання кенозису включає в себе тлумачення тексту з Послання до філіп'ян 2:7: «Він умалив (грец. *ekenosen*) Самого Себе». Критичне запитання звучить так: «У чому Ісус умалив Себе?» Ліберальні богослови заявляють, що Ісус умалив Себе у Своїй Божественності. Але Його життя та служіння з усією очевидністю свідчать, що це не так, оскільки божественність Ісуса Христа виявлялася у багатьох випадках. Тут можна визначити два основних пункти: (1) Ісус просто відмовився від використання деяких відносних та перехідних атрибутів. Він не відмовлявся від властивості абсолютності чи всюдиприсутності ні в якому розумінні; Він завжди був досконало святий, справедливий, милосердний, правдивий і вірний». ³⁰ Це твердження заслуговує уваги і може бути ключем до такого проблематичного уривку, як Мт. 24:36. Ключовим словом у цьому визначенні було б слово «незалежний», тому що Ісус справді багато разів виявляв Свої відносні атрибути. (2) Ісус прийняв на Себе додатково ще одну природу. Контекст уривка з Фил. 2:7 є найкращим поясненням до проблеми кенозису. Те, що Ісус умалив Себе, не означає, що від Ісуса щось було відняте, або навпаки, щось додалося. Наступні чотири фрази (Фил. 2:6-8) пояснюють, як саме Ісус умалив Себе: (а) прийняв вигляд слуги, (б) став подібний до людини, (в) був у образі людини, (г) впокорив

Себе, будучи слухняним аж до смерті». Те, що Ісус «умалив» Себе, було прийняттям ще однієї природи – людської природи з її обмеженнями. Але Він ніколи не відмовлявся від Своєї Божественності.

ЗЕМНЕ ЖИТТЯ ІСУСА ХРИСТА

ВСТУП

Життя Ісуса на землі є важливим для христології, оскільки засвідчує правдивість Ісуса з Назарету, як обіцяного Месії. Автори Євангелій показали, що Ісус виконав пророцтва Старого Заповіту Своїм життям. Наприклад, Матвій звертається до Старого Заповіту 129 разів. Багато цитат наведені з попереднім формулюванням, подібним до наступного: «щоб виконалось, як написано» (пор. Мт. 1:25: 2:5, 15, 17, 23 тощо). Кожен з авторів Євангелій писав до іншої аудиторії, але всі вони писали як апологети Ісуса і того, що Він заявляв. Усі автори Євангелій наголошували на правдивості заяв Христа як Месії.

СЛОВА ІСУСА ХРИСТА

Учення Ісуса було важливим доказом правдивості Його заяв про те, що Він є Месією. Тому автори Євангелій відводять значне місце саме для особистих слів та вчення Ісуса. У таблиці показане співвідношення між особистими словами Ісуса та місцем, виділеним для них у Євангеліях.³¹

СЛОВА ІСУСА У ЄВАНГЕЛІЯХ

Євангелії	Тексти	Кількість слів	Процентний обсяг
Матвій	1071	644	Три п'ятих
Марк	778	285	Три сьомих
Лука	1151	586	Близько половини
Іван	879	419	Неповна половина
Усього	3779	1934	Майже половина Євангелії

З таблиці видно, що саме слова Ісуса становлять більше як половину матеріалу Євангелій. Зрозуміло, що автори Євангелій продумано наголошували саме на словах Ісуса, які Він промовляв безпосередньо. Матвій наводить їх більше за інших. У своєму Євангелії він записав кілька основних дискусій Христа.

Євангеліє від Матвія 5-7 наводить запис проповіді Ісуса на горі, Який навчав як Той, Хто має владу. Такі твердження у вченні Ісуса, як «Ви чули, що сказано... Але Я вам кажу» також свідчать про владу Ісуса. Він навчав у супереч традиціям та вченню ізраїльських вчителів; більше того, Ісус не цитував ніяких інших вчителів (як за звичай робили вчителі в Ізраїлі). Він мав владу в Самому Собі. Коли промова Ісуса закінчувалась, люди були здивовані тим, із яким авторитетом Він навчав. І це кардинально відрізняло Його від інших учителів і письменників.

Всезнання Ісуса також відображалось у Його вченні, зокрема, у притчах про Царство (Мт. 13), де Він показує послідовність Свого буття, а також у проповіді на Оливній горі (Мт. 24-25), в якій Ісус змальовує страшні події під час великої скорботи. У попередніх проповідях (Ів. 14-16) Ісус наставляє Своїх учнів, навчаючи їх нових істин, зокрема, про Святого Духа. Одночасно у такий спосіб Ісус готував учнів до Свого відходу.

Усі чотири Євангелії містять у собі багато повчань та притч, які засвідчують авторитет Ісуса у Його вченні. Учення Ісуса підтверджувало справжність того, що Він заявляв про Себе як про Месію; Ісус підкреслював, що слова, які Він промовляв, були від Отця, Який послав Його (Ів. 12:49). Вони були словами вічного життя (Ів. 6:63, 68); вони відображали Божу мудрість (Мт. 13:54); навіть ті люди, що не вірили словам Ісуса, були здивовані мудрістю та силою Його вчення (Мр. 6:2, Лк. 4:22). Слова Ісуса були важливими для підтвердження правдивості того, на що Він претендував.

ДІЛА ІСУСА ХРИСТА

Пророк Ісаїя пророкував, що майбутній Месія дасть зір сліпим, слух – глухим, дар мови – німим і зцілить кривих (Іс. 29:18, 32:3, 35:5-6, також пор. Соф. 3:19). Коли учні Івана прийшли й почали розпитувати про Ісуса, Він нагадав їм ці пророцтва і підтвердив, що вони висловлені щодо Нього (Мт. 11:4-5). Чуда, які чинив Ісус, були свідченням Його Божественності та статусу Месії; Він робив Божі діла, чинячи чуда. Ця істина стає очевидною, коли розглянути чуда докладніше.

БОЖІ ДІЛА, ЯКІ ЧИНИВ ІСУС

Вчинки Ісуса	Діяння Бога
Утихомирення бурі (Мт. 8:23-27)	Пс. 107:29
Зцілення сліпого (Ів. 9:1-7)	Пс. 146:8
Прощення гріхів (Мт. 9:2)	Іс. 43:25; 44:22
Воскресіння мертвого (Мт. 9:25)	Пс. 49:15
Нагодування 5000 (Мт. 14:15-21)	Йоїл 2:22-24

Багато чуд, які вчинив Ісус, передбачали Його месіанське Тисячолітнє Царство.³²

ОЗНАКИ ТИСЯЧОЛІТНЬОГО ЦАРСТВА В ЧУДАХ ХРИСТА

Чудо	Ознака Тисячоліття	Пророцтво
Перетворення води у вино (Ів. 2:1-11)	Радість, втіха	Іс. 9:3, 4; 12:3-6
Нагодування 5 тисяч (Мт. 14:15-21)	Процвітання, достаток	Іс. 30:23-24; 35:1-7
Ходіння по воді (Мт. 14:26)	Зміна середовища	Іс. 30:41
Ловлення риби (Лк. 5:1-11)	Достаток, панування над світом тварин	Іс. 11:6-8
Утихомирення бурі (Мт. 8:23-27)	Контроль над подіями	Іс. 11:9; 65:25
Зцілення сліпого (Мт. 9:27-31)	Відсутність будь-якої фізичної чи духовної сліпоти	Іс. 35:5
Воскресіння мертвого (Мт. 9:18-26)	Вічність, відсутність будь-якої смерті для віруючих	Іс. 65:20

Коли Іван писав своє Євангеліє, він вибрав сім чудес, що передували воскресінню Ісуса і демонстрували Його владу у різних сферах життя. Ісус учинив багато чуд, але ці сім наочно показали владу Христа над кожною сферою життя людства.

ВИБРАНІ ЧУДА З ЄВАНГЕЛІЇ ВІД ІВАНА

Чудо	Значення
Переміна води у вино (2:1-11)	Якість
Зцілення сина вельможі (4:46-54)	Простір
Оздоровлення чоловіка в купальні (5:1-18)	Час
Нагодування 5000 (6:1-14)	Кількість
Ходіння по воді (6:16-21)	Природа (сутність)
Зцілення сліпого (9:1-41)	Нещастя
Воскресіння Лазаря (11:1-44)	Смерть

Свідоцтво Ісуса пов'язане з Його словами та Його діяльністю – Його вченням і Його чудами. І перше, і друге було свідченням Божественності Ісуса і того, що Він є Месією. Тому Ісус і сказав Івановим учням: «Ідіть та розкажіть Івану про речі, які ви бачили і чули» (Мт. 11:4).

ВІДКИНЕННЯ ІСУСА

Ісус прийшов як Месія Ізраїлю і приніс свідчення Свого Месіанства через Свої слова і діла. Автори Євангелій писали оповіді про життя Ісуса під кутом зору вибраної теми. Це особливо відображається у Євангелії від Матвія. У 5-7-му розділах Матвій звертається до вчення Ісуса та Його проповіді на горі, демонструючи Месіанство Ісуса через Його вчення (Мт. 7:28-29); у 8-10-му розділах Христос учинив чуда у різних сферах, підтверджуючи Свій статус Месії через Свої діяння. Внаслідок цього народ отримав свідчення від Месії через Його слова й дії. Простий народ не був зобов'язаний відгукнутися на заклик Месії, але релігійні лідери Ізраїлю були саме тими, хто повинен був вести людей до визнання Месії. У 12-му розділі Євангелії від Матвія справа досягає кульмінації, оскільки ці релігійні поводири народу роблять наступний висновок: «Він виганяє бісів не інакше, як тільки Вельзевулом, князем бісівським» (Мт. 12:24). Вони визнавали чуда, які чинив Ісус, та прийшли до висновку, що Він чинив це владою диявола. Отже, цей народ відкинув свого Месію. Як результат, царство, яке пропонував Ісус, не настало при першому приході, а було призупинене аж до другого Його приходу. Тому Ісус навчав Своїх учнів про той час, який буде між Його першим і другим приходом (Мт. 13:1-52).

СМЕРТЬ ХРИСТА

Замісництво. Є ряд теорій про значення смерті Ісуса. Однак Новий Заповіт ставить наголос на тому, що Ісус помер замісницькою смертю за людство. Його смерть також називають «заступницькою смертю», що означає «одна людина на місці іншої». У пророка Ісаї, у 53-му розділі, займенники наголошують, що смерть Ісуса носила заступницький (замісницький) характер: «А Він був ранений за наші гріхи, за наші провини Він мучений був, – кара на Ньому була за наш мир, Його ж ранами нас оздоровлено». Те ж саме бачимо в 1Петр. 2:24: «Він тілом Своїм Сам підніс гріхи наші на дерево, щоб ми вмерли для гріхів та для праведності жили; Його ранами ви вздоровилися».

Два прийменники в грецькій мові пояснюють заступницький аспект смерті Христа. Прийменник «*anti*» перекладається «за», має значення «замість когось, чогось» і свідчить про замісництво. У Мт. 20:28 читаємо: «Син Людський прийшов не на те, щоб Йому служили, але щоб послужити, і душу Свою дати на викуп за (*anti*) багатьох» (пор. Мр. 10:45). Те, як використане

слово *anti* в Лк. 11:11, підтверджує, що розуміння «замість когось» (замісництво) є основним значенням цього прийменника. Другий прийменник «*hyper*», що означає «на місці когось, чогось» також підкреслює думку про заміщення. 1Тим. 2:6 зазначає, що «Христос дав Самого Себе на викуп за всіх». У Гал. 3:13 також знаходимо цю істину: «Христос відкупив нас від прокляття Закону, ставши прокляттям за (*hyper*) нас». Померши на римському хресті, Він помер як замісник усього людства (пор. 2Кор. 5:21; 1Петр. 3:18). Важливість цього вчення безсумнівна, оскільки справедлива Божа вимога була повністю задовільнена через повну плату Христа за гріх. І саме на основі цього Бог може проголосити грішника, який вірить у Христа, праведником і прийняти Його до Свого спілкування, не йдучи на компроміс зі Свого боку. Усі гріхи тих, що повірили в Ісуса, покладені на Нього, а Він повністю викупив нас від цих гріхів та повністю заплатив за них Своєю смертю.

Викуплення. Справжня істина полягає у тому, що смерть Христа забезпечила нам викуплення. У 1Кор. 6:20 сказано, що віруючі є «дорого куплені». «Викуплені» у грецькій мові передається словом *agorazo*, яке описує раба, викупленого у ті часи на публічному рабському ринку. Христос викупив віруючих із рабського ринку гріха і дав їм волю (пор. 1Кор. 7:23; Гал. 3:13, 4:5; Об. 5:9, 14:3, 4).

Результатом смерті Христа є те, що людина примирена з Богом, а це означає, що людина, яка була відчужена, віддалена від Бога, тепер перебуває у мирі з Ним. Ворожість та ворожнеча були забрані (Рим. 5:10). Через свою непокору ще в раю людина була позбавлена спілкування з Богом і потребувала відновити його. Примирення – це коли Бог дає мир там, де раніше була ворожнеча, і повертає людину до спілкування з Ним (пор. 2Кор. 5:18-20).

Умилостивлення. Смерть Христа також подала умилостивлення. Це означає, що справедлива вимога Святого Бога була повністю задовільнена. Рим. 3:25 пояснює, що «Бог дав Його в жертву примирення (грец. *hilasterion*) у крові Його через віру». Христос забезпечив задовільну плату за гріх Своєю смертю. Бог був задовільнений, Його святість була збережена, а Його Божественний гнів – відвернений.

Прощення. Результатом Ісусової смерті стало прощення грішників. Бог не міг простити гріх без належної плати за нього; смерть Христа забезпечила законний спосіб, завдяки якому Бог міг простити гріх. Кол. 2:13 проголошує, що Бог «простив» (*charisamenos*) усі наші гріхи. Слово «прощення» походить від слова, коренем якого є «милість»; таким чином, прощення означає «простити з милості». А слово, яке використовується у загальному розумінні в грецькій мові замість нашого слова «прощення» (грец. *aphiemi*), означає «відсилати геть» (пор. Мт. 6:12, 9:6; Як. 5:15; 1Ів. 1:9).

Виправдання. Ще одним результатом смерті Христа є виправдання для тих, що були грішниками, але повірили в Ісуса. Виправдання також є законним актом, через який Бог, як Суддя, проголошує грішника, який повірив у Христа, праведником. Рим. 5:1 пояснює: «Отож, виправдавшись (грец. *dikaiothentes*) вірою, майте мир із Богом через нашого Господа Ісуса Христа». Слово *виправдані* (грец. *dikaioo*) має як позитивне, так і негативне

значення. Негативне значення полягає у тому, що гріхи грішника були заборані геть; позитивне – що віруючому подарована праведність Христа (пор. Рим. 3:24, 28, 5:9; Гал. 2:14). (Для глибшого вивчення значення смерті Ісуса див. «Доктрину про спасіння».)

ВОСКРЕСІННЯ ІСУСА ХРИСТА

Важливість воскресіння. (1) Воскресіння визначає дійсність християнства. Павло вигукнув: «Коли ж бо Христос не воскрес, тоді віра наша даремна, – ви у своїх ще гріхах!» (1Кор. 15:17).

(2) Воно було запевненням, що Отець прийняв діяння Сина. Воскресіння свідчило про те, що справа, яка звершилася на хресті, була завершена. Ісус молився, щоб ця чаша обминула Його (Мт. 26:39); це не була молитва про те, щоб уникнути смерті на хресті, а щоб Його смерть принесла життя через воскресіння (Пс. 16:10). Отець почув цю молитву (Євр. 5:7) і підняв Сина із мертвих, показуючи цим, що приймає те, що вчинив Ісус.

(3) Воскресіння було основним у Божому плані спасіння. Ісус пообіцяв послати Святого Духа як Помічника для Своїх учнів (Ів. 16:7), але Дух Святий міг прийти до них лише тоді, коли Ісус відійде від землі (що зумовлює факт воскресіння).

(4) Виконались пророцтва про воскресіння Ісуса. Давид говорив про воскресіння Ісуса (Пс. 15:10). Петро пише, що Своїм воскресінням Христос виконав пророцтво книги Псалмів 15:10. Та й сам Ісус не раз пророкував не лише Свою смерть, а й воскресіння (Мт. 16:21; Мр. 14:28).

Докази воскресіння. (1) Порожній гріб. Або Ісус воскрес із мертвих, або Його тіло було викрадене ворогами. Якщо вороги викрали тіло Ісуса, чому пізніше вони просто не показали його? Учні не могли викрасти Христового тіла, бо римські солдати охороняли гріб, і на нього була покладена римська печать. Порожній гріб був явним доказом Ісусового воскресіння.

(2) Форма полотна, в яке був загорнений Ісус. Коли Іван увійшов до гробу, то «він побачив і повірив» (Ів. 20:8). Іван бачив плащаницю, яка все ще зберігала форму тіла і хустину, яка лежала «осторонь, згорнена, в іншому місці» (Ів. 20:7) (пор. Ів. 11:44). Він знав, що ніхто не міг виїняти тіло і розкласти полотно так, щоб воно й далі зберігало форму тіла. Було лише одне пояснення: тіло Ісуса пройшло крізь полотно, у яке Він був загорнений.³⁵

(3) Поява воскреслого. Воскреслого Господа бачили багато людей у наступні сорок днів. Серед них були вірні жінки біля гробу, двоє учнів, які йшли в Еммаус, Петро, а також дванадцять апостолів і п'ятсот віруючих одночасно, Яків, апостоли і Павло (Мт. 28:1-10; Лк. 24:13-35; 1Кор. 15:5-8). Усі ці свідки вагомо підтверджують правдивість Ісусового воскресіння. Поява Ісуса вже після Свого воскресіння перед Павлом та Іваном описана в книзі Дій Апостолів та книзі Об'явлення Івана Богослова.

(4) Переміна учнів. Вони знали, що Ісус помер, і спочатку скептично поставилися до звістки про Його воскресіння, однак коли самі побачили

Ісуса, то цілком змінилися. Петро, про якого говориться в Діях 2, – це вже зовсім інший Петро, ніж той, якого ми бачимо у 19-му розділі Євангелії від Івана. Те, що учні знали про воскресіння, багато змінило в їхньому житті.

(5) Святкування першого дня у тижні. Учні одразу ж почали зустрічатися в знак Ісусового воскресіння першого дня у тижні (Ів. 20:26; Дії 20:7; 1Кор. 16:2; Об. 1:10).

(6) Існування Церкви. Те, що Церква існує, залежить від факту воскресіння Ісуса. І рання церква зростала через проповідування цієї істини (Дії 2:24-32; 3:15; 4:2).

ВОЗНЕСІННЯ ХРИСТА

Факти вознесіння. Вознесіння Христа описується в Євангеліях від Марка 16:19, Луки 24:51 та в книзі Дій Апостолів 1:9 під час П'ятдесятниці. Петро наголошує, що вознесіння Христа було виповненням того, що написано в Псалмі 109:1, де Господь сказав: «Сядь праворуч Мене». Цю ж істину підкреслює й апостол Павло в Еф. 4:8, сказавши про Христа, що Він «піднявся на висоту... і людям дав дари». Послання до євреїв закликає віруючих підійти до престолу благодаті з відвагою, бо «ми маємо великого Первосвященника, що небо перейшов, Ісуса Христа, Сина Божого» (Євр. 4:14). Петро зазначає, що віруючий спасається через навернення до воскреслого Господа, до Того, Який вознісся на небеса (1Петр. 3:22).

*Значення вознесіння.*³⁶ (1) Воно завершило земне служіння Ісуса. Вознесіння завершило той період, яким Ісус обмежив Сам Себе упродовж Свого перебування на землі.

(2) Вознесіння завершило час Його приниження. Слава Христа після Його вознесіння вже не була прихованою (Ів. 17:5; Дії 9:3, 5). Тепер Ісус є звеличений і посідає небесний престол.

(3) Це показує перший вхід воскреслого людства в небеса і початок нової праці на небі (Євр. 4:14-16; 6:20). Представником людського роду у воскреслому, прославленому тілі є Заступник усіх християн – Ісус Христос.

(4) Вознесіння зробило можливим послання Святого Духа (Ів. 16:7). Щоб зіслати Його, Ісусові потрібно було піднятися на небо.

ВИПРОБУВАННЯ ІСУСА ХРИСТА

ВИЗНАЧЕННЯ

Хоч Ісус був постійно «випробовуваний» упродовж Свого служіння (пор. Лк. 4:13, 22:28; Мр. 8:11), Його велике випробовування (Мт. 4:1 і паралельні місця) є предметом вивчення саме у цьому розділі. Випробовування

спокусами було для того, щоб продемонструвати Його чистоту та безгрішність (Євр. 4:15) і показати неможливість того, що Він може бути зваблений злом (Як. 1:13).

ЗДАТНІСТЬ ГРІШИТИ

Погляд, який допускає те, що Ісус здатний помилятися, називається теорією «погрішимості» (лат. *potuit non peccare*, здатний не грішити), тоді як точка зору, що Ісус не міг вчинити гріха, визначається як «непогрішимість» (лат. *non potuit peccare*, що означає «нездатний згрішити»). Між євангельськими віруючими не виникає запитання – згрішив Ісус чи ні; усі заперечили б те, що Ісус насправді грішив. Тому запитання формулюється так: «Міг би Ісус згрішити чи ні?» Загалом (але не завжди) кальвіністи вірять, що Ісус не міг би згрішити, тоді як прихильники армініанства взагалі вважають, що Ісус міг би згрішити, та не згрішив.

Ті, хто дотримується думки про погрішимість Ісуса, прийшли до цього на основі Євр. 4:15: «Який був випробуваний у всьому, як і ми, – однак без гріха». Якщо спокуси були справжніми, то Христос мусив бути здатним згрішити, а інакше ці спокуси не були справжніми спокусами. Чарльз Годж, богослов реформаторської церкви, є напевне, найкращим представником цієї точки зору. Він стверджує:

Якщо Ісус справді був людиною, то Він повинен був бути здатним учинити гріх. Він не згрішив, коли Його найбільше на це провокували; коли Христа зневажали, Він благословляв; коли Він страждав, то не погрожував; Христос був безмовний, як ягня перед своїми стриженнями, – і це все є нам на приклад. Спокуса включає в себе можливість гріха. Якщо зі складу Його Особистості для Ісуса було неможливим вчинити гріх, тоді спокуси Христа були несправжніми та неефективними, і Він не може співчувати Своему народові.³⁷

Радіовиступи та літературні праці М. Р. Дегаана та Річарда Дегаана також обстоюють учення про погрішимість Христа.

Певна обґрунтованість цього погляду полягає у тому, що він ставить Ісуса на один рівень із людиною у Його спокусах – це були справжні спокуси. Слабкість його в тому, що він не вважає Ісуса в Його Особі Богом достатньою мірою, але вважає Його повною мірою людиною. Більше того, слово «спокуса» застосовується і щодо Бога Отця (Дії 15:10; 1Кор. 10:9; Євр. 3:9) та до Святого Духа (Дії 5:9).³⁸ Та, напевно, ніхто не сказав би, що Отець чи Святий Дух могли згрішити. Висновок з цього такий: спокуса не включає в себе здатності грішити. Люди дуже правдиво випробовують Бога Отця та Святого Духа, та не було ні найменшої ознаки того, що ці Особи Трійці чинили гріх.

НЕПОГРІШИМІСТЬ

Ті, хто притримується думки про непогрішимість Ісуса, вважають, що випробування Ісуса дияволом були справжніми, але було неможливо, щоб Ісус згрішив.³⁹ Тут ми мусимо висловити деякі початкові спостереження.

Спостереження. Мета випробування (чи спокус) Ісуса полягала не в тому, щоб побачити, чи Він міг згрішити, а в тому, щоб показати, що Христос не міг вчинити гріха. Спокуси прийшли у важкий час: це був початок привселюдного служіння Ісуса. Ці випробування були задумані для того, щоб показати народу, Якого унікального Спасителя вони мають – Самого непогрішимого Божого Сина. Також варто відмітити, що ці спокуси були з ініціативи Святого Духа, а не диявола (Мт. 4:1). Якщо Ісус міг згрішити, то виходить, що Святий Дух пропонував Христу вчинити гріх, але це є чимось таким, чого Бог ніколи не робить (Як. 1:13).

Погрішимість Ісуса могла стосуватися лише Його людської природи. Його Божественна природа була непогрішима. Хоч Ісус мав дві природи, Він був одною Особою і не міг розлучитися зі Своєю Божественністю. Де б Він не був, там була присутня Його Божественна природа. Якщо б ці дві природи могли бути розділені, то можна було б сказати, що Він міг згрішити у Своїй людській природі, та через те, що людська й Божественна природа Ісуса не можуть бути відібрані від Його Особи й оскільки Божественна природа не може чинити гріх, ми повинні визнати, що Христос не міг згрішити.

Докази. Докази непомильності Ісуса представлені Вільямом Шеддом та іншими наступним чином.

(1) Незмінність Ісуса (Євр. 13:8). Ісус є незмінним і тому не міг згрішити. Якщо Ісус міг би згрішити, перебуваючи на землі, то Він міг би згрішити і тепер через Свою незмінність. Якщо Ісус міг згрішити на землі, тоді яка запурука того, що Він не вчинить гріха навіть тепер?

(2) Всемогутність Ісуса (Мт. 28:18). Ісус був всемогутнім і тому не міг учинити гріха. Наявність слабкості є там, де можливий гріх, а в Ісуса не було й ознаки якої-небудь слабкості. Як Він міг бути всемогутнім і все-таки бути здатним до гріха?

(3) Всезнання Ісуса (Ів. 2:25). Ісус був усезнаючим і тому не міг згрішити. Гріх залежить від незнання у тому розумінні, що грішник може бути обманутим, але Ісус не міг бути зведений, тому що Він знає все, включаючи і гіпотетичні (припустимі) речі (Мт. 11:21). Якщо Христос міг би згрішити, тоді Він насправді не знав, що трапиться після того, як Він учинить гріх.

(4) Божественність Ісуса. Ісус є не лише людиною, а й Богом. Якби Він був тільки людиною, то міг би згрішити, але Бог не може згрішити; у поєднанні двох природ людська природа підкоряється Божественному началу (якщо не так, то у такому випадку те, що обмежене, є сильнішим за те, що необмежене). В одній Особі Ісуса поєднані дві природи – людська і Божественна; оскільки Ісус є Божеством, Він не міг учинити гріха.

(5) Походження спокуси (Як. 1:14-15). Спокуса, яка досягла Ісуса, була лише зовнішньою спокусою. Однак для того, щоб учинити гріх,

мусить відбутися внутрішня реакція на спокусу, яка надходить ззовні. Оскільки Ісус не мав гріховної природи, у Ньому не було нічого, що могло б відгукнутися на таку спокусу. А людина чинить гріх через те, що у ній відбувається внутрішній відгук на спокусу, яка надходить іззовні.

(6) Воля Ісуса. При прийнятті моральних рішень у Христа могло бути лише одне бажання – виконувати волю Свого Отця. Іншими словами, при прийнятті рішень у моральній сфері людська воля Ісуса була підвладна Його Божественній волі.⁴⁰ Якщо б Ісус міг згрішити, то Його людська воля була б сильнішою за Його Божественну волю.

(7) Влада Ісуса (Ів. 10:18). У Своїй Божественності Ісус мав повну владу над Своєю людською природою. Для прикладу, ніхто не зміг би взяти життя від Ісуса, окрім того випадку, коли Він поклав Своє життя за Своєю волею (Ів. 10:18). Якщо Ісус мав владу над життям і смертю, то, звісно, Він мав владу над гріхом; якщо Він міг утримати смерть Своєю волею, Він також міг не допустити гріха за Своїм бажанням.

ЧИНИ ІСУСА ХРИСТА

ВІН Є ПРОРОК

Бог промовляв до людей через пророків. Звання пророка було впроваджене ще у старозаповітні часи (5М. 18:15-18) і очікувало свого повного виповнення через Христа (пор. Дії 3:22-23). Ні один пророк, крім Ісуса, повністю не відкрив волю Отця. Коли Христос прийшов, то Він один повністю виявив Отця людям; Він об'явив їм Отця (Ів. 1:18).

ВІН Є СВЯЩЕНИК

Якщо пророк виявляє людям Бога, то священик приводить людину до Бога. Пс. 109:4 стверджує священство Ісуса за чином Мелхиседека (пор. Євр. 5:6-10; 6:20; 7:11, 17). Будучи священиком, Ісус (1) постійно представляє віруючого перед Богом, тому що Ісус живий навіки (Євр. 7:24); (2) повністю спасає віруючого, бо Його заступництво ніколи не припиняється (Євр. 7:25); (3) не має особистих гріхів, які унеможливили б Його служіння, як Священика (Євр. 7:27); (4) виконав Своє священицьке служіння одним жертвоприношенням (Євр. 10:12).

ВІН Є ЦАР

У 1М. 49:10 (див. вище) є пророцтво про те, що Месія прийде з племені Юди і пануватиме як Цар. Пророк Самуїл (2Сам. 7:16) писав, що Месія

походитиме з певної династії, матиме Свій народ, над яким буде панувати, і вічний престол. У Псалмі 2:6 Бог Отець проголосив Свого Сина Царем Єрусалиму. Псалом 109 відмічає, що Месія підкорить усіх Своїх супротивників і пануватиме над ними (пор. Іс. 9:6-7; Дан. 7:13-14, Мих. 5:2; Зах. 9:9; Мт. 22:41-46, 25:31; Лк. 1:31-33; Об. 1:5, 19:16).

Ці три звання Христа – Пророка, Священника та Царя – є ключем для розуміння мети Його втілення. Його пророцький чин був поєднаний з виявленням Божих послань до людей; Його чин як Священника мав відношення до спасіння та заступницької праці Ісуса; Його царський чин дав право панувати над Ізраїлем і всією землею. Отже, весь Божественний задум щодо цих трьох історичних чинів досконало звершився у Господі Ісусі Христі.

ТЕПЕРІШНЄ СЛУЖІННЯ ІСУСА ХРИСТА

ІСУС БУДУЄ СВОЮ ЦЕРКВУ

Формування Тіла. 1Кор. 12:13 наголошує на тому, що Дух Святий формує Церкву, Тіло Христа; однак Ісус, як Голова Церкви, веде її і наглядає за нею. У Діях 2:47 сказано, що Ісус є Тим, Хто спричиняє зростання Церкви. Це співзвучно з Діями 1:1, де Лука відмічає, що написане ним Євангеліє описує працю, яку Ісус почав робити. Це наводить на думку, що робота Христа в плані збудування Церкви продовжується й сьогодні.

Керівництво Тілом. Ісус є не лише Головою Тіла, але й Головою над Своїм Тілом (Кол. 1:18) в управлінні та суверенному пануванні (Еф. 5:23, 24). Так само, як голова людини наказує цілому людському тілу, так і Ісус як Голова Церкви дає вказівки Своему Тілові через Слово Боже (Еф. 5:26).

Нагодування Тіла. Так само, як людина годує своє тіло, так і Ісус є джерелом поживи для Церкви; Він є джерелом, з якого церква отримує всю необхідну поживу для досягнення своєї зрілості (Еф. 5:29, 30).⁴¹ І в теперішній час Ісус веде Своє Тіло до зрілості.

Очищення Тіла. Христос бере участь в очищенні Свого Тіла. Він подає освячення для віруючого (Еф. 5:25-27). Це означає, що освячення є певним процесом, під час якого Ісус очищує Свою Церкву.

Обдарування Тіла. Ісус є джерелом духовних дарів, а Святий Дух розподіляє їх між віруючими (Еф. 4:8, 11-13). Дари роздаються з тією метою, щоб Церква могла розбудовуватися і зростати. У Еф. 4:11-13 відмічено, що дари даються Богом для того, щоб Тіло Христа, Церква, могло зростати до досконалості.

ІСУС МОЛИТЬСЯ ЗА ВІРУЮЧИХ

Заступництво Ісуса подає нам запевнення нашого спасіння. Віруючий міг втратити своє спасіння тільки тоді, коли Ісус не діяв би як Посередник (Рим. 8:34; Євр. 7:25). Заступництво Христа включає в себе: (1) Його присутність перед Отцем, (2) слова, які Він промовив (Лк. 22:32; Ів. 17:6-26) та (3) Його постійне заступництво (зверніть увагу на теперішній час даних дієслів).

*Заступництво Ісуса відновлює наше спілкування з Богом, якщо воно розривається через гріх. Ісуса називають «Адвокатом» віруючих (грец. *parakletos*), що означає «заступник» (1Ів. 2:1). «У юридичній літературі юдеїв це слово могло означати людину, що пропонує законну допомогу або особу, яка стає на захист іншого... це слово в юридичному контексті безсумнівно означає «адвокат» або ж «захисний радник».⁴²*

Ісус готує для нас небесні оселі (Ів. 14:1-3). У славі Ісус готує багато осель у домі Свого Отця. Тут в уяві постає дім багатого батька, який проживає на Сході. Він добудовує ще додаткові кімнати до свого великого будинку, щоб поселити своїх одружених дітей. І там є достатньо місця для усіх його дітей.

Ісус вирощує плоди в житті віруючих (Ів. 15:1-7). Як виноградина, з'єднана з виноградною лозою, отримує життя і живлення від лози, щоб продовжувати життя й плодоносити, так і віруючий з'єднаний у духовному союзі з Христом для того, щоб отримувати духовну поживу від Христа. А результатом цього будуть духовні плоди.

ПРАЦЯ ІСУСА В МАЙБУТНЬОМУ

Та надія, яку ми знаходимо в Писанні, полягає в тому, що в кінцевому результаті все буде відновлене під керівництвом Месії (1Сол. 4:13-18; Тит. 2:13); з другого боку, прихід Ісуса буде судом для народів, які не повірили в Нього, погибеллю для диявола (Об. 19:11-21) і днем визволення Його народу, Ізраїля, та початком Тисячолітнього Царства (Мих. 5:4; Зах. 9:10). (Див. докладне обговорення цього у розділі 26, «Есхатологія: Доктрина останніх подій».)

ПНЕВМАТОЛОГІЯ: ДОКТРИНА ПРО СВЯТОГО ДУХА

Оскільки Святий Дух є іпостасю Триєдиного Бога, особливого значення набуває вивчення Його особи та Його праці. Як і слід було сподіватися, усюди, де задіяний Бог та Його істина, розвивалися фальшиві науки, які намагалися перекрутити або ж заперечити ортодоксальне вчення.¹

ОСОБИСТІТЬ СВЯТОГО ДУХА

ЙОГО ХАРАКТЕР ПІДТВЕРДЖУЄ ЙОГО ОСОБИСТІТЬ

Багато людей не можуть переступити через помилкове уявлення, що характер можуть мати лише люди і що нібито характер може бути пов'язаний лише з обмеженими істотами й аж ніяк не з необмеженими.² Оскільки людина створена за образом Божим, буде резонно сподіватися побачити в ній характерні риси, подібні на ті, які властиві Богу. А звідси «можливо сформуванню певну концепцію особистого характеру Бога, вивчаючи особу людини, тому що вона створена за подобою Божою».³ Особистість можна просто означити як таку, що має розум, емоції та волю, а тоді, показавши, що Святий Дух має інтелект, емоції та волю, підвести до розуміння, що Він є особистістю і має особисті характерні риси.⁴ Інколи про Святого Духа говорять як про щось неживе, або як про предмет, або просто як про впливову силу. Ми покажемо, що Святий Дух є не просто впливовою силою, а Особою, Яка має характерні риси, притаманні особистості. У перші часи історії Церкви Арій відкидав Святого Духа як особистість. Він стверджував, що Святий Дух був лише впливовою силою, яка походила від Отця, за що й був осуджений на Нікейському Соборі в 325 р. Однак його вчення дожило до нашого часу у формі унітаріанізму і таких культів, як Свідки Єгови.

ЙОГО АТРИБУТИ ПІДТВЕРДЖУЮТЬ ЙОГО ОСОБИСТІСТЬ

Інтелект. Святий Дух має інтелект, оскільки «усе бо досліджує Дух» (1Кор. 2:10). Слово «досліджує» означає вивчати або розслідувати якусь справу. Святий Дух вивчає глибини Божі й відкриває їх віруючим. Це ж саме слово було використане Христом у Євангелії від Івана 5:39, де Він говорить: «Дослідіть ви Писання».

Знання. Ніхто з людей не має усвідомлення або знання Божих думок, а Святий Дух розуміє розум Бога (1Кор. 2:11).

Розум. Так само як Святий Дух знає Отця, так і Отець знає розум Святого Духа (Рим. 8:27). Слово «розум» (грец. *phronema*) означає «спосіб мислення, розум (склад розуму)», а також «ціль, старання, прагнення»⁵, і чітко вказує на те, що Святий Дух має інтелект (пор. Еф. 1:17).

Емоції. Наявність емоцій або чуйності означає мати відчуття, мати усвідомлення та здатність реагувати на щось. Еф. 4:30 застерігає: «І не засмучуйте Духа Святого Божого». З контексту цього місця випливає, що Святий Дух засмучується, коли віруючий грішить через обман (в. 25), через гнів (в. 26), через крадіжку чи лінивість (в. 28), або через гнилі слова (в. 29). Іменникова форма цього ж слова використовується в описі смутку коринтян після того, як Павло написав їм суворого листа (2Кор. 2:2, 5). Засмучується саме *Особа* – просто впливова сила засмутитися не може.

Воля. Святий Дух має волю, що означає, що Він має владу суверенного вибору та силу приймати рішення. Святий Дух розподіляє духовні дари саме так, як Він цього бажає.⁶ Фраза «Він бажає» (грец. *bouletai*) свідчить про «рішення волі після попереднього обдумування».⁷ У цьому твердженні ідея суверенного вибору є очевидною. Аналогічним чином те ж саме слово «воля» використовується, щоб описати волю Бога Отця (Як. 1:18). Так само як Отець має волю, так і Дух Святий має волю. У Діях 16:6 Святий Дух виявив Свою волю, заборонивши Павлові проповідувати в Азії і пославши його на служіння до Європи. Ці місця Писання чітко засвідчують, що Святий Дух має інтелект, емоції та волю, і все це є ознаками справжньої особистості.

ЙОГО ДІЛА ПІДТВЕРДЖУЮТЬ ЙОГО ОСОБИСТІСТЬ

Святий Дух звершує діла, які є подібними на діла Бога Отця та Сина. І ці діла підтверджують особистість Святого Духа.

Дух навчає. Перед тим як Ісус відійшов із землі, Він підбадьорив Своїх апостолів словами, що пошле їм «іншого Утішителя» (Ів. 14:16). «Іншого» означає, що Святий Дух буде таким самим Утішителем, як Христос.⁸ Так само як Ісус навчав учнів (Мт. 5:2; Ів. 8:2), і Святий Дух навчатиме їх (Ів. 14:26). Святий Дух виконуватиме й продовжуватиме таке саме служіння навчання, яке мав Ісус. Святий Дух нагадуватиме учням те, чого Ісус навчав їх до того: Дух утвердить учення Ісуса.

Дух свідчить. Ісус пообіцяв учням, що Святий Дух «засвідчить про Мене» (Ів. 15:26). Слово «засвідчити» означає давати свідчення щодо когось. Святий Дух даватиме свідчення щодо вчення Христа, що Ісус Христос прийшов від Отця і проголошував Божу правду. Те ж слово використовується у Євангелії від Івана 15:27, де учні свідчать про Христа. Як учні свідчили про Христа, так само і Святий Дух свідчитиме про Нього.

Дух веде. Ісус сказав, що, коли прийде Святий Дух, Він попроведить їх до цілої правди (Ів. 16:13). Це нагадає ситуацію, коли гід, який добре знає свою справу, веде подорожнього до невідомого для нього місця.

Дух докоряє. В Ів. 16:8 сказано, що майбутнім служінням Духа буде «виявити світу про гріх». «Докорити» (грец. *elegcho*) означає «переконати когось у чомусь, вказати на щось комусь».⁹ Святий Дух діє як Божественний прокурор, виявляючи світові гріх, правду й суд.

Дух відроджує. Людина, яка переживає нове народження, народжується від Святого Духа: така людина є відродженою Духом Божим. Як Син Божий дає життя віруючим (Ів. 5:21), так само і Святий Дух відроджує людей (пор. Єз. 36:25-27, Тит. 3:5).

Дух заступається. У час ослаблення віруючого Святий Дух приймає його зітхання і заступається за нього (Рим. 8:26). Бог Отець розуміє заступництво Духа Святого й відповідає на молитву, і тоді для віруючого все йде на добро, бо Дух заступився за Боже дитя (Рим. 8:28). Те саме слово про заступництво використовується щодо Христа і Його заступницької праці (Рим. 8:34; Євр. 7:25). Як Христос заступається за віруючих, так заступається за них і Святий Дух. Знову підкреслимо: неживий об'єкт не зміг би заступатися за інших – заступається особа.

Дух наказує. У Діях 13:2 Святий Дух наказав призначити Павла та Варнаву для місіонерської праці. Як засвідчено в Діях 13:4, ці двоє були послані від Святого Духа. У Діях 16:6 знаходимо заборону Духа Святого Павлові та Силі проповідувати в Азії, а в Діях 8:29 Святий Дух направив Пилипа для проповіді вельможі з Ефіопії.

ЙОГО ПОЗИЦІЯ ПІДТВЕРДЖУЄ ЙОГО ОСОБИСТІТЬ

«Щодо Святого Духа здійснюються деякі дії, які були б повністю недоречними, якщо б Він не був справжньою особистістю».¹⁰

Дух може бути засмучений. Святого Духа можна засмутити, коли віруюча людина грішить (див. вище; пор. Іс. 63:10).

Дух може бути зневажений. Зневагою здебільшого вважається те, що звернене проти Бога Отця (пор. Об. 13:6; 16:9). Ісуса також зневажали (Мт. 27:39; Лк. 23:39). Так само зневажали й Святого Духа (Мт. 12:32; Мр. 3:29-30). Зневага Святого Духа полягала в приписуванні діл Христа сатані, тоді як Дух Святий свідчив, що праця Ісуса є від Отця.

Дух може відчувати протип. У своїй промові до невіруючих юдеїв, які в кінцевому результаті каменували Стефана до смерті, він звинувачував

їх у тому, що вони були «твердошії, люди серця і вух необрізаних... завжди противитесь Духові Святому» (Дії 7:51). Для них давно вже стало традицією відкидати працю Бога і противитися докорам Святого Духа.

Духові можна сказати неправду. Коли апостол Петро виступив проти Ананії і Сапфіри щодо їхнього обману, він звинуватив їх у тому, що вони сказали неправду Духові Святому (Дії 5:3). І Ананія, і Сапфіра були покарані смертю за свій гріх – за неправду, сказану Духові Божому.

Духові можна покорятися. У 10-му розділі Книги Дії Апостолів Господь дуже наочно відкриває Петрові, що Він включив у коло благословених Ним людей і поган. Святий Дух звелів йому іти разом із двома посланцями до дому Корнилія, щоб ця істина стала очевидною і для поган. Петро послухався наказу і пішов до Корнилієвого дому в Кесарії. Отже, він скорився Святому Духові.

Ці приклади, пов'язані з особистістю Святого Духа, показують, що Він може бути засмучений, зневажений, відчувати спротив, Йому можна сказати неправду, або ж Йому можна скоритися. І все це все можна сказати лише про особистість.

ЙОГО ІМЕНА ПІДТВЕРДЖУЮТЬ ЙОГО ОСОБИСТІТЬ

У грецькій мові слово «дух» – це *pneuma*, слово середнього роду. Будь-який займенник, який використовується для заміни слова «*pneuma*», переважно також був би середнього роду. Однак ті, хто писав Біблію, не дотримувалися цього граматичного зразка. Навпаки, щоб назвати Святого Духа, вони заміняли це слово займенниками чоловічого роду.

ДЕЯКІ ЗАЙМЕННИКИ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ, ЯКІ ОЗНАЧАЮТЬ СВЯТОГО ДУХА

Писання	Іменник сер. р.	Іменник чол. р.
Ів. 15:26	pneuma (Дух)	ekeinos (Він)
Ів. 16:13	pneuma (Дух)	ekeinos (Він)
Ів. 16:14	pneuma (Дух)	ekeinos (Він)

Така навмисна зміна у граматиці підкреслює, що Святий Дух є особистістю. Не було б ніяких причин замінювати середній рід на чоловічий, якщо б Дух не сприймався як особа.

БОЖЕСТВЕННА ПРИРОДА СВЯТОГО ДУХА

Божественна природа Святого Духа нерозривно пов'язана з доктриною Святої Трійці. Заперечення одного є запереченням іншого. І навпаки, віра в Трійцю вимагає віри в Божественну природу Святого Духа.

БОЖЕСТВЕННІ ІМЕНА СВЯТОГО ДУХА

Ім'я *Дух Божий* унаочнює взаємовідносини Святого Духа з Отцем та Сином, а також стверджує божественність Духа. «Коли Він називається «Дух Божий», то це означає, що він є Особою Бога. 1Кор. 2:11 чітко показує, що так само, як людина та її дух становлять одне ціле, так і Бог та Божий Дух є одним цілим...»¹¹

ІМЕНА СВЯТОГО ДУХА ¹²		
Ім'я	Що ім'я наголошує	Писання
Один Дух	Його єдність	Еф. 4:4
Сім Духів	Його досконалість, всюдиприсутність та повнота	Об. 1:4; 3:1
Дух Господній	Його суверенність	2Кор. 3:18
Вічний Дух	Його вічність	Євр. 9:14
Дух слави	Його славу	1Петр. 4:14
Дух життя	Його життєдайність	Рим. 8:2
Дух святості Святий Дух Святий	Його святість	Рим. 1:4 Мт. 1:20 1Ів. 2:20
Дух мудрості Дух розуміння Дух поради	Його всезнання, мудрість та здатність радити	2М. 28:3 Ісаїя 11:2
Дух лицарства	Його всемогутність	Ісаїя 11:2
Дух страху Господнього	Його благоговіння	Ісаїя 11:2
Дух правди	Його правдивість	Ів. 14:17
Дух свободи	Його суверенну свободу	Пс. 51:12
Дух благодаті	Його благодать	Євр. 10:29
Дух милості та молитви	Його милість та молитовність	Зах. 12:10

У більшості випадків, коли використовується ім'я *Дух Божий*, воно більше стосується Святого Духа, ніж Отця, і так само ім'я *Дух Христів*, переважно говорить про Святого Духа. В основі цього міркування лежить те, що коли б йшлося про Отця, то було б доречніше використати імена *Бог*, *Господь* та їм подібні. Якщо б мався на увазі Христос, було б найкраще використати ім'я *Ісус Христос*. Наприклад, у Посланні до римлян 8:9-11 згадуються всі члени Святої Трійці: «Дух Божий живе в вас» (в. 9), «Христос у вас» (в. 10), «живе у вас Дух Того (Отця), Хто воскресив Ісуса з мертвих» (в. 11). Здається, що «Дух Божий» досить чітко означає Святого Духа, а не Христа чи Бога Отця. З Рим. 8:9 та 8:13-14 далі видно, що «Дух» та «Дух Божий» є синонімами й іменами третьої Особи Трійці.¹³ Подібний приклад можна побачити в Діях 16:6-7, де «Святий Дух» (в. 6) та «Дух Ісуса» (в. 7) є синонімами. Послання до ефесян 4:4 стверджує, що є один Дух, і вказує на те, що згадане вище твердження є істинним.

БОЖЕСТВЕННІ АТРИБУТИ СВЯТОГО ДУХА

Життя (Рим. 8:2). Життя є атрибутом Божества (Єг. 3:10; Ів. 1:4; 14:6; 1Тим. 3:15). Так само як Отець і Син мають життя у Собі, так і Святий Дух має в Собі життя.

Усезнання (1Кор. 2:10-12). Окрім людини ще хтось інший повинен знати про Бога. Дух людини (людський дух) знає речі, які стосуються людської природи, а Святий Дух знає Божі речі. Святий Дух досліджує Божі глибини (1Кор. 2:10). Це ж слово «глибина» (грец. *bathos*) використовується у значенні «Боже знання». Людина цього досягнути не може, але Бог Святий Дух відає все неосяжне та недосліджене (Рим. 11:33).

Усемогутність (Йов. 33:4). Усемогутність Святого Духа виявляється у творенні. У 1М. 1:2 бачимо, як Дух Святий опікується творивом так само, як квочка курчатами. Святий Дух дав життя твориву.¹⁴

Всюдиприсутність (Пс. 138:7-10; Ів. 14:17). У Пс. 138 Давид із здивуванням вигукує, що не може втекти від присутності Святого Духа: якщо б зійти на небеса, то Він там, і якщо опуститися до найнижчих глибин землі, то Святий Дух і там. Навіть якщо б Давид умів швидко літати, то однаково не зміг би втекти від обличчя Духа Святого. Про всюдиприсутність Святого Духа також сказано у Івана 14:17, зокрема, коли Ісус обіцяє учням, що Дух поселиться в них, і це є підтвердженням Його всюдиприсутності.

Вічність (Євр. 9:14). У цьому тексті Писання Святий Дух названий Вічним Духом. Вічним Духом Ісус приніс Себе в досконалу жертву Богу. Як Святий Дух брав участь у народженні Христа (Лк. 1:35), так само Він брав участь і в Його смерті.¹⁵

Святість (пор. Мт. 12:32). Важливим атрибутом Бога є те, що Він святий, повністю відділений і відокремлений від гріха та грішників. Найбільш звичним іменем для Духа є ім'я Святий Дух, яке засвідчує, що третій Особі Трійці належить цей трансцендентний атрибут Божественної природи.

Любов (Гал. 5:22). Святий Дух є любов і породжує любов у дитині Божій. Якщо б любов не була основним атрибутом Духа, Він не зміг би народжувати її у серцях віруючих.

Істина (Ів. 14:17). Святий Дух названий «Дух істини» в Ів. 14:17 та 15:26. Як Христос Сам був істиною (Ів. 14:6), так і Святий Дух є істиною і веде людей до істини через Святе Писання.¹⁶

АТРИБУТИ ТРИЄДИНОГО БОГА

Атрибут	Отець	Син	Святий Дух
Життя	Єг. 3:10	Ів. 1:4	Рим. 8:2
Всезнання	Пс. 139:1-6	Ів. 4:17-18	1Кор. 2:10-12
Всемогутність	1М. 1:1	Ів. 1:3	Йов 33:4
Всюдиприсутність	Єр. 23:23-24	Мт. 28:20	Пс. 139:7-10
Вічність	Пс. 90:2	Ів. 1:1	Євр. 9:14
Святість	3М. 11:44	Дії 3:14	Мт. 12:32
Любов	1Ів. 4:8	Рим. 8:37-39	Гал. 5:22
Істина	Ів. 3:33	Ів. 14:6	Ів. 14:17

Ця таблиця відображає єдність та рівність Бога. Святий Дух проявляє такі самі атрибути божественності, як Бог Отець і Син.

БОЖЕСТВЕННА ПРАЦЯ СВЯТОГО ДУХА

Праця Святого Духа також свідчить про Його Божественність.

Створення (1М. 1:2). Кілька уривків Писання стверджують, що Святий Дух брав участь у праці створення. У 1М. 1:2 відмічено, що Дух ширяв над творивом, даючи йому життя. У Пс. 103:24-26 псаломспівець описує твориво, а у в. 30 він оповідає, як Бог творив: «Посилаєш Ти Духа Свого – вони творяться». Йов. 26:13 поширює творення Бога до небес – Святий Дух створив не лише Землю, а й небеса.¹⁷ (Див. також вище)

Зачаття Ісуса (Мт. 1:20). Те, що Святий Дух злинув на Марію і сила Божа огорнула її, забезпечило безгрішну природу Христа. У Своїй Божественності Ісус є вічним, але Святий Дух зачав безгрішну людську природу Ісуса.

Він породив людську природу Христа. Надто часто люди припускають, що Марія, мати Христа, зробила свій внесок у Його людську природу, а Святий Дух – у божественну. Але глибші міркування показують, що Божественна природа Христа належала Йому від вічності і не була передана в момент Його земного народження. Він прийняв людське тіло, коли Його вічна Іпостась зодяглася у вигляд людини... Святий Дух викликав народження людської природи Христа, і це був Його акт зачаття.¹⁸

Натхнення Писання (2Петр. 1:21). Можна провести паралелі між тим, як Святий Дух зачав людську природу Ісуса і тим, як Дух контролював написання Святого Писання. Так само як Святий Дух злинув на Марію, що гарантувало безгрішність людської природи Ісуса, так само Він контролював і людей, які записували Писання, щоб забезпечити непомильність Святого Письма. І так само заперечення одного веде до заперечення іншого.

Автори Писання були ведені Святим Духом, що і було гарантією богонатхненності книг Біблії. Праця Святого Духа у натхненні авторів-людей є подібною до праці Бога Отця (пор. 2Тим. 3:16).

Відродження (Тит. 3:5). Відродити означає дати життя. Святий Дух викликає нове народження – Він є автором цього. Відродження Святим Духом є духовним аналогом фізичного народження людини. Людське народження породжує тілесне життя, а духовне народження породжує духовне життя. Святий Дух звершує нове народження згори, але робить Він це за допомогою Слова Божого (1Петр. 1:23). Ця ж істина записана в Ів. 3:6, де Ісус говорить, що Святий Дух звершує народження згори, відроджуючи людину.

Заступництво (Рим. 8:26). Ісус є посередником для віруючих, але Святий Дух також є їхнім заступником. (Див. попереднє обговорення цього вірша.)

Освячення (2Сол. 2:13). Існує три аспекти освячення, і першим з них є позиційний: «відділення, яке відбувається тоді, коли через Святого Духа людина, котра вірує, приєднується до Христа, і таким чином починає перебувати в Христі»¹⁹ (пор. 1Кор. 1:30, Євр. 10:14-15, 1Петр. 1:2).

Допомога святим (Ів. 14:16). У цьому вірші Ісус пообіцяв послати учням «іншого Втішителя». У грецькій мові «втішитель» – це слово *parakleton*, яке походить від двох слів: «біля» і «покликаний», а звідси, – «той, хто покликаний допомагати». У 1Ів. 2:1 Господь Ісус є названий *Paraklete* у Його ставленні до віруючих, які згрішили (у більшості перекладах стоїть слово «Заступник»). Святий Дух є «другим, але таким самим, як Христос» – помічником, Який покликаний, щоб бути поряд із віруючими і допомагати їм. І праця Святого Духа як Параклета (Помічника) віруючих людей вимагає Його Божественності, оскільки вона є такою ж, як праця Ісуса в Його ролі Заступника.

Стає очевидним, що праця Святого Духа свідчить про Його Божественність, Його єдність із Богом Отцем і Сином.

БОЖЕСТВЕННЕ ПОХОДЖЕННЯ СВЯТОГО ДУХА

Відносини Святого Духа з іншими членами Святої Трійці визначаються терміном «походження» (*procession*), який вказує на те, що Святий Дух походить і від Бога Отця, і від Сина.

Константинопольський Символ віри утвердив цю доктрину в 381 р. Згодом на соборі в Толедо в 589 р. було додане слово «*filioque*» («і від Сина»), щоб утвердити рівність Сина, показану в Ів. 15:26, з чого випливає, що Святий Дух був посланий і Отцем, і Сином. Слід відзначити, що це є вагомим аргументом у боротьбі проти ересі, яка применшує Особу Христа.

Існує кілька підтверджень доктрини походження Святого Духа. Усі такі означення, як «Дух Божий», стверджують походження Духа Святого в тому розумінні, що Він є від Бога. Теперішній час у Ів. 15:26 («походить») використовується для того, щоб зрозуміти вічну природу цих взаємовідносин. А звідси, про Святого Духа говориться як про Того, що вічно походить від Отця і Сина. Здається, вічне походження Святого Духа також стверджує Пс. 103:30, у якому сказано, що Дух походив від Отця у створенні Старого Заповіту. Грецька Православна церква розуміла «вічне походження» як таке, що розпочалося із втіленням Христа (і те, і друге виникло одночасно).²⁰

Тут потрібне слово застереження. Походження Святого Духа не означає підпорядкування Духа іншим членам Святої Трійці. Дж. Олівер Басвел розглядає цю проблему і відмічає, що дехто у першій Церкві вважав Святого Духа «напівзалежною істотою». Та Басвел відкидає це слово, вважаючи його неточним.²¹

ПРЕДСТАВЛЕННЯ СВЯТОГО ДУХА

У Святому Писанні є різні описи й зображення Святого Духа, які яскраво змальовують Його Особу та Його працю. Їх можна ідентифікувати як тип, ілюстрацію, емблему або символ і, таким чином, розбити на певні категорії способів представлення Святого Духа.

ОДЯГ

ПісляСвоговоскресінняХристосзаповідавучнямчекативЄрусалимі, «аж поки зодягнетесь силою з висоти» (Лк. 24:49). «Зодягнетесь» (грец. *enduo*) – звичайне слово, яка має значення «вдягнутися», або «одягнути когось». Це дієслово поставлене тут у пасивному стані, і означає, що людина не сама себе зодягатиме, а хтось інший (Бог) зробить це для людини. Значення одягання в цьому тексті пояснюється словами «зодягнетесь силою». Апостоли повинні були залишатися в Єрусалимі до того часу, коли будуть одягнені в силу Святого Духа.

ГОЛУБ

При хрещенні Ісуса Святий Дух злинув «як голуб». Чи був це справжній голуб? Зрозуміти це допоможуть паралельні місця: «як голуб» (Мт. 3:16), «як голуба» (Мр. 1:10), «у тілесному вигляді, як голуб» (Лк. 3:22), «бачив я Духа, що сходив» (Ів. 1:32). Згідно з Лк. 3:22 та Ів. 1:32, голуб повинен був мати фізичний вигляд. Однак цей голуб лише представляв Святого Духа. Отже, щось, що мало якості та характеристики голуба, послужило засобом для зображення Святого Духа.

Кожне з Євангелій описує сходження Святого Духа як голуба «із небес», що підкреслює: Святий Дух прийшов із Божої присутності на небесах. Зрозуміло, це було важливо для того, щоб наголосити на благословенні та помазанні Сина Отцем Небесним у служіння серед народу. Це мало велике значення для людей, особливо для тих, хто протистояв Христу

Голуб зображав Святого Духа, який зійшов на Христа на початку Його всенародного служіння, і тому це засвідчувало силу Святого Духа у служінні Христа.

Голуб є також символом чистоти (пор. Мт. 10:16) і символізує мир.

ЗАВДАТОК

У 2Кор. 1:22 Павло пише, що Бог «в наші серця дав завдаток Духа». Слово «завдаток» (грец. *arrabon*) означає «перший внесок, депозит, перший внесок, завдаток як часткова оплата повної ціни покупки наперед, і таким чином забезпечує законне право на покупку при виникненні проблеми, або надає законної сили контракту... (*arrabon*) є платнею, яка зобов'язує ту сторону, що уклала контракт, здійснити подальшу оплату».²² Послання до ефесян 1:14 розкриває природу Святого Духа як першого внеску за наше кінцеве й повне прославлення в небі. «Викуп» у Еф. 1:14 передбачає кінцевий етап викупу віруючого, тобто його остаточне прославлення. Святий Дух, будучи завдатком, є символом безпеки віруючої людини в Христі.

ВОГОНЬ

У день П'ятдесятниці «вогняні язики» з'явилися й осіли на апостолах (Дії 2:3). Те, що Бог виявляв Себе у вигляді вогню, не було чимось незвичайним, і євреї розуміли таке об'явлення. Ця ознака свідчила про *присутність Господа*. Незвичайна подія разом із злиттям Святого Духа означала, що тут присутній Бог (пор. 2М. 3:2). Поява вогню також означала *Боже схвалення*. Коли Петро дещо пізніше проповідував про воскреслого Христа, цей вогонь символізував Боже схвалення Петрової проповіді (пор. 3М. 9:24; 1Сам. 18:38-39). Вогонь також був символом *Божого суду* (пор. 3М. 10:2). Тих, хто не повірив проповіді в день П'ятдесятниці, досягла кара під час знищення Єрусалимського храму в 70 р.

ОЛИВА

Олива є прототипом Святого Духа, оскільки старозаповітна практика помазання священиків та царів була символом служіння Святого Духа. Зах. 4:1-14 показує значення оливи як прообразу – вона символізувала силу Святого Духа, зміцнюючи Ісуса та Зоровавеля, коли вони згуртували народ для завершення будівництва храму в 515 р. до Р.Х. Постійне стікання оливи зі світильника (в. 2) до двох Помазанців (в. 3, 14) розтлумачене у в. 6 – «не силою й не міццю, але тільки Моїм Духом». Самуїл помазав Саула на царя Ізраїлю (1Сам. 10:1), і це помазання представляло Духа Господнього, Який зійшов на царя для того, щоб провадити народ (1Сам. 10:6, 10). Однак події Старого Заповіту були лише прототипами служіння Святого Духа у Новому Заповіті.

ОЛИВА ЯК СИМВОЛ СВЯТОГО ДУХА

Значення	Писання
Дух даний для служіння	2М. 40:9-16 та Дії 1:8
Дух просвітлює	2М. 27:20-21 та 1Ів. 2:20
Дух очищує та освячує	3М. 8:30; 14:17 та Рим. 8:2-3

ПЕЧАТКА

Святий Дух визначається як печатка віруючої людини (2Кор. 1:22; Еф. 1:13, 4:30). Печать означає охорону, наприклад, як камінь був запечатаний у Мт. 27:66 римською владою. У переносному розумінні «запечатати» означає «позначити (печаткою) для розпізнання, ідентифікації»... «на папірусі усіх видів тварин, щоб знак, який означає право власності, також ніс із собою захист прав власника».²³ Випікання клейма на худобі є сучасною паралеллю стародавнього ставлення печаті (пор. Іс. 44:5; Єз. 9:4).

Із запечатання Духом впливають кілька важливих істин. (1) Запечатання Духом означало *Божу власність*. Печатка Святого Духа на віруючому означає, що він належить Богові. (2) Запечатання означає *безпеку*. Ця печать є постійною, «на день викупу» (Еф. 4:30). (3) Воно також означає *владу*. Як римська влада панувала над місцевістю, окресленою римською печаткою, так само Божа влада поширюється на віруючу людину, якій Він дав Свого Духа.

ВОДА

На завершення ритуалу під час свята кучок священик приносив воду із Силоамського басейну і під спів левитів виливав її в лійку збоку від

жертovníка. Це була надихаюча дія, яка символізувала славне панування Месії (Зах. 14:16-21). Саме під час цієї дії на свято кучок Христос проголосив: «Коли прагне хто з вас – нехай прийде до Мене та й п'є! Хто вірує у Мене, як каже Писання, то ріки живої води потечуть із утроби його!» (Ів. 7:37-38). Наступний вірш дає пояснення: «Це ж сказав Він про Духа» (Ів. 7:39). Тут є кілька вартих уваги моментів. Вода – символ Святого Духа і означає вічне життя (пор. Ів. 4:14, 7:37-39). Вода означає прийняття Святого Духа (Єз. 36:25-27; Ів. 7:39). Вона передбачає благословення Тисячолітнього Царства (див. попередній розгляд Ів. 7:37-39; пор. Іс. 12:3; Йоїл. 2:28-32).

ВІТЕР

Вітер є найкращим природним символом Святого Духа, оскільки слово *дух* (грец. *пнеїта*) може перекладатися як *вітер*, так і *дух*. Такі слова, як «пневматичний», походять від слова *пнеїта*. Пояснюючи Никодиму народження згори, Ісус порівняв народження від Святого Духа з вітром (Ів. 3:8). Народження згори є суверенним актом Бога, який не піддається поясненню – як непояснюваний та незалежний вітер віє між деревами, так само відбувається і нове народження від Святого Духа. Дух діє «як Він хоче», і ніхто не вказує Йому так само, як ніхто не дає вказівок вітрові (пор. 1Кор. 12:11).

СВЯТИЙ ДУХ В ОБ'ЯВЛЕННІ ТА НАТХНЕННІ

ВИЗНАЧЕННЯ

Об'явлення. Об'явлення (грец. *apokalupsis*) означає «відкриття» або «розкриття» і використовується, коли треба описати, як знімають покривало зі статуї після того, як великий скульптор закінчить свою роботу. У біблійній істині об'явлення означає: Бог відкрив людині те, чого вона сама в інший спосіб ніколи не довідалася б (пор. Єз. 2:2; 8:3).

Натхнення. Біблійне натхнення можна визначити як «Божий контроль над авторами-людьми через особливості їхнього характеру, коли вони складають і записують без помилок Боже відкриття для людини словами оригінальних рукописів».²⁴ Розрізняючи об'явлення і натхнення, можна сказати, що об'явлення стосується *матеріалу*, тоді як натхнення – *методу*.²⁵ Слово *натхнення* походить від грецького *theopneustos* (що означає «Богонатхненний») (2Тим. 3:16). Святе Писання – це те, що «вийшло із уст Господа». Воно є результатом творчого Божого подиху. «Божий подих» у Писанні є лише символом Його всемогутньої сили, носієм Його творчого слова».²⁶ Тут можна простежити паралель, яка відображена в таблиці.

БОГОМ НАТХНЕННЕ ТВОРИВО

Бог Своїм подихом	Створив небеса, Пс. 32:6
	Відкрив Святе Писання, 2Тим. 3:16

КАНАЛИ ОБ'ЯВЛЕННЯ

Старозаповітний пророк. Проповіді старозаповітних пророків не походили від них самих. Пророк був просто інструментом, через якого Бог говорив до людей. Він був ведений Святим Духом, проголошуючи пророчі слова (пор. Єр. 1:2, 4, 9, 11, 17).

Святий Дух. Хоч пророк у Старому Заповіті переважно був засобом, через якого Господь відкривав Себе, саме Святий Дух керував авторами, які створювали Писання. 2Петр. 1:21 стверджує, що Святий Дух провадив старозавітних пророків, оберігаючи їх від помилок. Тут можна навести конкретні приклади. Святий Дух надихав Давида, який вигукує: «Дух Господній говорить в мені, а слово Його – на моїм язичку!» (2Сам. 23:2). У Діях 1:16 наголошується на цій же істині у поясненні пророцтва Давида про Юду, яке повинно було сповнитися, бо «Ти устами Давида... сказав Духом Святим» (пор. Дії 4:25; Мт. 22:43). Святий Дух контролював Єзекіїля. Його численні пророцтва були висловлені під наглядом Святого Духа, Який давав пророкові можливість отримувати видіння від Бога (Єз. 2:2; 3:24; 8:3; 11:24). Дух Святий контролював Михея, наповнював його, щоб він міг говорити до народу (Мих. 3:8).

МЕТОДИ ОБ'ЯВЛЕННЯ

У Старому Заповіті Бог відкривав Себе різними способами.

Промовлене слово. У Старому Заповіті є багато прикладів, як Господь голосно й виразно говорив до певних людей. Він промовляв до Авраама (Бут. 18:13, 17). Господь говорив до Мойсея так, що народ міг це чути (Вих. 19:9, 20:1). Божий голос чув Ісаїя (Іс. 6:8).

Сни. Здається, що об'явлення через сни належали до найнижчої категорії відкриття. Спілкуватися з Богом безпосередньо було великим привілеєм, тому неважко зрозуміти, чому з поганями Бог переважно говорив через сни. Це був спосіб для невірних людей. «Відкриття через сон знаходило адресата в пасивному, несвідомому стані, і реальність того, що було уві сні, виявлялася лише в нематеріальних розумових образах... Сон більше підходив для людей, які слабо усвідомлювали духовність, або взагалі були позбавлені її... Особистість адресата була нейтралізована,

і він існував лише як інертний інструмент, якому можна було передати інформацію без всяких перешкод, викликаних недоречною поганською відповіддю».²⁷ Прикладами того, як Бог промовляв до людей уві сні, є Авімелех (1М. 20:3), Яків (1М. 31:10-13), Йосиф (1М. 37:5-9), Навуходоносор (Дан. 2).

Видіння. Видіння належали до вищої категорії об'явлення і призначалися для духовно зрілих людей.²⁸ Пророки часто мали видіння. Їх також називали *провидцями (ясновидцями)*, а це слово походить від гебрійського слова, що означає «бачити». Отже, пророк (провидець) є «той, хто бачить». Прикладами того, як Божі пророки мали видіння, є Авраам (Бут. 15:1), Натан (1Хр. 17:15), Єзекіїль (Єз. 1:1), Даниїл (Дан. 8:1).

Теофанія (Богоявлення). Старозаповітна теофанія – це явлення Бога в фізичному вигляді. Теофанія походить від двох грецьких слів – *«theos»* (Бог) і *«phainein»* (з'явитися). А звідси, теофанія – Богоявлення. Це був величезний привілей, коли Бог відвідував людину таким способом, і «переважно це відбувалося лише з людьми високої духовної зрілості».²⁹ Прикладами старозаповітної теофанії є явлення Бога Аврааму (Бут. 18), Ісусу Навину (Іс. Нав. 5:14), Гедону (Суд. 6:22), Даниїлу (Дан. 6:22).

НАТХНЕННЯ СТАРОГО ЗАПОВІТУ

Сам Святий Дух був джерелом усякого біблійного натхнення. Його нагляд забезпечував непомильність передачі слова. Щодо Старого Завіту це можна побачити в ряді подій.

Автори Старого Заповіту усвідомлювали, що Святий Дух керував їхньою працею (2Сам. 23:2-3). У цьому уривку чотири рази наголошується, що Бог промовляв до Давида.

Ісус навчав, що автори Старого Заповіту були ведені Святим Духом (Мр. 12:36). Цитуючи Пс. 109, Ісус наголосив, що Давид промовляв слова «у Святому Дусі». Ісус обґрунтовував Свої аргументи словами Давида, які були натхненні Святим Духом.

Апостоли навчали, що автори Старого Заповіту були ведені Святим Духом (Дії 1:16; 4:24-25; 28:25). Пояснюючи смерть Юди, Петро зазначив, що мусило так статися, бо про це було сказано наперед Святим Духом через Давида (Дії 1:16).

НАТХНЕННЯ НОВОГО ЗАПОВІТУ

Хоч таке важливе місце з огляду на питання натхнення, як 2Тим. 3:16, в основному має на увазі Старий Заповіт, тим не менше, у Писанні є багато інших місць, які вказують на богонатхнення Нового Заповіту.

Ісус підтверджував натхненність Нового Заповіту. Ісус пророкував: апостоли будуть бережені у тому, що вони писатимуть, і це дасть їм

змогу записувати без помилок усе, що Він їм казав (Ів. 14:26; 16:14). З цього зрозуміло, як Іван міг пам'ятати всі подробиці життя Христа, пишучи своє Євангеліє багато років пізніше. У той час, коли Христос навчав Своїх учнів, вони були нездатними осягнути і повністю зрозуміти Його вчення, але пізніше Святий Дух дав їм необхідне розуміння (Ів. 16:12-15).

Святий Дух керував авторами Нового Заповіту такими способами. (1) Він допомагав їм пам'ятати факти Ісусового вчення. (2) Він давав їм богословське розуміння того, що вони писали. Коли Ісус промовляв до Своїх учнів безпосередньо, вони не могли зрозуміти значення Його близької смерті та воскресіння. (3) Святий Дух гарантував завершення усього Нового Заповіту. Те «все», про що йдеться у Ів. 14:26, стосується усієї духовної істини, яка необхідна людині і яка при потребі означатиме завершення канону Нового Заповіту.

Автори Нового Заповіту усвідомлювали, що вони пишуть Святе Писання. У Першому посланні до коринтян Павло докоряв за ряд помилок у їхній громаді та порадив їх позбутися. Він завершив листа, нагадавши коринтянам, «що я пишу вам – бо Господня це заповідь» (1Кор. 14:37). Павло розумів, що він писав до коринтян Слово Боже. З цього можна зробити кілька висновків: учення Павла було дане йому через пряме відкриття (Гал. 1:12). Те вчення, яке проповідував Павло, було викладене йому Святим Духом (1Кор. 2:13). Учення Павла було Божою заповіддю і тому не містило помилок (1Кор. 14:37; 1Сол. 4:2, 15). Павлове вчення визнавалося ранньою Церквою як Боже слово (1Сол. 2:13).

Автори Нового Заповіту визнавали те, що кожен із них писав на-тхненне Богом Писання. У 1Тимофія 5:18 Павло сказав: «бо каже Писання», а потім навів слова з 5М. 25:4 та з Євангелія від Луки 10:7. Цитуючи Старий і Новий Заповіти, Павло вважав їх рівними за авторитетністю. Те, що записав Лука, було Писанням так само, як записане Мойсеєм у книзі Повторення Закону. У 2Петр. 3:16 апостол порівняв Павлове Писання із «іншими Писаннями». Те Писання, яке написав Павло, було поставлене на один рівень із Писанням Старого Заповіту. Подібна паралель проведена і в 2Петр. 3:2.

ПАРАЛЕЛЬНІ МІСЦЯ ПРО АВТОРИТЕТНІСТЬ БІБЛІЇ (2 ПЕТРА 3:2)

Авторитет	Частина
«Щоб ви пам'ятали...»	«слова, що святі пророки давні звістили їх вам» (Старий Заповіт)
	«і заповідь Господа Спасителя, що одержали через наших апостолів» (Новий Заповіт)

СЛУЖІННЯ СВЯТОГО ДУХА В СТАРОМУ ЗАПОВІТІ

ВІДРОДЖЕННЯ

Чи відроджував Святий Дух людей у Старому Заповіті? У 3-му розділі Євангелія від Івана Ісус пояснює Никодиму народження згори (куди входило і відродження), нагадуючи, що цього навчав Старий Заповіт, і тому Никодим повинен був це знати (Ів. 3:10). Скоріш за все Ісус посилався на 36-й розділ книги Єзекїїля, де йдеться про воду й дух. У Єз. 11:19 та 36:25-27 Бог пообіцяв Ізраїлю відродження в Тисячолітньому Царстві. Бог дасть їм нове серце і нового Духа – Він вкладе в них Свого Духа і віродить їх. І хоч ці уривки Писання мають відношення до майбутнього, старозаповітні віруючі також могли пережити відродження. У Єз. 18:31 народу було наказано «створити собі нове серце та нового духа». Ці дві фрази є паралельними до слів із Єз. 36:25-27 та Ів. 3:5 і свідчать, що віруючі в Старому Заповіті були відроджені Святим Духом (пор. Пс. 50:12).

ВИБІРКОВЕ ПРОБУВАННЯ У ЛЮДЯХ

Ісус навчав (Ів. 14:16-17), що в День П'ятдесятниці Святий Дух розпочне нове служіння для віруючих, яке не буде подібне на старозаповітнє. Наголос у цьому уривку падає на те, що це нове служіння буде *пробуванням всередині людини* (на відміну від простої присутності Духа серед людей) і це служіння буде *постійним*. Якщо ця обітниця із Євангелії від Івана (14-й розділ) стосується усіх віруючих і пробування Святого Духа є *постійним*, то в Старому Заповіті Дух також перебував у людях, але служіння Святого Духа було *вибірковим* та *тимчасовим*.

(1) Святий Дух перебував у деяких людях у Старому Заповіті. Це було з Ісусом Навином (4М. 27:18) та Давидом (1Сам. 16:12-13).³⁰

(2) У Старому Заповіті Святий Дух сходив на окремих людей. Чарльз С. Райрі пише, що немає великої різниці між «проживанням Духа в людині» і «сходженням Духа», «окрім того, що сходження Святого Духа, здається, мало тимчасовий та короткочасний характер у відносинах Святого Духа і старозаповітних святих».³¹ Тимчасове сходження Святого Духа на певних людей розглядається як таке, що відбувалося для виконання особливого завдання. І буде доречно припустити, що після виконання завдання Дух забирався від цієї людини. Дух Святий зійшов на Отніїла для того, щоб перемогти царя Кушан-Ріш'атаїма (Суд. 3:10), Дух сходив на Гедеона для того, щоб перемогти мідіянітів (Суд. 6:34). Він зійшов на Їфтаха, щоб той подолав аммонейців (Суд. 11:29). Дух сходив на Самсона, щоб той міг перемогти филистимлян (Суд. 14:6). Дух також сходив на Валаама для того, щоб той проголосив пророцтво для Ізраїлю (4М. 24:2). «Оцінка цих текстів показує, що в усіх випадках відбувалося наділення людей певною силою для фізичної активності. Ні один з цих випадків ніяким чином не мав нічого

спільного із спасінням від гріха».³² Також ці наділення силою Святого Духа не мали ніякого відношення до духовного стану даної особи. Їфтах був сином блудниці, який жив в атмосфері ідолопоклонства. Самсон був тілесною людиною, який жив для того, щоб задовольняти свої тілесні бажання. Валаам був узагалі невіруючою людиною.

(3) Святий Дух наповняв деяких людей у Старому Заповіті. Бог сповнив Святим Духом Бецалїла, давши йому мудрість для майстерності «на обмислення мистецьке, на роботу в золоті, в сріблі» (Вих. 31:2-5), щоб прикрасити скинію.

Джон Волвурд наводить три спостереження щодо пробування Святого Духа в людях у Старому Заповіті. По-перше, пробування Духа в житті людини не мало ніякого очевидного зв'язку з духовним станом цієї особи. По-друге, пробування Святого Духа в людині було суверенною працею Бога в цій людині для здійснення потрібної справи, наприклад, визволити Ізраїль у війні або побудувати скинію. І, по-третє, пробування Духа було тимчасовим. Дух Господній зійшов на Саула, та згодом відійшов від нього (1Сам. 10:10; 16:14). Давид боявся, що Святий Дух залишить його (Пс. 50:11).³³

СТРИМУВАННЯ ГРІХА

У книзі Буття (6:3) сказано, що Дух, Який боровся проти гріха або стримував гріх, буде обмежений, тому що людина не звертала уваги на служіння Святого Духа, Котрий їй докоряв. У цьому контексті Бог осудив потопом.³⁴ Ті віруючі, які вірять у підхоплення Церкви перед великою скорботою, можуть побачити тут паралель між Старим і Новим Заповітами.

ПАРАЛЕЛЬНІ СУДИ: ПОТОП ТА ВЕЛИКА СКОРБОТА

Писання	Дух діє	Дія Духа обмежена	Паралельні Божі суди
1М. 6:3	Служіння Ноя	Ной забраний	Потоп
1Сол. 2:7-8	Служіння Церкви	Церква забрана	Велика скорбота

ЗДАТНІСТЬ ДО СЛУЖІННЯ

Святий Дух був даний у Старому Заповіті для того, щоб вибирати окремих людей для виконання конкретних завдань. Сюди входило: здатність до мистецької роботи під час будівництва скинії та храму, подаровану Бецалїлу (2М. 31:2-5; 35:30-35) та Хіраму (1Сам. 7:13), уміння провадити, дане Ісусу Навину (4М. 27:16-18), Саулу (1Сам. 10:10) та Давиду (1Сам. 16:13), здатність успішно воювати, дану Отніїлу (Суд. 3:10), Гедеону (Суд. 6:34) та Їфтахові (Суд. 11:29) і надзвичайну фізичну силу, якою був наділений Самсон (Суд. 14:19).

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ СВЯТОГО ДУХА І ХРИСТА

Ісаїя пророкував, що Дух Господній перебуватиме на Месії (42:1), даючи Йому мудрість, могутність та розуміння Свого служіння (11:2-3). Оповідання Євангелій постійно відображають силу Святого Духа у Христі під час Його служіння і про виконання пророцтв Ісаї. Однак це не означає, що Ісус особисто не мав сили. Він мав силу (Ів. 10:18)! А той факт, що Він звершував служіння у силі Святого Духа, підкреслює єдність Святої Трійці (пор. Ів. 5:31-44; 6:29; 8:18; 10:37-38 тощо).

НЕПОРОЧНЕ НАРОДЖЕННЯ

Діюча сила. Як Матвій, так і Лука відзначають служіння Святого Духа в тому, як Марія зачала Дитя. Мт. 1:20 наголошує, що «зачате в ній – то від (грец. *ek*) Духа Святого». З огляду на походження, цим підкреслюється, що Ісусове народження було не через Йосифа, а через дію Святого Духа. Лука (1:35) використовує слова «злине на тебе» та «обгорне тебе» для того, щоб описати служіння Марії Святого Духа, Який був причиною зачаття. Ті самі слова «злине на» (грец. *eperchomai*) описують, як Святий Дух злинув на апостолів у День П'ятдесятниці (Дії 1:8). Малоімовірно, щоб це слово вживалося як евфемізм для означення статевих відносин.³⁵ Слово «обгорнути» говорить про «Божу могутню присутність, яка перебувала з Марією, щоб вона народила Дитину, яка буде Сином Божим. Нічого не сказано про те, як це відбудеться, і, зокрема, нема нічого про Божественне народження».³⁶ Важливий пункт, який наголошується в обох Євангеліях – це те, що Ісус не мав земного батька; Йосиф не породив Ісуса. (Також див. «Христологія: Доктрина про Ісуса Христа», розділ 20.)

Результати. (1) Людська природа Христа мала свій початок. Ідеться не про те, що була народжена особа, бо Ісус як Особа існував від вічності у Своїй Божественності. Однак людська природа Ісуса мала свій початок в утробі Марії.

(2) Людська природа Христа була безгрішною. Хоч Ісус повною мірою мав людську природу, вона не була заплямована гріхом. І хоч Він був народжений від матері-людини, зачаття від Духа Святого забезпечило безгрішність Ісуса. Цей факт показує, чому доктрина про непорочне народження є настільки важливою. Якщо б Ісус мав батька-людину то Він нічим не відрізнявся б від усіх інших. Свідчення про безгрішність Христа є очевидним, оскільки Він Сам говорив про Себе: «і в Ньому неправди нема» (Ів. 7:18). Апостол Іван сказав: «гріха в Нім нема» (1Ів. 3:5).

(3) Людська природа Христа принесла із собою людські обмеження. Хоч Ісус був безгрішним, результатом непорочного народження стала повністю людська природа. Ісус втомлювався (Ів. 4:6), відчував спрагу (Ів. 4:7), спав (Мт. 8:24), плакав (Ів. 11:35). Він добровільно підкорив Себе цим людським обмеженням.

ЖИТТЯ Й СЛУЖІННЯ ІСУСА ХРИСТА

Святий Дух помазав Христа. Лука (4:18) пише, що Ісус був помазаний Святим Духом, і сталося це, напевно, під час хрещення Ісуса, коли Святий Дух видимим способом зійшов на Нього. Зішестя Святого Духа на Ісуса виповнило пророцтво, записане в Іс. 61:1. Як помазувалися царі (2Сам. 2:4) та священники (2М. 28:41), так само повинен був бути помазаний Месія. Акт помазання передає владу, і в цьому випадку Сам Святий Дух був помазанням, даючи Христу владу і силу для служіння.³⁷

На завершення, щодо помазання Ісуса можна навести кілька узагальнюючих пунктів. (1) Помазання означало, що Ісус є Царем та Месією Ізраїлю. Ів. 1:31 говорить, що Іван Хреститель «виявив» Ісуса для народу при Його хрещенні. Це відбулося так, як з царями в Старому Заповіті (пор. 1Сам. 16:6-13). (2) Помазання ввело Ісуса в Його всенародне служіння (Дії 10:38). Після Свого хрещення Ісус розпочав служіння проповіді та здійснення чуд. Помазання Святого Духа відділило Ісуса для Його служіння як Месію Ізраїлю. Необхідність помазання була зумовлена людською природою Христа, а також потребою показати єдність Святої Трійці. (3) Помазання дало Ісусові сили для Його публічного служіння (Лк. 4:18). Хоч Ісус Сам мав силу в Собі для того, щоб чинити чуда, Він показав єдність із Триєдиним Богом і Своєю залежність від Інших Іпостасей Трійці, прийнявши помазання Святого Духа як повноваження для служіння. (4) Помазання було Божественним засвідченням Ісуса. При хрещенні Христа Бог Отець голосно ствердив те, що Ісус є Месією Ізраїлю. Люди чули свідчення Отця: «Це Син Мій Улюблений, що Його Я вподобав!» (Мт. 3:17).

Святий Дух наповнював Ісуса. Лука (1:15) пише, що Іван Хреститель, предтеча Ісуса, був сповнений Духом від утроби матері. Месія мав бути сповненим Святим Духом принаймні такою мірою, як Його предтеча. У Лук. 4:1 сказано: «Ісус, повний Духа Святого... і Дух на пустиню Його попровадив». Тут дієслово стоїть у недокопаному способі, що свідчить про постійну дію. «Тепер Ісус перебував під постійним керівництвом Святого Духа».³⁸ Марко (1:12) пише: «І зараз повів Його Дух у пустиню». Теперішній час слова «повів» наголошує, що «все земне життя Ісуса Христа було пов'язане зі Святим Духом – від Його народження до Його смерті та воскресіння».³⁹ Новозавітні записи про життя Ісуса Христа показують, як виконалися пророцтва Ісаї 11:2 та 42:1. Ісус постійно сповнювався Святим Духом.

СМЕРТЬ ІСУСА ХРИСТА

Святий Дух був відповідальний не лише за те, щоб дати Ісусові людську природу і наділити Його силою та владою для здійснення земного служіння; Святий Дух також відіграв Свою роль у смерті Ісуса (Євр. 9:14).⁴⁰ Уявлення про страждаючого Слугу із книги Ісаї глибоко вразило автора Послання до євреїв. Якщо воно так і є, тоді цей Дух, Який зійшов на Слугу

в Іс. 42:1, є тим самим Духом, Який веде Слугу до того, щоб Він поніс на Собої гріхи багатьох (Іс. 52:13 – 53:12).⁴¹

ВОСКРЕСІННЯ ІСУСА ХРИСТА

Біблія засвідчує, що «кожен член Божества відігравав особливу роль у величому акті воскресіння».⁴² Син був піднятий з мертвих силою Бога Отця (Еф. 1:19-20; Пс. 15:10), але Ісус і Сам мав силу воскресити Себе (Ів. 10:18). Святий Дух також брав участь у звершенні воскресіння Ісуса. Рим. 1:4 проголошує, що Христос є «Син Божий у силі, за духом святості, через воскресіння з мертвих». Це є можливим посиланням на Святого Духа.⁴³ Рим. 8:11 говорить про «Дух Того, Хто воскресив Ісуса з мертвих». Це посилання або на Святого Духа, або на Бога Отця. У 1Петр. 3:18 сказано, що Христос був «Духом оживлений». Ці слова можуть свідчити про дію Святого Духа в справі воскресіння Ісуса. Однак найбільш ймовірно, що тут ідеться про Його людський дух. Тим не менше ми можемо зробити висновок про служіння Святого Духа в житті Ісуса Христа. Пентекост стверджує: «Я сумніваюся, чи є яка-небудь велика справа Бога, відображена в Слові Божому, в якій разом не діяли б усі Іпостасі Божества для досягнення Божого задуму».⁴⁴

ГРІХ ПРОТИ СВЯТОГО ДУХА

ІСТОРИЧНИЙ ФОН

Хоч Писання говорить про гріх проти Святого Духа, описаний словами «*вгашати*» (1Сол. 5:19) та «*засмучувати*» Духа (Еф. 4:30), однак, коли ми говоримо про гріх проти Святого Духа, переважно на думку приходять поняття *богозневага* Духа.

Розглядаючи гріх проти Святого Духа (Мт. 12:31-32), важливо враховувати історичний фон, на якому був вчинений цей гріх. Ісус виявив Себе для ізраїльського народу через Своє вчення (Мт. 5-7) та Свої чуда (Мт. 8-10). Знамення та чуда, які вказували на Ісуса як Месію, відбувалися прямо серед народу Ізраїлю. І ось приходять релігійні лідери, щоб з'ясувати для себе, ким є Христос (пор. Лк. 5:14 та 5:17). Ким був Христос? Чи був Він Месією? Як вони могли пояснити Його чуда? Висновок, до якого прийшли юдейські лідери, описаний у 12-му розділі Євангелії від Матвія, і тут вони досягли кульмінації в гріху проти Святого Духа. Вони привели до Ісуса чоловіка (Мт. 12:22), одержимого демоном, і Він зцілив його. У реакції (12:23) відчувається вплив релігійних лідерів. Люди вигукнули: «Чи ж не Син це Давидів?»⁴⁵ Форма їхнього запитання передбачає негативну відповідь.

У 12:24 фарисеї догматично заявили: «Він демонів не виганяє інакше, тільки як Вельзевулом, князем демонів». Той, про Кого Бог Отець сказав «Вкладу Свого Духа в Нього» (12:18), був сприйнятий фарисеями як той, що робить Свою справу силою диявола. І саме в цьому контексті Ісус заявив, що богозневага на Духа Святого не проститься ніколи. Розуміння цієї істини є надзвичайно важливим для обговорення гріха (Мт. 12:31-32).

ПОЯСНЕННЯ

Гріх проти Ісуса Христа. Гріх проти Святого Духа включав у себе гріх проти Ісуса. Суть справи сформульована в Мт. 12:24. Релігійні лідери чули науку Ісуса і бачили Його чуда, але вони вирішили, що Ісус робить все це силою сатани. Це й був їхній гріх проти Ісуса. Замість того щоб визнати, що Ісус – це Месія, вони вважали, що Він чинить чуда силою диявола. Вони не відкидали самих чудес, але заперечували, що вони походять від Бога. Вони сказали, що Ісус робив усе це силою демонською. Той, Хто був призначений бути Визволителем Ізраїлю – як в духовному, так і в національному розумінні, був відкинутий і звинувачений у зв'язку із сатаною. Те, що вони відкинули Ісуса, було основою їхнього гріха проти Святого Духа.

Гріх проти Святого Духа. Той, на Кого Бог вилив Свого Духа (Мт. 12:18), був названий фарисеями Тим, що працює через диявола. Бог сказав: «Вкладу Свого Духа в Нього» (12:18), а лідери народу говорили: «Він демонів виганяє не інакше, тільки як Вельзевулом, князем демонів» (12:24). Цей гріх був учинений в історичному контексті. Фарисеї були очевидцями публічного служіння Ісуса. Вони особисто бачили Його чуда і все-таки приписали Христову роботу дияволу. Цей гріх проти Духа був кінцевим і не прощався тому, що перед ними було словесне і діяльне свідчення Ісуса. Більше того, вони могли отримати прощення, якщо б просто відкинули свідчення Христа (Мт. 12:32а), а не відкинули кінцеве свідчення – свідчення Святого Духа. Вже не було ніякого іншого свідчення, яке могло бути дане їм.⁴⁶ Тут потрібно відмітити, що гріх проти Духа є вічним (Мт. 12:31-32). Уже не було можливості покаятися – цей гріх був непрощеним і ніколи б не був прощений.

ЗАПИТАННЯ

Запитання, яке можна задати, є таке: «Чи можна сьогодні вчинити гріх проти Святого Духа?» Для того щоб згрішити богохульством проти Святого Духа, потрібна фізична присутність Ісуса Христа, коли Він навчав би і здійснював чуда, а слухачі та глядачі заперечували б Його служіння, кажучи, що Ісус діє силою сатани. Гріх богозневаги на Духа Святого – не те саме, що невір'я. У Писанні ніде не згадується, що люди, які один раз відкинули Благую Вістку, вже ніколи не матимуть можливості повірити. Сьогодні це не

є таким гріхом, якому немає прощення. Хто не відкидав Євангелію перший раз, коли чув її, а потім все-таки повірив і прийшов до Господа? А з другого боку, звичайно, невір'я не буде прощене, якщо людина постійно і наполегливо перебуває у ньому.

ПРАЦЯ СВЯТОГО ДУХА: ХРЕЩЕННЯ

ВСТУП

Питання праці хрещення Святого Духа стало предметом гострих дискусій, і щодо нього є багато різних точок зору. З одного боку, його плутають з водним хрещенням. Хоч є багато місць Писання, які говорять про хрещення Духом, деякі люди вважають, що ці тексти говорять про хрещення водою (пор. Рим. 6:4; Гал. 3:27). Інші розуміють охрещувальну роботу Святого Духа як «друге благословення», яке може бути наділенням силою для служіння і/або може виявлятися через говоріння мовами.⁴⁷ Частка цієї плутанини зумовлена неправильним розумінням відмінних рис природи Церкви. Церква була народжена в День П'ятдесятниці, і саме тоді Святий Дух розпочав Свою працю щодо будівництва Церкви, охрещуючи віруючих у Тіло Христа.

ВИЗНАЧЕННЯ

Роботу хрещення Святого Духа можна визначити як працю, через яку Дух уводить віруючого в союз із Христом і в спільність з іншими віруючими в Тілі Христа (1Кор. 12:13).

ПОЯСНЕННЯ

Хрещення Святого Духа є особливим для періоду Церкви. Основним текстом є 1Кор. 12:13, де говориться: «Бо ми всі одним Духом охрещені в тіло одне – чи то юдеї, чи гелени, чи раби, чи то вільні – і всі ми наповнені Духом одним». Те, що це служіння Святого Духа розпочалося в День П'ятдесятниці, можна побачити, порівнюючи Дії 1:5, де сказано, що хрещення буде лише в майбутньому, і Дії 11:15, де написано, що «початок» цієї охрещувальної роботи був у День П'ятдесятниці, в Дії 2. Праця Святого Духа не мала місця в Старому Заповіті – вона унікально притаманна періоду Церкви, який розпочався в День П'ятдесятниці.

Хрещення Святого Духа охоплює усіх віруючих у цьому віці. Наголос, що «всі» охрещені Духом Святим, знаходимо у кількох місцях Писання. У 1Кор. 12:13 сказано, що «ми всі охрещені». У Рим. 6 усі, що охрестилися

(в. 3), є тими, що з'єдналися з Христом (в. 5) – отже, всі віруючі. У Гал. 3:27-28 сказано, що «всі ви» були охрещені в Христа і стали «одним у Христі» – незалежно, юдеї чи греки, вільні чи раби, жінки чи чоловіки.

Хрещення Святого Духа вводить віруючих у спільність з іншими віруючими в Тілі Христа. Між тими, хто входить у спільність один із одним, немає абсолютно ніякої відмінності: юдеї чи погани, раби чи вільні, чоловіки чи жінки – усі вони входять у спільноту один із одним (1Кор. 12:13). Також варто відмітити, що духовний стан віруючого не є фактором – коринтяни були знані за своє життя по тілу, однак і вони всі входили в цю спільноту.

Хрещення Святого Духа вводить віруючих у союз із Христом. Ті самі, що «хрестилися у Христа Ісуса» (Рим. 6:3), також «з'єдналися з Ним» (Рим. 6:5). Ця істина не дозволяє думати, що хрещення Святого Духа є результатом спасіння.

Хрещення Святого Духа не є емпіричним (не переживається чуттєво). Оскільки це є праця, яка звершується над віруючим, а не самим віруючим, і оскільки це хрещення відбувається одночасно із спасінням, воно людиною чуттєво не переживається.

Хрещення Святого Духа звершується Святим Духом. Не існує двох хрещень Духом. Дехто робить різницю між словами з 1Кор. 12:13 – «одним Духом», де говориться про приєднання віруючого до Тіла Христового, і з Дій 1:5 – «Духом Святим», де нібито говориться про наступну дію Святого Духа, якою Він вповноважує людину для служіння. Однак в обох текстах використовується одне і те саме слово – приєменник *en*, і в кращому випадку є сумнівним проведення такого розрізнення в обох фразах, де використовується те саме слово в оригіналі. Святий Дух є звершувачем цього хрещення (Дії 1:5; 1Кор. 12:13).⁴⁸

ПРОБУВАННЯ СВЯТОГО ДУХА В ЛЮДЯХ

ФАКТ ПРОБУВАННЯ

Ключовим текстом, який свідчить про унікальне служіння Святого Духа в нашому віці, є Євангеліє від Івана 14:16, у якому Ісус пообіцяв, що Дух Святий перебуватиме у віруючих, і це перебування буде постійним. І це не для кількох вибраних осіб, а для усіх віруючих. З цього приводу є ряд свідчень.

Святий Дух є дар. Святий Дух – це дар, даний усім віруючим у Христа без винятку. Для отримання Духа як дару не висувається ніяких умов, окрім віри в Христа (Ів. 7:37-39). Багато місць Святого Писання свідчать, що віруючим «дається» Святий Дух. І в цих випадках слово «дати» означає «дарувати подарунок» (пор. 2Кор. 1:22; 1Сол. 4:8; 1Ів. 4:13).⁴⁹ Оскільки Святий Дух дається як подарунок, немає нічого, що людина могла б зробити для того, аби отримати Духа; вона може тільки прийняти Його.

Святий Дух дається у момент спасіння. Це позитивне твердження, а його зворотною стороною є те, що невіруюча людина не має Святого Духа. Еф. 1:13 вказує, що Святий Дух дається у момент спасіння.⁵⁰ Запечатання (і поселення) Святого Духа відбувається у мить прийняття спасіння. Послання до галатів 3:2 також наголошує на цій істині.

Людина, яка не має Святого Духа, є невіруючою. Рим. 8:9 наголошує: «А коли хто не має Христового Духа, той не Його». Послання Юди, в. 19, говорить про невіруючих як про тих, що є «тілесні, що Духа не мають».

Святий Дух проживає у тілесних віруючих. Тілесні християни з Коринту, які були винні в кровозміщенні, у судових справах проти своїх братів-християн та в інших гріхах, тим не менше, мали Святого Духа (1Кор. 6:19). Якщо Святий Дух перебуває лише в окремії вибраній групі людей, тоді Він перебував би не в усіх коринтянах. Рим. 8:9 та 2Кор. 1:22 підводять до висновку, що Святий Дух перебуває в усіх віруючих, незалежно від їхнього духовного стану.

Святий Дух постійно проживає у віруючій людині. Святий Дух не просто проживає в усіх віруючих, але це проживання є постійним (Ів. 14:16). Святий Дух даний віруючим як «завдаток» – засвідчення їхнього го майбутнього прославлення (2Кор. 1:22; Еф. 4:30).

ПРОБЛЕМИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПЕРЕБУВАННЯМ СВЯТОГО ДУХА

Є ряд місць Біблії, з приводу яких виникають запитання щодо ново-заповітного вчення про постійне проживання Святого Духа. Деякі з них заслуговують особливої уваги.

Псалом 50:11. Молитва Давида «Й не бери Свого Духа Святого від мене» говорить про тимчасове проживання Святого Духа в часи Старого Заповіту. Після Дня П'ятдесятниці проживання Святого Духа у віруючій людині стало постійним (Ів. 14:16).

Дії 5:32. Тут апостол Петро не визначає слухняність як умову для проживання Святого Духа, тут він використовує слово «слухняний» радше як синонім слова «вірити». Подібні слова використовуються у Діях 6:7, де цілком зрозуміло, що мається на увазі віра (пор. Ів. 3:36).

Дії 8:14-17. Тут відображена унікальна ситуація у час переходу від закону до благодаті і від Ізраїлю до Церкви. Потрібен був чіткий доказ того, що самаряни також приймали Святого Духа так само, як юдеї. Багатьом тоді це здавалося ненормальним явищем. Якщо б це було так, то ніхто не зміг би отримати Духа. Тому потрібно було, щоб апостоли підтверджували перебування Святого Духа саме так, як вони це зробили щодо самарян.

ЗАПЕЧАТУВАННЯ СВЯТИМ ДУХОМ

ВИЗНАЧЕННЯ

Запечаткування Святим Духом є одним із видів праці, яку Бог звершує для забезпечення спасіння віруючого (пор. 2Кор. 1:22, Еф. 1:13, 4:30). У 2Кор. 1:22 сказано, що Бог «назнаменував (запечатав) нас і в наші серця дав завдаток Духа». У старозаповітний час печатка використовувалася по-різному: вона засвідчувала законність документа (напр., весільний договір), передачу влади від одного правителя іншому. Печатка служила наче замком для збереження чогось і засвідчувала діючу силу і владу. Вона використовувалася для того, щоб завірити такий документ, як свідчення про розлучення.⁵¹ Святий Дух дається людині, яка вірить у Христа, як печатка. Вона ідентифікує віруючого як особу, яка належить Богу.

ПОЯСНЕННЯ

Основною ідеєю запечатання є *власність*. Віруючий запечатаний Святим Духом для того, щоб бути ідентифікованим як такий, що належить Богові. Добрим порівнянням є те, як ставлять клеймо худобі – господар ставить своє тавро на молодих тварин як знак того, що ця худоба належить йому. Бог поставив Свою печатку, Святого Духа, всередині віруючого для підтвердження того, що ця людина належить Йому. У 2Кор. 1:22 стверджується, що Святий Дух Сам є цією печаткою. Фраза «дав завдаток Духа» пояснює запечатання, яке звершується над віруючим, однак, це не те, що людина може зробити сама для себе.⁵² Більше того, це запечатування є постійним – з метою кінцевого прославлення віруючого (Еф. 4:30). Отже, запечатання Духом означає не лише власність Бога, а й *безпеку*. Святий Дух засвідчує, що віруючий постійно належить Богу. Ці три тексти Писання також наголошують, що віруючі люди є запечатані. Незважаючи на свою тілесність, всі християни-коринтяни були запечатані Святим Духом (2Кор. 1:22). Навіть ті, які могли засмучувати Святого Духа, тим не менше також були запечатані (Еф. 4:30). Більше того, оскільки ніде не сказано про наступні запечатування, то це свідчить, що всі віруючі запечатуються Духом у момент навернення.

ДАРИ СВЯТОГО ДУХА

ДАРИ СВЯТОГО ДУХА

У грецькій мові є два слова, які переважно використовуються для означення духовних дарів. Перше слово – «*pneumatikos*», яке означає «духовні речі», або «речі, що відносяться до духа». Це слово підкреслює

духовну природу та походження духовних речей – вони не є природними талантами, бо походять від Святого Духа. Вони надприродним способом даються віруючому Святим Духом (1Кор. 12:11).

Інше слово, яке часто вживається для означення духовних дарів, – «*charisma*», що означає «дар благодаті». Це слово підкреслює, що духовний дар є даром Божої благодаті – він не є природним умінням чи обдаруванням, яке можна розвивати природним способом, а радше даром, даним віруючій людині (1Кор. 12:4). Такий наголос можна побачити в Посланні до римлян, 12-й розділ, де Павло описує духовні дари. Він підкреслює, що духовні дари отримуються через «благодать, дану» віруючим (Рим. 12:3, 6).

Коротким визначенням духовних дарів є просто «дар благодаті». Більш повним визначенням є таке: «Божественне обдарування члена Христового тіла особливими здібностями для служіння».⁵³

ПОЯСНЕННЯ ДАРІВ

В означенні «духовні дари» включені дві ідеї. Перша – духовний дар *для людини* означає, що Бог наділив особу певним даром для особистого духовного служіння (1Кор. 12:11). Друга ідея – духовний дар *для церкви* означає людину, яка особливим чином наділена дарами для настановлення та зростання Церкви (Еф. 4:11-13).

Слід також зазначити, що не означає духовні дари.⁵⁴ Це не означає *місце служіння*. Дехто може зазначити: «У нього дар працювати в неблагополучних районах великих міст». Але це звичайно є невірним розумінням духовних дарів. Також духовним даром не є служіння окремії віковій групі. Хтось може сказати, що «у нього є справжній дар для роботи з старшокласниками». Духовний дар не те ж саме, що *природний талант*; між ними є зв'язок, але природний талант є здібністю, яку людина має від народження і розвиває її, в той час як духовний дар дається надприродньо Богом в момент навернення. Природні таланти і духовні дари можуть бути протиставлено наступним чином:⁵⁵

ПОРІВНЯННЯ ДУХОВНИХ ТА ПРИРОДНИХ ДАРІВ

Порівняння	Природний талант	Духовний дар
Джерело:	Від Бога Через батьків	Від Бога Не залежить від батьків
Наявний:	Від народження	Напевне, від навернення
Ціль:	Приносити користь людству на природному рівні	Приносити користь людству на духовному рівні
Процес:	Повинен бути розпізнаний, розвиватися й використовуватися	Повинен бути розпізнаний, розвиватися й використовуватися
Функція:	Віруючий повинен присвятити його Богові для Його слави	Повинен використовуватися для слави Божої

ОПИС ДАРІВ

Апостол (Еф. 4:11). Між даром і званням апостола слід бачити важливу різницю. Коло апостолів було обмежене дванадцятьма апостолами й Павлом. У Луки 6:13 Ісус покликав учнів до Себе і вибрав із них дванадцятьох, «яких і апостолами Він назвав». Цим дванадцятьом Ісус дав особливу і неповторну владу, якою наділялися лише ті, хто мав статус апостолів (пор. Лк. 9:1; Мт. 10:1). Пізніше, захищаючи своє апостольство, Павло наголосив, що в ньому були проявлені ознаки правдивого апостола (2Кор. 12:12). Вимоги до апостола описані в Діях 1:21-22. Ті, що займали положення апостола, повинні були ходити з Господом від Іванового хрещення до часу, коли Ісус вознісся. Ситуація з Павлом є унікальною – він говорить про себе як про апостола, але «недорodka» (1Кор. 8-9).

Про дар апостольства говорить у 1Кор. 12:28, а також у Еф. 4:11. Саме слово *апостол* походить від слів *apo*, що означає «від», і *stello*, яке означає «посилати». А звідси, апостол – це той, хто «посланий від». Здається, що це слово використовувалося і в загальному розумінні, і як спеціальний термін. Як спеціальний термін воно обмежувалося дванадцятьма апостолами, які займали положення апостолів і мали дар апостольства.⁵⁶ У цьому розумінні це був основоположний дар, призначений лише для створення Церкви (Еф. 2:20). Коли був закладений фундамент Церкви, потреба в цьому дарі відпала. Так само, як перестала існувати посада апостола (тому що ніхто не може відповідати вимогам із Дії 1:21-22), так і дар апостольства перестав існувати у строгому розумінні цих слів. Слово *апостол* також використовується у загальному розумінні як «посланець» або «посланий» Христом. Про цих людей дехто говорить як про апостолів, але вони не мають ні дару апостольства, ні положення апостола. У таких випадках це слово використовується в загальному розумінні щодо посланців (пор. Дії 14:14; 2Кор. 8:23; Фил. 2:25).

Пророк (Рим. 12:6). Дар пророцтва згадується у Рим. 12:6, 1Кор. 12:10 та в Еф. 4:11. Пророки отримували свою інформацію через пряме відкриття від Бога, і тому пророк Агав проголосив про голод, що має прийти на світ (Дії 11:28), і про арешт Павла в Єрусалимі (Дії 21:10-11). Через безпосереднє відкриття від Бога пророк отримував пізнання Божественних «таємниць» (1Кор. 13:2), яких іншим способом людина знати не могла. Дар пророкування був важливим для збудування Церкви перед завершенням канону Писання (1Кор. 14:3). Пророк отримував пряме об'явлення від Господа для навчання народу, його збудування, умовляння і розради (1Кор. 14:3). Оскільки це відкриття приходило від Бога, воно було правдивим. Правдивість пророка виявлялася через точність пророцтва (пор. 5М. 18:20, 22). Таким чином, пророцтво включало в себе як передбачення майбутніх подій, так і проголошення Божої істини для настановлення та вмовляння. Дар пророцтва також мав значення для формування Церкви (Еф. 2:20). Тепер, оскільки фундамент Церкви вже закладений і канон Писання завершений, немає потреби в дарі пророцтва.

Чуда (1Кор. 12:10). Природа біблійних чуд є великою темою, і ми закликаємо студентів вивчати це як окремий предмет.⁵⁷ Чуда в Біблії не відбувалися

хаотично, а мали місце в час трьох основних періодів: у дні Мойсея та Ісуса Навина, у час Іллі та Єлисея і в часи Ісуса й апостолів. Були окремі вибрані чуда поза цими часовими рамками, але їх було небагато. Чуда були дані для того, щоб засвідчити правдивість проповіді, і в кожному із зазначених вище періодів Бог давав можливість Своїм посланцям здійснювати надзвичайні чуда для того, щоб підкріпити доказами те нове, що вони проголошували. Чуда були і в новозаповітній ері для підтвердження нової проповіді, яку проголошували апостоли. Із завершенням канону Писання потреба в чудах як у підтверджувальних знаках зникла – авторитет Слова Божого був достатнім для того, щоб підтвердити правдивість слів проповідника.

Дар чудотворення (1Кор. 12:10, 28) є ширшим, ніж дар зцілення. Слово *чудо* означає «сила» або «праця сили». Прикладами здійснення чуд є те, як Петро засудив Ананію та Сапфіру (Дії 5:9-11), або як Павло покарав ворожбита Еліму сліпотою (Дії 13:8-11).⁵⁸ Це слово також використовується для опису чуд Христа (Мт. 11:20, 21, 23; 13:54).

Слід бачити різницю між чудами і даром чудотворення. Хоч дар чудотворення, тобто здатність людей чинити чудодійні поступки, перестав проявлятися разом із закінченням епохи апостолів, це не означає, що чудеса не можуть відбуватися і не відбуваються сьогодні. Бог може прямо відповісти на молитву віруючого і здійснити чудо в його житті. Він може зцілити людину на останній стадії хвороби у відповідь на молитву, але Господь не робить цього через посередництво іншої людини.

Зцілення (1Кор. 12:9). Вужчий аспект дару чуд є дар зцілення (1Кор. 12:9; 28, 30). Це слово вживається у множині (грец. *iamaton*, «зцілення» у множині) в 1Кор. 12:9 і означає «лікування різних захворювань».⁵⁹ Дар зцілення включав у себе здатність людини лікувати інших людей від усякої хвороби. Особливої уваги потребує глибоке вивчення тих зцілень, які робили Христос та апостоли в новозаповітний час. Ці зцілення були:⁶⁰ *миттєвими* (Мр. 1:42), *завершеними* (Мт. 14:36), *постійними* (Мт. 14:36), *обмеженими* (органічні, напр., проказа, Мр. 1:40, а не психологічні захворювання), *безумовними* (включаючи невіруючих, які не виявляли ніякої віри і навіть не знали, ким був Ісус (Ів. 9:25)), *цілеспрямованими* (не лише з метою звільнення людей від страждання і болю, в іншому разі було б жорстоко і неморально з боку нашого Господа залишати міста і села, в яких хворі люди шукали зцілення, та йти у безлюдні місця (Лк. 5:15-16), *другорядними* (займали друге місце після проповіді Слова Божого (Лк. 6:9), *знаменними* (з наміром підтвердити, що Христос та апостоли є посланцями від Бога, а їхня проповідь є Словом Божим (Ів. 3:2; Дії 2:22; Євр. 2:3, 4), *успішними* (окрім одного випадку, коли нестача віри в апостолів стала причиною невдачі (Мт. 17:20)) і *повними* (найвищою формою виявлення цього дару було воскресіння мертвих (Мр. 5:39-43; Лк. 7:14; Ів. 11:44; Дії 9:40).

Слід розрізнити дар зцілення і саме зцілення. Як і з іншими знаменними дарами, дар зцілення припинився разом із завершенням канону Святого Писання, оскільки потреби в ньому вже більше не було. Однак і сьогодні

Бог може відповідати на молитви Своїх дітей і зцілити людину від хвороби, однак це відбувається без людей-посередників. Бог може зцілити людину прямим способом. Здається, що різниця між цими двома формами зцілення прослідковується у Діях, 9, коли Петро зцілює Енея через цей дар (Дії 9:34), але Тавіту у відповідь на молитву Петра підняв з мертвих Сам Бог (Дії 9:40).⁶¹

Слід також відмітити, що є ряд прикладів, коли Бог приймав рішення не зціляти людей (2Кор. 12:8-9; 1Тим. 5:23).

Дар мов (1Кор. 12:28). Певна кількість спостережень допоможуть нам роз'яснити значення цього дару. (1) Книга Дії Апостолів стверджує, що ці біблійні мови справді були живими мовами певних народів (Дії 2:6, 8, 11). Коли євреї з інших країн прийшли до Єрусалиму на День П'ятдесятниці, вони чули, як апостоли проголошували Благу Вістку їхніми рідними мовами (пор. в. 8-11).

(2) Мови в книзі Дії Апостолів і в коринтян були ті ж самі. Немає ніяких свідчень, що мови, які були дані коринтянам, відрізнялися від мов, які прозвучали під час подій, описаних у книзі Дії Апостолів, або що то були якісь ангельські мови (1Кор. 13:1).⁶²

(3) Дар мов був малим даром (1Кор. 12:28). Основоположними дарами, даними для збудування Церкви, були дар апостола, пророка, благовісника, пастора-вчителя і вчителя (1Кор. 12:28; Еф. 4:11). Дар мов згадується в останню чергу для того, щоб показати, що це не був найважливіший чи основоположний дар (1Кор. 12:28).

(4) Мови були тимчасовим даром для знамення (1Кор. 13:8). Слова «хоч мови... замовкнуть» щодо граматики знаходяться у *середньому* стані, що означає «мови припинять самі себе». Тут мається на увазі, що мови не існуватимуть доки «досконале настане», тобто до часу, коли скасується знання і припиняться пророцтва, а замовкнуть самі по собі, коли в них відпаде потреба. Якщо мови повинні були існувати, поки «досконале настане», то дієслово швидше всього стояло б у *пасивному* стані.

(5) Мови були частиною чудодійної ери Ісуса та апостолів і були необхідні разом із даром чудотворення як ознаки для засвідчення правдивості апостолів (2Кор. 12:12). Із завершенням Писання вже не було ніякої потреби у підтвердженні ознак апостолів; тепер авторитетом у підтвердженні істинності того, що проголошував Божий слуга, була Біблія. Отже, мови були даром для означення у період становлення Церкви (1Кор. 13:10-11; 14:20).

(6) Мови використовувалися як ознака для невіруючих юдеїв і в цьому випадку були необхідні для євангелізації (1Кор. 14:21-22). Коли невіруючий юдей приходив на зібрання віруючих і чув, що люди розмовляють іншими мовами, для нього це була ознака того, що серед них діє Бог, і це нагадувало йому про дні Ісаї (Іс. 28:11-12). Ця ознака повинна була привести їх до віри в Ісуса як їхнього Месію.

Тлумачення мов (1Кор. 12:10). Дар тлумачення мов включав у себе надприродну здатність когось у зборі перекладати (тлумачити) іноземну мову, якою розмовляв той, хто мав дар мов. Ця мова перекладалася на рідну мову тих людей, які були присутні.

Благовісник (Еф. 4:11). Слово *euangelistas*, яке в нашій мові пишеться як «євангеліст», означає «той, хто проголошує Добру Новину». Визначенням дару благовісника є «дар ефективно проголошувати Добру Новину спасіння, щоб люди могли відгукнутися на те, що говорив Христос через навернення та подальше учнівство». ⁶³

Дар благовісника характеризується багатогранно. ⁶⁴ (1) Він включає переживання за неспасених людей. Людина, яка наділена даром благовісника, має велике бажання приводити людей до Ісуса. (2) Він включає в себе проголошення Благої Вістки. Якщо такі люди, як Біллі Грем, безсумнівно, володіють даром благовісника, не варто обмежувати цей дар масовими всенародними євангелізаціями. Благовісник буде ділитися вісткою спасіння із неспасеною людиною один на один. (3) Дар благовісника включає в себе чітке викладення плану спасіння. Благовісник має дар представити вістку спасіння простим і зрозумілим способом. Він проголошує основні положення, чому людині потрібне спасіння – гріх, заступницька смерть Христа, віра, прощення, примирення – і робить це таким чином, що неспасені люди, навіть не знаючи Біблії, можуть зрозуміти план спасіння. (4) Цей дар включає в себе наявність відгуку на проголошення Євангелії. Людина, яка наділена даром благовісника, бачить відгук слухачів на проповідь спасіння, і це є свідченням того, що даний проповідник має цей дар. (5) Сюди входить і радість від того, що люди приходять до Христа. Оскільки благовісник переживає за людей і вони йому небайдужі, він радіє, коли жінки і чоловіки приходять у вірі до Христа.

Незважаючи на те, що тільки деякі люди мають дар благовісника, усі інші віруючі також не звільнені від проголошення вістки спасіння. Благовістям повинні займатися усі віруючі (2Тим. 4:5).

Пастор-вчитель (Еф. 4:11). Ці слова з Послання до Ефесян 4:11 означають один дар, а не два. Слово безсумнівно «пастор» (грец. *poimenas*) буквально означає «пастух» і тут вживається лише в значенні дару. Однак це слово також застосовується і до Христа, Який є Пастир Добрий (Ів. 10:11, 14, 16; Євр. 13:20; 1Петр. 2:25), і означає працю духовного нагляду. Праця пастора має чітку аналогію із роботою пастуха, який піклується про своїх овець. «Будучи пастором, людина піклується про отару. Він веде, захищає, обєрігає і забезпечує тих, хто є під його опікою». ⁶⁵ Приклад ми знаходимо в Діях 20:28, де Павло настановляє служителів із Ефесу «пасти Церкву Божу». Це повинно робитися добровільно, не для матеріальної наживи і не для панування над стадом Божим, а радше для того, щоб бути прикладом (1Петр. 5:2-5).

Існує і другий аспект цього дару – він включає в себе здатність навчати. Інколи про пастора церкви говорять: «Він не може добре навчати, але він добрий пастир». Звісно, такого не може бути. Якщо людина має цей дар, вона є і добрим пастирем, і добрим учителем. «Коли йдеться про учительство, то наголос ставиться на методи, якими пастир здійснює свою працю. Він веде, пильнує і захищає людей через навчання». ⁶⁵ Це є важливим для

зростання віруючих у місцевій церкві. Павло наполегливо наставляв Тимофія бути вірним у проповіді Слова (1Тим. 1:3, 5; 4:11; 6:2, 17).

Є кілька пов'язаних між собою назв для цього служителя. *Пресвітер* (Тит. 1:5) означає гідність цієї посади. *Єпископ (наглядач)* означає функцію або роботу пресвітера (1Тим. 3:2) – це є праця пасти Церкву. *Пастор* означає дар, а також наголошує на праці пастиря і вчителя.

Учитель (Рим. 12:7; 1Кор. 12:28). Пастор є також учителем, але вчитель не обов'язково є й пастором. Ряд ознак показують, що людина володіє даром учителя. Вона має велику зацікавленість у Слові Божому і посвячує себе дисциплінованому вивченню Біблії. Така особа матиме дар зрозуміло передавати Слово Боже і застосовувати його до життя людей. Цей дар чітко проявляється в людині, яка спроможна взяти глибоку біблійну та богословську істину і передати її зрозумілим чином так, щоб пересічний слухач зміг легко зрозуміти цю істину. Це є дар учителя. На ньому особливо наголошувалося в місцевих Церквах Нового Заповіту через його важливість у духовному збудуванні віруючих (пор. Дії 2:42; 4:2; 5:42; 11:26; 13:1; 15:35; 18:11 тощо).

Щодо дару вчителя слід відмітити два аспекти. Перше – цей дар вимагає зростання. Людина може мати дар учителя, але для його ефективного використання необхідне серйозне навчання та самовідданість у застосуванні. Друге – дар навчати не є тим самим, що природний талант. Часто вчителів державних шкіл ставлять учителями в місцевій церкві. Але зовсім не обов'язково, що їхня природна здатність навчати означає і наявність духовного дару навчати. Природна здатність та духовний дар є різними речами.

Служіння (Рим. 12:7). Слово *служіння* (грец. *diakonia*) є загальним словом для означення служіння чи прислужування іншим. Воно також використовується ширше і означає служіння та послуги іншим у загальному розумінні. З вибіркового розгляду використання цього слова бачимо, що: Тимофій та Ераст служили Павлові в Ефесі (Дії 19:22), Павло служив віруючим у Єрусалимі, приносячи їм грошові пожертви (Рим. 15:25), Онисифор служив у Ефесі (2Тим. 1:18), Онисим допомагав Павлові, коли той був у в'язниці (Фил. 13), а віруючі-євреї виявили діло любові (Євр. 6:10). Із цих та інших прикладів випливає, що важливим аспектом служіння є допомога іншим віруючим, які мають фізичні потреби. Цей дар може виявлятися в менш помітній формі, коли віруюча людина служить іншим в особистих відносинах.

Сили (1Кор. 12:28). Слово *сили* (грец. *antilempsis*) означає «корисні поступки, допомога». Основне значення цього слова є «взяти на себе щось в інтересах когось».⁶⁷ Це слово подібне за значенням до слова «служіння», і дехто вважає ці дари ідентичними. Звісно, вони є досить подібними, та не однаковиими. У Новому Заповіті це слово зустрічається лише тут, але споріднене грецьке слово *antilambanesthai* знаходимо у Лк. 1:54, Діях 20:35 та 1Тим. 6:2. Дар сили означає «міцно триматися когось для того, щоб допомогти. І тому ця допомога напевне означає приходити на допомогу тому,

хто має потребу – чи то бідний, чи хворий, чи то вдова, чи сирота, подорожній чи прихोждько...»⁶⁸

Віра (1Кор. 12:9). Хоч усі християни мають спасаючу віру (Еф. 2:8) і повинні виявляти віру, щоб мати підтримку в своїй духовній подорожі (Євр. 11), даром віри володіють лише деякі віруючі. «Дар віри – це віра, яка виявляється у незвичайних учинках довіри... Така людина здатна бачити те, що потрібно зробити, і вірити, що Бог зробить це через неї, навіть якщо ця справа здається неможливою».⁶⁹ Степан виявив свій дар, тому що був мужем, «повним віри» (Дії 6:5). Джордж Мюллер та Гадсон Тейлор є видатними прикладами людей, які мають дар віри.⁷⁰

Потішання (Рим. 12:8). Слово *потішання* (грец. *parakalon*) означає «покликаний бути поряд для допомоги». Іменникова форма цього слова використовується щодо Святого Духа як Того, Хто допомагає віруючому (Ів. 14:16, 26). «Утішитель – це той, хто має здатність апелювати до волі людини, щоб змусити людину діяти».⁷¹ Дар потішання «часто поєднується із навчанням (пор. 1Тим. 4:13; 6:2) і звертається до свідомості і серця людини».⁷²

Даром потішання може бути або *вмовляння*, тобто заклик дотримуватися певної поведінки (пор. Юди 3); це може бути *втішання* або *заспокоєння*, коли людина переживає труднощі або трагедію (Дії 4:36; 9:27; 15:39).⁷³

Розпізнавання духів (1Кор. 12:10). У ранній Церкві перед тим, як був завершений канон Писання, Бог давав прямі відкриття людям, які мали передати це відкриття Церкві. Але як перші християни могли знати, чи таке об'явлення було вірним? Звідки їм було знати, чи це від Бога, чи може від неправдивого духа, або від людського духа? Для того, щоб підтвердити правдивість об'явлення, Бог дав дар «розпізнавання духів». Ті, хто був наділений цим даром, мали надприродну здатність визначати, яким було дане відкриття: від Бога, чи неправдивим. Заклик Івана «випробовувати духів» стосується саме цього дару (Ів. 4:1). Аналогічно, коли двоє або троє, які проголошували у зібранні відкриття від Бога, то ті, хто володіли даром розпізнавання духів, повинні були визначити від Бога це відкриття, чи ні (1Кор. 14:29; пор. 1Сол. 5:20-21). Оскільки прямі відкриття від Бога припинилися разом із завершенням канону Святого Писання, а дар розпізнавання духів був пов'язаний із відкриттями від Бога, то тепер він відсутній.

Милосердя (Рим. 12:8). Виявити милосердя (грец. *eleon*) означає «відчувати співчуття, виявляти милосердя або співчуття».⁷⁴ У житті Ісуса виявом милосердя було зцілити сліпого (Мт. 9:27), допомогти дочці жінки-хананейки (Мт. 15:22), зцілити біснуватого (Мт. 17:15) та хворих на проказу (Лк. 17:13). Таким чином, дар милосердя повинен включати в себе виявлення співчуття і допомогу бідним, хворим, знедоленим та страждаючим людям. Більше того, воно повинно виявлятися з радістю. Людина, яка має цей дар, творить діла милосердя із радістю, а не як щось важке й нудне.

Давання (Рим. 12:8). Слово *давання* (грец. *metadidou*) означає «ділитися із ким-небудь»; отже, дар давання є звичайною здатністю та бажанням

ділитися своєю матеріальною власністю з іншими. Людина, яка має дар давання, ділиться з іншими своїм добром з великим бажанням та великодушно. Заклик Павла – давати «щедро». «Тут йдеться про щире і сердечне бажання давати, виходячи із співчуття та цілеспрямованості, а не з амбіцій».⁷⁵ Цим даром наділяються не лише заможні християни, а й прості віруючі. Филип'яни, очевидно, виявляли цей дар, служачи своїм даванням Павлові (Фил. 4:10-16).

Управління (Рим. 12:8; 1Кор. 12:28). У Посланні до римлян 12:8 Павло звертається до того, хто є керівником. Це слово походить від грецького «*prohistimi*», що означає «стояти перед», а отже – провадити, бути лідером, або керувати. Цим словом характеризуються пресвітери в 1Сол. 5:12 і 1Тим. 5:17. Перше послання до коринтян говорить про дар «управління» (грец. *kubernesis*), що буквально означає «керувати човном». Хоч наведені вище приклади оповідають про служителів, які є керівниками для людей, це слово, напевне, має і ширше значення, означаючи керівництво в розумінні директора недільної школи, а поза межами місцевої Церкви – таке служіння, як президент або декан християнського коледжу чи семінарії.

Мудрість (1Кор. 12:8). Про важливість дару мудрості можна судити хоч би з того, що він поставлений на перше місце у списку. Павло детальніше пояснює дар мудрості в 1Кор. 2:6-12, і ми бачимо, що це є Богом дане об'явлення, яке Павло повинен був передати віруючим. Оскільки цей дар включав у себе отримання прямого відкриття від Господа, це був характерний дар, – ним наділялися апостоли, які отримували прямі відкриття від Бога.⁷⁶ Таким чином, дар мудрості «є повною системою об'явленої істини. Той, хто мав дар мудрості, мав здатність отримувати цю відкриту істину від Бога і підносити її народу Божому».⁷⁷ Оскільки цей дар пов'язаний із одержанням та передаванням безпосереднього відкриття від Бога, то він припинився із завершенням канону Писання.

Знання (1Кор. 12:8). Здається, дар знання безпосередньо пов'язаний із даром мудрості і означає здатність людини правильно розуміти істини, об'явлені апостолам і пророкам.⁷⁸ Цей дар належить до основоположних дарів пророкування і навчання, що включає в себе передачу прямого Божого відкриття апостолам і пророкам (пор. 1Кор. 12:28). Тому він також припинився разом із завершенням канону Писання. 1Кор. 13:8 засвідчує припинення цього дару.

Взаємовідносини між описаними вище дарами можна відобразити в таблиці.⁷⁹

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ДАРІВ

1 Коринтян 12:6-10	1 Коринтян 12:28	1 Коринтян 12:29-30
Слово мудрості	Апостольство	Апостольство
Слово знання	Пророкування Навчання	Пророкування Навчання

СПОВНЕННЯ СВЯТИМ ДУХОМ

Сповнення Святим Духом відрізняється від інших видів служіння Духа, оскільки залежить від певних умов. Якщо такі служіння, як проживання Духа всередині віруючого, хрещення, відродження та запечатання є безумовними і відбуваються лише один раз у момент навернення, сповнення Святим Духом є емпіричним і може повторюватися.

ВИЗНАЧЕННЯ

Основою для розуміння сповнення Духом є Послання до ефесян 5:18 – «наповнюйтесь духом». Заповідь наповнюватися Духом дана на протиположність застереженню «не впивайтесь вином». Людина в п'яному стані неспроможна контролювати себе. Природа життя християнина повинна бути протилежністю природі неконтрольованого п'яниці. Значенням слова «наповнятися» (грец. *plerousthe*) є «контролювати». «Святий Дух Божий, Який проживає у віруючому, є Тим, Хто постійно повинен контролювати і панувати в житті християнина».⁸⁰

Далі можна також відмітити протилежність між духовним віруючим і тілесним віруючим (1Кор. 2:9 – 3:4). «Тілесна людина – це той, хто живе силою тіла і керується тим, що йому диктує його плоть, а духовний чоловік є людиною, яка живе силою Духа».⁸¹

ПОЯСНЕННЯ

Сповнення Святим Духом є необхідним із двох причин. (1) Воно обов'язкове для зростання віруючого (1Кор. 3:1-3). Павло докоряв коринтянам за те, що вони були «тілесними» (грец. *sarkikos*), «керовані плоттю». Проблема тілесності й учинків старої природи вирішувалася контролем і сповненням Духом Святим. (2) Сповнення є важливим для служіння віруючої людини (Дії 4:31; 9:17, 20). Книга Дії Апостолів 4:31 показує взаємовідносини між сповненням і служінням – саме сповнення Духом зробило віруючих спроможними «проголошувати Слово Боже з відвагою». Коли Павло сповнився Духом, він одразу ж почав проповідувати Ісуса як Сина Божого (Дії 9:17, 20).

Послання до ефесян 5:18 навчає про три фактори, які мають відношення до ідеї сповнення Святим Духом. (1) Це є заповідь. Віруючому ніде не дається заповіді отримати печать Святого Духа або поселити Його в своє серце, однак існує заповідь сповнюватися Духа. І цією заповіддю є «постійно сповнятися Святим Духом» для зростання і служіння. (2) Сповнення Духом залежить від певних умов. Якщо для поселення Святого Духа в серце людини, для хрещення, запечатання Духом та інших видів служіння не існує ніяких умов, то сповнення Святим Духом засновується на певних умовах. Для того, щоб сповнятися Духом, потрібна покора іншим заповідям Святого Писання.

(3) Сповнення Духом може повторюватися. Еф. 5:18 – це теперішній час наказової форми, який наказує «постійно сповнятися». З цього видно, що сповнення не є одноразовою подією, а радше дією, яка повторюється.

УМОВИ

Незважаючи на те, що в Еф. 5:18 є заповідь сповнятися Духом, про умови сповнення Духом існують різні думки. Дивує, що ніде в Писанні немає заповіді про те, щоб молитися про сповнення Святим Духом. Оскільки від цієї заповіді залежать правильні взаємовідносини із Святим Духом, то умови, які керують цими взаєминами повинні мати щось спільне із сповненням Духом. Існує декілька заповідей, які пов'язані із сповненням віруючої людини Святим Духом.⁸²

Не засмучувати Святого Духа (Еф. 4:30). Контекст Послання до ефесян 4:30 має відношення до застереження про гріх. Тут віруючі застережені не говорити неправди (4:25), не перебувати в гніві (4:26) і не бути згіршеними чи тримати образу (4:31-32). Коли віруючий допускає щось з цього, він засмучує Святого Духа. Гріх засмучує Духа Святого, і саме гріх перешкоджатиме віруючій людині сповнятися Святим Духом.

Не вгашати Святого Духа (1Сол. 5:19). Контекст цього уривка стосується служіння. Тут віруючого закликають безперестанку молитися (5:17), завжди дякувати (5:18) і не нехтувати пророцтвами (5:20). Коли віруючі ллють холодну воду на вогонь служіння, вони вгашають Святого Духа. Служіння Святого Духа не повинно зустрічати перешкод. Християнам також не слід перешкоджати іншим звершувати служіння для Господа.

Ходити за Духом (Гал. 5:16). «Ходити» означає «вести своє життя». Замість того щоб жити в сфері, чи краще сказати, під пануванням старої природи, віруючі закликаються провадити своє життя у сфері Святого Духа.

Інші умови, які інколи додаються до наведених вище, є такими: визнання гріхів (1Ів. 1:9) та самопосвята віруючого Богові (Рим. 6:13; 12:1-2). Однак можна посперечатися щодо того, чи ці умови входять у сферу трьох умов, розглянутих вище.

РЕЗУЛЬТАТИ

Хоч наслідків сповнення Святим Духом є багато, напевно, більшість із них тісно пов'язані зі словами, записаними в Гал. 5:22-24. Результатом сповнення Духом буде принесення плодів Духа. На протипагу вчинкам тіла, які народжуються як результат життя за тілом (Гал. 5:19-21), сповнення Духом народжує «любов, радість, мир, довготерпіння, добрість, милосердя, віру, лагідність, стриманість» (22-23). Більше того, віруючі зможуть сприймати те, чого навчає Святий Дух (1Кор. 2:9-13; Ів.16:12-15), виявлятимуть радість, єдність та вдячність у зібранні святих (Еф. 5:19-20), будуть єдині та розумні в служінні (1Сол. 5:17-22), виявлятимуть посвяту Богові та не об'єднуюватимуться зі світом (Рим. 12:1-2).

АНГЕЛОЛОГІЯ: ДОКТРИНА ПРО АНГЕЛІВ, ДИЯВОЛА ТА ДЕМОНІВ

ДОКТРИНА ПРО АНГЕЛІВ

ВИЗНАЧЕННЯ

У Святому Писанні є ряд слів, які вживаються для означення ангельських істот.

Ангел. Єврейське слово *malak* просто означає «посланець»; воно може означати посланця-людину (1Цар. 19:1) або Божого посланця (1М. 28:12). Основне значення цього слова є «той, кого послали». Як божественний посланець, ангел є «небесною істотою, якій Бог дав певне доручення». ¹ Це слово в Старому Заповіті знаходимо 103 рази. Грецьке слово «angelos» повторюється у Новому Заповіті 175 разів; однак щодо людини воно вживається лише 6 разів. Слово *angelos* подібне до єврейського слова *malak*; воно також означає «посланець... який діє та промовляє замість того, хто його послав».

Сини Божі. Ангели названі «синами Божими» у тому розумінні, що в їхньому безгрішному стані вони є Божими синами через Його творіння (Йов. 1:6; 38:7). ³

Святі. Про ангелів також говориться «святі» (Пс. 88:6, 8) у тому розумінні, що вони є «відділені окремо» Богом і для Бога як служителі Його святості.

Військо. Про ангелів говориться, що їх є «велике число», що можна зрозуміти як означення війська небесного (Пс.89:6, 8; 1Сам. 17:45). Вислів, який вживається для того, щоб описати ангелів у такий спосіб, є «війство небесне» (1Сам. 1:11); і як мільйони небесних істот, які оточують Бога, вони названі «силами» у словосполученні «Господь Саваот» (Іс. 31:4).

ІСНУВАННЯ АНГЕЛІВ

Згадки про існування ангелів у Святому Писанні представлені рівномірно. Тридцять чотири книги Біблії пишуть про ангелів (сімнадцять

старозаповітних; сімнадцять новозаповітних). По-різному можна оцінювати ставлення ангелів до Ісуса. Після Його випробовувань ангели допомагали Ісусові (Мт. 4:11); Ісус говорив про стан воскресіння як про такий, який можна порівняти з ангельським (Мт. 22:29-30); Він обіцяв, що ангели знову зберуть ізраїльський народ у час Його другого приходу (Мт. 25:31-32, 41). Існування ангелів пов'язане з правдивістю свідoctва Христа.

ПРИРОДА ТА АТРИБУТИ АНГЕЛІВ

Ангели є духовними істотами. Хоч ангели можуть з'являтися у вигляді людського тіла (1М. 18:3), тим не менше вони названі «духами» (Євр. 1:14). Це наводить на думку, що вони не мають тілесних тіл. Отже, їм не притаманні такі людські функції, як шлюб (Мр. 12:25), і вони не підлягають смерті (Лк. 20:36).

Ангели є створеними істотами. Псалмоспівець звертається до всієї природи, щоб славили Бога за Його твориво. Разом з небесними тілами Бог Своїм словом створив ангелів (Пс. 148:2-5). Йову було нагадано, що ангели співали славу Богові, коли були створені (Йов. 38:6-7). Ісус Христос створив ангелів для того, щоб у кінцевому результаті вони віддали Йому славу (Кол. 1:16).

Вони були створені всі одночасно та в незчисленній кількості. Кол. 1:16 свідчить, що створення ангелів є одиничним актом; акт їх створення не продовжується.⁴ Оскільки ангели нездатні до самовітворення (Мт. 22:30), їхня кількість залишається сталою. Є їх «десятки тисяч» (Євр. 12:22). І хоч слово «мигад» (грец. «migasín») у дослівному перекладі означає «десять тисяч», тут воно має значення «тисячі без ліку» (пор. Об. 5:11).⁵ Повторення про «міриади» в Об. 5:11 наводить на думку, що кількість ангелів злічити неможливо.

Ангели є вищого порядку, ніж люди. Людство, включаючи нашого Господа в людському тілі, є «нижче за ангелів» (Євр. 2:7). Ангели позбавлені людських обмежень, особливо тому, що вони не мають здатності помирати (Лк. 20:36). Вони наділені більшою мудрістю, аніж людина (2Сам. 14:20), однак вона є обмеженою (Мт. 24:36). Ангели володіють більшою силою, ніж людина (Мт. 28:2; Дії 5:19; 2Петр. 2:11), але й вони обмежені в силі (Дан. 10:13).⁶

У порівнянні з людиною ангели обмежені й щодо майбутнього. Вони не є створені за образом Божим, тому не матимуть частки в славному призначенні людей, спасених у Христі, про що йдеться у книзі Даниїла. У кінці цього віку спасенна людина буде звеличена більше за ангелів (1Кор. 6:3).

КЛАСИФІКАЦІЯ АНГЕЛІВ

Ангели як урядові правителі. Еф. 6:12 пише про «звання впалих ангелів»: початки – це «ті, які є першими чи вищими у званні»; влади є «ті, які

наділені владою»; *світوپравителі цієї темряви* є «вираження влади чи сили, яку вони здійснюють над цим світом»; *піднебесні духи злоби* – це злі духи, що характеризує «їхній характер та природу».⁷ У Дан. 10:13 сказано про «князя Персидського царства», який протистояв архангелу Михаїлу. Це не був цар Персії, а швидше впалий ангел під контролем диявола; він був демоном «високого рангу, призначений старшим ангелів, дияволом, для Персії, як його особливої території діяльності»⁸ (пор. Об. 12:7).

Ангели, які посідають найвище звання. У Юд. 9 Михаїл названий архангелом, а в Дан. 12:1 – великим князем. Михаїл є єдиним ангелом, якого призначено на архангела, і, можливо, лише він є представником цього рангу. Завдання архангела – захист Ізраїлю. (Він названий «ваш князь Михаїл» у Дан. 10:21.) Були й *перші начальники* (Дан. 10:13), одним з яких був Михаїл, як найвищий серед Божих ангелів. Також згадується про *керівних ангелів* (Еф. 3:10), але без докладніших пояснень.

Ангели, які є видатними особистостями. (1) Саме ім'я Михаїл (Дан. 10:13; 12:1; Юд. 9) означає «хто подібний Богу», і дане воно тільки тому, кого Писання називає архангелом. Михаїл є захисником Ізраїлю, який вестиме війну на боці Ізраїлю проти диявола та його військ у час скорботи (Об. 12:7-9). Він також сперечався з дияволом за тіло Мойсея, але утримався від суду, залишивши його Богові (Юд. 9). Свідки Єгови та деякі християни вважають Михаїла Христом; ця точка зору, однак, мала б означати, що Христос має менше влади, ніж диявол, що неможливо прийняти.

(2) Гавриїл (Дан. 9:21; Лк. 1:26). Його ім'я означає «чоловік Божий» або «Бог Сильний». «Здається, що Гавриїл є особливим Божим посланцем у плані Божого царства, коли він з'являється всі чотири рази в записах Біблії... Він відкриває та роз'яснює Божу мету та план, що стосується Месії та Його царства для пророків і для ізраїльського народу».⁹ У надзвичайно важливому уривку Писання Гавриїл пояснив події сімдесяти тижнів для Ізраїлю (Дан. 9:21-27). У Лк. 1:26-27 Гавриїл сповістив Марії, що Той, Хто народиться від неї, буде великим та царюватиме на троні Давида. У Дан. 8:15-16 Гавриїл відкрив Даниїлові розквіт Мідо-Перського царства й Греції так само, як у кінцевому результаті й смерть Олександра Великого. А Захарії Гавриїл сповістив про народження Івана Хрестителя (Лк. 1:11-20).

(3) Люцифер (Іс. 14:12) означає «той, що сяє» або «рання зоря». Він міг бути наймудрішим та найкрасивішим серед усіх створених Богом істот, і спочатку йому була дана влада над херувимами при престолі Бога.¹⁰ (Див. додаткове обговорення під назвою «Походження та природа диявола».)

Ангели, які є слугами Божими. (1) *Херувими* належать до «найвищого порядку чи класу, створені з неможливою для опису силою та красою... Коротко про їх головну мету та діяльність можна сказати наступним чином: вони проголошують та захищають славу присутність Бога, Його суверенність і Його святість».¹¹ Вони несуть охорону при брамі Едемського саду, не дозволяючи грішній людині туди увійти (1М. 3:24); у вигляді золотих статуй вони осіяли віко Ковчега Заповіту у Святому Святих (2М. 25:17-22);

херувими супроводжували славу Божу при видінні Єзекіїля (Єз. 1). Херувим мав незвичайну зовнішність із чотирма обличчями – обличчям людини, лева, вола та орла. Вони мали чотири крила та ноги, як у теляти, які виблискували наче відполірована бронза. У Єз. 1 вони супроводжували Божу славу в підготовці до суду.

(2) *Серафими*, що означає «палаючий»; Ісаїя бачив їх біля Божого престолу (Іс. 6:2). Кожен з них мав шість крил. Їхнє триразове проголошення «свят, свят, свят» (Іс. 6:3) означає, що «Бог визнається як досконало святий. Тому вони прославляють та проголошують досконалу святість Божу. Серафими також підкреслюють святість Бога через те, що вони наглядають за тим, щоб людина була очищена від морального опоганення гріхом перед тим, як стати перед Богом та служити Йому».¹²

СЛУЖІННЯ АНГЕЛІВ

Служіння Богові. Херувими служать Богу, охороняючи Його святість; їхнє служіння навколо престолу Божого, оскільки вони прислужують святості Бога.

Служіння Христу. Ангели також служать Христові ще від часів до Його народження й служитимуть аж до Його другого приходу. Той факт, що ангели здійснюють це важливе служіння Ісусові, підкреслює Його божественність; точно так, як ангельські істоти оточують престол Бога Отця, так служать вони й Богові Сину.

(1) Ангели передбачили Його народження (Лк. 1:26-38). Гавриїл прийшов до Марії, аби розповісти, що її Дитя буде назване «Сином Всевишнього», Який також царюватиме на престолі Давида, Свого батька, й матиме вічне царство.

(2) У дитинстві ангели захищали Його (Мт. 2:13). Ангел попередив Йосипа про намір Ірода та наказав Йосипові втікати до Єгипту й залишатися там аж до смерті Ірода. Він також повідомив Йосипа, коли стало безпечно повернутися до Ізраїлю (Мт. 2:20).

(3) Ангели служили Йому після випробовувань (Мт. 4:11). Напевне, це служіння полягало в тому, що вони підтримували Ісуса після виснажливого сорокаденного випробовування, забезпечивши Його їжею, так само, як вони робили це для Іллі (1Цар. 19:5-7).

(4) Ангели зміцнювали Ісуса в Гефсиманії (Лк. 22:43). Так само як Христос духовно боровся з дияволом під час випробовування у пустелі, так боровся Він і в Гефсиманії. Ангели підтримували Його, коли Він змагався у молитві в очікуванні розп'яття.

(5) Ангели звістили Його воскресіння (Мт. 28:5-7; Мр. 16:6-7; Лк. 24:4-7; Ів. 20:12-13). Ангели запросили жінок до пустого гробу, аби ті побачили простирадла, переконалися, що Ісус воскрес, і проголошували це у світі. Ангели нагадали жінкам про попередню обіцянку Ісуса встати з мертвих на третій день.

(6) Ангели були при Його вознесінні (Дії 1:10). Так само, як ангели є навколо престолу Отця, так вони супроводжували тріумфальне вознесіння Сина до слави небес та нагадали очевидцям про майбутній величний прихід Христа.

(7) Ангели супроводжуватимуть Його другий прихід (Мт. 25:31). Вони приготують світ до приходу Сина, зібравши знову ізраїльтян на землі, яка приготовлена до приходу їхнього Месії та Його панування (Мт. 24:31). Бог Син при Своєму другому приході на землю буде супроводжуваний воїнством ангелів, що звеличить пишноту та славу Його тріумфального приходу (Мт. 25:31).

Служіння віруючим. У Євр. 1:14 ангели названі «службовими духами». Грецький переклад слова *служіння* (*leitourdika*) не несе в собі значення рабства, а означає офіційне виконання обов'язків. Ангелів належним чином було призначено й послано з дорученням бути людям «у поміч».¹³ І вони у своєму служінні віруючим виконують це завдання.

(1) Фізичний захист. Давид був фізично захищений ангелом, коли йому довелося утікати до филистимлян (Пс. 34:7). Ангел може зруйнувати плани ворогів Божих дітей (Пс. 35:4-5). Він захищає від фізичних пошкоджень тих, хто шукає притулку в Господі (Пс. 91:11-13). Ангели звільнили апостолів (Дії 5:19) і Петра з тюрми (Дії 12:7-11). Вони захищатимуть 144 000 вибраних у час скорботи (Об. 7:1-14).

(2) Фізичне забезпечення. Ангел приносив їжу Іллі, коли той знемігся від довготривалої подорожі (1Цар. 19:5-7).

(3) Підбадьорення. Під час бурі на морі ангел підбадьорив Павла, запевнивши, що він щасливо прибуде до Риму й принесе туди свідectво про Христа (Дії 27:23-25).

(4) Керування. Ангел спонукав Пилипа засвідчити ефіопському євнухові (Дії 8:26); він же влаштував зустріч Корнилія з Петром, що й привело поган до прийняття в громаду віруючих (Дії 10:3, 22).

(5) Допомогає у відповіді на молитву. Здається, існує певний взаємозв'язок між молитвою Павла про звільнення з в'язниці та фактичним його звільненням ангелом (Дії 12:1-11). Даниїлові ангел пояснив молитву (Дан. 9:20-27; пор. 10:10-12:13).

(6) Приносять віруючих додому. У Лк. 16:22 описано смерть Лазаря і те, як ангел відніс його на лоно Авраамове. Це, очевидно, той спосіб, в який спосіб Господь робить так, що всі Його вмираючі святі є «відсутніми в тілі... та вдома із Господом».

Стосунки з невіруючими. Ангели були й будуть задіяні у суді над невіруючими. Вони оголосили близьке знищення Содому через гріх його мешканців (1М. 19:12-13); перед кульмінаційними судами чаш ангели проголосять знищення світових урядів разом з тими, хто поклонявся звірові (Об. 14:4, 7, 8-9, 15, 17-18). Ми бачимо ангелів, коли вони судять людей у Єрусалимі за їхнє ідолопоклонство (Єз. 9:1-11); ангел уразив Ірода Агрипу за богозневагу так, що той помер (Дії 12:23). Ангели також будуть виконавцями в суді при кінці віку, коли вкидатимуть невіруючих у вогняну піч

(Мт. 13:39-42); вони будуть сурмити в час судів труб упродовж усього періоду скорботи (Об. 8:2-12; 9:1, 13; 11:15); ангели виливають чаші судів на землю (Об. 16:2-17).

ДОКТРИНА ПРО ДИЯВОЛА

ІСНУВАННЯ ДИЯВОЛА

Найважливішим свідомством про існування диявола є не досвід чи сенсаційні історії, а свідчення Писання. Як Старий, так і Новий Заповіт стверджують реальність його існування. Змій, описаний у 3-му розділі книги Буття, визнаний дияволом у зміїному вигляді, і проголошений вирок (1М. 3:15) стосується саме його. Особливим чином згадується про диявола в книзі Йова 2:1, коли він прийшов для того, щоб звинувачувати Йова перед Богом. У 1Хр. 21:1 диявол заохотив Давида зробити перепис ізраїльського народу. В книзі пророка Захарії 3:1-2 бачимо, як диявол звинувачує народ Ізраїлю перед Богом.

Хоч диявол не названий цим іменем у Ісаї 14:12-17 та Єз. 28:11-19, ці місця розповідають про початковий стан диявола та його наступне падіння.

У Новому Заповіті є дуже багато згадок про існування диявола. Кожен з новозаповітних авторів та дев'ятнадцять книг Нового Заповіту згадують про нього (пор. Мт. 4:10; 12:26; Мр. 1:13; 3:23, 26; 4:15; Лк.11:18; 22:3; Ів. 13:27 тощо). Сам Ісус згадував про диявола двадцять п'ять разів. Отже, факт існування диявола підтверджується і правдивими словами Христа.

Окрім тих імен, які мав диявол перед падінням, зокрема, *Люцифер* та *херувим*, у Новому і Старому Заповітах знаходимо й багато інших його імен, які загалом підтверджують його існування та злий характер.

ХАРАКТЕР ДИЯВОЛА

Диявол виявляє характерні риси особистості. Описуючи диявола, Писання відмічає три основних риси його характеру. Диявол проявляє свій *інтелект* у тому, що він замислює, та вправністю у своїх діях (Еф. 6:11). Його діяльність брехуна вказує на його здатність мислити та планувати дії, які будуть мати успіх у зведенні людей (Об. 12:9). Його знання та вміння пристосування до Писання (для обману) демонструють його інтелект (Мт. 4:5-6). *Емоції диявола* ми бачимо в його бажанні звеличитись понад царюванням Бога (Іс. 14:12-17); зверніть увагу на це «я бажаю».

Сатана хоче ввійти в пастку новонавернених через їх гордощі (1Тим. 3:6). І знаючи, що на землі йому відпущено лише короткий час, диявол дає вихід великому гніву (грец. *thumon*), «палючий гнів» (Об. 12:12). Диявол проявив свою *волю*, намагаючись підвести Ісуса до гріха (Мт. 4:3).

Найбільш виразно проявляється воля диявола в його бажанні бути подібним Богові (Іс. 14:13-14).

Диявол діє як особистість. Диявол говорить (Йов. 1:9-10), спокушає Христа (Мт. 4:3), планує (Еф. 6:11) і звинувачує віруючих (Об. 12:10).

Та більш за все диявол є неправдомовцем, який виношує задуми, як уразити християн. Його наміри та протистояння християнам докладно описані в 1Петр. 5:8. У своєму протистоянні він такий лютий, наче лев, який постійно ходить навколо з наміром пожерти когось. Він постійно висуває звинувачення проти християн (Об. 12:9-10). Він будує задуми (грец. *methdeia*) проти християн для того, щоб привести їх до падіння (Еф. 6:11).

Усі ці ознаки свідчать про те, що диявол є особистістю.

ІМЕНА ДИЯВОЛА

Ім'я	Значення	Писання
Сатана	Противник	Мт. 4:10
Диявол	Наклепник	Мт. 4:1
Злий	Невід'ємне зло	Ів. 17:15
Великий червоний змій	Руйнівне творіння	Об. 12:3, 7, 9
Вуж стародавній	Неправдомовець у Едемі	Об. 12:9
Аваддон	Розруха	Об. 9:11
Аполліон	Руйнівник	Об. 9:11
Противник	Супротивник	1Петр. 5:8
Вельзевул	Князь польоту (Baalzebub)	Мт. 12:24
Беліяяр	Негідний (Beliar)	2Кор. 6:15
Бог цього віку	Контролює філософію світу	2Кор. 4:4
Князь цього світу	Панує у світовій системі	Ів. 12:31
Князь, що панує в повітрі	Контролює невіруючих	Еф. 2:2
Ворог	Супротивник	Мт. 13:28
Спокусник	Підштовхує людей до гріха	Мт. 4:3
Убивця	Веде людей до вічної смерті	Ів. 8:44
Неправдомовець	Перекручує правду	Ів. 8:44
Звинувачувач	Протистоїть віруючим перед Богом	Ів. 8:44

ПОХОДЖЕННЯ ТА ПРИРОДА ДИЯВОЛА

Початковий стан диявола. Книга Єзекіїля описує диявола ще до його падіння.¹⁵ Він радів з того, що займав таке високе місце в присутності Бога; сяйво небес було його оточенням (28:13). Він мав ім'я «помазаний Херувим хоронитель» і насолоджувався найбільш почесним місцем перед Господом (28:14, 16). Ісаїя говорить про цього верховного ангела як про «ранкову зорю» (у Вульгаті – *Люцифер*, у перекладі І. Огієнка – *зірниця досвітня*), «ясна зоря» (14:12). Після того як він став найбільшим Божим противником (гебр. *сатана*), його вже ніколи більше не називали цими почесними титулами. Але в тій пишноті, яка передувала його падінню, він був сповнений мудрості та краси й був бездоганним (Єз. 28:12, 15).

Падіння диявола. Падіння сатани описане як у книзі пророка Єзекіїля, 28, так і в Ісаї, 14. Через свій гріх диявол був вилучений з присутності Божої (Єз. 28:16). Причиною падіння сатани була його гордість; його серце піднялося через його красу, і його мудрість стала перевернутою (28:17). Це місце підтверджує той факт, що диявол мусив посідати надзвичайно високе становище, що й привело його до такої гордості. Далі у Іс. 14:12-14 описано той гріх, який і став причиною його падіння. Про його гріх свідчать п'ять відомих фраз: «зійду я на небо, поставлю престол, сяду я на горі, піднімуся понад гори хмар, уподібнюсь Всевишньому» (14:13-14). Він забажав увійти в саму присутність Бога і поставити свій престол вище за інших ангелів. Він хотів бути, як «Всевишній». І з цієї причини Бог скинув його з небес додолу.

Моральна відповідальність диявола. Диявол є морально відповідальною особою, підзвітною Богові (Йов. 1:7). Він не має свободи в необмеженому розумінні, а підкоряється Богові та обмежується Ним.

СУД НА ДИЯВОЛА

Диявол упав із своєї початкової високої позиції. Як помазаний херувим, він при своєму падінні з неба звів військо ангелів, можливо, третю частину їхньої загальної кількості (Єз. 28:16-17; Об. 12:4).

Кінцева поразка диявола була проголошена в Едемі. Бог дав зрозуміти дияволу, що він отримуватиме деякі перемоги («ти будеш жалити його в п'яту»), та Христос матиме більшу перемогу через хрест («воно зітре тобі голову», 1М. 3:15).

Диявол став безвладний через хрест. Ісус, пізнавши людську природу через Свою замісницьку смерть, уразив диявола, зробивши його безсилим проти християн. Диявол мав владу смерті над людьми, але вона була зламана завдяки Христу (Євр. 2:14).

Диявол буде скинений з неба під час великої скорботи. Скинення з неба (Об. 12:13) є актом суду і тут, напевно, йдеться про зоряні небеса, також відомі як друге небо (те, що не в присутності Бога).

Диявол буде пов'язаний на тисячу років. При славному поверненні Ісуса диявол буде зв'язаний на 1 000 років, замкнений у безодні і не буде зводити людей на землі під час Тисячолітнього Царства (Об. 20:2-3).

У кінцевому результаті диявол буде вкинений в озеро вогняне. У кінці Тисячолітнього Царства диявол буде звільнений, після чого зведе багатьох людей, підніме повстання проти Бога, зазнає поразки і в кінці кінців буде вкинений в озеро вогняне навіки (Об. 20:7-10).

УЧЕННЯ ПРО ДЕМОНИВ

ПОХОДЖЕННЯ ДЕМОНИВ

Про походження демонів є ряд теорій. Для християн кожна з них му- сить бути перевірена погодженістю з Біблією.

Духи злих людей, що відійшли з життя. Це була точка зору Філона, Йосипа та деяких ранніх християнських авторів, а також давніх греків. Згідно з Писанням ця теорія визнана неправильною, тому що злі люди піс- ля смерті перебувають у Гадесі (ад: Лк. 16:23).

Духи людської раси, що передувала Адамові. Ця теорія засновуєть- ся на «проміжковій теорії» першопочаткового творіння (1М. 1:1), тобто на повстанні та падінні якоїсь початково створеної раси в проміжку між Буттям 1:1 та 1:2, внаслідок чого настав хаос. Уважається, що 1М. 1:3 опи- сує відтворення. А початково створене людство, яке впало, тепер є демон- ськими духами. Проблематичність цього погляду полягає в тому, що він суперечить позиції Біблії про створення людства, окреслений в 1М. 1:2, і засновується на припущеннях, для яких Писання не дає ніяких підстав.¹⁶ Більше того, у Рим. 5:12 чітко сказано, що саме через Адама, а не через якесь інше твориво, яке нібито було ще перед Адамом, з'явилися у всесвіті умови гріха та смерті.

Нащадки ангелів та жінок. Ця теорія базується на думці, що «сини Божі» з 1М. 6:2 були ангелами, які сходили на землю, мали статеві зносини з «людськими дочками», внаслідок чого народжувалися велетні (1М. 6:4), які були демонами. Ця теорія також вельми проблематична. Думка про те, що слова «сини Божі» мають на увазі демонів, не витримує критики; це не був неприродний статевий зв'язок, тому що фраза «брали для себе жінок» свідчить про шлюбні стосунки і ніколи про факт незаконних статевих зно- син.¹⁷ Крім того, немає ніяких вказівок на те, що ці велетні були демонами; більш ймовірно, що це були «герої» або «люті воїни».¹⁸

Впали, але закріпі ангели. Цього погляду, якому надається більша пе- ревага, дотримуються Годж, Стронґ, Гебеляйн, Анґер та інші. Вважається, що коли Люцифер повстав проти Бога, він упав зі свого високого місця і повів за собою військо ангелів нижчого звання. Люцифер, тепер званий

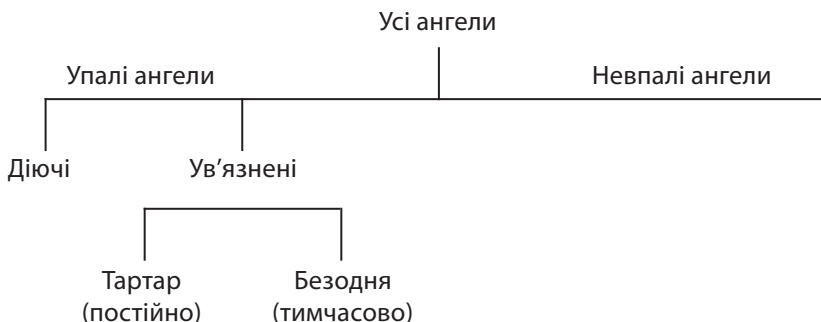
дияволом, є «князем демонів» (Мт. 12:24). У Мт. 25:41 також сказано про «диявола та його ангелів», що, очевидно, стосується демонів; про «змія та його ангелів» згадано також у Об. 12:7.

Писання вказує на те, що є дві групи впалих ангелів. Одна група складається з демонів, які є вільними й діють у цьому світі. Інші впалі ангели зв'язані в кайданах. Про деяких говориться, що вони ув'язнені в *tartarus* (у 2Петр. 2:4 це перекладено як «ад»); вони перебувають там через величезні гріхи (дехто відносить це до 1М. 6, вважаючи, що «сини Божі», про яких тут згадано, були ангелами). У Юд. 6, напевно, також йдеться про це ж ув'язнення. Інша група впалих ангелів перебуває зв'язаною в безодні (Лк. 8:31; Об. 9:2). Вони, «очевидно, були занадто розбещеними та небезпечними, щоб їм можна було дозволити блукати по землі».¹⁹ Об. 9 вказує на те, що ці демони будуть звільнені від ув'язнення під час великої скорботи для того, щоб уразити тих людей, які не мають печаті Божої на своїх чолах (Об. 9:3-11).

КЛАСИФІКАЦІЯ АНГЕЛІВ²⁰

ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕМОНІВ

Демони є духовними істотами. Вони є істотами, які названі духами, тобто ті, що не мають фізичного тіла (Мт. 8:14; Лк. 10:17, 20).

Демони мають певне місце перебування, а не є всюдиприсутніми. Вони можуть бути одночасно лише в одному місці. Демони проживали у двох чоловіках із землі Гадаринської, а коли були вигнані, то ввійшли у свиней. У будь-якому випадку вони мали своє певне місце (Мт. 8:28-34; пор. Дії 16:16).

Демони є розумними істотами, але не всезнаючими. Демони знали про особу Ісуса (Мр. 1:24); вони також усвідомлювали свою кінцеву долю (Мт. 8:29). Павло говорить про «науки демонські» (1Тим. 4:1), що свідчить про їхню здатність поширювати неправдиве вчення через своїх послів. Однак, вони не є всезнаючими, бо були б подібні до Бога; лише Бог є всезнаючим.

Демони мають владу, та вони не є всемогутніми. Чоловік із землі Гадаринської, у якому проживав демон, міг порвати кайдани та ланцюги; ніхто не міг зв'язати його через його надзвичайну силу (Мр. 5:3-4). Демон у тілі шукав можливості змусити хлопця вчинити самогубство, кидаючи його у вогонь та у воду (Мр. 9:22). Одержимість демоном послабила мову людини (Мт. 9:32) й тримала дівчину в жорстокому рабстві (Мт. 15:22). Демони є обмежені у своїй владі; вони не можуть робити те, що робить Бог (Ів. 10:21).

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕМОНІВ

Демони напускають хворобу. У Лк. 13:11 розповідається про жінку, яка мала хворобу, «спричинену демоном», що привело її до інвалідності; далі (Лк. 13:16) сказано, що «сатана був зв'язав на довгих вісімнадцять літ» цю жінку в її стражданнях. Іноді взаємозв'язок між розумовим захворюванням, фізичною хворобою та діяльністю демонів є помітним; однак не завжди можливо визначитися остаточно, тому слід бути дуже обачним. Враження дияволом чи демонами може відбутися лише тоді, коли це допустить Бог (Йов. 1:12; 2:6; пор. 2Кор. 12:7-10).

Демони впливають на розум. Диявол довів Єву до гріха, перекрутивши правду та змінивши її думку про Бога (1М. 3:1-5). Диявол та його ангели продовжують впливати на людей та їхнє мислення, засліплюючи їх розум (2Кор. 4:4). Це місце Писання свідчить, що диявол виявляє здатність мислити або розважати.²¹ І хоч цей уривок стосується невіруючих, диявол може впливати й на мислення віруючих людей (2Кор. 11:3); він може відвести віруючих від «простоти та чистоти, що у Христі». Таким чином, диявол може відвести віруючих від цілеспрямованого присвячення Христові. У Як. 3:15 сказано, що земна мудрість є демонською й призводить до заздрощів та боротьби.

Позбутися демонічного впливу на розум людини можна, підкоривши своє мислення Христові (2Кор. 10:5). Подібна настанова дається й у Фил. 4:6-8. Розум людини буде захищений лише тоді, коли віруюча людина довірятиме кожну справу Богові в молитві й роздумуватиме над тими речами, які є правдою, чеснотними, правильними та чистими.

Демони зводять людей. Павло побоювався, аби диявол не привів молоду церкву в Солуні до гріха, скориставшись з її страждань під час переслідувань (1Сол. 3:5). І хоч солуняни прийняли Євангеліє з радістю, їх надія могла похитнутись під атаками диявола.

Через своїх посланців диявол також діє серед невірних; Павло говорить про князя, що панує в повітрі, який «працює тепер у неслухняних» (Еф. 2:2). Контекст цього місця свідчить про те, що диявол зводить невіруючих життям за пожадливістю тіла й жаданнями тіла та розуму. У Мт. 13:19 сказано, що обман диявола полягає у тому, що він краде Слово від невіруючих, коли ті чують його, й не дає їм його зрозуміти.

Демони зводять народи. У кінцевому результаті демони зберуть народи світу для повстання проти Христа. Вони обманюють народи, чинячи чудеса для того, щоб підштовхнути їх до війни проти Месії, Який повертається (Об. 16:14).

ОДЕРЖИМІСТЬ ДЕМОНАМИ

Визначення. Чарльз Райрі наводить таке визначення демонічної одержимості:

Демон, який проживає в особистості, має прямий контроль над цією людиною та вплив на неї з певними порушеннями розумової та фізичної діяльності. Слід розуміти різницю між демонічною одержимістю та впливом демонів чи їх діями щодо людини. В останньому випадку робота демонів проводиться ззовні; у випадку демонічної одержимості це відбувається зсередини. За цим визначенням християнин не може бути одержимий демоном, оскільки в ньому проживає Святий Дух. Однак віруюча людина може бути об'єктом діяльності демонів до такої міри, що вона може за деякими ознаками здаватися демонічно одержимою²².

Факт демонічної одержимості. Під час перебування Ісуса на землі стався великий вибух демонічної діяльності та одержимості демонами – без сумніву, це було з метою протиборства з Його месіанською діяльністю. Євангелія повні описами випадків з демонічно одержимими людьми (Мт. 4:24; 8:16, 28, 33; 12:22; 15:22; Мр. 1:32; 5:15, 16, 18; Лк. 8:36; Ів. 10:21). Керівники ранньої церкви, зокрема Юстин Мученик та Тертуліан ставилися до демонічної одержимості так само, як про це сказано в «*Пастирі Єрмі*».

*Природа демонічної одержимості.*²³ Одержимість демонами свідчить сама про себе через прояви характеру та духовну схильність. Часто це може виражатися зміною голосу, освітнього рівня або й говорінням якоюсь чужою мовою. Демони, які промовляли через людину, визнавали, ким був Христос (Мр. 1:23-24); своєю чергою, це свідчило про їхні надприродні знання та силу розуму. Іншу ознаку демонічної одержимості продемонстрував чоловік із землі Гадаринської, який володів надзвичайною фізичною силою, здатністю ламати кайдани та розривати ланцюги (Мр. 5:3-4).

СУД НАД ДЕМОНАМИ

Через хрест Ісуса сила демонів була переможена. Ісус переміг диявола та його демонів на хресті і привселюдно розкрив їх – так переможець виставляє на показ бойові трофеї (Кол. 2:15).

При поверненні Ісуса демони будуть вкинені в озеро вогняне. Демони підпадають під суд над дияволом (Мт. 25:41; Об. 12:9) і тому будуть вкинені в озеро вогняне разом із дияволом (Об. 19:19-21).

АНТРОПОЛОГІЯ ТА ГАМАРТІОЛОГІЯ: ДОКТРИНА ПРО ЛЮДИНУ ТА ГРІХ

ДОКТРИНА ПРО ЛЮДИНУ

Наука, яка вивчає людину, називається антропологією – від грецьких слів «*anthropos*», що означає «людина», та «*logos*» – «слово» чи «дискусія». Отже, темою антропології є людина. Антропологія може сформулювати доктрину про людину з точки зору Біблії, або ж з позиції культури. Цей розділ присвячений доктрині людини, заснованій на біблійній точці зору.

ПОХОДЖЕННЯ ЛЮДИНИ

Існує багато як християнських, так і не християнських поглядів щодо походження людини. Нехристияни переважно дотримуються атеїстичної точки зору або еволюційної теорії щодо походження людини; деякі християни зупинилися на компромісній позиції, стверджуючи, що Бог розпочав процес творення і здійснив його через еволюцію, з чого випливає, що вони поділяють погляди атеїстичних еволюціоністів. Ще інші християни дискутують про спосіб творення – або це було створення світу словом із нічого (Божий акт), або це якась форма «творіння, що розвивається».

Атеїстична еволюція. Теорія еволюції, яка бере свій початок від Дарвіна і розвинута його послідовниками, є спробою пояснити походження матерії й життя без Бога. Вона має претензію пояснити походження людини, тваринного та рослинного світу поза всяким надприродним процесом. «Все, що потрібно для природної еволюції – це атом у русі. Поєднання атома, руху, часу та випадку створило те, що ми маємо в даний час».¹

Основоположними принципами еволюції за працею Дарвіна «Походження видів» є такі: (1) Результати зміни проявляються у деяких нащадків, які є досконалішими, ніж їхні батьки. (2) Боротьба за існування відсіює слабших, які найменше придатні для різновидностей. (3) Процес природного відбору діє постійно, і виживає найбільш пристосований. (4) Завдяки спадковості нові й кращі якості, що виникли у видозмінах, передаються

далі й постійно накопичуються. (5) Нові види формуються упродовж достатньо тривалого проміжку часу».²

Висновки атеїстичної еволюції є далекосяжними. Якщо немає ніякого Бога, Який створив цей світ, то людина не є підзвітною Богові у плані будь-яких моральних засад. І справді, якщо атеїстична теорія еволюції є правдивою, то у такому випадку не існує ніяких моральних абсолютів, яких людина мусить дотримуватися.

Теїстична еволюція. «Теїстична еволюція – це теорія, яка навчає, що планети, тварини та людина розвивались від нижчих форм, і Бог наглядав за цим процесом».³ Прихильники теїстичної еволюції переважно визнають відкриття науки і намагаються погодити теорію еволюції з Біблією. Однак ця теорія теїстичної еволюції заперечується як Біблією, так і послідовними еволюціоністами, до того ж не без іронії. Прихильники еволюції людини гостро критикують прихильників теїстичної еволюції і не вважають їх серйозними науковцями.⁴

Є кілька серйозних проблем, з якими стикаються ті, що дотримуються теорії теїстичної еволюції.⁵ Якщо людська раса виникла в процесі еволюції, то Адам не був історичною особою, і тоді аналогія між Христом та Адамом, яка наведена в Рим. 5:12-21, не спрацьовує. Більше того, прихильники теорії теїстичної еволюції мусять трактувати місце з 1М. 1:1-2 як поетичний вираз або алегорію, щодо яких немає ніякої певності. Далі, думка про те, що людство походить від предка не-людини, не може бути узгоджена з відомим місцем про створення людства в 1М. 2:7.

Теорія прогресивного створення. Ця теорія (відома також як «теорія день-вік») засновується на віршах Пс. 89:4 та 2Петр. 3:8 і заперечує дослівне розуміння творіння, що відбулося за шість днів. Тут дні, коли Бог створював світ, не слід розуміти як дні (добі) із 24 годин, а як віки. Традиційно ця теорія день-вік стверджувала, що біблійні дні співвідносилися з геологічними епохами. Однак, це твердження породило деякі проблеми: аналіз викопних решток не підтвердив цього, а факт створення рослин, які мали насіння, ще перед тим, як був створений тваринний світ, унеможливив пошук відповіді на запитання, у який спосіб запилювалися рослини, якщо не було комах.⁶

Теорія прогресивного створення є більш серйозною спробою узгодити Біблію з наукою. Ця теорія погоджується з тим, що говорить наука про вік землі, і одночасно її прихильники визнають пряме створення людини та основних видів, про що сказано в книзі Буття. Однак вони, приймаючи «внутрішньовидовий» розвиток (мікроеволюцію) усередині самого виду, у той самий час відкидають «міжвидовий» розвиток (макроеволюцію).⁷

Теорія прогресивного створення зустрічається з деякими проблемами. У 2М. 20:10-11 проведено аналогію між людиною, яка працює шість днів, а на сьомий спочиває, та Богом, коли Він шість днів творив і відпочив на сьомий. Ця аналогія вимагає наявності днів, які складаються із двадцяти чотирьох годин. Більш того, ця теорія мала б означати, що ще перед падінням людини існувала смерть, тому що тут мав би бути тривалий проміжок часу. Однак книга Буття наголошує, що до того часу, як Адам згрішив, смерті не існувало.

Теорія прогаліни. Ця теорія стверджує, що між віршами 1М. 1:1 та 1:2 існує великий проміжок часу, що дає можливість знайти достатньо обгрунтоване місце для науки.

Таким чином, прихильники теорії прогаліни можуть говорити про вік землі, розуміючи 1М. 1-2 навіть буквально як 24-годинні дні творення. Ця теорія стверджує, що спочатку мало місце першопочаткове творення (одні говорять, що ця прогаліна зафіксована перед текстом 1; інші ставлять її між текстами 1:1 та 1:2), а в результаті непослуху та падіння Люцифера на землі запанував хаос. Слова «пуста та порожня» (1М. 1:2) змальовують землю, яка була в хаосі і яку судив Бог. І між оповіддю Бут. 1:1 та 1:2 минули мільйони років, що відповідає оцінкам віку землі наукою.

Неспроможність теорії прогаліни стає видимою, коли ми звернемося до основного нашого документа.⁸ Граматика слів книги Буття 1:1-2 виключає наявність будь-якої прогаліни. Перший вірш є незалежним реченням. Другий вірш складається із трьох речень-умов, у яких перебувала земля у той час, коли Бог почав творити, і пов'язаний з третім віршем.⁹ Між віршами 1 і 2 немає ніякого розриву. Теорія прогаліни також залежить від слів «пуста та порожня», що могли б означати зло або наслідок суду; однак, як бачимо у Йова 26:7 та Ісаї 45:18, вони можуть мати й інше значення. Прихильники теорії прогаліни проводять розрізнення між гебрейським дієсловом «bara» (1М. 1:1), говорячи, що воно означає створення *ex nihilo* (із нічого), в той час як слово «asa» (1М. 1:7, 16, 25) означає відтворення. Та уважне вивчення цих двох дієслів виявляє той факт, що вони вживаються взаємозамінно; дієслово «asa» не означає відтворити чи переробити.¹⁰

Теорія прогаліни побудована не на тому, що говорить Біблія, це, скоріше, спроба узгодити Біблію з науковими поглядами.

Буквальні 24-годинні дні. Ця теорія стверджує, що Бог творив упродовж днів, які мали 24 години. Її також прийнято називати *теорією створення всесвіту словом із нічого* – Бог творив безпосередньо та миттєво. Прихильники теорії буквального креаціонізму вважають, що вік Землі невеликий, приблизно 10 000 років. Геологічні формування можуть бути пояснені через потоп за часів Ноя.¹¹ Прихильниками теорії, що Бог створив всесвіт із нічого Своїм Словом, заперечуються усякі форми еволюції.

Основою для того, щоб вважати дні творення 24-годинними, є біблійний звіт в 1М. 1, 2. (1) Бог безпосередньо створив людину (1М. 1:27; 2:7; 5:1; 5М. 4:32). Основним місцем, де це стверджується, є 1М. 1:27, тоді як 1М. 2:7 подає додаткові подробиці про те, як Бог створив людину. У 1М. 2:7 також описано спосіб, у який Бог створив людину, – з порошу земного. Ісус підтвердив цю ж саму істину.

(2) Бог створив чоловічий та жіночий рід (1М. 1:27). Згідно з цим віршем, як чоловік, так і жінка були створені безпосередньо Богом; вони не розвинулись від нижчих форм життя. Сам Бог дав їм їхній рід, створивши їх чоловіком та жінкою. Ці твердження не допускають ніяких форм еволюції.

(3) Бог творив за шість 24-годинних днів. Ось кілька аргументів на користь цієї тези, які впливають з біблійної розповіді про творення. (а) Гебрейське слово «день» (yom), що вживалося з числівниками, завжди означало день, який складався з 24-х годин.¹² (б) Вираз «вечір та ранок» (1М. 1:5, 8, 13, 19, 23, 31) свідчить про 24-годинний день. Отже, думка про денно-вікове розуміння суперечить нормальному розумінню цих слів. (в) Книга Повт. Зак. 20:9-11 наголошує, що дні творення склалися з 24-х годин за аналогією із заповідями, в яких сказано, щоб вони шість днів працювали, а на сьомий день відпочивали, так як це зробив Бог.

(4) Бог створив людину як унікальну істоту. Якщо людина саморозвинулась, то вона не є нічим іншим, як лише вищою формою тварини, без моральності та підзвітності. Однак Писання представляє людину як моральне творіння, яке підзвітне Богові. Людина є також душею і, таким чином, вічною (1М. 2:7); більше того, вона створена за образом Божим (1М. 1:26) – твердження, яке важко пристосувати до того, хто є результатом будь-якої форми еволюції.

МАТЕРІАЛЬНА ЧАСТКА ЛЮДИНИ

Структура тіла. Писання робить різницю між матеріальним (тіло) та нематеріальним (дух/душа) (пор. 2Кор. 5:1; 1Сол. 5:23). В 1М. 2:7 сказано, що тіло людини було сформоване з пороку земного. Тут є очевидною гра слів: «І створив Господь Бог людину (adam) із пороку земного (adamah)» (1М. 2:7). Властиво, саме ім'я Адам було дане людині для того, щоб нагадати їй про її походження: вона є від землі. Хімічний аналіз людського тіла виявив, що її складники є такими, які містяться в землі: кальцій, залізо, калій тощо. Більше того, по смерті тіло людини знову поєднується з пороком, із якого воно походить (1М. 3:19; Пс. 103:29; Екл. 12:7).

Погляди щодо призначення тіла. (1) Тіло людини є в'язницею душі. Такою була точка зору грецьких філософів, які між тілом та душею вбачали велике протистояння. Душа була часткою нематеріальною і доброю; тіло ж було матеріальним і недобрим. І тому з такої точки зору тіло зневажалося. Однак, протистояння такого роду між матеріальним та нематеріальним важко назвати біблійним підходом. Біблія не вважає тіло засадничо недобрим. Навпаки, книга Пісня над Піснями царя Соломона загалом зосереджується на цінності людського тіла, блаженстві подружньої любові та її статевому вияву. Божественне відкриття чітко пояснює, що «людина є... єдністю – одною істотою; і те, що є матеріальним та нематеріальним, може бути роз'єднане лише через фізичну смерть».¹³

(2) Тіло – єдино важлива частка людини. Таке розуміння називається гедонізм і є протилежним до точки зору, описаної вище. Прихильники гедонізму вважають, що людина повинна вишукувати можливості догодити тілу, роблячи те, від чого отримує насолоду. Ця філософія є запереченням душі. Свідчення Ісуса Христа спростовує цю точку зору, оскільки Він

говорив про надзвичайну вартість душі на відміну від тіла (Мт. 10:28; 16:26). Інші уривки Писання також стверджують факт існування душі (2Кор. 5:8; Екл. 12:7).

(3) Тіло – партнер душі. Тіло є засобом для того, щоб прославити Бога, оскільки воно – храм Божий (1Кор. 6:19). Тіло не повинно бути егоїстичним господарем, щоб віруючий був змушений постійно його задовольняти, але воно не повинно бути й ворогом, якого треба постійно карати. Тіло повинно підкорятися Богові (Рим. 12:1), щоб Ісус міг прославитись у цьому тілі (Фил. 1:20). У кінцевому результаті віруючий буде нагороджений за ті діла, які він вчинив у своєму тілі (2Кор. 5:10).

НЕМАТЕРІАЛЬНА ЧАСТКА ЛЮДИНИ

Виклад Писання. Бог, створюючи людину, створив її за Своїм образом (1М. 1:26-27). Тут питання стоїть так: що в людині є образом Божим? Божий образ у людині не може бути фізичним, тому що Бог є дух (Ів. 4:24) і не має тіла. У такому випадку цей образ мусить бути нематеріальним і включати в себе наступні основні елементи.

(1) Характер. Людина має самосвідомість та здатність приймати самостійні рішення. З цього випливає, що вона наділена свободою вибору, а це одразу підносить її вище усього тваринного царства. Цей фактор важливий ще й тому, що робить людину здатною до покаяння. Є тут і багато інших важливих аспектів, зокрема, характер людини виявляє її здатність володарювати над світом (1М. 1:28) та розвивати його (1М. 2:15). Крім того, усе, що стосується інтелекту людини також входить у цю категорію.

(2) Духовне буття.

Бог є дух, і душа людини є духом. Основні атрибути духа – розум, свідомість та воля. Дух є раціональним, моральним, і тому він також є вільним посередником. Створюючи людину за Своїм образом, Бог наділив її такими характерними рисами, які властиві Його власній природі як духа. Саме цим людина відрізняється від усіх інших населенців цього світу, і піднята над ними надзвичайно високо. Вона належить до такого ж самого порядку буття, що й Сам Бог, і тому спроможна мати спілкування зі своїм Творцем. Це також необхідна умова для нашої здатності знати Бога, бо вона є основою нашої природи вірити. Якщо ми не були б подібними до Бога, ми не змогли б пізнати Його. Тоді ми були б тваринами, які гинуть.¹⁴

(3) Моральна природа. Людина була створена в «першопочатковій праведності», про яку також говорять як про «знання, праведність та святість».¹⁵ Першопочаткова праведність та святість була втрачена при гріхопадінні, але відновилась через Христа. Еф. 4:24 наголошує, що нова природа людини є «створена за Богом, у праведності та святості». У Кол. 3:10 зазначено, що нова людина «відновлюється для пізнання за образом Сотворителя її», і це є посиланням на Бут. 1:26.

Походження нематеріальної частки людини. (1) Теорія передіснування. Стверджуючи, що людська душа існувала ще перед тим, як усе було створене, сягає своїм корінням у нехристиянську філософію. Такий погляд лежить в основі індуїзму, його також поділяли Платон, Філон та Оріген. Ця теорія навчає, що в попередньому існуванні люди були ангельськими духами, і на кару за гріх та для дисциплінарного впливу їх було послано проживати в людських тілах. Тут виникає ряд проблем, оскільки в самому Писанні немає жодного доказу для підтвердження цієї точки зору (хоч віддалену ідею з натяжкою можна знайти у Ів. 9:2). Далі, ніхто не має спогадів про такий досвід; доктрина про гріх не стосується Адамового гріха із 1М. 3, але має відношення до гріха у сфері ангелів.

(2) Теорія створення. Ця теорія розвиває вчення, що кожна людська душа є Божим миттєвим та індивідуальним творивом, а саме тіло передається через батьків. Її дотримуються Римо-католицька церква та інші реформовані християни, і серед них Чарльз Годж.¹⁶ Є дві підстави для такого розуміння: воно підтримує чистоту Ісуса, адже згідно з цим поглядом Ісус не міг успадкувати від Своєї матері грішну природу; проводиться різниця між смертним тілом та безсмертною душею – батьки можуть передати смертне тіло, та лише Бог може створити невмирущу душу. Проблеми цієї точки зору є такими: вона зумовлює особисте гріхопадіння кожної особи, тому що Бог може створити лише досконалість; вона не пояснює, чому всі люди грішать.

(3) Традиціанська теорія, розроблена Вільямом Шедом¹⁷ стверджує, що душа, як і тіло, походить від батьків. «Людина є видом, а ідея виду включає повне відтворення особистості із самої себе... Особистість не передається частинками».¹⁸ Тут є принаймні два контраргументи. Як батьки можуть передати дітям душу, яка є нематеріальною? Якщо традиціанізм є правдою, то в такому випадку Христос мусив би перейняти гріховну природу від Марії.

Традиціанізм має й сильну сторону. Зокрема, він пояснює розбещеність людини. Якщо батьки передають нематеріальну природу, то стають зрозумілими передання гріховної природи й тенденція кожної людини чинити гріх від самого народження. Гріховна природа не може бути пояснена, якщо Бог творить кожну душу безпосередньо. Традиціанізм також пояснює спадковий фактор – інтелект, характер та емоційну подібність батьків та дітей. Якщо креаціоністи були праві, то подібності не повинні бути такими переважаючими та помітними. Здається, Писання підтверджує позицію традиціанізму (Пс. 50:5; Рим. 5:12; Євр. 7:10).

Склад нематеріальної частки людини. Оскільки більшість визнає, що людина створена в духовний спосіб, то якою є природа нематеріальної частки людини? Чи душу і дух можна розрізнити, чи вони є одним і тим самим? Загалом, Східна церква вірила, що людина є троякою, тобто складається із трьох частин – тіла, душі й духа. Спочатку цієї думки дотримувались отці Грецької та Олександрійської церкви, зокрема, Оріген та Климент Олександрійський. У Західній церкві переважала думка про двояку природу

людини: вона складається із тіла та душі. Такі мислителі, як Августин та Ансельм поділяли цю точку зору.

(1) Двояке розуміння людини. Слово «дихотомія» походить від грецького слова *dicha*, що означає «два», та *temno* – «різати». Звідси випливає, що людина складається з двох частин – із тіла та душі. Нематеріальною часткою людини є її душа та дух, які є однаковими за суттю, однак мають різні функції. Нижче наведено аргументи на користь двоюкої природи людини.¹⁹ (а) В 1М. 2:7 ствердно сказано лише про дві частки. Бог створив людину з пороку землі, вдихнув у неї життя, і вона стала душею живою (пор. Йов. 27:3). (б) Слова «дух» та «душа» можуть бути взаємозамінними. Порівняйте 1М. 41:8 із Пс. 41:6 та Євр. 12:23 з Об. 6:9. (в) Тіло та душа (або дух) згадуються разом у тому розумінні, що складають одну цілу людину (пор. Мт. 10:28; 1Кор. 5:3; 3Ів. 2).

(2) Трояке розуміння людини. Слово «трихотомія» походить від грецького слова *tricha*, що означає «три», та слова *temno* – «різати». Звідси, людина є тричастинною істотою, яка складається із тіла, душі та духа. Дух і душа вважаються різними як за своїми функціями, так і за суттю. Тіло розглядається як свідомість того, що у світі, душа як самосвідомість, а дух як свідомість Божественного. Душа вважається нижчою силою, яка складається з уяви, пам'яті та розуміння людини; дух є вищою силою, яка включає в себе розум, свідомість та волю.²⁰ Нижче наведено аргументи на користь троякого розуміння людини. (а) Здається, Павло наголошує на тристоронньому розумінні, коли говорить про освячення людини цілком (1Сол. 5:23). (б) Єв. 4:12 має на увазі різницю між духом та душею. (в) 1Кор. 2:14-3:4 подає трояку класифікацію: природний (тілесний), плотський (душевний), та духовний (що від духа).²¹

(3) Багатоаспектне розуміння людини.²² Хоча дух та душа є загальними словами, щоб описати нематеріальну природу людини, є ще ряд додаткових слів-термінів, які характеризують нефізичну природу людини. Звідси, нематеріальна природа людини може розумітися як багатогранна.

Принаймні, є чотири слова, якими описується нематеріальна природа людини.

Серце. Це слово позначає як інтелектуальну (Мт. 15:19-20), так і волю частку людини (Рим. 10:9-10; Євр. 4:7). *Сумління.* Бог наділив людину сумлінням як свідка. Воно вражене через гріхопадіння і може бути спаленим та ненадійним (1Тим. 4:2); тим не менше, воно може докоряти невіруючій людині (Рим. 2:15). У віруючого воно може бути слабким та надто скрупульозним (1Кор. 8:7, 10, 12). *Розум.* У невіруючої людини він є зіпсованим (Рим. 1:28), засліплений дияволом (2Кор. 4:4), затемнений та безплідний (Еф. 4:17-18). Віруючий наділений відновленим розумом (Рим. 12:2), що робить його спроможним любити Бога (Мт. 22:37). *Воля.* Невіруюча людина має таку волю, яка бажає йти за тим, що їй диктує тіло (Еф. 2:2-3), тоді як віруючий має бажання і здатність чинити Божу волю (Рим. 6:12-13). Під час навернення віруючій людині дається нова природа, яка робить її здатною любити Бога всім своїм серцем, розумом та волею.²³

РІЗНІ ПОГЛЯДИ НА СКЛАД ЛЮДИНИ

Точка зору	Аналіз	
	Матеріальне	Нематеріальне
Дихотомія	Тіло	Душа ..... Дух
Трихотомія	Тіло	Душа ..... Дух
Багатостороннє розуміння	Тіло	Душа ..... Дух ..... Серце ..... Сумління ..... Розум ..... Воля

ПАДІННЯ ЛЮДИНИ

У книзі Буття 3 описано не походження гріха, а показано, як гріх увійшов у сферу людства. Цей розділ описує реальну подію; Адам та Єва були історичними особами, які згрішили проти Бога в просторі та часі. І якщо ми бачимо аналогію у Посланні до римлян 5:12-21, то важливо, щоб ця подія справді була історичною. Якщо Адам не був реальним творивом, яке принесло гріх у людський рід на певному етапі історії, тоді немає ніякого змісту в тому, що Христос на іншому етапі історії викупив людство. Однак особисте свідчення Ісуса підтвердило 1М. 3 як історичну подію (Мт. 19:3-5).

Випробовування. Під час проживання Адама і Єви в Едемському саду Бог випробовував, чи вони слухняні. Їм було дозволено їсти з плоду будь-якого дерева, окрім дерева пізнання добра і зла (1М. 2:16-17). Тест був простий: він був направлений на те, щоб визначити, чи вони повірять Богові та слухатимуться Його. При цьому непослух мав надзвичайні наслідки – він означав смерть, як фізичну, так і духовну. Божа мета цього випробовування була в тому, щоб дати Адамові та Єві знання гріха через послух Богу, Який заборонив споживати плід з дерева пізнання. Вони прийшли до пізнання добра і зла, та вони придбали це знання неправильним чином.²⁴

Спокуса. Посередником, через якого спокуса прийшла до чоловіка та жінки, був змії (1М. 3:1). Однак спокусу слід розглядати як таку, що

приходить через диявола; саме він підмовив Каїна, щоб той убив свого брата (Ів. 8:44). Диявол названий стародавнім змієм (Об. 12:9; 20:2), а Рим. 16:20 вказує на те, що суд, про який сказано в 1М. 3:15, стосується диявола, а не просто змія. Цей змій був хитрий (1М. 3:1), отже, сатана був хитрим, спокушаючи Єву. Його стратегію можна поділити на три етапи.

(1) Диявол посіяв сумнів щодо слів Бога (1М. 3:1).²⁵ Ця спокуса посіяла підозріння, чи справді Бог добрий; воно поставило питання, чи Бог справедливо й мудро поступав із Адамом та Євою. Єва піддалась цій спокусі в тому, що перебільшила Божу заборону у своїй відповіді сатані (1М. 3:3). Адже Бог не казав, щоб не торкатись плоду.

(2) Диявол сказав неправду, запевнивши їх, що вони не помруть (1М. 3:4). Він категорично заперечив те, що перед тим сказав Бог; сатана пообіцяв: «Ви точно не помрете!»²⁶

(3) Диявол сказав часткову правду (1М. 3:5). Він пообіцяв їм, що вони, скуштувавши плоду, будуть як боги, які знають добро та зло. Правдою було те, що вони знатимуть, що є добро та що є зло, але диявол не сказав їм інше – він не сказав їм про біль, страждання та смерть, яка прийде через їхній гріх. Це випробовування відбувалося у трьох сферах – пожадливість очей, пожадливість тілесна та гордість життєва (Ів. 2:16; пор. Мт. 4:1-11).

Результат гріха. (1) Суд над змієм (1М. 3:14). Раніше змій був шляхетним творінням; та в результаті осудження він змінився за суттю і за формою. Колись він звеличував сам себе, а тепер він змушений повзти на своєму череві та їсти порох землі.

(2) Суд над дияволом (1М. 3:15). У книзі Буття слова звернені не до змія, а до сатани. Буде покладена ворожнеча між насінням диявола (невіруючими людьми й, можливо, демонами) і насінням жінки (віруючими людьми й особливо Ісусом). «Він зітре тобі голову» – ці слова вказують на те, що Ісус завдасть дияволу смертельного удару на хресті (Кол. 2:14-15; Євр. 2:14). Ісус отримає основну перемогу. «Ти жалитимеш його в п'яту» означає, що диявол отримає незначну перемогу в тому, що Христос помре на хресті; тим не менше, ця смерть для диявола стане його поразкою.

(3) Суд над жінкою (1М. 3:16). Жінка переживатиме біль при дітонародженні. Цей біль (гебр. *yizabon*) при народженні дітей має таке ж саме значення як слово, яким охарактеризована важка праця Адама (1М. 3:17). Вони обоє страждатимуть, виконуючи своє призначення на світі. Пожадання жінки буде направлене до її чоловіка. Ця фраза є важкою для розуміння і може означати: (а) статевий потяг (Пісн. 7:10), (б) бажання безпеки під захистом чоловіка, або (в) бажання панувати над своїм чоловіком (пор. 1М. 4:7). Остаточним виходом для жінки було те, що її чоловік пануватиме над нею.

(4) Суд над чоловіком (1М. 3:17-19). Перший суд був здійснений над землею. Уже ніколи земля сама по собі не приносить плодів, а лише через важку працю людини. Другим судом для чоловіка була смерть. Адам був створений з елементів землі. Процес смерті мав повернути людину до пороку земного, звідки її тіло й було взяте.

(5) Суд над людським родом (Рим. 5:12). Наслідок Адамового гріха передався усьому людському роду. І тепер все людство підлягає смерті.

(6) Суд над творивом (1М. 3:17-18). Життя всіх тварин та рослин було вражене через гріх Адама. Надалі тварини та природа відкидатимуть людину. Звірі стали дикими та хижими; серед рослин з'явилися бур'яни, які глушать корисні рослини. Усе твориво зітхає через гріхопадіння та неспокійно очікує дня відкуплення (Рим. 8:19-21).

ДОКТРИНА ПРО ГРІХ

ВИЗНАЧЕННЯ ГРІХА

Гріх є порушенням закону Божого. Грецьке слово *parabasis* означає «переступити, порушити».²⁸ Бог дав Закон Мойсея для того, щоб підвищити рівень людського розуміння Його стандартів та серйозно застерегти щодо їх порушення (Рим. 4:15). Після того як Бог сказав: «Не дасте неправдивого свідощтва», стало зрозумілим, що то є неправда, а саме: переступ або порушення закону Божого (пор. Рим. 2:23; 5:14; Гал. 3:19).

Гріх є провалом у намаганні пристосуватись до Божих стандартів. Грецьке слово *hamartia* означає «не влучити в позначку», «всякий відхід від шляху праведності».²⁹ Отже, це означає, що всі люди не влучили в позначку Божого стандарту та продовжують відходити від нього (Рим. 3:23). Це включає в себе як звершений гріх, так і невчинене добро. Нездатність зробити те, що є правильним, також є гріхом (Рим. 14:23).

Гріх є принципом усередині людини. Гріх – це не лише дія, він також є принципом, який опановує людину.³⁰ Апостол Павло говорить про боротьбу із законом гріха, який є всередині (Рим. 7:14, 17-25); усі люди мають цю гріховну природу (Гал. 3:22). Євр. 3:13 свідчить про неї як про «силу, що зводить людей та веде їх до руйнації».³¹ Ісус також говорив про гріх як про «умову або характерну якість»³² (Ів. 9:41; 15:24; 19:11).

Гріх є повстанням проти Бога. По-іншому в грецькій мові гріх названий словом *anomia*, тобто «беззаконня» (1Ів. 3:4), і може також бути перекладене як «розумові обмеження».³³ Це означає беззаконні діяння (Тит. 2:14) та є ознакою останніх днів, згідно з визначенням «без закону чи обмеження» (Мт. 24:12).

Гріх є несправедливим актом, спрямованим проти Бога та людини. У Рим. 1:18 сказано про «безбожність та неправду людей». Безбожність виражається у невдачі людини в тому, щоб бути слухняною Богові та дотримуватися заповідей, які мають відношення до Нього (2М. 20:1-11). Неправда чи несправедливість виявляється у неспроможності людини ставитися праведно до свого ближнього (2М. 20:12-17).

ПЕРВОРОДНИЙ ГРІХ

Визначення. Первородний гріх словами можна визначити як «гріховний стан, або становище, в якому народжуються люди». ³⁴ Таку назву він отримав тому, що: (1) «він походить від початкового коріння людського роду (Адама), (2) він наявний у житті кожного індивідуума від моменту його народження, і (3) він є внутрішнім коренем усіх дійсних гріхів, які занеочиують життя людини». ³⁵ Простіше кажучи, тут йдеться про «зіпсований стан цілої нашої природи». ³⁶

Наслідки. По-перше, людина є цілком зіпсованою. «Повна розбещеність не означає, що кожна людина є настільки зіпсованою, що це проявляється в усіх її діях, ані те, що кожен буде догоджати гріхові в будь-якому його прояві; не означає це й того, що людина не може мислити й діяти, виходячи із добрих намірів; та це справді означає, що гріховна зіпсованість поширюється на всіх людей і на всі члени кожного таким чином, що в людині від її природи немає нічого, що могло б бути її заслугою в очах Бога». ³⁷

По-друге, людина має вроджену гріховну природу. «Гріховна природа є здатністю робити всі ці речі (добрі та злі), які в жоден спосіб не можуть рекомендувати нас Богові». ³⁸ Кожна частка людини є враженою: інтелект (2Кор. 4:4), сумління (1Тим. 4:2), воля (Рим. 1:28), серце (Еф. 4:18) та й буття людини в цілому (Рим. 1:18 – 3:20). ³⁹

ЗАРАХУВАННЯ ГРІХА

Поняття походить від латинського слова *imputare*, яке означає «порахувати», «зарахувати на рахунок кого-небудь», ⁴⁰ і проливає світло на те, як гріх залічується кожній людині. Основним текстом Писання є Рим. 5:12, де сказано, що гріх увійшов у світ через Адама. Тлумачення цього вірша дає підстави для виникнення різних поглядів щодо залічення гріха. Історія показує нам, що існувало чотири основні погляди на те, як гріх залічується людському роду.

Пелагіанський погляд. Пелагій був британським монахом, який народився близько 370 р. і навчав своєї дивної доктрини в Римі в 409 р. Сучасні унітаріанці використовують основну схему його доктрини. Пелагій навчав, що Бог створив кожную душу безпосередньо (він зневажав традуціанську теорію), і тому кожна душа була невинна та незаплямована. Жодна із душ, які були створені, не мала прямого відношення до Адамового гріха; єдине значення, яке мав Адамів гріх для людства, – це поганий приклад. І тому Пелагій не вважав, що Рим. 5:12 говорить про враження усього людства; цього якраз не сталося. Ніякий Адамів гріх не був залічений людству; лише ті грішні дії, які люди вчинили самі, були їм зараховані. Більше того, людина померла не через те, що згрішила, а через закон природи. Адам помер би навіть тоді, якщо б не вчинив гріха. Пелагій з його вченням був засуджений на Карфагенському соборі в 418 р. ⁴¹

Учення Пелагія розходилося з Писанням у багатьох пунктах. Він говорив, що людина померла не через гріх, хоч Писання стверджує протилежне (Єз. 18:20; Рим. 6:23). Пелагій навчав, що людина не мала природного потягу до гріха, що також суперечить Писанню (Рим. 3:9-18). З поглядів Пелагія логічно випливає, що кожна людина, народжена вільною від Адамового гріха, мусила б особисто «впасти», а інакше були б деякі люди, які є досконаліми.

Армініанський погляд. Якоб Арміній (1560-1609) був голландським богословом. Армініанський погляд подібний до напівпелагіанства і поділяється методистською, весліанською, деякими баптистськими, п'ятидесятницькою та іншими церквами. Як і послідовники Пелагія, Арміній навчав, що людина не вважається винною через гріх Адама. Якщо б люди, маючи силу жити праведно, добровільно та навмисне вибрали гріх, то тоді і лише в цьому випадку Бог зарахував би їм гріх і вважав їх винними. Хоч людина не має першопочаткової праведності через Адамів гріх, «Бог обдаровує кожную людину від першого промінчика свідомості особливим впливом Святого Духа, якого достатньо для того, щоб знешкодити ефект успадкованої зіпсованої природи і зробити покору можливою, даючи людській волі можливість співпрацювати, для чого вона все ще має силу».⁴² Таким чином, Арміній визнавав наслідки Адамового гріха, але не в розумінні цілковитої зіпсованості; завдяки тому, що Бог наділив людину такою здатністю, вона все ще могла б робити правильний вибір. Тому слова з Рим. 5:12 не означають страждання всього людства через гріх Адама та смерть; радше гріх зараховується людині через особисту згоду з Адамом.

Федеральний погляд. Його дотримуються такі богослови, як Чарльз Годж, Олівер Басвел та Луїс Беркгоф. Свою назву він отримав від того, що Адам розглядається як федеральний голова чи представник цілого людського роду. Бог увійшов у заповіт з Адамом, давши обітницю благословити його, а разом з ним і все людство, вічним життям, якщо Адам послухався б Бога. Непокора принесла страждання цілому людському родові. І як результат Адамового гріха, оскільки він був представником людського роду, його гріх занурив усе людство в страждання та смерть. Через цей один гріх Адама гріх та смерть були зараховані усьому людству, оскільки все людство було представлене в Адамі. Чарльз Годж так визначає цю думку: «через цей союз, федеральний та природний, між Адамом та його насліддям, його гріх, а не їхні дії, є зарахований їм таким чином, що це є судовою підставою для кари, яка загрожує через нього всім його нащадкам».⁴³

Августиніанський погляд. Отримав свою назву завдяки Августину (354-430). Його дотримувалися Лютер, Кальвін, Шед та Стронґ. З цієї точки зору слова «всі згрішили» з Рим. 5:12 означають, що все людство є учасниками в гріхові Адама. Як Левій (хоч ще і не народжений) заплатив десятину Мелхиседеку через Авраама, у якому Левій був присутній «у батькових стінах», в Авраамові (Євр. 7:9-10), так і все людство було присутнє у насінні Адама, коли той згрішив; тому все людство й бере участь у чиненні гріха. Звідси, гріх Адама та наступна за ним смерть зараховується усьому людству, бо все людство є винним. Таким чином, в очах Бога винним є весь людський рід.

ПОГЛЯДИ ЩОДО ЗАРАХУВАННЯ ГРІХА

Погляди	Рим. 5:12	Адам	Людство	Сучасні прихильники
Пелагіанський	Люди натягують на себе смерть, коли грішать за прикладом Адама	Гріх уразив лише Адама	Ніхто не вражений гріхом Адама	Унітаріанці
Армініанський	Усі люди погоджуються на гріх Адама – тоді гріх і зараховується	Адам згрішив та частково вразив людство	Зіпсованість є цілковитою; від Адама люди отримали зіпсовану природу, але не провину чи вину	Весліанці Методисти П'ятидесятники Групи святості
Федеральний	Гріх залічено людству через гріх Адама	Згрішив лише Адам, але вражені усі люди	Повна зіпсованість; гріх і провина зараховуються	Пресвітеріани
Августиніанський	Гріх залічено людському роду через гріх Адама	Усе людство згрішило в Адамі	Повна зіпсованість; гріх і провина зараховуються	Реформатори Пізні кальвіністи

ХРИСТІЯНИН ТА ГРІХ

Зіткнення. Конфлікт християнина із гріхом, згідно з 1Ів. 2:16, виникає у трьох сферах. (1) Світ. Слово «світ» (грец. *kosmos*) означає «те, що є ворожим Богові, тобто, загублене в гріху, що не перебуває у злагоді з божественним, зруйноване та зіпсоване». ⁴⁴ Віруючі попереджені, що вони не повинні любити світ, ані того, що у світі (1Ів. 2:15). З цього випливає, що потрібно уникати як матеріальних проявів, так і філософії світу. Далі апостол Іван вказує, що світ заманює християн до гріха через пожадливість тіла, пожадливість очей та гордість (1Ів. 2:16). Цей світ обманює, перебуваючи під контролем диявола (1Ів. 5:19), і проявляє себе в глупоті (1Кор. 3:19), аморальності (1Кор. 5:10) та ворожості до Бога (Як. 4:4). Християнин повинен вважати, що він розп'ятий для цього світу (Гал. 6:14). (2) Тіло. Тіло (плоть) (грец. *sarx*) «є вольовим інструментом гріха і настільки підкорене гріхові, що де б плоть не була, там присутні всі види гріха, і нічого доброго не може проживати в *sarx*». ⁴⁵

Слово «тіло» може вживатися і в матеріальному розумінні; однак йому часто надається нематеріальне значення, яке говорить про «стару природу тіла... цю здатність, яку мають всі люди, щоб служити та догоджати собі... здатність залишати Бога поза своїм життям».⁴⁶ Тіло як здатність до гріха описано Павлом у світлі його християнського досвіду в Рим. 7:17-20. Тіло включає в себе пожадливість та контролює розум (Еф. 2:3); воно керує життям нехристиян (Рим. 8:5-6). Усуває цю колізію, згідно з Рим. 7:25, сила Святого Духа (Рим. 8:2) та відновлений розум (Рим. 12:1), який вважає тіло розп'ятим (Рим. 6:6).

(3) Диявол. Диявол є реальною істотою, яка має ознаки особи, протистоїть християнину і намагається зробити його неефективним у християнському житті. Диявол є грізним ворогом християнина, оскільки має намір пожерти його (1Петр. 5:8). Отже, протистояти дияволу – надзвичайно важливо для християнина (Як. 4:7). А здійснити це можна, одягнувшись у зброю для духовної боротьби (Еф. 6:10-13).

Забезпечення. Бог достатньо забезпечив християнина, щоб уберегти його від стежки гріха. (1) Слово Боже. Бог дав християнину богонатхненну Біблію, необхідну для «виховання у праведності», щоб віруючий міг бути «готовий для всякого доброго діла» (2Тим. 3:16-17). Саме Слово може утримати віруючого від гріховного життя (Пс. 118:9-16); саме Слово очищує віруючого (Еф. 5:26), освячує віруючого (Ів. 17:17) і допомагає у відповідь на молитву (Ів. 5:17).

(2) Заступництво Ісуса Христа. Ісус є адвокатом віруючого або його захисником, коли той чинить гріх (1Ів. 2:1). Через те, що Ісус живе постійно, його заступницька діяльність є ефективною і безперервною (Євр. 7:25). Євангеліє від Івана 17 розкриває природу заступницької діяльності Ісуса: Він молиться за безпеку віруючих (17:11), за їхню радість (17:13), за їх захист від диявола (17:15), за те, щоб вони були відділені у правді (17:17) і щоб в кінцевому результаті могли бути з Христом (17:25).

(3) Проживання Святого Духа. Служіння Святого Духа в житті християнина є вирішальним, якщо говорити про життя, відділене від гріха. Це служіння включає в себе проживання Духа (Рим. 8:9), помазання Духом (1Ів. 2:20; 4:4), запечатання (Еф. 1:13; 4:30), наповнення силою (Дії 1:9), а також те, що Він робить віруючого спроможним постійно жити Духом (Гал. 5:16).

СОТЕРІОЛОГІЯ: ДОКТРИНА СПАСІННЯ

ПОМИЛКОВІ ТЕОРІЇ ПРО ВИКУПЛЕННЯ

Смерть Ісуса є дуже важливою для християнського вчення. Представники різних християнських течій розуміють її неоднаково. Нижче наводимо основні підходи до трактування смерті Ісуса.

ТЕОРІЯ ПРО ВИКУП САТАНИ

Ця теорія, розвинута Орігеном (185-254), обстоює погляд, що диявол тримав людей у неволі, як переможець на війні. Її також дотримувався Августин, вважаючи, що саме тому мусив бути заплачений викуп, але не Богові, а сатані.

Спростовуючи такий підхід, треба відзначити, що була зачеплена святість Бога, а не диявола, і заплатити потрібно було Богові, аби відвернути Його гнів. Більше того, диявол не мав такої влади, щоб звільнити людину; її має лише Бог.

Ця теорія фальшива ще й тому, що виставляє диявола тим, хто скористався зі смерті Ісуса, і таким чином підносить диявола на незаслужену висоту. Хрест для диявола був судом, а не викупом.

ТЕОРІЯ РЕЗЮМЕ

Ця теорія, розроблена Іринеем (130-200?), навчає, що Ісус пройшов через усі фази життя, пройдені Адамом, і пережив усе, включаючи і гріховний досвід. Завдяки цьому Він домогся успіху там, де Адам зазнав невдачі.

Тут частково правдою є те, що Ісус відомий під іменем «останній Адам» (1Кор. 15:45), однак Він особисто не мав зустрічі з гріхом (1Ів. 3:5; Ів. 8:46). Ця теорія є невірною, бо нехтує викуплення гріхів. Адже спасас саме смерть Ісуса, а не Його життя.

КОМЕРЦІЙНА ТЕОРІЯ

Комерційну теорію започаткував Ансельм (1033-1109), який навчав, що через гріх Бог був позбавлений тієї честі, яка належала Йому. Це вимагало вирішення, яке могло бути здійснене або через покарання грішників, або ж через акт задовільнення Бога. Бог вирішив цю проблему через задовільнення даром Свого Сина. Через Свою смерть Ісус приніс Богу честь і отримав нагороду, яку Він передав для грішників. Цей дар – прощення за грішника та життя вічне для тих, хто живе за Євангелієм.

Хоч ця теорія чітко перенесла фокус із плати дияволу на плату Богові, тим не менше, вона є неприйнятною. Вона наголошує на Божому милосерді за рахунок інших характеристик Бога, а саме, справедливості та святості. Вона також не бере до уваги покору, яка була в житті Ісуса, і нехтує наступні страждання Ісуса. Більше того, наголошуючи на тому, що Ісус помер в кару за гріх, ця теорія схиляється до розуміння кари згідно вчення Римокатолицької церкви – «стільки ж викуплення, скільки й порушення».

ТЕОРІЯ МОРАЛЬНОГО ВПЛИВУ

Абеляр (1079-1142) першим підтримав цю теорію, а пізніше її послідовниками стали такі сучасні ліберали, як Горес Башнел та інші, які займають більш «помірквану» ліберальну позицію. Теорія морального впливу спочатку була реакцією на комерційну теорію Ансельма. Її послідовники вважали, що смерть Ісуса не була необхідною як спокутування за гріх, а скоріше через смерть Ісуса Бог показав Свою любов до людства у такий спосіб, щоб серце грішника зм'якло та змогло прийти до покаяння.

Слабкі сторони теорії морального впливу очевидні. Причиною смерті Ісуса є скоріше Його любов, ніж Його святість. З теорії також випливає, що вплив на людські емоції якимсь чином може привести їх до покаяння. Писання стверджує, що смерть Ісуса була заступницькою (Мт. 20:28), і таким чином грішник виправданий перед Богом, а не просто пережив вплив виявленої до нього любові.

ТЕОРІЯ ВИПАДКОВОСТІ

Ще один погляд, що склався останнім часом, отримав назву теорії випадковості. Її засновником був Альберт Швейцер (1875-1965), який вважав, що Ісус був дуже захоплений Своїм месіанством. Тому Швейцер багато уваги приділяв тому, як Христос проповідував грядуще царство, і дійшов висновку, що Його загибель, спричинена цією діяльністю, була випадковою. Зрозуміло, отже, що він не вбачав у смерті Ісуса ніякої цінності для інших.

Теорія Швейцера має ту хибу, що вважає Ісусову смерть помилкою. Писання, як відомо, вважає інакше. У багатьох випадках Ісус пророкував Свою смерть (Мт. 16:21; 17:22; 20:17-19; 26:1-5); смерть Ісуса входила

в Божий план (Дії 2:23). Більше того, Його смерть мала вирішальне значення як заступницьке викуплення (Іс. 53:4-6).

ТЕОРІЯ ПРИКЛАДУ (МУЧЕНИЦЬКА ТЕОРІЯ)

У руслі реакції проти реформаторів, теорію прикладу першими обстоювали соцініани у шістнадцятому столітті, а пізніше – унітаріанці. Послідовники цього погляду, який є ліберальнішим, ніж теорія морального впливу, вважають, що смерть Ісуса була непотрібною для викуплення гріхів; гріх не потрібно було карати. Вони вважають, що немає ніякого взаємозв'язку між спасінням грішників та Ісусовою смертю. Радше Христос був прикладом слухняності і дав приклад покори до самої смерті, який повинен надихати людей на те, щоб вони змінювались і жили так, як жив Ісус.

Ця теорія має чимало слабких місць. Зокрема, Ісус розглядається лише як людина; викуплення є непотрібне, хоч Писання наголошує на потребі у викупленні (Рим. 3:24). Ця теорія ставить акцент на Ісусі як на прикладі для невіруючих, але 1Петр. 2:21 свідчить, що приклад Ісуса був для віруючих, а не для невіруючих людей.

ТЕОРІЯ ПРАВЛІННЯ

Гротій (1583-1645) розробив теорію правління як своєрідну реакцію на теорію прикладу Соціна. Теорія керівництва була компромісом між теорією прикладу та точкою зору реформаторів. Гротій навчав, що Бог прощає грішника, не вимагаючи відповідної платні. Він був переконаний, що Христос підтримав принцип керівництва в Божому законі, принісши усне викуплення від гріха через Свою смерть. Бог прийняв усне викуплення Христа, відставив вимоги закону і зміг простити грішників, оскільки принцип Його керівництва був підтриманий.

Серед недоліків такого розуміння слід назвати наступні. Бог піддається змінам – Він погрожує, та не виконує вироку (і насправді змінюється). Згідно з цим поглядом, Бог прощає гріх без плати за нього. Писання, однак, говорить про необхідність умилоствлення Бога (Рим. 3:24; 1Ів. 2:2) – гнів Божий мусить бути вгамований. Крім того, за гріх мусить бути принесене заступницьке відкуплення (2Кор. 5:21; 1Петр. 2:24).

ПРЯМЕ ЗНАЧЕННЯ ВІДКУПЛЕННЯ

Розглянуті вище погляди мають деякі позитивні риси, однак вони є недосконалими або й помилковими в їхній оцінці смерті Ісуса.

ТЕОРІЇ ВИКУПЛЕННЯ ¹				
Теорія	Першопочатковий прихильник	Головна ідея теорії	Слабкі сторони теорії	Прихильники теорії
Викуп дияволу	Оріген (185-254)	Викуп платиться дияволу через те, що люди перебувають у нього в полоні.	Святість Бога вражена через гріх; хрест був судом для диявола, а не викупом.	Теперешні прихильники невідомі
Теорія резюме	Іриней (130-200)	Ісус пережив усе те, що пережив Адам, включаючи гріх.	Суперечить безгрішності Христа.	Невідомі
Комерційна (теорія задовільнення)	Ансельм (1033-1109)	Через гріх Бог був пошитою честі; смерть Ісуса повернула Богу честь, що й зробило для Бога можливим прощати грішників.	Підносить честь Бога вище інших Його атрибутів; нехтує замісницьке викуплення Христа.	Невідомі
Теорія морального впливу	Абеляр (1079-1142)	Смерть Ісуса не потрібна для викуплення гріхів; Його смерть зміякує серце грішника і приводить його до покаяння.	Основою смерті Ісуса є Божа любов, а не святість. Викуплення розглядається як непотрібне.	Фрідріх Шляєрмахер Альбрехт Річел Горас Бушнел
Теорія прикладу	Социн (1539-1604)	Смерть Ісуса не потрібна для викуплення гріхів; Його смерть була прикладом слухняності для натхнення інших до змін.	Розглядає Ісуса лише як людину.	Томас Алтайзер Унітаріанці
Теорія правління	Гротій (1583-1642)	Ісус підтримував правління в Божому законі; Його смерть була усною платнею; робить для Бога можливим прощати людину.	Бог піддається зміні; Його закон є відкладений; Бог прощає без плати за гріх.	Даніель Витбі Сем'юел Кларк Річард Ватсон Дж. Кемпбел Г. Р. Макінтош
Теорія випадку	А. Швейцер (1875-1965)	Ісус занадто перейнявся месіянською роллю і постраждав випадково.	Розглядає смерть Христа як помилку; відкидає Його замісницьке викуплення.	Невідомі

Основоположне значення смерті Ісуса – її замісницький характер. Він помер замість грішників, щоб викупити їхню свободу, примирити їх з Богом і таким чином задовольнити справедливу вимогу Святого Бога. Усе, про що йдеться нижче, пояснює значення Христової смерті.

ЗАМІСНИЦТВО

Смерть Христа була замісницькою – Він помер замість грішників та на їхньому місці. Вона також описується як заступницька смерть від грецького слова *vicari*, що означає «один на місці іншого». Смерть Ісуса є замісницькою у тому значенні, що Він є Замісником, Який несе те покарання, яке справедливо належить грішникам, а їхня провина залічена Йому у такий спосіб, що Він несе їхнє покарання як представник людей».² У Писанні є багато уривків, які наголошують на замісницькому викупленні Ісусом, виконаному Ним замість людства. Ісус був заступником у тому, що Він стався гріхом за інших (2Кор. 5:21); Він поніс гріхи інших у Своїм тілі на хрест (1Петр. 2:24); Він один раз постраждав для того, щоб понести гріхи інших (Євр. 9:28); Він пережив жахливі страждання, побиття бичем та смерть замість грішників (Іс. 53:4-6).

У грецькій мові є два прийменники, які підкреслюють заступницьку природу смерті Христа. Прийменник *anti*, перекладений як «за», означає, що Ісус помер «замість» грішників (Мт. 20:28; Мр. 10:45). Прийменник *hyper*, який також перекладений словом «за», означає, що Ісус помер «від імені» чи «замість» грішників (Гал. 3:13; 1Тим. 2:6; 2Кор. 5:21; 1Петр. 3:18). Послання до Филимона 13 свідчить, що слово *hyper* повинно означати «замість когось».

Вчення про заступництво є важливим тому, що через смерть Ісуса була задовільнена справедлива вимога Бога; це була законна справа, у якій Ісус мав справу з гріхом людського роду. Він стався замісником за гріх людства.

ВИКУПЛЕННЯ

Слово *викуплення* походить від грецького слова *agorazo* і означає «зробити покупку на ринку». Часто воно вживалося в розмові про купівлю рабів на рабському ринку. Це слово використовується, аби описати, що віруючий викуплений на рабському ринку гріха і йому дана воля від гріховних пут. Ціною покупки за свободу віруючої людини та її звільнення від гріха була смерть Ісуса (1Кор. 6:20; 7:23; Об. 5:9; 14:3, 4).

Оскільки віруючий був куплений Ісусом, він належить Ісусові і є Його рабом. «Викуплені, хоч це й парадоксально, є рабами – рабами Божими, тому що вони були куплені ціною... Віруючі не були викуплені Ісусом для свободи егоїстичного полегшення. Радше, оскільки вони були куплені Богом за жахливу ціну, вони стали рабами Божими, для того, щоб чинити Його волю».³

Другим словом, яке стосується викуплення віруючих, є «*exagorazo*». Воно означає, що Ісус визволив віруючих від прокляття та пут закону, який лише засуджував, а не спасав. Віруючі були куплені на рабському ринку (-*agorazo*) і всі разом були забрані з цього ринку (*ex-*). Христос звільнив віруючих з неволі закону та від його прокляття (Гал. 3:13; 4:5). «Прокляття осідає на кожному, хто не сповняє закону; Христос помер у такий спосіб, щоб понести це прокляття або стати ним; ми, які мали б бути звинуваченими, тепер є вільними... (більше того, це є) свобода, яка має під собою законну основу».⁴

Третім словом, яке вживається для того, щоб пояснити викуплення, є «*lutroo*», яке означає «отримати звільнення, заплативши певну ціну».⁵ У цьому слові переважаючою є ідея про звільнення за певну платню або за викуп (Лк. 24:21). Віруючі були викуплені дорогоцінною кров'ю Христа (1Петр. 1:18), щоб бути особливою власністю Бога (Тит. 2:14).

Викуплення розглядається у *відношенні до гріха*; людство було в його неволі і потребувало звільнення від неволі та рабства гріха.

ПРИМИРЕННЯ

Слово *примирення* наголошує на ідеї встановлення миру з Богом. Людина, яка була відчужена від Бога, знову приведена до спільності з Ним. Гріх створив бар'єр між Богом та людиною і зробив її ворогом Бога (Іс. 59:1-2; Кол. 1:21, 22; Як. 4:4). Через Ісуса ця ворожнеча та гнів Бога були відведені (Рим. 5:10). Таким чином, примирення можна визначити як те, що «Бог усуває бар'єр гріха, створює мир та наділяє людину здатністю спастися». Існує два аспекти примирення. *Об'єктивний* аспект примирення полягає в тому, що людина примирена з Богом ще перед тим, як вона повірить, і Бог дає їй здатність прийняти спасіння (2Кор. 5:18, 19). Це є *забезпечуюче* примирення. *Суб'єктивний* аспект примирення полягає в тому, що людина примирюється з Богом у той час, коли вона увірує (2Кор. 5:18/б, 19/б). Це є примирення *пережиттям*.

Саме слово *примирення* походить від грецького *katalasso*, яке означає «провести зміну, помирити».⁶ І саме Бог є Тим, від кого походить ініціатива цієї зміни чи примирення; Він зробив крок до того, щоб примирити грішну людину із Собою (2Кор. 5:18). З другого боку, людина є об'єктом примирення. Оскільки саме людина вийшла із спільності з Богом, то вона в першу чергу потребувала відновлення цього спілкування. Це примирення є забезпечене для всього світу, але воно є дієвим лише тоді, коли людина приймає його особисто через свою віру.⁷

Примирення насамперед *стосується людини*: саме людина через гріх покинула спільність з Богом, людина ж потребувала і примирення, щоб відновити це спілкування.

УМИЛОСТИВЛЕННЯ

Умилоствивлення означає, що смерть Ісуса повністю задовольнила всі праведні вимоги Бога до грішника. Оскільки Бог святий та праведний, Він не може закрити очі на гріх; через учинок Ісуса Христа Бог повністю задовільнений тим, що Його праведних стандартів було дотримано. І тепер через союз із Ісусом віруючий може бути прийнятий Богом і захищений від гніву Божого.

Слово *karhar*, що вживається у Старому Заповіті, означає «покривати»; воно включало в себе ритуальне покриття за гріх (ЗМ. 4:35; 10:17). Грецьке слово *hilaskomai*, яке означає «умилостивити», два рази зустрічається у Новому Заповіті. У Лк. 18:13 митник, який каявся, благав Бога, щоб Він був милостивий до нього, або щоб Бог покрив його гріх. У Євр. 2:17 сказано, що Христос став убоганим за гріх. Це слово також зустрічаємо тричі у формі іменника (*hilasmos* – 1Ів. 2:2; 4:10 та *hilasterion* – Рим. 3:25).

Умилоствивлення включає кілька аспектів. (1) Гнів Божий. Оскільки Бог є святим, Його гнів спрямований проти гріха і повинен бути пом'якшеним, аби спасти людину від вічної загибелі. (2) Бог забезпечує засобом. Бог забезпечує вирішення проблеми гріха, пославши Христа як задовільнення за гріх. (3) Смерть Ісуса вгамувала гнів Божий. Дар Ісуса задовольнив святість Бога та відвернув Його гнів.

Умилоствивлення є *у відношенні до Бога*; Бог є умилостивлений – це означає, що Його святість є оправдана та задовільнена через смерть Христа.

ПРОЩЕННЯ

Прощення є законним актом Бога, при якому Він забирає всі звинувачення проти грішника, тому що за гріхи було принесене задовільне викуплення. Є кілька грецьких слів, які відповідають поняттю «прощення». Одне з них – *charisomai*, яке має відношення до слова «благодать», та означає «простити з благодаті».⁸ Воно вживається при домовленостях про скасування боргів (Кол. 2:13). З контексту випливає, що наші борги були прибиті до хреста і відкуплення Ісусом вільно прощає гріхи, які були заховані проти нас.

Найбільш загальним словом для поняття «прощення» є слово *aphiemi*, яке означає «дозволити йти, звільнити» або «відіслати геть». Це слово у формі іменника вживається в Еф. 1:7, де наголошується, що гріхи віруючих були прощені чи їх було відіслано геть через багатство Божої благодаті, яка виявилася в Христі та Його смерті. Прощення назавжди вирішує проблему гріха в житті віруючої людини – усі гріхи минулого, теперішнього та майбутнього (Кол. 2:13). Але це відрізняється від щоденного очищення від гріха, яке є необхідним для підтримання спільності з Богом (1Ів. 1:9).

Прощення є *у відношенні до людини*; людина вчинила гріх та потребувала, щоб з ним було покінчено та щоб він був усунений.

ВИПРАВДАННЯ

Якщо прощення є негативною стороною спасіння, то виправдання є позитивною. Виправдати означає проголосити людину, яка вірить в Ісуса Христа, праведною. Це є судовий (юридичний) акт Бога, при чому Він проголошує грішників, які вірять у Христа Ісуса, праведними на основі Ісусової крові. Основний наголос виправдання є позитивним і включає у себе два головних аспекти. Воно означає прощення та усунення всіх гріхів і кінець, який означає розлучення з Богом (Дії 13:39; Рим. 4:6-7; 5:9-11; 2Кор. 5:19). Воно також включає в себе наділення віруючої людини праведністю та «правом на всі благословення, обіцяні для праведника».⁹

Виправдання є даром, даним через благодать Божу (Рим. 3:24), і відбувається у той момент, коли людина увірує у Христа (Рим. 4:2; 5:1). Основою оправдання є смерть Ісуса (Рим. 5:9), без усяких діл людини (Рим. 5:1). Через виправдання Бог підтримує Свою чесність та Свій стандарт, і тепер для Нього є можливим мати спілкування з грішниками, тому що вони мають зараховану їм праведність Христа.

Виправдання *є у відношенні до людини*; людина згрішила й порушила Божий стандарт. І людина мала потребу отримати праведність Божу для того, щоб увійти з Ним у спільність.

ПОШИРЕННЯ ВИКУПЛЕННЯ

Тривалі суперечки ведуться щодо поширення викуплення: *за кого помер Христос?* Дехто вважає, що Христос помер лише за вибраних, тоді як інші наголошують на тому, що смерть Христа мала всесвітнє значення – Він помер за всіх, хоч і не всі спасуться.

ОБМЕЖЕНЕ ВИКУПЛЕННЯ

Слово, яке найбільш підходить до поняття «обмежене викуплення», це – *визначений* або *особливий*, і з цього випливає, що Ісусове викуплення призначене для визначеної або особливої кількості людей. Аргументи на користь цього є наступними.

Є ряд текстів у Святому Писанні, які наголошують на тому, що Ісус помер за певну групу людей, а не за всіх. Як Добрий Пастир, Ісус поклав Своє життя за овець (Ів. 10:15); та не кожен належить до цієї отари. Ісус віддав Своє життя за церкву (Дії 20:28; Еф. 5:25); Він помер за вибраних (Рим. 8:32-33). І тому об'єкти Божої любові є особливими; Він не любить всіх однаковою любов'ю (пор. Рим. 1:7; 8:29; 9:13; Кол. 3:12; 1Сол. 1:4; 2Сол. 2:13). «Оскільки об'єкти Отцівської любові є особливими, визначеними та

обмеженими, то такими ж є й об'єкти Христової смерті».¹⁰ Ця істина також відображена у 1Ів. 4:10 та Рим. 5:8 і 8:32.

Якщо Ісус справді здійснив викуплення за гріх, то його об'єктом має бути особлива група. Інакше ефект викуплення втрачає вагомість, тому що не кожен той спасеться, за кого Христос учинив це викуплення.

Для підтвердження обмеженого викуплення висуваються й інші аргументи. Зокрема, якщо Бог є суверенним (Еф. 1:11), то Його план не може бути зруйнованим, але якщо Ісус помер за всіх людей, однак не всі люди є спасеними, то в цьому випадку Божий план є порушеним. Якщо Ісус помер за всіх людей, тоді викуплення для усіх, і всі люди є виправдані. Такий спосіб мислення логічно веде до універсалізму (кожна людина буде спасенна). У тих уривках Писання, де сказано, що Ісус помер за світ, мається на увазі, що Він помер за «людей з кожного племені та народу – а не лише за юдеїв».¹¹ Отже, слово «всі» у тому значенні, як воно вживається у 2Кор. 5:15, означає всі класи людей, а не кожного зокрема.

НЕОБМЕЖЕНЕ ВИКУПЛЕННЯ

Доктрина необмеженого відкуплення, як її розуміють євангельські віруючі, означає, що Ісус помер за всіх людей, і Його смерть є дієвою лише для тих, хто вірить у Євангеліє. На користь необмеженого викуплення наводяться наступні аргументи.

(1) Якщо слова Нового Заповіту прийняти у їхньому первинному значенні, то з них з усією очевидністю випливає, що смерть Ісуса була за всіх людей.

(2) Обмежене викуплення не засноване документально на Святому Писанні, а більше на логічному припущенні, зокрема: якщо Ісус помер за кожну людину, а кожен не є спасеним, то в Божий план внесено розлад.

(3) Світ, як пише про нього Іван, є «богоненависним, відкидає Бога, і підкорений дияволом. Однак це є той світ, за який помер Христос»¹² (пор. Ів. 1:29; 3:16, 17; 4:42; 1Ів. 4:14). Ці місця наголошують на всесвітньому значенні викупної жертви Ісуса.

(4) Слово *будь-хто* вживається понад 110 разів у Новому Заповіті і завжди в «неохопленому розумінні»¹³ (пор. Ів. 3:16; Дії 2:21; 10:43; Рим. 10:13; Об. 22:17).

(5) Слово *всі*, або його відповідник, вживається для того, щоб визначити кожну особу. Ісус умер за нечестивих – та всі є нечестивими (Рим. 5:6); Ісус помер за всіх, що означає за кожного (2Кор. 5:14-15; 1Тим. 2:6; 4:10; Тит. 2:11; Євр. 2:9; 2Петр. 3:9).

(6) 2Петр. 2:1 вказує, що Ісус помер за неправдивих учителів, які «відкидали Владику, Який викупив їх». З контексту випливає, що є еретики, які приречені на загибель, хоч про них сказано, що «Владика викупив їх». Зрозуміло, що це заперечує теорію обмеженого викуплення.

(7) Біблія стверджує, що Ісус помер за «грішних» (1Тим. 1:15; Рим. 5:6-8). Слово «грішники» ніде не має значення «церква» або «вибрані», а просто означає усіх з неспасеного людства.¹⁴

ПРОЦЕС СПАСІННЯ

БОЖА СТОРОНА

Праця Отця. Тоді як відповідальність за спасіння покладена на людину, Бог незалежно діє зі свого боку, щоб спасіння грішників було певним.

(1) Вибрання. Питання вибрання полягає не в тому, чи людина розуміє його, а в тому, чи навчає цьому Біблія. Якщо справді Біблія говорить про вибрання (чи якусь іншу доктрину), то людина зобов'язана вірити в це. Вчення про вибрання залучає в себе ряд сфер: Ізраїль є вибраним (5М. 7:6); ангели є вибраними (1Тим. 5:21); священники-левити були вибраними (Єр. 1:5); віруючі є вибраними (Еф. 1:4).

Чим є саме вибрання? Вибрання можна визначити як «вічний Божий акт, при якому Він Своєю незалежною доброю волею, і без врахування будь-яких передбачених людських заслуг, вибирає певне число людей для прийняття особливої благодаті вічного спасіння».¹⁵ Одним з основних текстів, які мають відношення до вибрання, є Єф. 1:4, а саме слова «вибрав Він нас». Дієслово «вибрав» грецькою мовою *eklego*, що означає «викликати» з певної кількості людей. Воно означає, що Бог вибрав деяких людей з усієї маси. Більше того, це слово завжди вживається у нейтральному (не в активному і не в пасивному) способі, а з цього випливає, що Бог вибрав для *Самого Себе*. Це й окреслює мету вибрання – Бог вибрав віруючих для того, щоб вони були в спілкуванні з Ним, і для того, щоб відображали Його ласку своїм життям відкуплених людей.

Розглядаючи вибрання, слід відмітити кілька аспектів: воно відбулося в минулому, у вічності (Еф. 1:4); це є акт суверенного Бога, і він був здійснений згідно з Його незалежною волею (Рим. 9:11; 2Тим.1:9); це є вияв Божої любові (Єф. 1:4); у ньому людині не поставлено жодних умов (2Тим. 1:9; Рим. 9:11); воно відображає Божу справедливість; не може бути висунено ніяких звинувачень проти Бога щодо вибрання (Рим. 9:14, 20).

(2) Передпризначення. Слово *передпризначення* походить від грецького *proorizo*, що означає «помітити заздалегідь із певного числа», і у Новому Заповіті зустрічається шість разів (Дії 4:28; Рим. 8:29-30; 1Кор. 2:7; Еф. 1:5, 11). Бог у Своєму суверенному виборі визначив віруючих із всієї маси ще в далекій вічності. Тут видимі кілька характерних рис передпризначення: воно включає в себе всі події – не лише спасіння людини (Дії 4:28); воно визначило наш статус усиновлених Богом (Еф. 1:5); воно робить певним наше кінцеве прославлення (Рим. 8:29-30); воно служить для того, щоб звеличити ласку Божу (Еф.1:6); воно забезпечує наш вічний спадок (Еф. 1:11); воно погоджене з вільним Божим вибором та Його волею (Еф. 1:5, 11).

Вибрання та передпризначення, однак, не заперечують відповідальності людини. І хоч Писання чітко навчає про вибрання та передпризначення, людина залишається відповідальною за свій вибір. У Писанні ніде не сказано, що людина є неспасенною через те, що не була вибрана Богом

чи не була передпризначена; Святе Писання наголошує на тому, що людина є втраченою, коли не вірить Євангеліє.

(3) Усиновлення. Слово *усиновлення* (грец. *huiiothesia*) означає «призначити сином» з усіма правами й привілеями, а також і новий стан віруючого в Христі. Воно запозичене з римської офіційної церемонії, коли прийомний син отримував всі права рідного сина. Під час цього обряду відбувалися чотири речі. «[а] Людина, яку усиновлювали, втрачала всі свої права в старій сім'ї і отримувала повною мірою всі права законного сина в своїй новій сім'ї. [б] Вона ставала спадкоємцем маєтку свого нового батька. [в] Старе життя усиновленої людини було повністю стерте. Для прикладу, офіційно всі права були скасовані; вони були стерті, так ніби їх взагалі ніколи не було. [г] В очах закону усиновлений у буквальному значенні й абсолютно був сином його нового батька».¹⁶

Павло застосовує цей римський фон для того, щоб змалювати новий статус християнина в Христі. Під час усиновлення віруючий звільняється від рабства на волю і для зростання у Христі (Рим. 5:18). З усиновленням віруючий звільняється з-під неволі закону, і йому надається новий статус сина (Гал. 4:5). І, нарешті, віруючий черпає радість із нових взаємин, при чому він може звертатись до Бога як до «Авва! Отче!» (Рим. 8:15; Гал. 4:6), тобто особистими словами звертання дитини до свого батька. Еф. 1:5 вказує на те, що акт усиновлення пов'язаний із передпризначенням, яке відбулося у далекому минулому у вічності, але реалізовується тоді, коли людина увірує в Ісуса Христа.

Праця Христа. Розмірковуючи над процесом спасіння, бачимо, що найбільш значущою у досягненні спасіння людини є праця Христа. Насамперед, вона включає у себе смерть Ісуса як замісницьке викуплення за гріх, щоб забезпечити звільнення людини від покарання за гріх та з неволі гріха і задовольнити праведну вимогу Святого Бога.

Іншим важливим аспектом спасіння, про який досі не йшлося, є освячення. Слово *освячення* (грец. *hagiasmos*) означає «відділити». Словами того ж самого кореневого походження в англійській мові є слова *Святий* (як іменник), *святий* (як прикметник) та *святість*. *Освячення* та слова, пов'язані з ним, вживаються у різноманітних випадках як у Старому, так і в Новому Заповітах. Однак, щодо новозаповітного віруючого, є три першочергових аспекти освячення.

(1) *Позиційне освячення.* Це є становище чи стояння віруючого перед Богом, засноване на смерті Христа. У позиційному освяченні віруючий вважається святим перед Богом; він проголошується святим. Павло часто починав свої листи, звертаючись до віруючих як до святих (Рим. 1:7 (зверніть увагу, що супроводжуюче слово «як» є перешкодою для слів Павла; це просто звучить: «усім, хто знаходяться в Римі, улюбленим Божим, покликаним святим»); пор. 1Кор. 1:2; 2Кор. 1:1; Еф. 1:1). Варто відмітити, що про таких плотських людей, які були членами церкви в Коринті, говориться як про «посвячених у Христі Ісусі» (1Кор. 1:2). Це позиційне освячення досягнене через смерть Христа, що сталася один раз за всіх (Євр. 10:10, 14, 29).

(2) Освячення, пережите на досвіді. Хоч віруючий є певно освячений через нове положення, зайняте ним перед Богом, його освячення, яке він переживає на досвіді, може коливатися, бо залежить від його щоденного життя та того, що він переживає. Тому Павлова молитва є про те, щоб віруючі були повністю освячені у своєму щоденному ходженні (1Сол. 5:23), а Петро наказує віруючим бути освяченими чи святими (1Петр. 1:16). І це освячення, яке виявляється у тому, що людина переживає, зростає в міру того, як віруючий віддає своє посвячене життя Богові (Рим. 6:13; 12:1-2) і живе Словом Божим (Пс. 118:9-16). Зрозуміло, що в поняття того освячення, яке людина переживає на досвіді, входять й інші додаткові фактори.

(3) Кінцеве освячення. Цей аспект освячення буде в майбутньому і передбачає кінцеву перемену віруючого в подобу Христа. У цей час усі віруючі стануть перед Богом без жодної плями чи вади (Еф. 5:26-27).

Праця Святого Духа. Праця Святого Духа в спасінні виявляється у служінні, коли Дух свідчить невіруючим про їх становище, служінні для відродження людини, щоб дати їй духовне життя, поселенні у віруючому, хрещенні віруючого в союз із Христом та іншими християнами і запечатанні віруючого. (Див. докладніше «Пневматологія: Доктрина Святого Духа», розділ 21.)

СТОРОНА ЛЮДИНИ

Питання застосування слів, що мають відношення до спасіння, є важливим, бо від цього залежить чистота Євангелія. Якими словами говориться про спасіння? Чи спасіння є якимсь додатком до віри? Ці питання є особливо важливими, тому що апостол Павло проголошував анафему будь-кому, хто проповідував Євангеліє усупереч тому, що проповідував він сам (Гал. 1:8-9).

Помилкові погляди. Є ряд фальшивих поглядів на умови спасіння людини. Вони акцентують на додаткових умовах щодо людського відгуку вірою і тому зводять до нуля ласку Божу та перекручують чистоту Євангелії. Ось деякі з цих помилкових поглядів.¹⁷

(1) Покаяйтесь та вірити. Покаяння не повинно розумітися як умова відокремлення для того, щоб вірити в Ісуса. Якщо про покаяння говориться як про умову спасіння у розумінні відчуття жалю за свої гріхи, то це є неправильним використанням цього слова. Його не слід розуміти як окремий крок у спасінні. Дії 20:21 вказує на те, що покаяння та віра не повинні розглядатися як окремі пункти у відповіді на Євангеліє, а разом вони означають віру в Христа. Вірити в Ісуса означає змінити свою думку про Ісуса і лише Йому довіряти в усьому, що стосується спасіння.

(2) Вірити та охреститися. Такий підхід заснований на неправильному розумінні слів із Дії 2:38. Після того як Христа розіп'яли, це відділення повинно бути прилюдно виявлене через хрещення. Більше того, хрещення означало, що ці люди *отримали* прощення гріхів.¹⁸

Другим уривком, який іноді наводиться на підтвердження того, що хрещення необхідне для спасіння, є Мр. 16:16. Фраза «Хто увірує і охреститься – буде спасений» не те саме, що сказати: хрещення є необхідним для спасіння. Це видно з останньої частини вірша, де про хрещення не говориться. Осудження приходить за те, що люди не повірили, а не через те, що вони не охрестилися. Крім того, не варто засновувати серйозні висновки тільки на словах з Мр. 16:16, тому що в деяких найстаріших рукописах Нового Заповіту їх нема (16:9-20).

(3) Повірити та визнати Христа. Умова прилюдного визнання Ісуса деколи додається до віри на основі Рим. 10:9. Однак цей уривок не встановлює нових умов для спасіння. Скоріше, визнати Ісуса Господом означає визнати Його божественність. Це було і завжди буде критичним пунктом щодо слів, що говорять про спасіння. Той, хто вірить у Христа, як у Спасителя, повинен з необхідності визнати Його божественність. Саме це й мається на увазі у Рим. 10:9.

(4) Повірити та віддатися. Тут питання стоїть так: чи може людина стати християнином, просто повіривши в Євангеліє, чи не може, або чи повинна людина віддатися Христові як Господові свого життя, чи не повинна. Часто відповідь на це запитання утруднюється неправильним розумінням Рим. 10:9. Визнання Ісуса Господом вказує на те, що Ісус є Божеством; тут йдеться не про Його статус Господа. Крім того, якщо віддача свого життя Ісусові є необхідною для спасіння, то в такому випадку не мало б бути тілесних християн. Однак зі слів Павла видно, що коринтяни, про яких він говорить як про тих, що «у Христі», насправді були тілесними (1Кор. 3:1). На чільне місце тут виходить застосування знання Писання, а знання Писання приходить з духовною зрілістю, яка, своєю чергою, йде за спасінням. Розуміння панування Господа є важливим фактором, але воно не може бути умовою спасіння; це є лише повнішим розумінням Євангелія.

Далі складнощі виникають з неправильного розуміння слова *учень*. Коли Ісус покликав послідовників іти за Ним у статусі учнів (пор. Лк. 14:25-35), Він не закликав їх до спасіння. Це був заклик іти за Ним у ролі тих, хто навчається, і це, власне, і є значенням слова «учень». Учнівство завжди йде услід за спасінням; воно ніколи не є його частиною, бо в іншому випадку ласка вже більше не є ласкою. Більше того, якщо учнівство є умовою для спасіння, то в цьому випадку такою ж умовою є й хрещення, бо його прийняття є частиною процесу становлення учнями (Мт. 28:19, 20).¹⁹

Біблійний погляд. Багато уривків Писання стверджують, що єдиною умовою для отримання людиною спасіння є віра у Євангеліє (Ів. 1:12; 3:16, 18, 36; 5:24; 11:25-26; 12:44; 20:31; Дії 16:31; 1Пв. 5:13 тощо). Але що є віра? Що це означає – вірити Євангелію? Віру можна стисло означити словами як «довіряюча довіра».²⁰ Іван вживає слово *віра* так само, як Павло, описуючи віру, як вірування «у Христа». Для апостола Івана віра є «активністю, яка бере людину із самої себе та робить її одним цілим з Христом».²¹

Однак, спасаюча віра не є лише інтелектуальною згодою з вченням; вона включає в себе щось більше. У спасаючій вірі є принаймні три елементи.

(1) Знання. Воно включає в себе *інтелект* та наголошує, що є деякі основні істини, і, щоб отримати спасіння, людина повинна в них вірити. Ісус заявляв, що Він – Бог; віра в Його божественність стала серцевиною спасіння (Рим. 10:9, 10). Поки людина не визнає, що Ісус є Тим, ким Він претендував бути в усій повноті, вона приречена на смерть у своїх гріхах (Ів. 8:24). Отже, спасаюча віра включає в себе віру в основоположні істини, які є фундаментальними для спасіння: гріховність людини, викупляюча жертва Ісуса та Його тілесне воскресіння. Апостол Іван записав слова Ісуса, якими Він заявляв про все це, аби люди могли повірити в ці істини і спастися (Ів. 20:30, 31).

(2) Переконавання. Переконавання включає в себе *емоції*. Цим наголошується на тому, що людина може мати не лише розумове усвідомлення цих істин, а й внутрішнє переконання (пор. 16:8-11) у їхній правдивості.

(3) Довіра. Як результат знань про Ісуса та переконання того, що ці речі є правдивими, необхідна також тверда довіра, порух *волі*, а це означає, що рішення мусить прийматися як акт волі. Слово «серце» часто означає волю, і саме на цьому наголошував Павло, написавши «вірувати в своєму серці» (Рим. 10:9).

ЛАСКА БОЖА

Хоч про ласку Божу вже багато було сказано, однаково є потреба зупинитися на цій славній істині докладніше.

ЗАГАЛЬНА ЛАСКА

Визначення загальної ласки. Якщо Бог є суверенним, а зіпсована людина перебуває у своєму грішному стані, то Він мусив діяти, щоб принести примирення між Собою та людиною. Благодать може характеризуватися різними категоріями, та в цьому розділі ми будемо оперувати категоріями загальної та ефективної ласки. Загальна ласка є масштабнішою й охоплює все людство. Іншими словами, коротко загальну ласку можна визначити як «незаслужене добре ставлення Бога до всіх людей, виявлене в Його загальній турботі про них».²² Нижче наводиться ширше визначення загальної ласки. «(а) Загальні дії Святого Духа, через які Він без відновлення серця людини здійснює такий моральний вплив на неї через Свої загальні або особливі відкриття, що вона утримується від гріха, у її соціальному житті підтримується порядок і її громадська слухняність заохочується. (б) Ці загальні благословення, як дощ та світло сонця, їжа та пиття, одежа

та притулок, якими Бог обдаровує кожну людину, незважаючи на те, де і якою мірою, і це є добрим для Нього».²³

Пояснення загальної ласки. (1) Загальні благословення для всього людства. Значення слова «загальна» означає, що Божа ласка призначається для всього людства. Матеріальне забезпечення є одним із аспектів загальної ласки. Ісус заповідав Своїм учням любити своїх ворогів, тому що Бог виявляє Свою любов до всіх людей (Мт. 5:45). Бог посилає дощі та світло сонця для фермера-атеїста, що й дає можливість йому зібрати свій врожай, і так само Бог робить це для фермера-християнина. Павло в Лістрі нагадує невіруючим, що Бог дав їм «із неба дощі та врожайні часи» (Дії 14:17), і це є виявом Божої загальної ласки.

У Пс. 145:8-9 псалмоспівець вигукує: «Щедрий та милосердний Господь, довготерпеливий та многомилостивий, Господь добрий до всіх, а Його милосердя – на всі Його творива!» Божа ласка та милість особливо виявляються у тому, що Він відкладає та *утримує суд*. Зі Своєї ласки Бог не судить людину одразу ж. І причиною цього є те, щоб зробити людину здатною прийти до покаяння (Рим. 2:4).

Бог заопікувався *духовним забезпеченням* для всього людства. У 1Тим. 4:10 сказано про Христа як про «усім людям Спасителя, найбільше ж для вірних». Цей вірш не про універсалізм, він свідчить про те, що Бог дав духовне забезпечення для кожної людини. Якщо Ісус є Богом, то Його смерть має непроминальну цінність, завдяки їй Він може бути Спасителем для всіх людей, і насправді є Спасителем для тих, хто вірить у Нього. Загальна Божа благодать поширюється на всіх людей настільки, наскільки всі люди були забезпечені нею через смерть Ісуса.

(2) Утримування гріха. Те, що Бог стримує гріх, є виявом загальної ласки, і здійснюється принаймні через чотири канали. *Через прями дії:* хоч Лаван навмисно обдурив Якова, Бог стримав обман Лавана (2М. 31:7). Коли диявол кинув Богові виклик щодо відданості Йова, Бог наклав певні обмеження на те, що диявол міг причинити Йовові (Йов. 1:12; 2:6). *Через Святого Духа.* У книзі Буття Бог сказав: «Не буде Мій Дух перемагатися в людині навіки». Тут йдеться про те, що Святий Дух насправді стримує грішну волю людини. *Через пророків:* служіння пророків полягало в тому, щоб знову й знову закликати людей до покори та слухняності Мойсеєвому закону. У цьому служінні пророки були тими, хто стримував гріх (пор. Іс. 1:16-20). *Через людське керівництво:* у Посланні до римлян 13:1-4 Павло стверджує, що влада призначена Богом (в. 1), і вона є для того, щоб стримувати зло.

У теперішньому віці є стримуюча сила, згадана в 2Сол. 2:6-7, яка діє проти зла. Вона стримує появу «беззаконника». Коли Той, Хто стримує буде забраний, тоді з'явиться беззаконник. Тут варто відмітити, що вислів «те, що тримає» (середній рід) у в. 6, далі у в. 7 переходить у чоловічий рід – «той, що тепер тримає». Більше того, Той, що тримає, повинен бути достатньо сильним, аби стримувати диявола, а це наводить на думку, що Той, що стримує, є Святий Дух.²⁴

(3) Засудження у грісі. З діаграми видно, що дія засудження є вужче спрямованою, ніж матеріальне забезпечення загальної ласки. Це далі класифікується як вужчий аспект загальної ласки, тому що діє не в кожному, хто зустрічається з цим.²⁵ Про працю засудження Святого Духа йдеться у Ів. 16:8-11. Він «світові виявить про гріх, і про праведність, і про суд» (в. 8). Слово «засудити» (грец. *Elegchein*) є юридичним терміном, який означає «піддати перехресному допиту з метою переконання або доказу непостійності супротивника (це слово вживається у судових процесах)».²⁶

Сюди включені поняття авторитарного розгляду, безперечного доказу, рішучого осудження та караючої влади. Яким би не був кінцевий результат, той, що «переконує», по-іншому викладає істину цієї справи в чистому світлі і таким чином, що вона повинна розглядатись та визнаватися за істину. І тоді той, хто відкидає висновок, що припускається як ймовірний, робить це з відкритими очима і на свій ризик. Істина, яка вважається за істину, несе із собою осуд на всіх, хто не хоче її прийняти.²⁷

Трьома різними способами Дух Святий засуджує людину у грісі. Він засуджує людину в *грісі*, що вона відмовляється вірити в Ісуса (Ів. 16:9). І гріх є особливим виявом невір'я, оскільки людина відмовилася прийняти Христа, незважаючи на те, що Він виявив Себе через Свої слова та вчинки. Ця праця стосується *праведності* при осудженні світу, в якій Ісус є засвідчений через Свою смерть, воскресіння та вознесіння (Ів. 16:10). Той факт, що Ісус воскрес та вознісся до Свого Отця, свідчить про те, що Він насправді був Праведником. Вона стосується *суду* в осудженні світу, тому що диявол був осуджений на хресті (Ів. 16:11). Сатана панує за допомогою засобів гріха та смерті, однак Христос отримав перемогу і над першим, і над другим, і уразив диявола. І якщо цей правитель був засуджений, то і всі його послідовники також будуть засуджені. Святий Дух переконає світ у цій істині.

Необхідність загальної ласки. Загальна ласка є попереднім етапом для діючої ласки. Перед тим як людина може спастися, мусить бути засвідчення від Бога; спочатку це свідчення походить від пізнання Бога. Бог виявляє Себе людям за допомогою загальної ласки. Коли люди є учасниками матеріальних Божих благословень (Мт. 5:45), то повинні відображати доброту Божу. До того ж Бог відкрив дещо про Себе в природі: Його «вічна сила та Божество» є зрозуміло видимі для всіх (Рим. 1:20). Усі люди наділені усвідомленням своєї підзвітності праведному Богові, усі ті, на кого злилися Його благословення. За допомогою цього такого усвідомлення Святий Дух переконує людей у праведності Ісуса Христа, Який пропонує вирішення дилеми людства (Ів. 16:8-11). Людина не може отримати діючу милість Божу для спасіння без прийняття й визнання праці Бога в загальній благодаті. Таким чином, загальна благодать є підготовкою для діючої благодаті; вона приводить людину до усвідомлення її гріха та праведності Ісуса Христа.

ДІЯЛЬНА ЛАСКА

Визначення діяльної ласки. Діяльна ласка за масштабом є вужчою, ніж загальна ласка, і вона є діючою, як видно з її назви, тобто ефективною для тих, кому вона дана. Усі, для кого призначена діяльна ласка, відгукуються на неї і стають віруючими. Діяльну ласку на протывагу загальній ще називають особливою ласкою.

Скороченим визначенням діяльної ласки є «праця Святого Духа, Який ефективно спонукає людей вірити в Ісуса Христа як Спасителя».²⁸ Ширше визначення звучить так: «Особлива ласка є нестримною... змінюючи серце, вона робить так, що людина сама охоче приймає Ісуса Христа для спасіння і підкоряється волі Божій».²⁹ Важливим наголосом у цьому визначенні є те, що ця діяльна ласка робить людину охочою вірити в Ісуса Христа; іншими словами, людина сама охоче вірить. Людина не йде проти своєї волі. Визначення Валвурда має такий самий наголос: «...(діяльна ласка це) така праця Бога, що відбувається миттєво, і яка сповняє силою волю людини і прихилиє її серце до того, щоб вірити в Христа».³⁰ Ця діяльна ласка засновується на «покликаних» місцях Писання (пор. Рим. 1:1, 6-7; 8:28; 1Кор. 1:1-2, 24, 26; Еф. 1:18; 4:1, 4; 2Тим. 1:9). Цей поклик означає ефективне запрошення Бога, через яке Він умовляє людину силою Святого Духа і дає їй бажання відгукнутися на Євангеліє.

Пояснення діяльної ласки. Наступних вісім пунктів допоможуть нам точно визначити діяльну ласку.

Перше, не всі є покликані; діяльна ласка не поширюється на всіх. Вона обмежується вибраними. І навпаки, усі вибрані є тими, кому призначається діяльна ласка. У Рим. 1:5-6 апостол Павло наголошує, що з-поміж великої кількості поган у Римі була покликана лише вибрана група людей, яка й утворила там церкву. Не всі погани були покликані; тільки ті, що заснували церкву в Римі, були покликані особливою Божою ласкою. Таке вузьке спрямування діяльної ласки бачимо також у 1Кор. 1:24-28. З великої кількості юдеїв та поган, для яких Христос є або каменем спотикання, або ж дурістю, Бог покликав декого з юдеїв і декого з поган, для яких Христос є Божою силою. Відзначте цей наголос на слові «покликані» чи «вибрані» (корінь його такий самий, як і в слові «покликані» в цьому уривку (24, 26-28)).

Друге, вона є ефективною, тому що її ніколи не можна відкинути. Вона є незаперечною. Це не слід розуміти так, що дехто може не хотіти прийти до Бога, але змушений і тому потрапляє у Царство Боже, борючись із цим. Як уже зазначалося, Бог так діє на волю грішної людини, що вона хоче прийти. І як наслідок, людина приходить за своєю волею і не відкидає діючу ласку Божу. 1Кор. 1:23-24 наголошує, що Євангеліє є дурістю для тих, хто не вірять, але є ефективною силою Божою для віруючих.

Інша сторона діяльної ласки Божої виявляється у потребі вірити. Отже, по-третє, вона не діє усупереч людській волі. Людина залишається відповідальною за віру в Євангеліє, щоб бути спасенною, і не може спастися, не вірячи (Дії 16:31). Ісус докоряв тим юдеям, які не вірили: «Та до мене прийти

ви не хочете, щоб мати життя» (Ів. 5:40; пор. Мт. 23:37). Це було навмисне відкинення та небажання вірити в Христа.

По-четверте, діяльна ласка включає у себе притягуючу силу Божу. Ів. 6:44 стверджує: «Ніхто бо не може до Мене прийти, як Отець, що послав Мене, не притягне його». «Ті, що приходять до Христа, є тими, кого Отець притягує до Сина... (таким чином) наголошується Божественна ініціатива в спасінні віруючих. Не випускається з уваги і відповідальність чоловіків і жінок за прихід до Христа (пор. Ів. 5:40); ніхто взагалі не прийшов би, якщо б не був переконаний Богом і наділений здатністю зробити це».³¹

По-п'яте, у діяльну ласку залучена праця Святого Духа. Перед тим як людина відгукнеться на поклик особливої ласки, Святий Дух повинен переконати людину в її гріху невір'я та в праведності Христовій (Ів. 16:8-11; див. вище). Святий Дух є також Тим, Хто приводить у дію діяльну ласку в людині, перероджуючи її (Тит. 3:5).

По-шосте, діяльна ласка повинна мати в собі Слово Боже. У своїй відповіді на діяльну ласку, людина відгукується у вірі, але віра мусить мати зміст та знання істини, в яку потрібно вірити. І тому діяльна ласка не дається окремо, без біблійної істини. «Віра від слухання, а слухання від слова Божого» (Рим. 10:17). Слово Боже є живим і використовується у серці віруючого Святим Духом (Євр. 4:12). Петро нагадує віруючим, що вони були народжені знову «Словом Божим, живим та тривалим» (1Петр. 1:23). Обидва ці тексти, як із Послання до євреїв, так і з 1 Петра наголошують, що Слово Боже є живим та діючим у процесі відродження. Діяльна ласка та застосування живого Божого слова є діючими в процесі спасіння людей.

По-сьоме, діяльна ласка застосовується до особистостей, а не до груп людей, чи до цілої церкви. Яків є прикладом такого індивідуального вибору та того, хто отримав діяльну ласку (Рим. 9:11-13). Бог обминув Ісава та вибрав Якова для того, щоб виявити Свою милість. Як виправдання відбувається на індивідуальній, а не на загальній основі (як ціла церква, що вибрана як окремий об'єкт), так само і вибрання через діяльну ласку є індивідуальним. У Рим. 8:30 ті, кого Бог покликав (діяльна ласка), є й тими, кого Бог виправдав. Щоб дотриматися послідовності, слід розрізняти поклик (діяльна ласка) і виправдання, пам'ятаючи, що вони діють в один спосіб (тобто, індивідуально, а не в загальному).

І останнє, діяльна ласка є від вічності. Якщо застосування діяльної ласки відбувається у часі, то план щодо неї був визначений ще у вічності. Рим. 9:11 наголошує, що Божий план та Його рішення (*грец. prothesis*) визначило об'єкт Його ласки в минулому у вічності. Ще перед тим, як Яків та Ісава зробили щось добре чи зле, Бог вибрав Якова та обминув Ісава, щоб виявити Свою ласку; це не узгоджується з людськими ділами, а було результатом довічного рішення суверенного Бога. Так само і Рим. 8:30 навчає, що застосування діяльної ласки є результатом того, що певні люди були призначені для того, щоб стати її об'єктами. І Бог діяльною ласкою покликав саме тих, кого Він призначив наперед.

Захист діяльної ласки. Необхідність діяльної ласки переконливо засвідчують такі чотири фактори.

По-перше, вона є необхідною з причини гріха. У Еф. 2:1 сказано про стан неспасенної людини: «Вас, що мертві були через ваші провини та гріхи».³² Якщо невіруюча людина є мертвою, то вона не може виявити ініціативу із своєї сторони й дати відповідь Богу. Бог першим мусить зробити цей крок. Отже, Бог через Свою ласку закликає людину, що є мертвою в провиних та гріхах.

По-друге, вона є ефективною, тому що Бог не може помилитися. Це порядок речей, що включає у себе тих, кого Бог закликає у Рим. 8:29-30, і ніхто не є втрачений. Тих, кого Бог передбачає, Він також передпризначає, закликає, виправдовує та прославляє. І в цьому процесі Він нікого не втрачає. Згаданий текст чітко наголошує, що, «кого покликав, того і виправдав». Саме ті люди, кого Бог покликав Своєю ласкою, були також виправданими, а це свідчить про те, що діяльна ласка була в кожній людині, яку покликав Бог.

По-третє, діяльна ласка є справедливою, тому що Бог завжди справедливий. Розмірковуючи над Божим суверенним покликком щодо того, що Бог вибрав Якова та обминув Ісава, Павло задає запитання, яке б могло бути на устах багатьох людей: «Що ж скажемо? Може в Бога неправда?» (Рим. 9:14). І відповідає, вкладаючи всю силу пристрасті у свої слова: «Зовсім ні!»³³ Хоч обмежений розум людини не може вмістити та зрозуміти суверенні діяння Бога, тим не менше, Бог є справедливим у Своїх діях.

І останнє, ласка є справедливою, тому що людина повинна вірити. Той факт, що Бог подає діяльну ласку, не скасовує відповідальності людини за те, вірить вона, чи ні. Численні місця Писання наголошують на необхідності віри (пор. Ів. 3:16, 18, 36; 5:24). У Ів. 3:18, 36 особливим чином наголошено, що людина є втраченою, тому що самовільно відкидає віру в Євангеліє, а не тому, що не приймає діяльну ласку.

Заперечення щодо діяльної ласки. Перше, відповідальність не є обов'язковою. Виявляється, якщо людина є мертвою у гріхах і Бог повинен виявити діяльну ласку для того, щоб спасти особистість, тоді у відповідальності людини немає необхідності. Проблема, однак, полягає в тому, що людина неспроможна повністю зрозуміти Боже діяння щодо її спасіння. І хоч правда, що Бог повинен бути ініціатором цієї дії і що людина не може спастися без діяльної Божої ласки, це не звільняє людину від її відповідальності. Нам залишається тільки визнати, що це є одним з багатьох парадоксів Писання.³⁴ І як би там не було, є багато текстів Святого Писання, які наказують людям вірити, і цього достатньо для того, аби показати, що людина насправді є відповідальною (пор. Ів. 3:18, 36; 6:37; Дії 16:31 тощо).

Друге, заперечувати діяльну ласку – це несправедливо. Рим. 9:14 зазначає, що людина не може допустити думки про якусь несправедливість щодо Бога. Інша річ, що людина може не розуміти і не усвідомлювати дій Бога, але, тим не менше, Бог є справедливим. Тут слід відмітити ще одне. Бог нікому нічого не винен. Якщо Він вирішив виявити Свою ласку до одних, а не до інших, то це не можна назвати несправедливим, тому що

Бог нікому нічим не зобов'язаний; більше того, усі люди зі своєї волі відвернулися від Бога. І якщо Він вирішує не виявляти Своєї ласки до усіх – це не є несправедливістю, оскільки усі люди відкинули Бога з власної волі (Рим. 3:11-12). Тут заслуговує уваги думка Райрі щодо цього важливого питання:

Бог не виявляє Своєї діяльної ласки, як Йому заманеться і без певної мети. Його мета полягає не лише в тому, щоб осяяти, переродити та привести грішника до спілкування із Собою, а найперше в тому, щоб через ці дії Він міг принести славу Собі. Його мета в тому, щоб грішники, які прийняли діяльну ласку, також могли «звіщати чесноти Того», Хто покликав їх «із темряви до дивного світла Свого» (1Петр. 2:9-10). Бог прославляється через виявлення Своєї діяльної ласки в житті спасенної людини.³⁵

ВІДРОДЖЕННЯ

ВИЗНАЧЕННЯ ВІДРОДЖЕННЯ

Слово «відродження» (грец. *paliggenesia*) у Новому Заповіті знаходимо лише два рази. Один раз воно вживається в есхатологічному розумінні «відновлення цього світу в час панування Месії» (Мт. 19:28),³⁶ а вдруге – як «відродження відкупленої людини» (Тит. 3:5).³⁷ Відродження та навернення повинні розглядатися як дві різні речі.

Навернення має відношення до того, як людина відгукується на пропозицію щодо спасіння та зближення з Богом. Відродження є іншою стороною навернення. Це те, що робить Бог. При відродженні душа людини перебуває у пасивному стані; при наверненні вона є активною. Відродження можна визначити як передачу душі божественного життя... як наділення новою природою... або серцем... та утворення нового творива.³⁸

Коротко кажучи, *відродити* означає «надати життя». Відродження є тим актом, при якому Бог наділяє життям того, хто вірує.

УРИВКИ ПИСАННЯ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ВІДРОДЖЕННЯ

Два основних уривки Писання розглядають відродження, оскільки воно має справу з наділенням віруючого новим життям. Ів. 3:3 (хоч тут і не вживається слово «відродження») має відношення до відродження як до «народження знову». Грецьке слово «*anóthen*», перекладене як «знову», але також може перекладатися як «згори». Іншими словами, друге народження є народженням згори, від Бога. Воно є духовним народженням на відміну від першого народження, яке є фізичним. При духовному народженні людину

відроджує Святий Дух; Він є засобом відродження. У Ів.3:5 слово «народиться» є в пасивному стані³⁹ і вказує на те, що це робота, яка здійснюється над людиною, а не самою людиною. Людина не здійснює відродження; це робить Святий Дух. У Тит. 3:5 відродження пояснюється ширше. Тут воно пов'язане з двома діями: обмиттям та оновленням Святим Духом. Варто відмітити, що в обох уривках, і в Ів. 3:5, і в Тит 3:5 говориться про два елементи: воду та Святого Духа. Воду можна розуміти як Слово Боже (пор. Еф. 5:26).⁴⁰ Інші пов'язують воду та Святого Духа із очищенням, як в Єз. 36:25-27. У цьому випадку вода мала б відношення до очищення, яке походить від покаяння.⁴¹ Різницю між першим та другим народженням можна побачити у таблиці.⁴²

ПРОТИСТАВЛЕННЯ ДВОХ НАРОДЖЕНЬ

	Перше народження	Друге народження
Походження	Від грішних батьків	Від Бога
Засоби	Від тлінного насіння	Від нетлінного насіння
Природа	Від тіла – тілесне	Від Духа – духовне
Сфера	Раб диявола	Вільна людина Христа
Позиція	Об'єкт Божого гніву	Об'єкт Божої любові

ПОЯСНЕННЯ ВІДРОДЖЕННЯ

Воно є миттєве. Як дитина народжується у певний момент при фізичному народженні, так миттєво відбувається і духовне народження, коли Святий Дух дає нове життя.⁴³

Воно не є результатом того, що переживає людина. Іншими словами, це не щось таке, що робить людина, але щось таке, що відбувається з людиною. Пережиття може бути результатом відродження, але саме пережиття як таке не є причиною відродження.

Воно не є результатом людських зусиль. У Ів. 1:13 наголошено на тому, що народження згори не є спричинене волею людини. Відродження є актом Бога, а не спільним зусиллям людини з Богом.⁴⁴ Однак це не означає, що у спасінні віра є непотрібною. Можна висунути думку, що хоч відродження та віра є різними речами, вони виникають одночасно.⁴⁵ Ці два поняття зіставлені в Ів. 1:12-13. У той момент, коли людина приймає Христа (вірування), вона стає дитям Божим; у Ів. 1:13 сказано, що в той самий момент людина народилася від Бога. Звичайно, тут криється таємниця, яка перевіряє розуміння людини.

РЕЗУЛЬТАТ ВІДРОДЖЕННЯ

Нова природа. Наслідком відродження є надання «нової природи» (2Петр. 1:4). Віруюча людина отримала «нового чоловіка» (Еф. 4:24) та здатність до нового життя. Вона є «новим створінням» (2Кор. 5:17).

Нове життя. Віруюча людина отримала новий розум (1Кор. 2:16), щоб пізнати Бога; нове серце (Рим. 5:5), щоб могла любити Бога (1Ів. 4:9) та нову волю (Рим. 6:13), щоб бути слухняною Богу.⁴⁶

ВІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Є дві різні точки зору щодо вічної безпеки віруючого. Послідовники Армінія твердять, що людина отримала своє спасіння як акт своєї волі і може втратити його як акт своєї волі, або через якийсь певний гріх. Послідовники Кальвіна вважають, що справжній віруючий стійко стоятиме у своїй вірі. Цю доктрину інколи називають «стійкістю святих», однак це не є для неї вдалою назвою, оскільки на здатності людини бути стійкою та наполегливою наголошується більше, ніж на Божій спроможності тримати віруючого. Кращою назвою могла б бути «стійкість Бога».

З цієї доктрини не випливає, що віруюча людина ніколи не відступить-ся чи не згрішить. Однак вона означає: якщо людина справді повірила в Ісуса як у свого Спасителя від гріха, вона є навіки безпечна в Бозі завдяки Його утримуючій силі.

Основа безпеки спасіння перебуває не в людини, а в Бога. Вона засновується на праці Отця, Сина та Святого Духа.

ЗАБЕЗПЕЧУЮЧА ПРАЦЯ ОТЦЯ

Віруючі перебувають у безпеці, тому що Отець вибрав їх для спасіння ще в далекій вічності (Еф. 1:4). Він призначив наперед, що віруючі отримають статус синівства в Христі (Еф. 1:5). Отець має владу тримати віруючих у безпеці щодо їх спасіння (Рим. 8:28-30). Ті, кого Отець передбачив, передпризначив, покликав та виправдав є тими самими, кого Він веде до прославлення у майбутньому. Ніхто не загине у цій дорозі. Любов Отця до віруючих також гарантує їх безпеку (Рим. 5:7-10).

ЗАБЕЗПЕЧУЮЧА ПРАЦЯ СИНА

Син визволив віруючих (Еф. 1:7), відвернув від них Божий гнів (Рим. 3:25), виправдав віруючих (Рим. 5:1), подав прощення (Кол. 2:13) і освятив їх (1Кор. 1:2). Більше того, Ісус молиться за віруючих, щоб вони

були з Ним (Ів. 17:24); Він і далі є Адвокатом віруючих при Божому судилищі (1Ів. 2:1); Він продовжує заступатися за них як Первосвященик віруючих (Євр. 7:25). Якщо віруючий міг би загинути, то це означало б, що праця Ісуса як Посередника віруючих не є ефективною.

ЗАБЕЗПЕЧУЮЧА ПРАЦЯ СВЯТОГО ДУХА

Святий Дух відроджує віруючого, даючи йому життя (Тит. 3:5); Святий Дух поселяється у віруючій людині назавжди (Ів. 14:17); Він запечатав віруючого на день визволення (Еф. 4:30), причому це запечатання є завдатком, який гарантує наш майбутній спадок; віруючий є охрещений в єдиний союз із Христом та в одне тіло віруючих (1Кор. 12:13).

Щоб віруючий утратив своє спасіння, потрібно б було анулювати попередню працю Отця, Сина та Святого Духа. Ключовим пунктом у дискусії про безпеку віруючого є питання, хто здійснює спасіння. Якщо людина відповідає за те, щоб зберегти своє спасіння, то, зрозуміло, що вона може втратити його; якщо ж безпека спасіння людини залежить від Бога, то в цьому випадку людина в безпеці навіки.

Вічна безпека віруючого завдяки Божій милості є довершенням та коронуючою славою Божого плану спасіння.

ЕКЛЕЗИОЛОГІЯ: ДОКТРИНА ПРО ЦЕРКВУ

ВИЗНАЧЕННЯ

ЗНАЧЕННЯ СЛОВА «ЦЕРКВА»

Англійське слово *церква* (*skirk*) має відношення до шотландсько-го *kirk* та німецького *kirche*, а всі вони походять від грецького *kuriakon*, прикметника середнього роду слова *kuriōs* («Господь»), що означає «те, що належить Господеві».¹ Слово *церква* також є перекладом грецького *еккіезія*, яке походить від *ек*, що означає «поза чимось», та *каіео* – «покликати». Отже, *церква* означає «група, покликана з чогось». Слово *еккіезія* в Новому Заповіті знаходимо 114 разів – 3 рази в Євангеліях і 111 разів у Посланнях. У Євангеліях воно є лише в Мт. 16:18 та 18:17 (тут двічі). Останні два слова напевне використовуються у неформальному розумінні зібрання юдеїв. Таким чином, у формальному розумінні слово *еккіезія* використовується в Євангеліях лише один раз, і саме в цьому місці Писання знаходимо пророчі слова про Церкву. Це підтверджує той факт, що Церква почала існувати після вознесіння Ісуса, як і записано в книзі Дії Апостолів, що є особливою доктриною Павла.

Однак слово *еккіезія* не вказує на природу «групи, покликаної із чогось»; воно може використовуватися у формальному розумінні новозаповітної Церкви, або ж воно може бути використаним у неформальному значенні щодо будь-якої групи. Наприклад, у Діях Апостолів 7:38 йдеться про зібрання ізраїльського народу як про *ekklesia* (тут воно перекладене як «збори»). У Діях 19:32 воно відноситься до збіговиська людей в Ефесі, які розізлилися на Павла (тут воно перекладається як «збори»). Однак найчастіше це слово використовується у формальному значенні, щоб означити Церкву Нового Заповіту – групу віруючих в Ісуса Христа, покликаних зі світу.

ВИДИ ЦЕРКВИ

Місцева церква. Найчастіше слово «церква» в Новому Заповіті використовується для того, щоб дати означення групі віруючих людей, визначеної за місцеву громаду чи зібрання. Таким чином, церква була в Єрусалимі (Дії 8:1; 11:22), у Малій Азії (Дії 16:5), у Римі (Рим. 16:5), у Коринті (1Кор. 1:2; 2Кор. 1:1), у Галатії (Гал. 1:2), у Солунях (1Сол. 1:1) та в домі Филимона (Фил. 2).

Ці перші віруючі не мали особливих будинків для зібрань, вони збиралися у своїх домівках (Рим. 16:5; Фил. 2). Перші віруючі збиралися разом, щоб поклонятися Богові (1Кор. 11:18), для спільноти (Дії 2:45-46; 4:31), для настанов (Дії 2:42; 11:26; 1Кор. 4:17) і для служіння, наприклад, такого, як відрядження місіонерів (Дії 13:2; 15:3). Результатом цього всього було те, що постійно спасалися нові люди (Дії 2:47).

Вселенська Церква. Якщо місцева церква являє собою церкву як групу віруючих людей, зібраних разом у певному місці, то Вселенська Церква представляє «усіх тих, хто в цьому віці був народжений від Духа Божого і тим самим Духом був охрещений у Тіло Христа (1Кор. 12:13; 1Петр. 1:3, 22-25)».² Саме про цю загальну групу віруючих говорив Ісус, коли обіцяв побудувати її (Мт. 16:18). Це було те Тіло, за яке і помер Христос (Еф. 5:25), і Він є Головою цього Тіла, направляючи його (Еф. 1:22-23; Кол. 1:18). У Посланні до ефесян 1:23 про Церкву сказано як про «Його Тіло». Тут не може йти мова про місцеву громаду – ці два слова означають вселенську громаду віруючих (пор. Кол. 1:18). Особливою ознакою Вселенської Церкви є її єдність; незалежно від того, євреї це, чи погани, – усі становлять одне тіло, яке в єдності створюється Святим Духом (Гал. 3:28; Еф. 4:4).

Про Вселенську Церкву інколи говориться як про невидиму, а про місцеву – як про видиму церкву³ (хоч дехто не приймає такого порівняння). Августин, Лютер і Кальвін, – усі вони вказували на цю відмінність, вважаючи, що невидима Церква відповідає досконалій, правдивій, духовній природі церкви, тоді як видима церква представляє собою місцеву громаду віруючих разом з їхніми недоліками, а інколи і з невіруючими людьми, які стають членами місцевої церкви. Слово *невидима* також використовується для того, аби підкреслити, що знати точно її повне справжнє членство неможливо. Та насправді її члени є цілком видимі!⁴

ФОРМУВАННЯ ЦЕРКВИ

Відколи почала існувати церква? Дехто вважає, що церква існувала ще у старозаповітні часи.⁵ Але вивчення Нового Заповіту переконує, що церква є суто новозаповітною сутністю, яка до того не існувала. У Євангелії від Матвія 16:18 Ісус промовив: «Я збудую Церкву Мою», вказуючи на те, що збудування Церкви відбудеться у майбутньому. Це важливий аргумент. Він свідчить, що тоді, коли Ісус промовив ці слова, церкви як такої ще не існувало. Христос пророкував, що збудує Церкву в майбутньому.

У 1Кор.12:13 йдеться про спосіб, у який будується церква. Це є праця Святого Духа, Який охрещує віруючих в одне Тіло Христове. У момент відродження Святий Дух поміщає віруючих людей у союз із Христом. Еф.1:22-23 ототожнює церкву з Тілом Христа, наголошуючи на союзі із Христом, в який входять усі віруючі в момент навернення до Бога.

У книзі Дії Апостолів 1:5 Ісус сказав: «Ви охрещені будете Духом Святим через кілька тих днів». Це вказує на працю Святого Духа, Який створює єдність віруючих з Ісусом, яка тоді ще не розпочалася, але неминуче повинна була настати. З контексту видно, що ця подія відбулася в день П'ятдесятниці разом із злиттям Святого Духа (Дії 2:1-4).

ОБРАЗИ ЦЕРКВИ

Коли Ісус заявив: «Я збудую Церкву Свою» (Мт. 16:18), то Він говорив не про місцеву, а про Вселенську Церкву, про загальну кількість віруючих нашого віку. Крім цього образу, у Писанні використовується ряд інших образів, щоб змалювати церкву як живий організм.

Тіло. Метафорою, яка ілюструє єдність та вселенськість церкви, є слово *тіло*. Як голова має владу над тілом у фізичному розумінні і керує ним, так і Христос є Головою для церкви, має над нею владу та дає їй вказівки (Еф. 1:22-23; Кол. 1:18). Порівняння з тілом також підкреслює єдність усіх віруючих у вік церкви, бо церква примирила євреїв та поган в одне тіло. Між ними немає ніякої різниці; вони є одним у Христі (1Кор. 12:13; Еф. 2:16; 4:4). Більше того, Христос зміцнює церкву, посилаючи їй обдарованих керівників, щоб вона могла зростати до зрілості й була збудована як одне тіло в Христі (Еф. 4:12, 16; Кол. 2:19). Її участь у Вечері Господній засвідчує єдність церкви як Тіла Христового (1Кор. 10:16-17).

Наречена. Церква як наречена Ісуса зображена в Посланні до ефесян 5:23 за допомогою аналогії, яка порівнює шлюбні взаємини між чоловіком та дружиною й Ісусом та Його нареченою, Церквою. Це вдалий приклад, бо показує, наскільки любов Ісуса є важливою для церкви (Еф. 5:2, 25). Друга річ, яку висвітлює приклад, є те високе становище, яке займає наречена.⁶ Згідно зі східними весільними звичаями, при заручинах (домовленості про весілля) наречена отримує обіцянку про майбутнє благословення із її чоловіком. Відповідно, нині церква є одруженою нареченою, яка очікує повернення свого чоловіка зі славою. Другим етапом східного весілля було вже саме весілля, коли наречений приходив, аби взяти із собою свою наречену. Аналогічно, церква очікує повернення Христа, коли вона з'єднається зі своїм Нареченим (Ів. 14:1-3; 1Сол. 4:16-17). На весіллях зі східними традиціями після цього наставала святкова гостина; так само і церква, будучи нареченою Ісуса, очікує повернення свого Чоловіка (Об. 19:7-9) та слави Тисячолітнього Царства, що настане за цим.

Будівля. Павло наголошував, що євреї, так само, як і погани, є одним у Христі, тому що Бог знищив стіну, яка їх розділяла (Еф. 2:11-18). І тепер

Павло описує єдність церкви в образі будівлі. Церква, об'єднання євреїв та поган, будується на «основі апостолів та пророків» (Еф. 2:20). «Апостоли» узагальнено є одним із основних дарів, що призначені для того, аби підготувати віруючих (Еф. 4:12) та привести церкву до зрілості (Еф. 4:13).

У наведеному прикладі будівлі Ісус Христос є «кутовим каменем» (Еф. 2:20; пор. 1Кор. 3:11), що асоціюється з «основним каменем у фундаменті на куті будівлі, на основі якого будівничий закладає стандарти для несучих частин стін та всіх основних вузлів споруди».⁷ У Христі вся будівля, церква, «улад будується» (грец. *sunartologoumene*;⁸ Еф. 2:21). Отже, Ісус працює для того, щоб збудувати Свою церкву. І так само, як будівля «росте» під час будівництва, так і церква як живий організм зростає, коли до цієї «споруди» додаються нові віруючі (пор. 1Петр. 2:5).

Священство. Петро (1Петр. 2:5) поширює приклад будівлі на священство, написавши: «І ви самі, немов те каміння живе, будуйтеся у дім духовний, на священство святе». Ці слова нагадують уривок з 2М. 19:5-6, коли Бог заявив, що Ізраїль є «царством священників».⁹ Однак у Ізраїлі могли служити як священники лише ті, хто походив з роду Левієвого, тоді як у церкві кожний віруючий є священником. Петро наголошує, що всі віруючі є священниками і повинні приносити духовні жертви замість принесення в жертву тварин.

Унікальність священства в Новому Заповіті можна побачити і в 1Петр. 2:9, де апостол пише про «царське священство». Віруючі церковної епохи є як царями, так і священниками (пор. Об. 1:6). У Старому Заповіті було неможливо поєднати ці два чини, бо людина могла бути або з роду Левієвого, або ж із царського роду, з коліна Юди. Церква в цілому діє як священство, тоді як в Ізраїлі цей привілей мав лише рід Левія. Усі віруючі в вік церкви мають доступ до Бога через Христа, Первосвященника Церкви; в Ізраїлі віруючі поодинці могли приходити до Бога лише через священників-левітів. Усі віруючі церкви можуть сміливо приходити до Бога в будь-який час (Євр. 4:14-16), а ось ізраїльтяни могли наблизитись до Господа лише під час особливих жертвоприношень (3М. 1-7).¹⁰ Усі ці відмінності свідчать про те, що хоч Ізраїль і церква названі священством, вони є різними за суттю.

Отара. Чудовий, ніжний образ, який відображає взаємовідносини віруючих людей та Господа, знаходимо в Євангелії від Івана 10:16, де церква названа отарою (пор. Дії 20:28; 1Петр. 5:3). Ізраїль мав такі взаємини із Господом, які вівці мають з пастирем (Пс. 22), тому й називався отарою (Пс. 79:1; Єр. 13:17). Характерно, що у Старому Заповіті цим образом змальовувався лише Ізраїль. Унікальність нового наповнення старого образу, а саме, що церква є отарою й Ісус є Пастирем, полягає в тому, що отара складається як з євреїв, так і з поган. Ісус сказав: «Також Я маю інших овець (погани), які не з цієї кошари (євреї), Я повинен і їх припровадити. І Мій голос почують вони, – і буде отара одна (церква, що складатиметься із євреїв та поган), і Пастир один» (Ів. 10:16).

Цей образ наголошує, що члени церкви, будучи вівцями Христовими, належать Йому. Ісус підкреслював, що ці вівці є «Моїми вівцям» (Ів. 10:26, 27),

і в Його руці вони є у безпеці. Більше того, вівці відгукуються на голос Пастиря – тут існує близькість, бо Пастир знає Своїх овець кожну зокрема, а вони впізнають Його голос та відгукуються на нього.

Галузки. У Євангелії від Івана 15 Ісус описує близькі взаємини віруючих часу церкви з Ним, якими вони насолоджуються, будучи галузками, що приєднані до Нього, до виноградної лози. Ісус є правдива виноградна лоза (Ів. 15:1), тоді як Отець Небесний є Виноградарем, Який обробляє землю, щоб галузки могли принести плід (Ів. 15:1). Віруючі епохи церкви є тими галузками, які беруть своє життя від виноградної лози, тому що вони є «в Ньому» (Ів. 15:4, 5). Галузки отримують своє життєдайне живлення, бо вони приєднані до лози; якщо вони й далі будуть на ній, то зможуть рости і плодоносити.

Це порівняння змальовує як єдність, так і спільність віруючих церкви із Христом.¹¹ Ісусова настанова для церкви, – щоб «позостатись у Мені». Слово «позостатись» (грец. *тепо*) означає «залишитись», «перебувати» або «жити». У даному контексті це означає *залишатись* чи *продовжувати* в тій сфері, у якій кожен перебуває.¹² Настанова перебувати в Христі означає, що ми повинні продовжувати вірити в Нього (пор. 1Ів. 2:22, 24, 28).¹³

Причина, чому галузки повинні бути на лозі, полягає в тому, щоб вони приносили плід. Кожну галузку, що не приносить плоду, «Він довготерпить»,¹⁴ аби вона все-таки вона могла принести плід. І ті, що позостаються у Христі, принесуть плоди (Ів. 15:5). Щоб плоди були кращими і їх було більше, галузки чистяться (Ів. 15:2). «Таким чином, образ виноградної лози відображає живі взаємини між членами церкви і Христом».¹⁵

ВІДМІННІ РИСИ ЦЕРКВИ

Відносно Ізраїлю. Церква є окремою одиницею, відділеною від Ізраїлю, і залишається відмінною від нього. На користь цього є ряд свідчень. Поняття «Ізраїль» завжди означає фізичних нащадків Якова. Ми переконаємося в цьому, просто переглянувши Симфонію. В усіх 66 випадках, коли воно зустрічається у Новому Заповіті, це слово стосується євреїв.¹⁶ Вираз *новий Ізраїль* для означення церкви є не зовсім точним; Ізраїль завжди означає єврейський народ.

Павло зважає на різницю між Ізраїлем та церквою. У застереженні для віруючих, щоб вони не ображали інших, він згадує юдеїв, греків (поган) та церкву (1Кор. 10:32). Після того як була заснована церква, Ізраїль все ще залишався тим народом, який відрізнявся від поган та від церкви (Дії 3:12; 4:8, 10; 5:21, 31, 35; 21:19).¹⁷

Відносно царства. Деякі християни вірять у те, що церква є тим самим, що й царство, і в те, що церква відкриває його собою. Однак це неправильне розуміння слова *царство*, яке означає «царське панування; призначення як для влади (Езд. 4:5), так і форми управління, особливо в пізніх авторів Біблії, призначення на певну територію і для певного панування,

призначення на королівський сан та на певне царство».¹⁸ А отже, основне значення царства включає в себе три речі: правителя, народ, над яким він панує, і певну територію, над якою він панує.

Є дві основні форми царства.¹⁹ (1) Всесвітнє царство. Ця форма царства існувала в усі часи (Єр. 5:19), до нього належить весь часта простір (Пс. 103:19; 139:7-10), і воно включає у себе Божественний контроль над історією (Іс. 44:26 – 45:4). Всесвітнє царство – це суверенне Боже панування від вічності до вічності.

(2) Посередницьке царство. Це є «(а) панування Бога через Богом вибраного представника, який не лише промовляє та діє від імені Бога, але і представляє народ перед Богом; (б) панування, що має особливе відношення до землі; (в) наявність у ньому правителя-посередника, який завжди є одним із людського роду».²⁰ Таким чином Бог поширив Свою волю по землі через призначених Ним посередників: Адама, Ноя, Аврама, Мойсея та інших. Та всі ці посередники очікували кінцевого Посередника, Месію, Який прийде, щоб панувати на землі при кінці віку. Ангел Гавриїл пообіцяв Марії щодо її Сина: «І Господь Бог дасть Йому престол Його батька Давида. І повік царюватиме Він у домі Якова, і царюванню Його не буде кінця» (Лк. 1:32-33). Це і є обіцяне майбутнє царство. Церква існує у цьому віці, тоді як майбутнє царство велично почнеться при другому приході Христа.

Є кілька відмінностей між церквою та царством. Слова *церква* та «*царство*» ніколи не використовуються в Писанні як взаємозамінні.²¹ В усіх 114 випадках, коли зустрічається слово *церква* (грец. *ekklesia*), вона ніколи не прирівнюється до царства.²² Ісус прийшов, щоб запропонувати царство для ізраїльського народу, а звідси і слова «наблизилось Царство Небесне» (Мт. 4:17). Після того як це царство було відкинене, воно перейшло у стан тимчасової відміни, щоб розпочатись у момент другого приходу Ісуса Христа (Мт. 13). Ісус проголосив, що Він збудує Свою церкву, після того, коли пропозиція царства була відкинута (Мт. 16:18).

ФУНКЦІЇ МІСЦЕВОЇ ЦЕРКВИ

Що утверджує місцеву церкву? Коли вона насправді стає церквою? Чи група людей, які збираються для того, щоб слухати записані на касети виступи християнських лідерів, є церквою? Чи люди, які щотижня збираються послухати виступи лекторів на біблійних конференціях, можуть вважатися церквою?

Є кілька важливих рис, що визначають біблійну, новозаповітну місцеву церкву.

*Поклоніння.*²³ У Новому Заповіті знаходимо кілька слів, які означають поклоніння. «*Proskuneo*», що означає «схилитись донизу», «впасти ниць», багато разів використовується у Євангеліях, а з Послань – лише в Першому до коринтян 14:24-25 щодо невірнучих. Фізичний акт поклоніння

повинен відображати внутрішнє ставлення серця – покору Богові. Основним значенням слова *latreuo* є «священницьке служіння», отже, Павло служив Богові через проповідь (Рим. 1:9). Замість мертвої тварини, віруючі Нового Заповіту, поклоняючись, приносять у жертву Богові живе тіло, яке посвячене окремо для Бога в цьому акті поклоніння (Рим. 12:1). Слово *sebomai* означає «благоговіти» чи «боятися Бога» (1Тим. 2:10; 5:4; 2Петр. 1:3; 3:11).

Справжнє поклоніння повинно походити від духовної природи чи сфери і здійснюватися в узгодженні з тією істиною, яку об'явив Бог (Ів. 4:24). А це означає повну посвятку всього себе для Бога (Рим. 12:1-2).

Віруючі старозаповітних часів збиралися для поклоніння у суботній день. Книга Дії Апостолів описує, як сталася переміна, внаслідок якої християни почали збиратися для поклоніння в неділю, перший день тижня, на згадку про воскресіння Ісуса Христа (Ів. 20:1, 19, 26). Вони збиралися для участі у Вечері Господній в перший день тижня (Дії 20:7) і в цей же день збирали пожертвування (1Кор. 16:2). Співання гімнів також було частиною загального служіння у першій церкві (1Кор. 14:26; Еф. 5:19; Кол. 3:16).

Настановлення. Настанови були життєво важливим елементом у житті ранньої церкви. Бог дав нам Писання з тією метою, щоб навчити людей та привести їх до зрілості (2Тим. 3:16-17). Навчання є ліками проти отрути лжевчень (1Тим. 1:3); плекає любов серед віруючих (1Тим. 1:5); подає духовне підкріплення (1Тим. 4:6); зміцнює благочестя (1Тим. 4:6-16); приводить до покори (1Тим. 5:17; 6:2) та до зосередження на правильних речах у житті людини (1Тим. 6:17). Павло наставляв Тимофія, аби той навчав інших заради того, щоб відновити себе в них (2Тим. 2:2; пор. 1Тим. 4:14, 16; 6:20).

Від самого початку церква присвятила себе вченню апостолів (Дії 2:42) і прийшла до того, що наповнила весь Єрусалим ученням Христа (Дії 5:28). Павло заповідав церкві в Римі притримуватись того вчення, яке вона була отримала. Під час своїх місіонерських подорожей Павло навчав церкви (Дії 18:11), і це відбувалося як на майданах, так і по домівках (Дії 20:20). І справді, книга Дії Апостолів завершується тим, що Павло навчає тих, хто приходив до нього в Рим (Дії 28:31). Таким чином, важливість навчання як основної функції церкви важко переоцінити.

Спільність. Слово *спільність* (грец. *κοινωνία*) означає «ділитись чим-небудь» і підкреслює єдність та цілісність церкви. Спілкування відбувається різними способами. Рання церква збиралася разом для того, щоб мати спільність при ламанні хліба та молитві (Дії 2:42). Ламання хліба складалося із споживання їжі та спілкування, яке називалося вечерею любові, після чого відбувалася сама Господня Вечеря. Рання церква робила великий наголос на спільності у молитві (пор. Дії 4:24-31; 12:5, 12; Фил. 1:3-4). Спільність також може включати в себе збір матеріальних засобів для того, щоб допомогти поширювати Євангеліє (Рим. 15:26; 2Кор. 9:13; Фил. 1:5), або можливість поділитися тим, як суспільство відторгає людину через те, що вона об'єдналася з Христом (Фил. 3:10).

Спілкування також означає, що віруючі належать до чогось одного. Павло наголошує на цій думці, використовуючи вислів «один одного». Через спільність віруючих у Христі Павло навчає, що віруючі люди повинні приймати один одного (Рим. 15:7), любити один одного (Єф. 4:2, 15, 16; 5:2), утримуватись від осудження один одного (Рим. 14:3, 13), збудовувати один одного (Рим. 14:19), бути єдиними (Рим. 15:5), та застерігати один одного (Рим. 15:14). Такі взаємовідносини є важливими для збереження єдності віри, про що й молився Ісус (Ів. 17) і просив Павло (Фил. 2:1-4).

Служіння. Місцева церква також призначена для служіння (див. «Призначення Церкви» для додаткового вивчення). Це євангелізація невіруючих людей в усьому світі (Дії 8:4; 11:19, 20; 16:31; 17:12) та різні види служіння для спілкування самих віруючих у місцевій церкві. Тут йдеться про використання духовних дарів у служінні один одному (Рим. 12:3-8; 1Кор. 12; Еф. 4:8-13), а за цим зразком і служіння іншим (Рим. 12:7), зокрема, подаючи іншим в їх потребах (Рим. 12:8), виявляючи милосердя (Рим. 12:8) та допомагаючи іншим людям (1Кор. 12:28). Служіння також включає в себе застосування церковної дисципліни (вилучення з членства церкви) через розпущеність (1Кор. 5:1-13) та неправдиве вчення (2Сол. 3:14; 2Ів. 10). Важливий принцип щодо застосування церковної дисципліни формулює Послання до галатів 6:1-2. Служіння також повинно включати в себе турботу про тих, хто має потребу в церкві, а особливо про удовиць (Як. 1:27). На стільки важливою є турбота про них, докладно описано у 1Тим. 5:1-8.

Організація. Коли церква сформувалася, були призначені пресвітери та диякони, щоб наглядати за служінням церкви (Дії 14:23; Тит. 1:5; див. «Керівники Церкви» для глибшого вивчення).

Таїнства. Церква практикує таїнства хрещення та Вечері Господньої (Дії 2:41; 1Кор. 11:23-24; див. «Таїнства Церкви» для докладнішого вивчення.)

КЕРІВНИКИ ЦЕРКВИ

Послання до євреїв 13:17 описує керівників церкви, які опікуються духовним добробутом людей. Віруючі люди повинні коритися тим, кому дана влада над ними. У Писанні описано кілька посад керівників.

ПРЕСВІТЕРИ

Призначення. Є два основних визначення посади пресвітера.

(1) Пресвітери. Перекладається як *старший* (грец. *presbuteros*) і означає того, хто є старшим як християнин. Це слово може вживатися в буквальному розумінні до старшого чоловіка (1Тим. 5:1) або старшої жінки (1Тим. 5:2). Воно також може використовуватись у переносному значенні

щодо керівників – членів синадріону (Дії 4:5) або ж керівників церкви (Дії 14:23; 15:2, 4, 6). Слово *presbuteros* підкреслює гідність та вагомість цієї посади. Старші мають владу розподіляти гроші (Дії 11:30); вони мають владу приймати ухвали щодо ортодоксального вчення (Дії 15:2, 4, 6, 22; 16:2); вони приймають звіти про місіонерську працю (Дії 20:17; 21:18); їх належить шанувати (1Тим. 5:17), однак вони не повинні бути диктаторами (1Петр. 5:1-3); вони зобов'язані відвідувати хворих та молитися за них, надаючи поради та підбадьорюючи²⁴ (Як. 5:14).

(2) Єпископ. Друге слово, що має відношення до посади пресвітера, це слово *episkopos* («наглядач», грец. *episkopos*). Воно означає «наглядати над», подібно до того як наглядає пастух. Воно підкреслює працю чи функції пресвітера. Його обов'язком є доглядати та годувати отару, яку Бог довірив йому (пор. Дії 20:28; 1Тим. 3:2; Тит. 1:7). Якщо порівняти Дії 20:17, 28 та Тит. 1:5, 7, то побачимо, що слова *пресвітер* та *єпископ* вживаються як взаємозамінні й означають одну й ту саму посаду. Важлива відмінність полягає в тому, що слово *presbuteros* підкреслює особливу гідність цього положення, тоді як слово *episkopos* ставить наголос на самій праці.

Вимоги. Вимоги до пресвітерів сформульовані в 1Тим. 3:1-7 та Тит. 1:5-9. Старші церкви повинні бути втіленням п'ятнадцятих характерних рис. *Бездоганний:* він є тим, хто «не може піддаватись цензурі»; у його житті не повинно бути чогось, за що його можна було б звинуватити. *Чоловік однієї дружини:* це не означає «одної за один раз» (греки та римляни не знали, що таке полігамія); він не може бути розлученим чи одруженим вдруге.²⁵ *Поміркуваний:* він має бути тверезим у судженнях. *Обачний:* повинен бути наперед обережний, чоловік здорової думки. *Поважаний:* він мусить бути урівноваженим і не різким. *Гостинний:* повинен любити та приймати чужинців. *Здатний навчати:* має бути спроможним розрізняти здорове вчення та навчати цього. *Не пристрашний до вина:* не повинен засиджуватися за столом, п'ючи вино. *Не заводіяка:* не повинен бути забіякою. *Ніжний:* мусить бути поміркуваним. *Не сварливий:* повинен уникати боротьби, суперечок. *Не срібллюбний:* не повинен бути жадібним чи безвідповідальним щодо грошей. *Добре рядити власним домом:* зобов'язаний опікуватися власною сім'єю, щоб вона була віруючою і жила впорядковано. *Не з новонавернених:* не повинен бути новачком. *З добрим свідченням із сторони невірних:* він повинен бути високо шанований серед тієї громади, де проживає.

Обов'язки. В обов'язки пресвітера входить догляд за отарою (Дії 20:28), навчання пастви (1Тим. 3:2), керівництво чи загальний провід (1Тим. 5:17) та оберігати паству від помилок (Тит. 1:9).

Кількість. Щодо кількості, то досить часто згадується про пресвітерів церкви в множині (Дії 14:23; Фил. 1:1; Тит. 1:5).

ДИЯКОНИ

Призначення. Слово *диякон* (грец. *diakonos*) є загальним словом, що означає «служитель» чи «слуга», і часто використовується у Новому Заповіті в неофіційному розумінні (Мт. 20:26; Мр. 9:35).

Посада. Впровадження цієї посади, здається, доцільно пов'язати з першою згадкою про неї у Діях 6:1-6, коли було визначено сім служителів, аби вони опікувалися у церкві матеріальними потребами вдів. Відтоді апостоли могли повністю присвячувати свій час молитві та служінню Словом. Отже функції дияконів визначаються так: вони повинні підкорятися старшим церкви і допомагати їм; тоді як пастори навчають віруючих, диякони опікуються матеріальними потребами громади. Слово «двомовці», напевно, означає, що диякони мали служіння, переходячи від одної домівки до іншої (пор. 1Тим. 3:8).

Вимоги. Вимоги до дияконів наведені у Першому посланні до Тимофія 3:8-13. Дияконів характеризують вісім рис. *Поважні:* повинні бути серйозними, гідними поваги інших людей. *Не двомовці:* не повинні розпалювати конфліктні історії в церкві. *Не багато віддані вину:* зобов'язані бути прикладом щодо поміркованості в їжі та питті. *Не захоплюватися соромним прибутком (соромно закланні):* не бути жадібними до грошей і не використовувати своє становище для збагачення. *Такі, що мають таємницю віри:* виконують на практиці те, що проповідують. *Випробувані:* живуть серед людей так, що визнані гідними. *Чоловік однієї дружини:* не можуть бути розведеними, ні одруженими *вдруге.* *Добре рядять своїми домами:* вони можуть керувати церковними справами, бо добре правлять своїми домашніми справами.

ДИЯКОНИСИ

Посада диякониси є спірним питанням. У Писанні воно зачіпається два рази. Послання до римлян 16:1 згадує про Фіву як про «служебницю» (грец. *diakonon*) Церкви. Слово *diakonon* може бути перекладене як «диякониса». Та питання у тому, як воно використане – офіційно для означення церковної посади, чи, можливо, у неофіційному значенні як своєрідна характеристика християнського ідеалу служіння. І хоч на це запитання важко дати тверду відповідь, слід зазначити, що Павло використав це слово не в офіційному розумінні, як це видно з його неофіційних привітань в кінці листа (пор. 1Кор. 16:15). Використовує він це слово у неофіційний спосіб і в інших уривках (Еф. 3:7; Кол. 1:25; 1Тим. 4:6).

Інший текст – 1Тим. 3:11, де згадані «жінки» (грец. *gunaikas*). Тут питання в тому, кого стосується слово *жінки* – дружин дияконів церкви чи окремих посад дияконис у церкві. У контексті був би неприродньо різкий перехід, якщо б тут малася на увазі диякониса; тоді про дияконів йшлося б лише в віршах 8-10 та 12-13, що виглядає малоімовірно. З іншого боку,

Гомер А. Кент-молодший, опираючись 1Тим. 3:11, наполягає на тому, що тут йдеться про посаду диякониси.²⁶ Перше послання до Тимофія 5:9-16 говорить про служіння жінок у церкві. Однак у цьому уривку не стверджується, що це є служіння диякониси.

КЕРІВНИЦТВО ЦЕРКВИ

Церква, будучи Тілом Христа, є живим організмом. Голова дає вказівки тілові людини; так само і Христос, Голова Церкви, дає директиви Церкві. Тим не менше, є й організаційна структура, яка забезпечує функціонування Церкви. В історичному плані сформувалися три різні типи церковного керівництва.

ТИПИ ЦЕРКОВНОГО КЕРІВНИЦТВА

Єпископальне керівництво. Назва походить від грецького слова *episkopos*, що означає «наглядач» і стосується церков, які керуються владою єпископів. Цей тип керівництва прийнятий у різних деномінаціях, зокрема, у найпростішій формі – у Методистській церкві. У складнішій формі цей тип церковного керівництва притаманний Єпископальній (Англіканській) церкві. Найскладніша структура єпископального управління прийнята в Римо-католицькій церкві, в якій верховна влада покладена на римського єпископа – папу римського.²⁷ Лютеранська церква також дотримується єпископальної форми правління.

У єпископальній формі керівництва церквою влада перебуває у руках єпископа, який наглядає не за однією церквою, а за цілою групою церков. Невід'ємним від посади єпископа є право рукопокладення служителів чи священників. Римо-католики обстоюють думку, що ця влада через апостольську спадкоємність походить від перших апостолів. Вони посягають на таку владу, посилаючись на слова із Євангелії від Матвія 16:18-19. Інші ж, наприклад, Методистська церква, не визнають влади через апостольський спадок.

Така форма управління церквою виникла в другому столітті, та її прихильники шукають для неї підґрунтя у Біблії, посилаючись на позицію, яку займав Яків у церкві в Єрусалимі, а також на позицію та владу Тимофія й Тита.

Пресвітеріанське керівництво. Назва *пресвітеріанське* походить від грецького слова *presbuteros*, яке означає «старший», і свідчить про гідність, зрілість та вік керівників церкви. Пресвітеріанське (іноді його ще називають *федеральним*) означає таке церковне керівництво, коли керують пресвітери церкви, як, наприклад, у Пресвітеріанській та Реформатській

церквах. На відміну від такої форми, коли управляє сама громада, пресвітеріанська форма керівництва наголошує на представницькому керівництві старших, які вибрані або призначені самими людьми. Ця група, яка складається з вибраних старших церкви (зі старшим-вчителем, який головує над ними), керує місцевою церквою. Над цією групою поставлена рада пресвітерів, до якої входять усі рукопокладені служителі або старші-вчителі, а також по одному управляючому старійшині з кожної місцевої громади даної території.²⁸ «Вище ради пресвітерів стоїть синод, а над синодом – генеральна асамблея, яка є найвищою владою. Ці два керівні органи порівну поділені між служителями та прихожанами, або керуючими старшими».²⁹ Пастор несе служіння як один із старших церкви.

Біблійною основою для такого підходу до керівництва церквою є згадки про пресвітерів у церкві, які часто зустрічаються у Новому Заповіті: вони були в Єрусалимі (Дії 11:30; 15:2, 4) та в Ефесі (Дії 20:17); у кожній церкві були призначені старші (Дії 14:23; Тит. 1:5); старші були відповідальні за те, щоб пасти стадо Боже (1Петр. 5:1, 2); були також старші, які управляли (1Тим. 5:17).

Конгрегаційне управління. При такій формі управління влада зосереджується не в окремої особи, яка представляє церкву, а в руках усієї місцевої церковної громади. Управління церквою самою громадою забезпечує дві речі: незалежність та демократію.³⁰ Церква, в якій керівництво здійснює сама громада віруючих, є незалежною у тому розумінні, що ніяка влада ззовні не має ніяких прав на місцеву церкву. До того ж, такі церкви є демократичними в самій своїй основі, позаяк усі члени місцевої церкви ухвалюють рішення щодо життя церкви. Додатковим аргументом на користь такої форми церковного управління є теза про священство усіх віруючих. Саме ця форма управління прийнята у баптистів, вільних євангельських церков, конгрегаціоналістів, деяких лютеран та у ряді незалежних церков.

Нижче наведено біблійні аргументи на користь такої форми церковного управління, яке здійснюють самі члени церкви: зібрання брало участь у виборі дияконів (Дії 6:3-5) та пресвітерів (Дії 14:23)³¹; уся церква послала Варнаву (Дії 11:22) й Тита (2Кор. 8:19) та прийняла Павла й Варнаву (Дії 14:27; 15:4); уся церква брала участь у прийнятті рішення щодо обрізання (Дії 15:25); міри дисциплінарного впливу всією церквою (1Кор. 5:12; 2Кор. 2:6-7; 2Сол. 3:14); усі віруючі були відповідальними за правильне доктринальне вчення через випробовування духів (1Ів. 4:1), яке їм доступне, оскільки вони отримали помазання від Бога (1Ів. 2:20).

ОЦІНКА ФОРМ ЦЕРКОВНОГО УПРАВЛІННЯ

Оцінюючи три розглянуті вище форми церковного управління, слід зазначити, що вважається нібито *єпископальна форма*, заснована на владі апостолів, що насправді не має аналогів у новозаповітній церкві післяапостольського періоду. Ісус дав дванадцятьом вибраним апостолам унікальну владу (Лк. 9:1), на яку не може претендувати ніяка людина

чи група людей; крім того, Біблія не дає ніяких підстав для підтвердження якої-небудь форми апостольської спадкоємності. Та влада, яку Ісус дав Петрові (Мт. 16:18-19), була дана всім апостолам (Мт. 18:18; Ів. 20:23), але не була дана ніякій групі послідовників. Єпископальна форма церковного управління з'являється лише в другому столітті, а раніше її просто не було.

Пресвітеріальна форма управління церквою вагомо підкріплюється неодноразовими згадками у Новому Заповіті про наявність багатьох старших церкви. Однак Новий Заповіт не вказує на організаційну структуру такого роду яка була б усередині самої церкви.

Форма управління самими членами церкви відповідає біблійним основам, позаяк усі члени церковної громади беруть участь у прийнятті рішень. Можна сміливо стверджувати, що обидві форми управління церквою – пресвітеріанська та управління самими членами громади підтверджуються Писанням.

ФОРМИ ЦЕРКОВНОГО УПРАВЛІННЯ

Форма	Прихильники	Влада	Підстава
Єпископальна	Римо-католики Православні Єпископальна ц. Лютерани Методисти	Єпископ	Дії 6:6; 14:23 Гал. 1:19; 2:9
Пресвітеріанська	Пресвітеріани Реформатська ц.	Пресвітери	Дії 20:17 1Тим. 5:17 Тит 1:5
Конгрегаційна	Конгрегаціоналісти Баптисти Менноніти Незалежні Євангелісти	Громада віруючих	Дії 15:12; 22:25 Кол. 1:18 1Петр. 2:9

ТАЇНСТВА ЦЕРКВИ

Протестанти історично визнавали два таїнства – хрещення та Господню Вечерю, тоді як римо-католики – сім церковних таїнств: хрещення, єхаристія (Господня Вечеря), конфірмація, сповідь, миропомазання, священство та шлюб. Є різні погляди й щодо термінології. Католики (й деякі протестанти) надають перевагу слову «*таїнство*», яке походить від латинського «*sacramentum*», що означає «річ, яка відділена як свята». Це ж слово

в народній латині використовувалось також для перекладу грецького слова *mysterion* (Еф. 5:32) і «почало застосовуватися до всього, що таїть у собі містерію чи має таємне знання. Августин називав це «видимою формою невидимої благодаті».³² Пізніше цим таїнствам було дане таке означення: «зовнішній і видимий знак внутрішньої та невидимої благодаті».³³ Саме з цієї причини багато протестантів охочіше почали використовувати слово *постанови*, яке не несе у собі проміжного значення (конотації) про передачу благодаті. Слову «постанова» можна надати такого значення: «зовнішній ритуал, призначений Христом, який повинен звершуватися Його Церквою».³⁴

ГОСПОДНЯ ВЕЧЕРЯ

Ісус постановив Господню Вечерю напередодні Свого розп'яття, заповівши, щоб Його послідовники продовжували брати в ній участь аж до другого Його приходу (Мт. 26:26-29; Мр. 14:22-25; Лк. 22:14-23). Це був новий заповіт або заповіт на противагу старому заповітові, даному Мойсею. Щоб увести його в дію, потрібна була смерть, бо саме смерть приносила прощення гріхів. Павло також виконував цю постанову Христа для церкви в Коринті (1Кор. 11:23-32). Звичайно, питання полягало в тому, яким є значення Вечері Господньої? Щодо цього у християнстві є чотири різних погляди.

Перетворення (транссубстанціація). Римо-католицька церква щодо Вечері Господньої дотримується вірування, яке називається *транссубстанціацією* і означає «заміна речовини». Ця церква навчає, що під час євхаристії (меси) відбувається чудо і елементи хліба та вина насправді перетворюються у буквальноє тіло та кров Ісуса Христа, хоч чуттєві характеристики (їх католики називають «акциденціями» – несуттєвими ознаками) цих складників Вечері Господньої – відчуття на дотик, смак, запах – можуть залишатися такими самими. Віровчення папи римського Пія IV стверджує: «Я визнаю, що під час меси Богові приноситься правдива, належна та заступницька жертва за живих та мертвих; ... це є справді правдиві в субстанції тіло та кров, разом із душею та Божественністю нашого Господа Ісуса Христа; і я визнаю, що відбувається перетворення цієї всієї субстанції хліба в тіло, а всієї субстанції вина в кров».³⁵ У той час, коли священник посвячує хліб та вино, їхня сутність змінюється – із хліба та вина стається тіло та кров разом із душею та Божественністю Христа. Таким чином, згідно з католицьким ученням, причасники фактично споживають справжнє тіло Христа. Католицька церква заявляє, що саме так вчить Євангеліє від Івана 6:32-58.

Джон О'Брайн, будучи римо-католиком, сказав: «Меса із своїми різнобарвними ризами та яскравими церемоніями є драматичним повторенням Голгофської жертви Христа, тільки без крові».³⁶ Сучасні римо-католицькі богослови ставлять це таїнство на один рівень із спасінням, заявляючи: «У такому випадку у Своїй крові та у Своему тілі сам Христос приноситься в жертву. Він являє Себе як дар для отримання спасіння».³⁷

Цей погляд викликає кілька серйозних застережень. (1) З цієї точки зору виходить, що Ісус зробив щось незавершене, оскільки принесення жертви Христа під час Богослужіння з євхаристією продовжується. Однак Він проголосив, що Його праця завершена (Ів. 19:30), про що пише і автор Послання до євреїв (Євр. 10:10-14). (2) Якщо це вчення правдиве, то людське тіло Христа повинно було б бути всюдиприсутнім; однак тілесне тіло Христа перебуває на небесах (Дії 7:56). (3) Заповідаючи Вечерю Господню й кажучи про хліб та чашу, Ісус скористався метафорою («Це є тіло Моє... кров Моя»). Він фізично був присутнім, однак це було щось інше – цей хліб у час Вечері фактично не був Його тілом, і вино в той час не було Його кров'ю. У 6-му розділі Євангелії від Івана Ісус використав сильну метафору («споживайте тіло Моє... пийте кров Мою»), щоб якомога яскравіше зобразити спасаючі відносини з Ним Самим. Тому наполягати, що ці слова Христа слід розуміти буквально, означає порушити основні принципи герменевтики. (4) Євреям було заборонено споживати кров (Лев. 17:10-16), однак саме цього вимагав би від них Ісус, якщо справді відбулася б переміна хліба та вина.

Співприсутність (консубстанціяція). Лютеранську точку зору називають *співприсутністю*. Це означає, що хоч складники – хліб та вино – залишаються самі собою, насправді ж тіло та кров Ісуса є присутніми в них; однак хліб та вино не перетворюються у прямому розумінні в тіло та кров Ісуса Христа, як вчить Римо-католицька церква. Аби наголосити, що в елементах Вечері Господньої присутній Сам Ісус, лютерани використовують такі слова, як «*всередині, разом із, та під цим*», маючи на увазі справжню присутність тіла та крові Ісуса Христа. Мартін Лютер наводив такий приклад: жар пронизує уміщений у вогонь кусок металу, тим не менше цей кусок залишається металом.³⁸

Лютерани відрізняються від римо-католиків також тим, що заперечують поняття постійного жертвоприношення Христа в час євхаристії. Однак Лютер наполягав, «що, беручи участь у цьому таїнстві, людина переживає справжнє благо – прощення гріхів та підтвердження віри. Однак це благо не залежить від семи елементів Господнього Столу, а від того, чи людина приймає Слово Боже вірою».³⁹

Проблема лютеранського підходу до Господньої Вечері полягає в тому, що вони не визнають слова Христа «це є Тіло Моє» образним висловом.

Реформатський погляд. Його також називають *кальвіністським*, тому що його прихильники належать до Реформатської церкви (та інших), які у цьому питанні дотримуються вчення Кальвіна. Прихильники цього погляду заперечують будь-яке розуміння буквальної присутності Ісуса в елементах Вечері Господньої і в цьому подібні до прихильників меморіального погляду. Однак реформаторський підхід насправді наголошує на «присутній духовній праці Христа». Кальвін навчав, що Ісус «є присутній та радує усією Своєю Особою – як тілом, так і кров'ю. Він наголошує містичну духовну спільність віруючих з усією Особою Відкупителя, кров'ю та тілом Христа, хоч і відсутніми та присутніми лише в небесах, – і це передає віруючому життєдайну силу».⁴⁰ Через цю таємничу присутність Христа в елементах

Вечері тим, хто бере у ній участь, передається Божа ласка; більше того, це така сама ласка, яку людина отримує через Слово Боже, і, насправді, вона додає ефективності Слову Божому.⁴¹

Проблема цього погляду полягає в тому, що він не несе в собі чіткого ствердження, що Писання дає підстави для висновку, що ласка Божа дається тим, хто бере участь у Вечері Господній.

Меморіальний погляд. Його також називають *поглядом Цвінглі*, тому що саме швейцарський реформатор Ульріх Цвінглі (1484-1531) чітко протиставив його усім іншим поглядам свого часу. На відміну від Кальвіна, Цвінглі навчав, що в час хліболамання немає справжньої фізичної присутності Христа, – є лише духовна спільність з Христом у тих, хто бере у цьому участь з вірою. Основним для меморіального погляду є розуміння, що хліб та чаша це лише образи; вони тільки нагадують нам про смерть Христа.

Якщо Цвінглі визнавав духовну присутність Христа для тих, хто бере участь з вірою, то анабаптисти заперечували ідею присутності Ісуса при Вечері Господній гостріше, ніж будь-хто інший. Однак меморіальний погляд наголошує на тому, що учасники Столу Господнього демонструють свою віру в смерть Ісуса Христа через ці символічні дії.

ПОГЛЯДИ ЩОДО ВЕЧЕРІ ГОСПОДНЬОЇ

Погляд	Ісус та хліб і вино	Значення
Трансубстанціація (римо-католики)	Хліб і вино в буквальному розумінні перетворюються на тіло та кров Ісуса Христа.	Учасник Вечері вкушає частину Самого Христа, Який під час меси приноситься в жертву для викупу за гріхи.
Співприсутність-консубстанціація (лютерани)	Хліб та вино містять в собі тіло та кров Христа, але не перемінюються в буквальному розумінні. Насправді Христос є присутній «в, з та під» хлібом та вином.	Учасник отримує прощення гріхів та підтвердження своєї віри через прийняття хліба та вина, але це потрібно робити із вірою.
Реформатський (пресвітеріани, реформати)	Христос не є буквально присутній в елементах Вечері, але Христос присутній духовно.	Учасник отримує ласку Божу завдяки тому, що він вкушає хліб і вино.
Меморіальний (баптисти, меноніти)	Христос не є присутній фізично чи духовно.	Учасник згадує смерть Ісуса Христа.

Меморіальний погляд має багато підтверджень у Святому Писанні. Вивчення наведених нижче уривків Писання свідчить про значення Вечері Господньої саме як спогаду про смерть Христа (1Кор. 11:24, 25); вислів,

який постійно повторюється – «на спомин про Мене», чітко показує те, що хліб є символом досконалого Тіла Христа, принесеного як жертва за гріх (1Петр. 2:24, 25), а вино символізує кров Ісуса, пролиту для прощення наших гріхів (Еф. 1:7). Це є проголошенням смерті Христової до того часу, поки Він не прийде знову (1Кор. 11:26): включаючи сюди як те, що ми озирасмося на минулі історичні події на хресті, так і те, що ми очікуємо Його приходу в майбутньому (Мт. 26:29). Це тісне духовне спілкування віруючих один із одним (1Кор. 10:17): вони усі споживають символічні елементи Вечері Господньої, зосереджуючи увагу на спільній вірі в Христа Ісуса.

ХРЕЩЕННЯ

Значення. Хрещення Нового Заповіту бере свій початок від заповіді Христа – робити людей учнями і хрестити їх (Мт. 28:19). При цій настанові був заведений особливий порядок: перший крок полягав у тому, щоб зробити людей учнями, а після цього ці учні повинні бути охрещені. Це є зразком, якого дотримувалися апостоли в книзі Дії Апостолів. Петро навчав, що ті, хто його слухає, спочатку повинні покаятися, а потім прийняти хрещення (Дії 2:38). Лише ті, які чули Благу Вістку, зрозуміли її та відгукнулися на неї вірою і через покаяння, могли хреститися. І справді, ті люди, які прийняли Слово Боже, хрестилися (Дії 2:41). Ті, які відгукнулися на проповідь Пилипа, спочатку увірували, а потім були охрещені (Дії 8:12); так само було з етіопським вельможею (Дії 8:38), Павлом (Дії 9:18), поганями з Кесарії (Дії 10:48), Лідією (Дії 16:14-15), в'язничним сторожем у Филипах (Дії 16:32-33) і Крипом (Дії 18:8). Усі ці місця свідчать про те, що хрещення наставало за увіруванням; перед постановою про хрещення йшли покаяння та віра.

Хрещення означає злиття. У Новому Заповіті в хрещення входить злиття із Христом у Його смерті та воскресінні. Хреститися в ім'я Ісуса Христа (Дії 2:38) означає об'єднання із Ісусом через цю заповідь. І хоч у Посланні до римлян 6:4-5 говориться про хрещення Духом, а не водою, тим не менше цей уривок Писання ілюструє значення водного хрещення. Тут йдеться про прилюдне проголошення того, що віруюча людина об'єдналася з Христом через віру в Його смерть та воскресіння.

*Погляди щодо хрещення.*⁴² (1) Засіб спасаючої ласки (переродження при хрещенні). Згідно з цим поглядом хрещення «є засобом, за допомогою якого Бог подає спасаючу благодать; і результатом цього є відпущення гріхів. Або через пробудження, або через зміцнення віри, хрещення має вплив на переродження».⁴³ Згідно з римо-католицьким поглядом віра не є обов'язковою; достатньо самої церемонії, якщо вона звершена належним чином, тоді як, з точки зору лютеранів, віра є необхідною передумовою. Немовлят потрібно хрестити, і вони можуть мати несвідому віру або віру своїх батьків.

(2) Знак та запечатання заповіту. Цього погляду дотримуються реформатські та пресвітеріанські церкви. Таїнство хрещення та Господньої

Вечері є «знаком та запечатанням того внутрішнього та невидимого, за допомогою чого Бог діє в нас силою Святого Духа... Так само, як у Старому Заповіті, хрещення дає нам певність щодо Божих обітниць... Сам акт хрещення є як засобом утвердження заповіту, так і ознакою спасіння».⁴⁴

(3) Символ нашого спасіння. Погляд, якого дотримуються баптисти та інші християни, полягає в тому, що хрещення є лише зовнішнім знаком внутрішньої зміни. Воно є прилюдним свідченням про віру в Ісуса. «Воно не спричиняє ніякі духовні зміни в людині, яка приймає хрещення... Хрещення не передає ніякого прямого духовного блага чи благословення».⁴⁵ Більше того, хрещення повинно надаватись лише віруючим людям. Звідси випливає, що цей погляд є єдиним, який наголошує, що лише віруючі люди повинні хреститися. Два попередні погляди стверджують, що так само, як дорослі, які навернулися до Бога, повинні чи можуть бути охрещені й діти (немовлята).

Способи хрещення. Є різні способи проведення хрещення. Частково ця проблема полягає у тому, що слово *хрещення* насправді не є перекладеним словом, – в англійську мову воно було введено через транслітерацію грецького слова *baptisma* (дієслово *baptizo*). Сьогодні є три способи звершувати хрещення: окроплення, поливання та занурення. Аргументи на захист кожного з них наведено нижче.⁴⁶

(1) Поливання або обливання. Історично поливання виглядало так, що той, хто звершував хрещення, тричі поливав водою голову того, хто хрестився. Кожне поливання означало одну Особу Трійці. Однак залишається спірним питанням, чи є поливання найкращим прикладом праці Святого Духа, Який дається віруючому (Дії 2:17-19). Такі слова, як «і увійшли до води» (Дії 8:38) та «коли виходив із води», як вважається, можуть стосуватися як обливання, так і занурення. *Дідахе*, записане на початку другого століття, говорить: «А щодо хрещення, то хрести отак. Сказавши спочатку все це, хрести в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа в живій (проточній) воді. Та якщо її немає, то хрести в іншій воді; якщо не можеш хрестити в холодній, то роби це в теплій. Та якщо в тебе немає ніякої води, тоді полий воду на голову тричі – в ім'я Отця, Сина та Святого Духа».⁴⁷ З цього випливає, що рання церква, хрестячи через занурення, не забороняла й обливання. Та, як виявляється, два цих способи звершення хрещення почали існувати не раніше другого століття.

Щодо інших доказів на користь хрещення через обливання, то ними є живописні зображення кандидатів, які стоять у воді, а поряд стоїть служитель, поливаючи воду на голову того, кого хрестять. Врешті-решт, для хрещення у домі Корнилія (Дії 10:48) та в'язничного сторожа у Филипах (Дії 16:33) найімовірніше був використаний спосіб обливання, а не занурення.

(2) Скрапування або кроплення. У перші століття після народження Христа кроплення використовувалося у особливих випадках для хворих людей, або для тих, хто був занадто хворим, щоб прийняти прилюдне хрещення через занурення чи обливання. Кроплення при звершенні хрещення

було прийняте як загальний метод хрещення лише в тринадцятому столітті. На захист хрещення через кроплення часто наводяться наступні так звані аргументи. У Старому Заповіті, коли левіти окроплювалися водою, то вони очищалися (4М. 8:5-7; 19:8-13). Послання до євреїв 9:10 звертається до цих ритуалів очищення, називаючи їх хрещенням (перекладено як «обмивання»). У третьому столітті Кіпріан проголошував, що важливо не те, скільки використовувалося води, чи який застосовувався метод хрещення, – не це очищало людину від гріха; набагато важливіше було те, щоб віра людини була щирою, – і в такому випадку кроплення так само годилося для хрещення, як і інші способи.

(3) Занурення. У загальному визнано, що перша церква занурювала людей, які приймали хрещення. При лексичному вивченні слова *baptizo* бачимо, що воно означає «зануритись». ⁴⁸ Оепке зазначає, що «*baptizo*» означає «занурити», і показує, яким чином це слово використовувалось: «затопити корабель», «потонути (в болоті)», «втопитися» та «загинути». ⁴⁹ Це основне значення узгоджується з наголосом, який робить Писання: Ісус був охрещений Іваном «у річці Йордан», і Він вийшов «з води» (Мр. 1:9-10; пор. Дії 8:38). З іншого боку, у грецькій мові є слова, які означають *обливати* та *окроплювати*, але не використовуються у значенні хрещення.

Багато ставків у Єрусалимі використовувалося для занурення, у тому числі, і великих груп людей; легко припустити, що так само було і з трьома тисячами народу в день П'ятдесятниці (Дії 2:41). Також нам відомо, що прозеліти в юдаїзмі занурювали себе самі. Виглядає так, що занурення було саме тим способом, який використовувався у першій церкві. Воно є найкращою ілюстрацією смерті та воскресіння разом із Ісусом Христом, про що свідчить 6-й розділ Послання до римлян.

Хрещення немовлят. Таке хрещення, яке є практикою Римо-католицької, Англіканської, Пресвітеріанської, Методистської та Лютеранської церков, захищається ними з кількох причин. Вони відносять хрещення немовлят до заповітного богослов'я. Як у Ізраїлі маленькі діти були обрізані і внаслідок цього ставали членами общини віруючих євреїв, так і хрещення немовлят, будучи аналогом обрізання, вводить немовлят у християнське суспільство. Це хрещення вони обґрунтовують євангельською згадкою про спасіння усього дому (пор. Дії 16:15, 31, 33-34; 18:8). Дехто вважає, що слова «коли охрестилась вона та її дім» (Дії 16:15), означають, що також були охрещені і немовлята. ⁵⁰

ПРИЗНАЧЕННЯ ЦЕРКВИ

Можна сформулювати дві основні цілі, які стоять перед церквою: зібрана для того, щоб служити для віруючих, і розкидана для того, щоб послужити світові.⁵¹ Важливо розрізняти ці дві цілі. З одного боку, церква збирається в одне тіло віруючих людей, і там віруючі служать один одному; з іншого боку, церква повинна служити Євангелієм для невіруючих у світі. Отже, церква служить як віруючим, так і невіруючим людям. Ці дві основні сфери включають у себе ряд функцій (див. також «Функції місцевої церкви».)

ЗІБРАНІ: СЛУЖІННЯ ОДИН ОДНОМУ

Мета церкви, зібраної в одне, полягає в тому, щоб досягти духовної зрілості (Еф. 4:13). Аби досягти цього, церква як одне ціле має багато видів діяльності.

Вчення. Слово *вчення* (грец. *didache*) є синонімом слова «доктрина». Воно є важливим фактором настановлення і сформувало живу частину новозаповітної церкви. Члени першої церкви постійно навчалися від апостолів (Дії 2:42). Вони проголошували вчення про воскресіння Ісуса (Дії 4:2); вони навчали постійно, використовуючи будь-яку можливість для цього (Дії 5:21, 25), так що все місто Єрусалим було переповнене вченням про Христа та Його викуплення (Дії 5:28). Серцевиною їхньої проповіді було те, що Ісус насправді був Месією (Дії 5:42; 17:3). Навчання новонавернених віруючих привело до їх духовної зрілості (Дії 11:26; 15:35).

Ціль проповідей апостола Павла полягала в тому, щоб зробити віруючих зрілими в Христі (Кол. 1:28); а отже, навчання повинно було бути тією практикою, яка передавалася б наступним поколінням (2Тим. 2:2). Неспроможність здійснити це або неспроможність відгукнутися на навчання приводила до стану духовного дитинства (Євр. 5:12). Просте вивчення за допомогою Симфонії покаже нам, якого значення надає вченню Новий Заповіт.

Спілкування. Крім вчення, у церкві часів Нового Заповіту використовувалися й інші духовні дари при служінні для Тіла Христового. Ці відносини всередині Тіла Христового можна побачити у словах «один одного» (пор. Рим. 12:5, 10, 16; 13:8; 14:13, 19; 15:5, 7, 14). Ними також підкреслюється важливість спілкування у самій церкві як в одному цілому. Церква разом мала спільність у стражданнях (Дії 4:23; 5:41), єдності (Дії 2:46; 4:31; Фил. 2:1-4), служінні (Дії 4:31), молитві (Дії 2:14, 42; 4:31; 12:5, 12; 13:3; 16:25), Вечері Господній (Дії 2:14) та навколо їжі (Дії 2:46). Це спілкування також вимагало допомоги вдовам, сиротам та тим, хто мав потребу в своїй же сім'ї (1Тим. 5:8; Як. 1:27).

Поклоніння. Поклоніння Богові є невід'ємною частиною церкви як одного цілого. Багато того, про що вже йшлося, є відображенням поклоніння (напр. Вечеря Господня). З самого початку молитва була важливим аспектом поклоніння у зібранні церкви. Коли друзі-віруючі мали якусь потребу, церква молилася (Дії 12:5, 12). Читання Писання також займало центральне місце в зібранні церкви (Дії 4:24-26; 1Тим. 4:13; 2Тим. 3:15-17). Безсумнівно, це було наслідуюванням того, як поклоніння Богу здійснювалося у синагогах, де особливий наголос робився на читанні та виясненні Святого Писання.⁵³ Спів як щирий вияв поклоніння також був важливою часткою богопоклоніння першої церкви (Дії 16:25; 1Кор. 14:26; Еф. 5:19; Кол. 3:16).

РОЗСІЯНІ: СЛУЖІННЯ ДЛЯ СВІТУ

Новозаповітна церква намагалася винести свій євангелізм не лише за межі своєї будівлі – вона несла його у світ. Основоположну заповідь євангелізації світу знаходимо в Євангелії від Матвія 28:18-20. Завдання церкви у світі – це зробити людей учнями (тими, хто вчиться), охрестити їх і привести їх у спільноту віруючих людей. Служіння євангелізму повинно було здійснюватись не лише групою вибраних людей, а й простими віруючими (Дії 8:4). Основною новиною, яку проголошувала рання церква, був сам Ісус Христос (Дії 8:5, 12, 35; 9:20; 11:20); більше того, вона понесла проповідь за межі Юдеї, долаючи культурні бар'єри, які до того були дуже стійкими (Дії 10:34-43; 11:20; 14:1). Наслідком цього було те, що багато людей стали віруючими (Дії 2:41; 4:4; 5:14; 6:1; 8:12; 10:48; 11:24; 13:48; 14:1, 21).

Щодо питання про природу Євангелії, то дискусії були тривалими. Однак Новий Заповіт мало говорить про соціальні обов'язки у світі. Послання до галатів 6:10 наголошує на тому, щоб допомагати своїм по вірі; але віруючі також повинні «чинити добро усім». Аналіз слів Павла, які записані в книзі Дії Апостолів, показує, що наголос робиться на необхідності вірити в те, що Ісус є Христос (Дії 16:31). Таким чином, Павло окреслює основну суть Євангелії у Першому посланні до коринтян 15:1-4 – це означає вірити в смерть та воскресіння Ісуса Христа.

ЕСХАТОЛОГІЯ: ДОКТРИНА ОСТАННІХ ПОДІЙ

Порівняно недавні студії останніх подій розділяють віруючих ось уже упродовж багатьох років. Різні системи тлумачення (преміленіалізм, постміленіалізм та аміленіалізм) справили певний вплив не тільки на есхатологію, а й на інші сфери богослов'я. Однак у поглядах на останні події представників різних християнських учень є й чимало спільного. Християни погоджуються у розумінні смерті, у тому, що віруюча людина одразу ж після смерті переходить у Господню присутність, щодо надії на другий прихід Ісуса, воскресіння, суду та вічного стану перебування людини після смерті. Нижче ми розглядаємо як ті сфери, щодо яких існує згода, так і ті, де є певні розбіжності.

СПІЛЬНІ ФАКТОРИ В ЕСХАТОЛОГІЇ

СМЕРТЬ

Смерть є реальністю для всіх із роду людського (Євр. 9:27). Коли Біблія говорить про смерть, то вона має на увазі фізичну смерть тіла, а не смерть душі. Тіло може померти, та душа – основа життя людини – продовжує існувати (Мт. 10:28; Лк. 12:4-5). У деяких випадках, описуючи смерть, Біблія використовує грецьке слово *psuche* (душа-життя) (Ів. 12:25; 13:37-38), але навіть такі місця Писання говорять про смерть тіла, а не про смерть нематеріальної природи людини. Таким чином, смерті можна дати таке визначення: це закінчення фізичного життя через відділення душі від тіла (пор. Як. 2:26).¹

Оскільки тіло людини було створене з пороку земного, при смерті воно повертається до землі (1М. 3:19). Фізична смерть є результатом гріха. Через гріхопадіння Адама в Едемі смерть поширилась на весь людський рід; ніхто не звільнений від неї (Рим. 5:12). Смерть є «плата за гріх» (Рим. 6:23; 1Кор. 15:56).

Однак смерть не слід розуміти як знищення. Життя після фізичної смерті продовжується далі – як для віруючих, так і для невіруючих. Євангеліє від Луки 16:19-31 чітко показує, що і Лазар, і багач продовжували існувати після смерті. Лазар, який був бідарем, перейшов до вічного блаженства, описаного як «лоно Авраамове» (Лк. 16:22), а багач перебував у вічних муках у пеклі (Лк. 16:23). Для віруючої людини смерть означає «бути відсутнім від тіла та бути разом із Господом» (2Кор. 5:8). Павло бажав смерті, щоб «бути з Христом» (Фил. 1:23).

НЕБО

Усі ортодоксальні християнські богослови погоджуються щодо існування двох місць у вічності для всіх ангелів та людей: небо та пекло.

Слово *небо* у Старому Заповіті (євр. *shamayim*) означає «високе, величне»,² тоді як у Новому Заповіті грецьке слово *ouranos* просто означає «небо» і, напевно, походить від кореня зі значенням «покривати» чи «охоплювати».³ Простіше кажучи, це слово означає «те, що є над нами».⁴

Слово *небо* у Біблії застосовується у трьох варіантах.⁵

Атмосферне небо. Слово *небо* може використовуватись, щоб описати тропосферу – оболонку, яка оточує Землю до висоти приблизно 9,6 км від земної поверхні. Саме з атмосферних небес Земля отримує росу (5М. 3. 33:13), мороз (Йов. 38:29), дощ та сніг (Іс. 55:10), вітер (Йов. 26:13) та грози (1Сам. 2:10). У атмосферному небі пропливають хмари (Пс. 147:8), і пташки літають у ньому (1М. 1:20). І оскільки все, що необхідне для життя на Землі – роса, дощ, сніг та вітер – приходять із «неба», то це нагадує нам, що все є даром Божої милості⁶ (пор. Мт. 5:45).

Астрономічне небо. Слово *небо* також використовується для того, щоб змалювати астрономічний простір, той, у якому є Сонце, Місяць, зорі та планети. Бог створив Всесвіт (1М. 1:1; Пс. 33:6), помістивши ці світила на небі (1М. 1:14).

Місце перебування Бога. Це, напевно, те, про що апостол Павло говорить як про «третє небо» (2Кор. 12:2). Іван (Об. 4:1) був узятий до Божого неба. Це небо є особливим місцем, де перебуває Господь, про що й сказано на початку молитви, яку Ісус дав як зразок («Отче наш, що на небесах» – Мт. 6:9). Саме на цьому небі Бог сидить на Своему престолі (Пс. 2:4; Іс. 66:1); із неба Бог посилає суд (1М. 19:24; Єг. 10:11), але Божі благословення також приходять із небес (2М. 16:4). З небес Господь дивиться на Свій народ (5М. 26:15), з небес Він чує його молитви (Пс. 20:6) і сходить Він із неба (Пс. 144:5). У небесах також утверджуються Божі суверенні плани (Пс. 118:89).

Біблія говорить про небесних мешканців. У Старому Заповіті віруючі в Бога з нетерпінням очікували майбутнього царства Месії. Для євреїв існувало лише два віки – теперішній вік та «майбутній вік», який означав панування Месії на землі. Пророки часто говорили про Месію та Його майбутнє панування (пор. Іс. 9:6-7; 11:1-16; 25:1 – 27:13). І хоч у Старому Заповіті мало сказано

про саме небо, старозаповітні святі після смерті йшли до неба. Поширена фраза Старого Заповіту – «і він прилучився до своєї рідні» наводить на думку про безсмертя.⁷ Віруючі Старого Заповіту не чекали до часу вознесіння Ісуса Христа, щоб увійти в присутність Бога. У Євангелії від Матвія 17:1-8 бачимо, як Мойсей та Ілля перебувають у Божій присутності в час преображення Христа. У наш теперішній вік церкви віруючі після смерті одразу ж потрапляють у Божу присутність на небо (Лк. 23:43; 2Кор. 5:8; Фил. 1:23; 1Сол. 4:14).

Новий Єрусалим. Важливе місце при обговоренні теми неба посідає *Новий Єрусалим*, описаний в Об'явленні святого Івана Богослова 21-22. Хоч дехто вважає, що цей уривок Писання має відношення до Тисячолітнього Царства, його слід розглядати як вічний стан, про що свідчить хронологія Книги, зокрема, 20-й розділ.

В Об. 21 кінцеве вічне місце проживання для віруючих описане як «нове небо і нова земля» (21:1). Попереднє небо та земля знищені вогнем (2Петр. 3:10), тому що вони були місцем панування ангелів та людей, які повстали проти Бога. Визволені віруючі усіх віків житимуть у Новому Єрусалимі. І хоч Новий Єрусалим є тим місцем, яке Ісус пішов приготувати (Ів. 14:2), він також є вічним небом.

Важливою характеристикою неба є можливість близького, особистого спілкування віруючих з Богом (Об. 20:3-4).⁸ Земного болю і суму на небесах не буде і всяка сльоза буде стерта.

Краса Нового Єрусалиму. Його велич (Об. 21:9-11). Небеса, завдяки присутності Бога, відображають Його величну славу. Слава Нового Єрусалиму (Об. 21:11) означає особливу славу Бога, яка освітлює небесне місто. Вона «має відношення до величного сьйва, яке походить від присутності та слави Бога».⁹

Стіни та ворота Нового Єрусалиму (Об. 21:12-13). Великий мур, який оточує місто, свідчить про безпеку перебування у ньому.

Каміння у підвалинах Нового Єрусалиму (Об. 21:14). Це каміння разом з іменами апостолів, які є підвалиною Церкви, вказує на те, що Церква також буде в Новому Єрусалимі.

Розміри Нового Єрусалиму (Об. 21:15-18). Його довжина, ширина та висота по 2 414 км; воно, можливо, має форму конуса або піраміди, а на верху Нового Єрусалиму – Божий престол.

Прикраси Нового Єрусалиму (Об. 21:19-21). Він прикрашений перлинами, дорогоцінним камінням, що відображає Славу Божу.

Доступність Нового Єрусалиму (Об. 21:22). Там немає посередницького служіння священників, тому що кожен мешканець має безпосередній доступ до Бога.

Світло Нового Єрусалиму (Об. 21:23). Місто освітлюється Божою Славою, і йому не потрібні небесні світила.

Призначення Нового Єрусалиму (Об. 21:24-26). Кінцева мета вічного перебування віруючих полягає в тому, щоб приносити славу Господу, Який викупив їх.

ПЕКЛО

У грецькій та єврейській мовах є кілька особливих слів, які використовуються для того, щоб описати вічне покарання.

Шеол. У Старому Заповіті слово *шеол* зустрічається 65 разів і перекладається такими словами, як «могила», «пекло», «безодня» та «шеол». Аналіз показує, що використовувалося це слово по-різному. Воно може означати могилу (Йов. 17:13; Пс. 16:10; Іс. 38:10). Слово *шеол* може говорити про місце мертвих, куди після смерті переходять усі люди, – як праведники, так і злі (1М. 37:35; 42:38; 44:29, 31; 4М. 16:33; Йов. 14:13; Пс. 55:15; Пр. 9:18). Віруючі будуть звільнені від шеолу (Пс. 16:9-11; 17:15; 49:15). Злі люди після смерті йдуть у шеол (Йов. 21:13; 24:19; Пс. 9:17; 31:17; 49:14; 55:15).

Здається, у Старому Заповіті увага переважно зосереджується на тому місці, куди потрапляють тіла людей, а не на тому, де перебувають їхні душі. Щоб підкреслити цю думку, у старозаповітних книгах широко використовуються й інші слова. Слово *могила* (євр. *qeber*), яке використовується сімдесят один раз для опису місця погребання, слова *безодня* (євр. *bor*) та *підземне місце* (євр. *erets tahtit*) – усі вони означають місце, куди потрапляє тіло людини після її смерті.¹⁰ Таким чином, Старий Заповіт «дає нам картину типової палестинської могили – темної, де повно пилуки, із купою кісток, і де «цей бідний шепелявий заїка тихо лежить у могилі». Душі різних людей не переходять до одного й того самого місця. Однак усі йдуть у могилу. А щодо перебування душ людських у перехідному стані, то Старий Заповіт говорить про це мало».¹¹

Гадес. Слово *гадес*, яке використовується у Новому Заповіті, щоб описати життя після смерті, є повним еквівалентом єврейського слова *шеол*. У Септуагінті – грецькому перекладі Старого Заповіту – *шеол* майже завжди перекладається як *гадес*. Слід зазначити, спочатку іменник «гадес» був власною назвою, іменем бога, володаря нижнього світу, який панував над мертвими.¹²

У проміжку між Старим та Новим Заповітами розвивалася теорія двох місць (напевно, під впливом перського зороастризму¹³), за якою шеол та гадес мали в собі дві частини – місце блаженства для праведників і місце мук для злих людей. Праведні очікували воскресіння Ісуса Христа, Який пізніше перевів їх із гадесу в присутність Божу. Цей аргумент засновувався на словах з Послання до ефесян 4:9-10 та Першого послання Петра 3:19. Однак доволі проблематично, що в цих уривках Писання йдеться саме про це.¹⁴ Більше того, поява Мойсея та Іллі в час преображення Ісуса наводить на думку, що вони вже до того перебували в присутності Божій (Мт. 17:3), а не в якомусь проміжковому місці.

Слово *гадес*, напевно, використовується у двох різних значеннях. Воно описує *або місце*, коли йдеться про покарання, або просто *стан* смерті, в який переходять усі люди після закінчення земного життя.¹⁵ Щодо десяти уривків¹⁶, де це слово зустрічається у Новому Заповіті, то три рази воно означає місце покарання (Мт. 11:23; Лк. 10:15; 16:23), а сім разів – стан

смерті, у який переходять як віруючі, так і невіруючі (Мт. 16:18; Дії 2:27, 31; Об. 1:18; 6:8; 20:13, 14).

Геена. Це слово, яке зустрічається у Новому Заповіті дванадцять разів, означає вічне покарання й походить від грецьких слів «*ge himmon*», назви долини Гінном, яка простягається з південної та східної сторони Єрусалиму. Поклоніння Молоху, під час якого приносились у жертву і спалювались на вогні біля ідола немовлята, також відбувалося у цій долині (2Цар. 16:3; 17:7; 21:6). Єремія проголосив, що долина Гінном буде місцем Божого суду (Єр. 7:32; 19:6). Ця долина також була тим місцем, де спалювались тіла злочинців та трупи тварин. І в результаті цього геена стала синонімом вічного покарання, або пекельного вогню. Це опис покарання, пов'язаного з кінцевим судом; не знищення, а покарання, яке триватиме вічно (Мт. 23:15, 33; 25:41, 46).

Тартар (*tartarus*). Це слово зустрічається лише в другому посланні Петра 2:4. Тартар є місцем, описаним у «класичній міфології, яке означає підземну безодню, в якій каралися непокірні боги та інші істоти, такі як Титан. Однак це слово було перенесене в елліністичний юдаїзм і використане в книзі Еноха (Енох. 20:2), де йдеться про впалих ангелів».¹⁷

Безодня. Це слово (грец. *abussos*) означає «бездонна» й перекладається як «безодня» та «впадина (яма)» – це в'язниця для демонів (Лк. 8:31; Об. 9:1, 2, 11). Сатана є царем над демонами в безодні (Об. 9:11), і він випустить демонів на землю в час Великої Скорботи (Об. 9:1). При другому приході Ісуса диявол буде зв'язаний та вкинений до безодні на тисячу років (Об. 20:1-3).

Інші назви. Інші назви, такі як «вогнь невгасимий» (Мт. 3:12; Мр. 9:43, 48), «вогненна піч» (Мт. 13:42, 50), «зовнішня темрява» (Мт. 8:12; 22:13; 25:30), «вогнь вічний» (Мт. 25:41), «озеро, що горить вогнем і сіркою» (Об. 21:8) та «озеро вогняне» (Об. 19:20; 20:10, 14, 15) використовуються, щоб описати вічну кару. Невіруючі будуть вкинені в озеро вогняне після суду перед Великим Білим Престолом (Об. 20:11-15), і там вони вічно перебуватимуть у муках.

ПОВЕРНЕННЯ ХРИСТА

Хоч у подробицях є деякі розбіжності, повернення Христа є тією доктриною, якої в загальному дотримуються євангельські християни. Це визначна доктрина Нового Заповіту, яка згадується у ньому понад три сотні разів. Тут є цілі розділи, присвячені другому приходу Христа (Мт. 13, 24, 25; Мр. 13; Лк. 21) і майже цілі книги (1 і 2 Сол.; Об.).¹⁸

Ісус навчав, що Його прихід буде буквальною, фізичною подією; Він повернеться у такий самий спосіб, як тоді, коли на очах учнів, відходив із землі (Дії 1:11). Ісус також навчав, що Його прихід буде заспокоєнням для Його послідовників, бо Він повернеться, щоб узяти їх і щоб вони були разом із Ним назавжди в домі Свого Батька (Ів. 14:1-3). Однак час приходу Ісуса невідомий, і тому люди завжди повинні бути готовими до цієї події (Мт. 24:36, 42; 25:1-13). Під час відсутності Ісуса Його народ повинен бути

вірним у служінні (Мт. 24:45-51), щоб отримати Його похвалу та нагороду після Христового повернення (Мт. 25:14-30).

Повернення Ісуса повинно бути радісним очікуванням для віруючих людей, тому що Він візьме їх в небеса, до їхньої справжньої Батьківщини, перетворивши їх смертні тіла на безсмертні, на такі, яким є Його Тіло (Фил. 3:20-21; 1Ів. 3:2). Ця надія є утіхою, і не тільки для тих віруючих, хто живе тепер, а й для тих, хто вже відійшов, бо вони воскреснуть із мертвих, приймаючи нові, нетлінні тіла (1Сол. 4:13-18). Тому віруючі люди повинні очікувати приходу Христа як надзвичайно радісної події (Тит. 2:13) і як вершини свого спасіння (Євр. 9:27). Новий Заповіт завершується словами апостола Івана: «Амінь! Прийди, Господи Ісусе!» (Об. 22:20). Але він також наголошує на тому, що це вчення має і теперішню дію. Оскільки віруючі побачать Того, Хто є абсолютно чистий, вони самі повинні очищатися (1Ів. 3:3). Більше того, у зв'язку з тим, що кінець віку цього означатиме знищення нашої Землі та утвердження нової землі та нового неба, Петро наголошує: «якими мусите бути в святому житті та побожності ви» (2Петр. 3:11).

ВОСКРЕСІННЯ МЕРТВИХ

Другий прихід Ісуса має важливе приховане значення для віруючих, бо він несе надію на воскресіння тіла.¹⁹ Про надію на воскресіння вчить як Старий, так і Новий Заповіт, і це є основою християнської віри. Давид говорив про пробудження у Божій присутності (Пс. 17:15). Сини Корееві висловлюють надію, що Бог визволить їх від сили смерті та прийме до Своєї присутності (Пс. 48:16). Асаф мав віру в те, що Бог проведе його через усе життя і коли воно закінчиться, прийме його на небеса (Пс. 73:24-25). Ісаїа подає чітке твердження про надію воскресіння: «Померлі твої оживуть, воскресне й моє мертве тіло. Тому пробудіться й співайте, ви – мешканці пороку, бо роса Твоя – це роса зцілень, і земля викине мертвих» (Іс. 26:19). Даниїл також зрозуміло описує майбутнє воскресіння, коли всі люди воскреснуть із земної пилуки, одні – для вічного життя, а інші – для суду та вічного засудження (Дан. 12:1-2).

Новий Заповіт дає глибше розуміння воскресіння. У Своїх диспутах з садукееями Ісус докоряв їм за те, що вони заперечували воскресіння. Вони не розуміли ні Писання (того, що Старий Заповіт вчить про воскресіння), ні Божої сили (того, що Бог здатний воскресити з мертвих) (Мт. 22:29; пор. Мр. 12:24-27; Лк. 20:34-38). У Євангелії від Івана 5:28-29 Ісус вимовив слова, що нагадували слова з книги Даниїла 12:2, коли пояснював, що мертві почують голос Христа та вийдуть назовні, одні – для воскресіння на життя, а інші – для воскресіння на суд (Ів. 5:28-29). Ісус також обіцяв вічне життя тим, хто вірить у Нього; вони повинні мати певність, що Христос воскресить їх із мертвих (Ів. 6:39-40, 44, 54). Воскрешаючи Лазаря, Ісус промовив: «Я – Воскресіння й Життя; хто вірить у Мене, якщо і помре, – буде жити, і кожен, хто вірить у Мене, ніколи не помре» (Ів. 11:25-26).

У своїй докладній аргументації щодо воскресіння у Першому посланні до коринтян 15 Павло пише, що воскресіння є основоположним фактором для християнської віри. Якщо воскресіння не є правдою, то в такому випадку й Христос не воскрес, і віра наша нічого не варта, а проблема гріха залишається нерозв'язаною (1Кор. 15:17). Воскресіння також пояснюється у взаємозв'язку із другим приходом Христа (1Сол. 4:16).

Доктрина воскресіння була серцевиною проповідування у Новому Заповіті (Дії 2:31; 4:2, 33; 17:18, 32; 23:6, 8; 24:15, 21; 26:23). Павло нагадував Тимофієві, щоб той пам'ятав про воскресіння Христа (2Тим. 2:8) та наставляв його спростовувати неправильне вчення про воскресіння (2Тим. 2:18). Новий Заповіт досягає свого апогею у проголошенні воскресіння праведників, яке описане як «перше воскресіння» (Об. 20:4-5).

СУДИ

Від самого початку християни визнавали, що цей вік закінчиться судом у час другого приходу Христа. Оскільки Бог святий, Він мусить судити все, що не є святе, бо інакше Він перестав би бути святим. Суд є необхідним виявом Божого характеру.²⁰ Однак Божий суд буде справедливим та таким, що відповідає правді (Рим. 2:2).

Дехто думає, що єдиним судом, який узагалі може бути, є теперішній суд. Це правда, що Бог уже судив у наш теперішній вік. У певний час у минулому Бог осудив Люцифера та впалих ангелів (2Петр. 2:4; Юд. 6). Бог осудив людей через потоп у дні Ноя (1М. 6-7); Він засудив людей під час будівництва вавилонської вежі (1М. 11:1-9); Він зіслав Свій суд на Північне Царство Ізраїлю, віддавши його населенців у асирійський полон (2Цар. 17:1-6); Бог осудив Південне Царство Юди, допустивши його захоплення Вавилоном (2Цар. 25:1-12); Він послав Свій суд на Церкву через смерть Ананія й Сапфіри (Дії 5:1-11). Павло наголошує, що суд відбувається у теперішньому віці, коли пише: «Гнів Божий проявляється з небес на всяку безбожність» (Рим. 1:18). Однак це ще не є останнім судом. У Писанні підкреслюється, що у майбутньому буде суд, пов'язаний із другим приходом Христа.

Будучи Сином Божим, Ісус має владу звершувати суд (Ів. 5:27-29). Він проголосив майбутній суд, який відбудеться у час Його другого приходу, коли, за Його словами, усі люди приймуть суд згідно зі своїми ділами (Мт. 16:27). Христос також заявив, що знання, яке люди мали або не мали, матиме вплив на їхнє осудження. Ті, які знали більше, будуть і суворіше суджені (Мт. 11:24).

Усі люди, без винятку, помруть та прийдуть на суд Божий (Євр. 9:27). Апостол Іван описав останній день, коли перед Великим Білим Престолом будуть відкриті книги, і невіруючі люди будуть суджені (Об. 20:11-15). Записи про життя невіруючих виявлять їхню вину перед Богом і те, що вони не заслуговують на вічне життя. Усі, хто помер невіруючим,

незалежно від того, де вони перебуватимуть – всередині землі, чи всередині моря – у цей день приймуть суд у присутності Бога. Долею невірних буде вогняне озеро (Об. 20:15).

Віруючі також будуть суджені, тому що Павло говорить: «Усі ми станемо на суд Божий» (Рим. 14:10; пор. 2Кор. 5:10). Там віруючим буде дано за їхні діла, як за добрі, так і за недостойні. На цьому суді буде відображене життя віруючих (1Кор. 3:12-15). Дехто не отримає ніякої нагороди; їхні діла згорять, тому що їх спонукання були неправильними (1Кор. 3:14-15; 4:5). Інші, проживши життя гідно, отримають нагороду (1Кор. 3:12-13). Притча про таланти (Мт. 25:14-30) та притча про гроші (Лк. 19:11-27) навчають про важливість вірного служіння у зв'язку з кінцевим судом.

Вічний пекельний вогонь був приготований для диявола та його ангелів (Мт. 25:41). Наприкінці цього віку Бог також судитиме диявола та його демонів, коли разом із звіриною та неправдивим пророком диявол буде вкинений в озеро вогняне (Об. 20:10).

ВІЧНИЙ СТАН

Євангельські віруючі стоять на тому, що душі всіх людей житимуть по-віки в нових воскреслих тілах – і в небесах, і так само в пеклі.

Невірні перебуватимуть у вічному стані мук. Слова «плач та скрегіт зубів» (Мт. 8:12; 13:42, 50; 22:13; 24:51; 25:30; Лк. 13:28) наводять на думку як про страждання, так і про відчай,²¹ що означає постійне існування страждань. У Євангелії від Матвія 25:46 слова «покарання» та «життя» визначаються одним і тим самим словом – «вічний», а звідси випливає, що якщо життя є вічним, то в такому випадку і покарання є вічним. У цьому вірші заперечується повне знищення; покарання триватиме вічно й безперервно. Розповідь про Лазаря та багача в Євангелії від Луки 16:19-31 також наголошує на тому, що покарання триватиме вічно. Слова «і терплячи муки» підкреслюють, що багач постійно перебував у муках (Лк. 16:23).²² Одне зі слів, що означає пекло, є слово «геєна», яке має відношення до долини Гіммон, яка простягається на південь від Єрусалиму. Тіла злочинців та покинутих людей викидали у долину Гіммон, де вони постійно горіли,²³ від чого й пішло значення слова «геєна» як місця вічного страждання в пеклі (див. «Пекло» вище в цьому розділі).

При кінці віку диявол, звірина та неправдивий пророк будуть вкинені в озеро вогняне, де «вони будуть мучені день та ніч по-віки віків» (Об. 20:10).

Хоч про це сказано небагато, та виявляється, що в пеклі будуть різні міри покарання. У загальному визнано згідно з Євангелією від Луки 12:47-48, що той раб, який не знав волю свого пана і не виконував її, мало буде битий, однак той раб, котрий знав волю свого пана, але не виконував її, прийме сувору кару. Дехто також використовує слова з Об. 20:12 для того, щоб визначити міри покарання, але цей уривок, напевно, більше наголошує на тому, що діла невірних будуть недосконалими і засудять їх.

Нарешті, пекло можна розглядати як «(а) повну відсутність Божої любові; (б) безкінечний неспокій у житті як результат повного панування гріха; (в) абсолютні болі та страждання тіла й душі; (г) таке суб'єктивне покарання як докори сумління, мука, відчай, плач та скрегіт зубів – Мт. 8:12; 13:50; Мр. 9:43-44, 47-48; Лк. 16:23, 28; Об. 14:10; 21:8».²⁴

Віруючі будуть насолоджуватись вічним спілкуванням із Христом та Його присутністю (Ів. 14:2). Вічне місце проживання в домі Отця взяте з життя єврейської сім'ї. Коли одружувався син у сім'ї, він добудовував свій дім до дому батька, і таким чином син із своєю дружиною поселявся в домівці батька.²⁵ Віруючі будуть насолоджуватися таким самим сімейним спілкуванням із Отцем Небесним у Його небесній домівці.

Небеса також зображені як бенкетна сцена (Мт. 8:11), де наголошується спілкування, відпочинок, радість та щастя в присутності Ісуса.

Для віруючих вічним місцем проживання буде нове небо та нова земля (Іс. 65:17). Апостол Іван описує нове небо та нову землю дуже детально (Об. 21:1 – 22:5). Багато богословів вважають, що нове небо і земля придуть після знищення вогнем нашої сучасної Землі і неба, після того як диявол та люди повстануть проти Бога (2Петр. 3:10). Це не означає повне знищення першого неба та Землі – це той перехід, коли земля і небо будуть освячені.²⁶

У Посланні до євреїв 12:22-24 описані мешканці Нового Єрусалиму: ангели, новозаповітні віруючі (вони названі «Церквою первороджених»), Бог, віруючі Старого Заповіту («духи удосконалених праведників») та Ісус. Новий Єрусалим зображений як святе місто, що сходить з неба; переважно вважається, що воно буде над Землею. Це справжнє місто з точно визначеними розмірами (Об. 21:16). Його освітлюватиме сяйво Божої Слави (Об. 21:9-11). У ньому буде безпечно (Об. 21:12-13); за розмірами воно матиме 2414 км у довжину, ширину та у висоту, а увінчуватиме його Божий престол (21:15-18). Підвалини міста будуть прикрашені різноманітним дорогоцінним камінням (21:19-21).

Та найвищим блаженством Нового Єрусалиму буде те, що Бог постійно спілкуватиметься з людиною.²⁷ Там не потрібно буде священників; віруючі матимуть прямий доступ до Бога (21:22). Смутку та всього іншого, що приносить горе, у Новому Єрусалимі більше не буде (21:4, 5). Там у центрі всього перебуватиме Ісус Христос, а віруючі служитимуть Йому та всю вічність насолоджуватимуться спілкуванням із Ним (22:3-5).

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ЕСХАТОЛОГІЇ

Слово *millenium* («тисячоліття») походить від латинського слова *mille*, що означає «тисяча» і пов'язане з Об. 20:4: «І вони ожили, і царювали з Христом тисячу років». Чи повинні ми розуміти цю фразу буквально чи, може, вона має символічне значення? Відповідь частково визначає, якого вчення дотримується людина щодо доктрини останніх подій.

АМІЛЕНІАЛІЗМ

Вступ. У нашому обговоренні аміленіальна есхатологія пов'язана з реформатською есхатологією, оскільки це загальноприйнятий консервативний погляд на основі аміленіалізму. Хоч різні ліберальні богослови, надаючи перевагу більш радикальним формам богослов'я й дотримуються тієї чи іншої форми аміленіалізму, у своїй більшості вони не переймаються самою есхатологією.

Префікс *a-* у слові «аміленіалізм» надає йому заперечувальної форми; отже, *аміленіалізм* означає, що в майбутньому не буде ніякого тисячолітнього царства в буквальному розумінні. Аміленіалісти не заперечують буквально повернення Христа, але вони відкидають буквально царювання Христа на Землі упродовж 1 000 років. Згідно з їхнім віруванням, Царство Боже вже присутнє в епоху Церкви, і після кінця цього віку вічність увійде в силу без усяких втручань, без Тисячолітнього Царства.²⁸ З цієї причини дехто з послідовників теорії аміленіалізму пропонує поняття *реалізований міленіалізм*, аби показати, що вони повністю не заперечують Тисячолітнє Царство, а вірять, що воно повністю виповнюється у теперішньому віці.²⁹

Згідно з теорією аміленіалізму Об. 20:4-6 говорить про «теперішнє панування разом із Христом на небі душ тих віруючих, які відійшли у вічність», тоді як Царство Боже «зараз присутнє в цьому світі, оскільки Переможець Ісус панує над Своїм народом Словом та Духом, хоч віруючі також з нетерпінням очікують майбутнього, славного та досконалого царства на землі в прийдешньому житті».³⁰

Дехто з аміленіалістів трактує Об'явлення з точки зору *прогресивного паралелізму*, оскільки ця книга складається із семи частин, які можна розглядати паралельно в описі Церкви та світу від часу першого приходу Христа до Його другого приходу: у розділах 1-3 йдеться про події першого століття, але вони стосуються й нашого часу; у розділах 4-7 описано, як Церква переживає переслідування та труднощі; у розділах 8-11 показано помсту за Церкву, захист Церкви та її перемогу; у розділах 12-14 описано народження Христа та протистояння диявола; розділи 15-16 описують прояви Божого гніву на непокаянний люд; розділи 17-19 зображають останнє падіння сил світу та безбожжя; розділи 20-22 описують кінцеву долю ворогів Ісуса й кінцевий тріумф Христа та Церкви.³¹

Другий прихід Ісуса. Аміленіалісти розуміють другий прихід Христа як *одинарну подію*; на відміну від них диспенсационалісти вважають, що другий прихід Ісуса має дві фази. Аміленіалісти навчають, що перед другим приходом повинні відбутися певні події; звідси випливає, що повернення Христа не можна назвати «несподіваним» (тобто, що Ісус може прийти в будь-який момент).³² Події, що матимуть місце перед другим приходом Христа, будуть такими: (1) Заклик до поганських народів (Мт. 24:14; Мр. 13:10; Рим. 11:25), коли буде проводитись євангелізація народів. Деякі з цих людей повірять, і саме вони становитимуть «повне число поган». (2) Навернення Ізраїлю. «Увесь Ізраїль», згідно з Посланням

до римлян 11:26, не означає Ізраїль як націю, а радше вибрану кількість ізраїльтян. (3) Велике відступництво та Велика Скорбота (Мт. 24:9-12, 21-24; Мр. 13:9-22; Лк. 21:22-24). Ці події мали часткове сповнилося при зруйнуванні Єрусалиму, але також виповнюватимуться у майбутньому. (4) Виявлення антихриста. У часи Павла існували певні прояви антихриста, так само як і під час папства в Римі, та сама особа антихриста в своїй повноті з'явиться як певна есхатологічна постать тільки тоді. (5) Ознаки та чуда. Будуть війни, неправдиві пророки, вражаючі чуда, здійснені дияволом, та різні ознаки на небі.

Христос повернеться в «день останній» – наприкінці світу; однак ніхто не знає часу Його другого приходу. Спосіб Його приходу буде особистий, фізичний, видимий (Дії 1:11); він жодним чином не зрівнюється з приходом Духа Святого в день П'ятдесятниці. На відміну від преміленіалістів, які вчать, що другий прихід Христа буде для того, щоб встановити Його Царство на Землі, аміленіалісти вважають, що метою другого приходу Христа є те, щоб «ввести в дію майбутній вік – вічний стан речей».³³ Це завершиться воскресінням мертвих та кінцевим судом.

Воскресіння мертвих. Послідовники аміленіалізму дотримуються погляду, що Біблія говорить про *тілесне* воскресіння в кінці віку (1Кор. 15:35-49). Тіло воскреслого віруючого «буде в прямому розумінні ідентичним з теперішнім тілом».³⁴

Щодо часу воскресіння, то воскресіння віруючих, як і невіруючих, відбудеться у той самий момент.³⁵ Це мають на увазі такі тексти Писання, як Дан. 12:2; Ів. 5:28, 29; Дії 24:15; Об. 20:13-15. У Дан. 12:2 йдеться про праведників та злих людей; так само це і в Євангелії від Івана 5:28-29. Слово «година» в Ів. 5:28 не могло бути використане для того, щоб позначити різницю в тисячу років між двома воскресіннями. У книзі Дії Апостолів 24:15 Павло послуговується одним словом «воскресіння», щоб описати воскресіння праведників та загиблих. Об. 20:11-15 повинно стосуватися усіх мертвих, а не просто невіруючих, тому що слова «смерть та гадес віддали мертвих, що в них» повинні стосуватися усіх людей.

Воскресіння віруючих і невіруючих відбудеться при другому приході Христа (1Кор. 15:23; Фил. 3:20-21; 1Сол. 4:16); воно також називається «останній день» або «Господній день». І настане він в кінці цього віку та перед приходом вічності.

Останній суд. Кінцевий суд, за аміленіалістами, відбудеться в кінці віку й асоціюється із другим приходом Христа, із воскресінням усіх людей та з введенням в силу вічності. Це буде загальний суд «з метою судити всіх живих та призначити кожній особі її долю у вічності».³⁶ Можна виділити три різних цілі останнього суду:³⁷ (1) «щоб виявити Божу суверенність та Його славу у відкритті кінцевого призначення кожної людини»; (2) «щоб виявити ступінь нагороди або міру покарання, яку отримає кожна людина»; (3) «щоб виповнити Божий суд щодо кожної людини. Тоді Бог кожному призначить те місце, де людина проведитиме вічність».

Слід звернути увагу на подробиці цього суду. Оскільки це воскресіння буде загальним воскресінням, то час суду припадає на кінець цього віку (2Петр. 3:7). Суддею буде Сам Христос. Позаяк Він є Тим, через Кого люди отримали спасіння, то логічно, що невіруючі в Христа зустрінуться з Ним як із Суддею (Ів. 5:22; Дії 17:31; 2Тим. 4:8). Однак під час суду Христові допомагатимуть ангели (Мт. 13:41-43) та святі (Мт. 19:28; 1Кор. 6:2-3).³⁸ Підсудними будуть ангели (1Кор. 6:2-3) та усі люди (Мт. 25:32; Рим. 2:5-6; 2Кор. 5:10³⁹) – як віруючі, так і невіруючі.

Предметом суду будуть «діла, слова та думки» людини.⁴⁰ Суд над ділами людини є очевидним із слів Євангелії від Матвія 25:35-40; за кожне пусте слово людина відповідатиме перед Богом на суді (Мт. 12:36); усі думки будуть викриті (1Кор. 4:5). Навіть гріхи віруючих будуть відкритими для усіх, та вони будуть прощеними гріхами, покритими кров'ю Ісуса.⁴¹

Стандартом цього суду буде Боже відкриття. Ті, що отримали це відкриття у Старому Заповіті, будуть суджені відповідно до нього; ті, які отримали відкриття новозаповітної правди, будуть суджені згідно з нею (Мт. 11:20-22); а ті, що не отримали ні старозаповітного, ні новозаповітного відкриття істини, будуть суджені згідно з тим світлом, яке вони бачили.⁴² Наслідком цього будуть різні рівні страждання для неспасених людей (Лк. 12:47-48). Однак віруючі будуть виправдані на основі їхніх взаємовідносин з Ісусом Христом (Ів. 3:18, 36; 5:24), але нагороду за свою вірність отримають різну (Лк. 19:12-19; 1Кор. 3:10-15).

Вічний стан. Аміленіалісти вчать, що і віруючі, і невіруючі продовжуватимуть своє існування у вічності при свідомості. Невіруючі перебуватимуть у пеклі, яке іноді називається геєною, усвідомлюючи це (пор. Мт. 25:30, 46; Лк. 16:19-31). Оскільки для характеристики майбутнього існування і віруючих, і невіруючих використовується те саме слово («вічно», Мт. 25:46), це означає, що страждання невіруючих будуть *вічними*, так само як віруючі вічно насолоджуватимуться перебуванням на небесах.

Кінець цього віку станеться через «відновлення» світу (Мт. 19:28), при якому відбудеться «відновлення теперішнього творення».⁴³ Це буде те місце, яке Біблія називає небесами, – місце вічного перебування віруючих із Триєдиним Богом. Небеса – це не плід розуму, а справжнє реальне місце (Ів. 14:1), де віруючі насолоджуватимуться повнотою життя. «Вони бачитимуть Бога в Ісусі Христі віч-у-віч, у Ньому вони знайдуть повне задоволення, тішитимуться у Ньому та прославлятимуть Його».⁴⁴ Оскільки віруючі матимуть нові тіла після воскресіння, вони зможуть розпізнавати один одного та спілкуватися.

ПОСТМІЛЕНІАЛІЗМ

Вступ. Постміленіалізм набув популярності в дев'ятнадцятому столітті, а в кінці дев'ятнадцятого – на початку двадцятого століть цього погляду дотримувалася більшість богословів, і серед них – Чарльз Годж,

Вільям Дж. Т. Шедд, Б. Б. Ворфілд, А. А. Годж, А. Г. Стронг та інші. Варто відмітити, що сприятливим ґрунтом для нього був оптимізм, породжений прогресом у науці, культурі та стандартах життя взагалі, характерного для періоду перед Першою та Другою світовими війнами. На фоні фізичних і моральних руїн, які вони залишили по собі, постміленіалізм значно втратив свою популярність.

Визначення для постміленіалізму можна дати таке: «Це є той погляд щодо останніх подій, який говорить, що Царство Боже тепер поширюється на Землі через проповідання Євангелії та завдяки праці Святого Духа в серцях людей для їхнього спасіння, і що в кінцевому результаті увесь світ стане християнським, і що другий прихід Христа повинен відбутися наприкінці довгого періоду панування правди та миру, що загалом і називають «Тисячолітнім царством».⁴⁵

Слово *постміленіалізм* означає, що Христос повернеться після Тисячолітнього Царства. Теперішній вік розвиватиметься морально та духовно аж до тих пір, поки не закінчиться Тисячолітнім Царством, і саме тоді – при його завершенні – Ісус повернеться на Землю.

*Тисячолітнє царство.*⁴⁶ Постміленіалізм живиться оптимістичним сприйняттям цього віку, уявляючи собі золотий вік прогресу в епоху Церкви, що матиме вплив на кожен сферу життя: економічну, соціальну, культурну та політичну. Постміленіалізм бачить церкву в її тріумфі, яка поширює Євангелію аж до країв Землі, і з таким результатом, що «зло в усіх своїх проявах у кінцевому результаті буде зменшене до таких незначних розмірів, що християнські принципи будуть правилом, а не винятком, і Христос вдруге прийде в справді християнський світ».⁴⁷

(1) Природа Тисячолітнього Царства. Вік царства буде дуже подібним на наш теперішній вік у багатьох відношеннях: там будуть одружуватися й народжувати дітей; хоч гріх і буде присутній, але в дуже незначній мірі через поширення Євангелія; християнські принципи та стандарти поведінки будуть скоріше нормою, ніж винятком. Теперішній вік поступово поступиться Тисячолітньому Царству в результаті поширення Євангелія, але життя продовжуватиметься у його теперішній формі. Ісус повернеться при кінці Тисячоліття.

(2) Поширення Євангелія. Є деякі уривки Писання, які, здається, наголошують на тому, що в майбутньому повинна повернутися величезна кількість людей. У книзі пророка Захарії 9:10 йдеться про Царство Христа як про таке, що простягається «від моря до моря», а 4М.14:21 наголошує, що «вся Земля буде сповнена славою Господа». У Іс. 49:6 сказано, що Ісус є «світло народам». Пс. 2:8; 47:2-8; 72:7-11; 86:9; 110:1, напевно, утверджують одну і ту саму істину.

Оскільки Ісус помер за увесь світ, закінченням світу мусить бути те, що більшість людей у кінцевому результаті буде спасенна (та це не обґрунтовує доктрину універсалізму).

Причиною того, чому світ має стати християнським, є поширення Євангелія. Об. 19:11-21 показує повернення Ісуса Христа на Землю, яка

виявила покору Великому Дорученню Ісуса та виповнила це доручення (Мт. 28:18-20); Євангеліє вже було проповідане до краю Землі й Христос через Своїх слуг отримав перемогу в цьому світі. Об. 19:11-21 «є картиною цілого періоду між першим та другим приходом Христа, яка написана з небесної точки зору. Це той проміжок часу, коли перемога Сина Божого поширюється над Землею, і повнота цієї перемоги підкреслюється тим, що про неї розповідається в кінці книги».⁴⁸

(3) Прогрес у світі. На думку постміленіалістів, світ уже тривалий час матеріально та духовно прогресує, а це означає, що він стає кращим. Якщо в часи Римської імперії рабів було більше, ніж вільних людей, то сьогодні рабство фактично ліквідоване, так само як і інші форми пригноблення, особливо відносно жінок та дітей. Від часу закінчення Другої світової війни США віддали понад 160 мільярдів доларів на допомогу іншим країнам,⁴⁹ яка не включала в себе інші види благодійності, зокрема допомогу місцевим церквам. На відміну від тих часів, що були перед Реформацією, сьогодні Біблію можна отримати на більшості мов Землі, і результатом цього є те, що вже 98% народів світу мають Біблію, перекладену їхньою рідною мовою. Християнські радіоканали та телебачення досягають Благою Вісткою незліченну кількість сімей; біблійні інститути, коледжі та семінарії сьогодні навчають більше студентів, ніж будь-коли раніше. І результатом цього є те, що тепер у світі є близько двох мільярдів номінальних християн.

Великий прогрес можна спостерігати також у розвитку транспорту з появою автомобілів та літаків. Можна відмітити успіхи в освіті та наукові досягнення, включаючи догляд за здоров'ям. І все це є наслідком поширення Євангелія і, в кінцевому результаті, – його тріумфом та величним початком Тисячолітнього Царства. Однак це царство не повинно розумітися як буквальный проміжок часу в 1000 років, а скоріше символічно. І воно насправді може тривати довше, ніж 1000 років.

Другий прихід Христа. На відміну від преміленіалізму, який вважає, що Ісус прийде вдруге *перед* Тисячолітнім Царством, постміленіалізм стверджує, що Христос повернеться *після* Тисячоліття. Знову ж таки, на відміну від преміленіалізму та аміленіалізму, які стверджують, що Христос повинен удруге прийти в той світ, що стає чимраз грішнішим, постміленіалізм навчає, що Ісус повернеться у той світ, який постійно стає кращим. Сучасні місії та велике відродження в результаті праці Джорджа Вайтфілда та Джонатана Едварда є провісниками другого приходу Христа.⁵⁰ Такі уривки Писання, як Дан. 2:44-45, Мт. 13:31, 32; 24:14 та Кол. 1:23, свідчать про поширення Євангелія перед приходом Христа.

Другий прихід Ісуса буде буквальним та видимим (Дії 1:11; 1Сол. 4:16; Об. 1:7). Однак час Його приходу нам невідомий.

Воскресіння мертвих. Постміленіалісти в загальному погоджуються з аміленіалістами щодо воскресіння. Відбудеться загальне воскресіння віруючих разом з невіруючими (Дан. 12:2; Мт. 25:31, 32; Ів. 5:28, 29;

Дії 24:15; Об. 20:12-13), яке матиме місце у зв'язку з другим приходом Христа (1Кор. 15:23, 24; 1Сол. 4:16).⁵¹

Останній суд. Постміленіалісти також у загальному погоджуються з аміленіалістами щодо останнього суду. При другому приході Христа відбудеться загальне воскресіння та загальний суд усіх народів (Мт. 13:37-43; 25:32), а також суд ангелів (2Петр. 2:4). Це буде суд тих діл, які люди чинили, живучи в тілі, і вони будуть судимі згідно з тим, що вони знали (Лк. 12:47-48). Ті, які чули Євангеліє, будуть суджені відповідно до того, як вони віднеслися до Ісуса.⁵²

Вічний стан. Суд Христа, як вважають постміленіалісти, закінчиться тим, що кожна людина отримає своє призначення для вічності: праведники – на вічне життя, а грішні – на вічні муки. І це кінцеве призначення як віруючих, так і невіруючих буде незмінне та безконечне. Для віруючих це буде «повнота та довершеність святого життя, у тісному спілкуванні з Богом та з духами святих».⁵³ Однак там будуть різні ступені нагороди, які відповідатимуть вірності, виявленій Богові. (Лк. 19:17, 19; 1Кор. 3:14, 15).

Віруючі перебуватимуть вічно на небесах, які ототожнюються із світом в оновленій формі.⁵⁴ Грішники перебуватимуть безконечно у вічному покаранні (Мт. 25:31-33, 41, 46).⁵⁵

«ІСТОРИЧНИЙ» ПРЕМІЛЕНІАЛІЗМ

Вступ. Слово «преміленіалізм» означає, що Ісус прийде вдруге перед Тисячолітнім Царством, аби утвердити Своє земне панування на тисячу років. Однак є дві різні форми преміленіалізму: одна відома під назвою «історичний» преміленіалізм (або нондиспенсаційний преміленіалізм), а другу називають диспенсаційним преміленіалізмом. Видатними захисниками історичного преміленіалізму були Джордж Е. Ледд та Дж. Бартон Пейне.

Герменевтична система історичного преміленіалізму відрізняє його від диспенсаційного преміленіалізму. В історичному преміленіалізмі не робиться різниці між Ізраїлем та Церквою і не вимагається ніякого послідовного літературного методу тлумачення.⁵⁶ Ледд вважає, що Іс. 53 не є пророцтвом про Месію, як це є у Новому Заповіті, і тому «буквальна герменевтика тут не діє».⁵⁷ Більше того, «Новий Заповіт застосовує пророцтва Старого Заповіту щодо новозаповітної Церкви, і таким чином ототожнює Церкву з духовним Ізраїлем».⁵⁸ Прикладом цього є Послання до римлян 9:25-26, де наводяться слова з Книги пророка Осії 1:9, 10; 2:23. У Старому Заповіті це стосується Ізраїлю, а ось у Новому Заповіті це стосується Церкви. Інші приклади такої «духовної герменевтики» є у Рим. 2:28-29; 4:11, 16 та Гал. 3:7, 29. Використання нового заповіту з Книги пророка Єремії 31:33-34 до Церкви в Посланні до євреїв 8 є прикладом майбутнього. Ледд завершує твердженням, що «Павло розглядає церкви як духовний Ізраїль».⁵⁹

Наведений вище метод тлумачення та висновки на його основі є подібними до теорії аміленіалізму, як вважає Ледд.⁶⁰ Однак, відмінність між

історичним преміленіалізмом та аміленіалізмом полягає у визнанні буквального майбутнього для народу Ізраїлю, яке історичний преміленіалізм визнає, а аміленіалізм заперечує. У Рим. 11:26 написано: «...і так увесь Ізраїль спасеться», що, безумовно, стосується Ізраїлю. Ці слова підтверджують, що народ Ізраїлю має майбутнє. Однак подробиці щодо майбутнього Ізраїлю залишаються неясними. Нам навіть не зрозуміло, чи майбутнє навернення Ізраїлю має якесь відношення до Тисячолітнього Царства.⁶¹

Велика Скорбота. Оскільки взяття Церкви перед Великою Скорботою пов'язане з чітким розрізненням між Божою програмою для Ізраїлю та Його програмою для Церкви, і позаяк історичний преміленіалізм не визнає такого розрізнення, то він навчає, що Церква повинна пройти Велику Скорботу. Джордж Ледд наполягає, що в це вірила перша Церква.⁶² Далі він відстоює думку, що грецькі слова, які стосуються приходу Христа (*parousia*, *apokalypse* та *epiphany*), не роблять різниці між двома різними приходами, як цього навчають прихильники теорії підхоплення Церкви перед Скорботою.⁶³ Після вивчення ключового місця, де використовуються ці слова, Ледд дійшов висновку, що у Новому Заповіті чітко не сказано про підхоплення Церкви перед Великою Скорботою. Він стверджує: «Ніде Слово Боже не підтверджує того, що підхоплення Церкви та воскресіння віруючих відбудеться перед Великою Скорботою».⁶⁴

Аргументи на доказ того, що Церква залишатиметься на Землі під час Великої Скорботи, можна підсумувати ось так: (1) Посттрибуляціонізм є історичним поглядом, якого дотримувалася рання Церква; претрибуляціонізм виник недавно.⁶⁵ (2) Хоч Церква залишається на Землі під час Великої Скорботи, вона переживе страждання та труднощі, але не гнів Божий; він приготований для невіруючих. (3) Немає ніякого окремого воскресіння святих часів Церкви та віруючих Старого Заповіту; усі воскреснуть в один час – безпосередньо перед початком Христового Царства.⁶⁶ (4) Надією авторів Нового Заповіту було не таємниче підхоплення Церкви, а другий прихід Христа. Усі твердження, що стосуються Христового приходу, мають відношення до Того, Хто фактично прийде, а не до таємного приходу за Церквою перед Великою Скорботою та видимого повернення після Великої Скорботи для того, щоб панувати.⁶⁷ (5) До Церкви належать спасенні усіх віків, і оскільки Писання вказує, що віруючі будуть на Землі під час Великої Скорботи (нап. Об. 7:14), то це означає, що Церква не буде підхоплена до її початку.

Другий прихід. Історичний преміленіалізм вважає, що згідно з Об. 19:6-10, у час другого приходу Христа відбудеться весільна гостина Агнца – «єднання Христа зі Своєю Нареченою, Церквою».⁶⁸

Саме це далі описується мовою метафор (Мт. 25:1-13; 2Кор. 11:2). Христос перемагає Своїх ворогів при Своему тріумфальному поверненні, вкидаючи звірину та неправдивого пророка в озеро вогняне (Об. 19:20). Диявол також є скований у безодні на тисячу років (Об. 20:2-3), а в кінці цього тисячоліття він буде вкинений в озеро вогняне (Об. 20:10).

«Перше воскресіння» описує тілесне воскресіння святих усіх віків (Об. 20:4-5); не буде ніяких окремих воскресінь святих періоду Церкви та старозаповітних віруючих. Віруючі, які відійшли у вічність упродовж усіх віків, воскреснуть при приході Христа; неспасенні, що померли, будуть воскресенні в кінці Тисячолітнього Царства.

Тисячолітнє царство. Панування Христа не почнеться після якоїсь події у майбутньому – воно здійснюється вже тепер із небес.⁶⁹ У теперішній час Христос сидить по правиці Бога, пануючи як Цар-Месія. «Новий Заповіт не говорить, що панування Христа обмежується лише для Ізраїлю у Тисячолітньому Царстві; це є духовне панування у небесах, яке вже розпочалося».⁷⁰ Фил. 2:5-10 стверджує, що Христос сидить на престолі і править вже тепер (пор. 1Кор. 15:24; 1Тим. 6:15). У Діях 2:34-35 (де цитується Пс. 110:2) сказано, що престол Давида був перенесений із Єрусалиму на небо.⁷¹ Таким чином, правління Христа припадає не лише на майбутнє Тисячолітнє Царство, але так само і на теперішній час.

Згідно з 1Кор. 15:23-24, тріумф Христового Царства можна побачити у трьох етапах:⁷² (1) воскресіння Христа є першим етапом, після якого настає невизначений інтервал часу; (2) *parousia* Христа та воскресіння віруючих, після якого йде невизначений проміжок часу – це другий етап; (3) «кінець» – коли Христос завершить підкорення Своїх ворогів – це є кінцевий етап.

Таким чином, Царство Месії Христа виявляється і в історії, а не лише в Тисячолітньому Царстві;⁷³ фактично «Христос розпочав Своє панування як Месія воскресінням та вознесенням; однак Його теперішнє панування є невидимим... порядок майбутнього віку включатиме в себе нове небо та нову землю і буде настільки відрізнятися від сучасного порядку, що ми можемо говорити про нього як про такий, що є *поза історією*».⁷⁴

ДИСПЕНСАЦІЙНИЙ ПРЕМІЛЕНІАЛІЗМ

Вступ. Диспенсаційний преміленіалізм⁷⁵ може бути означений двома основними рисами: (1) розрізнення між Божими планами щодо Ізраїлю та щодо Церкви; (2) дотримання послідовного дослівного тлумачення Святого Писання. Послідовники диспенсаційного преміленіалізму вірять у те, що Церква буде взята (1Сол. 4:13-18) перед періодом Великої Скорботи; Бог судитиме невіруючі поганські народи та неслухняних з Ізраїлю у час Великої Скорботи (Об. 6-19). В кінці періоду Великої Скорботи Ісус повернеться до Церкви і заснує на землі Тисячолітнє Царство. Після Його тисячолітнього панування диявол ще раз буде звільнений, а відтак він та його послідовники будуть вкинені в озеро вогняне (Об. 20:7-10). І після цього настане вічність.

Церква від самого початку вірила в преміленіалізм. *Дідахе* (прибл. 100 р. після Р.Х.), Климент Римський (96 або 97 р. після Р.Х.), *Пастир Єрма* (140-150 р. після Р.Х.), Ігнатій Антіохійський (50-115? рр. після

Р.Х.), Папій (80-163 рр. після Р.Х.), Юстин Мученик (народився прибіл. 100 р. після Р.Х.), Іриней (помер 200 р. після Р.Х.), Тертуліан (150-225 рр. після Р.Х.) та інші джерела свідчать, що рання Церква вірила в повернення Ісуса з метою особистого заснування Свого Царства на Землі.⁷⁶

Тлумачення. Є два основні способи означити диспенсаційний преміленіалізм. (1) Точна герменевтика. Точна герменевтика стосується «нормальної» інтерпретації – розуміння слів та висловів у їх нормальний, звичний спосіб.⁷⁷ Оскільки пророцтва про перший прихід Христа виповнилися буквально, логічно припустити, що пророцтва щодо Його другого приходу також повинні тлумачитись буквально. Більше того, якщо пророцтво вважати лише духовним, а не буквальним, то втрачається уся об'єктивність. Послідовники диспенсаційного преміленіалізму наголошують на логічності і послідовності тлумачення Писання, пояснюючи пророцтва буквально. І цим самим критикують консервативних аміленіалістів та постміленіалістів за те, що ті змінили свої методи герменевтики, пояснюючи буквально все Писання, за винятком пророцтв.

(2) Відмінність між Ізраїлем та Церквою. Слово *Ізраїль* завжди має відношення до фізичних нащадків Якова; і ніде воно не стосується Церкви.⁷⁸ Хоч прихильники нондиспенсаціоналізму часто говорять про Церкву як про «новий Ізраїль», для цього немає ніяких біблійних підстав. Багато місць у Писанні свідчать про те, що Ізраїль і далі розглядається як окрема одиниця, навіть після народження Церкви (Рим. 9:6; 1Кор. 10:32). Ізраїлеві було дано безумовні обітниці (заповіти) в Старому Заповіті, які повинні збутися для Ізраїлю у Тисячолітньому Царстві. Церква, з іншої сторони, також є окремою одиницею Нового Заповіту, яка була народжена в день П'ятдесятниці (1Кор. 12:13), і, оскільки її не було в Старому Заповіті, то про неї не було і пророцтв (Еф. 3:9). Вона почала своє існування в день П'ятдесятниці (Дії 2) й існуватиме до моменту підхоплення Церкви (1Сол. 4:13-18). Ось тут і лежить причина віри в те, що Церква буде взята перед Великою Скорботою: метою періоду Великої Скорботи є суд над поганськими народами та покарання непокірних з Ізраїлю (Єр. 30:7); для Церкви немає причини, щоб залишатися на Велику Скорботу, і місця для неї там також нема.

Заповіти. Хоча Об'явлення 20:4-6 стверджує диспенсаційний преміленіалізм, цей уривок не є основою цього вчення; основи диспенсаційного преміленіалізму закладені ще в заповідях Старого Заповіту. Ці заповіти були буквальними, безумовними та вічними. До цих заповітів не додавалося ніяких умов, і як такі, вони, безумовно, обіцяли Ізраїлю майбутню землю, панування Месії та духовні благословення. (1) Авраамів заповіт. Він описаний у книзі Буття (1М.12:1-3), і в ньому було обіцяно *землю* (в. 1; пор. 13:14-17; далі він розвинений у Палестинському заповіті); *численне насліддя*, що включатиме весь народ і матиме в собі династію та престол (в. 2; пор. 13:16; 17:2-6; далі розвинений у Давидовім заповіті); *визволення* (в. 3; пор. 22:18; далі розвивається у Новому Заповіті).

(2) Палестинський заповіт (5М. 30:1-10). Цей заповіт гарантує Ізраїлеві постійне право на обіцяну землю. Він не висуває ніяких умов, як це можна побачити зі слів «Бог вчинить», і ніяких зобов'язань. Цей заповіт обіцяє, що Ізраїль у кінцевому результаті повернеться на свою землю з покаанням та вірою (в. 2) в умовах процвітання, які створить для них Бог (в. 3). І виповниться цей заповіт у Тисячолітньому Царстві.

(3) Давидів заповіт (2Сам. 7:12-16). Постанова цього заповіту коротко наводиться у в. 16 словами «дім», що є обітницею царського роду по лінії Давида; «царство» – це підкреслює авторитет царського панування; «навіки», що наголошує на вічній та безумовній природі заповіту, даного Ізраїлеві. Він буде виповнений тоді, коли Христос повернеться, щоб запанувати над віруючими з Ізраїлю.

(4) Новий заповіт (Єр. 31:31-34). Він забезпечує те, на основі чого Бог благословить Ізраїль у майбутньому – Ізраїль насолоджуватиметься прощенням гріхів через величну смерть Ісуса. Безумовну природу цього заповіту ми ще раз виявляємо у словах «Я вчиню», в. 33-34.

Якщо ці заповіді розуміти в їхньому нормальному значенні, то в такому випадку вони вимагають майбутнього благословення для тих із народу Ізраїлю, хто є віруючим, у їхній землі під пануванням Месії. Усі ці заповіді виповняться у Тисячолітньому Царстві.

Підхоплення Церкви. Слово *підхоплення* походить від грецького слова, що означає «схоплення», як написано у Першому посланні до солунян 4:17. Підхоплення Церкви відрізняється від другого приходу Христа, про що вчить Євангеліє від Івана 14:1-3, 1Кор. 15:51-57 та 1Сол. 4:13-18. Перед тим як почнеться Велика Скорбота, Ісус зійде з неба і візьме Церкву із Собою, а на непокаяний та невіруючий світ прийде Велика Скорбота.

Ідея підхоплення Церкви до Великої Скорботи підтримується з декількох причин.⁸⁰ (1) Сама *природа* часу Великої Скорботи. Сімдесятий тиждень у Даниїла, що є Великою Скорботою, це вилиття Божого гніву упродовж семи років (Об. 6:16-17; 11:18; 14:19; 15:1; 16:1, 19); це описується як Божий суд (Об. 14:7; 15:4; 16:5-7; 19:2) та Боже покарання (Іс. 24:21-22). (2) *Масштаб* Великої Скорботи. Під неї підпаде вся Земля (Іс. 24:1, 3, 4, 5, 6, 21; 34:2). Вона також включатиме покарання Ізраїлю (Єр. 30:7; Дан. 9:24). Якщо такими є природа та масштаб Великої Скорботи, то важко припустити, що Церква залишиться на Землі, аби пережити такий Божий гнів. (3) *Цілі* Великої Скорботи. Божий задум щодо часу Великої Скорботи полягає в тому, щоб судити народи, які живуть на Землі (Об. 6:10; 11:10; 13:8, 12, 14; 14:6; 17:8), і щоб приготувати Ізраїль до приходу його Царя (Єз. 36:18-32; Мал. 4:5-6). Ніщо з цього не має відношення до Церкви. (4) *Єдність* Великої Скорботи. Велика Скорбота – це сімдесятий тиждень у пророка Даниїла; Дан. 9:24 чітко показує, що це стосується Ізраїлю. (5) *Звільнення від Великої Скорботи.* Церква є Нареченою Ісуса Христа і об'єктом Його любові, а не гніву (Еф. 5:25). Самі взаємини Ісуса й Церкви були б суперечливими, якщо вона повинна була б пройти через страхіття Великої Скорботи.

Є певні тексти Писання, які стверджують, що Церква буде взята від Скорботи (пор. Рим. 5:9;⁸¹ 1Сол. 5:9; 2Сол. 2:13; Об. 3:10).⁸² (6) *Наслідки Великої Скорботи*. Ознаки з Євангелія від Матвія 24 (та багато інших уривків Писання) були дані Ізраїлеві щодо другого приходу Христа; однак для Церкви не залишено ніяких знаків, коли буде підхоплення (а це означає, що це станеться несподівано, як стверджують прихильники теорії про взяття Церкви до Великої Скорботи). «Церкві було наказано жити у світлі неминучого приходу Христа для того, щоб перенестися у Його присутність (Ів. 14:2-3; Дії 1:11; 1Кор. 15:51-52; Фил. 3:20; Кол. 3:4; 1Сол. 1:10; 1Тим. 6:14; Як. 5:8; 2Петр. 3:3-4)».⁸³

Велика Скорбота. Велика Скорбота – це сімдесятий тиждень Даниїла (Дан. 9:27), рік, який, згідно з пророчою термінологією, становить сім років. Це останній тиждень з пророцтва про сімдесят тижнів (490 років) щодо майбутнього народу Ізраїлю (Дан. 9:24-27), які розпочалися у 444 році до Р.Х. Шістдесят дев'ять тижнів (483 роки) завершилися разом із смертю Христа (Дан. 9:26). І між шістдесят дев'ятим (33 рік після Р.Х.) та сімдесятим тижнем (це період Великої Скорботи в майбутньому) залишається невизначений проміжок часу.⁸⁴ Будучи сімдесятим тижнем у пророка Даниїла, Велика Скорбота має особливе відношення до Ізраїлю (але не до Церкви), бо пророк Даниїл сказав: «Сімдесят тижнів призначено для *твого народу*» (Дан. 9:24). Коли Ісус у Євангелії від Матвія 24-25 зупинився на подробицях, що стосуються подій Великої Скорботи, то пояснив учням, що повинно статися з *народом Ізраїлю*, і цим підкреслив, що Велика Скорбота стосується Ізраїлю.

Велика Скорбота розпочнеться з того, що звір укладе договір з Ізраїлем, обіцяючи захищати його (Дан. 9:27). Фактично вона не настане одразу після підхоплення Церкви; там може бути короткий проміжок часу між взяттям Церкви та підписанням цього договору. У Велику Скорботу входить Божий суд над невіруючим світом, як це детально показано в Об. 6-19. Послідовні серії печатей, труб та чаш суду в книзі Об'явлення докладно показують нам Божий суд над невіруючими людьми, а кульмінацією цього всього буде тріумфальний прихід Христа на Землю разом із Своєю Нареченою, Церквою (Об. 19:11-21).

Пророчим роком вважався рік, який складається з 360 днів, з наголосом на другій половині періоду Скорботи, який називається часом Великої Скорботи (Мт. 24:21), про що сказано як про 42 місяці (Об. 11:2) або 1 260 днів (Об. 11:3).

Природа та ціль Великої Скорботи також є важливими при розгляді питання, чи братиме у ній участь Церква. (1) Природа Великої Скорботи. Як вже було показано, Велика Скорбота є часом вилиття Божого гніву (1Сол. 1:10; Об. 6:16, 17; 11:18; 14:19; 15:1; 16:1, 19); це є час покарання (Іс. 24:20-21); час біди (Єр. 30:7; Дан. 12:1); час великої руїни (Іол. 1:15; 1Сол. 5:3); час спустошення (Соф. 1:14, 15); час суду (Об. 14:7; 16:5; 19:2). Якщо Церква є об'єктом Божої любові, то як вона може бути присутньою на землі в час Великої Скорботи?

(2) Джерело Великої Скорботи. Прихильники теорії про взяття Церкви після Скорботи, вважають, що час Великої Скорботи є проявом несамовитості диявола, а не Божого гніву. Однак Писання наголошує на тому, що час Великої Скорботи є тим часом, коли Божий гнів буде вилитий на увесь невіруючий світ під час суду⁸⁵ (Іс. 24:1; 26:21; Соф. 1:18; Об. 6:16-17; 11:18; 16:19; 19:1-2 тощо).

(3) Призначення Великої Скорботи.⁸⁶ Перша її ціль – привести Ізраїль до навернення, яке завершиться тим, що Бог застосує певні міри дисциплінарного впливу щодо Свого народу, Ізраїлю (Єр. 30:7; Єз. 20:37; Дан. 12:1; Зах. 13:8-9). Друга ціль Великої Скорботи – привести суд на невіруючі племена та народи (Іс. 26:21; Єр. 25:32-33; 2Сол. 2:12).

Судний престол Христа. Судний престол Христа згадується у Рим. 14:10, 1Кор. 3:9-15 та 2Кор. 5:10. Він не означає суд, на якому вирішуватиметься призначення людини для вічності, а скоріше це буде суд для нагороди віруючих епохи Церкви за їхню вірність. Назва «судний престол» (грец. *beta*) узятий з термінології грецьких олімпійський ігор, коли атлети, які досягли успіху, отримували нагороду за перемогу в атлетичних змаганнях. Павло використав це поняття, аби показати, що віруючі церковної епохи отримають нагороду. Метою судного престолу Христа буде те, щоб віддати за ті діла, що були вчинені в тілі – і за добрі, і за погані (2Кор. 5:10). Діла віруючої людини будуть вивчені (1Кор. 3:13), як учинені своїми силами, так і ті, що Бог учинив через людину. Якщо діла віруючого не встоять, то він буде спасений, однак не отримає ніякої нагороди (1Кор. 3:15); якщо ж його діла є справжніми, він отримає нагороду (1Кор. 9:25; 1Сол. 2:19; 2Тим. 4:8; 1Петр. 5:4; Як. 1:12).

Те, що нагородження відбувається до другого приходу Христа на Землю, можна побачити з того, що Наречена вже тримає свою нагороду, коли повертається разом із Христом (Об. 19:8).⁸⁷

Весілля Агнця. Перед самим другим приходом Ісуса на землю в небі відбувається весілля Ісуса та Церкви. Коли Він повертається зі Своєю Нареченою в Об. 19:7, то це вже відбувається після весілля.⁸⁸ Це весілля стосується Церкви і відбувається на небі, тоді як весільна вечерея має відношення до Ізраїлю і має місце на землі у формі Тисячолітнього Царства.⁸⁹

Другий прихід Христа. У кінці Великої Скорботи Христос буквально у Своєму тілі повернеться на Землю (Зах. 14:4), щоб здійснити суд і заснувати Тисячолітнє Царство (Зах. 14:9-21; Мт. 25:31; Об. 20:4). Святи Старого Заповіту й періоду Великої Скорботи в цей час воскреснуть, щоб успадкувати царство (Об. 20:4). Під час другого приходу Христос судитиме євреїв та поган. Євреї будуть суджені згідно з їхньою готовністю до повернення Христа (Мт. 25:1-13) та вірністю як слуги Слова Божого (Мт. 25:14-30). Спасенні євреї увійдуть у Тисячолітнє Царство (Мт. 25:21), а неспасенні будуть викинені до зовнішньої темряви (Мт. 25:30). Невіруючі погани будуть судимі в долині Йосафата (долина Кедрон; Зах. 14:4) залежно від їхнього ставлення до євреїв (Іол. 3:2; Мт. 25:40). Позитивна відповідь означатиме їх віру

в Месію; вони успадкують Царство (Мт. 25:34), тоді як невіруючі будуть відкинені для вічних мук (Мт. 25:46).

Тисячолітнє царство. Коли Ісус повернеться на землю, Він поставить Себе як Царя Єрусалиму, посівши Давидів трон (Лк. 1:32-33). Безумовні заповіді Бога Ізраїлеві вимагають буквального, фізичного повернення Христа на Землю, щоб утвердити Своє Царство. Авраамів заповіт обіцяв Ізраїлеві землю, насліддя, царя та духовні благословення (1М. 12:1-3); Палестинський заповіт обіцяв Ізраїлеві повернення землі й повернення до неї (5М. 30:1-10); Давидів заповіт обіцяв правителя на престолі Давидовому (2Сам. 7:16); Новий заповіт обіцяв Ізраїлеві прощення, внаслідок якого народ Ізраїлю може отримувати благословення (Єр. 31:31-34). При другому приході ці заповіді будуть виповнені, тоді коли Ізраїль буде зібраний з усіх інших народів (Мт. 24:13), навернеться (Зах. 12:10-14) і знову буде на своїй землі під пануванням Месії.

Умови Тисячолітнього царства відповідатимуть досконалому навколишньому середовищу у фізичному та духовному плані. Це буде час миру (Мих. 4:2-4; Іс. 32:17-18); час радості (Іс. 61:7, 10); час заспокоєння (Іс. 40:1-2); час, коли не буде бідності (Ам. 9:13-15) і хвороб (Іс. 35:5-6). Оскільки в Тисячолітнє Царство увійдуть лише віруючі, це буде час праведності (Мт. 25:37; Пс. 24:3-4); час покори (Єр. 31:33); час святості (Іс. 35:8); час істини (Іс. 65:16) і час повноти Святого Духа (Іол. 2:28-29).

Христос пануватиме як Цар (Іс. 9:3-7; 11:1-10) з Давидом як членом правління (Єр. 33:15, 17, 21; Ам. 9:11); знатні люди та правителі правитимуть також (Іс. 32:1; Мт. 19:28; Лк. 19:17).

Єрусалим буде центром світу та панування (Зах. 8:3), який зростатиме у фізичному розумінні, щоб прославитися серед народів (Зах. 14:10). В Ізраїлі відбуватимуться і топографічні зміни (Зах. 14:4, 8, 10).

У кінці Тисячолітнього Царства невіруючі, які помирили упродовж усіх віків, будуть воскресені і суджені перед великим білим престолом. Вони будуть осуджені та кинені в озеро вогняне, їхнє остаточне місце перебування (Об. 20:11-15). Диявол, звірина (антихрист) та неправдивий пророк також опиняться там (Об. 20:10).

Вічний стан. Одразу ж після Тисячолітнього Царства небеса й земля приймуть суд (2Петр. 3:10), тому що вони були територією повстання диявола проти Господа. І в цей момент настане вічність (Об. 21-22), місце перебування усіх викуплених Ісусом Христом (Євр. 12:22-24).

ПОГЛЯДИ ЩОДО ОСТАННІХ ПОДІЙ

Категорії	Аміленіалізм	Постміленіалізм	Історичний преміленіалізм	Диспенсаційний преміленіалізм
Другий прихід Христа	Одинарна подія; немає різниці між взяттям Церкви та другим приходом; Христос прийде вводить в дію вічність.	Одинарна подія; немає різниці між взяттям Церкви та другим приходом; Христос прийде після Тисячол. Царства.	Підхоплення Церкви та другий прихід відбуваються одночасно; Христос повертається для того, щоб панувати на землі.	Другий прихід у два етапи: взяття Церкви, другий прихід на землю через 7 років.
Воскресіння	Загальне воскресіння віруючих та невіруючих при другому приході Христа.	Загальне воскресіння віруючих та невіруючих при другому приході Христа.	Воскресіння віруючих на початку Тисячол. Царства; воскресіння невіруючих – наприкінці.	Різнця у воскресіннях: 1. Церква при підхопленні; 2. Святий Старого Заповіту та Вел. Скорботи при другому приході.
Суди	Загальний суд усіх народів.	Загальний суд усіх народів.	Суд при другому приході Христа. Суд наприк. Тисяч. Царства.	Різнця в судах: 1. Над ділами віруючих при підхопленні; 2. Над євреями та поганями в кінці Вел. скорботи; 3. Над невіруючими в кінці Тисячол. Царства
Велика скорбота	Скорботу люди переживають вже в теперешньому віці.	Скорботу люди переживають вже в теперешньому віці.	Посттрибуляційний погляд: Церква має пройти Велику Скорботу в майбутньому.	Претрибуляційний погляд: Підхоплення церкви перед Вел. Скорботою.
Тисячолітнє Царство	Ніякого буквального Тисячол. царства на землі після другого приходу. Це царство присутнє в час Церкви.	Теперешній вік переходить у вічність через просування Євангелії.	Присутнє як в теперішній час, так і в майбутньому. Ісус панує на небі. Тисяч. Царство неонов'язково 1000 р.	При другому приході Христа починається Тисяч. Царство на землі.
Ізраїль та Церква	Церква є новим Ізраїлем. Немає якої різниці між Церквою та Ізраїлем.	Церква є новим Ізраїлем. Немає якої різниці між Церквою та Ізраїлем.	Певна відмінність між Церквою та Ізраїлем. Майбутнє для Ізраїлю, але Церква є духовним Ізраїлем.	Цілковита різниця між Ізраїлем та Церквою. Окремі плани щодо кожного з них.
Прихильники	Л. Беркгоф О. Т. Алліс Г. С. Берквер	Чарльз Годж Б. Б. Ворфілд В. Дж. Шедд А. Х. Стронг	Дж. Е. Ледд А. Різ М. Дж. Еріксон	Л. С. Чафер Дж. Д. Пентекост Ч. К. Райрі Дж. Ф. Волвурд

ЧАСТИНА 3
ІСТОРИЧНЕ БОГОСЛОВ'Я

ВСТУП ДО ІСТОРИЧНОГО БОГОСЛОВ'Я

ВИЗНАЧЕННЯ ІСТОРИЧНОГО БОГОСЛОВ'Я

Історичне богослов'я виникло внаслідок розгортання християнського богослов'я упродовж багатьох століть. Воно вбирає в себе відомості про розвиток, розширення та зміни християнського богослов'я. Історичне богослов'я вивчає формування кардинальних доктрин про Бога, Христа, Святого Духа, спасіння, церкву та інші сфери, унаочнюючи їх виникнення й розвиток.

МЕТА ІСТОРИЧНОГО БОГОСЛОВ'Я

Мета історичного богослов'я – «описати історичне походження догмати церкви та прослідкувати за його наступними змінами й розвитком».¹ Історичне богослов'я намагається зрозуміти формування доктрин, їх розвиток та як вони змінюються – з користю для них, чи зі шкодою. Спрямування церкви впливає на напрям богослов'я. Схоластицизм, наголошуючи на розумі, відвів богослов'я від суверенності Бога; Реформація, повернувши Біблію в центр богослов'я, повернула його до наголосу на благодаті; епоха Просвітництва загострила інтерес до антинадприродних проявів.

Історичне богослов'я описує богословський рух упродовж усієї його історії. Нам важливо побачити зародження доктрин, як вони змінювалися й інколи відхилялися від біблійної істини.

ЕТАПИ ІСТОРИЧНОГО БОГОСЛОВ'Я

У розвитку історичного богослов'я виділяють чотири основних етапи: (1) раннє богослов'я (1 ст. – 590 р.); (2) середньовічне богослов'я (590-1517 рр.); (3) богослов'я Реформації (1517-1750); (4) сучасне богослов'я (1750 р. – і по сьогодні).

РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОГО БОГОСЛОВ'Я

У РАННІЙ ЦЕРКВІ

Праці апостольських отців мають особливе значення, бо від подій життя Ісуса Христа та епохи апостолів їх відділяло небагато часу. Вони займалися кардинальними питаннями християнства – Трійцею, божественністю та вічністю Христа, спасінням. Апологети були іншою групою другого століття, яка захищала християнство від критики та мужньо відстоювала його доктрини перед філософами та імператорами. У той час виникли й перші відхилення від християнської віри. Юдейські секти намагалися зберегти закон Мойсея, а гностики – поєднати в одне християнство та філософську систему, яка проголошувала, що матерія – це зло, а дух – добро; маркіоніти намагалися нав'язати свій канон Писання, а монтаністи перекрутили доктрину Святого Духа та есхатологію. У своїй ранній історії християнство було змушене як захищатись, так і наступати. Зокрема, через Маркіона рання церква була змушена сформувати свій канон, затвердивши в Новому Заповіті двадцять сім книг.

Арій кинув виклик ученню про Трійцю; його дебати з Атанасієм опинилися в центрі уваги християнського світу. І в 325 р. Нікейський Собор утвердив історичне розуміння Трійці, згідно з яким Христос розглядався як Той, Хто за Своєю сутністю такий самий, як і Бог Отець.

Упродовж IV–V століть Церква мала труднощі із розумінням взаємовідносин двох природ Христа, та в 325 р. у Нікеї і остаточно в 451 р. у Халкідоні назавжди визначилася з тим, що є ортодоксія, а що ересь.

Конфлікт між Августином та Пелагієм розгорівся, коли Пелагій почав навчати, що людина є вільною від первородного гріха і сама спроможна вибирати те, що є добром. Августин, великий прихильник благодаті, наголошував на тому, що для визволення людини від стану її цілковитої зіпсованості необхідна Божа благодать. Однак він також навчав, що хрещення необхідне для того, щоб змити вчинені перед тим гріхи. І відродження через хрещення та хрещення немовлят скоро стало частиною вчення церкви.

У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЦЕРКВІ

Період середньовіччя тривав від 590 р. до 1517 р., до початку Реформації. Цей період (500-1500 рр.) часто називають темними віками

Середньовіччя через корупцію церкви. І, фактично, ця зіпсованість церкви й привела до спалаху протестантської Реформації Мартина Лютера.

Римо-католицьке вчення відчутно розвинулося в період середньовіччя: вчення про чистилище – 593 р., молитви до Марії, святих та ангелів – 600 р., цілування ступні папи римського – 709 р., введення померлих у ранг святих – 995 р., священницький celibat – 1079 р., молитви із вервицею – 1090 р., учення про переміну хліба й вина в тіло та кров Христову та сповідання гріхів перед священником – 1215 р., прийняття семи таїнств – 1439 р.

Середньовічна церква постала перед рядом загроз. Виникло іконоборство, в ході якого використання зображень у поклонінні стало невід'ємною частиною і Східної і Західної церков. Дискусії щодо *філіокве* (сам Отець, чи Бог-Отець разом із Богом-Сином послали Святого Духа) розділили церкву на Східну та Західну. Суперечки щодо передпризначення на спасіння спричинилися до того, що вчення Готшалка про передпризначення було відкинене. Різні погляди щодо євхаристії призвели до виникнення вчення про переміну хліба та вина в тіло та кров Христа. Точилися гострі дискусії й щодо відкуплення.

У період середньовіччя розвинулася схоластика, яка навчала, як захищати віру з раціональної позиції. Схоластик Тома Аквінський є одним із видатних богословів, які сформували католицьке вчення.

Виникали й інші доктринальні погляди, оскільки Римо-католицька церква чимраз дальше відходила від учення Августина. Вважалося, що так як і Бог, людина також здійснює як спасіння, так і освячення. Діла стали важливою передумовою отримання спасіння та освячення, особливо після прийняття семи таїнств. Влада папи римського також утвердилася в цей період – папа отримав ім'я «священик Христа». І покора папі римському стала основою у питаннях як релігії, так і політики.

У БОГОСЛОВ'Ї РЕФОРМАЦІЇ

У період Реформації на передній план вийшли кілька особистостей. Мартин Лютер, римо-католицький священник, запалив вогонь Реформації, вивісивши 31 жовтня 1517 року на дверях церкви в місті Віттенберг, що в Німеччині, дев'яносто п'ять тез, спрямованих проти католицької церкви. Лютер пережив навернення, яке засновувалося на ласці Божій через віру, і ця істина стала для нього мотивацією на все його життя. Він закликав до повернення до Святого Писання як до кінцевого авторитету в житті віруючого. І цей період започаткував повернення до вивчення Писання, особливо після того, як Еразм видав грецькою мовою Новий Заповіт.

Жан Кальвін, швейцарський реформатор, був пастором, письменником, політиком та інтерпретатором Біблії. Його велика праця – «*Наставлення в християнській вірі*» – неминуче повинна була накласти відбиток на протестантському богослов'ї усіх наступних століть. Кальвін наголошував на суверенності Бога; усі події уже давно були наперед призначені Богом Його вічною постановою.

Ульріх Цвінглі, який загалом був послідовником Кальвіна, справив значний вплив на рух анабаптистів, особливо на їх розуміння Вечері Господньої, відстоюючи точку зору, що ця подія є для спогаду про смерть Христа. Відкидаючи все, що не підтверджувалося Писанням, Цвінглі про-ніс Реформацію навіть далі, ніж Лютер чи Кальвін.

Доктрина викуплення стала основним пунктом дискусій у цей період. Якщо Лютер та Кальвін наголошували на заступницькому викупленні Христа, то Социн, попередник унітаріаризму, це заперечував. Гротій навчав, що смерть Христа була просто «символічною платнею» для Бога. Учення Армінія також заперечувало строге розуміння заступницького викуплення.

Господня Вечеря стала тим, що спричинило розділення в період Реформації. Лютеранське вчення проголошувало односутність – погляд, згідно з яким фізична присутність Христа оточує елементи Господньої Трапези, хліба та вина. Богослов'я Реформації наголошувало на тому, що ласка Божа передається учасникові Вечері Господньої, коли той бере у ній участь; Цвінглі навчав, що Вечеря Господня – це лише згадування смерті Христа і ніяка ласка не передається при участі в цьому.

Анабаптисти справили надзвичайний вплив на доктрину церкви, проголошуючи хрещення вже дорослої людини по вірі і, звісно, відкидаючи хрещення немовлят.

СУЧАСНЕ БОГОСЛОВ'Я

На сучасне богослов'я значний вплив справила епоха Просвітництва. Було наголошено, що людину й розум слід поставити на центральне місце. Філософи та богослови вісімнадцятого століття розвинули цю точку зору. Еммануїл Кант підкреслював важливість розуму й відкидав усе, що перебуває за його межами. Фрідріх Шляєрмахер відкидав віру та доктрини, наголошуючи замість того на важливості відчуттів у релігії. Георг Гегель розглядав релігію як постійну еволюцію, що містить у собі синтез двох протилежних поглядів. Ці три особи залишили свій відбиток на сучасному богослов'ї, в основу якого покладено людський розум, заперечення усього надприродного та визнання, що Біблія містить помилки.

Сучасному богослов'ю було надано нового курсу в 1919 році, коли Карл Барт, який навчався ліберального богослов'я, відкинув його, хоч до консервативного богослов'я повністю так і не повернувся. І тоді з'явилася неоортодоксія. Учення неоортодоксії наголошує на відчутній зустрічі з Богом за допомогою «стрибка віри». Діапазон поглядів неоортодоксальних богословів досить широкий, однак жоден з них не визнавав богонатхнення Біблії. Багато хто з них заперечував історичну правдивість тілесного воскресіння Христа; Біблію з їхньої точки зору слід сприймати скоріше як *geschichte* (оповідання), ніж як історію.

Від ліберального та неоортодоксального богослов'я започаткувалося багато різних форм сучасного богослов'я.

РАННЕ БОГОСЛОВ'Я

Підходи до вивчення історії доктрини й церкви подібні, однак відрізняються тим, що історія богослов'я у центр уваги ставить розвиток доктрини упродовж століть, тоді як історія церкви займається переважно зовнішніми внутрішніми проблемами розвитку церкви.

МУЖІ АПОСТОЛЬСЬКІ

Праці мужів апостольських є особливо важливими, бо вони представляють праці тих, які особисто знали новозаповітних апостолів. Це такі праці: *Перше послання Климента Римського до коринтян*, написане близько 97 р. після Р.Х.; *Друге послання Климента* – точніше це скоріше проповідь, ніж послання, написане приблизно в 150 р. після Р.Х., ймовірно, невідомим автором, а не Климентом; *Послання Ігнатія*, єпископа з Антіохії, написане близько 110 р. після Р.Х. до віруючих ефесян, до магнезіан, до траллян, до римлян, до філадельфійців, до смирян і до Полікарпа, єпископа Смирни; *Дідахе*, або «Вчення Дванадцяти Апостолів», написане приблизно в 100 р. після Р.Х.; *Послання Варнави*, написане десь між 70 та 132 рр. після Р.Х.; *Пастир Єрма*, написаний приблизно в 140-145 рр. після Р.Х.; *Фрагменти Папія*, єпископа Ієрополя, написані близько 125 р. після Р.Х.

Вивчаючи праці мужів апостольських, скоро переконаємося, що рівень Нового Заповіту є незрівнянно вищим від їхніх писань, в яких міститься мало нового матеріалу. Більше того, замість того, щоб наголосувати на вченні, вони ставлять вирішальний наголос на етиці. Однак ці праці важливі в тому розумінні, що «свідчать на користь канонічності та цілісності книг Нового Заповіту і служать доктринальним зв'язком між Новим Заповітом та працями апологетів II ст., які містять у собі більше роздумів, ніж учення».¹

БІБЛІОЛОГІЯ МУЖІВ АПОСТОЛЬСЬКИХ

Спільна риса мужів апостольських – поєднання Святого Писання з ходом своїх думок. Вони широко цитують Старий та Новий Заповіти, переплітаючи ці цитати (іноді довгі уривки) зі своїми думками.

Вони визнавали авторитет Писання. Климент застерігає проти грішного життя, посилаючись на те, що «Писання говорить» (1Клим. кор. 35:46). Він стверджує, що Писання є правдиве, дане Святим Духом, і що не було «нічого неправедного чи неправдивого» серед того, що написано в ньому (Кор. 45). Климент посилається на Старий Заповіт як на «Священне Писання» та «провіщення Господнє» (Кор. 53).

Мужі апостольські у своїх тлумаченнях часто використовували алегорії. Наприклад, слова Старого Заповіту «Радій, безплідна, яка не приносиш плоду» вони тлумачили так: «Наша церква була безплідна до того часу, як їй були дані діти» (2Клим. кор. 2).² Пастир Єрма є ще одним прикладом такого роду. Ігнатій настановляє траллійців: «Зміцнююся у вірі, яка є тілом Господа, і в любові, якою є кров Христа» (Трал. 8).

ВЛАСТИВЕ БОГОСЛОВ'Я МУЖІВ АПОСТОЛЬСЬКИХ

Стверджується віра у Святу Трійцю; Климент обстоює рівність триєдиного Бога: «Бо як Бог живий, і Господь Ісус Христос живий, і Дух Святий, Які є вірою та надією вибраних» (Кор. 58). Климент визнавав Бога за «Творця та Пана всесвіту» (Кор. 33).

ХРИСТОЛОГІЯ МУЖІВ АПОСТОЛЬСЬКИХ

Були підтвержені засадничі істини про Христа. Ігнатій, проголошуючи Божественність Христа, пише про Нього як про «Ісуса Христа, Господа нашого» (Еф. 1; Рим. 1). Він підкреслює, що Христос проживає у віруючій людині – «Він Сам може перебувати в нас як наш Господь» (Еф. 15 та Маг. 12); що Христос є «розумом Бога Отця» (Еф. 3); «знанням Бога» (Еф. 17); Тим, Хто «був з Отцем перед світами» (Маг. 6); пише про Христа як про «Сина» (Рим. 1). Полікарп також говорить про Ісуса як про «нашого Господа і Бога Ісуса Христа» (Фил. 12). Він проголошує, що Ісус був «посланий від Бога» (Климент, Кор. 42). У словах апостола Івана стверджується людська природа Христа (Полікарп, Фил. 7). Досить часто згадується воскресіння Христа (Климент, Кор. 24, 42; Ігнатій, трал. 9; Фил. 1). Вони стверджують Священство Христа та Його вищість над ангелами (Климент, Кор. 36, 61; Полікарп, Фил. 12).

СОТЕРІОЛОГІЯ МУЖІВ АПОСТОЛЬСЬКИХ

Мужі апостольські часто відмічають, що спасіння прийшло через кров Христа. Климент пише: «Зупинімо свій погляд на крові Христа та зрозуміймо, наскільки цінною вона є для Його Отця, тому що, будучи пролитою для нашого спасіння, вона придбала для усього світу милість для покаяння» (*Кор.* 7; пор. *Кор.* 23, 49; *Варнави* 5). Здається, слова Климента підтримують ідею про безмежне викуплення. Ігнатій вказує, що саме віра у кров Христа забезпечує спасіння (*Смирн.* 6). Робиться наголос і на покаянні (*2Клим.* 13; 19).

Однак, набагато частіше наголошується на необхідності діл для спасіння. Климент докладно обмірковує важливість покори для отримання спасіння, згадуючи Лота, який врятувався завдяки своїй гостинності (*Кор.* 11), та Раав (*Кор.* 12). Для спасіння також необхідне виконання волі Бога Отця, утримання тіла в чистоті та дотримання заповідей Господа (*2Клим.* 8). Любов є необхідною для того, щоб увійти до Божого Царства (*2Клим.* 9) так само, як і необхідність попроситися із світськими втіхами та відкинути злу пожадливість (*2Клим.* 16). Важливим є й втілення праведності на практиці (*2Клим.* 19).

Ці твердження ставлять у центр уваги заповідання благочестивого життя, затіняючи одночасно вістку про спасіння та ласку Божу, яка дається даром. Це і є однією з багатьох доктринальних помилок, які в історії християнського мислення виникли дуже рано.

ЕККЛЕЗИОЛОГІЯ МУЖІВ АПОСТОЛЬСЬКИХ

У їхніх працях вимальовується чітка структура церковних посад – дияконів, пресвітерів та єпископів і наданої їм влади, яка з часом посилювалася. Переважаючий наголос мужів апостольських полягав у думці, що віруючі повинні коритися владі пресвітерів та єпископів. Климент настановляє віруючих, щоб ті були в мирі із пресвітерами церкви (*Кор.* 54), корилися їх владі та смиренно приймали від них покарання (*Кор.* 57; 63). Полікарп навчає віруючих покорі старшим та дияконам (*Фил.* 5). Ігнатій уподібнює покору віруючої людини єпископові до покори Христа Отцеві та до покори апостолів Христові (*Маг.* 13). Лідерам слід виявляти значну честь. Ігнатій пише в листі до траллійців: «Нічого не робіть без єпископа; але також будьте покірні пресвітерам, як Апостолам Христовим... нехай усі поважають дияконів, як Ісуса Христа, і навіть вони повинні поважати єпископа, який є образом Отця та пресвітерів як тих, хто є собором Бога» (*Трал.* 2, 3). До філадельфійців Ігнатій пише: «Усі ті, хто є від Бога та Ісуса Христа, вони є із єпископом» (*Фил.* 3). Далі він говорить: «Робіть все для того, щоб слідувати за своїм єпископом так, як Ісус Христос слідував за Отцем, і щоб слідувати за керівництвом церкви, як за Апостолами; а дияконам віддавайте пошану, як за Божим наказом... Де не з'явився б єпископ, нехай там будуть люди; так само, як де може бути Ісус, там є вселенська Церква» (*Смирн.* 8).

Постійно міцніюча влада єпископа виразно проглядається у Ігнатія:

Нехай ніхто нічого не робить із того, що має відношення до церкви без єпископа. Діюча євхаристія повинна проводитись єпископом або тим, кому він це доручить... Не дозволено без єпископа ні охрещувати, ані проводити вечерю любові; а все, що він схвалить, це є також приємне Господу; щоб все, що ви робите, могло бути певним та мати силу... Добре визнавати Бога та єпископа. Той, хто шанує єпископа, буде в пошані у Бога (*Смирн.* 8; 9).

До Вечері Господньої він ставився як до «лікв проти аморальності та протиотрути, щоб ми не померли, а жили навіки у Христі Ісусі» (Еф. 20). *Дідахе* подає настанови щодо молитов перед і після Господньої Вечері (9; 10). Наведені також настанови про хрещення та піст (7; 8).

ЕСХАТОЛОГІЯ МУЖІВ АПОСТОЛЬСЬКИХ

Щодо завершального стану, то тут інформації обмаль. У 2Клим. йдеться про Царство Боже, яке прийде при явленні Божому (12; 17); люди будуть напрочуд здивовані, коли царювання над цим світом перейде до Христа (17). Також проводиться розрізнення між царством та вічним життям (5); саме у цьому царстві віруючі будуть нагороджені вінцями за відважну боротьбу (7). Під час явлення Христа ті люди, які провадили безбожне життя, будуть осуджені та приймуть покарання у вогні негасимім (17).

Варнава заохочує віруючих, нагадуючи про повернення Христа, чекаючи якого вже недовго (21). Папій визнає Тисячолітнє Царство.

Отже, те благословення, яке було провіщене, безсумнівно припадає на час Царства, коли праведники воскреснуть із мертвих і пануватимуть, а творіння, яке буде відновлене та звільнене від неволі, у подостатку родитиме всякого роду їжу від небесної роси та родючої землі... як Господь використав, щоб навчити про ті часи, і щоб сказати, що прийдуть ті дні, коли виноградні лози будуть рости, і кожна матиме тисячу паростків, і на кожній галузці знову десять тисяч гілочок, а на кожні гілочці – десять тисяч грон, а на кожному гроні – десять тисяч ягід, а кожна ягода, коли буде видушена, дасть двадцять п'ять мір вина... а всі тварини, споживаючи ці плоди, які народжені землею, в свою чергу стануть мирними та дружними, покірними людині у всьому (*фрагмент Папія*, 14).

АПОЛОГЕТИ

Загальне неправильне розуміння християнства і пов'язані з цим наклепи, спричинило появу групи видатних християн із поган, які написали «апологію» на захист християнства. Ці перші християнські автори відомі як апологети. Їх завдання було трояким.³ (1) Вони захищали християнство

від злісних звинувачень в атеїзмі, канібалізмі, кровозмішанні, лінощах та інших проявах антисоціальної поведінки. (2) Апологети не тільки захищали християнство, а й перейшли в наступ, вказуючи євреям на неправильне розуміння символічної й не зовсім ясної для них природи Старого Заповіту в їхньому очікуванні Христа. Крім того, вони атакували поганство, його аморальність, а також аморальність поганських богів, особливо огидну у порівнянні з об'явленням Бога в Новому Заповіті. (3) Апологети внесли свою частку у розвиток, відстоюючи реальність того, що відкриває Новий Заповіт через здійснення пророцтва та чуда.

Апологети і їхні основні праці:⁴ *Лист до Діогнета*, написаний невідомим автором близько 150 р. після Р.Х.; Кодрат, ймовірно єпископ Афінський, написав апологію, яка на даний час загублена, імператорові Адріану близько 125 р. після Р.Х.; Арістід, афінський філософ, який писав або до Адріана, або ж до Антонія Пія; Мелітон, єпископ Сард, написав апологію до Марка Аврелія; Аполінарій, єпископ Іераполя, також писав апологію Марку Аврелію; Мільтіад, афінський філософ, писав як проти юдеїв, так і проти поган; Атенагор захищав християн у своїй апології до Марка Аврелія приблизно в 177 р. після Р.Х., відкидаючи звинувачення в атеїзмі, канібалізмі та аморальності; Теофіл Антіохійський написав три праці, захищаючи віру в Бога та надію на воскресіння, осуджуючи поганські вірування та показуючи, наскільки нижче стоїть поганська література у порівнянні з Старим Заповітом; Татіан, асирієць, захищав поміркованість християнства на противагу «нікчемності поганства»; Юстин Мученик, який вважається найбільшим серед апологетів, написав дві *Апології* та *Діалог із євреєм Трифоном*. Він був наверненим філософом і використав свої філософські знання для захисту християнства.

БІБЛІОЛОГІЯ АПОЛОГЕТІВ

Лист до Діогнета присвячений об'явленню Божому; Творець Всесвіту об'явився людству: «Невидимий Бог Сам із небес насадив серед людей істину та святе вчення, яке перевищує людський розум, і міцно закріпив це в серцях людей» (*Діог.* 7). Це твердження протиставляє Боже об'явлення людині спекулятивним пошукам філософів. Послання ж у цілому проголошує, що Бог об'явив Себе через Слово (тобто через Ісуса), через філософський термін (грец. *logos*), який означає «слово» або «промова». Звідси випливає, що Ісус є словом Бога до людей. У цьому розумінні апологети особливо наголошують на тому, що Христос є Учителем, Який передає Боже об'явлення людству. І тому вони закликають читача «розуміти мову, яка виходить із уст Слова» (*Діог.* 11).

ВЛАСТИВЕ БОГОСЛОВ'Я АПОЛОГЕТІВ

Автор *Листа до Діогнета* наполегливо переконує у нікчемності та непотрібності дерев'яних і кам'яних богів. Він нагадує читачам, що ці божки

зроблені з такого ж самого каменю, по якому ходять люди; ці боги трухлявляють та гниють. Богів, зроблених зі срібла та золота, необхідно замикати на ніч і сторожувати (*Діог.* 2). Натомість про Бога говориться як про «Всемогутнього Творця Всесвіту, Невидимого Бога» (*Діог.* 7), який є «Володар і Творець Всесвіту, Який створив усі речі і впорядкував їх» (*Діог.* 8). Юстин Мученик пише про Бога: «самий правдивий Бог, Отець праведності та стриманості та усіх інших добродієностей, Якого зло не торкалося» (*1Ап. Юст.* 6).

До Божого об'явлення люди не знали, Яким є Бог; тепер вони знають, що Він є «добрий, бажає добра, безпристрасний та вірний, і лише Він один є добрим» (*Діог.* 8). Незважаючи на те, що людина заслуговувала покарання та смерті, Бог був терпеливим та довготерпеливим, і тому Він є Богом любові (*Діог.* 10). Посилання на Ів. 3:16 підтверджує цю тезу.

Атенагор подає чітке формулювання монотеїзму та Трійці. Він пише: «Ми визнаємо одного Бога, Який є несотворений, вічний, невидимий, нескінченний, необ'ємний, необмежений. Його розуміє лише розум та інтелект, Він є оточений світлом, красою, духом та могутністю, яку не можна описати. Ним через Його Слово був створений Всесвіт, Ним був упорядкований і Ним утримується в порядку. (Я кажу «Його Слово»), тому що ми також думаємо, що у Бога є Син» (*Атен.* 10). Про Святого Духа говориться як про «потік від Бога, який випливає від Нього і повертається назад, подібно променю сонця» (там же). Юстин Мученик цікаво трактує Трійцю, вважаючи, що Син займає друге місце, а пророчий Дух – третє (*1Ап. Юст.* 13).

ХРИСТОЛОГІЯ АПОЛОГЕТІВ

Будучи Словом, Христос був посланий Богом, щоб бути відкинутим Своїм народом, але прийнятим поганами (*Діог.* 11). Про Нього говориться як про Того, Хто є Вічним у вислові «Це Слово, яке було від початку... Яке є Вічним» (*Діог.* 11). Хоч для Атенагора Христос є «перший нащадок Бога Отця», тим не менше він відкидає думку, що Син був створений. Атенагор пише: «оскільки Бог є вічним Розумом, Його Слово було у Ньому споконвіку, будучи вічно розумним» (*Атен.* 10; пор. *1Ап. Юст.* 21). Далі Христос описується як Син Божий, але також і як Боже «Слово в уяві і в дійсності... Божий Син є розумом та Словом Отця» (*Афен.* 10).

Щодо дій, то Ісус представлений як «викуп за нас, Святий за беззаконників, Праведний за неправедників, Нетлінний за тлінних, Безсмертний за смертних» (*Діог.* 9). Усі люди виправдовуються через одного Праведника (*Діог.* 9), що виразно перегукується з Посланням до римлян 5 та 1Петр. 3:18.

ЕКЛЕЗИОЛОГІЯ АПОЛОГЕТІВ

Юстин Мученик висловлює думку, що Іс. 1:16-20 має відношення до християнського хрещення, наочно показуючи, що ця ритуальна дія

здійснює нове народження (1Ап. Юст. 61). Він також вважає, що Вечеря Господня призначена лише для віруючих, і стверджує: «Їжа, яка освячується словами молитви, яка походить від Того, від Кого живиться наше тіло та кров через перетворення, є тіло та кров саме втіленого Ісуса» (66). У цьому твердженні уже можна помітити зерна римо-католицького вчення про переміну у євхаристії хліба у тіло та вина у кров Христа.

РАННІ ЗАБЛУДЖЕННЯ

ЩОДО ЗАКОНУ МОЙСЕЯ

Неважко зрозуміти, чому люди, навернені у християнство з юдаїзму, з такою наполегливістю чіплялися за Мойсеїв Закон, якщо це було проблемою навіть для таких видатних діячів Нового Заповіту, як Петро. З цією проблемою церква почала розбиратися ще в Діях 15. Майже від самого початку історії церкви були секти юдеїв-християн, які навчали, що для спасіння необхідно дотримуватися Закону.⁵ Назореї наполягали на дотриманні Мойсеєвого Закону, суботи, обрізання та законів про їжу, хоч і не нав'язували цього поганам. Вони визнавали непорочне народження та Божественність Ісуса Христа, ставлячи Його вчення вище за вчення Мойсея та усіх пророків. Назореї користувалися лише єврейським перекладом Євангелії від Матвія і визнавали апостольство Павла. *Ебїоніти* заперечували непорочне народження та Божественність Христа, навчаючи, що Він був звичайним сином Марії та Йосипа, тобто простою людиною, але, на їх думку, Він був пророком. Апостольство Павла вони заперечували, вважаючи його віровідступником від Закону. *Елкесаїти* заявляли, що ангел дав книгу Елкесії, в якій сказано, що Христос був ангелом, народженим від батьків-людей. Заперечуючи непорочне народження Христа, вони вчили, що Він був найвищим архангелом. Елкесаїти вважали, що Закон все ще є в дії, а тому наполягали на необхідності дотримуватися суботнього дня і обрізання. Тому цілком можливо, що Послання до колосян та Перше послання до Тимофія стосуються саме цієї ересі.

ЩОДО ФІЛОСОФІЇ ГНОСТИКІВ

Назва «гностицизм» походить від грецького слова *gnosis*, яке означає «знання», що, принаймні, частково й характеризує цю ересь. Гностицизм – це філософська система, побудована на основі грецької філософії, яка навчала, що матерія є злом, а дух – добром. Якщо це було б правдою, то Бог не міг би створити матеріального світу. Тому гностики ввели у свою філософську систему серію походжень або еонів (віків), починаючи від найвищого Бога,

Який цілковито був духом. Однією з проміжних істот у цьому ланцюжку був деміург, бог Старого Заповіту, якого вони не любили. Цей деміург «був духом у достатній мірі для того, щоб володіти творчою силою та матерією і створити матеріальний світ».⁶

Ця філософська система також вплинула на погляди гностиків щодо Ісуса. Сформувалися два погляди, які відрізнялися один від одного: прихильники першого стверджували, що оскільки матерія є злом, то Ісус насправді не міг прийти як людина; Він лише з'явився у вигляді людини, і тільки для того, щоб постраждати. Прихильники другого погляду вважали, що Божественне Слово зійшло на людину Ісуса і залишило Його перед тим, як Він був розіп'ятий. Спасіння також трактувалося як філософське поняття – це було знання істини, переданої лише для вибраних (тих, які були по-особливому посвячені). Гріх та зло асоціювалися з незнанням або нестачею знань. Сучасною формою гностицизму є «християнська наука».

ЩОДО КАНОНУ МАРКІОНА

Маркіон, людина із величезним багатством і претензією впливати на церкву, прибув до Риму приблизно в 139 р. після Р.Х. Побачивши, що підпорядкувати церкву не вдасться, він організував свою церкву із незвичним ученням. Він запозичив деякі положення гностицизму, заперечуючи його філософські аспекти. Маркіон вірив, що основоположна істина Євангелія висловлена в Посланні до галатів, але зіпсована через змішування Євангелія із Законом. Таким чином, Маркіон відкидав усе Писання, за винятком десяти листів Павла та поправленого перекладу Євангелія від Луки. Він убачав різницю між Творцем, Богом Старого Заповіту, який дав старозаповітний Закон і якого Маркіон вважав злого особою, і між Богом Нового Заповіту, Який відкрив Себе в Христі. Однак Христос не був старозаповітним Месією; Він також не прийшов у фізичному тілі, але Він об'явив милостивого Бога Нового Заповіту. Це відбулося на знак протистояння Богові Старого Заповіту, якого Ісус заперечив своїм протистоянням Законові. І саме з цієї причини юдеї розіп'яли Ісуса. Однак це не завдало Йому ніякого болю, тому що Ісус не мав справжнього тіла. Маркіон проголошував спасіння по вірі на відміну від отримання спасіння через знання.

Об'єктивно Маркіон, створивши свій довільний канон, певним чином допоміг церкві у тому розумінні, що загострив нагальність потреби визначити правильний канон Писання.

ЩОДО ВЧЕННЯ МОНТАНА (МОНТАНІЗМ)

На противагу гностицизму виникло суворе аскетичне вчення Монтана із Фрігії у Малій Азії. В момент свого хрещення Монтан отримав дар говоріння іншими мовами і почав проголошувати, що настає епоха Святого

Духа та кінець світу. Новий Єрусалим повинен був незабаром зійти з неба і велично ввести в силу Тисячолітнє Царство. Монтан стверджував, що він та його учні є останніми пророками, які несуть Боже відкриття світові. Дві жінки, його учениці, також вважалися пророчицями, які передають нові відкриття. Монтан стверджував, що його вчення підтверджується посланнями Івана, а він (Монтан) є гучномовцем, через якого *Параклет*, Святий Дух, відкривається світові. Будучи загалом ортодоксальним у своїх доктринах, Монтан навчав, «що Святий Дух продовжував промовляти через пророків, поміж яких були і жінки».⁷ А позаяк, на його думку, наближався кінець світу, то це були прояви дарів Духа.

Монтан дотримувався суворих моральних правил, а тому у Малій Азії у нього було багато послідовників. Він особливо наголошував на пості та дієтичному харчуванні, заборонив другий шлюб після смерті подружнього партнера, а також заохочував целібат та мучеництво.

Константинопольський Собор хоч і засудив монтанізм у 381 р., однак учення набуло такої популярності, що навіть привернуло увагу Тертуліана.

КАНОНІЗАЦІЯ ТА СИМВОЛИ ВІРИ

ПРАВИЛО ВІРИ

З виникненням груп єретиків та появою учителів-єретиків, а особливо Маркіона, назріла потреба визначити, що є правильним ученням і які книги є Богонатхненним Писанням, а які просто написані людьми. Перед визначенням канону Нового Заповіту ранні християни були змушені прийняти «правило віри» (лат. *Regula fidei*), щоб розпізнавати правильного вчення і відкидати неправдиві вчення. Це, власне, й було першою формою апостольського символу віри. Найпершою формою правила віри була хрещальна формула з Євангелія від Матвія 28:19, які визнають триєдиного Бога. Римський же символ віри, напевно, був модифікацією цього формулювання.

Коротке віровизнання, яке назване старо-римською формою, як вважається, походить від апостолів й було принесене до Риму Петром, використовувалося до середини II ст. Скорочена форма старо-римського віровизнання стверджує: «Я вірю в Бога, Отця Всемогутнього, і в Ісуса Христа, Його єдиного Сина, Господа нашого, Який був народжений від Святого Духа та Діви Марії; розіп'ятий при Понтії Пилаті і похований; третього дня Він воскрес із мертвих; вознісся на небо і сидить по правиці Отця, звідки і прийде, щоб судити живих і мертвих. Вірю в Святого Духа; в непорочну Церкву; у прощення гріхів; у воскресіння тіла та у вічне життя».⁸

КАНОН НОВОГО ЗАПОВІТУ

На початкових етапах визнання канону Нового Заповіту у церквах зачитували послання Павла, які визнавалися авторитетними. На відміну від Маркіона та гностиків, Іринеї визнавав чотири Євангелія. Приблизно в 175 р. Мураторіанський Канон включав у себе усі книги Нового Заповіту, крім Послання до євреїв, Послання Якова, 1 та 2 Петра та Івана. Атанасій у 367 р. перелічує усі книги Нового Заповіту. Тоді ж було досягнуто загальної згоди щодо цих двадцяти семи новозаповітних книг.

АПОСТОЛЬСЬКИЙ СИМВОЛ ВІРИ

Апостольський символ віри, найбільш рання форма якого з'явилася близько 340 р., служив послідовному утвердженню Писання та спростовував учення Маркіона та інших як неавторитетні. За переданням, кожен з апостолів зробив свій внесок у зміст символу віри. Він також може завдячувати своїм походженням таким коротким висловом, як Мт. 28:19. Іншими основоположними для цього символу віри уривками Писання є Рим. 10:9-10, 1Кор. 12:3, 15:4 та 1Тим. 3:16.

Апостольський символ віри корінням сягає апостольських часів і походить від їхніх проповідей та вчення. Назва «*правило віри*» має відношення до апостольського символу віри в його найбільш ранній формі. Він розвивався у двох формах – одна, відома як «старо-римська форма», була короткою; довша форма символу віри, знана під назвою «прийнята форма». Вона звучить так: «Вірую в Бога Отця Всемогутнього; Творця неба і землі, і в Ісуса Христа, Його однородженого Сина, Господа нашого, зачатого від Духа Святого та народженого від Діви Марії; Який постраждав при Понтії Пилаті, був розіп'ятий, помер і був похований; Який сховався до пекла, і третього дня Він воскрес із мертвих, і вознісся на небо, і сидить по правиці Бога Отця Всемогутнього; і звідти прийде судити живих та мертвих. Вірую в Духа Святого; вірую в святу католицьку церкву; в причастя святих, і в прощення гріхів; в воскресіння тіла та у вічне життя. Амінь».⁹ Найбільш рання форма поширеного символу віри вперше з'явилася близько 650 р., але існувала, принаймні з 460 р. Метою апостольського символу віри було не витіснення Писання, а, навпаки, його утвердження та захист церкви від проникнення в неї різних ересей. Наприклад, визнання, що Бог є Всемогутнім та Творцем неба й землі, спростовує Маркіонове розуміння Бога як злого Творця; сповідання того, що Ісус був народжений від діви і помер, заперечувало гностицизм та вчення докетизму, які вчили, що Ісус був просто примарою.

РАННІЙ ТРИНІТАРИЗМ

Основна проблема формулювання доктрини Святої Трійці пов'язана з монотейстичним віруванням Старого Заповіту. Як церква могла стверджувати, що Бог є один, і в той самий час визнати божественність Христа? Спочатку церква не мала чіткого розуміння Трійці і пояснювала Христа як Божий розум – безособовий Логос, Який став особою через фізичне втілення. Інші змальовували Христа як Того, Хто є вічний із Отцем, однак підпорядкований Йому. Не було розуміння й Особи Святого Духа. Дехто вважав, що Він підкорений як Богові Отцеві, так і Синові.

МОНАРХІАНІЗМ

Складність питання щодо Святої Трійці, яке постало перед церквою, полягала в тому, що, з одного боку, стверджувалася єдність Бога, а з іншого, – божественність Ісуса Христа. Першою єрессю, пов'язаною з тринітарною полемікою, був *монархіанізм*, який мав дві форми. Менш поширеною формою був *динамічний монархіанізм*, що наголошував єдність Бога ціною особи Ісуса Христа. Це вчення пропагував візантієць Теодот в 190 р., а пізніше – Павло із Самосати, антіохійський єпископ. Він навчав, що Логос був

співсутній з Отцем, але не був окремою Особою Божества. Він міг ототожнюватися з Богом, тому що існував у Ньому так само, як людський розум існує в людині. Він був просто безособовою силою, яка присутня в усіх людях, але по-особливому діяв у людині на ім'я Ісус. Поступово проникаючи в людську природу Ісуса, чого не відбувалося ні з ким іншим із людей, ця божественна сила поступово перетворила природу Ісуса на божественну. І через те, що таким чином людина Ісус став обожествлений (Богом), Він є гідний божественної честі, хоча Його не можна розглядати як Бога у строгому значенні цього слова.¹⁰

Зрозуміло, що хоч цей доктринальний погляд стверджував єдність Бога, розрізнення трьох іпостасей Божества було відсутнє.

Другою формою монархіанізму був *модалістичний монархіанізм*, більш популярний. Він також намагався зберегти єдність Бога, але на додаток робив наголос на божественності Христа. Він також називався *патріпасіанізм* через вірування в те, що саме Бог Отець прийняв людське тіло, страждав і помер. Згодом це вчення було відомим під назвою *сабеліанізм*, від імені Сабелія, прихильника цього вчення на Сході.

Значення слова *модалістичний* підкреслювало ідею, що Бог був одним Богом, Який по-різному виявляв Себе – як Бог Отець, інколи як Бог Син, а деколи – як Святий Дух. І хоч прихильники модалістичного монархіанізму говорили про Три Особи Божества, тим не менше, вони

вірили, що була лише одна сутність Божества, Яка виявляла Себе у трьох різних формах. А отже, Отець був народжений так само, як і Син, Отець помер на хресті і, до того ж, воскресив Себе із мертвих. І справді, Праксей, ймовірний основоположник модалістичного монархіанізму, писав, що Бог Отець Сам стався власним Сином.

АРІАНІЗМ

Найвідомішим іменем у полеміці про Трійцю є ім'я Арія, пресвітера з Олександрії. На відміну від модалістичного монархіанізму, Арій навчав, що лише один Той, що називається Богом, є вічним і насправді є незбагненним. Стверджувати те, що й Христос є вічним, було б рівноцінним твердженню, що є два Боги. Арій навчав, що Син Божий мав початок; був час, коли Син просто не існував. Син не був із «тієї самої субстанції» (грец. *homoousios*), що і Бог Отець; Син був створений Отцем, – Арій також говорить про Христа (що є неправильно), що Він був породжений Отцем. Згодом Арій навчав, що Христос був створений перед тим, як було створене усе інше твориво, і що Він був тим засобом, через якого Бог творив пізніше усе інше. А якщо так, тоді Христос є найвищим із усіх створених істот, однак Христос піддається змінам, тому що Він, за Арієм, не є Богом.

Арієві протистояв надзвичайно обдарований Атанасій з Олександрії. Він наголошував на єдності Бога і в той самий час відстоював ідею трьох іпостасей Бога. Атанасій також висловлював думку про вічне існування Сина Божого. В історії церкви він відомий як один із найкращих захисників правдивого вчення.

НІКЕЙСЬКИЙ СОБОР

У зв'язку з поширенням вчення Арія в 325 р. після Р.Х. був скликаний Нікейський Собор, щоб розібратися із цією проблемою. На нього прибули три сотні єпископів. Цей собор відкинув учення Арія (аріанізм) та будь-які поступки йому і, зі схвалення імператора, прийняв наступний символ віри:

Ми віримо в єдиного Бога, Отця Всемогутнього, Творця усього видимого і невидимого, і в єдиного Господа, Ісуса Христа, Сина Божого, Однородженого від Отця, тобто, від сутності Отця (*ousios*), в Бога від Бога, світла від світла, Бога істинного від Бога істинного, народженого, не створеного, односутнього (*homoousios*) із Отцем, через Котрого все сталося, усе те, що є на небі, і усе те, що на землі, Який для нас, людей, і для нашого спасіння з неба зійшов, і прийняв тіло, і стався людиною, Який постраждав, і третього дня воскрес, і вознісся на небо, і прийде для того, щоб судити живих і мертвих.

Значення слова *homoousios* підкреслювало, що Ісус є не просто таким, як і Отець, а те, що Він є ідентичним із Богом Отцем у Своїй сутності.

Слова «Бога від Бога» та «Бога істинного від Бога істинного» далі підкреслювали божественність Ісуса. І в той самий час слова «народжений, не створений» та «зійшов з неба» засвідчували Його вічність.

Після Нікейського Собору суперечка продовжувалася, особливо навколо слова *homoousios*, проти якого багато хто протестував. Суперечка велася в різних місцях і не ущухла навіть після вигнання Арія та Атанасія, яке сталося в різний час. Західна церква прихильно ставилася до погляду Атанасія, тоді як Схід був схильний до видозміненої думки. У 381 р. імператор Теодосій скликав Константинопольський Собор і прийняв Нікейський Символ віри, ще раз підтвердивши пункт *homoousios*.

КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКИЙ СОБОР

При всій важливості Нікейського Символу віри, він лише стверджував, що «ми віримо в Святого Духа». Чіткого доктринального формулювання щодо Особи Святого Духа там не було. Тим часом Арій навчав, що Святий Дух був першим творивом Сина. Македоній, Константинопольський єпископ, вважав, що Святий Дух є таким творінням, як і ангели, і перебуває у підлеглих Синові. Атанасій особливо підкреслював, що Святий Дух був таким же у Своїй сутності (*homoousios*), як Син і Отець. І це питання було вирішене лише в 381 р. на Константинопольському Соборі. Цей собор прийняв таке твердження: «Ми віримо в Святого Духа, Господа, даючого життя, що від Отця походить, Якому з Отцем і Сином однаковий поклін і однакова слава, Який говорив через пророків». Це твердження наголошувало, що Святий Дух не був нижчий за Сина чи Отця, але що Він є таким же у Своїй сутності, як Отець і Син.

РАННЯ ХРИСТОЛОГІЯ

ПЕРЕДІСТОРІЯ

Зрозуміло, що суперечка щодо Трійці також була і суперечкою щодо Христа. Дискутувалися не лише питання правдивості Божественності Христа та правдивості Його людської природи, але й питання взаємовідносин цих двох Його природ. Маятник хитався туди і сюди: прихильники *докетизму* заперечували людську природу Христа; *ебїоніти* відкидали Його Божественну природу; *аріани* применшували Божественну, а *аполінаристи* в той самий час применшували Його людську природу; *несторіанці* заперечували союз цих двох природ, а *евтихіанці* наголошували лише на одній природі Христа.

АПОЛІНАРИЗМ

Аполінарій (молодший) протистояв аріанству, але впав у іншу, протилежну крайність, яка також була єретичною. Він навчав, що Божественний попередньо існуючий Логос зайняв місце «Духа» в людині на ім'я Ісус, отже Він мав людське тіло і людську «душу», але не людського «Духа». Він також дотримувався думки, що Ісус мав тіло, але це тіло було настільки очищеним, що воно навряд чи було людським тілом... Аполінарій спростив людську природу Христа до чогось такого, що було навіть меншим за це.¹¹ Аполінарій вірив у те, що людський дух є місцем перебування гріха; і тому для того, щоб усунути будь-яку можливість присутності гріха в Ісусі, він вважав, що потрібно було відкинути людську природу Ісусового Духа.

Проблема з точкою зору Аполінарія полягала в тому, що, навіть захищаючи Божественну природу Христа, він заперечував Його справжню людську природу. Згідно з вченням Аполінарія, Ісус був меншим за просту людину. Шукаючи єдності в Особі Христа, Аполінарій заперечував Його людську природу.

Усе це спричинилося до того, що Аполінарій був осуджений на Константинопольському Соборі в 381 р.

НЕСТОРІАНІЗМ

Несторій не приймав *Халкедонського символу віри*, який описує Марію як «матір Бога». І хоч далі йшли слова «щодо Його людської природи», Несторій опротестовував це твердження, яке вело до поклоніння Марії. Замість того, щоб визнавати дві природи в одній Особі Ісуса Христа, Несторій «заперечував справжній союз між Божественною та людською природою в Христі... (і) фактично дотримувався думки про дві окремі природи та дві особи».¹² Він навчав, що в той час, коли Ісус страждав Своєю людською природою, Його Божественна природа в цьому участі не брала (такої ж думки був Іван із Дамаску). Таким чином, це вчення було запереченням справжнього втілення; замість того, щоб стверджувати, що Ісус є Боголюдиною, Він розглядався як дві особи – Бог і людина без усякого зв'язку між собою. Несторій вірив, що, оскільки Марія була лише джерелом людської природи Ісуса, Він мав би бути двома окремими особами.

Захищаючи Божественність Христа від нападів прихильників аріанства, Несторій одночасно заперечував обожнювання Марії. Та в кінцевому результаті він заперечив єдність Особи Ісуса і був осуджений на Ефеському Соборі в 431 р.

ЄВТИХІАНІЗМ

Протестуючи проти вчення Несторія, Євтихій (380-456 рр.) заснував односторонню єресь, проголосивши, що Ісус має лише одну природу.

«Божественна природа є настільки видозмінена та пристосована до людської природи, що Христос насправді не був повністю Богом... У той самий час людська природа була настільки видозмінена та перемінена через уподібнення до Божественної природи, що Христос більше не був насправді людиною».¹³

З вчення Євтихія випливало, що Христос не був ані Божеством, ані людиною; Євтихій проповідував якусь нову третю природу. Згідно з цим ученням Христос мав лише одну природу, яка не була ні людською, ні Божественною.

Цей погляд був засуджений на Халкедонському Соборі в 451 р., але знайшов своє продовження в Єгипті в Коптській церкві та у Вірменській. Крім того, у зміненій формі він згодом пропагувався під назвою «монотелетного погляду», який стверджує, що Христос мав лише одну волю. Це вчення було засуджене в Константинополі в 680 році.

ПЕРЕКРУЧЕННЯ ВЧЕННЯ ПРО ХРИСТА¹⁴

Релігійна група	Час	Посилання	Людська природа	Божественна природа
Прихильники докетизму	Кінець I ст.	1Ів. 4:1-3	Заперечується	Стверджується
Евіоніти	II ст.	Праці Іринія	Стверджується	Заперечується
Прихильники аріанізму	IV ст.	Засуджене в Ніці у 325 р.	Стверджується	Применшується
Послідовники Аполінарія	IV ст.	Засуджене в Константинополі у 381 р.	Применшується	Стверджується
Прихильники несторіанізму	V ст.	Засуджене в Ефесі у 431 р.	Стверджується	Стверджується ¹⁵
Послідовники Євтихія	V ст.	Засуджене в Калхедоні у 451 р.	Применшується	Применшується ¹⁶

РАННЯ АНТРОПОЛОГІЯ

ГРІХ І БЛАГОДАТЬ

Пелагій. Пелагій, монах з Британії, був зовсім іншою людиною, ніж Августин, провадив тихе та аскетичне життя і не знав нічого про духовні конфлікти, які переживав Августин.

Вперше Пелагій висунув на обговорення своє вчення про людину та спасіння в Римі близько 400 р. У 410 р. він приїхав до Африки і там познайомився з Августином, з яким різко розійшовся у поглядах, зокрема, щодо питань первородного гріха та свободи волі. Пелагій вважав, що людина народжується нейтральною щодо добра та зла і має здатність та свободу для того, щоб вибрати між добром і злом; людина не народжується з первородним гріхом. Оскільки Бог створює кожну душу окремо при народженні, то кожна людина народжується вільною та нейтральною, як Адам, і кожен здатний чинити добро і зло. За Пелагієм, фактично, життя без гріха є можливим. Адамів гріх не мав впливу на весь людський рід; він вплинув лише на Адама. А отже, кожна людина може вирішити робити добро або зло у будь-який момент, оскільки вона є здатною як на добро, так і на зло. Пелагій вважав, що проблема гріха у світі зумовлена «неправильним вихованням» або «поганим прикладом».¹⁷ Божа благодать допомагає подолати гріх у житті, але вона не є необхідною для спасіння, тому що людина могла б вибрати це сама завдяки своїм можливостям. Через те, що людина не народжується із успадкованим злом, Пелагій також відкидав необхідність хрещення немовлят для їхнього спасіння; хрещення немовлят було просто ритуалом посвячення.

Августин. Він народився в 354 р. у Північній Африці. І хоч його мати була християнкою, Августин провадив бурхливе життя, яке було неспокійним та тривожним. У своїх пошуках спокою він став учнем *маніхейців*, а пізніше вивчав неоплатонічну філософію. Перебуваючи під впливом Амвросія, медіоланського єпископа, він познайомився з християнством, але відчув «жахливу силу гріха і власну нездатність подолати свої грішні бажання».¹⁸ Прочитавши Послання до римлян 13:14, Августин відчув звільнення від своїх тягарів і навернувся. Він одразу ж почав старанно вивчати послання Павла й пережив велику Божу благодать.

Безсумнівно, найбільший богослов у період від Павла до Лютера, Августин сформулював наступні доктрини.¹⁹

До гріхопадіння першопочатковий стан людини був природною досконалістю, через яку людина насолоджувалася образом Божим у мудрості, святості та безсмерті. Через гріхопадіння людина втратила свій привілейований статус перед Богом. Любов до Бога замінилася любов'ю до самого себе; людина перейшла в такий стан, в якому вона не могла не грішити (лат. *non posse non peccare*). Воля людини була повністю вражена гріхом, і тепер вона була більше схильна до зла замість того, щоб бути нейтральною. Людина вже не була вільною.

Гріховна природа і відчуження від Бога передалися на весь людський рід. У вченні Августина про зарахування гріха все людство було «присутнє в насінні» Адама. І тому, коли Адам згрішив, кожна людина із усього людського роду до кінця віку стала осудженою як така, що особисто брала участь у першому гріхові. Таким було розуміння Августином Послання до римлян 5:12. Під це розуміння підпадали навіть діти.

Божа благодать була абсолютно необхідною для визволення людини від стану цілковитої гріховності. Через гріхопадіння єдиною свободою людини залишалась свобода грішити; тепер людина вже була нездатна чинити добро. І щоб забезпечити спасіння, Бог продовжує Свою благодать, яку Августин називає «незаперечною благодаттю». Божа благодать не діє проти природи людини, але «так змінює волю людини, що вона добровільно вибирає те, що є добром. Воля людини відроджується, і таким чином відновлюється справжня свобода людини. Бог може і справді так діє на людську волю, що людина за своїм власним вільним вибором наворачтається до добродійності та святості. І таким чином Божа благодать стає джерелом усього доброго в людині».²⁰ Ця благодать була так само необхідною і для того, щоб людина була здатною повірити в Євангеліє. «Благодать передана грішній людині не через те, що вона вірує, а для того, щоб людина була спроможною вірити; тому що віра сама по собі є Божим даром».²¹

ПОГЛЯДИ ПЕЛАГІЯ ТА АВГУСТИНА НА ГРІХ

Порівняння	Пелагій	Августин
Вплив гріхопадіння	Вражений лише Адам	Вражене усе людство
Первородний гріх	Не існує	Існує
Спадковий гріх	Не існує	Існує
Людина при народженні	Має нейтральну природу	Має гріховну природу
Воля людини	Вільна	У рабстві гріха
Факт універсального гріха	Зумовлений поганими прикладами	Зумовлений вродженою гріховністю людини: людина «не здатна не грішити»
Наверення до Бога для спасіння	Є можливим та залежить від Божої благодаті	Можливе лише через Божу благодать

Висновок. Відмінність між Пелагієм та Августином була надзвичайно яскравою. Пелагій вірив, що людина народжується нейтральною по відношенню до добра і зла, без грішної волі і без успадкованої схильності до зла. Він вважав, що людина здатна приймати рішення служити Богові

і для цього не потребує ніякої Божої благодаті. Августин вірив у те, що гріхопадіння Адама подіяло на весь людський рід, і тому людина повністю зіпсована, а її воля стала схильною до зла. І лише втручання Божої благодаті могло спасти людину; людина не могла вільно вибрати добро. Спасіння не полягало у тому, що людина співпрацювала із Богом, але людина повністю залежала від Божої благодаті у своєму спасінні.²²

У кінцевому результаті Пелагій був звинувачений на Єрусалимському Синоді у проповідуванні ересі, а його вчення (*пелагіанізм*) було засуджене як ересь у 416 році на соборах в Карфагені і Мілеве. Ефеський Собор у 431 р. також засудив пелагіанізм.

На жаль, внаслідок цього всього виник напівпелагіанізм, який намагався зайняти проміжне положення. Послідовники цього нового проміжного вчення наголошували, що як Божа благодать, так і вільна воля людини задіяні в спасінні. Людина могла співпрацювати в справі спасіння з Богом, оскільки її воля не була смертельно вражена гріхопадінням, а лише ослаблена. Напівпелагіанізм у кінцевому результаті сповна реалізувався в римо-католицькій церкві.

РАННЯ СОТЕРІОЛОГІЯ

ВИКУПЛЕННЯ ТА СПАСІННЯ

Мужі апостольські навчали про заступницьке викуплення Христом і залишалися вірними положенням та мові Писання; однак вони не опрацьовували цю тему в деталях і не висували подальшого пояснення викупленню. Та все ж те, що вони говорили про викуплення, варто розглянути. Климент пише про кров Христа, яка є цінною для Бога Отця, тому що, «будучи пролитою для нашого спасіння, вона для всього світу здобула благодать покаяння» (*1Клим. до Кор.* 7). Здається, це твердження має на увазі те, що людина вносить свій внесок до свого спасіння («благодать покаяння») як щось окреме від того, чого досягнула кров Христа; воно також має на увазі необмежене викуплення («для усього світу»). Климент також пише про кров Христа, яка забезпечує викуплення для усіх, хто вірує (*1Клим. Кор.* 12). Подібної точки зору дотримується й Ігнатій (*Смирн.* 6). Інші подібні підходи до концепції крові Христа, обґрунтовують її винятково важливе значення для спасіння. Полікарп пише про заступницьке викуплення, стверджуючи, що Христос «підняв наші гріхи у Своєму тілі на дерево» (*Фил.* 8).

Атанасій навчав, що заступницьке викуплення Христа задовольняє не святість та справедливість Божу, а скоріше правду Божу. Августин вважав, що смерть Христа пом'якшила Божий гнів і примирила людину з Богом; однак його вчення про викуплення не є достатньо ясно сформульованим.

ЗАСТОСУВАННЯ СПАСІННЯ

Мужі апостольські, визнаючи важливість смерті Христа для забезпечення спасіння, тим не менше, наголошували й на важливості діл у спасінні. Климент заходить дуже далеко, коли пише про важливість покори в спасінні і наводить для прикладу Еноха, Ноя, Авраама і навіть Лота. Рахав спаслася «через її віру та гостинність» (1Клим. Кор. 12). Спасіння описується поняттями «стежина святості та праведності» (48); хрещення (2Клим. Кор. 6); виконання волі Бога Отця, утримування тіла в чистоті, дотримання заповідей Господніх (8); любов один до одного (9); відкидання грішних пожадливоростей (16) та втілення праведності у практику (19). Думка про співпрацю людини з Богом у здійсненні спасіння набувала чимраз більшого поширення у наступних століттях. Вірування у хрещення як відкуплення за гріхи укорінилося настільки, що врешті-решт привело до віри в те, що страждання деяких християн, наприклад, мучеників, може бути відкупленням за інших.²³

Такі богослови, як Пелагій, відійшли від істини ще далі, навчаючи, що спасіння можна досягнути, дотримуючись закону. Гностики вважали, що спасіння забезпечене, якщо уникнути опоганення матерією. Оріген, будучи алегористом, навчав, що в кінцевому результаті усі – навіть демони, будуть спасенні, однак їм доведеться пройти через навчальне покарання.²⁴

РАННЯ ЕКЛЕЗИОЛОГІЯ

ХРЕЩЕННЯ

Учення дванадцятьох апостолів вимагає, щоб людина була охрещена в ім'я триєдиного Бога; перед хрещенням той, хто його звершує, і той, хто приймає хрещення, повинні перебувати в пості (Дід. 7).

Дуже рано у християнській церкві почали надавати перевагу ритуалу хрещення у зв'язку з тим, що багато хто, по суті, навчав про відродження через хрещення. За Юстином Мучеником, для отримання відпущення гріхів над тим, хто приймає хрещення, повинно прикликатись ім'я Отця (1Апол. 61). «Після хрещення християнин не повинен був грішити, а деякі гріхи, навмисно зроблені після цього ритуалу, після їхнього розгляду розглядалися як такі, що не прощаються».²⁵ На такому розумінні серед апостольських мужів особливо не наголошувалося, та в наступних століттях воно почало вкорінюватися чимраз глибше. Августин, наприклад, навчав, що первородний гріх та гріхи, вчинені перед хрещенням, омиваються через хрещення.²⁶ З цієї причини він і виступав за хрещення немовлят. Тим не менше, Августин наголошував на потребі в покаянні та вірі як неодмінних умовах, за яких дорослі могли приймати хрещення.

Іринеї та Оріген обидва визнавали правильність хрещення немовлят, а Тертуліан виступав проти цього.

Спосіб хрещення не був виразно визначений мужами апостольськими; однак *Дідахе* допускає обливання як альтернативний спосіб. Тим не менше в ранній церкві загальною практикою було занурення.

ГОСПОДНЯ ВЕЧЕРЯ

Пишучи до ефесян, Ігнатій ототожнює вечерю Господню з «ліками проти аморальності та протиотрутою, щоб ми не померли, а жили повіки в Ісусі Христі» (*Еф.* 20). *Дідахе* дає настанови щодо проведення вечері Господньої з визначеною молитвою як перед, так і після неї. Хрещення також було передумовою участі в Господній вечері (*Дід.* 9, 10). Юстин Мученик навчає, що «їжа, освячена молитвою, яка походить від того, від кого підкріплюється наше тіло та кров через переміну, є тілом та кров'ю того самого втіленого Христа» (*1Апол.* 66). У цьому твердженні можна побачити зародження римо-католицького вчення про перетворення у вечері Господній хліба в тіло та вина у кров Христа (трансубстанціяція).

Перші християни проводили *agane* (грец.) – вечерю любові перед Господньою вечерею. Ця їжа вважалася жертвою подяки Богові. Вона благословлялася єпископом і приносилася як *жертва подяки* (грец. *eucharist*) Богові; а звідси вона отримала назву «жертвоприношення» або «євхаристія». З поширенням духовенства, священики почали брати на себе роль Христа, приносячи тіло та кров Христа як жертву за гріхи. Зрозуміло, що римо-католицька меса взяла свій початок від цього ритуалу ранньої церкви. Августин визнавав це таїнство як спогад, однак навчав, що хліб та вино перетворювалися в тіло та кров Христа.

РАННЯ ЕСХАТОЛОГІЯ

Папій, який писав близько 130-140 рр., подав досить розвинуте твердження про Тисячолітнє Царство. Як зазначає Іринеї, Папій говорив про те «Царство, коли праведні воскреснуть із мертвих і пануватимуть, коли також творіння буде відновленим і звільненим від неволі і приноситьиме багатство їжі усякого роду». Папій писав про науку Господа, що «виноград ростиме, і кожна галузка матиме десять тисяч пагінців... пшеничне зерно принесе десять тисяч зернят... трава ростиме рівномірно, і усі звірі споживаючи ці фрукти, продукти землі, у свою чергу стануть мирними та дружними, покірними людині в усьому» За Фотієм, як Папій, так і Іринеї навчали, «що Царство Небесне полягатиме в насолоді певною матеріальною їжею». Ці слова наводять на думку про буквальне розуміння Тисячолітнього Царства.

Із ранніх авторів про Тисячолітнє Царство, напевно, найцікавіше міркував Іринеї. Він проводить різницю між воскресіннями, навчаючи, що праведники воскреснуть першими, аби прийняти новостворений порядок і царювати. Після цього панування настане суд. Іринеї обґрунтовує думку заповітом Авраама (1М. 12:1-3) (*Проти ерес.* 32). Він також пише про Новий Заповіт, у якому відновлюється успадкування землі, де «питимуть нове вино» (33). Пишучи про Тисячолітнє Царство, Іринеї цитує Іс. 11 і 65. Іринеї використовує Писання значно витонченіше та більш систематизовано, ніж його сучасники.

Джордж Н. Г. Пітерс розпізнає в Юстині Мученику, Таціані, Іринеї, Тертуліані, Іпполіті та Аполінарії (так само як і в інших) преміленіалістів II ст.²⁷ А ось до аміленіалізму можуть мати відношення школи алегоричного тлумачення в Олександрії, Єгипті і такі особи, як Климент, Оріген та Діонісій. Августин, напевно, був першим явним аміленіалістом, який навчав, що теперішній вік є конфліктом між церквою та світом. Варта уваги причина, з якої Августин вибрав аміленіалізм: він бачив, що християни переважно сприймали Тисячолітнє Царство у фізичному розумінні. Як результат, Августин відмовився від буквального розуміння Тисячолітнього Царства.

СЕРЕДНЬОВІЧНЕ БОГОСЛОВ'Я

Період середньовіччя можна датувати від 590 р., коли Григорій I був висвячений на посаду єпископа Риму, і до 1517 р., коли Мартин Лютер запалив іскру протестантської Реформації. Григорій I був серйозним учнем Августина і писав дуже плідно, розтлумачуючи його вчення.

Період 500–1500 рр. також часто називають темними віками через корупцію церкви. Фактично це було тим, що спричинило Реформацію під проводом Мартина Лютера, який намагався очистити церкву та відновити в ній правдиве вчення.

Упродовж Середньовіччя римо-католицьке вчення значно розвинулося. Загалом церква зайняла напівпелагіанську позицію, применшуючи значення гріхопадіння людини; вважалося, що людина не є духовно мертвою, а тільки духовно ослабленою й здатною співпрацювати з Богом у справі спасіння. Такі доктрини, як вчення про чистилище, про молитви до Марії та святих, про жертвоприношення в євхаристії та трансубстанціацію, були прийняті саме в цей період.

СЕРЕДНЬОВІЧНІ СУПЕРЕЧНОСТІ

ІКОНОБОРСТВО

Поняття «іконоборство» походить від слова *ікона* (від грец. *eikon* – «бути подібним»), що означає релігійну картину чи образ, і слова *клан* (грец. «ламати»). Звідси, іконоборцем був той, хто підтримував знищення образів. Під кінець третього століття люди у церквах почали використовувати та поклонятися зображенням¹, і в наступних століттях ця практика впроваджувалася дедалі ширше. Східна гілка церкви була особливо задіяна в цю практику через вплив поганського поклоніння. Однак і західна церква також не залишилася поза нею. Образи та картини Марії, Ісуса, апостолів та інших святих усе більше й більше використовувалися для того, щоб допомогти неосвіченим людям у їхніх молитвах. І хоч церква навчала,

що ці образи слід тільки шанувати, а не поклонятися їм, правдоподібно, що неосвічені прихожани саме поклонялися.

Василій Великий писав: «Честь, яка віддається образіві, передається його прототипу», що, поза всяким сумнівом, заохочувало до поклоніння образам. Прихильники образів заявляли, що «вони прикрашають церкви, пробуджують спогади про минуле і замінюють для неосвічених Писання».² Усе це досягло апогею у 726 р., коли імператор Лев заборонив використання образів. Папи Григорій II та Григорій III разом із Іваном з Дамаску захищали використання ікон. Іван навчав, що образи мають священну цінність і розповсюджують благодать. Він також проводив різницю між поклонінням Богові й благоговінням перед іконами. У 787 р. в Нікеї відбувся Собор, який схвалив використання ікон, стверджуючи, що образи Христа та святих повинні отримати «любов та пошану з благоговінням». Внаслідок цього поклоніння образам стало невід'ємною частиною церковного життя. У 843 р. Східна церква відмовилася від скульптур і обмежилася використанням образів на картинах.

ФІЛІОКВЕ

Проблема *філіокве* (грец. означає «і Сина») пов'язана із запитанням: «Хто послав Святого Духа?». Був це Отець, чи, може, Бог Отець і Син? Це, на перший погляд, неважливе питання спричинилося до розколу між Східною та Західною церквами. Грецька (Східна) церква навчала про «єдине походження» Святого Духа, тобто лише Бог Отець брав участь у Його посланні. На основі Євангелії від Івана 15:26 і того факту, що Син є тією самою сутністю, що й Отець, Римська (Західна) церква навчала про «подвійне походження» Святого Духа, тобто, і Отець, і Син були відповідальні за Його послання. На Толедському Соборі в 589 р. слова «і Сина» були додані до Нікейського Символу віри. Східна церква відмовилася прийняти цю доктрину, і в кінцевому результаті це стало тією проблемою, яка назавжди розділила Східну та Західну церкви в 1054 р.

ПЕРЕДПРИЗНАЧЕННЯ

Римо-католицька церква дотримувалася напівпелагіанського курсу, який спонукав монаха, на ім'я Готтшалк у IX ст., повернути церкву до вчення Августина про передпризначення. Готтшалк рішуче захищав це вчення, наголошуючи, що Бог вже все визначив через Свою вічну постанову. Він відкинув поняття вибору, заснованого на простому передбаченні духовної реакції людини і навчав про двояке передпризначення: вибрання на спасіння для одних та осудження інших на вічну кару. Інші вважали, що гріх не був частиною Божого передпризначення; Бог лише призначив наперед покарання за гріх. І тому вибрання для прокляття

бути не може. Готтшальк також більше наголошував на спасінні по благодаті, а не за діла.

Готтшальк зазнав жорстоких гонінь, тому що його вчення про спасіння не залишало ніякого місця для таїнств, добрих діл та інших аспектів доктрин середньовічної церкви. У 848 р. на Соборі у Майнці Готтшальк був засуджений, покараний та ув'язнений до кінця життя. Він помер у 869 р., так і не зрікшись своїх вірувань.

ГОСПОДНЯ ВЕЧЕРЯ

У 831 р. Радберт, монах з монастиря в м. Корбі, що у Франції, написав наукову працю під назвою «На Тілі та Крові Господа», в якій він викладав доктрину трансубстанціації. Радберт навчав, що, коли священик промовляє слова Христа про Своє посвячення («Це – тіло Моє... це є кров Моя»), відбувається чудо: хліб та вино буквально перемінюються в тіло та кров Христа. І хоч зовні вони, включаючи колір, форму та смак фізичних елементів, залишаються такими самими, всередині відбувається чудо. Радберт посилався на Євангеліє від Івана 6 («Я – Хліб життя... споживатиме тіла Сина Людського і питиме Його крові») і на слова Христа в горниці, трактуючи їх буквально. Однак він вважав, що значення цього чуда стосувалося лише того віруючого, який брав участь у таїнстві з вірою; з невіруючими чудо не ставалося.

Спочатку цей погляд був зустрінутий вороже, та згодом, у XIII ст. Римо-католицька церква прийняла його офіційно.

СЕРЕДНЬОВІЧНА СХОЛАСТИКА

Термін «схоластика» походить від слова *scholae*, яким у XI-XII ст. називали монастирські школи. Саме там учені розпочали розробку підходів до захисту та пояснення віри з раціональної точки зору. Вони не прагнули відкрити нові істини, а намагалися захищати церковні доктрини за допомогою певних способів богословського мислення.³

До появи схоластики в основному спричинилося те, що в XII ст. були перекладені праці Арістотеля. Схоластика наслідувала дедуктивну логіку Арістотеля у своєму підході до розуміння біблійної істини. Було три форми схоластики. Реалізм, який наслідував Платона, навчав, що універсальні ідеї існують окремо від індивідуальних об'єктів. Ансельм та Бонавентура були видатними реалістами. Помірковані реалісти, які наслідували Арістотеля, вважали, що універсальні ідеї, такі як істина та доброта, існують об'єктивно, але не є відділеними від їхнього існування в окремих речах. Абельяр та Тома Аквінський (який був найвидатнішим

із схоластиків) представляли саме цей погляд. Номіналізм, який був протидією на реалізм, навчав, що ідеї не можуть існувати поза межами розуму. Представником цього погляду був Оккам. Номіналісти відкидали все, що перебувало поза межами людського досвіду й переживань, а отже, вони заперечували Святу Трійцю. Ідея номіналізму проявилася в наступних століттях у емпіризмі та прагматизмі.

СЕРЕДНЬОВІЧНА АНТРОПОЛОГІЯ

АНСЕЛЬМ

Ансельм (1033-1109) розробляв доктрину первородного гріха, але наголошував, що «первородний» можна також назвати «природним», бо походження людського роду це не стосується. Тут, за Ансельмом, йдеться лише про стан особистості як наслідок гріхопадіння. Оскільки вся людська природа була представлена в Адамі та Єві, їхній гріх мав вплив на все людство; і з того часу він передавався спадково разом із зіпсованою природою. Діти також вражені гріхом, тому що вони прийняли людську природу. Вони згрішили в Адамі, а через те занечищені гріхом і є винними.

Ансельм навчав, що правдива свобода була втрачена внаслідок гріхопадіння, але «добровільна спроможність» не була зруйнована. Людина утримує свою волю; проте Ансельм розрізняв між свободою, яку відкидав, і добровільною здатністю, яку визнавав. Ансельм заперечував, що воля людини байдужа до вибору правильного чи неправильного; людська воля є створена з тією метою, щоб вибрати добро.⁴

ТОМА АКВІНСЬКИЙ

Тома визначив гріх не лише як щось негативне – втрату першопочаткової праведності, але також як щось позитивне – пожадливість тіла. Ця гріховна природа передається батьками у спадок своїм нащадкам. Тома Аквінський учив, що гріх Адама передався усьому людству через єдність людської раси. Він заявив: «Усіх народжених від Адама можна вважати за одну людину; таким чином люди, що пішли від Адама, є членами одного тіла». Результатами первородного гріха є віддалення людської волі від Бога, безсилість людської душі та необхідність покарання.⁵

Схоласти, з якими був солідарний Тома Аквінський, визнавали такі великі гріхи, як гордість, скупість, пожадливість, гнів, переїдання, заздрість та ледарство. Ці гріхи вони поділяли на смертельні, зокрема, навмисне порушення Божого закону, які розділяли людину й Бога; однак ті гріхи, які можна було простити, вважалися лише за «відступлення від Бога без

достатніх роздумів або повної згоди волі людини. Викупленням за них могло бути тимчасове покарання».⁶

БЕЗГРІШНІСТЬ МАРІЇ

З плином часу в церкві чимраз глибше вкорінювалася думка, що Марія була безгрішною. Однак дебатовалося питання, як вона була зачата: без гріха, чи, можливо, вона також заплямована первородним гріхом, але потім очищена ще в передродовому стані.⁷ Радберт перший навчав, що Марія була без гріха ще в лоні й увійшла у світ, не будучи заплямованою гріхом. Учення про безгрішне зачаття, представлене вперше в 1140 р., зустріло опір Бернарда Клервоського та Томи Аквінського, але укорінилося і було проголошене догмою віри в 1854 р.

ВИСНОВОК

Упродовж Середньовіччя сформувалося римо-католицьке розуміння антропології – людина спочатку володіла праведністю, яка їй була дана надприродним шляхом; вона не була морально нейтральною. Унаслідок гріхопадіння людина втратила свою надприродну праведність, але не втратила своїх природних здатностей. Результатом була не цілковита зіпсованість, а скоріше моральна нейтральність, яка залишає за людиною здатність співпрацювати з Богом у справі спасіння (напівпелагіанізм).

СЕРЕДНЬОВІЧНА СОТЕРІОЛОГІЯ

ВИКУПЛЕННЯ

Ансельм. Він навчав, що через гріх людина обікрала Бога в славі, яка Йому належала. Перед Богом був вибір – або покарати гріх, або ж зробити так, щоб Його слава була відновлена через дар Його Сина. Він обрав останнє, і Христос Своєю смертю повернув славу Богові. Своєю чергою, Христос отримав нагороду. І Він передає її грішникам у вигляді прощення.⁸ (Докладніший розгляд цієї точки зору можна знайти в розділі 24, «Сотеріологія: доктрина спасіння» у блоці про теорії щодо значення Христового викуплення.)

Абеляр. На противагу теорії надбання за Ансельмом, Абеляр навчав, що Бог не вимагав смерті Христа як викуплення за гріх. Навпаки, Бог проявив Свою любов через смерть Христа. На думку Абеляра, Бог безвідплатно прощає грішників через Свою любов, проявлену в смерті Христа. Така точка зору була названа *моральним впливом*.

Інші. Берnard Клервоський заперечував теорію Абеяра, стверджуючи, що не приклад Христа, а саме Його кров забезпечила викуплення для віруючої людини. Петро Ломбардський поєднав ідеї Ансельма та Абеяра, стверджуючи, що Ісус помер за грішників. Саме ця смерть спонукає грішників любити Бога, внаслідок чого вони звільняються від гріха.

Тома Аквінський також поділяв погляди Ансельма і Абеяра. Він розглядав Христа як голову людського роду, Який передавав йому Свою досконалість. Тома бачив у Христі «вчителя та зразок для людського роду через Своє вчення, дії та страждання. Ці страждання більше відкрили любов Божу і пробудили у відповідь любов в серцях людей».⁹

Висновок. Внесок середньовічного періоду у розробку доктрини викуплення був незначним.

БОЖА ЛАСКА

Незважаючи на те, що середньовічна церква нібито й прийняла вчення Августина, доктринальні вчення чимраз більше схилилися до напівпелагіанізму. Це був узагальнений погляд, який стверджував, що воля людини не була знищена через гріхопадіння; отже, людина могла співпрацювати з Богом у справі спасіння. Однак загалом схоластики визнавали необхідність Божої ласки в спасінні, хоч і визначали це по-різному. Тома Аквінський навчав, що ласка є необхідною для спасіння. Він відзначав, що неможливо для людини повернутися до праведності від грішного стану й провини без Божої ласки.¹⁰ Однак Тома Аквінський вбачав різницю між «вільною ласкою» та «освячуючою ласкою».¹¹ Вільна ласка включає в себе знання (віра та розуміння), зовнішні прояви (зцілення, чуда, пророчтва про майбутнє) та спілкування (мови та їх тлумачення). Освячуюча ласка включає в себе *діючу* (попередньо діє на волю людини до її повернення до Бога) ласку та *спільну* (яка впливає з цього).

Петро Ломбардський також розрізняв діючу ласку, яка є повністю Божою дією й робить людину спроможною повернутися до Бога у вірі, та спільною ласкою (куди входить вся ласка, що є наслідком останньої), яка вимагає, щоб людина співпрацювала з Богом для прийняття цієї ласки. Узагальнюючи, слід зазначити, що навіть схоластики були схильні до напівпелагіанізму.

ВІРА І ДІЛА

Схоластики розділяли віру на дві сфери. *Fides informis* є знанням церковної доктрини, тоді як *fides informata* є тією вірою, яка породжує діла любові. І лише *fides informata* веде до спасіння та виправдання. Більше того, релігійне життя зосереджується не на вірі, а на любові та добрих учинках. Таким чином, у вченні схоластиків про освячення не йдеться про нові взаємовідносини з Богом, а просто про здатність до добрих учинків.¹²

ВИПРАВДАННЯ

Схоластики навчали, що виправдання здійснюється не як судовий акт з боку Бога, але як спільна акція, у якій Бог роздає виправдовуючу ласку кожній людині окремо. Одночасно людина навертається до Бога в розкаянні та вірі актом вільної волі. Однак, згідно з ученням схоластиків, виправдання не включає в себе гарантію спасіння; це є недосяжним.

СЕРЕДНЬОВІЧНА ЕКЛЕЗИОЛОГІЯ

ТАЇНСТВА

Середньовічна церква характерна двоякою зацікавленістю у таїнствах: представити спасіння людині в матеріальній формі і пов'язати спасіння людини з церквою.¹³ Таким чином, ці таїнства стали видимими знаками передачі Божої благодаті людині.

Кількість цих таїнств ще не була визначена; деякі владні церковні органи виступали на захист шести таїнств, інші обстоювали сім, а ще інші – дванадцять. Петро Ломбардський був першим, хто описав сім таїнств: хрещення, Вечеря Господня, миропомазання, елеопомазання, покаяння – сповідь, священство та шлюб. Вони й були офіційно визнані Флорентійським Собором у 1439 р.

ДУХОВНА ДІЯ ТАЇНСТВ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЦЕРКВІ¹⁴

Таїнство	Дія
Хрещення	Відродження; дарує духовне життя
Миропомазання	Зміцнює духовне життя
Євхаристія	Подає духовну їжу
Покаяння – сповідь	Відроджує духовне життя, якщо воно було втрачене через гріх
Елеопомазання	Зцілює душу, інколи зцілює тіло
Священство	Створюють церковні правила
Подружжя	Божі благословення на сім'ю, народження дітей; небеса наповнюються вибраними

ПАПСТВО¹⁵

Упродовж схоластичного періоду та за підтримки таких схоластів, як Тома Аквінський та Бернард Клервоський, папство претендувало на духовне та світське верховенство над усім світом. Така точка зору обґрунтовувалася тим, що Христос дав Петрові владу над усіма іншими апостолами і що він був першим єпископом у Римі із відповідною владою, яка передалася наступним єпископам Риму.

Гратіан навчав, що не покоритись папі означає не покоритись Богові. Тома Аквінський вважав, що папа, будучи єпископом Риму, є верховним главою, який гарантує чистоту моралі та вчення церкви; і лише папа міг знати й навчати, у що потрібно вірити. Папа Інокентій III проголосив, що папа римський є «намісник Христа» на землі, і з того часу до папи слід було звертатися «ваша святість» або «найсвятішість». Інокентій III також навчав, що Мелхиседек є символом папи римського. Оскільки папа має ключі від царства і владу зв'язувати й розв'язувати, кожен, хто не покорятиметься владі папи, проголошується єретиком. А з цього випливало, що поза межами Римо-католицької церкви спасіння немає.

Верховенство папи поширювалося й на державу. Інокентій III проголосив, що Господь дав Петрові всю землю для того, щоб він міг нею правити. І тому вся громадська влада повинна підкоритися папі римському. Він мав владу знімати правителів, брати данину, віддавати території, карати тих, хто протестував проти нього і відмінити законодавство країни. Папа Григорій VII заявив, що він є відповідальним перед Богом за царства світу. У 1302 р. папа Боніфацій VIII видав папську буллу, стверджуючи, що папа має владу над двома царствами – він контролює духовний і світський меч.

ПРИРОДА ЦЕРКВИ

Ототожнення церкви із царством Божим розвинулося у середньовіччі на основі двох сфальсифікованих документів: *Костянтинів дар* (написаний близько середини восьмого століття) та *Ісидорові декреталії* (написаний близько середини дев'ятого століття). Перший документ нібито був написаний Костянтином, який бажав, щоб його палац, а також місто Рим, райони та міста Італії належали папі та його спадкоємцям. Усе життя почало крутитись навколо церкви, а всі, хто не мав нічого спільного з церквою, вважалися світськими людьми. Але й сама церква також стала світською.¹⁶ Через те, що вона вважалася царством Божим, вона переважно почала займатися політикою, а не спасінням людей.

У Середньовіччі у концепцію церкви вже входили перелічені нижче складові.¹⁷ (1) Наголошувалась видима природа церкви; оскільки Христос був видимим через втілення, то тепер церква продовжує втілення Христа. Папа римський, будучи видимим спадкоємцем Петра, володіє усією

владою. (2) Є відмінність між церквою, яка навчає (усе духовенство на чолі з папою), і церквою, що слухає (вірні люди, які шанують духовенство). (3) Церква складається з тіла (ті, що визнають правдиву віру) і душі (ті, що з'єднані з Христом через надприродні дари та прояви благодаті). (4) Церква розподіляє благодать Христову через служіння духовенства. (5) Церква є «установою спасіння, ковчегом спасіння». Вона навчає правдивої віри, здійснює освячення через церковні таїнства і керує віруючими згідно з церковними законами.

БОГОСЛОВ'Я РЕФОРМАЦІЇ

КОРІННЯ РЕФОРМАЦІЇ

Реформація стала основним поворотним пунктом у доктринальному розвитку церкви. За попередню тисячу років влада церкви постійно посилювалася, аж поки традиції Римо-католицької церкви й влада папства підпорядкували собі все те, у що повинні були вірити люди. Але Реформація все змінила.

До спалаху протестантської Реформації спричинився ряд факторів. Один із них був політичний. У 1453 р. Константинополь був завойований мусульманами, що спричинило занепад Східної церкви. Іслам рухався на захід, загрожуючи владі папи римського, зокрема, впливаючи на папство й через свою літературу, яка заповонила Європу. На додачу до цього політичній владі Риму кинуло виклик й створення національних держав та незалежних європейських міст. Національний дух, який підносився через сильних місцевих політичних лідерів, також став підтримкою для реформаторів.

Другим фактором була освіта, викликана Ренесансом. *Ренесанс* (французьке *Renaisance*, що означає «відродження») на додачу до Біблії відкрив людям класичну літературу. Християнські гуманісти були на передньому плані цього освітницького руху, особливо Еразм, який видав Новий Заповіт грецькою мовою. Праця Еразма підштовхнула до вивчення Нового Заповіту швидше мовою оригіналу, а не латинської Вульгати. Розвиток книгодрукування забезпечив багатьом людям можливість вивчати Писання самостійно.

Ренесанс також вивів на центральне місце людину, що, принаймні, певною мірою збіглося із закликом реформаторів до індивідуальної віри й спасіння.

Сприяли Реформації й соціальний та економічний фактори. З завершенням Середньовіччя прокотилася хвиля економічного розвитку через ринки, які утворилися у великих містах та колоніях. Виник новий, середній клас, якому було не вигідно, що грошові потоки стікаються до Риму.

Безсумнівно, дуже вагомим був релігійний фактор. Вивчаючи Новий Заповіт, реформатори та християнські гуманісти виявили розбіжності між

новозаповітною церквою та практикою Римської церкви. Кору́пція у римській церкві охопила всі рівні ієрархії – від простих священиків до самого папи римського; симонія дозволяла купувати та продавати церковні посади. Купивши індульгенцію, людина могла заплатити за гріхи завчасно і бути впевненою у прощенні своїх гріхів. Саме ця практика особливо обури-ла Мартина Лютера і спонукала його розірвати відносини з Римом.

Лютер і його сподвижники звершили повернення до авторитету Писання – лише Біблія могла бути остаточним авторитетом щодо того, у що вірити і що практикувати. Разом із поверненням до авторитету Біблії та необхідності вивчення Писання прийшло нове усвідомлення доктрини виправдання вірою та інших історично християнських доктрин. Лютер у Німеччині, Цвінглі та Кальвін у Швейцарії поширювали вчення Святого Писання з кафедр, а також за допомогою фундаментальних друкованих праць. Настав світанок нового дня. Знову сіялися істини Святого Писання.

ЛІДЕРИ РЕФОРМАЦІЇ

МАРТИН ЛЮТЕР (1483-1546)

Мартин Лютер, основоположник протестантської Реформації, народився у селянській сім'ї у місті Айслебен, що в Саксонії, у 1483 р. Основа його богословського мислення, напевно, формувалась тоді, коли він, будучи студентом Ерфуртського університету, зіткнувся з потребою Божественного відкриття. Лютер пішов у монастир, пообіцявши св. Анні стати монахом після того, як пережив жахливу грозу. Однак під час подорожі до Риму ілюзії Лютера щодо Римо-католицької церкви розвіялися, коли він побачив усю її зіпсованість. Вивчаючи Біблію, а особливо Рим. 1:17, Лютер прийшов до пізнання того, що виправдання є лише по вірі. 31 жовтня 1517 р. Лютер вивісив свої 95 тез на дверях церкви у Віттенберзі, у яких наводилися причини його незгоди з католицькою церквою. Згодом він наголошував *na sola scriptura* – лише Писання є авторитетом для людей, а не церква і не церковні собори.

Лютер залишив богословський спадок надзвичайної ваги: він навчав, що лише таїнство хрещення та Вечері Господньої були законними. Лютер працював дуже плідно, кидаючи виклик Римо-католицькій церкві й утверджуючи власне вчення. Він дав церкві серед інших такий чудовий гімн, як «Міцна скала»; він заснував систему освіти для вивчення Біблії.

ЖАН КАЛЬВІН (1509-1564)

Жан Кальвін, вельми поважаний і впливовий богослов Реформації, народився у Франції в 1509 р. Він розпочав навчання у Паризькому

університеті, де й потрапив під вплив гуманістів. Відтак Кальвін вивчав закон в Орлеані, а згодом продовжив навчання в місті Бург. У 1534 році він ототожнив себе із протестантами і був змушений залишити Францію. Кальвін прибув до Базеля, Швейцарія, де ще в молодому віці, двадцятишестирічним, завершив свою *magnum opus* – працю під назвою «Наставлення в християнській вірі», апологетику, яка захищала протестантизм перед королем Франції. Цю працю Кальвін згодом кілька разів доповнював, аж поки не зупинився на остаточній редакції з вісімдесяти розділів у чотирьох томах.

Після короткочасного перебування у Страсбурзі Кальвін у 1541 р. повернувся до Женеви, Швейцарія, де й провів решту свого життя. Там, будучи пастором, Кальвін проповідував та щоденно читав лекції. Він також написав коментарі на двадцять сім книг Старого і на всі книги Нового Заповіту, крім Об'явлення Івана Богослова. У Женеві Кальвін мав як церковний, так і політичний авторитет, виступаючи як обвинувач (а інколи як судовий виконавець) у протиеретичних процесах. Спалення Сервета за ересь, яка заперечувала триєдність Бога, сьогодні розглядається як серйозна пляма на кар'єрі Кальвіна. Однак у часи Кальвіна лідери та еретики у Женеві та інших місцях знали, що така ересь, як вчення Сервета, була набагато серйознішим проступком, ніж убивство, і що вона найбільш ймовірно потягне за собою смертну кару. Кальвін усіма способами намагався врятувати Сервету життя, але в кінцевому результаті змушений був із сумом погодитися з рішенням суду.

Кальвін був першим визнаним науковим коментатором Біблії. Він ввів доктрину про суверенітет Бога, що стала основою для реформатської церкви в Європі та Шотландії.

УЛЬРІХ ЦВІНГЛІ (1484-1531)

У той час, коли Кальвін звершував своє служіння для французькомовного населення Швейцарії, Ульріх Цвінглі, який народився у 1484 р., трудився для німецькомовних швейцарців. Він навчався у Берні, Відні та в Базелі, після чого поповнив ряди римо-католицького духовенства (1506-1518 рр.). Під кінець цього періоду свого життя Цвінглі, вивчаючи виданий Еразмом Новий Заповіт грецькою мовою, навернувся до Христа і прийняв реформаційні погляди. У 1519 р., будучи пастором великої кафедральної церкви в Цюріху, Цвінглі почав проголошувати проповіді, в яких пояснював Писання, та осуджувати практику Римо-католицької церкви. Наслідки не забарилися – священики почали одружуватись, ікони були захищені, меси відмінені, а власність церкви конфіскована для освіти.

Цвінглі, поділяючи меморіальний погляд щодо Вечері Господньої, спонукав цим Лютера розірвати з ним стосунки, хоч вони й погоджувалися, що спасіння є лише по вірі. Цвінглі загинув у 1531 р. у війні із сусіднім римо-католицьким кантоном. Він справив значний вплив на анабаптистів, прийнявши деякі погляди, які були радикальнішими, ніж погляди Лютера й Кальвіна.

БІБЛІОЛОГІЯ РЕФОРМАЦІЇ

ЗА ВЧЕННЯМ ЛЮТЕРА

Для Мартина Лютера Біблія була єдиним непомильним авторитетом щодо віри та спасіння. Дотримуючись такої позиції, Лютер заперечував авторитет папи римського, церковних соборів, індульгенції й таїнства Римо-католицької церкви. Він проголосив: «Слово Боже буде визначати те, у що нам вірити, і ніхто інший, хоча б це був і ангел». Більше того, Писання авторитетне, тому що воно є свідченням Святого Духа. Лютер звертався до Святого Писання як до «Книги, даної Богом через Святого Духа Своїй церкві», і в своєму коментарі до книги Буття він пише про неї як про «Писання Святого Духа».¹

У Писанні Лютера найбільше хвилювало те, що вказувало на Христа. Тому Послання Якова він назвав «солом'яним посланням», а на перше місце він ставив Послання до римлян, до галатів та до ефесян, вважаючи їх чистим Євангелієм, яке навчало про Христа. Лютер також ставив під сумнів, що автором книги Екклезіяста був Соломон, і вважав, що книга Естер не повинна входити до канону Старого Заповіту.

Лютер сформулював основоположні принципи тлумачення Писання. (1) Важлива не просто буква Закону, а просвітлення Святого Духа. (2) Велике значення мають історичні обставини. (3) Слід визнати відмінність між Старим Заповітом, який був Законом, і Новим Заповітом, тобто Євангелієм. (4) Писання має один об'єднуючий елемент, яким є Христос. (5) Важливе літературне тлумачення, а алегоричне – лише «мавп'ячи витівки».²

ЗА ВЧЕННЯМ ЦВІНГЛІ

Ульріх Цвінглі визнавав непомильність Писання, називаючи його «певність влади», що означало «певність того, що Слово Боже виконає те, про що воно говорить».³ Він повернувся внаслідок читання Нового Заповіту, виданого грецькою мовою Еразмом, після чого відрікся від Римо-католицької церкви. У питаннях спасіння для нього авторитетним було лише Писання.

Цвінглі присвятив себе серйозному вивченню Святого Писання. Визнавши його авторитет, він почав проголошувати проповіді, в яких пояснював біблійні істини, почавши з Євангелія від Матвія. «Його праця як реформатора також опиралася на принцип, що усі обговорювані питання повинні бути вирішені Словом Божим. Цвінглі завжди намагався діяти на основі вчення Біблії і дискутувати за допомогою біблійних аргументів, незалежно від того, ким були його опоненти – римо-католиками, лютеранами чи анабаптистами».⁴

Важливою тезою Цвінглі було ствердження ясності Слова Божого і спроможності звичайної людини зрозуміти його. Цвінглі заявив, що Біблія є «довершеною сама в собі і явлена для блага людини». Тому немає

потреби, щоб якісь церковні особи – папа римський, священник чи церковний собор – тлумачили Слово Боже. Це є служіння Святого Духа. Більше того, Писання можна зрозуміти тоді, коли ми підходимо до нього в смиренні, молитві і без упереджень. За таких умов Святий Дух дасть читачеві розуміння прочитаного.

ЗА ВЧЕННЯМ КАЛЬВІНА

Жан Кальвін стверджував, що найвищим авторитетом у релігійних питаннях є не церква, а Біблія. Біблію він вважав зобов'язуючою владою для усіх народів та в усі часи. Прихильність до віри в богонатхнення Писання він аргументував заявою, що обов'язком людини є прийняти «без усякого винятку усе те, що говорить Святе Писання».

Кальвіна називають «царем тлумачів», «найбільшим екзегетом шістнадцятого століття», а також «творцем правдивої екзегетики».⁵ Інші писали про Кальвіна як про першого наукового коментатора Біблії. Він сформулював наступні важливі принципи тлумачення Біблії.⁶ (1) Просвітлення Святого Духа є необхідним для того, щоб підготувати тлумача. (2) Алегоричне тлумачення є сатанинським, яке відводить людей від істини Писання, і тому не може бути прийнятним. (3) Писання тлумачить само себе. Для Кальвіна це означає цілий ряд речей. Насамперед, йшлося про буквально тлумачення Писання; слухаючи Писання, слухач розумів, що хотів сказати автор; це означало також необхідність вивчення граматики Святого Писання – значення слів, контексту, порівняння різних уривків Писання, аби краще зрозуміти ту чи іншу біблійну істину.

ХРИСТОЛОГІЯ РЕФОРМАЦІЇ

Кальвін та Цвінглі дотримувалися ортодоксального погляду щодо Христа – Він є одною Особою із двома відмінними природами, які не переплітаються одна з одною. Лютер у цьому питанні займав іншу позицію. Він дотримувався віри в те, що Христос є буквально присутній при Господній Вечері, навчаючи, що людська природа приймає деякі властивості Божественної природи, зокрема, всезнання, всюдиприсутність та всемогутність.

Проблематичність такого погляду полягає в тому, що він стирає відмінність між двома природами Христа.

АНТРОПОЛОГІЯ РЕФОРМАЦІЇ

ПОЗИЦІЯ РЕФОРМАТОРІВ

Лютер і Кальвін загалом погоджувалися щодо цілковитої зіпсованості людини, визнаючи її повну неспроможність своїми силами вплинути на власне спасіння. Вони також визнавали, що через цілковиту зіпсованість людини для її визволення потрібна Божа ласка. Погоджувався з цим і Цвінглі. Теодор Беза (1519-1605), наступник Кальвіна в Женеві, навчав, що Адам був федеральним головою людської раси, і тому, коли він як представник людства згрішив, увесь людський рід упав у гріх і є заражений гріхом. З того часу кожна дитина, яка народжується у світ, народжується у стані зіпсутості.

Такий стан людини, стан повної зіпсованості, спонукав Кальвіна відмовитися від ідеї свободи волі; вона була забрана від людини в момент гріхопадіння. Він навчав, що воля людини є зв'язаною і нездатною рухатись у будь-якому іншому напрямку, крім зла.⁷ Однак Кальвін вважав, що людина несе відповідальність за свої гріхи, тому що грішить з власної волі, а не через якісь зовнішні побудження. Більше того, хоч людський розум і пошкоджений, все ж людина може розрізняти добро і зло і тому є відповідальною за те, що «бажає не добра, а зла».⁸

Очікуваним висновком із доктрини цілковитої зіпсованості є передпризначення, яке приймали усі троє – Лютер, Кальвін та Цвінглі. Оскільки людина неспроможна зробити позитивний крок до Бога внаслідок своєї гріховності, для Бога було необхідним наперед призначити певних людей для спасіння.

ПОЗИЦІЯ СОЦІНІЯ

Фауст Социн (1539-1604) був послідовником пелагіанського погляду й заперечував гріховну зіпсованість людини. Він навчав, що людина була створена на подобу Божу не в розумінні моральної досконалості, а лише в досягненні панування над нижчим творивом.⁹ І хоч Адам згрішив, його гріх не мав згубного впливу на його насліддя, тому що моральна природа Адама була передана його нащадкам непошкодженою.¹⁰ Люди грішать не тому, що в них живе батьками переданий гріх, а через погані приклади. Більше того, Социн учив, що усі люди народжуються з такою природою, яку Адам мав ще до гріхопадіння, і здатні не грішити.

АРМІНІАНСЬКА ПОЗИЦІЯ

Якоб Арміній (1560-1609), навчаючись під керівництвом Бези в Женеві, був спочатку строгим кальвіністом. Одного разу під час дебатів він

переконався, що у його опонента сильніші аргументи, ніж у нього, і відтоді також почав відстоювати універсальну ласку Божу і свободу людської волі. Його позиція в основному нагадувала напівпелагіанство. Він заперечував доктрину первородного гріха й піддавав сумніву те, що провина Адамового гріха передалася його нащадкам. Арміній висловив думку, що лише занечиснення Адамового гріха передалося далі наступним поколінням, але воно є лише слабкістю і не підводить людину під прокляття. Це занечиснення скоріше робить людину нездатною для досягнення вічного життя своїми власними силами. Гріхопадіння людини не позбавляє її здатності проявити ініціативу і зробити позитивний крок до Бога.¹¹ Це досягається через Божу ласку, яку Бог наперед роздає усім людям, аби компенсувати вплив успадкованої гріховності й тим самим зробити людину спроможною співпрацювати з Богом у справі спасіння.

СОТЕРІОЛОГІЯ РЕФОРМАЦІЇ

ПЕРЕДПРИЗНАЧЕННЯ

Кальвін проповідував доктрину спасіння по благодаті, яке своїм корінням сягає вічної Божої постанови. Оскільки Бог є суверенним, усі події, які відбуваються, були призначені Ним. З цього випливає, що Кальвін навчав доктрину подвійного передпризначення. Він заявляв: «Передпризначенням ми називаємо вічну Божу постанову, якою Він Сам у Собі визначив долю кожної людини. Хоч не всі люди створені в однакових умовах, та для одних є напередпризначене вічне життя, а для інших – вічне прокляття. І кожна людина, будучи створеною для того чи іншого кінця, є, як ми кажемо, передпризначена або для життя, або на смерть». Доктрина передпризначення включає в себе вибрання для спасіння та засудження на вічне прокляття. Кальвін наголошував на неминучості як першого, так і другого. Якщо вибрання на спасіння є повністю по Божій ласці, то засудження є тільки через гріх та провину.¹²

Лютер також стояв на позиції доктрину передпризначення, обґрунтовуючи її зіпсутістю та нездатністю людини спастися самостійно; Цвінглі базував свою віру в передпризначення на Божому передбаченні.¹³

ВИКУПЛЕННЯ

Погляд реформаторів. Протестанти і католики визнавали ціну Христового викуплення, але при цьому Римо-католицька церква слідувала вченню Томи Аквінського, тоді як реформатори загалом дотримувались щодо викуплення погляду Ансельма. Однак він навчав, що Бог був

обкрадений у Своїй славі через гріх людини й Христос помер, аби відновити Божу славу. Реформатори ж вважали, що Христос помер для того, щоб задовольнити Божу справедливість. Він на Собі поніс покарання за гріхи і тим самим задовольнив справедливість Бога. Те, що зробив Христос, можна отримати лише через віру, яка й єднає віруючого з Христом, бо віруюча людина отримує Його праведність. Лютер сказав: «Христос викупив мене Своєю дорогоцінною кров'ю, Своїми невинними стражданнями й смертю для того, щоб я міг належати Йому і щоб жив під Його керівництвом у царстві Христа». Кальвін навчав, що смерть Христа була особливим викупленням – Він помер лише за вибраних.

Погляд Социна. Социн не визнавав, що справедливість Бога привела до того, що Ісус мусив померти. За Социном, Бог міг простити грішників за Своїм бажанням – і без викуплення Ісусом. Бог прощає грішників на основі Своєї ласки, а не через смерть Христа. І все, що Бог вимагає від грішника, – це покаятись та мати бажання бути покірному Божому закону. Социн навчав, що смерть Христа була прикладом покорі, який повинен бути натхненням для інших. Погляд Социна історично розглядається як *пелагіанізм*, а в наш час – як *унітаріанізм*.

Гротіанський погляд. Х'юго Гротій (1583-1645) виступив проти вчення Социна. Однак його погляд відрізнявся і від учення реформаторів. Він обстоював думку, що для Бога не було обов'язковим вимагати повну платню за гріховне порушення; смерть Ісуса радше була умовною платою Богові, Який, прийнявши Ісусову смерть як умовну плату, відклав убік всі вимоги Закону.

ПОГЛЯДИ РЕФОРМАТОРІВ НА ВИКУПЛЕННЯ

Особа	Смерть Христа	Те, що зробив Бог
Социн	Необов'язкова.	Прощає по Своему милосердю, а не через смерть Христа.
Гротій	«Умовна плата», повна плата є необов'язкова.	Відкидає в сторону вимоги Закону.
Арміній	Не строгий еквівалент за гріх, а заміна покарання.	Прощає через смерть Христа, але відкидає в сторону вимоги справедливості.
Лютер	Заступницьке викуплення за гріх; заспокоїла гнів Божий.	Дає віруючому праведність.
Кальвін	Заступницьке викуплення за гріх; заспокоїла гнів Божий.	Дає віруючому праведність.

Новий Заповіт вчить нас, що смерть Христа сама по собі задовольнила вимоги Закону. Отже, Гротій, очевидно, помилявся.

Погляд Армінія. Він розглядав смерть Христа як аналогію старозаповітних жертвоприношень, в яких метою смерті тварини було звільнення винуватого від покарання. Хоч смерть Христа і була жертвою, сама жертва не була ні платою за борг, ні задовільненням справедливості через гріх людини.¹⁴ Як свідчать старозаповітні жертвоприношення, ті, що поклонялися Богові в Старому Заповіті, приносячи в жертву тварину на вимогу Закону, отримували відпущення гріхів. За аналогією хоч Христос і не переніс точну кару за грішників, Бог пообіцяв простити грішних людей на основі смерті Христа. І Він це зробив, відмовившись від вимог справедливості. У Своїй смерті Христос не вистраждав те, що заслужила людина, а скоріше смерть Христа була заміною покарання.

Згідно з Армінієм, смерть Христа не є точним еквівалентом за гріх, ні не заміною кари, а заміною за покарання.¹⁵ Замінена кара вимагає іншої еквівалентної кари; замінене покарання може бути набагато більшим і сильнішим. Тут помітна подібність армініанського погляду й думки Гротія про управління в тому, що Христос, по-їхньому не повністю заплатив за гріх.

ВІРА І ДІЛА

Лютеранський погляд. Світло Божої милості прийшло до Мартина Лютера через читання Послання до римлян 1:17 десь перед 1517 роком. Після цього, розірвавши стосунки з Римо-католицькою церквою, Лютер зміцнився у переконанні, що виправдання є лише по вірі (лат. *sola fide*). 31 жовтня 1517 р., коли Лютер вивісив на дверях церкви в м. Віттенберг дев'яносто п'ять тез, серед яких була й теза про спасіння по благодаті через віру замість вчення Римо-католицької церкви, можна насправді вважати початком Реформації. Одночасно Лютер виступив проти католицького вчення про покарання, індульгенції та усіх інших форм людських заслуг, які нібито потрібні для спасіння. Лютер дійшов висновку, що лише Божа ласка є основою для спасіння та виправдання людини. Він навчав, що лише Божа ласка прощає гріхи і тих, хто приймає Христа вірою, наділяє праведністю Христовою.

Однак наші діла, як навчав Лютер, не мають нічого спільного з нашим спасінням. Добрі діла є результатами або плодами нашого спасіння, але ніколи не частиною спасіння. Він проводив різницю між «ділами Закону», які чинилися у стані невір'я і не давали спасіння, і «ділами віри», які є доказом нашого виправдання Богом. Як наголошував Лютер, ці щирі добрі діла, перелічені в десятих заповідях: «Таким чином ми маємо десять заповідей, коротку збірку Божественного вчення про те, що ми повинні робити для того, аби наше життя було приємне для Бога, а поза десятьма заповідями ніякі діла чи речі не можуть бути добрими або приємними для Бога».

Кальвіністський погляд. Жан Кальвін у питанні виправдання по вірі загалом погоджувався з Лютером. Він порівнював виправдання із судовим

актом, через який Бог оголошує грішника, котрий повірив, праведним, і цей акт є можливим завдяки безоплатній Божій ласці. Однак на противагу Лютеру, Кальвін поєднував свою доктрину спасіння з Божим вибранням грішника. Він розумів вибрання на спасіння як безумовне, бо «якщо вибрання залежало б від віри людини та її добрих діл, то Божа ласка була б не тільки даремною, а насправді перестала б бути ласкою взагалі».¹⁶

Розглядаючи Послання Якова 2:20, Кальвін навчав, що виправдання ділами не має відношення до даної Богом праведності; скоріше воно, як вважав і Лютер, підкреслює реальність виправдання. Таким чином, Кальвін навчав «подвійного виправдання». «Насамперед виправдання є прийняття Богом через дарування праведності. Це відбувається лише через віру. Однак, по-друге, і внаслідок першого, виправдання є проголошенням або виявом перед людьми праведності через віру. Це є виправдання ділами».¹⁷

Учення Кальвіна про спасіння значно трансформувалося у зв'язку з тим, що він пов'язував виправдання з освяченням. І далі, приймаючи різницю між цими двома поняттями, він пов'язує й виправдання, й освячення з актом спасіння. Христос не виправдовує людину, яку Він не освячує. Виправдання, згідно з Кальвіном, стає побудженням для освячення. Хоч виправдання є безоплатним, освячення стає відгуком віруючого в знак подяки Богові.¹⁸ Кальвін відмічав: «Ніхто не може повністю охопити ласки Євангелія, але людина повинна залишити помилки попереднього життя, стати на правдиву дорогу і присвятити всю свою увагу здійсненню покаяння».

Армініанський погляд. На противагу вченню про безумовне вибрання, яке проповідував Кальвін, послідовники Армінія навчали про вибрання на основі певних умов. Вони вважали, що Бог вибирає для спасіння тих людей, які, як Він знає, повірять у Христа. Але усе людство було забезпечене можливістю спастися, тому що Христос помер за всіх, а не просто за вибраних. І хоч людина не здатна відгукнутися на Божий голос через свій гріх, Бог розподіляє Свою попередню благодать для усіх людей, і дає їм можливість вільно вибрати – вірити в Христа чи відкинути Його. Однак віруюча людина може відкидати Святого Духа, тільки повертаючись назад у світ і втрачаючи своє спасіння. Для утримання вічного життя необхідна наполегливість.

ЕКЛЕЗИОЛОГІЯ РЕФОРМАЦІЇ

ЛЮТЕРАНСЬКИЙ ПОГЛЯД

Церква. Порвавши з Римо-католицькою церквою, Мартин Лютер відкинув віру в непомильність церкви та поняття виняткового священства. Замість того він навчав про священство усіх віруючих. Це було відродження важливої біблійної істини. Лютер вважав, що Церква – це «зібрання усіх віруючих християн на землі». Це є правдива церква, яка охоплює усіх

віруючих, об'єднаних з Христом через віру. Словом «християни» Лютер підкреслював універсальність церкви – церкви по всій землі. Дотримуючись думки про існування одної церкви, Лютер розрізняв видиму церкву, яку можна побачити через служіння Словом та таїнства, і невидиму церкву, яку можна побачити лише через забезпечення спасінням Святим Духом та таємною спільністю з Христом.

Хрещення. Лютер навчав, що таїнства хрещення й Вечері Господньої є тими засобами, які передають нам Божу ласку. Вони залежать не від віри чи гідності людини, а від Божої обітниці. Згодом Лютер дійшов висновку, що ці таїнства є корисними і для невіруючих.

Лютерове розуміння хрещення не дуже відрізнялося від погляду Римокатолицької церкви; він залишив недоторканим багато чого з римо-католицького обряду. Лютер навчав, що хрещення є необхідним для спасіння і справді відроджує людину. Хрещення, за Лютером, є договором між Богом і людиною, в якому Бог обіцяє простити гріхи людини і далі подавати Свою благодать, тоді як людина зі свого боку обіцяє Богові життя вдячності в покаянні.¹⁹ Щодо хрещення Лютер писав: «Це є найформальніша заповідь про те, що ми повинні бути охрещеними, або ж ми не зможемо бути спасеними. Це таїнство, через яке ми спочатку прийняті в християнську церкву».

ПОГЛЯДИ РЕФОРМАТОРІВ НА ЦЕРКВУ ТА ТАЇНСТВА

Погляд	Церква	Хрещення	Господня Вечеря
Лютеранський	Усі віруючі на землі складають одну невидиму церкву. Видима церква помітна через служіння Слова та таїнства.	Необхідне для спасіння. Має вплив на спасіння. Необхідне хрещення дітей; Господь Сам формує в них віру.	«Консубстанціяція» – Христос тілесно присутній «в, з та під» елементами Вечері Господньої.
Реформатський	Всесвітня церква буде завершена при другому приході Ісуса Христа. Можливо спастися і поза церквою.	Знак віри віруючого. Хрещення дітей є необхідним і є знаком заповіді.	Христос духовно присутній і передає благодать Божу учасникам Вечері.
Анабаптистський	Церква складається тільки з віруючих (діти не є частиною церкви). Наголошується чистота церкви через навчання.	Хрещення лише для віруючих. Заперечується хрещення немовлят.	Лише як спогад. Хліб і чаша символізують Христа і Його смерть. Благодать не передається під час Вечері Господньої.

Лютер також дотримувався думки про необхідність хрещення дітей, навчаючи, що, хоч діти й нездатні поступати по вірі, Бог через Свою попередню благодать формує віру в дитині, яка ще несвідома себе. Цю думку він підтверджував заповіддю хрестити усі народи (Мт. 28:19).

Вечеря Господня. Лютер заперечував учення Римо-католицької церкви про трансубстанціацію, тобто, що елементи Вечері Господньої насправді перетворюються у тіло та кров Христа. Він гостро критикував Цвінглі, наполягаючи на справжній присутності Христа під час Господньої Вечері. Його погляд був відомий під назвою консубстанціація (співприсутність Христа в елементах Вечері), згідно з яким ці елементи, хоч самі й не змінюються, але Христос є фізично присутній «в, разом із і під» цими елементами Господньої Вечері.

РЕФОРМАТСЬКИЙ ПОГЛЯД

Церква. Незважаючи на те, що лютеранські та реформатські церкви спільно порвали з Римо-католицькою церквою, вони, однак, не були одностайними в тому, що з її спадку можна залишити, а що слід відкинути. «Лютеранство відкидало лише ті риси католицизму, щодо яких не було сумніву, що вони суперечать Святому Писанню. Реформаторські церкви пішли далі й залишили від католицизму лише те, що, як вони вірили, мало підтвердження у Писанні».²⁰

Якщо Лютер наголошував, що церкву можна побачити через таїнства і що спасіння відбувається через видиму церкву, то послідовники Кальвіна вірили, що спасіння є можливим і поза межами видимої церкви. За їхнім переконанням, Святий Дух міг працювати й спасати людей, «коли Йому до вподоби, де і яким чином Йому приємно».²¹ Послідовники Кальвіна також розширили пояснення невидимої церкви: вона є всесвітньою, тому що ніхто не може бачити її в усіх місцях одночасно; вона буде завершена лише при другому приході Христа; це неможливо – завжди відрізнити віруючих від невіруючих.

Хрещення. Послідовники Кальвіна навчали, що в таїнствах повинні брати участь лише віруючі на знак їхньої віри. Бог справді передає через ці таїнства Свою благодать.

Вони вірили, що хрещення повинно надаватись лише віруючим, однак немовлята також повинні бути охрещеними, що засвідчить їхню належність до заповіту. Для батьків це буде запорукою впевненості, що їх дитина прийнята до заповіту, а, оскільки діти потрапляють під заповіт, вони мають право на хрещення.²²

Господня вечеря. Жан Кальвін не приймав точку зору Лютера про справжню присутність Христа при Вечері Господній, але й ідею Цвінглі, що це таїнство потрібне лише для спогаду, він також заперечував. Кальвін навчав, що Вечеря Господня призначена лише для віруючих, а духовно присутній Христос передає Божу благодать тим віруючим, які беруть у ній участь. Навчаючи, що учасник Вечері споживає тіло й кров Христа, Кальвін мав на увазі не матеріальні елементи, а, так би мовити, споживання духовне, вірою. А невіруюча

людина, яка взяла б участь у Вечері Господній, нічого з цього не отримала б, оскільки з нею не може відбутися те, що відбувається з віруючим.

ПОГЛЯД АНАБАПТИСТІВ

Церква. Серед реформаторів анабаптистський погляд на церкву відрізнявся від римо-католицького найрадикальніше. Сама назва – анабаптисти – означає охрестити знову. Вони наголошували, що церква складається лише з віруючих; звідси, немовлята, які неспроможні вірити, не є частиною церкви. На відміну від Лютера та Кальвіна, анабаптисти чітко розрізняли церкву й державу. Заключна доктрина щодо цього – заборона на володіння зброєю на війні. Дехто також наполягав, аби анабаптисти не служили в поліції і не займалися юридичною практикою.

Анабаптисти дотримувалися простого способу життя, наслідуючи вчення Ісусової проповіді на горі. Вони також підтримували чистоту церкви і належним чином здійснювали церковну дисципліну (загальне покарання) щодо чоловіків, які неправильно поводитись зі своїми дружинами. Анабаптисти дотримувалися церковної дисципліни й з інших причин.

В історії церкви є сумна сторінка, на якій записані смертельні переслідування анабаптистів не лише від римо-католиків, а й від лютеранів та кальвіністів.²³

Хрещення. Анабаптисти наголошували, що тільки віруючі люди повинні приймати хрещення. Тому хрещення немовлят вважали недійсним й перехрещували тих людей, які стали віруючими пізніше, а були охрещені немовлятами. У цьому анабаптисти пішли навіть далі, ніж Цвінглі, який відстоював хрещення немовлят. Хрещення повинно надаватись лише тим, хто свідомо виявляє віру в Христа. Назва «*анабаптист*» (префікс *ана-* латинською означає «знову») вказує на людей, які вимагали перехрещення, тому що були охрещені будучи немовлятами. Цікаво, що для анабаптистів сам спосіб хрещення не мав особливого значення: дехто допускав занурення, інші ж практикували хрещення через обливання.

Вечеря Господня. Розходження Лютера і Цвінглі у поглядах на Вечерю Господню є добре відомими. Тоді як Лютер приймав присутність Христа, яка оточувала елементи Вечері Господньої, а послідовники Кальвіна вірили в те, що Божа благодать передається через хліб і чашу, Цвінглі навчав, що Вечеря Господня є просто способом для спогаду про смерть Христа. І якщо Лютер розумів слова Христа «Це є Тіло Моє» буквально, то Цвінглі вважав, що хліб символізував тіло Христа.

Щодо Вечері Господньої анабаптисти дотримувалися погляду Цвінглі. Однак для них Вечеря Господня важила дуже багато і була чимось особливим. Споживання хліба і пиття із чаші в братерському єднанні давало силу, підбадьорення і певність в тому, що вони належать до зібрання викуплених людей і є частиною «правдивого Тіла Христа».²⁴ Господня Вечеря сприймалася як підтвердження внутрішньої єдності віруючих й забезпечувала відчуття духовної спільності в єдиному цілому.²⁵

БОГОСЛОВ'Я РЕФОРМАТОРІВ

Доктрина	Лютер	Кальвін	Цвінглі/ Анабаптисти
Писання	Єдиний непомильний авторитет для віри й спасіння. Писання вказує на Христа.	Біблія, а не церква, є кінцевим авторитетом. Перший вчений тлумач Писання.	Ц.: непомильний авторитет, який повинен визначати всю нашу практику. Усе Писання виповниться. Прості люди можуть розуміти його.
Перед-призначення	Усі події під постановою Божою. Навчав подвійного передпр..	Передпр. є необхідним через зіпсованість людини.	Передпр. ґрунтується на Божому передбаченні.
Христос	В Г. Вечері людська природа приймає на себе божественні риси Христа: всюдиприсутність.	Ортодоксальний погляд; Одна Особа із двома природами, які не переплітаються між собою.	Ортодоксальний погляд; Одна Особа із двома природами, які не переплітаються між собою.
Людина і гріх	Людина є зіпсованою і не може звільнитися сама себе. Благодать необхідна через гріх людини.	Людина є розбещеною і не спроможна звільнитися сама. Благодать необхідна через гріх людини.	Людина є розбещеною і не спроможна звільнитися сама себе. Благодать необхідна через гріх людини.
Викуплення	Христос помер заступницькою смертю за всіх людей.	Христос помер заступницькою смертю за всіх людей.	Христос помер заступницькою смертю за всіх людей.
Спасіння	Оправдання лише по вірі, не по ділах.	Оправдання по вірі, як законний Божий акт, який дає віруючому праведність. Основою цього є вибрання без усяких умов.	Христос помер заступницькою смертю; заплатив за первородний та усякий інший гріх. Спасіння залежить від вічного вибрання.
Церква	Священство усіх віруючих, які складають Ввселенську Церкву.	Спасіння можливе і поза межами церкви. Церква є видима й невидима.	А.: Церква складається лише з віруючих; сюди не входять діти. Відокремлення церкви й держави. Віруючі є пацифісти.
Хрещення	Передає Божу ласку. Приводить до прощення гріхів; є необхідним для спасіння. Хрещення дітей.	Лише для віруючих, але потрібно хрестити дітей, щоб показати, що вони є в заповіді.	Ц.: Хрещення дітей. А.: Хрещення лише для віруючих; відкидається хрещення дітей.
Вечеря Господня	Христос присутній в прямому розумінні. Приносить користь і для невіруючих.	Передає благодать. Віруючий вкушає кров і тіло Христа через віру.	Ц.: Лише як спогад. Хліб є символом Тіла Христа, а не Його буквального тілом.

БОГОСЛОВ'Я НОВОГО ЧАСУ

Хоч з огляду на історію, яка охоплює тисячоліття, може видатись дивним називати богослов'я XVII–XX ст. богослов'ям «нового часу», така назва все-таки не є зовсім невідповідною.

У зв'язку з очевидним співпадінням між доктринальним розвитком у сучасній церкві та сучасним богослов'ям XX ст., у цьому розділі наведено лише короткий підсумок основних богословських поглядів, які з'явилися після Реформації. Інші вчення, які розвивалися в церкві від початку цього століття, докладніше розглядаються у п'ятій частині цієї книги, яка називається «Сучасне богослов'я».

БОГОСЛОВ'Я ЗАПОВІТУ

Богослов'я заповіту було породженням Реформації, особливо через праці таких богословів, як Цвінґлі, Буллінґер, Кальвін і Коссей. І хоч вони не викладали того, що сьогодні ми знаємо як богослов'я заповіту, саме їхні праці заклали його основу. Йоганес Воллебій (1586-1629), богослов-реформатор із Базеля, та Вільям Еймс (1576-1633), пуританин, також внесли важливий внесок у розвиток богослов'я заповіту. Йоганес Коссей (1603-1669), учень Еймса, був відповідальний за впорядкування заповітного богослов'я.

Богослов'я заповіту включає в себе два основних розділи: заповіт діл і заповіт благодаті. Хоч про заповіт діл у Старому Заповіті не сказано, він усе одно має його на увазі. Згідно з ученням богословів заповітного богослов'я, Бог вступив у заповіт з Адамом ще перед гріхопадінням. У тому заповіті Він обіцяв вічне життя за покору упродовж певного випробувального терміну й смерть у тому випадку, якщо Адам не послухається Бога. У цьому випробуванні Адам був головним представником усього людства; якщо б він залишився покірним, то був би утверджений у праведності з усіма привілеями, які передалися б усьому людству. І навпаки, через те, що Адам не послухався Бога і впав у гріх, його акт непокори передався усьому людству – усі люди народжуються у гріху і під владою гріха.

Після гріхопадіння Бог уклав з Адамом (як представником людської раси) інший заповіт, у якому Бог із Своєї великої милості пообіцяв вічне життя усім тим, хто повірить в Ісуса Христа. В основному заповіт благодаті базується на заповіді викуплення, який був складений у минулому у вічності Триєдиним Богом. У ньому Бог Отець передав повноваження Синові, Який погодився через Свою викупну смерть забезпечити людство спасінням. Заповіт благодаті слід розуміти як застосування заповіді викуплення, і через те його дія обмежується лише вибраними людьми.

ЛЮТЕРАНСЬКЕ БОГОСЛОВ'Я

Після утвердження лютеранства в XVI ст. лютеранське богослов'я знало впливу неарістотеліанського мислення, яке запанувало в університетах Німеччини. Однак це сталося не за рахунок лютеранського вчення.¹ Пієтизм, очолений Філіпом Яковом Шпенером (1635-1705), який був пастором і капеланом німецького короля, піднявся до схоластичної методології і покликав людей до особистого духовного досвіду. У вісімнадцятому столітті Крістіан Вольф (1679-1754), німецький математик і філософ, ввів лютеранське богослов'я у сферу раціоналізму, заявляючи, що ніщо не повинно прийматися без доказів. Він намагався привести в гармонію віру й розум, але наслідком цього стало те, що розуму було надано статус вищого авторитету.²

Після Реформації розвинулось оригінальне лютеранське богослов'я. В основу його було покладено принцип *Sola Scriptura* – тільки Біблія є надійним авторитетом для християн. Ця ж істина привела Лютера до розриву з Римо-католицькою церквою у 1517 році; вона й надалі залишилася основоположною істиною, яке ввела богослов'я Лютера в XVII ст.

Другою за значенням доктриною, яка опинилася в самому центрі лютеранського богослов'я після періоду Реформації, було виправдання. Як Лютер, так і його послідовники навчали, що виправдання засноване на достойній хвалі смерті Христа, Чия смерть сама собою стала викупленням від гріхів. Аугсбургське визнання 1530 р. пояснювало виправдання як таке, що «виправдовує винувату людину і проголошує її праведною, але це можливе лише на основі праведності когось іншого, а саме на основі праведності Христа».

Третя за значенням доктрина лютеранства – це *Sola fide*: лише віра є засобом, через який людина може отримати спасіння і Боже оправдання.

РЕФОРМАТСЬКЕ БОГОСЛОВ'Я

Означувальна назва «*реформатська*» відрізняє кальвіністські доктрини від богослов'я Лютера і анабаптистів.³ Основи реформатського богослов'я заклала праця Жана Кальвіна «Наставлення в християнській вірі», що не завадило виникненню значних розбіжностей між прихильниками різних течій Реформації. Результат цієї епохи – ряд чудових катехизмів та символів віри. Перший Гельветський символ віри (1536) був сформульований Йоганом Буллінгером (1504-1575; послідовник Цвінглі) та іншими, які представляли реформатську віру в усіх округах Швейцарії.⁴ Другий Гельветський символ віри (1566), також написаний Буллінгером і опублікований латинською, німецькою та французькою мовами, мав ще більший вплив.⁵ Гайдельберзький катехизм (1563)⁶ мав і має великий вплив навіть і сьогодні.

«Наставлення в християнській вірі», написані Кальвіном, позитивно сприймаються в Англії пуританами та незалежними пресвітеріанами. Навіть деякі анабаптисти, відомі під назвою партикулярні баптисти, дотримуються реформатського богослов'я, підкреслюючи цим свою належність до індивідуального відкуплення. Вестмінстерський символ віри⁷ став доктринальним стандартом для прихильників реформатського богослов'я в Англії.

Реформатське богослов'я поширилося також в Нідерландах, знайшовши згодом чи не найзаповзятіших прихильників реформатської традиції в особах Германа Бавінка (1895-1964), Авраама Квіпера (1837-1920), який заснував Вільний університет в Амстердамі, та прем'єр-міністра. Реформатської традиції дотримувалися й інші видатні особистості ХХ ст., зокрема, Джеймс Орр у Шотландії, Бенджамін Б. Ворфілд, Дж. Грехем Макен та Корнелій Ван Тіль в Америці.

Ядром реформатського богослов'я стали канони Дортського синоду⁸ (1619), які відповідали ремонстрантам – доктринальному твердженню Якова Армінія. На Дортському синоді були висунуті п'ять позитивних тверджень, які підсумовують учення Кальвіна: (1) цілковита зіпсованість (гріховність) людини; (2) вибрання на спасіння без усяких умов; (3) обмежене викуплення (лише за вибраних людей); (4) незаперечна благодать; (5) наполегливість святих.

ЛІБЕРАЛЬНЕ БОГОСЛОВ'Я

Коріння ліберального богослов'я (його також називають модернізмом) можна виявити ще у Німеччині вісімнадцятого століття. Еммануїл Кант (1724-1804) загалом вважається батьком сучасного релігійного лібералізму. Кант відкидав докази існування Бога, дотримуючись думки, що людина

може пізнати Бога лише розумом. Такий підхід був паростком епохи Просвітництва, коли до передання та авторитету Біблії почали ставитися з підозрінням і особливо наголошувати на значенні розуму. Фрідріх Шляєрмахер (1768-1834) вніс нову рису в богослов'я, наголосивши на «почутті». Він намагався сумістити богослов'я із сучасним мисленням. Шляєрмахер навчав, що релігія не може ототожнюватися із символами віри, а скоріше з вираженням почуттів, як у мистецтві, літературі чи інших сферах, де домінують почуття. Шляєрмахер визначав релігію як «почуття абсолютної незалежності». І навпаки, гріх, на його думку, є егоїстичною турботою цього світу. Георг Гегель (1770-1831) переніс ліберальне мислення в іншу царину. Він пристосував концепцію еволюції до історії (і релігії), навчаючи, що історія – це зустріч протилежних рухів (теза-антитеза), яка породжує синтез. Вважається, що саме філософія Гегеля мала значний вплив на Фердинанда Бауера (1792-1860) та Юлія Вільгаузена (1844-1918) у їхньому критичному вивченні Біблії. Таким чином, народилася вища критика, яка поставила під сумнів традиційні погляди про авторів книг Біблії.

Принципи ліберального богослов'я включали у себе наступне.⁹ Наголошується на розумі людини та її переживаннях: релігійні вірування повинні пройти випробування людським розумом та науковими відкриттями; християнство мусить підлаштуватися під сучасний світ. Біблія не є непомильною та авторитетною книгою: це просто записи того, що пережили інші; вона цінна як приклад, а не як догматичне вчення. Немає ніякої різниці між природним та надприродним; різниця між Богом та природою, між людиною та тваринами, Христом і людиною стирається; логічним результатом цього погляду є пантеїзм.

Лібералізм був спричинений оптимістичним поглядом на життя. Він втратив свій вплив у результаті Першої світової війни, а також через поширення нового підходу до релігійних вірувань, який отримав назву неоортодоксія.

НЕООРТОДОКСАЛЬНЕ БОГОСЛОВ'Я

Неоортодоксія означає «нова ортодоксальність»; однак, незважаючи на назву, не є ортодоксальною. Неоортодоксія була реакцією на невдачу лібералізму. Перша світова війна унаочнила богословські помилки лібералізму, який заперечував гріх і стверджував загальну доброту людини. Карл Барт (1886-1968), прагнучи пізнати істину, відійшов від лібералізму і посвятив себе серйозному вивченню Писання. Вихід у світ його праці «Коментар на Послання до римлян» у 1919 р. вважається початком неоортодоксального вчення та розривом з лібералізмом. Однак неоортодоксія має великий спектр богословських поглядів.

Сьорен К'єркегор (1813-1855), датський філософ та богослов, наголосив на досвіді в тому богослов'ї, яке пізніше розвивалося неоортодоксальними богословами. К'єркегор засуджував холодне ортодоксальне віросповідання свого власного народу, який усно схвалював символи віри і автоматично вважався християнським, бо належав до офіційної державної церкви. К'єркегор навчав, що життя полягає не в тому, щоб вірити в доктрини, а вимагає пережиття та посвячення. На противагу ліберальному богослов'ю, яке наголошувало на внутрішній присутності Бога, К'єркегор писав про трансцендентність Бога і про те, що людині важко Його пізнати. Людина повинна зробити «стрибок віри», щоб відкрити для себе Бога. Богослов'я К'єркегора (відоме також як «богослов'я відчаю») спричинилося до виникнення екзистенціалізму, який наголошує на особистому пережитті й досвіді як стандарті реальності.

Карл Барт був послідовником К'єркегора, визнаючи трансцендентність Бога і наголошуючи на релігії пережиття. Він підкреслював, що Бога не можна пізнати об'єктивно через те, що Він є трансцендентний; Його слід пізнати суб'єктивно через особисте пережиття. (Інші аспекти вчення Барта обговорюватимуться нижче: Частина 5. Сучасне богослов'я). Еміль Брунер (1889-1966) був відомий через особливу увагу до Христології – він осуджував ліберальні погляди щодо Христа і навчав, що для пізнання Бога необхідно мати з Ним особисту зустріч. Його вчення спричинилося до появи назви «критичне богослов'я», бо він навчав, що Бог виходить на зустріч людині в її критичних станах. Райнгольд Нібур (1892-1971), будучи пастором у робітничому районі міста Детройт, основну увагу приділяв соціальній моралі. Рудольф Бультман (1884-1976) заперечував достовірність Біблії, вважаючи, що вона пронизана вченням церкви більше, ніж фактичним вченням про Бога та Христа. Його думки мали вплив на багатьох богословів, а точка зору, яку назвали *бультманізмом*, стала синонімом особливої форми неоортодоксії.

Основними принципами неоортодоксального вчення є наступні.¹⁰ Біблія не є відкриттям, а свідком відкриття – її не слід об'єктивно зрівнювати із Словом Божим; відкриття від Бога не є у словах. Ісус Христос є центральною точкою Божого відкриття: людина зустрічається з Богом, переживаючи на своєму досвіді зустріч з Ісусом Христом. Події Писання, такі як воскресіння Христа, називаються *geschichte*, «оповідання», на відміну від *historie*, історії. *Geschichte* стосується чогось трансцендентного, пережитого на досвіді Божої істини, не враженої правдою чи неправдою, які можуть бути пов'язані із земними подробицями *historie*. *Historie* історично піддається перевірці, і тому є нижчим рівнем Писання, у якому можна знайти помилки, що вже й було зроблено. *Geschichte* не піддається історичній перевірці, а тому є вищим рівнем Писання, в якому помилки знайти неможливо. Отже, немає значення, чи справді біблійні історії мали місце в просторі і часі, чи ні; той факт, що багато біблійних оповідей є «міфами» і «переданнями», не впливає на їхнє вище значення та достовірність. Бог є трансцендентним, «цілком іншим». Між Богом і людиною існує чітка різниця; людина може прийти до спілкування з Богом лише через «стрибок віри».

БОГОСЛОВСЬКІ ПОГЛЯДИ ХРИСТІЯНИСТВА НОВОГО ЧАСУ

Порівняння	Заповітне богослов'я	Богослов'я Лютера	Реформатське богослов'я	Ліберальне богослов'я	Неоортодоксальне богослов'я
Прихильники	Дж. Волебій В. Еймс Дж. Коссей Сучасні прихильники	М. Лютер Лютеранські богослови	Дж. Кальвін А. Кулер Б. Б. Ворфілд Сучасні реформатські богослови	І. Кант Ф. Шляєрмахер Г. Гегель Інші ліберали	К. Барт С. К'єркегор Р. Бультман Інші неоортодоксальні богослови
Характерні риси	Заповіт діл означає життя покори. Заповіт милості – це життя віри.	Лише Писання. Лише віра. Віруючий оправда-ний через віру, основану на смерті Христа.	Цілковита грішність людини. Безумовне спасіння. Обмежене викуплення. Неза-перечна благодать. Наполегливість святих.	Наголошується людський розум. Біблія містить помилки. Оптимістичний погляд людини.	Наголошується досвід, пережиття. Біблія містить помилки – вона лише є свідком відкриття. Біблійні події є «міфом».

ВИСНОВОК

Ось таким є історичне богослов'я. Християнам сьогодення його потрібно знати, аби розвинути сильні сторони й уникнути помилок богословів минулого. Це можна зробити, лише оцінюючи усі доктрини в світлі Слова Божого. Саме з огляду на це Біблія була нам дана для користі (2Тим. 3:16-17).

ЧАСТИНА 4

ДОГМАТИЧНЕ БОГОСЛОВ'Я

ВСТУП ДО ДОГМАТИЧНОГО БОГОСЛОВ'Я

ВІДМІННОСТІ

Догматичне богослов'я часто плутають із систематичним, або вважають його синонімом.¹ Вільям Дж. Т. Шедд написав три томи *систематичного богослов'я*, названого *догматичним богослов'ям*, а слова *систематичне* і *догматичне* використовував як взаємозамінні.² Хоч визначення, яке наведене нижче, свідчить про різницю між систематичним та догматичним богослов'ям, загалом видається, що термін *догматичне богослов'я* більше використовується у Німеччині та Голландії, тоді як термін *систематичне богослов'я* більше відомий в Англії та Америці.³

ВИЗНАЧЕННЯ

Слово *dogma* походить від грецького та латинського слова, яке означає «те, що вважається за думку», а також може означати «вчення або збірку доктрин богослов'я та релігії, які є ствержені формально і авторитетно проголошені церквою».⁴ Беркгоф визначає догму як «доктрину, що походить з Писання, офіційно визначена Церквою і проголошена як така, що засновується на Божественному авторитеті».⁵ Історично церковні собори намагалися вирішити богословські проблеми і відрізнити істину від омани, а отже, церковні собори формулювали доктринальні твердження, знані як *догми*.⁶ Оскільки церква затвердила ці догми, вони були обов'язковими для християн. Важливо знати, що з самого початку *догма* включає не тільки твердження, засновані на Писанні, а й її авторитетні церковні підтвердження.

Назву «*Догматичне богослов'я*», напевно, вперше запровадив Л. Райнгардт у 1659 р. як назву книги. Слово *догма* або *догматичний*

стало популярним після Реформації і використовувалось, щоб позначати «ті пункти віри, які були офіційно утверджені церквою», а отже, вказувало на догматичне богослов'я Римо-католицької церкви, Реформатської церкви та ін.⁷

Щодо свого догматичного богослов'я Шедд визначає *догму* наступним чином. «1. Вона означає доктринальне твердження, яке екзегетично пішло від Писання. 2. Вона означає постанову або рішення церкви. Авторитет догми, по-перше, є Божественним; а пізніше це вже людський авторитет».⁸ Таке визначення відрізняє догматичне богослов'я від систематичного. Визначення систематичного богослов'я не повинно обов'язково містити твердження про авторитет церкви. Багато богословських вчень були створені без офіційних санкцій, схвалення церкви або церковної колегії. Догматичне богослов'я вивчає ті ж самі доктрини й переважно за тими самими схемами і подібними методами, що й систематичне богослов'я, але, виходячи із особливої богословської позиції, схваленої церквою.

Луїс Беркгоф пояснює *догму* як щось таке, що має відношення до «цих доктринальних тверджень і формулювань, які розглядаються як утверджені істини групою християн, які сформулювали їх і які з цієї причини наділені владою».⁹ Таким чином, упродовж століть різні групи християн – отці церкви, римо-католицька і реформатська церкви – усі вони утверджували свої догми згідно зі своїм розумінням Писання. Карл Барт визначає догму як «доктринальні думки, які були схвалені і визнані Церквою, і вкладені в церковні Символи Віри зі своїм взаємопов'язаним авторитетом».¹⁰ Таке визначення допомагає зрозуміти авторитет і міру участі церкви в утвердженні догм.

Пов'язуючи слово *догма* з догматичним богослов'ям, Луїс Беркгоф пропонує, можливо, найкраще розуміння догматичного богослов'я: «Догматика має справу з доктринальною істиною Писання систематичним шляхом, а ще більше із тією істиною, яка визнається Церквою».¹¹

АВТОРИТЕТ

РИМО-КАТОЛИЦЬКИЙ ПОГЛЯД

Догматичне богослов'я Римо-католицької церкви, визнаючи авторитет Писання, звертається також до традицій та офіційних рішень церкви, аби сформулювати свої догми. В останні роки такі римо-католицькі богослови, як Карл Ранер, наполягають на необхідності переживання догми в житті, а не просто визнання церковних постанов.

ПРОТЕСТАНТСЬКИЙ ПОГЛЯД

Протестантське догматичне богослов'я – кальвіністське, армініанське чи написане в традиції заповітного богослов'я, або диспенсації – вважає авторитетом не церкву, а Писання. У дискусійних питаннях вирішення шукається у Святому Писанні, а не в рішеннях церковних соборів. Відкидаючи авторитет церкви у формулюванні своїх доктрин, консервативне богослов'я упродовж останніх двох століть так само відкидало й раціоналізм як авторитет.

Ось ці категорії кальвіністського, армініанського, заповітного, диспенсаційного та католицького богослов'я й згруповані у розділі, який називається «Догматичне богослов'я». Кожна з розглянутих нижче систем відображає тлумачення та богословські погляди тих чи інших, більших чи менших груп віруючих людей, які визнавали Христа.

БОГОСЛОВ'Я КАЛЬВІНА

Говорити про кальвінізм означає говорити про реформатську віру. Слово *реформатська* сьогодні вважається майже синонімом слова *кальвінізм* і в історичному плані відділяє кальвіністські церкви від лютеранських і анабаптистських.¹ Кальвіністське або реформатське богослов'я своїм корінням сягає праць Жана Кальвіна, а особливо його *Наставлення в християнській вірі*. Його серцевиною є суверенність Бога та інші доктрини, які пов'язані з цим твердженням. Богослов'я Кальвіна стало основою багатьох конфесійних тверджень, яких упродовж багатьох століть дотримувалися в Європі, Англії та Америці.

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК КАЛЬВІНІСТСЬКОГО БОГОСЛОВ'Я

ЖАН КАЛЬВІН І ЙОГО «НАСТАВЛЕННЯ»

Жан Кальвін (1509-1564) народився в м. Нойон, що в провінції Пікардія, за сто кілометрів на північний схід від Парижу. Щоб стати священником, він чотирнадцятирічним юнаком почав навчатися у Паризькому університеті, але через конфлікт із єпископом у кінці кінців змушений був зайнятися вивченням закону. Він став добрим знавцем латини, а також грецької мови та івриту. Його навернення відбулося через спілкування із протестантами, напевно, у 1533 або в 1534 році, але подробиць ми не знаємо. Саме тоді Кальвін відкинув «папські марновірства». Він був переслідуваний за свою віру, ув'язнений, але згодом його звільнили. Він знайшов собі притулок у Базелі, у Швейцарії, де і розпочав своє велике служіння. У 1536 р. Кальвін надрукував перше видання своєї праці «Наставлення» (йому було тоді лише 26 років). «Наставлення» із самого початку були написані латиною, а пізніше Кальвін переклав свою працю французькою мовою. Він постійно удосконалював її, розширивши від шести розділів у першому виданні до вісімнадцяти в четвертому й останньому виданні 1556 року.²

Пізніше у Женеві Кальвіну допомагав Гільом Фарель (1489-1565), лідер Реформації. Кальвін, удосконалюючи свої «Наставлення» також став лідером цього руху. У Женеві він і Фарель почали викладати богослов'я Реформації, але були звідти вигнані. Кальвін на три роки поїхав до Страсбурга (1538-1541), де став пастором французьких біженців. Зміна політичної ситуації в 1541 р. зробила для нього можливим повернення до Женеви й співпрацю з Фарелем. Кальвін виконував служіння пастора і був громадським лідером, втілюючи в собі союз церкви й держави. Він упровадив строгі моральні стандарти для мешканців цієї місцевості та привів торгівлю Женеві до процвітання. Крім цього, він був плодovitим письменником, написавши коментарі на сорок дев'ять книг Біблії, чимало брошур та постійно вдосконалюючи «Наставлення».

ПОШИРЕННЯ КАЛЬВІНІЗМУ

Вплив Жана Кальвіна поширився на всю Європу, оскільки його доктринальне вчення швидко здобувало визнання. Гайдельберзький катехизм, написаний у 1563 р. друзями Кальвіна, вплинув на реформатські церкви Голландії, Німеччини та Америки. Бельгійське визнання віри, написане в 1561 р. Гай де Бреєм, стало стандартом віри у голландських протестантських церквах. Дортський синод, скликаний у 1618-1619 рр., засудив армініанізм та ремонстрантів, а також знову підтвердив кальвіністську доктрину у тому вигляді, як вона сформульована у Гайдельберзькому та в Бельгійському визнанні віри.

Упродовж описаного вище періоду кальвінізм, як більш впливова сила, значно потіснив лютеранство. У формі пресвітеріанства він також поширився на Шотландію, а через неї – і на Англію, справивши значний вплив на англійський пуританізм. Джон Нокс (1505-1572), який навчався під керівництвом Кальвіна в Женеві, був шотландським лідером Реформації. Він повернувся до Шотландії для того, щоб підготувати її до офіційної відмови від папства і його влади та прийняття кальвіністського визнання віри. В Англії кальвінізм був панівним віровченням, оскільки його богослов'я стояло за 39 статтями (1563) Англіканської церкви. Пуритани стали для кальвінізму важливою опорою в Англії. Опираючись на праці Вільяма Тіндейла та Джона Нокса, вони намагалися очистити Англіканську церкву.

Колонізація Нового Світу принесла кальвінізм до берегів Північної Америки. Стандарти Вестмінстерського визнання віри стали доктриною пресвітеріанських церков.

Кальвінізм дав багатьох видатних учених та християнських лідерів як у Європі, так і в Америці. У Європі – Авраам Квіпер був і прем'єр-міністром, і кальвіністським богословом, Джеймс Орр писав на захист кальвінізму в Шотландії; своєю чергою, Америка виплекала таких діячів, як Чарльз та Е. Е. Годж, Вільям Дж. Т. Шедд, Дж. Грешем Махен, Бенджамін Б. Ворфілд, Корнелій ван Тіль та багатьох інших.

ДОРТСЬКИЙ СИНОД

Конфлікт між послідовниками Якоба Армінія та Кальвіна виник у Голландії. Кальвінізм критикували за вчення про передпризначення та осудження, а також за його підхід до інших богословських проблем. Для вирішення спірних питань парламент Голландії у 1618 р. скликав синод, на якому послідовники Армінія виявилися в меншості. Ремонстрантам було вручено виклик у суд, щоб представити там свої доктрини, які пізніше були осуджені. Синод знову підтвердив Гайдельберзький та Бельгійський символи віри. У Дорті були затверджені пункти, які наводяться нижче у систематизованій формі.³

Про Божественне передпризначення. Усі люди згрішили в Адамі і перебувають під прокляттям, але Бог забезпечив спасіння через смерть Христа. Той факт, що одні отримують дар віри, а інші не отримують, залежить від Божої вічної постанови про вибрання одних та осудження інших. Вибрання не залежить від жодних умов (безумовне вибрання) і не засновується на Божому передбаченні; ще до закладення світу і лише із Своєї ласки і згідно зі Своєю суверенною доброю волею Бог вибрав декого на спасіння. Ті, які не були вибрані, залишаються на осудження, однак Бог не є автором гріха.

Про смерть Христа. Якщо смерть Христа має неосяжну цінність і достатня для того, щоб спасти увесь світ, то Його викупна смерть має силу лише для вибраних людей.

Про гріховність людини та її навернення до Бога. Людина була створена за образом Божим, але через гріх Адама усе людство стало грішним. Гріх передався усьому людському роду, і тому всі люди народжуються в гріхах і є дітьми гніву. Але якщо людина не спроможна спасти сама себе, то Бог здійснює спасіння для вибраних людей через дію Святого Духа. Тих, яких Бог вибрав у минулому у вічності, Він закликає у визначений час. Віра, яка реалізовує спасіння, сама по собі є даром.

Про наполегливість святих. Кого Бог кличе, того Він також звільняє від панування та рабства гріха. Оскільки Бог є вірний, Він зберігає тих, які вірять, до самого кінця.

ВЕСТМІНСТЕРСЬКЕ ВИЗНАННЯ ВІРИ

Вестмінстерське визнання віри виникло в неспокійній політичній обстановці в Англії під час правління короля Чарльза I. Він зіткнувся із протистоянням, коли зробив спробу нав'язати єпископальну систему церковного управління церкві Шотландії й узгодити її служіння із загальним молитовником Англiканської церкви. Вибухнула громадянська війна, внаслідок якої Олівер Кромвель привів пуритан до перемоги. Чарльзу I стяли голову. У 1643 р. парламент Англії доручив Вестмінстерській асамблеї розробити символ віри Англiканської церкви. Англiйські пуританські служителі (їх було 121 особа)

упродовж 1643-1649 рр. відбули 1163 щоденних засідань. Вестмінстерське визнання віри, яке було завершене в 1646 р., утвердило кальвіністську позицію і відкинуло «помилки вчення Армінія, Римо-католицької церкви та сектантства».⁴ Вестмінстерське визнання узагальнене в наступних пунктах.⁵

Писання. Шістдесят шість книг Старого та Нового Заповіту визнаються як такі, що містять у собі «Божественне натхнення, авторитет та достатність як непомильні правила віри та практики». Римо-католицьке вчення, апокрифи та гуманізм повинні відкидатися.

Бог. Бог, Який є неосяжним у Своїй Істоті, існує як Бог Отець, Бог Син і Бог Дух Святий. Він є абсолютно суверенним, від вічності Своєю власною вільною волею призначив усе те, що відбувається. Триєдиний Бог створив світ із нічого за шість днів. Бог у Своєму передбаченні утримує всі речі Своім суверенним авторитетом.

Людина. Людина відпала від початкової праведності і стала мертвою в гріху, а гріх та смерть передалися усьому людству. Спочатку Бог вступив з Адамом у заповіт діл, але коли Адам згрішив, Бог впровадив у дію заповіт благодаті. У своїх гріхах людина позбавлена можливості своєю волею бажати чогось доброго в духовному плані.

Христос. Ісус Христос є однією істотою з Богом Отцем; Він народився від діви; будучи Боголюдиною, став Посередником і приніс досконалу жертву. Христос заплатив за примирення усіх тих, кого Отець Небесний дав Йому.

Спасіння. Через Своє Слово і Свого Духа Бог Своєю силою кличе усіх, кого Він передпризначив для вічного життя. Він відновлює їхній дух і приводить їх до Ісуса Христа. А отже, спасіння – лише по благодаті. Бог виправдовує віруючих, проголошуючи їх праведними; Він приймає їх як Своїх дітей; Він їх освячує. спасаюча віра є даром від Духа Христового. Покаяння – це те вчення, яке потрібно проповідувати разом із спасаючою вірою. Добрі діла є плодами справжньої віри.

Стійкість. Ті люди, яких Бог спас, не можуть ні тепер, ні в кінцевому результаті відпасти від благодаті, вони будуть стійкими до кінця і будуть вічно спасенні.

Упевненість. Лише справжні віруючі матимуть упевненість у тому, що вони є в стані благодаті; невіруючі не матимуть цієї впевненості.

Поклоніння. Ми повинні мати страх перед Богом, любити Його, славити, кликати Його, довіряти Йому і служити Йому усім серцем, всією душею та всією силою. Поклонятися слід Богові Отцеві, Синові та Святому Духові й нікому іншому. Молитви повинні підноситись лише Богові. Присяга за законом може бути частиною релігійного поклоніння.

Громадські обов'язки. Деяких людей Бог призначив для влади, і віруючі повинні молитися за них; віруючі також можуть бути покликані до державної служби.

Розлучення. Шлюб укладається між одним чоловіком і однією жінкою. Потерпіла сторона в шлюбі може бути ініціатором розлучення у тому випадку, коли мали місце перелюб або подружня зрада.

Церква. Католицька, або вселенська, церква складається із багатьох вибраних; видима церква складається з тих, хто визнає свою віру. Усі віруючі приєднані до Христа і перебувають у святому спілкуванні служіння Богу. Таїнства є печатками заповіту благодаті. У кожному таїнстві є духовний зв'язок або сакраментальна єдність. Хрещення є таїнством, а також знаком та печаттю заповіту благодаті. Правильно хрещення звершується через поливання або окроплення водою. Вечеря Господня є духовною їжею і сприяє зростанню у Христі. Під час участі у Вечері Господній не відбувається ніякого відпущення гріхів; це є лише спогадом. Христос дав владу духовним особам церкви, якою вони забезпечують церковну дисципліну. Для кращого керівництва церквою повинні відбуватися синоди або собори.

Смерть і суд. Після смерті тіло людини повертається в землю, але душа одразу ж повертається до Бога: праведники йдуть до неба, а грішні – до пекла. Уся влада належить Христові, Який судитиме світ у праведності.

П'ЯТЬ ПУНКТІВ КАЛЬВІНІЗМУ

Кальвін не був автором так званих «п'ятьох пунктів кальвінізму». Вони були сформульовані Дортським синодом (1619) як особливі риси вчення Кальвіна. Суверенний Бог займає центральне місце в богослов'ї Кальвіна, що й відображено в цих п'ятьох пунктах. Вони наголошують не тільки на тому, що Бог є суверенним та милосердним, а й на зіпсованості та гріховності людини. Ці п'ять пунктів мають популярні назви: цілковита гріховність; безумовне вибрання; обмежене викуплення; незаперечна благодать; наполегливість (стійкість) святих. (Богослови назвали їх «тюльпаном», використавши акронім, складений з перших букв назв цих п'ятьох доктрин у англійському перекладі.)

Ці п'ять концепцій логічно укладені і взаємопов'язані одна з одною. Якщо людина є повністю грішною, то в такому випадку вона не спроможна першою звернутися до Бога; Бог повинен покликати людину до спасіння через безумовне вибрання. Бог також через смерть Христа забезпечує спасінням тих, кого Він закликає до спасіння; Він робить їхнє спасіння безпечним, яке реалізується покликом Святого Духа і зберігає їх у безпеці, аби вони могли прийняти вічне життя, яке Він їм пообіцяв. Наведена нижче таблиця і наступне за нею обговорення висвітлять цих п'ять пунктів з достатньою докладністю.

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ БОГОСЛОВ'Я КАЛЬВІНА

Нижче будуть розглянуті основні догмати кальвінізму в тому вигляді, якими вони є сьогодні. Тут також є розгляд доктринального вчення Жана Кальвіна. При цьому прийнято до уваги, що упродовж століть кальвінізм пережив деякі видозміни. Тут представлені погляди, сформульовані на основі праць Кальвіна, яких кальвіністи загалом дотримуються сьогодні. (докладніше див. розділ 30, «Богослов'я Реформації»). Вивчення усіх аспектів богослов'я Кальвіна тут не ставиться за мету; тому читач відсилається до праці Вільгельма Нізеля *«Богослов'я кальвінізму»*. Мета нашого вивчення – просто підвести підсумок основним відмінностям, які відрізняють кальвінізм від армініанізму та інших доктринальних систем.

П'ЯТЬ ПУНКТІВ КАЛЬВІНІЗМУ

Доктрина	Пояснення
Цілковита гріховність	В результаті гріхопадіння Адама весь людський рід є вражений гріхом; все людство є мертвим в переступах і гріхах. Людина не може спасти сама себе.
Безумовне вибрання	Через те, що людина є мертвою в гріхах, вона є неспроможною першою звернутися до Бога; через те в вічності Бог вибрав деяких людей на спасіння. Вибрання та передпризначення є безумовним; вони не залежать від відповіді людини.
Обмежене викуплення	Через те, що Бог призначив, що дехто повинен спастися в результаті Його безумовного вибрання, Він визначив, що Христос повинен померти за вибраних. Усі, кого Бог вибрав і за кого помер Христос, спасуться.
Незаперечна благодать	Тих, кого Бог вибрав і за кого помер Христос, Бог приводить до Себе через незаперечну благодать. Бог дає людині бажання прийти до Нього. І коли Бог закликає, людина відгукується на цей заклик.
Наполеглевість святих	Саме ті, кого Бог вибрав і привів до Себе через Святого Духа, будуть стійкими у вірі. Ніхто із тих, хто є вибраний Богом, не загине; вони є навіки в безпеці.

СУВЕРЕННІСТЬ БОГА

Для системи кальвінізму основоположною є доктрина суверенності Бога. «Кальвінізм стверджує, що суверенність Бога є найвищою; що Він

має абсолютну і безперечну владу над усім творивом і ніщо не може перебувати поза межами або розглядатися як щось таке, що не підкорюється суверенності Божої волі; що Бог не тільки є Творцем і Тим, Хто підтримує усе, але і Тим, Хто упорядковує усі події від початку і до кінця часу».⁶ Кальвін навчав, що Божий задум проявляється трьома шляхами:⁷ (1) Бог підтримує усе твориво в його існуванні – без Бога воно поступово зникло б; (2) Щодня Бог подає життя та здатність усім речам, як Йому це до вподоби – без Бога ніщо не могло б мати життя і не могло б існувати; (3) Бог веде усі речі до призначеного їм кінця. Кальвін також навчав, що, керуючи та утримуючи весь світ і кожную людину зокрема, Свою забезпечуючу турботу Бог особливо зосереджує на Церкві, де Він реалізує Свої Божественні цілі.⁸ Разом з тим Кальвін відстоював думку, що суверенність Бога не відмінна від відповідальності людини. Бог наділив людину розумом і волею, і людина є відповідальною за свої рішення. З іншого боку, відповідальність людини не позбавляє Бога Його суверенності. Бог не просто очікує, яким буде рішення людини перед тим, як Він Сам почне діяти; Бог радше підкоряє Собі дії та рішення людини, аби досягти Своєї мети.⁹ Коротше кажучи, Богом не керують ніякі зовнішні обставини, Він керується лише Своєю власною доброю волею.¹⁰ І тому саме Бог визначає результати дій усіх людей, результати подій та усіх речей.

Результатом Божої суверенності є досягнення Його мети. Ніщо не може завадити виконанню Божого плану; історія розвиватиметься згідно з наперед визначеною Божою волею.

ПЕРЕДПРИЗНАЧЕННЯ

Кальвін так визначає передпризначення: «Передпризначенням ми називаємо вічну Божу постанову, якою Він визначив у Собі, яким Йому потрібно буде стати для кожної людини зокрема... життя вічне є передпризначене для одних людей, а вічне прокляття – для інших. І тому кожна людина, будучи створеною для одного з цих двох кінців, є, як ми кажемо, передпризначеною або на життя, або на смерть».¹¹

Передпризначення має два аспекти – ширший і вужчий. У своєму ширшому аспекті воно наголошує на тому, що Бог передпризначив усе, що тільки може відбутися, як це видно з Еф. 1:11. Від минулого у вічності Бог визначив події історії. Вужчий аспект передпризначення є особистим; це означає, що ще від вічності Бог вибрав (обрав) одних на спасіння, у той самий час дозволяючи усім іншим іти своєю власною дорогою. Ця доктрина відома як осудження (Рим. 9:16-19).¹² Хоч вони нічого не заслужили і не мали в собі нічого гідного, одних Бог вибрав на спасіння; інших же Бог оминув, засудивши їх на вічні муки за їхні гріхи. Кальвін називав це «жахливою» доктриною, але наполягав на тому, що Писання учить саме так, і заперечити її неможливо.¹³

Слово *передпризначити* (грец. *prooridzo*) означає «позначити наперед» (Еф. 1:5, 11; Рим. 8:29; Дії 4:28; 1Кор. 2:7). Ці місця дали кальвіністам

підстави навчати, що Бог в акті передпризначення вибрав деяких людей на спасіння. Про вибрання свідчить і саме слово *кликати* (грец. *kaleo*), яке означає «викликати з-поміж багатьох». Воно свідчить про суверенну дію Бога, Який вибрав декого для спасіння з усієї маси людства. Багато уривків Нового Заповіту, де зустрічається слово *кликати*, підкреслюють Божий суверенний поклик до спасіння (напр. Рим. 1:1; 8:28, 30; 9:11; 1Кор. 1:1, 2).

Як вже згадувалося раніше, між основними доктринами кальвіністської системи є тісний зв'язок. Кальвіністи наполегливо стверджують, що вибрання і передпризначення є необхідними через гріхопадіння людини. Якщо людина є мертвою у переступах і гріхах (Еф. 2:1), то необхідно, щоб Бог був ініціатором спасіння. І якщо Бог не позначив би, хто має спастися, то ніхто б і не зміг спастися. Людина у своєму грішному стані є цілком неспроможною зробити крок до Бога.

ЦІЛКОВИТА ГРІХОВНІСТЬ

Спочатку слід відмітити, чого цілковита гріховність не означає. Зокрема, вона не означає, «(1) що грішна людина не може робити чи не робить дій, які є добрими в людських чи в Божий очах... (2) що впала людина зовсім перестає розрізняти добро і зло... (3) що люди підтримують усяку форму гріха чи кожен гріх до найвищої можливої міри».¹⁴

Слово *гріховність* означає, що через гріховну зіпсованість «немає нічого, що людина може зробити, аби заслужити спасаючу ласку у Бога», а слово *цілковита* означає, що ця гріховність «поширилась на усі аспекти природи людини, на всю її істоту».¹⁵ Кальвін визначає гріховний стан людини наступним чином: «Усі люди є самозадоволеними в гріху, народженими дітьми гніву, не схильні до добра, схильні до зла, мертві в гріху, і є рабами гріха; без ласки Божої, яка відроджує людину через Святого Духа, людина не бажає і не є спроможною повернутися до Бога, виправити свою грішну природу чи віддати себе для того, щоб виправити її».¹⁶

Писання¹⁷ наголошує на зіпсованості людини через те, що вона постійно грішить (1М. 6:5; Єр. 17:9; Рим. 3:10-18). Причиною цього є те, що людина народжується грішною істотою, будучи враженою гріхом (Пс. 51:5). Про гріховність свідчить і неспроможність людини чинити добро (Мт. 7:17-18; Ів. 15:4-5; 1Кор. 12:3). Далі, гріховність означає, що людина нездатна розуміти добро (Мт. 13:14; Ів. 1:11; 8:43; Дії 16:14; 1Кор. 1:18; 2:14; 2Кор. 3:12-18; Еф. 4:18). Гріховність також призводить до того, що людина не може бажати чогось доброго (Мт. 7:18; Ів. 3:3; 6:44; 8:43; 15:4-5; Еф. 2:1).

Цілковита гріховність вказує на повну нездатність людини зробити що-небудь для свого спасіння. Аби людина була спасенна, Бог повинен першим розпочати цей процес.

БЕЗУМОВНЕ ВИБРАННЯ

Безумовне вибрання логічно пов'язане з доктриною цілковитої гріховності людини. Якщо Писання навчає, що людина повністю зіпсована гріхом, мертва у переступах і гріхах, то в такому разі вона не спроможна першою звернутися до Бога за спасінням. Тут повинен діяти сам Бог. Кальвінізм навчає, що ще від вічності Бог, не висуваючи ніяких умов, сам вибрав певних людей на спасіння, незалежно від будь-яких заслуг з їхнього боку. *Безумовне* наголошує, що вибрання не зумовлюється Божим знанням наперед тих людей, які повірять у Христа. Це вибрання також не зумовлюється спроможністю людини або її відгуком. *Безумовне* означає, що Бог сам розпочав цей процес.

Є шість основних рис, які присутні у вибранні.¹⁸ (1) Вибрання є суверенною, вічною Божою постановою (Рим. 8:29; Еф. 1:4, 5, 11). (2) Вибрання є необхідним через гріхопадіння людини і її цілковиту зіпсованість. Тому воно відображає милість Божу, а не зусилля людини (Рим. 9:11). (3) Вибрання є «у Христі». Ще від вічності Бог вибрав, щоб віруючі були об'єднані з Христом (Рим. 8:29; Еф. 1:4, 5, 11). У вибранні Бог здійснює спасіння через те, що посилає Спасителя і дієво закликає певних людей до спасіння. (4) Вибрання включає в себе спасіння вибраних і забезпечення їхнього спасіння. Бог вирішив наперед призначити, покликати, виправдати і прославити певних людей (Рим. 8:29-30). Це було сплановано й здійснено ще у минулому у вічності. (5) Вибрання одних і осудження інших є індивідуальним, особистим, особливим і точним. Займенники в Посланні до римлян 8 і в Посланні до ефесян 1 свідчать про індивідуальну природу вибрання. (6) Метою вибрання є слава і хвала Богові (Еф. 1:6, 12). Усе повинно віддавати Йому славу.

ОБМЕЖЕНЕ ВИКУПЛЕННЯ

Воно також називається індивідуальним викупленням, або індивідуальним визволенням, і стверджує, що «Бог поставив за мету через викуплення спасти лише вибраних, і тому всі вибрані, і лише вони, є спасеними».¹⁹ Смерть Христа спасає усіх тих, кого повинна була спасти. Тут знову бачимо зв'язок з попередньою доктриною безумовного вибрання. Якщо Бог вибрав певних людей на спасіння ще від вічності, то логічно також, що Він забезпечив викуплення саме тим, кого вибрав.

Наголос на обмеженому викупленні можна побачити в ряді місць Писання (виділено автором): Христос «спасе *Своїх людей* від їхніх гріхів» (Мт. 1:21); Пастир Добрий «кладе життя власне за *вівці*» (Ів. 10:11); Христос молився лише «за тих, *що Ти Мені дав*» (Ів. 17:9); Христос викупив *церкву Божу* «Своєю власною кров'ю» (Дії 20:28); Бог послав Свого Сина, видавши «Його за нас усіх» (Рим. 8:32); Христос «полюбив *церкву* і видав за неї Самого Себе» (Еф. 5:25). У кожному випадку Писання говорить не про усіх людей, а лише про вибраних. Христос помер за «Свій народ», за «Своїх

овець», за «тих, про кого Він молився», за «тих, кого дав Йому Отець», і за «Церкву». У таких місцях Писання, як Ів. 3:16 слово «світ» не означає кожну людину, а «цілий світ у тому розумінні, що це є люди з кожного племені і народу, а не лише євреї».²⁰ У Ів. 1:29, 1Ів. 2:2 і 1Тим. 2:6 ті слова, які нібито говорять про всіх людей, слід розуміти в обмеженому значенні. При цьому необхідно пам'ятати, що іноді Біблія використовує слова «світ» та «усі (кожен)» в обмеженому розумінні.²¹

На думку багатьох кальвіністів, хоч викуплення є особистим і Христос помер лише за вибраних людей, однак Євангеліє пропонується кожній людині.²² Якщо ці два факти є правдою, то ми стоїмо перед парадоксом і таємницею, яку неможливо пояснити. Це одне з багатьох «несумісних» протиставлень, які містить Писання. Божі думки і Божі шляхи не є людськими думками й шляхами. Бог завжди був і є вірним і праведним. Тому ми повинні довіряти Богу там, де наших філософських знань не вистачає, аби гармонійно поєднати у своїй свідомості Божі таємниці.

НЕЗАПЕРЕЧНА БЛАГОДАТЬ

Благодать – це незаслужена ласка Бога. Кальвіністи наголошують на необхідності Божої благодаті для спасіння. Якщо людина не може нічого зробити для того, щоб спасти себе, то у такому разі повинен діяти Бог; Він мусить подати благодать, щоб людина могла спастися. Це і є дія незаперечної благодаті, чи як її ще називають – особливої або діяльної (через те, що вона діє). Противники цієї доктрини кажуть: якщо ця ласка є незаперечною, то Бог змушує когось поступати проти власної волі. Однак це є викривленням кальвіністського вчення про незаперечну благодать. Вона радше дає людині *бажання* прийти, як це видно з визначення Беркгофа: «Через зміну серця благодать дає людині досконале бажання прийняти Ісуса Христа для спасіння і виявити покору Божій волі».²³ Незаперечна благодать є надприродною роботою Бога, коли Він працює в душі людини, змінюючи повністю її природу через діяльність Святого Духа.²⁴

За логікою кальвінізму, Бог через Свого Святого Духа приводить саме тих, кого без усяких умов вибрав ще в минулому у вічності і за кого помер Христос. Таким чином, була досягнута Божа мета. Він вибрав певних людей, Христос помер саме за них, вибраних Богом, і тепер через Святого Духа Бог тим людям розподіляє Свою незаперечну благодать, щоб дати їм бажання прийти до Нього. І у них не виникає бажання противитися цьому.

Біблійною основою для незаперечної благодаті є Ів. 6:37, 44.²⁵ Ісус сказав, що саме ті, кого Бог Отець дав Йому, прийдуть до Христа; більше того, вони не прийдуть самі по собі. Вони не можуть прийти, якщо Отець надприродним шляхом не приведе їх до Христа. А Ісус, будучи Добрим Пастирем, приводить усіх Своїх овець до Себе, і ніхто не залишений назовні (Ів. 10:16). Павло також стверджує, що тих, кого Христос обрав, Він також і виправдав і в кінцевому результаті прославить (Рим. 8:28-30). І ніхто з них не загине. Незаперечна

благодать не відмінняє відповідальності людини за те, щоб вірити. Людина повинна відгукнутися на заклик «Вір у Господа Ісуса Христа, і будеш спасений» (Дії 16:31). Але коли вона вірою приймає Христа, то це Божа робота, Який через незаперечну благодать наділяє її спроможністю вірити.

НАПОЛЕГЛИВІСТЬ СВЯТИХ

Це п'ятий і останній пункт кальвінізму. Знову слід зауважити, що наполегливість (стійкість) святих логічно пов'язується з попередніми пунктами. Якщо людина цілком зіпсована гріхом, то вона не може відгукнутися на голос Божий; Бог повинен без усяких умов і вимог вибрати людину на спасіння. За тих людей, які є вибраними Богом, помер Христос, аби забезпечити їм спасіння. Бог приводить цих людей, щоб звершити їхнє спасіння, а також утримує їх у безпеці щодо спасіння аж до кінця. Жан Кальвін навчав про наполегливість святих так:

Бог, щедрий на ласку, зі Своєї незмінної цілі щодо вибрання, не забирає повністю Святого Духа від своїх, навіть якщо вони низько впадуть; однак Він також не допускає, щоб вони так опустились, що повинні були б відпасти від благодаті усиновлення і стану виправдання, або щоб вчинили «гріх на смерть», або гріх проти Святого Духа; щоб, будучи береженими Богом, вони вкинули себе у вічну погибель. Щоб не через свої власні заслуги чи силу, а через безоплатну милість Бога вони отримали це, щоб вони ні *цілком не відпали* від віри та благодаті, ні щоб не *продовжували* в результаті жити в своїх падіннях і щоб не загинули.²⁶

Доктрина наполегливості часто формулювалася так: «Спасений раз – спасений назавжди». У короткому формулюванні стійкість святих означає, що віруючі «стійко продовжуватимуть довіряти Христові як своєму Спасителю... Таким чином, вони завжди будуть спасеними».²⁷ Беркгоф визначає наполегливість святих так: «Це постійна діяльність Святого Духа у віруючій людині, за допомогою якої та праця Божественної благодаті, яка була розпочата в серці людини, продовжується і приходить до завершення».²⁸

Про цю доктрину інколи говорять як про «вічне забезпечення» (чи «вічну безпеку»), що наголошує на певності спасіння вибраних людей. Однак доктрина наполегливості наголошує й на тому, що християнин повинен продовжувати стійко вірити. І хоч може видатися, що термін *наполегливість* свідчить, що пробування у вірі залежить від віруючого, не це є головним у доктрині. Пробування у вірі залежить від Бога.

Біблійне підтвердження цієї доктрини є в Ів. 10:27-29, де Ісус наголошує, що Він дає вічне життя вівцям і вони ніколи не можуть загинути.²⁹ У Посланні до римлян 8:29-30 Павло зазначає, що ті, кого Бог передбачив, тих Він і передпризначив, покликав, виправдав і в кінці прославить. Ніхто з них не загине в цьому процесі. Еф. 1:3-14 також підкреслює цю істину.

Бог Отець запланував спасіння для певних людей і виділив їх для спасіння (Еф. 1:3-6); Бог Син забезпечив їхнє спасіння, викупивши їх Своєю кров'ю (Еф. 1:7-12); Бог Дух Святий здійснив їхнє спасіння, запечатавши їх на знак їхньої вічної безпеки (Еф. 1:13-14).

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА КАЛЬВІНІСТСЬКОГО БОГОСЛОВ'Я

Є сім пунктів, які наголошуються кальвінізмом і заслуговують особливої оцінки.

(1) Наголос на суверенності Бога є біблійним (Пс. 135:6; Дан. 4:35; Еф. 1:11 і т.д.).

(2) Передпризначення та вибрання є біблійними концепціями. Причина, з якої багато хто не приймає цих доктрин, полягає в тому, що, на їхню думку, вони суперечать відповідальності людини. Однак більшість кальвіністів визнають цю антиномію (суперечність у вченні Біблії про Божу суверенність та відповідальність людини) і приймають її як Божественний парадокс. Кальвіністи різняться тим, як вони поєднують ці дві суперечливі ідеї. Для того щоб забезпечити біблійну основу богослов'я, ці дві концепції мусять базуватися на повному відкритті Біблії. Відповідальність людини не повинна відкидатись через короткозорі тлумачення Божого суверенного передпризначення і вибрання.

(3) Учення про цілковиту гріховність узгоджується з Писанням (пор. Еф. 2:1). Гріхопадіння не просто поранило людину; вона померла духовно, бо були вражені її розум, серце і воля. Через гріхопадіння людина не схильна шукати Бога (Рим. 3:11).

(4) Безумовне вибрання є як логічною необхідністю, так і духовним наголосом. Віруючі є вибраними ще перед закладами світу (Еф. 1:4). Доктрина засудження (Бог призначив, що ті, які не є вибраними на спасіння, вічно мучитимуться у пеклі) не підтримується Писанням, принаймні, не так чітко, як учення про вибрання. І хоч Жан Кальвін навчав про засудження, не всі кальвіністи доходять згоди в цьому питанні.

(5) Доктрину обмеженого викуплення можна вважати найбільш суперечливим пунктом у кальвінізмі. Деякі кальвіністи приймають її, тоді як більш помірковані з них або категорично заперечують її, або видозмінюють. Багато хто з них вважають, що Христос *насправді* помер лише за вибраних, але *потенційно* помер за всіх. Строгі кальвіністи наполягають, що обмежене викуплення є логічною необхідністю в розумінні Божої суверенності. Якщо Христос помер за всіх, але не всі люди спасенні, то Бог зазнав поразки; але для того, щоб досягнути Своєї суверенної мети, Христос помер лише за вибраних, і саме ці люди, і лише вони, є спасеними. Хоч ця доктрина

може бути логічно обґрунтована, її важко підтвердити Писанням. При обмеженому викупленні доведеться припустити, що Писання, яке вказує на те, що Христос помер за світ (Ів. 3:16), повинно було б стосуватися лише для вибраних; більше того, такі місця, як 1Тим. 2:6, 2Петр. 2:1 та 1Ів. 2:2, свідчать, що Христос помер за кожного.

(6) Незаперечна благодать є також необхідною, якщо людство повністю зіпсоване. При правильному розумінні доктрина незаперечної благодаті не стверджує, що Бог приводить людей у царство Боже проти їхньої волі, а скоріше вчить, що Він діє на їхню волю, аби зародити в них бажання прийти до Христа для спасіння.

(7) У Писанні наголошується на стійкості святих (забезпечення чи безпека віруючого). Оскільки спасіння є наслідком благодаті, за умови, що віруюча людина була вибрана Богом ще перед закладами світу, викуплена Христом і запечатана Святим Духом, втрата спасіння є неможливою.

БОГОСЛОВ'Я АРМІНІЯ

Армініанізм – це богословські погляди Якоба Армінія (1560-1609) і рух, який виник на основі його вчення. Позиція Армінія докладно сформульована його послідовниками в Ремонстрації – документі, написаному в 1610 р., який формально опротестовував строгий кальвінізм у Голландії.

Основні богословські акценти армініанізму такі: вибрання для спасіння є умовним і заснованим на Божому передбаченні; Божу благодать можна не прийняти; викуплення, здійснене Христом, є для усього світу; людина має свободу волі і через попередньо подану Богом благодать може співпрацювати з Богом у питанні спасіння; віруючий може втратити спасіння. Хоч армініанізм є наслідком різних богословських течій у самій реформатській церкві, його богослов'я дотримуються нині різні групи християн. Армініанські доктрини сповідують методисти, а також прихильники Руху святості, багато харизматів, вільні баптисти (Free Will Baptists) та ін.

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК БОГОСЛОВ'Я АРМІНІЯ

ЯКОБ АРМІНІЙ

Якоб Арміній народився у Голландії. Навчався у м. Марбург, а також у Ляйдені, Женеві та Базелі. Він ніс служіння пастора в одному із зібрань у Амстердамі (1588-1603), а останні шість років життя був професором Ляйденського університету в Голландії. Арміній починав у Женеві як строгий кальвініст (він навчався під керівництвом Бези, який був зятем Кальвіна). Та дискутуючи про кальвінізм із Курнхіртом, він визнав, що його опонент захищає свої погляди переконливіше. Ця поразка спричинилася до того, що Арміній відмовився від кальвінізму.

Арміній виступив проти доктрини Кальвіна про передпризначення і засудження й намагався змінити кальвінізм так, щоб «Бог не вважався

за автора гріха і щоб людина не вважалась за робота в Божих руках».¹ Розвиваючи цю думку, він написав наукову працю про Послання до римлян 9, у якій відстоював умовне вибрання. З цього логічно випливала ще одна його доктрина, а саме: людина здатна зробити перший крок у спасінні і співпрацювати з Богом у плані спасіння. На відміну від Лютера і Кальвіна, які навчали, що людина втратила свободу власної волі при гріхопадінні, Арміній вірив, що Бог кожній людині дав наперед первинну благодать, яка дає кожному здатність відгукнутися на заклик Євангелії. Арміній також виступав проти *супралапсаріанізму* (*supralapsarianism*) – кальвіністської думки, що Бог призначив спасіння для одних та осудження для інших ще до гріхопадіння людини. Він вважав, що *супралапсаріанізм* робив Бога автором гріха.

Арміній також навчав про необмежене викуплення, здійснене Христом – він вірив, що Христос постраждав за всіх. Крім того, він наголошував, що Божу благодать людина все-таки може відштовхнути. На основі 1Петр.1:10 Арміній учив, що віруючі можуть навіки загинути.

ДОРТСЬКИЙ СИНОД

Учення Армінія спричинило у Голландії значні дискусії навіть серед його колег. Тому Арміній звернувся до уряду країни з пропозицією скликати синод для розгляду спірних питань. Сам Арміній, однак, помер у 1609 р., за дев'ять років до початку синоду. Синод у м. Дорт, скликаний парламентом Голландії 13 листопада 1618 р., тривав до 9 травня 1619 р. На ньому були присутні вісімдесят чотири учасники, і п'ятдесят вісім з них були голландцями. Оскільки президент та головний секретар були строгими кальвіністами, а вся голландська делегація – ортодоксальною за своїми поглядами, доля ремонстрантів була вирішена заздалегідь. Симона Єпископія, лідера армініан, професора Ляйденського університету, а також дванадцятьох інших армініан викликали до Синоду як підсудних. П'ять пунктів ремонстрантів були заборонені, а прийняті п'ять канонів кальвінізму разом з Бельгійським визнанням віри та Гайдельбергським катехизисом.²

Після рішення Синоду розпочалися переслідування. Двісті пасторів-армініан втратили свої посади; державному діячеві Яну ван Ольден Барневельдту стягли голову; Г'юго Гротій був засуджений і вкинений до в'язниці до кінця життя, але йому вдалося утекти через два роки. Багато прихильників Армінія покинули країну.

ГОЛАНДСЬКІ ЛІДЕРИ

Після 1625 р. переслідування припинилися, і ремонстранти повернулись до Голандії, засновуючи церкви та школи, дозволені постановою 1630 року.

ПРОТИСТАВЛЕННЯ КАЛЬВІНІЗМУ ТА АРМІНІАНІЗМУ

Доктрина	Армініанізм	Кальвінізм
Гріховність	В результаті гріхопадіння, людина успадкувала зіпсовану гріхом природу. Наперед дана Богом благодать усунула провину та осудження адамового гріха.	В результаті гріхопадіння людина є цілком зіпсована і мертва в гріхах; вона неспроможна спасти сама себе. Вона мертва в гріхах, тому Бог повинен зробити перший крок у спасінні.
Зарахування гріха	Бог не зарахував гріх усім людям через гріхопадіння Адама, але все людство успадкувало грішну природу, яка є наслідком гріхопадіння Адама.	Через переступ Адама гріх зарахований в провину людині і передався усьому людству, і тому всі люди народжуються в гріху.
Вибрання	Бог вибрав тих, які, як Він знав, повірять з власної волі. Вибрання є умовним і воно ґрунтується на відповіді людини у вірі.	Бог, без усяких умов, від вічності вибрав одних для того, щоб вони спаслися. Вибрання не ґрунтується на майбутньому відгуці особи.
Викуплення Христом	Христос помер за весь людський рід, даючи можливість усім людям спаситися. Та Його смерть є ефективною лише для тих, хто вірить в Христа.	Бог визначив, що Христос помер за усіх тих, кого Бог вибрав. Оскільки Христос не помер за усіх, а лише за тих, кого Бог вибрав на спасіння, Його смерть є повністю успішна.
Благодать	Через наперед дану, чи попередню благодать, яка дана усім людям, людина може працювати з Богом і відгукнутись на Його заклик до спасіння. Попередня благодать відмінняє силу адамового гріха.	Загальна благодать поширюється на всіх людей, але її не достатньо для спасіння. Через незаперечну благодать Бог привів до Себе тих, кого Він обрав, давши їм бажання відгукнутись на спасіння.
Воля людини	Наперед дана благодать дана всім людям і проявляється повністю, даючи людині свободну волю.	Гріховність поширюється на людину цілком, включаючи її волю. Без незаперечної Божої благодаті воля людини залишається скуптою, неспроможною сама по собі відгукнутись на поклик Божий.
Напопелгивість святих	Віруючі можуть відвернутись від благодаті і втратити своє спасіння.	Віруючі і далі твердо стоять у вірі. Вони є в безпеці щодо їхнього спасіння; ніхто з них не загине.
Суверенність Бога	Бог обмежує Свій контроль відповідно до волі людини і її відповіді. Його постанови пов'язані з передбаченням того, якою буде відповідь людини.	Суверенність Бога є абсолютною та безумовною. Він визначив усе згідно того, як до впадоби Його добрій волі. Передбачення Бога бере початок від попереднього планування, а не від попередньої інформації.

У Амстердамі була заснована відома богословська школа на чолі з Симоном Єпископієм, професором богослов'я. У 1621 р. він сформулював символ віри, який повинен був привабити до поглядів Армінія лютеранів та християн інших течій. (Однак менш ортодоксальні християни були ним розчаровані через його ортодоксальність щодо Трійці; армініанізм був звинувачений у тому, що поділяв погляди Соцінія щодо Трійці.) Після того як переслідувані послідовники Армінія повернулися до Голандії, їхні принципи релігійної терпимості були належно оцінені, що сприяло створенню атмосфери релігійної толерантності. З часом армініанізм поступово ослаб, і сфера його впливу в Голандії звузилася. Зате він поширився далеко за релігійні та географічні межі, готуючи «дорогу для раціоналізму, який значною мірою панував в офіційних церквах Голандії, Женеви та Німеччини».³

АНГЛІЯ І ДЖОН ВЕСЛІ

Доктрини Армінія в Англії дотримувалися ще до Армінія, наприклад, артикули віри були достатньо двоякими за змістом, аби вважати їх або армініанськими, або кальвіністськими.⁴ Томас Кренмер (1489-1556) у 1543 р. видав працю під назвою «Необхідне вчення та ерудиція для кожного християнина», яка за своєю суттю була армініаністичною. Університет Кембріджа, будучи кальвіністським, відчув на собі вплив армініанізму. Баро, французький втікач, який був призначений професором богослов'я у Кембріджі в 1574 р., навчав, що «Бог призначив усіх людей для вічного життя, але лише за умови їхньої віри та стійкості у вірі».⁵ Після цього з'явився ряд армініанських публікацій. Джон Плейфер, професор Кембріджу, написав «Звернення до Євангелії за правдивим ученням про передпризначення» (1608), а Самуїл Гоард у 1633 р. видав працю «Божя любов до людства, виявлена через заперечення Його абсолютної постанови про їхнє осудження».

Одразу ж після громадянської війни Чарльз II, який зневажав пресвітеріанців, знову впровадив у Англіканській церкві армініанське вчення. Армініанізм домінував у ній близько п'ятдесяти років. Однак слід відмітити, що армініанізм в Англії відрізнявся від армініанізму в Голандії. Англійський армініанізм ігнорував доктрину благодаті і наголошував на теорії прикладу щодо Христового викуплення. Армініанізм в Англії рухався у напрямку пелагіанізму і зміг відродити правдиве вчення Армінія саме завдяки Джону Веслі.⁶

Джон Веслі (1703-1791), один із дев'ятнадцятиох дітей у своїй сім'ї, був навчений у ранньому віці своєю благочестивою матір'ю, яку звали Сузанною. Навчаючись в Оксфорді, Веслі в 1725 р. пережив «релігійне навернення», після чого розпочав методичне вивчення Біблії у групі, яка називалася «Святе угруповання». За такий підхід до вивчення Біблії їх згодом назвали *методистами*. У кінцевому результаті Веслі став засновником деномінації методистів. Під враженням від віри членів Моравської церкви, яку Веслі відвідав під час подорожі до Америки, він, повернувшись до Англії, зустрів

іншого члена моравської громади – Пітера Болера, який і привів Веслі до спасіння лише через віру в Христа. Це було справжнім наверненням Джона Веслі, і тепер він проповідував інше, нове послання – спасіння лише по вірі. Це було новиною для Англійської церкви з її наголосом на таїнствах. Разом з іншим колишнім членом «Святого угруповання» Джорджем Вайтфілдом Уеслі розпочав широке євангелізаційно-проповідницьке служіння, проїхавши понад 402 250 км і виголосивши 40 тисяч проповідей. Веслієвське пробудження знову принесло до Англії вчення армініанізму.

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ БОГОСЛОВ'Я АРМІНІЯ

Впливи вчення Армінія сьогодні можна знайти в різних релігійних течіях, які значно відрізняються одна від одної: у лютеранів, методистів, в єпископальній, англійській церквах, у п'ятидесятників, вільних баптистів, більшості харизматів та віруючих громад святості. Доктринальні погляди, які будуть тут представлені, в основному є армініанськими (зокрема, у тому вигляді, як їх дотримуються послідовники Веслі), але у зв'язку з великим розмаїттям деномінацій та груп, які сповідують загальні доктрини армініанізму, те, що проголошується однією деномінацією, не обов'язково буде прийнятним для усіх інших.

Тут розглядатимуться не всі доктрини, які є фундаментальними для християнської віри, а лише ті, які вирізняють армініанізм як особливе вчення.

РЕМОНСТРАЦІЯ

У 1610 р. група послідовників Якоба Армінія загалом визначилася у своїй опозиції до кальвінізму в п'ятьох доктринальних статтях під назвою «Ремонстрація». П'ять пунктів ремонстрантів проголошували: (1) умовне передпризначення, засноване на Божому передбаченні; (2) смерть Христа є для всього світу; (3) спасаюча віра є неможливою без відродження Святим Духом; (4) Божу ласку можливо відкинути; і (5) хоч Бог подає Своєю благодать для того, щоб віруючі могли продовжувати стійко стояти у вірі, Писання чітко не говорить про те, що віруюча людина ніколи не зможе втратити спасіння. Ці п'ять пунктів Ремонстрації у 1610 р. були зведені у наступні параграфи.⁷

Параграф 1: Вибрання засновується на Божому передбаченні

Бог Своєю вічною, незмінною метою у Своему Сині, Ісусі Христі, перед заснуванням світу визначив із грішного впалого людства спасти в Христі, і заради Христа, і через Христа тих, які через ласку Святого Духа повірять

у Його Сина Ісуса, і у цій вірі та в покорі вірою, і через цю благодать твердо стоятимуть аж до самого кінця; а з іншого боку, Він призначив залишити невинних та невірних людей у гріхах і під гнівом, і засудити їх як чужих Богові, згідно з тим, що говорить Єв. від Івана 3:36: «Хто вірує в Сина, той має вічне життя; а хто в Сина не вірує, той життя не побачить – а гнів Божий на нім перебуває», а також згідно з іншими місцями Писання.

Параграф 2: Необмежене викуплення

Відповідно до нього, Ісус Христос, Спаситель світу, помер за усіх людей і за кожного зокрема, щоб досягнути для усіх через Свою смерть на хресті викуплення та прощення гріхів; однак ніхто фактично не відчуває радості цього прощення гріхів, крім віруючих людей, згідно зі словами з Єв. від Івана 3:16: «Так бо Бог полюбив світ, що дав Сина Свого Однородженого, щоб кожен, хто вірує в Нього, не загинув, але мав життя вічне». А також в 1Ів. 2:2: «Він ублагання за наші гріхи, і не тільки за наші, але й за гріхи всього світу».

Параграф 3: Природна неспроможність

Природна неспроможність людини полягає в тому, що людина сама в собі не має спасаючої благодаті, ані немає сили своєї волі, так само як, будучи в стані відступництва та гріха, людина сама по собі не може ні думати, ні бажати, ані робити що-небудь справді добре (оскільки все це значною мірою забезпечується спасаючою вірою); потрібно, щоб людина була відроджена згори від Бога в Христі через Святого Духа і щоб була відновлена у своєму розумі, у своїх схильностях або у своїй волі, а також у всіх своїх силах для того, щоб змогла правильно розуміти, мислити, бажати і чинити те, що є насправді добре згідно з Христовим словом, Ів. 15:5: «Бо без мене нічого чинити не можете ви».

Параграф 4: Попередня благодать

Ця Божа благодать є на початку, при продовженні та здійсненні усього доброго, навіть до тої міри, що відроджена людина сама по собі, без попередньої або сприятливої благодаті, без пробуджуючої та співпрацюючої благодаті не може ні думати, ні бажати, ні чинити добро, ні вистояти проти спокус зла; необхідно, щоб усі добрі діла або вчинки, які можна задумати, були приписані Божій благодаті в Христі Ісусі. Але навіть у своїй дії ця благодать не є незаперечною, оскільки, як написано про багатьох людей, вони відкинули Святого Духа (Дії 7 та багато інших уривків).

Параграф 5: Умовна наполегливість

Вона полягає у тому, що ті, хто об'єднаний з Христом через правдиву віру, і тим самим стали учасниками життєдайного Духа, мають повну силу боротися із сатаною, гріхом, світом та зі своєю власною плоттю для того, щоб отримати перемогу; зрозуміло, що це завжди відбувається че-

рез допомогу благодаті Святого Духа. Ісус Христос допомагає їм через Свого Святого Духа в усіх спокусах, простягає їм Свою руку і, якщо вони готові до боротьби, бажають Його допомоги і не є бездіяльними, Він убереже їх від падіння, щоб вони, незважаючи на ніякі хитрощі чи дії сатани, не були зведені чи вирвані з рук Христа, згідно з Його словами (Ів. 10:28): «І ніхто їх не вихопить із Моєї руки». Але чи можуть вони через свою необережність знову відступити від початків свого життя у Христі Ісусі, або знову повернутись до сьогоднішнього світу, що лежить у злі, чи відвернутись від Святого Вчення, яке було передане їм, або втратити добре сумління, чи Божу ласку, це можна визначити більш докладно, вивчаючи Святе Писання, що допоможе нам власним розумом сформулювати тверде переконання.

АРМІНІАНСЬКА ДОКТРИНА (РЕМОНСТРАНТИ)

Доктрина	Пояснення
Вибрання ґрунтується на знанні	Бог, ґрунтуючись на Своєму знанні, вибрав тих, хто добровільно повірить в Христа й перебуватиме в вірі.
Необмежене викуплення	У Своєму відкупленні Христос здійснив спасіння для всього людства, уможливаючи спасіння усіх. Христове спасіння дійсне для тих, хто вірить.
Природна неможливість	Людина не може спасти саму себе; тільки Дух Святий здатний вчинити нове народження.
Зберігаюча ласка	Підготовча дія Святого Духа уможливує прийняття віруючим Євангелії та співпрацю з Богом в спасінні.
Умовна стійкість	Віруючий уповноважений жити переможним життям, але він здатний відвернутися від ласки й втратити спасіння.

ПРАБАТЬКІВСЬКИЙ ГРІХ

Послідовники Армінія навчають доктрини прабатьківського гріха; він вражає усю суть людини; людина полишена всякого позитивного добра і без Божої благодаті постійно чинить зло. Через гріх Адама у світ увійшли гріх і смерть. Кара за гріх поширилася на усіх людей через такий стан людського серця (а не через зарахування гріха).⁸ На додачу до цього, усі люди успадкували гріховну природу, будучи нащадками Адама. Однак це не повинно означати законне зарахування гріха. Апологія ремонстрантів проголошує: «Немає ніяких підстав для твердження, що гріх Адама був зарахований його нащадкам у тому розумінні, що Бог справді осудив їх за те, що вони звинувачуються у тому ж гріху та злочині, які вчинив Адам».⁹

Між позиціями Армінія і Джона Веслі була деяка різниця. «Арміній розглядав цю спроможність як таку, що була дарована людині поверх нашої гріховної природи і саме вона робила нас спроможними співпрацювати з Богом, що й впливає з Божої справедливості і без чого людина не могла б бути відповідальною за свої гріхи». Однак Веслі навчав, що ця спроможність співпрацювати з Богом дається через «безоплатний дар попередньо даної Богом благодаті усім людям як першого блага універсального викуплення, яке було вчинене Христом для усіх людей».¹⁰ Таким чином, послідовники Армінія навчають, що, згідно з Рим. 5:16, цей безкоштовний дар Христової благодаті звільнив людство від осудження та провини, аби ніхто не був навіки засуджений через прабатьківський гріх чи наслідки цього гріха. «Тепер людина засуджена не через гріховність її природи, хоч ця гріховність є за своєю суттю гріхом; ця провинна, яку ми зберігаємо, була забрана безоплатним даром Божим в Ісусі Христі. Людина осуджена тільки за власні переступи».¹¹

Таким чином, визнаючи прабатьківський гріх та зіпсованість людини гріхом, армініанізм також учить, що дія прабатьківського гріха знищена й анульована в кожній людині через Божу благодать. Завдяки цьому грішник може активно відгукнутися на заклик Бога і бути Його співробітником у плані спасіння. Ніхто не осуджений через переданий від Адама гріх або через свою гріховну природу, а лише через особисті гріхи.

ВИБРАННЯ ТА ПЕРЕДПРИЗНАЧЕННЯ

Арміній пов'язував доктрину Божого передпризначення (те, що Бог призначив наперед певних людей на спасіння) з Божим передбаченням. Бог знав, хто вибере Його, і ці люди є тими, кого Бог передпризначив. Арміній також пов'язує своє вчення про передпризначення з тими людьми, про яких Бог знав, що вони не лише повірять, але й стоятимуть твердо до самого кінця. Щодо окремого вибору людей Арміній вважає, що «ця постанова Божа засновується на Божому передбаченні, через яке Він ще від вічності знав, хто з людей повинен повірити під впливом тих засобів, які служать для покаяння і віри через Божу наперед дану благодать, і хто повинен твердо стояти через впливаючу згори благодать. Бог також знав, хто не повірить і не буде стійким у вірі».¹²

Армініанізм у своєму визначенні Божого передпризначення включає усе людство, а саме визначення передпризначення виглядає так: «Милостива Божа ціль спасти людство від цілковитої розрухи. Це не є деспотичний чи дискримінаційний акт Бога з задумом, щоб забезпечити спасінням певних людей, і нікого більше. У цьому забезпеченні Бог враховує усе людство у його масштабі, а з боку людини воно залежить лише від віри в Ісуса Христа».¹³

Армініани завжди вважали обрання для вічного життя залежним від віри в Христа.¹⁴ Це не є своєвольний вибір Бога; навпаки, вибрання засновується на тому, чи людина відгукнеться у вірі на Благу Вістку.

ПОПЕРЕДНЯ БЛАГОДАТЬ

Попередня благодать – це «підготовча» Божа благодать, яка дана усім людям¹⁵ і яка робить людину спроможною відгукнутись на заклик Євангелія. Попередню благодать можна визначити як «благодать, яка “йде попереду”, або готує душу людини для входу в початковий стан спасіння. Це підготовча благодать Святого Духа, виявлена людині, безпомічній у своїх гріхах. Оскільки ця благодать милує винуватого, то вона може вважатися ласкою; оскільки вона милує неспроможну людину, то це сила, яка робить її на щось спроможною. І тому благодать можна визначити як вияв Божої дії, що настає перед повністю відродженим життям».¹⁶

Такий підхід веде до віри в синергізм, «спільну працю» або «спільні дії» людини із Богом на шляху до спасіння. Позаяк Бог подає попередню благодать, дія Адамового гріха скасовується, і це робить людину спроможною відгукнутись у вірі на слово Євангелія. Людина може прийняти або відкинути Євангеліє і Божу благодать за своєю власною волею. «Через це пробудження від прабатьківського гріха людина стає відкритою для благодаті, яка вільно пропонується в Ісусі Христі. І через це стає можливим відновлення близьких і правильних взаємин з Богом».¹⁷

Армініанське вчення щодо благодаті може бути підсумована наступним чином: «(1) неспроможність людини спастися через її цілковиту гріховність; (2) стан природи в певному розумінні залежить від стану благодаті через безумовне благодіяння Христового викуплення; (3) безперервність благодаті, що виключає кальвіністський поділ благодаті на загальну благодать та діючу благодать; (4) синергізм, або співпраця Божої благодаті та волі людини; і (5) право людини, яким вона може відкинути Божу благодать, дану їй безоплатно».¹⁸

СВОБОДА ВОЛІ

Очевидно, що існує взаємозв'язок між попередньою Божою благодаттю і свободою волі людини. Вілей наводить чотири позиції щодо того, як попередня благодать співвідноситься зі свободою волі людини.

- (1) Попередня благодать проливається на звичайну людину, або на людину в її стані після гріхопадіння. Вона проливається на всю сутність людини, а не на які-небудь особливі елементи чи якусь силу сутності людини...
- (2) Попередня благодать має дещо спільне із людиною як з вільною та відповідальною особою. Гріхопадіння не стерло в людині природного образу Бога, не знищило ніяких сил людини. Воно не зруйнувало ні сили думок, складової людського інтелекту, ні сили любові, яка належить до почуттів. Отже, гріхопадіння також не зруйнувало й сили волі, яка належить до волі людини. (3) Попередня благодать також має справу з людиною як особою, яка перебуває у неволі гріха... Це рабство не є стовідсотковим, тому що душа усвідомлює свою неволю і повстає проти неї... І тому потрібна Божа благодать... щоб пробудити душу до істини... і керувати тим, до чого прив'язана

людина, перетягнувши її серце на сторону істини. (4) Постійна співпраця людської волі із ініціюючою благодаттю Святого Духа з'єднує попередню благодать безпосередньо із спасаючою благодаттю... Армініанізм відстоює думку, що через попередню благодать Святого Духа, яка дається кожній людині без усяких умов, права та відповідальність людини як вільної істоти існують від самого початку морального життя.¹⁹

Таким чином, армініанізм навчає, що гріхопадіння людини не знищило її здатності до її вибору. Попередня благодать підштовхує людину до того, щоб вона побачила свою духовну потребу, і робить людину спроможною вибрати для себе спасіння. Але благодаті, як наголошує Вілей, відводиться у цьому провідна роль.

УМОВИ СПАСІННЯ

Спаसाюча віра включає в себе чотири позиції: «(1) усвідомлення гріха; (2) навернення до Бога через попередню благодать Святого Духа, Який докоряє і вмовляє людину; (3) покаяння і визнання того, що гріх відділив від Божої благодаті і утримував людину від приєднання до нового заповіту з Богом; (4) особисте прийняття нового народження в Ісусі Христі».²⁰

Відповідальність людини за спасіння включає у себе розуміння гріха, відвернення від гріха, навернення до Бога та віру в Ісуса Христа. Джон Веслі наголошував, що покаяння та віра є складовими частинами «спасаючої віри». Коли Веслі проповідував, рефреном його проповідей були слова: «Покайтеся і повірте».²¹ Покаяння містить у собі ідею зміни. Веслі називав це «зміною серця від повної гріховності до повної святості». Покаятися означає, що гріх повинен бути залишений; має відбутися зміна. Тому покаяння включає в себе дію; більше того, покаяння, згідно з Веслі, приходиться перед вірою.²² Він пише: «Ми повинні покаятись перед тим, як зможемо вірити Євангелію. Ми повинні перестати покладатися на самих себе перед тим, як зможемо насправді належати Христу. Нам слід відкинути всяку впевненість у своїй власній праведності, бо інакше ми не зможемо мати повної певності в праведності Христа. Поки ми не звільнимся від звички покладатися на будь-що з того, що чинимо, ми не можемо по-справжньому довіряти тому, що зробив і перестраждав Христос».²³

Веслі визначив спасаючу віру трьома умовами: (1) довіритись Божому милосердю і прощенью; (2) прийняти запевнення християнського життя, наприклад, що Ісус є Син Божий; (3) висловити залежність від Христа, віддаючи своє життя Христові як Господу. Для Веслі віра, врешті-решт, виявляється у покорі.²⁴ Це узгоджується з ученням армініаністів нашого часу, які також наголошують на важливості діл як однієї з умов спасіння.²⁵

ЗНАЧЕННЯ ВИКУПЛЕННЯ

Армініани переважно дотримуються правничої думки про смерть Христа, Який, як навчав Гротій, не помер заступницькою смертю за грішників. Христос постраждав, щоб задовольнити справедливість або правління Бога. Замість того щоб умирати за людство, Ісус приніс «символічну плату», яка задовольнила Боже правління. І тому Бог відкладає набік вимоги Закону і прощає грішників на основі того, що Його правління було підтримане і шановане. (Продовження обговорення див.: «Сотеріологія: Доктрина спасіння», розділ 24.)

ПОШИРЕННЯ ВИКУПЛЕННЯ

Послідовники Армінія навчають, що викуплення, вчинене Христом, є універсальним (для усього світу). «Це не означає, що усе людство буде спасенним без усяких умов, але що жертва Ісуса задовольняє вимоги Божественного закону і робить спасіння досяжним для кожного».²⁶ Ісус забезпечив усіх Своїм викупленням; воно є достатнім для того, щоб кожна людина могла спастися (хоча не всі є спасеними). Святе Писання наголошує на універсальності викуплення (Ів. 3:16-17; Рим. 5:8, 18; 2Кор. 5:14-15; 1Тим. 2:4; 4:10; Євр. 2:9; 10:29; 2Петр. 2:1; 1Ів. 2:2; 4:14). Оскільки Христос забезпечив викупленням усіх людей, Євангеліє проголошується всім (Мт. 28:19; Мр. 16:15; Лк. 24:47).

Армініани також учать, що плоди Христового викуплення вміщують у собі:

(1) Постійне існування людського роду. Важко осягнути розумом, що людському роду може бути дозволено розмножуватися у своєму гріху та зіпсутості, і щоб не було ніякого спасіння... (2) Відновлення усіх людей до того стану, коли можна спастися. Викуплення Христа було дане усім людям без будь-яких умов, це безоплатний дар Божої благодаті. Він включає в себе повернення Святого Духа для людського роду як Духа просвітництва, боротьби та переконання. Таким чином, людині дається не просто здатність до належного життя у покорі, Бог дарує їй милостиву допомогу Святого Духа... (3) Спасіння немовлят, які помирають у ранньому віці. Ми повинні розглядати це викуплення як таке, що завершує справжнє спасіння тих, хто помирає немовлям.²⁷

СПАСІННЯ МОЖНА ВТРАТИТИ

Послідовники Армінія дотримувалися доктрини, що віруючий може втратити своє спасіння. Сам Арміній ніде не писав, що віруючі можуть загинути, але з його праць можна зробити й такий висновок. Він навчав, що людина спасенна благодаттю, але не без своєї вільної волі. Воля людини залишається вільною. Арміній наголошував, що ця вільна воля

повинна поєднуватися зі стійкістю, бо інакше віруючий може загинути. «Обов'язковим є те, щоб вільна воля діяла спільно, оберігаючи даровану благодать з допомогою додаткової благодаті; у владі вільної волі людини завжди залишається можливість відкинути даровану Богом благодать і відмовитись від додаткової благодаті, бо благодать не є такою всемогутньою Божою дією, яку воля людини не могла б відкинути».²⁸

Джон Веслі також навчав, що віруюча людина може «розбити свій корабель віри й доброго сумління, і може впасти, і не просто впасти низько, але впасти остаточно, щоб аж навіки загинути».²⁹ Підстави для думки про те, що віруючий може втратити спасіння, знаходимо у Лк. 13:14; Кол. 1:29; 2Тим. 2:5; Євр. 6:4-6 і 1Петр. 1:10.

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА БОГОСЛОВ'Я АРМІНІЯ

Армініанізм наголошує на ряді важливих деталей. Підкреслення відповідальності людини є абсолютно біблійним фактором; людина повинна вірити, щоб спастися (Ів. 3:16; Дії 16:31 тощо). Якщо людина відмовляється вірити, вона загинула (Ів. 5:40; 7:17). Армініанізм наголошує на універсальності викуплення, і це також має біблійну основу (1Тим. 4:10; 2Петр. 2:1; 1Ів. 2:2).

Слід оцінити кілька деталей армініанізму. (1) Армініанізм заперечує зарахування в провину гріха; ніхто не є вічно засудженим через прабатьківський гріх. Людина осуджена через її власні гріхи. Здається, це розходиться з тим, що сказано в Рим. 5:12-21.

(2) Хоча армініанізм трактують по-різному, він загалом навчає, що дія гріхопадіння була стерта через попередню благодать, даровану кожній людині, і це робить людину спроможною співпрацювати з Богом у плані спасіння. Однак у Писанні немає чітких вказівок такого роду про попередню благодать.

(3) Армініанці навчають, що гріхопадіння не знищило свободи волі людини; більше того, вони вважають, що попередня благодать діє на серце невіруючої людини, завдяки чому вона спроможна співпрацювати з Богом через акт волі. Воля людини пошкоджена через гріхопадіння (Рим. 3:11-12; Еф. 2:1), однак це не знімає з неї відповідальності за те, яким буде її відгук на Євангеліє (Ів.5:40); людина потребує Божої благодаті, щоб спастися (Еф. 2:8; Дії 13:48; 16:14).

(4) Армініанці пов'язують передпризначення з Божим передбаченням дій людини. Вони підкреслюють, що Бог наперед знав, хто з людей повірить, і саме тих Він і вибрав. У армініанізмі вибрання і передпризначення зумовлюються вірою. Однак слово *передбачення* (грец. *prognosis*) в основному є еквівалентом до вибрання (пор. Рим. 11:2; 1Петр. 1:20). Факт Божого передбачення виникає з попереднього *планування*, а не з попередньої *інформації*.

(5) Армініанізм наголошує на участі людини і її відповідальності за спасіння: визнання гріха, відвернення від гріха, покаяння, навернення і віру. Для армініанізму покаяння включає у себе зміну дій, відмову від гріха, тоді як біблійне слово *покаяння* (грец. *metanoia*) означає «зміна розуму». Яким би не був наголос на відповідальності людини, якщо він містить численні умови щодо спасіння, то стає серйозною проблемою, бо в такому разі опиняється під загрозою чистота «спасіння лише по благодаті». Єдиною умовою для спасіння, яка наголошується у багатьох місцях Писання, є віра у Христа (Ів. 3:16, 36; Дії 16:31; Рим. 10:9 та ін.).

(6) Армініанізм навчає, що віруючі можуть втратити спасіння, тому що воля людини залишається вільною і може відмінити свою попередню віру в Христа, вибираючи гріх. Цей погляд базується, зокрема, на таких суперечливих уривках Писання, як Євр. 6:4-6 і 2Петр. 2:20-22. Однак Писання чітко наголошує, що віруючий має вічне життя як теперішнє володіння (Ів. 3:16; 1Ів. 5:11-13) і оберігається у безпеці Христом (Ів. 10:28) завдяки тому, що зробив Христос (Рим. 5:1; 8:1).

ЗАПОВІТНЕ БОГОСЛОВ'Я

Заповітне богослов'я – це система тлумачення Святого Писання на основі двох заповітів: заповіту діл і заповіту благодаті. Деякі богослови заповітного богослов'я виділяють три заповіді: заповіт діл, викуплення та благодаті. Заповітне богослов'я навчає, що спочатку Бог уклав з Адамом заповіт діл, обіцяючи вічне життя за покору й смерть за непокірність. Адам згрішив, і смерть увійшла в людський рід. Однак Бог зробив крок назустріч нам і, щоб вирішити дилему людства, уклав заповіт благодаті, за допомогою якого проблема гріха й смерті могла б бути вирішеною. Ісус є кінцевим посередником Божого заповіту благодаті.

ІСТОРИЧНИЙ ФОН ЗАПОВІТНОГО БОГОСЛОВ'Я

ЙОГАНН БУЛЛІНґЕР

Йоганн Гайнріх Буллінґер (1504-1575) був послідовником лідера Реформації у Цюріху Ульріха Цвінглі. Як і інші реформатори, Буллінґер наголошував на авторитеті Писання і проповідував біблійні доктрини, як усно, так і в друкованих працях. Він писав багато – його загальний богословський спадок становить 150 томів. Буллінґер був впливовим лідером реформаторської церкви, поступаючись авторитетністю лише Кальвіну.

Він був єдиним автором Другого Швейцарського Визнання Віри 1566 року, яке дало чіткі формулювання реформатського віросповідання.¹ Буллінґер також відіграв важливу роль у розвитку заповітного богослов'я, навчаючи федерального представництва в спасінні у праці *Конспект християнської віри*.

ЙОГАННЕС ВОЛЕБІЙ²

Йоганнес Волебій (1586-1629), який викладав Новий Заповіт у Базелі, Швейцарія, у 1626 р. видав працю *Конспект християнської віри*,

в якій підтримав реформатське богослов'я. Волебій навчав, що Бог уклав з Адамом заповіт діл, за допомогою якого правив людиною перед гріхопадінням. Він визначив заповіт діл так, як його переважно й визначали: «обітниця вічного життя за покору і загроза смерті за непокірність». Два дерева Едемського саду Волебій вважав символами цього заповіту діл.

Він також навчав про заповіт благодаті, який був укладений з Божої ласки вже після гріхопадіння. Посередником заповіту благодаті, який поширюється на всі віки після гріхопадіння, є Христос. Волебій посилався на два правління – на Старий і на Новий Заповіти. Старий Заповіт покриває три епохи: від Адама до Авраама, від Авраама до Мойсея і від Мойсея до Христа. Новим правлінням є період після приходу Христа. Волебій наголошував на п'ятьох відмінностях, які відрізняють правління Старого і Нового Заповітів. Символами заповіту діл є обрізання і святкування Пасхи в Старому Заповіті, і хрещення та Вечеря Господня – у Новому Заповіті.

ВІЛЬЯМ ЕЙМЗ

Вільям Еймз (1576-1633) був освіченим богословом-пуританином в Англії та Голландії і займав високе становище. Як учасник Дортського синоду, він активно виступав проти армініанізму. Еймз, як і Волебій, навчав про встановлення заповіту діл перед гріхопадінням. Однак Еймз дотримувався думки, що заповіт діл, який був усесвітнім за своїм масштабом, продовжував діяти й після гріхопадіння. Його виповнення залежало від покори людини Богові. При цьому слід зауважити, що деякі богослови радше помістили б ідею продовження дії цього заповіту під заповіт закону, ніж пристали до думки, що вона належить до заповіту діл.

Еймз навчав, що заповіт благодаті був створений після гріхопадіння людини, але вважав за краще називати його завітом, тому що він стосувався смерті Христа. Еймз бачив Бога як єдиного учасника заповіту благодаті. Він вважав, що цей заповіт був достатнім для усього світу, але його застосування обмежувалося лише тими, для кого Бог його задумав. Еймз також навчав, що заповіт благодаті поширювався на всі віки після гріхопадіння. За Еймзом, заповіт благодаті охоплює два правління – Старий і Новий Заповіти; Старий Заповіт покриває дві епохи – до Мойсея і після Мойсея; Новий Заповіт також покриває дві епохи – від Христа до кінця світу і сам кінець світу. В кінці буде досягнена ціль цього заповіту – слава для Бога і спасіння для людини. Знаком заповіту благодаті є хрещення, отже, немовлят також слід хрестити.

ЙОГАННЕС КОССЕЙ

Йоган Коссей (1603-1669), який викладав у Бремені, Франекері та Ляйдені був провідним богословом заповітного богослов'я, про що переконливо свідчать його праці. Коссей наголошував на біблійному, екзегетичному

богослов'ї, яке походить із самого Писання, тобто підтримував те, що практикували реформатори.

Він навчав, що Бог вступив у заповіт діл з Адамом.⁴ Цей заповіт дав Адаму можливість насолоджуватись спільністю та дружбою з Богом. Коссей вважав, що Адам представляв собою у заповіті діл весь людський рід. Якщо Адам послухався б Бога, то прийшов би до пізнання й відчуття свого власного добра; оскільки ж він не послухався, то кинув себе прямо в зло або смерть. Дерево життя, за Коссеєм, було «символом небесного міста та життя вічного». Оскільки Христос є життя, дерево життя означало Сина Божого. Та через свій гріх Адам став винним, відпав від спілкування з Богом, від надії вічного життя, від духовної благодаті, від чесності, втратив владу над творивом і фізичне життя.

Коссей навчав про універсальні основи заповіту благодаті.⁵ Бог вирішив показати Свою невимовну ласку і «нечувану доброту та довготерпіння до всього людського роду». Але це повинно було відбутись через посередника, який один міг би принести жертву викуплення за гріх людства. Смерть Христа була «гарантією, діючою вже від самого початку, навіть до того, як Син у розумінні Його майбутніх заслуг, виконав Свою обітницю, завершивши роботу викуплення. І хоч Син ще не вирвав провини гріха, вона вже людям не зараховувалася». Тут перед Коссеєм постало протиріччя. Він також писав про «подвійний час» – перший був у Старому Заповіті «в очікуванні Христа», тоді як у Новому Заповіті це була «віра, відкрита через Христа». Але Коссей наголошував, що, як у старозаповітній, так і в новозаповітній ерах люди завжди спасалися благодаттю.

ГЕРМАН ВІТСІЙ

Герман Вітсій (1636-1708) також зробив значний внесок у розвиток заповітного богослов'я. Для нього заповіт діл – це «згода між Богом і Адамом, створеним за образом Божим, щоб бути головою і керівником цілого людського роду, через якого Бог пообіцяв вічне життя і блаженство, якщо він дотримуватиметься усіх заповідей якнайточніше, і кару смерті, якщо Адам прогрішиться навіть у найменшій дрібниці; і Адам прийняв ці умови».⁶ Це визначення вмістило все найважливіше із заповітного богослов'я: Адам як основний представник людського роду, заповіт діл із обітницею вічного життя за умови покорі, смерть за непокірність.

Вітсій також описав наслідки цього заповіту й вирішення, подане Богом.

(1) Заповіді цього заповіту... зобов'язують одного чи усіх до перебування у певному стані досконалого виконання обов'язку; (2) те вічне життя, яке було обіцяне заповітом, не можна досягнути ніяким іншим способом, крім досконалої покорі в кожній дрібниці; (3) ніяка непокора не уникне Божого докору, а карою за гріх є завжди гріх. Однак ці аксіоми не виключають захисника, який бере на себе борг людини замість неї, заплативши за кару і виконавши умови.⁷

Таким чином, хоч людина перебуває під осудженням смерті, Бог забезпечив вирішення цієї проблеми.

Новий заповіт благодаті показав неосяжне багатство Божої мудрості «набагато зрозуміліше, ніж якби все склалося щасливо для людини згідно з попереднім заповітом».⁸ Вітсій описує це як заповіт, укладений між Богом і Христом з обітницею, яка була дана Самому Христові (Гал. 3:17).

ВЕСТМІНСТЕРСЬКЕ ВИЗНАННЯ ВІРИ

Одні з перших тверджень заповітного богослов'я можна знайти у Вестмінстерському визнанні віри 1647 року. Нижче наведено шість його пунктів:⁹

1. Відстань між Богом і Його творивом є такою великою, що твориво, хоч і спроможне мислити, повинно бути покірним Богові як своєму Творцеві, бо воно ніколи не змогло б усвідомити ніякого благословення або нагороди від Бога, якщо б Він не бажав принизити Себе до рівня людини. Тому Богові було приємно потурбуватись про людину за допомогою заповітів.
2. Перший заповіт, укладений з людиною, був заповітом діл. У ньому Адамові було обіцяно життя, а через нього і його нащадкам, за умови повної особистої покори.
3. Через своє гріхопадіння людина зробила себе неспроможною жити під цим заповітом, і тому Господь уклав другий заповіт, заповіт благодаті. У ньому Бог вільно пропонує грішникам вічне життя і спасіння через Ісуса Христа. Щоб їм спастися, Бог вимагає від них віри в Ісуса Христа і обіцяє дати Свого Святого Духа кожному, кому дане це життя для того, щоб вони мали бажання і були здатними вірити.
4. Цей заповіт благодаті в Писанні часто називається заповітом щодо смерті Ісуса Христа, Того, Хто склав заповіт, і щодо вічного спадку та всього, що входить у цей спадок.
5. Цей заповіт діє по-різному в часи Закону і в часи Євангелія. Під Законом він керувався обітницями, пророцтвами, жертвами, обрізанням, пасхальним ягням та іншими символами й постановами, даними єврейському народові, – і все це було прообразами Христа. У той час заповіт, який застосовувався під Законом через дії Духа Божого, був достатнім та дієвим для настановлення вибраних людей і для збудування їхньої віри в обіцяного Месію, через Якого вони мали повне прощення їхніх гріхів і вічне спасіння. Це управління називається Старим Заповітом.
6. Під Євангелієм об'явився Сам Христос, за Своєю суттю – Божа Благодать. Постановами Нового Заповіту є проповідь Слова і здійснення хрещення та Вечері Господньої. Хоч їх менше за кількістю і вони набагато простіші у своєму здійсненні та мають менше зовнішньої слави, зате вони є доступними для усіх народів – і для євреїв, і для поган, і вони більше наповнені духовною силою заповіту благодаті. Не існує двох основних заповітів благодаті, що відрізняються між собою, а радше той самий заповіт у різних Божих задумах.

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ ЗАПОВІТНОГО БОГОСЛОВ'Я

ЗАПОВІТ ДІЛ

Визначення. Цей заповіт називають по-різному – заповіт життя через те, що він відображає нагороду за покору; називають його й заповітом діл, тому що діла є умовою, поєднаною з обітницею. Заповіт діл можна визначити наступним чином: Бог вступив у заповіт з Адамом як із головою (головним представником) людської раси, пообіцявши благословити Адама вічним життям, якщо він буде покірним; якщо ж Адам не буде покірним, то осудженням йому буде смерть.¹⁰

Біблійна основа. Хоч у перших розділах книги Буття немає чітких згадок про цей заповіт, його існування впливає з контексту. У загальному заповіт включає в себе згоду обох сторін, а в цьому випадку між Богом і Адамом, як свідчить 1М. 2:16-17, де Бог сказав про умови цього заповіту.¹¹ Принцип заповіту також знаходимо в 3М.18:5; Єз. 20:11, 13, 20; Лк. 10:28; Рим. 7:10, 10:5 і Гал. 3:12, оскільки ці уривки Писання говорять про те, що Закон був даний із задумом дати життя.¹²

Характерні риси. (1) Обітниця. Обітниця заповіту діл полягала в тому, що, якщо Адам послухався б Божих заповідей, то не помер би; про це свідчить негативне твердження 1М. 2:17 – «бо в день їди твоєї від нього ти напевно помреш». Іншими словами, якщо Адам не скуштував би цього плоду, він би жив. Ця обітниця Адамові погоджується з іншими текстами Писання, які наголошують на заповіті, або на Законі, під який Бог поклав людину. Обітниця життя за покору була не просто продовженням морального життя, оскільки людина вже мала його. «Таким чином, це обіцяне життя містило в собі щасливе, святе та безсмертне існування душі й тіла»,¹³ тобто вічне життя. Це було «життя, підняте до свого найвищого рівня вічного блаженства й слави».¹⁴

(2) Умова. Умовою, яку Бог поставив перед Адамом, була досконала покора. Це умова того, щоб бути прийнятим, про яку Біблія говорить і в інших місцях (пор. Гал. 3:10, Як. 2:10). Адаму було наказано не їсти від плоду дерева пізнання добра і зла (1М. 2:17), і це було умовою. Разом з тим, це було перевіркою того, чи людина послухається Бога, чи вчинить на власний розсуд.¹⁵

(3) Кара. Покарання за непокірність заповіту діл стверджується у слові «помреш» (1М. 2:17).¹⁶ Це слово такої місткості, що вміщає в собі усе покаране зло. Смерть є протилежністю до усього того, що було дане Адамові в житті; Адам пережив утрату фізичного, духовного та вічного життя. «Обіцяне життя... містить у собі все, що є у щасливому, святому та безсмертному існуванні душі і тіла; і тому смерть повинна містити в собі не тільки усі нещастя цього життя й загибель тіла, а й усе те, що розуміється під духовною та вічною смертю».¹⁷

(4) Сучасний статус заповіту діл. Його можна розуміти двояко. В одному розумінні заповіт діл не є анульованим. Бог усе ще вимагає від людини

досконалої покори точно так, як Він вимагав цього від Адама (ЗМ. 18:5; Рим. 10:5; Гал. 3:12); більше того, прокляття смерті є доказом, що цей заповіт ще не відмінений. Однак його можна розглядати як анульований у тому розумінні, що його вимоги були виконані в Христі.¹⁸ Деякі богослови заповітного богослов'я особливо наголошують на тому, що заповіт діл вже не має сили.¹⁹

ЗАПОВІТ ВИКУПЛЕННЯ

Богослови заповітного богослов'я розглядають ці заповіді по-різному. Дехто звертається лише до заповіту діл і заповіту благодаті, а інші говорять про заповіді діл, викуплення та благодаті. Однак заповіт викуплення і заповіт благодаті не повинні сприйматися як різні заповіді, а як «два види або дві фази одного євангельського заповіту милості».²⁰

Визначення. Заповіт викуплення був укладений між Богом Отцем і Богом Сином у минулому в вічності, у якому вони «уклали спільний договір про викуплення людського роду, і де Отець призначив Сина бути Посередником; Другий Адам, життя Якого повинно бути відданим для спасіння світу, і Син прийняв повноваження, обіцяючи, що Він виконає роботу, яку Отець доручив Йому, і виконає всю правду, будучи покірним закону Божому».²¹

Біблійна підстава. Є багато уривків Писання, які наголошують на вічній природі плану спасіння (Еф. 1:3-14; 3:11; 2Сол. 2:13; 2Тим. 1:9; Як. 2:5; 1Петр. 1:2). Більше того, Христос говорив про свій прихід як про доручення (Ів. 5:30, 43; 6:38-40; 17:4-12). Христос також вважається представником людського роду, Головою заповіту (Рим. 5:12-21; 1Кор. 15:22).²²

У вічному плані Бога було призначено, що Бог Отець вчинить викуплення через вибрання та передпризначення певних людей; Син забезпечить викуплення через Свою заступницьку смерть; Святий Дух здійснить цей план через відродження та запечатання віруючих (Еф. 1:3-14).

Характерні риси. Характерності заповіту викуплення мають відношення до праці, яка була призначена Синові. Щоб здійснити викуплення людей, Христос повинен був прийняти на Себе людську природу через справжнє втілення (Рим. 8:3). І як представник людства, Христос став запевненням кращого заповіту – Він був Тим, Хто міг насправді звершити спасіння (Євр. 7:22). Він підкорив Себе законові, досконало виконуючи його вимоги, щоб мати змогу викупити людство з його неволі (Гал. 4:4-5). Остаточне звільнення від рабства закону відбулося через викупну смерть Христа (Гал. 3:13).

ЗАПОВІТ БЛАГОДАТІ

Визначення. Заповіт благодаті – це той заповіт, який Бог уклав з вибраними людьми і в якому Він пропонує вибраному грішникові спасіння у Христі. (Існують різні погляди серед реформатських богословів щодо

цієї сторони, яка бере участь у заповіді – дехто вважає, що це «грішник», а інші – що це «грішник, вибраний у Христі».²³

Біблійна підстава. Біблійною підставою для заповіді благодаті є часто повторюваний вислів: «Я буду Богом для тебе й для нащадків твоїх по тобі» (1М. 17:7; пор. Єр. 31:33; 32:38-40; Єз. 34:23-31; 36:25-28; 37:26-27; 2Кор. 6:16-18; Євр. 8:10).

*Характерні риси.*²⁴ (1) Це є заповіт милості. Бог дав Свого Сина як гарантію нашого спасіння; через Свою благодать Бог робить людину спроможною виконати вимоги та нести відповідальність цього заповіді за допомогою дару Святого Духа. (2) Це є заповіт, в якому бере участь уся Свята Трійця. Походження цього заповіді полягає в любові Бога Отця, яка вибрала певних людей на спасіння, у викупленні Бога Сина і в праці Святого Духа (Еф. 1:3-14). (3) Цей заповіт є вічним та непорушним. Він є незмінним; Бог завжди буде вірний тому заповіді, який Він пообіцяв і який Він Сам забезпечив. (4) Це є індивідуальний заповіт, а не універсальний (для усього світу), тому що він не поширюється на кожну людину; лише вибрані є його об'єктами. (5) Він залишається тим самим у всіх диспенсаціях. Підсумкові слова «Я буду Богом для тебе» є тими словами, які об'єднують Старий і Новий Заповіти (1М. 17:7; 2М. 19:5; 20:1; 5М. 29:13; 2Сам. 7:14; Єр. 31:33; Євр. 8:10). Це можна побачити в тому, що люди спасаються в усі віки тим самим Євангелієм (Гал. 1:8-9).

КОНЦЕПЦІЇ ЗАПОВІТНОГО БОГОСЛОВ'Я

Порівняння	Заповіт діл	Заповіт викуплення	Заповіт благодаті
Особа	Із Адамом	Із Отцем і Сином	Із людством
Обітниця	Стверджується фізичне/вічне життя	Забезпечення людства спасінням	Вічне людство
Умова	Покора	---	Віра
Застереження	Фізична смерть	---	Вічна смерть
Час	Едем перед гріхопадінням	Вічне минуле	Едем після гріхопадіння

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА ЗАПОВІТНОГО БОГОСЛОВ'Я

У заповідному богослов'ї є чотири пункти, які заслуговують особливої уваги.

(1) Переважаючий наголос на благодаті в заповідному богослов'ї є достовірною та важливою істиною. Цю доктрину, за яку боролися реформатори,

слід зберегти. Залишається істиною в усіх віках – і в Старому, і в Новому Заповітах, що віруючі завжди спасаються Божою благодаттю.

(2) Концепція заповіту діл може бути правильною, тому що основні його догмати відмічені в Писанні – Бог пообіцяв Адамові життя за умови покори і пообіцяв смерть за непокірність. Однак немає ніяких чітких свідчень щодо того, що ці умови між Богом і Адамом насправді були заповітом.

(3) Заповіт викуплення, у якому Триєдиний Бог запланував викуплення людства і його здійснення у минулому у вічності, можна вважати висновком, що випливає з контексту Писання, хоч сам заповіт як такий у Писанні не згадується.

(4) Заповіт благодаті особливо наголошує на концепції Божої ласки у спасінні. Основним недоліком ідеї цього заповіту, напевно, є занадто велике спрощення; незважаючи на те, що він значною мірою відображає Божі взаємовідносини з людьми, йому не вдається чітко пояснити різницю у цих взаємовідносинах. Вважається, що заповіт благодаті охоплює період часу від Адама до кінця віку, без урахування інших заповітів, укладених між різними сторонами упродовж цього відрізка часу. Писання, яке стосується Ізраїлю (напр. Єз. 36:25-28), трактується як таке, що стосується й Церкви. Інші подібні сфери зумовлених відмінностей також повинні бути розглянуті богословами заповітного богослов'я.

ДИСПЕНСАЦІЙНЕ БОГОСЛОВ'Я

Диспенсационалізм – це система тлумачення, яка намагається обґрунтувати єдність Писання, зосередившись на Божій благодаті. Хоч диспенсационалісти визнають різні правління або диспенсації, за допомогою яких Бог дещо довірив людині, вони навчають, що відгук на Боже відкриття у всякій диспенсації відбувається через віру (спасіння є *завжди* по благодаті через віру). Диспенсационалісти у своїй системі тлумачення керуються двома основними принципами: (1) дотримуватись послідовних дослівних методів тлумачення і (2) враховувати різницю між Ізраїлем і Церквою.¹

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ДИСПЕНСАЦІЙНОГО БОГОСЛОВ'Я

РАННІЙ РОЗВИТОК

Незважаючи на те, що диспенсационалізм у систематизованому вигляді є відносно молодим, тим не менше, корінням своїм він сягає глибокої давнини. Нижче показано, як керівники першої церкви розуміли різницю між системами (диспенсаціями) у Божій програмі.

Юстин Мученик (110-165 рр. після Р.Х.). Юстин у своїй праці «Діалог з юдеєм Трифоном» розрізняє кілька різних систем у Старому Заповіті. Він визнає, що до введення обрізання і закону людина могла задовольнити Бога без обрізання і без дотримання суботи. Після того як Бог об'явився Авраамові, обрізання стало необхідним, щоб задовольнити Бога; закон, даний Мойсееві, викликав необхідність дотримуватися суботи та системи принесення жертв.

Отже, Юстин Мученик, визнаючи різні системи Старого Заповіту, визнавав суть диспенсационалізму

Іриней (130-200 рр. після Р.Х.). Іриней у своїх працях пише про чотири основних заповіді, даних людству, особливо наголошуючи на розрізненні між трьома заповідями Старого Заповіту і Євангелієм. Така відмінність є типовою для диспенсационалізму.

Климент Олександрійський (150-220 рр. після Р.Х.). Климент визнав чотири диспенсації: диспенсація Адама, Ноя, Авраама і Мойсея.

Августин (354-430 рр. після Р.Х.). Августин бачив різницю між «давньою диспенсацією», коли приносилися жертви, і теперішнім віком, коли принесення жертв є недоречним. Оскільки Бог сам по собі є незмінним, вважав Августин, то є один вид жертвоприношень у минулому і є інші жертвоприношення – для пізнішого періоду. Він називав це «зміною наступних епох». Августин визнає, що ті, хто поклоняються Богові, у різні епохи наближалися до Бога по-різному.

Райрі підводить підсумок: «Тут не йдеться про висновок, що отці першої церкви були диспенсаціоналістами в сучасному розумінні цього слова. Але правда, що дехто з них сформулював принципи, які згодом переросли в диспенсаціоналізм, і можна стверджувати, що вони дотримувалися найпростіших або перших концепцій диспенсаціоналізму».³

СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК⁴

П'єр Пуаре (1646-1719). Цей французький містик і філософ написав шість томів систематичного богослов'я під назвою *L'O Economie Divine* («Божественне управління»). У цій осучасненій кальвіністській та преміленіалістській праці Пуаре представляє семизначну схему диспенсації:

1. Раннє дитинство – до Всесвітнього Потопу.
2. Дитинство – до Мойсея.
3. Юність – до пророків (приблизно до часів Соломона).
4. Молодість – до приходу Христа.
5. Зрілість – «деякий час після цього» (епоха раннього християнства).
6. Старість – «час зіпсованості людини» (епоха пізнього християнства).
7. Відновлення усього – Тисячолітнє Царство.

Таким чином, Пуаре визнає різні диспенсації, які досягають кульмінації у сприйнятому буквально тисячолітньому періоді.

Джон Едвардз (1637-1716). Цей пастор і автор видав два томи під назвою «*Завершена історія, або огляд усіх диспенсацій*», в яких він намагається показати забезпечуючі дії Бога від початку творіння і до кінця світу. Він подає наступний план диспенсацій:

1. Невинність та блаженність (Адам створений праведним).
2. Гріх і нещастя (Адам упав у гріх).
3. Примирення (відновлений стан Адама: від викуплення Адама до кінця світу).

А. Правління Патріархів:

- (1) Адама (допотопне);
- (2) Ноя;
- (3) Авраама.

Б. Правління Мойсея;

В. Правління поган (діє одночасно з А і Б);

Г. Християнське (Євангельське) правління:

- (1) Раннє дитинство, минулий (найпростіший) період;
- (2) Дитинство, теперішній період;
- (3) Зрілість, майбутній (тисячолітній) період;
- (4) Старість, завершальний період (вкинення диявола у вогонь вічний)

Ісаак Вотс (1674-1748). Цей відомий автор гімнів, який був і богословом, більш точно визначав диспенсаціоналізм; він вважав диспенсації умовними епохами, коли Бог очікував від людини певних речей і давав їй обітницю, засновані на певних умовах, та деякі заборони. Нижче наводимо визначення диспенсації Вотса.

Відкритими Божими диспенсаціями до людей є мудрі і святі постанови Його волі і Його правління, об'явлені або якимсь чином виявлені людині упродовж кількох наступних один за одним періодів або епох цього світу; у них включені й обов'язки, виконання яких Бог очікує від людини, і благословення, які Він обіцяє, заохочуючи людей розраховувати на Бога завжди і всюди, разом з тими гріхами, які Бог прощає, і покарання, яке Він погрожує послати на таких грішників. Диспенсації Бога можна описати ще коротше – як визначені моральні правила у Божих відносинах з людьми, які вважаються розумним творінням, відповідальним перед Ним за свою поведінку, як в цьому віці, так і в майбутньому.⁵

Диспенсаційна схема Вотса виглядає так:

1. Диспенсація невинності (насамперед віра Адама).
2. Диспенсація Адама Заповіту благодаті (віра Адама після його гріхопадіння).
3. Диспенсація Ноя (віра Ноя).
4. Диспенсація Авраама (віра Авраама).
5. Диспенсація Мойсея (юдейська релігія).
6. Християнська диспенсація.

Варто відмітити, що ця схема подібна до *Scotfield Reference Bible* (Біблія Скоуфілда з паралельними місцями), за винятком того, що тут опущено Тисячолітнє Царство, яке Вотс не вважав диспенсацією.

Джон Нельсон Дарбі (1800-1882). Цей вчений зробив великий внесок у впорядкування диспенсаціоналізму однак не був його засновником. Дарбі був надзвичайно розумною людиною – він закінчив Трініті Коледж у Дубліні у вісімнадцятирічному віці й отримав дозвіл на адвокатську практику, коли йому було двадцять два роки. Після повернення він залишив роботу адвоката і був рукопокладений на служіння в Англійській церкві. Завдяки його служінню сотні римо-католиків стали протестантами. Але Дарбі покинув Англійську церкву у пошуках більш духовної групи віруючих. Він зупинився у місті Плімут (Англія), де й зустрівся з віруючими у служінні ламання хліба. До 1840 року уже вісімсот осіб відвідували ці зібрання, і хоч Дарбі не хотів, щоб вони вважали себе якоюсь деномінацією, інші називали їх «Плімутськими братами».

Дарбі був плідним письменником, твори якого зібрані у сорок томів, і кожен з них має по шість сотень сторінок. Ці праці відображають його розуміння біблійних мов, філософії та історії церкви. Диспенсаційна система Дарбі є такою:

1. Епоха від Едемського стану до Потопу
2. Епоха Ноя
3. Епоха Авраама
4. Епоха Ізраїлю:
  - А. Під Законом
  - В. Під керівництвом священиків
  - С. Під правлінням царів
5. Епоха поган
6. Епоха Святого Духа
7. Тисячолітнє Царство

Дарбі поглибив схему диспенсаціоналізму, відмітивши, що кожна диспенсація ставить людину в певні умови; людина перед Богом має певну відповідальність. Дарбі також відзначив, що кожна диспенсація досягає своєї кульмінації у невдачі.

С. І. Скоуфілд (1843-1921). Цей вчений-бібліолог, який був і юристом, визнає сім диспенсацій: «Ці періоди відмічені в Писанні деякими змінами в Божих методах роботи з людьми, або з частиною людства у відношенні до ось цих двох питань: питання гріха і питання відповідальності людини. Кожну диспенсацію можна розглядати як нове випробовування грішної людини, і кожне випробовування закінчувалось судом – що показувало повну невдачу в кожній диспенсації».⁶

Скоуфілд розділяє диспенсації на такі категорії:

1. Невинна людина (від створення до вигнання із Едему).
2. Людина під дією сумління (від Едему до Потопу).
3. Людина має владу над землею (від Ноя до Авраама).
4. Людина під обітницею (від Авраама до Мойсея).
5. Людина під Законом (від Мойсея до Христа).
6. Людина під благодаттю (від смерті Христа до підхоплення Церкви).
7. Людина під особистим пануванням Христа (Тисячолітнє Царство Христа).

На Скоуфілда особливий вплив мали дві особи, які, своєю чергою, стали вчителями диспенсаціоналізму. Джеймс Х. Брукс (1830-1897), пастор Пресвітеріанської церкви з Санкт-Луїзи, який був відомим промовцем і лектором, і Джеймс М. Грей (1851-1935), який став президентом Біблійного Інституту Муді, у свій час справили значний вплив і на Дарбі.

Згодом схема диспенсаціоналізму Скоуфілда була популярно викладена в *Scofield Reference Bible*, через яку багато людей прийшли до повнішого розуміння Святого Писання. Нове видання під редакцією Е. Шуйлер Інґліша вийшло друком у 1967 р. і містило в собі останні розробки визначних теологів диспенсаційного богослов'я: Франка Е. Гебеляйна (Stony Brook

School), Вільяма Калберстона (Moody Bible Institute), Чарльза Е. Файнберга (Talbot Seminary), Еллена А. МакРея (Faith Seminary), Кларенса Е. Мейсона (Philadelphia College of Bible), Елва Дж. МакКлейна (Grace Seminary), Вілбера М. Сміта (Trinity Evangelical Divinity School) і Джона Ф. Валвурда (Dallas Seminary).

Інші. Праці професорів Далласької богословської семінарії в останні роки значно розвинули диспенсационалізм. Праці Чарльза Райрі «Диспенсационалізм сьогодні», безсумнівно, належить провідна роль у захисті диспенсационалізму. Інші праці, зокрема, Дж. Двайт Пентекоста «Майбутні події» (*Things to Come*) і есхатологічні роботи Джона Ф. Волвурда (в основному «Тисячолітнє Царство» і трилогія «Ізраїль в пророцтвах», «Церква в пророцтвах» і «Народи в пророцтвах») також обґрунтовують диспенсационалістську позицію. «Мілленіалізм: два основних погляди» Чарльза Л. Файнберга так само виступає на захист цієї системи. Величне «Систематичне богослов'я» Люїса Сперрі Чафера детально пояснює диспенсационалізм.

Серед шкіл, які є відкрито диспенсационалістськими – Далласька богословська семінарія, богословська семінарія «Благодать», Талботська богословська семінарія, Західна консервативна баптистська семінарія, Малтномська біблійна школа, біблійний інститут Муді, Філадельфійський біблійний коледж та багато інших.

ДОКТРИНАЛЬНІ СТВЕРДЖЕННЯ ДИСПЕНСАЦІЙНОГО БОГОСЛОВ'Я

ВИЗНАЧЕННЯ ДИСПЕНСАЦІОНАЛІЗМУ

Етимологія. Диспенсація може бути визначена як «розрізнене правління у досягненні Божої мети».⁷

Українське слово *диспенсація* походить від англійського *dispensation*, яке є перекладом грецького слова *oikonomia*, що означає «управління». Це слово використане в Лк.16:2, 3, 4; 1Кор. 9:17; Еф. 1:10, 3:2, 9; Кол. 1:25; 1Тим. 1:4.

Де кілька виразних прикладів диспенсації можна побачити в листах ап. Павла. У Посланні до ефесян 1:10 він вказує, що Бог задумав «урядження», або «диспенсацію», у якій усе в кінці кінців буде об'єднане в Христі Ісусі. Павло описує цю майбутню диспенсацію як «повноту часу», «щоб усе об'єднати в Христі». Це ще не відбулося; це є майбутня диспенсація Тисячолітнього Царства.

У Еф. 3:2, 9 Павло пише про «зарядження», або диспенсацію, яка раніше була таємницею. Він звертається до тих часів, коли погани були співспадкоємцями з юдеями (в. 6); однак цього не було до подій, описаних у 2-му розділі Дій Апостолів; отже, Павло в цих віршах відмічає, що епоха церкви є окремою диспенсацією. А це, своєю чергою, означає її протиставлення

попередній епосі, яка була епохою Мойсеєвого закону. Тому Павло в Посланні до ефесян 1, 3 розрізняє три різних диспенсації.

Інші твердження також ставлять наголос на різних епохах, або диспенсаціях. У Ів. 1:17 сказано: «Закон бо через Мойсея був даний, а благодать та правда з'явилися через Ісуса Христа». Іван зазначає, що нова ера Христа перебуває у контрасті до періоду закону Мойсея. Диспенсація у час Мойсея називається «Закон», а диспенсація часу Ісуса Христа – «благодать».

У Посланні до римлян 6:14 сказано: «Ви не під законом, але під благодаттю». З приходом Христа віруючий помер і воскрес разом з Ним для того, щоб гріх не панував у його житті. Віруюча людина може насолоджуватись перемогою у цій диспенсації, якої не було під законом.

Галатам 3:19-25 пояснює тривалість дії закону: він був «добавлений» і мав силу «до» приходу Христа. Мета закону полягала в тому, щоб обмежити людей під гріхом і вказати їм на віру в Христа. Дія закону закінчилась, коли прийшов Христос, так само як закінчується робота учителя, коли дитина досягає зрілості (Гал. 3:25).

Характерні риси. «Диспенсационалізм розглядає світ як господарство, яким керує Бог». ⁸ У цьому Божественному господарстві Бог наділяє людину певною відповідальністю як адміністратора. Якщо людина слухається Бога в цьому управлінні (диспенсації), Бог обіцяє благословення; якщо людина непокірна Богові, то Він обіцяє суд. Таким чином, є три аспекти, які зазвичай розглядають у диспенсації: (1) випробування; (2) падіння; (3) суд. У кожній диспенсації Бог випробовував людину, вона падала, і після цього наставляв суд.

Основною концепцією диспенсації є управління, що особливо видно на прикладі Лк. 16:1-2. Ця притча ілюструє відмінності диспенсації. ⁹

У ній йдеться про дві партії – одна має владу розподіляти обов'язки, а інша – відповідальна за виконання цих обов'язків. І цими двома партіями у притчці є багатий чоловік і слуга.

Є особливі види відповідальності. У цій притчці слугі не вдається виконати свої обов'язки, скориставшись з добра свого пана.

Існує підзвітність. Слуга покликаний для того, щоб відзвітувати про свою вірність.

Тут має місце зміна. Пан має право відібрати у слуги його привілейоване місце і зняти з нього відповідальність (Лк. 16:2).

Диспенсационаліст – це просто той, хто визнає, що Бог по-різному має справу з різними людьми у різні часи і при різних правліннях. Як писав Люїс Сперрі Чефер, якщо людина не приносить овечку до жертovníка при поклонінні Богові, то вона є диспенсационалістом. Людина, яка поклоняється Богові в неділю замість суботи також є диспенсационалістом, тому що вона визнає, що суботний день був даний Ізраїлю, а не церкві (2М. 20:8-11).

Кількість. Кількість диспенсацій менш важлива, ніж визнання, що вони взагалі існують. Різні люди по-різному розділяють епохи. Багато диспенсационалістів вважають, що існує сім диспенсацій. ¹⁰

СХЕМИ ЯКІ ПРЕДСТАВЛЯЮТЬ ДИСПЕНСАЦІОНАЛІЗМ
(Ч. Райрі, Диспенсационалізм сьогодні. Чикаго: Мудрі, 1965. с. 84)

П'єр Пуаре 1646-1719	Дж. Едвардс 1639-1716	Ісаак Ватс 1674-1748	Дж. Н. Дарбі 1800-1882	Дж. Г. Брукс 1830-1897	Дж. М. Грей 1851-1935	С. І. Скоуфілд 1843-1921
Відтворення до потопу (раннє дитинство)	Невинність	Невинність	Райський стан (до потопу)	Едем	Едемський стан	Невинність
	Передпотопне гри- хопадіння Адама	Адам після гріхопадіння		Перед потопом	Перед потопом	Свідомість
Від потопу до Мойсея	Ной	Ной	Ной	Патріархи	Патріархи	Правління людини
	Авраам	Авраам	Авраам			Обітниця
Від Мойсея до пророків (юність)	Мойсей	Мойсей	Ізраїль - під Законом - під правлінням священиків - під царями	Мойсей	Мойсей	Мойсей
Зрілість та старість	Християнин	Християнин	Погани	Месія	Церква	Благодать
			Дух	Святий Дух		
Відновлення усіх речей			Тисячолітнє Царство	Тисячолітнє Царство	Тисячолітнє Царство	Царство
					Повнота часу	

(1) Диспенсація невинності. Вона покриває час до гріхопадіння Адама (1М. 1:28-3:6).

(2) Диспенсація свідомості. Рим. 2:15 вказує, що до закону Бог мав справу з людиною через її свідомість. Інші говорять про цю епоху як про епоху «самовизначення» або епоху «моральної відповідальності». Вона покриває період 1М. 4:1-8:14.

(3) Диспенсація правління. Сюди входять характеристики Заповіту Ноя: страх тварин перед людиною, обітниця того, що потоп більше не повториться, і захист людського життя через установаження смертної кари. Цей період охоплює описане в 1М. 8:15-11:9.

(4) Диспенсація обітниці. Вона покриває період Патріархів, у якому Бог постановив, що їхньою відповіддю на Його відкриття повинна бути віра. Ця диспенсація покриває період від 1М. 11:10 до 2М. 18:27.

(5) Диспенсація Мойсеєвого закону. Цей закон був даний як конституція народу Ізраїлю і покриває період від 2М.19:1 до Дії 1:26. Закон мав силу до смерті Христа і злиття Святого Духа.

(6) Диспенсація благодаті. Хоч благодать є очевидною у кожній епосі, вона унікальним чином виявилася у приході Христа на землю. Через прихід Христа Бог виявив Свою благодать до всього людства. Ця диспенсація від подій, описаних в Діях 2:1 до Об. 19:21.

(7) Диспенсація Тисячолітнього Царства. Вона покриває період, що описаний в Об. 20:4-6, коли Христос повернеться на землю, щоб панувати на ній тисячу років.

Слід відмітити, що характерні риси одної диспенсації можуть переходити і в наступні диспенсації; а тому елементи з періоду *свідомості, правління та обітниці* повторюються у наступних диспенсаціях.

ГЕРМЕНЕВТИКА ДИСПЕНСАЦІОНАЛІЗМУ

Буквальне тлумачення. Диспенсаціоналісти дотримуються послідовного буквального методу тлумачення, який поширюється і на есхатологічні дослідження. Багато консервативних нондиспенсаціоналістів тлумачать Біблію буквально за винятком пророцтв; диспенсаціоналісти застосовують буквальну схему тлумачення щодо усіх предметів богослов'я. Хоч слово *буквальний* може декого насторожити, його слід розуміти як нормальний, звичний підхід до будь-якої літератури – так, зрештою, як ми розуміємо мову. *Буквальний*, означаючи герменевтичний підхід, має відношення до методу тлумачення, а не до того, якого роду мова використовується у творі, котрий підлягає тлумаченню. Буквальне *тлумачення* визнає як пряму, так і переносну *мову*. Диспенсаціоналісти наполягають на буквальному *тлумаченні* пророчих місць Писання, навіть якщо вони повні образної *мови*. Окрім послідовності, вони обґрунтовують такий підхід буквальним виконанням пророцтв, які вже виповнилися у першому приході Христа.¹¹ У зв'язку з цим, є вагомі причини сподіватися буквального вповнення пророцтв про другий прихід Христа.

Диспенсационалізм будується на тому факті, що Бог дав Ізраїлеві безумовні обітниці, зокрема, заповіт з Авраамом (1М. 12:1-3). У цьому заповіті Бог пообіцяв землю і фізичну спадщину Аврааму, і в цьому Він благословить нащадків Авраама. Диспенсационалісти вірять, що ці обітниці в майбутньому сповняться для Ізраїлю буквально. Нондиспенсационалісти трактують їх у духовному розумінні, вважаючи, що ці обітниці стосуються Церкви.

Унікальність Церкви. Диспенсационалісти наголошують, що Ізраїль завжди означав фізичних нащадків Якова, і його ніколи не слід плутати з Церквою. Вивчення слова *Ізраїль* за допомогою симфонії показує, що воно завжди використовується для означення фізичних нащадків Якова і ніколи – у «духовному» розумінні щодо Церкви.¹² Тому, хоч нондиспенсационалісти часто говорять про Церкву як про «новий Ізраїль», це є незаконним означенням.

Диспенсационалісти навчають, що Бог має окрему програму для Ізраїлю й окрему програму для Церкви. Накази, які дані Ізраїлю, не є наказами для Церкви; обітниці, які дані Церкві, не є обітницями для Ізраїлю. Бог закликає Ізраїль зберігати суботній день (2М. 20:8-11), а Церкву – зберігати день Господній (1Кор. 16:2). Ізраїль є дружиною Ягве (Ос. 3:1), а Церква є Тілом Христа (Кол. 1:27).

1Кор. 10:32 особливо наголошує на різниці між Ізраїлем і Церквою після народження Церкви (Дії 3:12; 4:8, 10; 5:21, 31; Рим. 10:1; 11:1-29). У посланні до римлян 11 Павло в широкому плані розглядає майбутнє, коли Ізраїль спасеться, наголошуючи на виокремленій надії на майбутнє для Ізраїлю як нації. Цей розділ Біблії протиставляє Ізраїль поганам – вони приходитимуть у вірі аж поки не увійде їх повне число, і коли Ізраїль буде спасений.¹³

Єдність Біблії. Диспенсационалісти наголошують, що темою, яка об'єднує всю Біблію, є слава Божя. Усупереч заповітному богослов'ю, яке наголошує на спасінні як об'єднувальній темі, диспенсационалісти розглядають спасіння як людино-центричне і лише як один аспект слави Божої. «Писання не є людино-центричне з основною темою спасіння; воно є Богоцентричне, тому що центром Писання є слава Бога».¹⁴ І в кожній епосі чи диспенсації Бог виявляв Свою славу, яка є об'єднувальною темою Писання.

ВІДМІННІ РИСИ ДИСПЕНСАЦІОНАЛІЗМУ

Благодать. Хоч диспенсационалісти наголошують, що теперішня епоха Церкви є часом благодаті (Ів. 1:17; Рим. 6:14), однак не слід вважати, що благодать не існувала в попередніх диспенсаціях. Наближення до Бога в спасінні завжди відбувається через благодать, тож вона виявлялася і в диспенсації закону.¹⁵ Бог вибрав Ізраїль, але обминув поган. Він пообіцяв народу Ізраїлю землю, мир, перемогу над ворогами й благословення. Незважаючи на постійні падіння Ізраїлю, Бог продовжував поступати з цим народом з благодаттю – період суддів і патріархів був виявом такої благодаті. Між

падіннями Ізраїлю Бог пообіцяв народові новий заповіт, в якому Він простить йому його гріхи. Бог подавав Свою силу через виявлення Своєї благодаті й служіння Святого Духа.

І хоч Божа благодать унікальним чином виявляється у теперішній вік через прихід Ісуса Христа, вона виявлялася й у підзаконний час.

Спасіння. Диспенсціоналістів інколи звинувачували в тому, що в різних диспенсаціях вони навчали про різні шляхи спасіння. Однак це несправедливе звинувачення. Диспенсціоналісти навчають, що «*Основою спасіння у всякій епосі є смерть Христа; вимогою для спасіння у кожній епосі є віра; предметом віри у кожній епосі є Бог; суть віри змінюється у різних диспенсаціях*».¹⁶ Бог об'являвся людині по-різному у кожній диспенсації, а відповідальність людини залишається незмінною – відгукнутися вірою на Божий заклик відповідно до того, як Бог об'явився людині. Таким чином, коли Бог відкрився Авраамові і пообіцяв йому великий спадок, Авраам повірив Богові, і Господь зарахував це йому в праведність (1М. 15:6). Авраам знав про Христа дуже мало, але він відгукнувся вірою на Боже об'явлення і був спасений. Подібно до цього, Бог обіцяв життя через віру під законом. І хоч Ізраїль, перебуваючи під законом та розуміючи важливість жертвоприношення крові, мав обмежене знання про страждаючого Месію, він отримав спасіння через віру (Ав. 2:4). Таким чином, диспенсціоналісти наголошують, що в кожній диспенсації спасіння є по Божій благодаті через віру згідно з Божим об'явленням.

Церква. Особливо відмінність диспенсціоналізму виявилася у його доктрині церкви. Диспенсціоналісти дотримуються думки, що церква є одиницею, цілком окремою від Ізраїлю. Ця думка відстоюється з кількох точок зору. (1) Церква була таємницею, незнаною у Старому Заповіті (Еф. 3:1-9; Кол. 1:26). (2) Церква складається з євреїв і поган; погани є співспадкоємцями євреїв, не стаючи єврейськими прозелітами (наверненими в юдейство), чого не було в Старому Заповіті (Еф. 3:6). (3) Церква розпочала своє існування лише від подій, описаних у Діях 2. Саме хрещальне служіння Святого Духа є тим, що об'єднує віруючих з Христом та одних з одними, і будує Церкву (1Кор. 12:13). Ця робота Духа все ще була майбутнім в Діях 1:5, але з Дій 11:15 стає зрозумілим, що вона розпочалась у Діях 2, започаткувавши народження Церкви. Диспенсціоналісти також вірять, що Церква завершить своє існування на землі в момент її підхоплення перед Великою Скорботою (1Сол. 4:16). (4) Церква в Новому Заповіті чітко відрізняється від Ізраїлю (1Кор. 10:32).

Пророцтва. Диспенсціоналісти намагаються бути послідовними в буквальному тлумаченні; тому пророцтва Старого Заповіту щодо Ізраїлю сприймаються ними серйозно. Більше того, вони наголошують, що ці пророцтва стосуються Ізраїлю, нащадків Якова, а не Церкви. Безумовні заповіти у Старому Заповіті були дані Ізраїлю: заповіт з Авраамом (1М. 12:1-3) обіцяв Ізраїлю землю, нащадків і благословення; Палестинський заповіт (5М. 30:1-10) обіцяв, що Ізраїль повернеться у свою землю; Давидів заповіт

(2Сам. 7:12-16) обіцяв Ізраїлю, що Месія прийде з Юди і посяде престол та царство, пануючи над Ізраїлем; Новий Заповіт (Єр. 31:31-34) обіцяв Ізраїлеві духовні засоби, за допомогою яких народ увійде в благословення й отримає прощення.

Якщо ці заповіді розуміються буквально і безумовно, то в такому випадку в Ізраїлю є майбутнє, яке відрізняється від майбутнього Церкви. На основі цього диспенсціоналісти підтримують думку про буквально Тисячолітнє Царство для Ізраїлю, яке запровадить Месія при Своему другому приході (Об. 19:11-19). Але перед тим, як Ізраїль увійде в благословення, народ повинен покаятися і визнати Ісуса за Месію; основною метою Великої Скорботи є те, щоб покарати Ізраїль і привести його до віри в Месію (Єр. 30:7; Єз. 20:37-38; Дан. 9:24). Таким чином, Скорбота не матиме ніякого відношення до Церкви, яка буде забрана перед Великою Скорботою (Рим. 5:9; 1Сол. 5:9; Об. 3:10). *Мета* Великої Скорботи стосується Ізраїлю, а не Церкви. І це є основною причиною, чому диспенсціоналісти дотримуються думки про претрибуляційне (перед Скорботою) підхоплення.

КРАЙНОЩІ ДИСПЕНСАЦІОНАЛІЗМУ

Серед вірних у вивченні Біблії є рух, який виштовхує диспенсціональний підхід за ту точку, на якій більшість інших диспенсціоналістів зупинилися б. Він отримав назву ультрадиспенсціоналізму.¹⁷ Відмінні риси ультрадиспенсціоналізму – це його погляд на початок Церкви. Усупереч диспенсціоналізму основного напрямку, який вважає, що Церква народилася в день П'ятдесятниці (Дії 2), ультрадиспенсціоналізм вважає, що Церква розпочала своє існування пізніше: поміркованіша група пов'язує це з подіями, описаними в Діях 9 або ж 13, а більш крайня – з подіями, описаними в Діях 28.

Одна група екстремістів іде услід за Е. В. Буллінгером (1837-1913), досить відомим вченим (ранній диспенсціоналізм інколи називають *буллінгеризмом*). Інші включають у цю групу й Чарльза Х. Велча з Лондона, послідовника Е. В. Буллінгера; Е. І. Ноча; Володимира М. Железнова та Отіса К. Селерса з м. Гранд Репідс. Буллінгер навчав, що чотири Євангелія та Дії Апостолів були під диспенсацією Закону, а Церква фактично виникла зі служіння Павла після Дії 28:28. Новозаповітні книги, які дають підстави для такої концепції Церкви, є Послання до ефесян, филип'ян та колосян. Буллінгер розрізняв три періоди в Новому Заповіті: (1) час Євангелія, коли Євангеліє проповідувалося лише євреям і засвідчувалося водним хрещенням; (2) перехідний період у Діях Апостолів і відповідно перші новозаповітні послання, коли пропозиція все ще була звернена до єврейського народу, пропонуючи йому приєднатися до «Церкви-нареченої» і засвідчити це двома хрещеннями – водним хрещенням та хрещенням Духом; (3) період, коли євреї й погани є одним тілом у Христі, який засвідчений лише одним хрещенням Духа. Оскільки церква, яка створена з поган, має відносини

з Христом через Духа, хрещення і Вечеря Господня для церкви не має ніякого значення. За Буллінгером, ці ритуали мають відношення до тіла.

Поміркована група, яка пов'язує зародження церкви з Діями 9 або 13, ототожнюється з Дж. К. О'Гар, Корнелієм Р. Стем і Чарльзом Ф. Бейкером, автором «Диспенсацийного богослов'я». Біблійний коледж «Благодать» у м. Гранд Репідс є ультрадиспенсацийною школою, яка здійснює служіння разом з Grace Gospel Fellowship і Worldwide Grace Testimony.

Стем навчав, що Церква почала своє існування в Діях 9 разом із наверненням Павла. «Церква-Тіло» могла народитись лише з початком Павлового служіння, тому що Павло був апостолом поган. Оскільки після цього часу пропозиція царства для Ізраїлю вже більше не звучала, Дж. К. О'Гар навчав, що Церква з'явилася в Діях 13:46 наступним твердженням: «...то ось до поган ми звертаємось». Оскільки послідовники О'Гар розглядають початок Церкви в часових рамках книги Дій Апостолів, вони дотримуються Вечері Господньої, але не дотримуються хрещення водою.

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА ДИСПЕНСАЦІЙНОГО БОГОСЛОВ'Я

Існує принаймні дев'ять оцінок диспенсацийного богослов'я.

(1) Сила диспенсациялізму полягала в його прагненні розпізнати різні правління або диспенсацияї у біблійній історії. Ця риса спричинилася до підтримання чіткої різниці між Божою програмою для Ізраїлю і для Церкви.

(2) У плані герменевтики диспенсациялізм дотримується *послідовного* буквального підходу до Писання. Інші системи, такі як заповітне богослов'я, легко погоджуються із докорінними змінами в герменевтиці у своєму тлумаченні Біблії.

(3) Диспенсациялізм має законну біблійну основу в розумінні різних правлінь (Еф. 1:10; 3:2, 9 тощо). У плані екзегетики можна показати, що існує, принаймні, три різних диспенсацияї: Старий Заповіт, Новий Заповіт і Царство. І важливим тут є не кількість диспенсацияї, а принципи різних правлінь, або «заряджень», упродовж Божих взаємодій з людьми. Навіть постмілленіалісти, такі як Чарльз Годж, та амілленіалісти, зокрема, Луїс Беркгоф, визнавали різні диспенсацияї, хоч жоден з них не прийняв таку класифікацію, як диспенсациялісти.

(4) Іншою сильною стороною диспенсациялізму є його зосередження на славі Божій більше, ніж на спасінні людини як на суті всього. Диспенсациялізм зосереджується на Бозі, а не на людині.

(5) Диспенсациялізм «основного напрямку» уникає ексцесів ультрадиспенсациялізму. Ця підгрупа в диспенсациялізмі у своїй найбільш радикальній формі обмежила Писання, вважаючи прийнятними лише деякі з послань Павла. Екстремісти відкидають і хрещення,

і Господню Вечерю, тоді як поміркована група дотримується Господньої Вечері. Основною помилкою послідовників цього руху є те, що вони не можуть визнати день П'ятидесятниці днем народження Церкви (Дії 2); натомість започаткування Церкви (залежно від того, в якій ультрадиспенсаційній фракції воно розглядається) визначається Діями 9, 13 чи 28.

(6) Диспенсціоналізм іноді сприяв неправильному розумінню шляху спасіння. Деякі впливові диспенсціоналісти помилково навчали, що відповідальність людини щодо того, аби отримати спасіння, змінювалася від диспенсації до диспенсації. Та незважаючи на те, що прояви або форма людської віри в Бога змінювалися упродовж диспенсацій, у кожній епосі спасіння було тільки по благодаті Божій через віру людини.

(7) Диспенсціоналізм іноді помилявся, наголошуючи, що благодать обмежується періодом Церкви, одночасно ігноруючи або применшуючи благодать в інших диспенсаціях. Божа благодать виявлялася в усі часи.

(8) Диспенсціоналізм іноді також відображав негативне ставлення до Божого закону, ніби це було щось, що суперечило Божій благодаті. Божий закон присутній в одній або кількох формах упродовж кожної диспенсації з причини збереження здоров'я або з інших необхідних на Божу думку причин.

(9) Диспенсціоналісти деколи відносили ті чи інші тексти Писання до інших диспенсацій минулого або майбутнього, і таким чином применшували їхнє значення для Церкви. Проповідь Ісуса на горі (Мт. 5-7) – один з прикладів цього. Однак сучасні диспенсціоналісти змінили цю практику, визнали і навчають народ Божий правильному застосуванню кожного місця Писання.

КАТОЛИЦЬКЕ БОГОСЛОВ'Я

Догматичне римо-католицьке богослов'я – це деталізована система, створена папами, богословами, соборами Середньовіччя та епохи Реформації. Воно захищається такими санкціями, як мітки *de fide*, і догматом про непомильність папи, відгороджуючись у такий спосіб від різних домішок великої розмаїтості *сучасного* католицького богослов'я (див. розділ 44).

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК КАТОЛИЦЬКОГО БОГОСЛОВ'Я

Про римо-католицизм з огляду на його богословську позицію у загальному говориться як про напівпелагіанізм. Пелагій навчав, що кожна людина народжується вільною зі здатністю вибирати добро, так само як і зло. Він заперечував, що воля людини була пошкоджена через гріхопадіння Адама. Хоч римо-католицизм і відрізняється від пелагіанізму але насправді він визнає спільну працю людської волі з Божою благодаттю в справі спасіння – а це можливо, якщо гріх Адама залишив людину в ослабленому стані, але не мертвою духовно. І тому людина може виступити ініціатором у спасінні.

Католицизм не стояв на місці, а навпаки – розвивався й змінювався. Хоч передання визнаються авторитетними, перші твердження можуть бути відмінені пізнішими офіційними заявами,¹ що відображає постійні зміни всередині католицизму. Можна окремо виділити дві традиції, які розвивалися у ньому.² Традиція основного напрямку наголошує на трансцендентності Бога і значенні церкви як авторитетної, санкціонованої Богом установи. Цю традицію називають по-різному – «романізмом», «ватиканізмом», «папізмом», «єзуїтством» або просто середньовічною традицією. Меншість реформованої традиції наголошує на іманентності Бога, а церква як спільнота по-різному називається «галликанізм», «янсенізм», «ліберальний католицизм» і «модернізм». Останнім часом наступну реформу намагалися провести на II Ватиканському Соборі, скликаному папою

Іваном XXIII у 1962 р. Цей екуменічний собор, хоч і проголосив вірність характерним рисам католицизму, зробив спробу реформувати і модернізувати Римо-католицьку церкву.

ДОКТРИНАЛЬНІ СТВЕРДЖЕННЯ КАТОЛИЦЬКОГО БОГОСЛОВ'Я

АВТОРИТЕТ

Тоді як протестантизм дотримується думки, що авторитет для віри і практики ґрунтується лише на шістдесяти шістьох книгах Писання, римо-католицизм навчає, що такими ж авторитетними є й апокрифічні писання (додані до Біблії книги, які в католицизмі приймаються як канонічні), церковні традиції, вироблені отцями церкви, і постанови папи римського. Ця незгода щодо авторитету і є основною відмінністю між римо-католицизмом і протестантизмом.

Римо-католицизм на додачу до шістдесяти шістьох книг Біблії визнає авторитетними ще п'ятнадцять. Вони відомі під назвою «Апокрифи» (що означає *сховані*): 1 і 2 книги Езри, книга Товита, книга Юдити, додаток до книги Естер, книга Мудрости, книга Сираха, книга Варуха, лист Єремії, Пісня трьох дітей, книга Сусанни, Молитва Манасії і 1 та 2 книги Макавеїв.

Триденський Собор у 1546 р. офіційно виніс постанову про авторитет традиції на рівні зі Святим Писанням:

Святий, екуменічний і загальний Триденський Собор... постійно тримає це в полі зору, а саме, що чистота Євангелія може бути збережена в Церкві після того, як були усунені помилки... Також цілком зрозуміло, що істинні постанови містяться і в написаних книгах, і в написаних традиціях, які дійшли до нас, будучи прийнятими Апостолами з уст самого Христа... А отже, приклад ортодоксальних Отців приймає і поважає з такою ж побожністю і благоговінням усі книги як Старого, так і Нового Заповіту – тому що Бог є Автором обох Заповітів – разом з усіма традиціями щодо віри й моралі, бо вони походять з уст Христа або є натхненними Святим Духом і були збережені в постійному апостольському успадкуванні в католицькій церкві.³

Триденський Собор також проголосив, що латинський переклад Біблії Вульгата є стандартом для її читання і викладання. Наступною важливою постановою цього собору було те, що Римська церква уповноважена тлумачити Писання.

У подальшому постановлено, щоб стримати безвідповідальні уми, аби ніхто не наважувався у питаннях віри або моралі, які мають відношення

до будови християнської доктрини, покладатись на свої власні поняття й перевертати Писання на власне розуміння, всупереч тому значенню, якого дотримувалася і дотримується Свята Церква-Мати – тому їй належить судити вірний зміст та тлумачення Святого Писання і не допустити тлумачення Писання у такий спосіб, який є протилежний до однодушної згоди отців церкви.⁴

Важливо відмітити, що Римська церква проголосила себе офіційним тлумачем віри; ніхто не повинен вивчати Писання для самого себе у такий спосіб, який суперечить римо-католицькому тлумаченню.

ЦЕРКВА

Римо-католицизм навчає, що Римо-католицька церква була заснована Христом через Петра як першого видимого голову Церкви. Вона наділена тією владою, яку Бог дав Христові і яку Христос, Своєю чергою, дав Церкві. Некатолики визначають початок Римо-католицької церкви в 590 р. пов'язавши його з Григорієм I, «який утвердив єпископську владу у Римі і спрямував церкву новим курсом».⁵

Упродовж усієї історії римо-католицизму основним наголосом його було те, що найважливішим для спасіння є союз з Римо-католицькою церквою. Альбігойці – реформаторський рух XII ст. – який відділився від католицького віросповідання, був засуджений четвертим Латеранським Собором у 1215 р.: «Є лише одна вірна вселенська Церква, поза межами якої ніхто не буде спасений».⁶ Цей догмат був підтверджений в *Unam Sanctam* – едикті папи Боніфация VIII у 1302 р. У 1854 р. папа Пій IX проголосив: «Слід вважати справою віри, що ніхто не може спастися поза межами Апостольської Римської церкви. Вона є єдиним ковчегом спасіння, і той, хто не увійде в нього, повинен загинути в потопі».⁷

Римська церква також вважалася місцем перебування істини. У 1862 р. папа Пій IX написав: «Церква, чеснотою свого божественного заснування має обов'язок найбільш свідомого підтримування цінності божественної віри у недоторканому і завершеному вигляді, а також обов'язок слідкувати з надзвичайною ревністю за спасінням душ».⁸

Перший Ватиканський Собор 1870 року проголосив, що Римська церква – «захисник та учитель об'явленого Слова... доктрина віри... була дана як божественний завдаток Нареченій Христа для того, щоб вірно її берегти і непомильно її проголошувати... щоб постійно зберігалось те значення святих догм, яке одного разу проголосила наша Свята Мати Церква».⁹

Римо-католицизм навчає, що Христос, будучи Божеством, повинен мати церкву з такими ж (божественними) якостями. «Церкві властиві як людські, так і божественні якості, так само як Ісус Христос був Богом і людиною, поєднуючи в Своїй одній Особі і людську природу, і Божественну. Такі славні атрибути Церква має не завдяки тому, що вона просто має людську природу, а тому, що вона має Божественні якості».¹⁰ Ці Божественні

якості, які має католицька церква, включають в себе владу, непомильність і непорочність.¹¹

II Ватиканський собор витіснив ідею церкви як засобу спасіння ідеєю «церкви як таємниці або тайнства»; концепція церкви як ієрархічної установи була замінена поглядом на церкву як «весь народ Божий».¹²

ПАПСТВО

Після дебатів з патріархом Константинополя папа Лев IX у 1053 р. підписав офіційного листа на захист папської влади. До часів папи Григорія IX від єпископів вимагалось присягнути на вірність папі, так само як васал присягав своєму лордові; на додаток до цього папа був коронований потрійною короною – нею колись коронувалися правителі Персії, яких обожнювали.¹³ При коронуванні виконуючий обов'язки кардинал проголошував: «Прийми діадему, оздоблену трьома коронами, і знай, що ти є Отцем Принців і Царів, Правитель Світу, Намісник нашого Спасителя Ісуса Христа».¹⁴ У 1299 р. папа Боніфацій VIII заявив: «Для спасіння кожної людської душі цілком необхідним є підкоритися Римському Понтифіку».¹⁵

Петро, Принц і Голова Апостолів, стовп віри і фундамент Католицької церкви, отримав ключі царства від нашого Господа Ісуса Христа, Спасителя і Відкупителя людства, живе, керує і чинить суд до сьогодні й назавжди у своїх правонаступниках – Єпископах Папського Престолу в Римі, який і був ним заснований і посвячений кров'ю Петра. А звідси, кожен, хто є спадкоємцем престолу Петра, постановою Самого Христа отримує першість над усією Церквою... Блаженний Петро, перебуваючи в силі Скали, яку він отримав, не відмовився від взятої на себе дороги церкви... Римський Понтифік посідає першість над усім світом, і що Римський Понтифік є спадкоємцем Блаженного Петра, Принца Апостолів, і є справжнім Намісником Христа, і Головою усієї Церкви, Отцем і Вчителем усіх християн; і що вся влада була дана йому Ісусом Христом, Господом нашим, через Блаженного Петра для того, щоб годувати, управляти і керувати Вселенською Церквою.¹⁶

Декілька пунктів заслуговують пильнішої уваги. Римо-католицька церква привселюдно заявляє про спадкове право папи римського, який, мовляв, отримав владу Петра, і що Петро й далі продовжує керувати церквою; що папа є представником Христа на землі; вона також наголошує папську владу над церквою. Римська церква проголошує анафему на кожного, хто піддаватиме сумніву ці твердження.¹⁷

I Ватиканський Собор наголошував, що усі повинні підкоритися цій доктрині, «від якої ніхто не може відійти без того, щоб не втратити віру й спасіння».¹⁸ Церква також визначала непогрішимість папи як «Римського Понтифіка, який, промовляючи *ex cathedra*, тобто, виконуючи обов'язки Пастора і Доктора усіх християн, чесною своєю вищою апостольською влади

визначає ті чи інші доктрини стосовно віри чи моралі, яких повинна дотримуватися уся Вселенська Церква... і цьому проголошенню властива така непомильність, яку Божественний Відкупитель прагнув надати Церкві для визначення доктрин стосовно віри та моралі».¹⁹

II Ватиканський собор, який відбувся у 1962-65 рр., підтвердив необхідність покори науці папи римського, навіть якщо він промовляє неформально: «Ця віддана покора волі та розуму повинна виявлятися особливим чином до авторитету достовірного вчення Римського Понтифіка, навіть якщо він не промовляє *ex cathedra*, його авторитет верховного вчення повинен визнаватися з повагою і щирою згодою з прийнятими ним рішеннями».²⁰

МАРІЯ

Позиція, яку займає Марія у богослов'ї Римо-католицької церкви, є наслідком тривалого розвитку. Перше визнання Марії як «Матері Божої» відбулося на Ефеському Соборі в 431 р. після Р.Х. Цей собор узаконив такий вислів, проголосивши, що Марія була «матір'ю Божою відповідно до людської природи» Христа. Таке визначення, не застосовуване ні до кого із смертних, було задумане для означення лише людської природи Христа. Та сьогодні позиція Римської церкви змінилася. Тепер католицизм навчає так:

Основними таємницями щодо материнства Бога, чистої концепції, безгрішності і непорочності є дари, принесені Марії з огляду на її поклонання бути Матір'ю Бога. Її материнство до Слова Божого не є просто зовнішнє здійснення тілесного існування Христа. Марія була матір'ю Викупителя в повному змісті того, що вона допомагала Йому в роботі викуплення людства... Таємниця, яка завершує співучасть Марії в праці Христа, – це її роль Посередниці Благодаті... Вся благодать, яку Бог подає нам за рахунок заслуг Христа, приходять до нас прямо або опосередковано через Марію.²¹

Учення про Марію розвинулося лише недавно. Його початок закладений листом папи Сіріція єпископу Солуні в 392 р. після Р.Х. Цей лист проголошував вічну непорочність Марії.²² Та лише на Тридентському Соборі в 1547 р. Римська церква проголосила безгрішність Марії, вважаючи її здатною уникнути таких гріхів, які прощаються.²³ Найзначніші доктрини щодо Марії були проголошені через сто з лишком наступних років. У 1854 р. папа Пій IX проголосив Марію вільною від усяких гріхів упродовж усього її життя. Він писав: «Ми, владою нашого Господа Ісуса Христа, від благословенних Апостолів Петра і Павла, і нашою Власною владою заявляємо, проголошуємо і визначаємо, що ця доктрина, яка говорить, що Найблаженніша Діва Марія від першого моменту її зачаття, особливою благодаттю і привілеєм від Всемогутнього Бога, з огляду на заслуги Христа Ісуса, Спасителя роду людського, була збережена від всякої плями первородного гріха і об'явлена Богом».²⁴

Роль Марії як посередниці благодаті і співпосередниці Христа є поширеною думкою у недавньому католицькому богослов'ї. Папа Лев XIII у 1891 р. у своєму циркулярі *Octobri Mense* писав: «Вічний Син Божий, коли Він забажав прийняти людську природу для викуплення і прославлення людства... не зробив це без того, щоб спочатку не мати *абсолютно вільний дозвіл Його вибраної матері*, яка в певному розумінні втілює у собі все людство... щоб так само, як ніхто не може приступити до верховного Бога Отця, якщо не через Сина, так до певної міри, ніхто не може приступити до Сина, якщо не через Його Матір».²⁵ У цьому циркулярі далі йдеться про те, що, оскільки люди тремтять перед Божою справедливістю, потрібен заступник і захисник, аби ніхто не був відкинений. «Марія є саме такою, Марія достойна всієї хвали; вона є могутньою, мати всемогутнього Бога; ...отже Бог дав їй нам... Ми повинні віддати себе під її захист і відданість, разом із нашими планами і нашими вчинками, нашою чистотою і нашим покаранням, нашим сумом і нашою радістю, проханнями й бажаннями. Усе, що є нашим, ми повинні довірити їй...»²⁶

У 1892 р. папа Лев XIII у своєму циркулярі *Magnae Dei Matris* проголосив, що прихильники католицької віри повинні молитись до Марії й отримувати допомогу з її скарбниці благодаті. Він наголосив: «вона займає високе становище над усіма чинами ангелів і людей, і лише вона є найближчою до Христа».²⁷ У 1904 р. папа Пій X довів до відома вірних, що всі, хто приєднався до Христа, «прийшли від Маріїного лона так, як Тіло приєднане до своєї Голови. І тому ми можемо називати себе духовним і містичним чином дітьми Марії, а вона є Матір'ю усіх нас».²⁸ Далі він проголошує, що, оскільки Марія розділила страждання Христа, Бог «повищив її до високого сану тієї, хто відновив загиблий світ, а отже, й тієї, хто розподіляє усі блага, які Христос завоював для нас Своєю смертю і ціною Своєї крові».²⁹ Таким чином, в очах католицької церкви Марія стала «наймогутнішою посередницею і примирительною між усім світом і її однородженим Сином... (і) *головним служителем у розподілі благодаті*».³⁰

Папа Пій XII у 1943 р. проголосив у своєму циркулярі *Mystici Corporis Christi*, що Марія була звільнена від усякого гріха; вона принесла в жертву свого Сина на Голгофі Богові Отцеві; вона отримала Святого Духа в День П'ятдесятниці; тепер вона забезпечує церкву материнською турботою; тепер вона панує на небі з Христом.³¹ У 1950 р. папа Пій XII підтвердив, що Марія була збережена від тління тіла в смерті; «вона перемогла смерть і її тіло й душа воскресли для небесної слави, де вона, як Цариця, яскраво сяє по правиці свого Сина... Ми проголошуємо і визначаємо це як догму, об'явлену Богом, що чиста Мати Божа, вічна Діва Марія, коли хід її земного життя завершився, була забрана тілом і душею до слави небес».³² II Ватиканський собор також підтвердив роль Марії у католицькому богослов'ї у руслі попередньої науки.³³

ЧИСТИЛИЩЕ

Римо-католицизм описує чистилище як «місце або стан, у якому утримуються душі тих, хто помер у благодаті, у мирі з Богом, але з плямою гріха, що прощається, або з тимчасово не заплаченим боргом за гріх. Тут душу виправдовують, очищають і готують до вічного союзу з Богом у небесах».³⁴

Страждання у чистилищі є двоякими: фізичний біль і відділення від Бога. Вони є необхідними через те, що людина не віддала повної платні за гріхи і не є готовою побачити Бога через свою недосконалість. Більше того, прощаючи похрещених людей, Христос вирішив замінити більше покарання на менше (замість того, щоб анулювати гріхи взагалі), «замінив вічні страждання на тимчасові»,³⁵ тим самим вимагаючи очищення у чистилищі.

Тривалість страждань у чистилищі визначається рівнем гріховності людини. Час страждань може бути скороченим завдяки молитвам і добрим ділам живих прихильників даної особи. Підтвердження цьому шукають у 2-й книзі Макавеїв 12:43-45, 56. Душі тих, хто відійшов з життя, очищаються у чистилищі вогнем, як, за католицьким тлумаченням, сказано в 1Кор. 3:14-15.

ТАЇНСТВА

Сакраментальна система Римо-католицької церкви початково була наслідком роботи Собору в Триденті, проведеного в руслі католицької контрреформації. Римо-католики розглядають таїнства як те, що передає благодать: у них «Ісус Христос сьогодні в Своєму містичному Тілі робить те, що одного разу Він зробив на землі в Своєму фізичному тілі».³⁶ Католицизм визначає таїнство як «зовнішній знак, встановлений Ісусом Христом для того, щоб подавати благодать».³⁷ Природа і обсяг отриманої благодаті залежать від стану людської душі.³⁸ Таїнства також розглядаються як продовження Христових актів викуплення.³⁹

Римо-католицька церква прийняла сім таїнств: хрещення, конфірмація, святе причастя, сповідь, ступені священства, шлюб і елеопомазання хворого.

Хрещення. «Хрещення є тим таїнством, яке звільняє людину від первісного гріха й особистої провини, що і робить людину членом церкви й Христа».⁴⁰ Тридентський Собор урочисто заявив, що (водне) хрещення є необхідним для спасіння, хрещення немовлят є законним, а хрещення віруючих у дорослому віці не є обов'язковим. Залишається дуже важливим дотримання закону – самої віри не достатньо.⁴¹ Суть римо-католицького вчення про хрещення полягає в тому, що воно є необхідним для спасіння і справді дає спасіння. Хрещення також приєднує людину до церкви. Навчають католики і про «хрещення за бажанням» для тих, хто бажає охреститися у воді, але їм перешкоджають.

Конфірмація. «Таїнство конфірмації доповнює таїнство хрещення. Якщо хрещення є таїнством відродження для нового та надприродного

життя, то конфірмація є таїнством зрілості й приходу дорослості». ⁴² Якщо хрещення проводить священник, то конфірмацію – єпископ з покладанням рук на голову людини. Вважається, що цьому акті людина приймає Святого Духа, Який зміцнює її для того, щоб жити відповідно до свого визнання і говорити про те, у що людина вірить. Влада єпископа зрівнюється з владою апостолів у День П'ятдесятниці та в Самарії (Дії 8:14-17) у передачі Святого Духа. ⁴³ Саме хрещення робить людину «християнином-немовлям», тоді як конфірмація – «дорослим християнином». ⁴⁴

Євхаристія. Святе причастя, або євхаристія, також називається Месою. Цей ритуал розглядається як жертва Христа, принесення якої продовжується. Слово *меса* застосовується й для того, щоб описати все служіння, у якому священник бере участь у жертвоприношенні тіла й крові Христа. ⁴⁵

Римо-католицька церква щодо цього таїнства навчає про букввальну присутність Христа в складових євхаристії. Той момент, коли священник проголошує слова «Це тіло Моє... і чаша Моєї крові», Ісус Христос є фактично присутнім у властивостях (вигляді, смаку, запаху й відчутті) як у хлібі, так і у вині. ⁴⁶ Це ще називають «справжньою Присутністю, реальною суттєвою Присутністю Боголюдини в сакраментальній формі з Його справжнім Тілом, Кров'ю і Божественністю. Ісус Христос є присутній найбільш глибоким, прямим і внутрішнім способом». ⁴⁷ Така доктрина отримала назву доктрини трансубстанціації й означає, що елементи євхаристії у своїй суті перетворюються в Ісуса Христа. Від моменту освячення й далі облатка і вино, разом або окремо, є «Агнцем Божим» для поклоніння й отримання вічного життя.

Участь у цьому найважливішому католицькому таїнстві несе з собою благодать, бо містить у собі прийняття Христа, як, на думку католиків, сказано в Ів. 6:53-58. Результатом прийняття євхаристії є: ⁴⁸ (1) прощення гріхів, які прощаються; (2) зміцнення проти спокус (погашає силу злих бажань); (3) обітниця вічної слави і славного воскресіння. II Ватиканський собор схвалив часту або навіть щоденну участь у євхаристії, оскільки це «зміцнює союз із Христом, подає щедрю духовну їжу, зміцнює душу в чеснотах і дає учаснику сильнішу обітницю вічного щастя». ⁴⁹ (Див. також розгляд трансубстанціації у розділі 25: Екклезіологія – Доктрина Церкви.)

Під час меси увіковічується жертва Христа; для католика це однаково, що бути присутнім при жертві Христа на хресті Голгофи 2 000 років тому; це та сама жертва, яку Христос приніс на Голгофі. ⁵⁰ Різниця полягає у тому, що та жертва була кровною, тоді як меса є некровною жертвою. Безперервна природа Христової жертви також обґрунтовувалася постійними кровними і безкровними жертвами Старого Заповіту. Більше того, Тридентський Собор навчав, що меса, як і жертва Христа, проводиться за гріхи і покарання і є жертвою умилювання за грішника, який кається; вона також здійснюється і за тих, хто «упокоїлися у Христі, але ще не очистилися». ⁵¹ II Ватиканський собор затвердив вчення Тридентського Собору про месо. ⁵²

Вважається, що в жертві меси охрещений віруючий-католик об'єднується з Христом, а також приноситься у жертву разом з Христом. У цьому ритуалі вірний знову підтверджує своє відвернення від гріха, що воно є реальним, але ще неповним і впливає на примирення з Богом Отцем.⁵³

Сповідь (покута). Римо-католицизм навчає, що Христос через священика присутній при сповіді або покуті. Зовнішнім знаком того, що той, хто сповідається, отримав прощення, є ствердження священиком відпущення гріхів. Він має владу, дану Христом (Ів. 20:23), прощати або затримати гріхи.⁵⁴ Добра сповідь вимагає п'яťох речей: перевірка сумління, жаль про вчинені гріхи, твердий намір уникати гріхів у майбутньому, визнання гріхів і бажання понести кару, накладену священиком.⁵⁵

Таїнство сповіді описане на Флорентійському соборі в 1439 р.:

Четвертим таїнством є сповідь, яка за своєю суттю складається з дій того, хто кається, і ці дії мають три частини. Першою з них є розкаяння серця, яке складається з жалю за вчинені гріхи і наміру не грішити в майбутньому. Другою частиною є усне визнання гріхів, через яке грішник визнає священикові усі свої гріхи, які він пам'ятає в цілому. Третьою частиною є викуплення гріхів згідно з тим присудом, який винесе священик, і яке в основному звершується через молитви, піст і діла милосердя. Формою цього таїнства є слова відпущення гріхів, виголошені священиком, коли він говорить: «Відпускаю тобі...» Служителем цього таїнства є священик, який або має права судді, або поручену владу від свого верховника відпускати гріхи. Дією цього таїнства є відпущення гріхів.⁵⁶

Ступені священства. Таїнство священства включає в себе посвячення у сан єпископа, священика або диякона, наділяючи «людину духовною владою і благодаттю для того, щоб освячувати інших».⁵⁷ «Таїнство священства накладає на душу посвяченої у сан людини особливий знак або символ Ісуса Христа, що не стирається і буде на цій душі довіку».⁵⁸ Диякони допомагають священикам при хрещенні, шлюбі, проповідуванні та в інших служіннях. «Сан священства покладає на людину владу освячувати і приносити жертву Тіла й Крові Ісуса Христа, і відпускати або затримувати гріхи».⁵⁹ Священик повинен бути посвячений на цей сан єпископом. Єпископ є спадкоємцем апостолів і має владу рукопокладати священиків на служіння, навіки зберігаючи священство Христа. Він також має особливу владу для того, щоб навчати. Як Христос був посвячений на Вічного Первосвященика, так і католицький священик дотримується традиції Христа, як «уповноважений посередник, що приносить правдиву жертву у визнанні Божого верховного панування над людством і для викуплення їхніх гріхів... Священик є посередником між людьми і Богом».⁶⁰ Священик має владу прощати гріхи в ім'я Боже. Він є незмінно призначений як священик за чином Мелхіседековим. Таким чином, він діє як Ісус Христос. Під час меси він говорить: «Це – Тіло Мое» (виділення додано). При прощенні грішника священик говорить: «Відпускаю тобі твої гріхи».⁶¹

СІМ РИМО-КАТОЛИЦЬКИХ ТАЇНСТВ

Таїнство	Процедура	Значення	Наголос II Ватиканського Собору
Хрещення	Священик виконує цей ритуал на немовлятах.	Викликає відродження, «християнин-немовля». Необхідне для спасіння. Звільняє людину від первородного гріха й провини. Об'єднує особу з Христом та церквою.	Хрещення повинно більше наголошуватись. Навернений повинен отримати настанови наперед. Є прикладом посвячення Христу. Наголошує єдність усіх членів церкви.
Конфірмація	Єпископ покладає руки на людину, через що людина і отримує Святого Духа.	Необхідний результат після хрещення. Разом з хрещенням є частиною «Таїнства ініціації». Людина отримує Святого Духа, привівши когось до зрілості та посвяти.	Намагався об'єднати хрещення й конфірмацію як один акт ініціації. Розділення цих двох акцій висуває думку, що «в церкві є різні рівні членства».
Євхаристія	Священик править месо. Після проголошення «Це Тіло Моє» хліб і вино перетворюються в тіло й кров Христа.	Меса це постійна жертва. Така сама як Голгофська, тільки без крові. В месі Христос приносить викуплення за гріхи. Учасник отримує прощення тих гріхів, що прощаються. Прийняття хліба є прийняття Христа	Заохочується часта участь для зміцнення «союзу з Христом». Тепер церемонія включає в себе і прихожан. Коротша і простіша церемонія; більше використання Писання.

Сповідь (Епітимія)	Три етапи: 1. Жалкування про гріх. 2. Усне визнання священику. 3. Відпущення гріхів священиком.	Визнавши усі знані гріхи перед священиком і ствердивши намір не грішити в майбутньому, людина отримує відпущення гріхів священиком.	Новий погляд на гріх; перекручені особисті стосунки й наміри. Передбачає загальну сповідь і відпущення гріхів. Загальна сповідь виконана в службінні співом, Писання, молитви, проповіді, самоперевірки, сповіді й відпущення гріхів.
Ступені священства	Посвячення на сан: єпископа, священика, диякона. Будучи спадкоємцем апостолів, священик рукопокладає священико-служителів.	Покладає на особу владу освячувати інших. Священик приймає владу приносити жертву тіла і крові Христа і відпустити гріхи. Священик є посередником між Богом і людьми.	Більше залучення прихожан в служіння. Щоб прості віруючі розвивали й використовували свої дари в церкві. Зменшив відстань між священиком і людьми. Священослужитель вважався «брат між братами».
Шлюб	Обмін обітницями в присутності священослужителя.	Символ союзу Христа і церкви. Нерозривний, тому що шлюб Христа з Церквою є таким.	Шлюб не є лише для продовження роду. Більший наголос на любов у шлюбі. Меса дозволена під час шлюбу із хрещеними некатоліками.
Помазання хворого	Єпископ посвячує оливу. Людина, що при смерті, помазується священослужителем	Усуває неміч і перешкоди, залишені гріхом, які утримують душу від слави. Приготовляє людину до смерті, роблячи її подібною на воскреслого Христа. Приготовляє душу до вічності.	Ширше використання: назва змінена з «оливопомазання» на «помазання хворого». Використовувати для зміцнення і зцілення тіла й душі. Хворий бере участь через читання й молитви.

Шлюб. Таїнство шлюбу є символом союзу між Христом і церквою. Флорентійський Собор проголосив у 1439 р.: «Шлюб скріпляється потрійним благом. Перше – це народження дітей і їх виховання для поклоніння Богові. Друге – вірність, якої кожна сторона подружжя повинна дотримуватись перед іншою. Третє – непорушність шлюбу, тому що він представляє собою непорушний союз Христа з церквою». ⁶² Римо-католицька церква наголошує на постійності шлюбу; розлучення є заборонене. Вона також не визнає аборти і штучний контроль за народжуваністю. II Ватиканський собор наголошував на необхідності плекання любові в шлюбі і на тому, що шлюб існує не тільки для продовження роду. ⁶³

Єлеопомазання. Єлеопомазання є доповненням і завершенням спокути... єлеопомазання забирає неміч людини, що була спричинена гріхом; воно «усуває той стан, який може бути перешкодою, щоб зодягнутися славою воскресіння»; і, як кожне таїнство, робить нас, людей, у чомусь подібними на Христа; «через єлеопомазання ми стаємо подібними на воскреслого Христа, тому що воно звершується для помиряючого як знак майбутньої слави...», святе помазання робить людину, яка стоїть на порозі вічності і віддано об'єднується із ласкою таїнств, готовою увійти прямо до блаженства. ⁶⁴

Традиційно хвора людина на порозі смерті помазувалась оливою, благословенною єпископом; однак II Ватиканський собор проголосив, що цей ритуал повинен радше називатись «помазання хворого», і його не слід сприймати як таїнство «лише для тих, хто перебуває на порозі смерті». ⁶⁵

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА КАТОЛИЦЬКОГО БОГОСЛОВ'Я

Хоч римо-католицьке богослов'я має ряд спільних доктрин з консервативним протестантським богослов'ям (Трійця, Божественність Христа та ін.), у ньому є й чимало відхилень від ортодоксального богослов'я. Фундаментальною різницею є авторитет передань на додачу до авторитету Біблії. У своїй дії передання у певному розумінні займає місце авторитету Біблії, оскільки передання і церковні собори затверджують постанови, які відмінюють заповіді і/або додають до зрозумілого вчення Писання. Визнання апокрифів є ще більшим відхиленням. Учення про Марію в римо-католицькому богослов'ї зміщує Христа з Його законного місця як єдиного Посередника між Богом і людьми (1Тим. 2:5). Система таїнств також є неприпустимим запереченням справжньої Божої благодаті й спасіння по благодаті. Спасіння у римо-католицькому богослов'ї є не по благодаті через віру, а через комплексне виконання таїнств і ритуалів, прийнятих церковною ієрархією.

ЧАСТИНА 5

СУЧАСНЕ БОГОСЛОВ'Я

ВСТУП ДО СУЧАСНОГО БОГОСЛОВ'Я

Розглянемо кілька *філософських факторів*, які внесли свій внесок, підготували ґрунт до того, що сьогодні присутнє у сучасних богословських ідеях і рухах.

РЕНЕСАНС

Слово *Ренесанс* означає «відродження», іншими словами, інтелектуальне пробудження, яке відбулося в Європі після періоду Середньовіччя. Цей час також називають «відродженням науки». Хоч і доволі умовно, його можна датувати від 1350 до 1650 р. Ренесанс «замінив сучасний світський індивідуалістичний погляд на життя середньовічним релігійним корпоративним підходом до життя... Наголос ставився на славу людини замість слави Божої».¹ Зростав інтерес до людини і світу, а не до Бога і неба. Разом з переоцінкою людини і її можливостей на людський розум почали покладати більше надій, ніж на Божественне відкриття. Увага всього світу зосередилася на людині, а не Богові.

Супутником Ренесансу став скептицизм щодо Біблії і всього надприродного. Такі філософи, як Декарт, Спіноза і Лейбніц, переконували у здатності людського розуму й науки досягнути таємниці життя. Праці світських гуманістів підірвали віру в Біблію, чуда і Божественне відкриття. «Просвітницька» філософія світських гуманістів заклала фундамент для релігійного лібералізму з його запереченням усього надприродного.

ЕПОХА ПРОСВІТНИЦТВА

ДЖОН ЛОКК

Джон Локк (1632-1704) започаткував суб'єктивізм, навчаючи, що знання приходять від досвіду. Він вважав, що людина має *відчуття*, через які

усвідомлює своє зовнішнє оточення, а потім через *роздумування* сприймає значення.² Таким чином, за Локком, людина усвідомлює своїм розумом тільки те, що пройшло спочатку через її відчуття. Хоч Локк і визнавав деякі аспекти Божественного відкриття, тим не менше, він відкидав доктрини християнської віри, які суперечили заснованому на досвіді розуму.³

Як бачимо, опори богословського лібералізму, так само як і неоортодоксії, були зведені на раціоналістичних і заснованих на досвіді постулатах Джона Локка.

ДЖОРДЖ БЕРКЛІ

Джордж Берклі (1685-1753) опирався на сенсорну орієнтацію Локка, стверджуючи, що «існувати – значить досягнути себе». Він заявив, що речі є «точно такими, якими ми їх пізнали на досвіді. Якості пережитого становлять суть певного об'єкта».⁴ Все знання, навчав Берклі, існує в розумі. Цим він заперечує особливе відкриття.

Берклі не був атеїстом; він намагався використовувати свою систему як апологетику для віри в Бога. Але об'єктивно він руйнував віру в усе надприродне. Його вчення підносило силу людського розуму й досвіду, одночасно заперечуючи правдивість Божественного відкриття і всього надприродного.

ДЕВІД ЮМ

Девід Юм (1711-1776) був шотландським скептиком, який, відкидаючи духовні реалії, довів ідеї Локка і Берклі до їх логічного завершення. Він критикував чуда Біблії й заперечував можливість пізнання об'єктивної істини.

Епоха Просвітництва принесла агностицизм і скептицизм, одночасно наголошуючи на раціоналізмі й наукових методах пізнання істини. Усі ці фактори сприяли запереченню Біблії й усього надприродного.

ІДЕАЛІЗМ

Ідеалізм – це філософія, яка навчає, що реальність не у фізичній сфері, а в розумі. Поза усією реальністю є Божественний розум, Який рухає світ у напрямку до добра.

ЕММАНУїЛ КАНТ

Еммануїл Кант (1724-1804) доводив, що особисту концепцію Бога людина повинна виробити розумом, і у зв'язку з цим критикував традиційні

докази існування Бога, заперечуючи їх правдивість. За Кантом, знання не може існувати окремо від досвіду, який може бути доведений через випробування. У такий спосіб Кант поєднував раціоналізм (покладання на людський розум) і емпіризм (пізнання через чуттєвий досвід). За цим раціоналізаторським наголосом Канта можна вважати «теоретичним засновником релігійного лібералізму».⁵

Точка зору Канта на християнство не передбачала надприродних речей; він вважав Ісуса просто за доброго, з високими етичними ідеалами Вчителя. Згодом ліберальне богослов'я розвинуло підхід Канта до християнства більше як до етичної системи, ніж до Божого відкриття.

ГЕОРГ В. Ф. ГЕГЕЛЬ

Георг В. Ф. Гегель (1770-1831) був німецьким ідеалістом, який навчав, що «один розум є реальним; усе інше є виявом розуму... уся дійсність є виявом Абсолюту, Яким є Бог. Усе, що існує, є вираженням Божественного розуму, щоб це реальне було раціональним, а раціональне – реальним».⁶

Гегель відображав дієву присутність Бога в історії у своїй концепції діалектики: теза породжує свою антитезу, результатом чого є їх синтез. Однак цей процес є нескінченним, оскільки синтез породжує нову тезу, а вона – свою антитезу. Виходячи з цього, Гегель не розглядав християнство як об'явлену релігію, а просто як синтез релігії й культури у розвитку. За Гегелем, християнство зі своїм віруванням у втілення Христа в кінцевому результаті розвинулося у вищу форму пізнання, а саме, в теоретичну філософію.⁷ Будучи ідеалістом, Гегель розумів християнські доктрини просто як символи. Звідси, такі слова, як *Син Божий*, не повинні були розумітися буквально, а лише символічно.

Ліберальне богослов'я базувалося на основі поглядів філософів епохи Просвітництва й ідеалістичного вчення. Документалістичні гіпотези (які ставили під сумнів історичність авторів перших п'яти книг Писання) і подібні їм витончені методи критики своїм корінням сягають методології Гегеля.

ЛІБЕРАЛЬНЕ БОГОСЛОВ'Я

Лібералізм як світогляд відсилає нас до того аспекту богослов'я, який виник у результаті раціоналізму й експерименталізму філософів та вчених. Лібералізм апелює до людського розуму й досягнень; усе, що не узгоджується з розумом і наукою, заперечується. У зв'язку з цим лібералізм відкинув історичні доктрини християнської віри, тому що вони включають у себе чуда та надприродні речі: втілення Христа, Його фізичне воскресіння та ін. Модернізм є загальним еквівалентом лібералізму, але він наголошує на досягненнях науки, намагаючись узгодити науку й Біблію, як, наприклад, Гаррі Емерсон Фосдік.¹

СТАНДАРТНИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК СТАНДАРТНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ

Фрідріх Шляєрмахер (1763-1834). Цей німецький протестантський богослов відреагував на холодний раціоналізм філософів, намагаючись захистити християнство на основі почуття. Він розвинув «богослов'я почуттів» і тому може вважатися батьком неоортодоксії (він також відомий як батько сучасного релігійного лібералізму). Шляєрмахер наголошував, що віра не повинна вдаватися у філософські спекуляції чи займатися обґрунтуванням доктрин (він відкидав історичні доктрини християнства), а радше відводив їй місце у почуттях, за допомогою яких людина змогла б відчутти Бога. Він наголошував на суб'єктивній природі віри, і цей наголос пізніше на повну силу пролунав у неоортодоксії.

Шляєрмахер проповідував етичну релігію, яку він визначав як «почуття абсолютної залежності», або «Богоусвідомлення».² Він не вважав гріх за моральне порушення Божого закону; гріх для нього – це те, що стається, «коли людина намагається жити сама по собі, будучи ізольованою від всесвіту і своїх співбратів».³ Шляєрмахер також заперечував історичні доктрини, зокрема, непорочне зачаття, замісницьке викуплення і Божественність

Христа. Ці доктрини він вважав неважливими. Шляєрмахер навчав, що Христа слід вважати Відкупителем лише в тому розумінні, що Він був ідеальним прикладом і джерелом Богоусвідомлення, яке долає гріх. Віруюча людина переживає відродження (Ісусове Богоусвідомлення), «радше беручи участь у загальному житті сучасної церкви, ніж просто через віру в смерть Христа й історичне воскресіння».⁴

Найбільш спірним богослов'я Шляєрмахера є у питаннях влади. «Ніяка зовнішня влада – чи це Писання, чи церква, або історичні віровчення – не може зайняти вище становище, аніж безпосередній досвід віруючих».⁵ Коріння суб'єктивізму (з властивим йому наголосом більше на переживанні, ніж на об'єктивній, доктринальній істині), яке в загальному спостерігаються в неоортодоксії та в ліберальному запереченні авторитету Писання, сягає саме богослов'я Шляєрмахера.

Альбрехт Річль (1822-1889). Цей богослов, як і Шляєрмахер, належав до німецького протестантизму. Він навчав, що віра повинна бути не теоретичною, а практичною. Річль відкидав як філософські спекуляції філософів, так і наголос Шляєрмахера на досвіді й пережитті, наголошуючи натомість на важливості етичних цінностей. «Це повинно початися із запитання: 'Що я повинен робити, щоб спастися?', але якщо це запитання має на увазі 'Як я можу потрапити на небо після моєї смерті?', тоді воно є теоретичним. Бути спасеним означає жити новим життям, бути спасеним від гріха, егоїзму, страху і провини».⁶

Річль відкидав традиційні доктрини первісного гріха, втілення Христа і Його Божественність, заступницьке викуплення Христа, Його тілесне воскресіння, чуда й інші основні доктрини. Для нього вони були неважливими, тому що вони не були практичними, оскільки не мали відношення до питань моралі. Річль оцінював усе з точки зору судження факту (історичних подій) і судження цінності (співучасть людини). Таким чином, людина могла говорити про факт Ісуса і про цінність Христа.⁷ Серцевиною такого розгляду є просто цінність Христа для громади віруючих. Цього Христа слід розуміти вірою, історичні ж реалії Його Особи не є важливими. Доктринальні твердження також неважливі, бо вони не допомагають людині у її моральному поведженні; таким чином, смерть Ісуса не була викупною смертю, а моральним прикладом відданості Своему покликанню, який повинен надихати інших до такого життя.

Очевидно, що Річль заклав основу для дихотомії пізнішого розрізнення між *historie* (події історії) і *geschichte* (оповідання, міф). Враховуючи його наголос на моральних цінностях, Річеля можна вважати основоположником ліберального «соціального Євангелія».⁸

Адольф фон Гарнак (1851-1930). Цей німецький богослов був послідовником Річеля. Він вважав, «що християнські вірування були сформовані грецьким мисленням, яке внесло в Євангеліє багато такого, що не було правдивим по суті віри».⁹ Фон Гарнак популяризував погляди Річеля через свій бестселер «*Що таке християнство?*», виданий у 1901 р.

Гарнак стверджував, що Ісус ніколи не заявляв, що Він є Божеством, заперечував чуда і вважав, що Павло зіпсував просте вчення Ісуса Христа. Він наголошував на потребі повернутися до вчення Ісуса, а не до вчення *про* Ісуса. Це означало, що слід повернутися до основної істини або серцевини вчення, очистивши його від напластувань культури, яка покрила істину. У такому підході можна побачити насіння деміфологізації Рудольфа Бульгмана.

Біблійна критика. (1) Новий Заповіт. Ф. С. Баур (1792-1860) заперечував історичні християнські доктрини і розвинув історично-критичний метод, застосовуючи до Писання філософію Гегеля про тезу-антитезу-синтез. Для підтвердження своєї теорії він шукав спірні елементи у Новому Заповіті. Він, зокрема, наполягав, що між (єврейським) богослов'ям Петра і (поганським) богослов'ям Павла існує конфлікт. За Бауром, кожна з книг Нового Заповіту повинна розглядатися у світлі єврейсько-поганського конфлікту ранньої церкви.

Давид Штраус (1808-1874), учень Баура, заперечував історичну точність біблійних оповідей, вважаючи, що вони були прикрашені Ісусовими послідовниками. Таким чином, він розглядав Біблію як книгу, переповнену «міфами», – концепція, яка впливає з філософії Гегеля. У своєму тлумаченні Нового Заповіту Штраус навчав, що Ісус був символом Абсолютної Ідеї у людському роді. І тому правдивим Богочоловіком був не Ісус як особа, а увесь людський рід.¹⁰

(2) Старий Заповіт. Щодо Старого Заповіту критика, теорія документальної гіпотези, висуває думку, що П'ятикнижжя було зібранням різних документів, написаних упродовж понад п'яти століть, тобто, що Мойсей не був його автором.¹¹ Жан Астрик (1684-1766), французький хірург, вважав, що Мойсей зробив копії з двох різних документів – в одному з них Божим іменем було ім'я Елогім, а у другому – Єгова. Думка Жана Астрика лягла в основу документарного гіпотезису. Айхгорн розвинув її, відділивши книгу Буття і частину книги Вихід; Де-Ветте продовжив цю роботу, застосувавши тезу Астрика до книги Повторення Закону. Інші богослови також зробили свій внесок, і теорія, яка виникла внаслідок цього, пов'язала склад П'ятикнижжя з еволюційним зразком Юлія Вельгаузена.

Ці атаки вищої критики спричинилися до руйнації історично стверджених поглядів щодо авторства книг Біблії. Вони вторували дорогу для критичного розгляду всіх книг Біблії і для більш пізнього датування їх написання. У новозаповітних книгах, зокрема, пасторських посланнях, заперечувалося авторство Павла.¹²

Горас Бушнелл (1802-1876). Цей американський священнослужитель став для Америки тим, ким Шляєрмахер був для Європи. Він відомий як «батько американського богословського лібералізму». На противагу великим моментальним наверненням, які відстоювали євангелісти його часу, Бушнелл навчав, що дітям легше «входити» у християнство упродовж деякого часу, ніж через миттєве навернення. На підтримку своєї філософії Бушнелл заперечував доктрину первісного гріха. Замість того він висував

ідею, що дитина народжується доброю і такою й залишається, якщо її правильно виховувати.

Бушнелл відкидав доктрину богонатхнення Біблії (серед інших) і захищав теорію, що смерть Христа була лише прикладом.

Вальтер Раушенбуш (1861-1918). Цей американський баптистський служитель відомий як «батько соціального Євангелія». Богослов'я Раушенбуша сформувалося під впливом його безпосередніх вражень як пастора Другої Німецької баптистської церкви Нью-Йорка, де він спостерігав важкі умови життя емігрантів, бачив експлуатацію робітників і байдужість уряду до страждань бідних людей.¹³ Пізніше, викладаючи у Баптистській богословській семінарії у Рочестері, штат Нью-Йорк, він багато навчав і писав, захищаючи богослов'я соціальної турботи. Він критикував капіталістичну систему, яка керувалася жадібністю, і ставав на захист колективного володіння майном (хоч і не приймав марксизм). Для Раушенбуша Євангеліє було не вісткою особистого спасіння, а радше етикою Ісусової любові, яка може змінити суспільство через вирішення соціальних проблем..

Перша світова війна. Оскільки послання лібералізму було в основному оптимістичним, з його запереченням гріховності людини і поступового удосконалення суспільства, Перша світова війна стала для нього руйнівною. Вона зруйнувала міф, що людина стає кращою, і нанесла смертельний удар популярності лібералізму. Пізніше він з'явиться знову, але вже в іншій формі.

Карл Барт перебував під впливом Гарнака, поки не побачив, що Світова війна ставить хрест на його світогляді. Ліберальне послання оптимізму не могло нічого сказати людям, спустошеним війною. Барт повернувся до Писання в пошуках нової ідеї і, подолавши кризу, увів богословський світ у нове богослов'я.

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ СТАНДАРТНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ¹⁴

Бібліологія. Ліберали вважали Біблію звичайною, не натхненною ніяким особливим чином, книгою. Вищі критики аналізували книги Біблії з людської точки зору, намагаючись розкрити людські фактори щодо авторства, датування і джерел, які лежать у її основі. Наприклад, їх мало турбували традиційні погляди щодо Павлового авторства. Книги Біблії загалом датувалися пізнім часом, а загально прийняті погляди щодо авторства часто відкидалися.

До релігійного розвитку в Біблії була застосована еволюційна схема, і замість того, щоб визнати релігію Ізраїлю Божим відкриттям, її трактували як перший етап у людському розвитку релігії.

Таким чином, релігія Ізраїлю у Старому Заповіті розглядалася як «кровожерна», а у своєму розвитку вважалася за попередню до «вищої етики Ісуса». У такий спосіб нібито пояснювався вигаданий конфлікт між Старим і Новим Заповітом.

Властиве богослов'я. Лібералізм наголошував на іманентності Бога, з чого випливало, що Бог присутній всюди і у всьому. Крайнім наслідком такої всюдиприсутності Бога є пантеїзм (Бог є усім). У ліберальній доктрині Бог убачався у праці всюди – Він був у праці в природі і в еволюційному процесі. А звідси випливає, що в чудах не було ніякої потреби. Таким чином, ліберали заперечували різницю між природним і тим, що є надприродним.

Антропология. Авторитет Писання і Божественне відкриття відкидалися. Людський розум був піднесений вище за Писання і традиційні доктрини. Традиційне розуміння Біблії заперечувалося. Біблійні історії, які раціонально були несприйнятливими для людського розуміння, відкидалися, і насамперед – чуда.

Богослов'я повинно було бути практичним; а тому людський розум мав бути поєднаний з релігійним досвідом і замінити Божественне відкриття та авторитет Писання.

Якщо традиційне християнство проповідувало абсолюти в істині та моралі, то лібералізм навчав, що світ є відкритою системою. Для ліберала не було абсолютів; уже більше не йшлося про якісь догматичні постулати. Усе піддавалося сумніву, включаючи Біблію і традиційно утверджені доктрини. Традиційне богослов'я не могло не відкидатися, бо воно було постійною системою, тоді як ліберали визнавали постійну можливість змін.

З приходом епохи розуму і сучасної науки ліберали мали намір зробити християнство приємним для людей. Для цього, на їхню думку, слід викинути як непотрібні архаїчні слова і погляди на користь тих, які перебувають у гармонії з людським розумом і сучасною наукою. Християнство повинно було позбутися старомодного чи застарілого вигляду. Ліберальне християнство мало піднятися до рівня сучасної епохи. Такий підхід особливо виразно помітний у працях Гаррі Емерсона Фосдіка.

Сотеріология. Намагання лібералізму бути актуальним спричинилося до заперечення особистого спасіння від вічного покарання – це вважалося неактуальним. З усім своїм оптимізмом лібералізм постановив ввести царство через зусилля людини; таким чином, посланням лібералізму стало соціальне Євангеліє. Царство Боже перестало бути чимось у майбутньому, надприродному віці, воно було тут і тепер через застосування принципів і етики Ісуса.

Важливо відмітити, що не всі ліберали, принаймні, на початковому етапі лібералізму, поділяли суспільний підхід. Ранній лібералізм був лише теорією. Райнгольд Нібур, видатний неоортодоксальний богослов, бачив суспільну несправедливість під час свого служіння в Детройті і став прямим критиком лібералізму. Соціальне Євангеліє значною мірою було американським феноменом ХІХ – початку ХХ ст.

ЛІБЕРАЛЬНЕ БОГОСЛОВ'Я

Богослов	Наголос	Погляд на доктрини християнства
Шляермахер	Наголошував почуття та досвід: батько сучасного релігійного лібералізму.	Відкидав гріхопадіння людини, непорочне народження Христа і заступницьке викуплення. Гріх – це захопленість світом; віра – це почуття, а не відповідь на те, що говорить Бог.
Річль	Наголошував етичний та практичний аспекти; його вчення стало основою для соціального Євангелія.	Відкидав первородний гріх, втілення Христа, Його божественність, викуплення і воскресіння. Відкидав чудеса. Визначає гріх як егоїзм.
Гарнак	Навчав, що Павло перекрутив вчення Ісуса і християнства. Навчав «батьківство Бога і братерство людей».	Відкидав божественність Христа і Його заступницьке викуплення. Навчав, що Павло зіпсував вчення Христа.
Баур	Розвинув історико-критичний метод. Наголошував на історичному розвитку Нового Заповіту.	Не приймав об'явлення, втілення Христа і Його тілесного воскресіння. Навчав, що християнство було конфліктом між групою євреїв (Петром) та групою поган (Павлом).
Бушнелл	Діти народжуються добрими, і їх можна навчити, як зростати в християнстві.	Виступав проти раптового навернення. Відкидав заступницьке викуплення Христа; Його смерть була лише прикладом.
Раушенбуш	Наголошував на соціальному аспекті Євангелія; любов Христа перемінить суспільство.	Навчав, що Євангеліє – це соціальна турбота та колективна власність і рівний розподіл майна. Відкидав заступницьке викуплення Христа, Його другий прихід і пекло в буквальному значенні.

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА СТАНДАРТНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ

Наслідком надмірної уваги лібералізму до розуму людини і наукових методів стало те, що він відмовився від християнських доктрин історичного значення. Доктрини цілковитої гріховності і первісного гріха були відкинені; людина вважалася не злою, а в цілому доброю. Її можна спрямувати до того, щоб чинити добро через виховання. Заперечувалася Божественна природа Ісуса Христа; Він був усього лиш добрим учителем та ідеальною людиною. Він був зразком для інших. Біблійні чуда не приймалися, бо вони не були в гармонії з людським розумом і відкриттями сучасної науки.

НЕОЛІБЕРАЛІЗМ

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК НЕОЛІБЕРАЛІЗМУ

Перша світова війна нанесла смертельний удар старому напрямку лібералізму. Після неї сформувався новий лібералізм, названий «реалістичним богослов'ям».

Гаррі Емерсон Фосдік (1878-1969) був «батьком-засновником» нового лібералізму. Отримавши освіту в ліберальній Союзній богословській семінарії в м. Нью-Йорк, Фосдік став надзвичайно популярним проповідником у нью-йоркській церкві Ріверсайд. Він написав понад тридцять книг, вів щотижневу радіопрограму і, будучи популярним пастором у Нью-Йорку, став найвпливовішим неоліберальним промовцем свого часу.

Фосдік критикував і фундаменталістів, і лібералів. Він уплутався у суперечку лібералів і фундаменталістів і в 1922 р. проповідував (а згодом і випустив у світ і працю) на тему «Чи переможуть фундаменталісти?». У 1935 р. в Нью-Йорку він проголосив свою відому проповідь, яка мала назву «Церква повинна йти далі, ніж модернізм». Фосдік звинувачував модернізм у тому, що той занадто зайнятий інтелектуалізмом, є занадто сентиментальним, розмиває концепцію Бога і занадто сильно гармонізує з сучасним світом.¹⁵ Це стало віхою нового напрямку для лібералізму, і з цього виклику, кинутого Фосдіком, народився неолібералізм. Неолібералізм відкидав ідеалістичну філософію і суб'єктивізм попереднього лібералізму; неолібералізм шукав Бога поза людиною, а не всередині людини.¹⁶

Вальтер М. Гортон був ще одним піонером, який змінив напрямок розвитку лібералізму. Хоч він вирішив залишити дещо з лібералізму, однак разом з іншими неолібералами дотримувався не надто оптимістичного погляду на людину. Він визнавав, що відчуження людини від Бога призводить до війни і страждання людей.

Джон С. Беннет був типовим неолібералом у тому, що сприймав гріх більш серйозно. Він також відкидав «скептицизм, суб'єктивізм і самоуправу» і наголошував на важливості «рішення віри».¹⁷ Беннет бачив невідповідність «самодостатнього релігійного гуманізму і редуکتивного натуралізму» і відкрив двері для можливості об'явлення.¹⁸ Незважаючи на це, Беннет заперечував ідею христологічної теми Старого Заповіту. Він також з готовністю прийняв вчення вищої критики.

Всесвітньою організацією, яка спочатку об'єднувала богословів-лібералів, був Федеральний Союз Церков, створений у 1908 р. Ця організація була витіснена Всесвітнім Союзом Церков, організованим у 1948 р., який користувався підтримкою від центрального напрямку протестантських деномінацій, які дотримувались богословсько-ліберальних поглядів.

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ НЕОЛІБЕРАЛІЗМУ

Бібліологія. У неолібералізмі Біблія сприймалася більш серйозно, що можна побачити у працях С. Х. Дода (1884-1973). Тим не менше, засади старого лібералізму – вища критика та відкидання богонатхнення – безумовно поділялися неолібералами.

Антропологія. Неоліберали зберегли основні вірування старого лібералізму щодо природи людини. Вони розглядали людину як у цілому добру істоту, не злу, скоріше «добру, але зіпсовану». Однак неоліберали, будуючи утопію на землі, не були такими оптимістами, як старі ліберали.

Гамартіологія. Неоліберали були більшими реалістами у ставленні до гріха, ніж ліберали-попередники. Щоб вирішити дилему людини, Джон С. Беннет запропонував визнати наступне: (1) «концепцію гріха, який часто є неправильним вибором через самообман»; (2) «присутність гріха на кожному рівні морального і духовного розвитку»; (3) «можливість вирішення усіх проблем людства раз і назавжди зміною в інституціях суспільства – це ілюзія» і (4) «покаяння – це постійна необхідність».¹⁹ Однак неоліберали не визнали первісного гріха і цілковитої гріховності людства.

Христологія. Неоліберали мали інший погляд на Христа, ніж представники старого лібералізму. Вони писали про «божественність» Христа (хоч і заперечували ортодоксальне ствердження Його повної, незаплямованої божественної природи); незважаючи на це, вони заперечували, що посилення на божественність Христа вимагає віри в Його святе народження від діви. Не визнаючи заступницького викуплення Христа, неоліберали наголошували на смерті Христа, переконуючи, що через Його смерть народилася церква і людям була дана Божа сила.

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА НЕОЛІБЕРАЛІЗМУ

На відміну від старого лібералізму неоліберали оцінювали людину нижче, а Бога вище. Однак вони не повернулися до ортодоксії; справедливо буде сказати, що неолібералізм був старим лібералізмом у новій формі. Загалом неолібералізм зберіг сутність старого лібералізму.

НЕООРТОДОКСАЛЬНЕ БОГОСЛОВ'Я

ВСТУП

Неоортодоксія також відома під назвою «діалектичне богослов'я» (для позначення контрастних взаємовідносин «Бог – людина») або «критичне богослов'я» (аби підкреслити, що людина приходить до пізнання Бога через критичну ситуацію). Назва *неоортодоксія* означає «нова ортодоксія», маючи на увазі повернення до ортодоксальної християнської віри після близько двох століть лібералізму. Однак використовувати назву *ортодоксія* неправильно. Справа в тому, що хоч неоортодоксія сприймає Біблію більш серйозно, ніж попередній лібералізм, тим не менше, вона базується на основах лібералізму.

Досить широка за своїм масштабом і різноманітна у своїх віруваннях, неоортодоксія з'явилася після Першої світової війни. Народження неоортодоксії, частково завдячуючи працям Сьорена К'єркеґора, загалом пов'язується з виданням у 1919 р. коментаря Карла Барта на Послання до римлян. Барт навчався під керівництвом ліберальних богословів у Німеччині, але побачив, що його ліберальна проповідь не сприймається людьми, спустошеними війною. Це спонукало його повернутися до серйозного вивчення Писання. У той же час почав писати й навчати Еміль Бруннер, інший піонер неоортодоксії. І хоч між цими двома вченими була очевидна різниця, саме вони привели американське і європейське богослов'я до неоортодоксії. Іншими видатними представниками неоортодоксії були Райнгольд Нібур, Пауль Тілліх і Джон А. Т. Робінсон. (див. додаткове обговорення, включаючи найважливіші вірування неоортодоксії в розділі 31, «Богослов'я нового часу».)

БОГОСЛОВ'Я СЬОРЕНА К'ЄРКЕґОРА

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК БОГОСЛОВ'Я К'ЄРКЕґОРА

Сьорен К'єркеґор (1813-1855) був датським філософом і засновником екзистенціалізму¹, на основі якого й виникла неоортодоксія. Його

походження, здається, мало глибокий вплив на його богословські переконання. К'еркегор був за характером меланхоліком, так само як і його батько, який вважав, що вчинив гріх проти Святого Духа. У К'еркегора було багато особистих проблем. Фізично він страждав через горбату спину й кульгавість, а психологічно – від постійних депресій. Він заручився з дівчиною, та, кохаючи свою наречену, розірвав заручини, бо не хотів обтяжувати її своїми проблемами. К'еркегор поринув у творчість, але побачив, що преса його висміює. Так продовжувалося аж до 1930 р. Через часті перепади настрою він мав проблеми у взаємовідносинах з іншими. К'еркегор готувався до праці у Копенгагенському університеті, але ніколи офіційно не був рукопокладений, бо хотів бути вільним. Ці травматичні переживання справили значний вплив на К'еркегора і на його богослов'я.

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ БОГОСЛОВ'Я К'ЕРКЕГОРА

Властиве богослов'я. На противагу лібералізму з його наголосом на іманентності Бога, Сьорен К'еркегор наголошував на трансцендентності Бога, внаслідок чого Його важко пізнати. (Барт пізніше також наголошував на трансцендентності Бога.) К'еркегор заперечував, що існування Бога можна довести за допомогою аргументів; за К'еркегором, Бог є абсолютним, і Його можна відкрити лише через повну покору окремо від знань про Його фактичне існування. Ця зустріч з Богом вимагає «стрибка віри» людини у відчаї; коли людина у відчаї, Бог виходить їй назустріч. У зв'язку з цим, богослов'я К'еркегора також було знане як «богослов'я відчаю». Такою суб'єктивною зустріччю з Богом Сьорен К'еркегор заперечував об'єктивну теорію знання Гегеля.

Христологія. Якщо лібералізм вважав Христа за засновника релігії і вчителя етики, то К'еркегор стверджував, що знати Христа означає більше, ніж просто вивчати історичну особу. Христос викликає людей як Той, Хто є Істиною; Він зустрічається з людиною у теперішньому часі. Цю зустріч не можна пояснити через вивчення історичного Христа. Радше, щоб зустріти Христа в теперішньому часі, той, хто читає про зустріч учнів з Христом, також повинен здійснити такий самий стрибок віри, як здійснили вони.²

Сотеріологія. К'еркегор зневажав мертвий формалізм державної церкви Данії з її холодним цитуванням символів віри. У часи К'еркегора вважалося, що бути датчанином і бути християнином – це синоніми, однак насправді важко було знайти ознаки духовного життя. К'еркегор різко виступав проти такої холодної ортодоксії, і з часом це привело його до розуміння суб'єктивної природи спасіння. Він писав, що знання доктрини не є важливим; важливим є досвід. Віра для К'еркегора – це не вірування у доктрини, а скоріше посвячення свого життя. Спасіння є «стрибком віри», у що розум чи інтелект не можуть проникнути. Це стрибок віри в незнану темряву з надією, що там буде Бог. Він можливий за умови серйозного сприйняття життя, яке, своєю чергою, приведе людину до відчаю, – і тоді Бог вийде їй назустріч.

У К'єркегоровій концепції спасіння людина не стає християнином; вона намагається бути християнином, але їй це ніколи не вдається.

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА БОГОСЛОВ'Я К'ЄРКЕГОРА

Сьорен К'єркегор недостатньо наголошував на важливості історичності Христа і біблійних подій. У своєму пориванні до суб'єктивної зустрічі з Христом він нехтував об'єктивними істинами, заснованими на історичних подіях. Законність такої «зустрічі» з Христом прямо залежить від історичності Його Особи. Якщо події з життя Христа не є історично правдивими, будь-який досвід буде недійсним. Заперечення К'єркегором історичних подій відбилося також у його дискусійному твердженні про «стрибок віри у темну невідомість». Але, у супереч К'єркегору, історичні події, що мають відношення до життя Христа, є правдивими – це не є стрибок віри в темряву і не стрибок у невідомість. Християнство засноване на історичних фактах. Те, що К'єркегор засуджував холодну й мертву ортодоксію, звісно, було значною заслугою. Доктринальні твердження повинні утверджуватися тим, що ми віримо в них всередині себе. Пізнання Христа є двояким: *об'єктивним* – заснованим на історичних подіях, і *суб'єктивним* – пержитим у серці віруючого.

БОГОСЛОВ'Я КАРЛА БАРТА

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК БОГОСЛОВ'Я БАРТА

Карл Барт народився 10 травня 1889 р. у місті Базелі, що в Швейцарії, у сім'ї швейцарського реформатського служителя. У вісімнадцять років Барт розпочав богословське навчання в Німеччині, зокрема у Берні, Берліні, Тюбінгені й Марбурзі під проводом таких відомих ліберальних богословів, як Адольф фон Гарнак і Вільгельм Герман. Незважаючи на протидію свого батька, Барт захопився ученням Гарнака і особливо – богослов'ям досвіду в богослов'ї Шляєрмахера.

Пасторське служіння він розпочав у Швейцарії в 1909 р., у Реформаторській церкві міста Сафенвіль, де працював до 1921 р. За цей час відбулося кілька подій, які мали на нього великий вплив. Барт побачив, що школа лібералізму підготувала його до проповідування у погодженні розуму та досвіду, але це не є авторитетним словом від Бога. Перша світова війна ще більше загострила це відчуття; Барт усвідомив, що поверхнева природа ліберальної проповіді неспроможна служити людям у час суспільних потрясінь. Все це привело Барта до усвідомлення необхідності знову повернутися до вивчення Біблії та праць реформаторів, зокрема «Наставлення»

Кальвіна. Барт почав вивчати Послання до римлян і в 1919 р. видав свій прославлений коментар. За силою впливу він був вражаючим. У ньому Барт центром уваги зробив не людину, а Бога. Він позбавив людину самоправедності, яку вона навіяла сама собі, і звеличив Божу благодать у Христі. Він намагався зробити своє богослов'я швидше Богоцентричним, а не людиноцентричним.

Ліберали різко виступили проти новаторського коментаря Барта, однак він отримав багато теплих привітань, у тому числі й від Еміля Бруннера.

У 1921 р. Барта запросили на посаду професора реформатського богослов'я до Г'ютtingенського університету. Там Барт не лише читав лекції про традиції Реформації, а писав коментарі до Біблії. З 1925 по 1930 рік Барт викладав у Мюнстері, де почав працювати над дванадцятитомником «*Церковна Догматика*». Пізніше, з 1930 по 1935 рік, Барт викладав у Бонні, але після відмови присягнути на вірність Гітлеру був змушений залишити Німеччину. Він повернувся до Базеля, зайнявши посаду викладача богослов'я в університеті, де й працював до виходу на пенсію у 1962 р.

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ БОГОСЛОВ'Я БАРТА

Бібліологія. Барт, хоч і повернувся до вивчення Біблії, однак не вважав її Словом Божим. Він заперечував поняття непомильного написаного Слова, називаючи цю концепцію «паперовим папою». Для Барта Біблія не була об'єктивним Словом Божим, а скоріше *свідченням* про Слово. На його думку, автори Писання просто свідчили про свої переживання щодо Божого об'явлення. Читаючи їхні оповіді, людина також може пережити об'явлення від Бога; і в той момент Писання стає Словом Божим для цієї людини.

Барт розділяв Слово Боже на три категорії. (1) «Об'явленим Словом» є те, коли Бог об'являє Себе, промовляючи до апостолів і пророків. (2) «Написаним Словом» є завдаток об'явлення, яке зроблене людиною. Оскільки Біблію написали люди, її не можна вважати Словом Божим. (3) «Проповідуваним Словом» є проголошення Слова, і, коли благодать Божа досягає людини, тоді Біблія *стає* Словом Божим.

Барт сприймав Біблію серйозно; він написав свою «*Догматику*», поклавши в її основу Біблію, а не ліберальне богослов'я. Однак він не вірив, що істини можна стверджувати в доктринальних твердженнях; їх можна пізнати в тому, як Бог відкриває Себе в Христі.

Барт відкидав достовірність загального об'явлення у природі, вважаючи, що воно не спроможне відкрити людині Бога. Для Барта результатом об'явлення є Ісус Христос, а повним об'єктом об'явлення – Триєдиний Бог.³ Бог Отець через Свою вічну постанову вирішив об'явитися у Христі; Син виконав цю постанову; Святий Дух завершує Боже об'явлення, роблячи людину спроможною це бачити. Сьогодні об'явлення продовжується у тому розумінні, що до людини воно приходить від Слова Божого – і Бог приходить до людини в цьому Слові. Більше того, його можна назвати

об'явленням лише за умови, що воно визнається і приймається людиною. Однак Барт виключав будь-які думки про поступове (прогресивне) об'явлення. Об'явлення є можливим лише через примирення у Христі,⁴ і хоч об'явлення Бога відбулося у Христі, воно продовжується далі, коли людина переживає на своєму досвіді об'явлене Слово Боже.

Властиве богослов'я. На Барта значний вплив справили Жан Кальвін, а також інші Реформатори. У зв'язку з цим Барт наголошував на суверенності (а також трансцендентності) Бога. Бог є цілком іншим, і людина може пізнати Його лише тоді, коли він Сам відкриє Себе людині. Однак, послуговуючись термінологією Кальвіна, Барт надавав його термінам іншого значення. Пояснюючи вибрання, Барт скоріше наголошував на вибранні Христа, ніж на вибранні людини. Ісус Христос є і суб'єктом вибрання, як виборець, і об'єктом вибрання, як вибраний. (Це приклад діалектичного богослов'я, у якому тема стверджується у протилежних твердженнях.) Барт писав, що в Христі всі люди є вибраними, однак заперечував поняття універсалізму. Бог у Своїй благодаті вибрав Христа, і через Нього людина є вибраною і примиреною з Богом. Це стосується й тих, що не вірять у Бога, але яким також призначено почути й повірити.⁵

Христологія. У своєму богослов'ї Барт ставив на центральне місце Ісуса Христа. Христос повинен бути початковою точкою і центром богослов'я. За Бартом, без Христа немає об'явлення. Євангеліє для Барта починається з вічної постанови – вибрання Ісуса Христа. Барт навчав, що передпризначення – це вибрання Ісуса Христа. Більше того, Христос є і вибираючим Богом, і вибраною людиною. Вибрання Христа означає вибрання громади. У своєму дискусійному вченні про подвійне вибрання Барт навчав, що Бог і Христос були опоганені, взявши на Себе ті наслідки, яких заслуговувала грішна людина. Разом з тим людство є вибраним і досягає спасіння й участі в Божій славі. Барт вважав, що Ізраїль є громадою, яка відкинула своє вибрання і що основою вибрання є Церква. Врешті-решт він розібрався з особистим вибранням – «інший», це той численний збір людей, із якого ніхто не є виключеним. Іншими словами, Барт відмовлявся говорити про необраних людей як таких, які насправді відрізняються від обраних, що привнесло у вчення заряд універсалізму – віру в те, що все людство в кінцевому результаті буде спасеним. Оскільки Христос поніс гріхи усього людства, усі люди вже не можуть бути відкинутими. Барт навіть готовий був обговорювати вибрання Юди.

Барт не спростовував звинувачення, що його доктрина вибрання веде до універсалізму.

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА БОГОСЛОВ'Я БАРТА

Богослов'я Барта можна оцінити позитивно з кількох позицій. Він відмовився від свого лібералізму і повернувся до вивчення Біблії, відділивши її від філософії чи ліберальних спекуляцій. Він дотримувався високої думки

про Бога, наголошуючи на Його суверенності та трансцендентності. Особливо цінним є його наголос на центральній позиції Христа в усіх Писаннях.

Варто відмітити деякі недоліки богослов'я Барта. Він заперечував натхнення та непомильність Біблії і поділяв ліберальні погляди щодо вищої критики. Він також заперечував можливість ствердження істин у доктринах. Більше того, заявляв, що Біблія не є Словом Божим, аж поки вона *не стане* Ним для людини особисто; іншими словами, Барт демонстрував суб'єктивізм у своєму підході до Біблії. Він також заперечував загальне об'явлення, яке, тим не менше, стверджується Писанням (Пс. 18:1-6; Рим. 1:18-21). Крім того, він переплутав об'явлення з просвітленням. Його погляд на суверенність та вибрання не узгоджувався з переданнями реформаторів і не відповідав Писанню. Загалом його вчення веде до універсалізму.

БОГОСЛОВ'Я ЕМІЛЯ БРУННЕРА

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК БОГОСЛОВ'Я БРУННЕРА

Еміль Бруннер (1889-1966) разом з Карлом Бартом та Рудольфом Бультманом належав до піонерів неоортодоксального руху. Він народився поблизу Цюріха, Швейцарія, де пізніше й навчався. Богослов'я він вивчав у Берліні та Нью-Йорку в Union Seminary. З 1924 р. був професором богослов'я в Цюріху. Бруннер був плідним письменником, написавши 396 книг та статей; 23 книги були перекладені англійською мовою. Він став надзвичайно популярним богословом, читаючи лекції в Європі, Великобританії, Америці та Японії.

Бруннер був новатором, який відійшов від лібералізму та відкинув ортодоксію. Будучи діалектичним богословом, він, як і Барт, опирався на метод К'єркегора.

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ БОГОСЛОВ'Я БРУННЕРА

Бібліологія. Еміль Бруннер не погоджувався з Карлом Бартом, визнаючи дійсність загального об'явлення; насправді, об'явлення продовжується в історії і в досвіді, що Бруннер описав як Писання, віру Церкви та внутрішнє свідчення Святого Духа. І тому Боже об'явлення і далі дається людям.⁶

Бруннер погоджувався з Бартом у тому, що Бог не відкриває Себе в Біблії об'єктивно, а лише в суб'єктивній зустрічі з Христом. Але він проголосив необхідність і об'єктивного, і суб'єктивного для спільності з Богом. У цьому Бруннер ішов услід за єврейським богословом Мартином Бубером (1878-1965), який популяризував взаємовідносини «я – ти». Бруннер навчав, що Бога не можна пізнати в об'єктивних, доктринальних

твердженнях, як це стверджують фундаменталісти та римо-католики, а лише через суб'єктивне – через особисту зустріч, через «я – ти» відносини. У такій спільності Бог відкриває Себе не в істинах чи твердженнях, а у Своїй Особі.

Антропология та гамартіология. Бруннер багато займався питанням людської природи і гріха, тому що гріх визначає відносини людини з Богом та людством. Він заперечував цілковиту гріховність людини, успадковану гріховну природу та історичну достовірність книги Буття, з. Адам, на його думку, не був історичною особою; навпаки, у 3-му розділі книги Буття людство повинно бачити себе.

Описуючи гріх, Бруннер заявляв, що людина є грішником через те, що сама вирішує грішити, а не через успадкування гріховної природи. Людина покликана жити у спільності з Богом та іншими людьми; причиною того, що їй це не вдається, є самоцентричність, що у Бруннера й було визначенням гріха. Перемогти це можна лише через особисту зустріч з Христом. У своїй христології Бруннер дотримувався Халкедонського твердження про правдиву людську природу Христа і Його божественність. Він наголошував на втіленні та воскресінні Ісуса Христа. Бруннер вірив, що Бог дав людині свободу відгукнутися на Його благодать, яка виявилася в Ісусі Христі.

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА БОГОСЛОВ'Я БРУННЕРА

Еміль Бруннер відійшов від лібералізму, відкинувши його хибний погляд на Ісуса, віру в доброту людини й оптимізм щодо встановлення царства. Бруннер також сприяв поверненню до біблійного визнання гріховності людини, потреби у вірі та необхідності відповідальної християнської поведінки. Він привернув увагу до історичних христологічних доктрин втілення та воскресіння.

Ослаблювало вчення його заперечення повного словесного богонатхнення Писання, історичної достовірності Адама та 3-го розділу книги Буття. Хоч Бруннер зробив багато для ствердження христологічних доктрин, однак заперечував непорочне народження. Виступав Бруннер і проти реальності пекла.

БОГОСЛОВ'Я РАЙНГОЛЬДА НІБУРА

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК БОГОСЛОВ'Я НІБУРА

Райнгольд Нібур (1892-1971) народився у Міссурі, був сином німецько-го емігранта, лютеранського пастора. Спочатку він відвідував Лютеранську семінарію, а потім навчався у християнській школі Yale Divinity School.

Йому набридла гуманітарна освіта, і він шукав того, що було актуальним у житті. Це бажання вивело Нібура на новий богословський напрям, який йому судилося прокладати самому.

Нібур був пастором у Детройті з 1915 по 1928 рік. Це служіння й сформувало його богословський світогляд. Упродовж свого пасторства Нібур спостерігав соціальну несправедливість щодо робочого класу і не міг залишитися осторонь конфлікту між робітниками та адміністрацією. Він бачив убогість та важкі умови праці людей і відкрито критикував політику Генрі Форда, якого вважав представником насильницької капіталістичної системи.

З Нібуром сталося щось подібне до того, що пережив Карл Барт у Швейцарії, – він відмовився від свого богословського лібералізму, побачивши хибність цього світогляду. Учення лібералізму про вроджену доброту людини та утопічні погляди на майбутнє не відповідали тим умовам, які спостерігав Нібур. Люди зробили великий крок уперед у своїх технологіях, але ці ж технології стали ще одним засобом експлуатації. Нібур вирішив прийняти «соціалізм і пацифізм для життя в суспільстві і новий “християнський реалізм” для богослов’я».⁷ Однак з початком Другої світової війни Нібур, залишившись активним у соціальних справах, відмовився від пацифізму і соціалізму.

З 1928 по 1960 рік він викладав у Union Theological Seminary в Нью-Йорку як професор християнської етики, наголошуючи на політичних та соціальних аспектах.

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ БОГОСЛОВ’Я НІБУРА

Богослов’я Райнгольда Нібура було сформоване досвідом пасторського служіння у Детройті. Основною сферою його зацікавлень стали соціальна справедливість та справи людей; інші доктрини для нього були важливими лише тоді, коли мали відношення до потреб людей та соціальної справедливості. У цьому розумінні «Нібур сказав би, що гріх є більш соціальним, ніж духовним, і що євангельське звернення повинно мати на увазі навернення суспільства, а не людей особно. Нагірна проповідь Христа повинна бути законом і нормою для бізнесового життя сьогодні».⁸

Але, розмірковуючи про гріх та застосовуючи Біблію до вирішення соціальних проблем та усунення несправедливості, Нібур називав оповідь про створення світу й гріхопадіння людини «міфом». Слід, однак, зазначити, що в розповіді про створення Нібур убачав відображення людства, де гріх є реальністю. Гріх починається зі страху людини перед зміною, розпадом та смертю; щоб зменшити цей страх, вона шукає безпеки через силу, виявлену в науці та технологіях. Гріх породжується через неправильне використання влади – знищення інших.⁹

Нібур відкидав історичний погляд на гріх; про первородний гріх він говорив як про зіпсованість людини в кожній її дії.¹⁰

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА БОГОСЛОВ'Я НІБУРА

Райнгольд Нібур не був таким консервативним або біблійним, як Карл Барт та Еміль Брюннер. Хоч Нібур виступав проти ліберального оптимізму і таврував соціальну несправедливість, коренем якої є гріх, тим не менше, він дав гріху інше визначення. Свою концепцію гріха він узяв не з Писання; він заперечував доктрину первородного гріха так само, як заперечував історичну достовірність Адама та гріхопадіння людини.

БОГОСЛОВ'Я ПАУЛЯ ТІЛЛІХА

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК БОГОСЛОВ'Я ТІЛЛІХА

Пауль Тілліх (1886-1965) народився у Пруссії у сім'ї лютеранського пастора, який виховав сина в традиційній вірі. Однак мати Тілліха схвалювала відкритість. Його любов до природи в сільському оточенні залишилась з ним на все його життя. Коли він був юнаком, його сім'я переїхала до Берліна. Пізніше він навчався у Берліні, Тюбінгені та Галле, отримавши звання доктора філософії у Бреславі. Як лютеранський пастор, був рукопокладений у 1912 р. Тілліх служив Німеччині в ролі капелана під час Першої світової війни. У 1924 р. почав викладати богослов'я в Марбурзі, де підпав під вплив екзистенціалізму Мартина Гайдегера. Через відкриту опозицію до Гітлера в 1930 р. трьома роками пізніше Тілліха вигнали з Франкфуртського університету. Він емігрував до США, де викладав у Union Seminary (Нью-Йорк), у Гарварді та в Чикагському університеті. Тілліх написав три томне «Систематичне богослов'я», а також багато інших праць.

Його часто називали «богословським богословом»; його праці є нелегкими для читання. Богослов'я Тілліха у Німеччині вважалося ліберальним, а в Америці – неоортодоксальним. Правильно його можна назвати «діалектичним богослов'ям».¹¹ Тілліх намагався стояти на межі між лібералізмом та неоортодоксією.¹² У неоортодоксії він представляв би радикальне крило, тоді як Карл Барт може репрезентувати консервативне крило.

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ БОГОСЛОВ'Я ТІЛЛІХА

Властиве богослов'я. Пауль Тілліх до розуміння Бога підходив скоріше як філософ, ніж як богослов. Тому, на його думку, такі традиційні слова, як *Бог* є просто релігійними символами. Тілліх не розглядав Бога як істоту, особистість, а радше як саму «Істоту». Бог є Основою або Силою Буття. Він є «вищим від усього, що належить до обмежених істот... Усі обмежені істоти існують. Та Бог просто є».¹³ Тілліх писав: «Стверджувати існування Бога так само атеїстично, як і заперечувати це... Бог Сам є – Він не якась істота».¹⁴

ДЕЯКІ НЕООРТОДОКСАЛЬНІ ТОЧКИ ЗОРУ

Богослов	Що наголошує	Доктрина
Сьорен К'єркегор	Знання не важливе. Важливим є суб'єктивний досвід. Спасіння – це посвята себе Богові у сліпому «стрижку віри» у своєму відчаї.	Наголошував на трансцендентності Бога; Бога не можна пізнати через «докази». Історичний Христос не є важливий; людина повинна пережити Його на досвіді в теперешній час. Історична достовірність біблійних подій не є важливою.
Карл Барт	Богослов'я повинно бути богоцентричним, а не людиноцентричним. Засновується на суб'єктивному наголосі К'єркегора. Людина зустрічається з Богом, повторюючи на досвіді те, що пережили автори Біблії.	Відкидав загальне об'явлення. Біблія є важливою, але не богонатхненою. Біблія є свідченням про об'явлення. Відкриття відбувається тоді, коли людина приймає його. Христос є Божим відкриттям, і все людство вибране у Христі.
Еміль Бруннер	Бога можна пізнати не через об'єктивні доктрини, а через об'єктивну зустріч з Христом. Наголошував на христології. Бога можна пізнати особисто у взаємовідносинах «я – ти».	Приймає до уваги загальне об'явлення. Відкидає богонатхнення Писання та реальність пекла. Відкидає успадкований гріх та Адама як історичну особу. Людина чинить гріх тому, що вирішує грішити, а не через успадкований гріх. Гріх – це самоцентричність. Дотримувався віри у втілення, божественність та воскресіння Христа.
Райнгольд Нібур	Гріх в одному є соціальним; суспільство потребує відмови від капіталістичної жадоби. Слід відстоювати потребу людини в соціальній справедливості.	Відкидав ліберальний погляд щодо доброї природи людини. Відкидав історичний погляд на гріх та історичну достовірність Адама. Гріх – це соціальна несправедливість та страх. Оповідь створення світу – це міф. Традиційне богослов'я корисне лише настільки, наскільки воно має відношення до сучасних потреб людини.

Гамартіологія. Гріх описується як відчуження від власної правдивої особи або від основи нашого існування. Гріхопадіння людини не було історичною подією; «Це є нечасовий перехід від буття до існування. Це “падіння”, і воно є трагедією, оскільки результатом цього є ситуація, коли людина відчужена від свого суттєвого буття».¹⁵ Основною характеристикою гріха для Тілліха є розрив єдності своєї суті з Богом. «В існуванні людина є відчуженою від основи своєї істоти, від інших істот і від самої себе».¹⁶

Сотеріологія. Спасіння не визначається традиційними словами; для Тілліха спасіння є у Новій Істоті, яка є «основною турботою» для такого життя, яке ми бачимо в Христі, тому що Христос виявив справжню турботу. Основна турбота розуміється як першочергова турбота щодо усіх інших; вона має відношення до «буття» або «небуття». Людина усвідомлює свою обмеженість і «небуття», що й призводить до неспокою. Тоді вона в надії дивиться на Христа (не в ортодоксальному розумінні), Який визволить її від цього відчуження.

Христологія. Ісус Христос у Тілліха не характеризується традиційними термінами і не вважається історичною особою. Христос є «символом “Нової Істоти”, у якій всяка сила відчуження, яка намагається розірвати цю єдність з Христом, вже сама ліквідована».¹⁷ Таким чином, Тілліх відкинув віру у втілення Христа та в Його воскресіння.

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА БОГОСЛОВ'Я ТІЛЛІХА

Пауль Тілліх був більше філософом, ніж богословом; його більше цікавили ідеї та концепції, ніж історичні події Писання. З цієї причини Тілліх занадто довіряв людському розумові. Крім того, його підхід до тлумачення Писання є модерним видом алегоризму. Він надавав нових значень словам Біблії. Тілліх заперечував особу Бога, називаючи Його «Головною Основою існування». Особистий гріх та повстання людини проти Бога він заперечував, так само як відкидав історичність події гріхопадіння людини в Едемі. Гріх людини – це недостача турботи. Спасіння не в історичній Особі Христа, а в символі; Ісус Христос для Тілліха не є історичною особою Писання. Спасіння відбувається не через викуплення гріхів, а через основну турботу людини.

Підхід Тілліха до Писання порушував усі основні історично підтверджені доктрини християнської віри.

БОГОСЛОВ'Я ДЖОНА А. Т. РОБІНСОНА

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК БОГОСЛОВ'Я РОБІНСОНА

Джон А. Т. Робінсон (нар. 1919), єпископ Вуліджа, Англія, особливо відомий своєю талановитою популяризацією богослов'я Пауля Тілліха. Більшість визнає, що богослов'я Тілліха є важким для читання; Робінсон зробив його популярним. Робінсон виклав свої релігійні думки у популярній книжці «Чесний перед Богом».

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ БОГОСЛОВ'Я РОБІНСОНА

Погоджуючись з Рудольфом Бультманом, Робінсон відкидає ідею Бога, Який «дезь там наверху». Він вважав, що концепція Бога з визначеним місцезнаходженням в епоху науки є такою, що викликає заперечення. Тому він на боці тих, хто заперечує такий традиційний підхід. Відкидаючи традиційні аргументи на користь існування Бога та ідеї суверенного Бога, Робінсон намагається відкрити «кінцеву реальність».¹⁹ Таким чином, він відкидає думку про Бога як про самоіснуючу сутність і вважає, що слово *Бог* є взаємозамінним зі словом *всесвіт*.²⁰ Робінсон також відкидає трансцендентність Бога та Його самоіснування.

Богослов'я Робінсона своїм корінням сягає вчень трьох його попередників: у Бультмана він запозичив пропозицію зняти з Писання міфічне покриття, аби зробити його приємним для сучасних чоловіків та жінок; від Дітріха Бонгьофера він прийняв концепцію безрелігійного християнства; у Тілліха запозичив погляд на Бога як «Основу нашого існування», з ціллю людини – «основна турбота».²¹ Він також схиляється до мови процесійного богослов'я, пропонуючи пантеїстичний погляд на Бога: «віра в те, що Істота Бога включає та пронизує весь всесвіт, що кожна частина всесвіту існує в Ньому, але (що вже проти пантеїзму) Його Істота є більша, ніж всесвіт, і не вичерпується всесвітом».²²

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА БОГОСЛОВ'Я РОБІНСОНА

Концепція Бога Джона А. Т. Робінсона є дуже подібною до концепції Пауля Тілліха. Робінсон відкидає доктрину Бога як особи, а також доктрину трансцендентного Бога. Він отожднює Бога з всесвітом. Вимагаючи секуляризації християнства, Робінсон намагається осучаснити стару термінологію в руслі сучасної думки. Таким чином, на користь соціальної участі заперечується навіть молитва. Доктрина Христа у Робінсона також не є ортодоксальною. Заперечуючи втілення Христа, він пише, що Христос ніколи не заявляв, що Він є Богом. Для Робінсона спасінням «є життя людини для інших людей», любов, через яку ми повністю стаємо одним цілим з Основою нашого буття.²³

Радикальне богослов'я Робінсона мало відповідає історичному християнському вченню. Воно порушує нормальне розуміння слів та історичні принципи герменевтики.

РАДИКАЛЬНЕ БОГОСЛОВ'Я

Ряд сучасних видів богослов'я виглядає як вражаючий та радикальний контраст щодо традиційного християнства.

ФОРМАЛЬНА КРИТИКА: РУДОЛЬФ БУЛЬТМАН

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК БОГОСЛОВ'Я БУЛЬТМАНА

Рудольф Бультман (1884-1976) був сином євангелицького лютеранського служителя. Навчався у Тюбінгені, Берліні та Марбурзі, де й став професором Нового Заповіту в 1921 р., залишаючись там до 1951 р. Саме в Марбурзі він зацікавився діалектичним богослов'ям. Навчаючись під наставництвом таких лібералів, як Герман Гункель та Адольф Гарнак, Бультман, як і Карл Барт, підпав під вплив Сьорена К'єркегора, що й підштовхнуло його до діалектичного богослов'я. Особливо вплинув на нього філософ Мартин Гайдегер, який працював у Марбурзі у 1922-1928 рр. Бультман застосовував філософію Гайдегера до Нового Заповіту, і наслідком цього стала радикальна критика тексту. Саме Бультман розробив те, що сьогодні відоме під назвою «формальна критика»,¹ – намагання розкрити буквальні форми та джерела, які використовували автори Біблії. Він дійшов висновку, що біблійні записи є збіркою міфів, «які швидше змальовують істини про існування людини, ніж говорять про справжні історичні події».² Для того щоб зрозуміти книги Нового Заповіту, необхідно їх деміфологізувати, тобто, зняти з них міфічне покривало, яким перша церква обгорнула євангельські записи.

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ БОГОСЛОВ'Я БУЛЬТМАНА

У центрі богослов'я Рудольфа Бультмана лежить формальна критика. Бультман заперечував теорію про те, що записи Нового Заповіту

є завершеними і оригінальними працями окремих авторів. Він вважав, що Євангелія були продуктом першої церкви, яка прикрасила вимислами оригінальні записи про життя Ісуса Христа. Таким чином, Бультман, Мартин Дебеліус та інші розглядали авторів Євангелій не як власне авторів, а як тих, які збирали письмові фрагменти Євангелія, і як редакторів, які склали ці писання в одне. Тому висновком формального критика є наступне: «Ми не маємо історії Ісуса, у нас є лише оповідання про Ісуса».³ З цієї причини завдання критики – розкрити оригінальні форми новозаповітних записів. Більше того, Біблія сприймається не як надприродна книга, а як будь-яка інша письмова праця.

Процес розкриття оригінальних висловів Ісуса повинен «зняти міфічне покривало» з Писання, тобто зняти шари редакторських прикрас, які були накладені ранньою церквою. Наприклад, перша церква думала про землю трьох рівнів – зверху небо, земля і пекло знизу. Між цими рівнями перебувають надприродні істоти: Бог, ангели, сатана й демони. Та все це лише міфологія, а слова мають символічні значення, які потребують тлумачення.

Вважаючи, що Новий Заповіт окутаний міфами, Бультман, тим не менше, вбачав *kerugma*, проголошення Євангелія, як «правдивий намір авторів Біблії згідно з їхніми міфічними шаблонами думок».⁴ Він висловив думку на неоортодоксальний зразок, що Бог зустрічається з людиною через проповідуване Слово.⁵

Результатом методології Бультмана є скептицизм. Він робить висновок: «Я насправді думаю, що тепер ми не можемо знати майже нічого про життя та особу Ісуса, оскільки ранні християнські джерела не виявляють ніякої зацікавленості ні в одному з цих двох аспектів, і окрім того, вони є лише фрагментарними та легендарними; а інших джерел про життя Ісуса Христа не існує».⁶

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА БОГОСЛОВ'Я БУЛЬТМАНА

Формальна критика Рудольфа Бультмана є суб'єктивною методологією, яка ставиться до Писання так само, як до іншої звичайної книги. Передовсім це є запереченням богонатхнення Писання. Формальні критики підходять до Писання, як до будь-якого іншого літературного твору, аналізуючи його з чисто суб'єктивної точки зору. Деміфологізація засновується на формальній критиці і розвиває суб'єктивний підхід до Писання. Передумова, яка покладена в основу цього, – твердження, що Писання сповнене міфами і його не варто брати до уваги, бо воно не відповідає сучасній науковій думці.

У світлі поглядів Бультмана можна запитати: «Яка користь від проголошення Євангелія без історичної достовірності?» Якщо не можна знати справжнього Ісуса, як вважає Бультман, то яка користь від проповідування Євангелія? Справжня християнська віра прив'язана до історії і має історичну достовірність; «євангеліє» Бультмана є проголошенням міфу, в якому мало надії.

СВІТСЬКЕ ХРИСТІЯНСТВО: ДІТРИХ БОНГЬОФЕР

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК БОГОСЛОВ'Я БОНГЬОФЕРА

Дітріх Бонгьофер (1906-1945), син берлінського невролога, навчався у Тюбінгенському та Берлінському університетах, де й здобув ступінь доктора богослов'я у двадцять один рік. Другу дисертацію він завершив у 1930 р., і того ж року розпочав навчання богословській семінарії Union у Нью-Йорку, де навчався один рік. Після повернення до Німеччини Бонгьофер, відвідуючи семінар Карла Барта, потрапив під сильний вплив відомого нео-ортодоксального богослова. У 1931 р. він став капеланом у середній школі, а пізніше читав лекції у Берлінському університеті. Коли в 1933 р. Адольф Гітлер став канцлером Німеччини, Бонгьофер публічно заявив про свою опозицію до нацизму та його поглядів щодо арійської (германської) вищості (сестра-близнюк Бонгьофера була одружена з євреєм). У 1933 р. Бонгьофер ненадовго виїжджає до Англії, та повертається додому, щоб приєднатися до вірної церкви й керувати семінарією, яка в 1937 р. була закрита фашистами. Тоді ж Бонгьоферу заборонили виступати публічно і писати. У 1939 р. він на короткий час поїхав до семінарії Union, та невдовзі повернувся до Німеччини, щоб приєднатися до боротьби з нацистами. У 1938 р. Бонгьофер брав участь у розробці плану усунення Гітлера від влади. У 1941 р. були заборонені його книги, а в 1943 р. він був заарештований і кинений до в'язниці. Саме там він написав *«Листи і документи з в'язниці»*, свою найбільш популярну працю. Коли на поверхню впливли подробиці про те, що Бонгьофер замішаний у бомбовій змові проти Гітлера (1944 р.), його повісили в 1945 році.

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ БОГОСЛОВ'Я БОНГЬОФЕРА

Христологія. Дітріх Бонгьофер, хоч і був незалежним мислителем, своїм богослов'ям в основному завдячував Карлу Барту. Для нього «релігія» була неприйнятна; усе, що насправді є важливим, – це особиста зустріч з Христом. Він говорив про Ісуса як про Того, Хто «пішов туди за інших», і Хто є «таким, що Його можна мати й осягнути в Його Слові в Церкві».

Бонгьофер бачив Христа активним у житті світу. «Христос не є висланим з нашого нерелігійного світу – Він присутній у ньому. Він протистоїть людям, але не через старий процес покаяння, віри, навернення, відродження та освячення, а за допомогою нових способів через їхнє безбожне відношення».⁷ Це є прикладом екстремальної термінології Бонгьофера, яка спричинилася до значних суперечок.

Екклезіологія. Його переконливі «Листи та документи з в'язниці» пронизані наскрізною думкою про жертвовність та дисципліну: «Церква є церквою лише тоді, коли вона існує заради інших. Для початку вона повинна

віддати всю свою власність тим, хто має потребу. Духовенство повинно жити лише за рахунок добровільних пожертв їхніх громад, або можливо зайнятися яким-небудь світським ремеслом. Церква повинна займатися нецерковними проблемами життя звичайних людей, не домінуючи, а допомагаючи та служачи їм».⁸

Безрелігійне християнство. Спірним є питання, що Бонгьофер мав на увазі під своїми таємничими твердженнями про безрелігійне християнство. Дехто зрозумів це в позитивному значенні, маючи на увазі життя з почуттям відповідальності «під таким аспектом, що Бог є кінцевою реальністю».⁹ Це означало б жити у цьому світі дисциплінованим життям так, як належиться учневі Христа. Однак радикальні богослови 1960-х років також запозичили дещо з Бонгьоферового твердження про безрелігійне християнство. Дехто з них зрозумів Бонгьофера так, що «зріла людина», яка досягла певного віку, повинна навчитись незалежно від Бога. Бонгьофер відкидає поняття «святого» і «світського»; він бачив потребу в служінні Христу у цьому світі, і не тільки у сфері «святого». А ще з приходом науки людина може навчитись сама вирішувати власні проблеми, тоді як раніше змушена була покладатися на Бога.

Розглядаючи незалежність людини від Бога, Бонгьофер заявляв: «Людина навчилася розбиратись сама з собою в усіх важливих питаннях без посилення на «діючу гіпотезу», яку називають «Богом».¹⁰ Бонгьофер не заперечував користі від такої незалежності від Бога.

Безсумнівно, Бонгьофер висловлював дуалістичні твердження, які були важкими для розуміння, особливо через те, що його передчасна смерть перервала будь-які можливості подальших пояснень або систематизації.

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА БОГОСЛОВ'Я БОНГЬОФЕРА

Найбільша проблема в оцінці праць Дітріха Бонгьофера полягає в тому, що він помер, не розвинувши своє вчення. Тому багато висунутих ним положень залишаються не до кінця зрозумілими. Бонгьофер багато чим завдячував Бартові і наслідував діалектичне богослов'я, що є очевидним з його багатьох «суперечливих» тверджень. Однак безсумнівне одне: світські богослови «Бог – мертвий» своїм корінням сягають праць Бонгьофера, які наголошували на незалежності людини від Бога. Не підлягає сумніву, що його твердження про зрілість людини і пов'язану з нею можливість бути незалежною від Бога, суперечать Писанню, яке закликає повернутися до Бога у вірі, усвідомлюючи свою слабкість (напр. 2Кор. 12:9-10).

«БОГ – МЕРТВИЙ» БОГОСЛОВ'Я: ЧОТИРИ ТОЧКИ ЗОРУ

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК БОГОСЛОВ'Я «БОГ – МЕРТВИЙ»

Поза всяким сумнівом, що багато-хто сприйняв богослов'я «Бог – мертвий» за якийсь жарт. Однак слід відзначити, що богослови цієї течії мали серйозні наміри. Витоки цього богослов'я – у творах Фрідріха Ніцше (1844-1900). Томас Елтайзер (нар. 1927 р.), подібно до Ніцше, підтримував думку, «що усяка реальність піддається постійній руйнації та повторному створенню через незаперечну та постійну діалектику. Таким чином, вони заперечують усі форми традиційної онтології і не приймають до уваги суверенну та необмежену Істоту, а лише якогось «Бога», який у певний момент діалектики бажає власного самознищення».¹¹ Справедливо й те, що прихильники богослов'я «Бог – мертвий» взяли також дещо і від Рудольфа Бультмана та Дітріха Бонгьофера. Через Бультмана вони прийшли до висновку, що Біблія є міфологічною; від Бонгьофера запозичили висновок, що людина повинна навчитися жити без Бога.

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ БОГОСЛОВ'Я «БОГ – МЕРТВИЙ»

Для того щоб зрозуміти богослов'я «Бог – мертвий», потрібно розглянути наступні чотири точки зору ось цих основних авторів.

Богослов'я Габріеля Ваханіана. Габріель Ваханіан навчався у Сорбоні та в Принстонському університеті. Відтак він викладав у Принстоні, а пізніше – в університеті в Сиракузах. Ваханіан написав кілька праць, зокрема, «Смерть Бога: культура нашої пост-християнської ери». Він розглядає наше суспільство як пост-християнське; тепер християнство затемнене сучасним науковим віком. «Бог більше не потрібен; Він є схований від нас; Він мертвий».¹² Як і інші прихильники богослов'я «Бог – мертвий», Ваханіан апелює до християнської культури, в якій Бог більше не є трансцендентним; поняття Бога поглинулося людьми. Він убачає підтвердження цьому у використанні певних термінів, щоб назвати ім'я Бога. Хоч Ваханіан особисто і не вважав, що Бог мертвий, він дав поштовх світській формі християнства.

Богослов'я Пауля ван Бюрена. Пауль ван Бюрен (нар. 1924 р.) служив на факультетах Єпископальної богословської семінарії в Остені, штат Техас, і в Temple університеті, що у Філадельфії. Він прийшов до Temple університету (колись християнський університет, а тепер – світський), щоб «поставити запитання про віру так, як це більше розуміється у нашому суспільстві, ніж у професійному релігійному контексті».¹³

Ван Бюрен наслідував Дітріха Бонгьофера, який сказав: «Чесність вимагає, аби ми визнали, що повинні жити в такому світі, де ніби-то немає ніякого Бога... Ми постійно перебуваємо у присутності того Бога, Який

тримає нас живими у світі без Бога-гіпотези».¹⁴ Незважаючи на те, чи бажав Бонгюфер, щоб його розуміли саме так, чи ні, тим не менше прихильники богослов'я «Бог – мертвий» взяли за основу його ідеї, так само як ідеї Ніцше.¹⁵ Ван Бюрен написав праці «Світське значення Євангелія» та «Бог після смерті», у яких він намагається довести, що, оскільки Біблія є міфом, то неможливо і беззмістовно говорити про Бога. Замість цього світська людина повинна знайти для себе значення в Ісусі і в Пасхальних подіях, які насправді означають не воскресіння, а скоріше нову, заразну свободу любити.

Богослов'я Вільяма Гамільтона. Вільям Гамільтон (нар. 1924 р.) є баптистським служителем, який викладав систематичне богослов'я в школі богослов'я Колгейт Рочестер (Рочестер, Нью-Йорк). Свої ідеї він виклав у книгах «Людина-християнин», «Нова суть християнства» та «Радикальне богослов'я і смерть Бога» (разом з Елтайзером).

Гамільтон відкидає традиційний, ортодоксальний погляд на Бога, але розглядає смерть Бога як культурну подію, яка відбулася за останні дві сотні років. І тому людина повинна пристосуватися до смерті Бога і не очікувати від Нього ніякої допомоги; життєві проблеми вирішуються не у нерелігійному світі. «Бог більше не потрібен для того, щоб визволити людину від неспокою, відчаю чи самоправедності; насправді Бога нема для того, щоб це робити».¹⁶ Причиною, завдяки якій людина може обійтися без Бога, є розвиток технологій та модерної науки.¹⁷ Все, що залишилось від християнства – це етика, яка в більшості походить від Ісуса з Назарету, але без Бога.¹⁸ За Гамільтоном, сьогоднішній «християнин» повинен відвернутися від історичного богослов'я та релігії і повернутися до світу.¹⁹

Богослов'я Томаса Дж. Дж. Елтайзера. Томас Дж. Дж. Елтайзер, член Єпископальної церкви, навчався в університеті Еморі в Атланті. Він написав багато книг про своє радикальне богослов'я, серед яких особливо відомим є «Євангеліє християнського атеїзму» (Вестмінстер).

Елтайзер відкидав традиційне, ортодоксальне християнство. Посилаючись на слова з Послання до филип'ян 2:6-8, він намагався довести, що Бог помер у той момент історії, коли Христос помер на хресті. Елтайзер засновується на припущенні Ніцше про смерть Бога: «Ми будемо розуміти смерть Бога як історичну подію: Бог помер у *нашому* часі, в *нашій* історії і в *нашому* пізнанні».²⁰

Однак розуміти Елтайзера складно, тому що він висловлюється поетичною та діалектичною мовою. Він наполягає на тому, що трансцендентність Бога більше не існує завдяки смерті Христа. Бог як трансцендентне Божество помер тоді, коли помер Христос; таким чином, слід бажати постійної смерті Бога для того, щоб Він міг бути повністю присутній у нашому світі та в історії. І результатом цього Елтайзер бачить союз Бога й людини.²¹

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА БОГОСЛОВ'Я «БОГ – МЕРТВИЙ»

Хоча існує деяка різниця між окремими послідовниками богослов'я «Бог – мертвий», загалом те, що сказано нижче, може бути застосоване до більшості з них. Вони опираються на філософські системи Канта та Рітчля, які обидва заперечували, що людина може довести існування Бога. Запозичили вони дещо й від Ніцше, який заявив: «Бог – мертвий». Щодо Біблії, вони взяли на озброєння точку зору Бульмана, вважаючи, що Біблія – це міф; біблійні оповідання не повинні сприйматися серйозно. Таким чином, як і Ваханіан, вони бачили в Ісусі лише людину, а не Бога. Вони не трактують Біблію серйозно в її твердженнях про Бога, про Ісуса Христа, про людину та світ. Ігноруючи біблійний зміст гріха, вони ігнорують і біблійне вирішення гріха через Христове викуплення. Поясненням та суттю «християнства» є секуляризація – втручання у проблеми світу, намагання вирішити їх через переваги науки та технологій і не звертаючи ніякої уваги на Бога. Їх «євангеліє» є скоріше людиноцентричним, ніж Богоцентричним.

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ БОГОСЛОВ'Я: ШІСТЬ ТОЧОК ЗОРУ

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ПРОЦЕСУАЛЬНОГО БОГОСЛОВ'Я

Одним з аспектів світського богослов'я є питання «розмови про Бога»; вважається, що неможливо розумно говорити про Бога в старих формах; розмова про Бога повинна зодягнутися у світські форми. Ця дискусія продовжується і в процесуальному богослов'ї: чи можливо з позицій розуму говорити про Бога? Подібно до богослов'я «Бог – мертвий», процесуальне богослов'я підходить до вивчення Бога не з біблійної точки зору, а з філософської. Особливе об'явлення тут навіть не береться до уваги. Процесуальне богослов'я повертається назад до Гегеля, який навчав, що всесвіт не є завершеним, а завжди змінюється. «Реальність – це постійний рух діалектики тези, антитези та синтезу. Синтезами процесуальної системи Гегеля є етапи творчої еволюції, і ніколи не закінченої, непорушної та незмінної завершеності».²² Саме на цьому попередньому припущенні засновується процесуальне богослов'я.

Загалом батьком процесуального богослов'я вважається філософ та математик Альфред Норт Вайтхед.

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ

Богослов'я Альфреда Норт Вайтхеда. Альфред Норт Вайтхед (1861-1947) почав з попереднього припущення, що реальність є не статичною, а динамічною і постійно перебуває у русі.²³ Це стосується й Бога, Який

також складається зі змінних активностей. Поняття Вайтхеда про Бога, Який перебуває у русі, сформувалося на основі його вивчення математики, яка «слідкує за загальною активністю світового потоку». Вайтхед наголошував, що «рух – це правило нашого світу». Усе, що є реальним, перебуває у постійному циклі становлення; усе проходить через зміни. І це поняття поширюється і на Бога, Який також перебуває у процесі становлення. Вайтхед вважає, що Бог має дві сторони; Він є «двополюсний». Бог має споконвічну природу, яка має відношення лише до вічних речей, і послідовну природу (Його іманентність), яка має відношення до цього світу. У своїй послідовній природі Бог постійно перебуває у процесі спасіння та збереження світу, але ніколи цього не досягає. У зв'язку з цим, Вайтхед називає Бога «двополюсним» – поєднання вічного й дочасного, безмежного та обмеженого, поєднання абстрактних концепцій і конкретної матеріалізації реального світу.²⁴

Для Вайтхеда Бог є безособовою силою, контрольною силою, що стоїть за еволюцією і яка також змінюється разом з природою. Отже, для нього Бог не є всемогутнім, а Таким, що у співтворчості з людиною формує майбутнє. І тому Бог, «як реальна істота, помістив світ у Самого Себе і страждає та зростає разом з цим світом через ту творчість, яку має Він та наш світ».²⁵

Богослов'я Чарльза Гартшорна. Подібно до Альфреда Норт Вайтхеда, Чарльз Гартшорн (нар. 1896) відкидає традиційну концепцію Бога.²⁶ Бог є лише «Директором» світу, Який, співпрацюючи зі світом, є взаємозалежний з ним. З раціональної та логічної точок зору Гартшорн доводив існування «обов'язкової Істоти». Як безособова Істота, Бог розглядається як «група істот», яка і є причиною існування світу. Погоджуючись з Вайтхедом, Гартшорн «доводить, що Бог не має незмінної сутності, а що Він також постійно розвивається і довершує Себе за допомогою Свого попереднього пізнання процесів всесвіту та життя й страждання людських істот, беручи участь в усьому цьому».²⁷ Ця теза Гартшорна і його висновок приводять його до поняття про Бога на основі «природного богослов'я» і тому заперечують усе надприродне.

Богослов'я Джона Коба. Залишаючись у сфері процесуального богослов'я, Джон Коб (нар. 1925 р.) відрізняється від Альфреда Норт Вайтхеда, оскільки відкидає поняття «двополюсної» тези про Бога. Коб розглядає Бога скоріше як єдність та живу Особу, ніж як реальну істоту, згідно з Вайтхедом. Однак для правильного розуміння Бога Коб наголошує на поверненні до «природного богослов'я» (подібно до Вайтхеда). Вплив «пантеїзму» (усі речі відбулися всередині Бога) є очевидним в тому, що пише Коб: «Бог є в світі, а світ є в Бозі і від Бога».²⁸ Це не що інше як намагання поєднати теїзм і пантеїзм. Зло нашого світу пояснюється не на основі 3-го розділу книги Буття, а на основі еволюційного процесу, який пояснює виникнення життя та цінностей, що дали початок свободі, самосвідомості та розуму.²⁹ Результатом є вихідний оптимізм щодо людства, що нагадує старий лібералізм.

Богослов'я Нельсона Пайка. Нельсон Пайк, також один з adeptів процесуального богослов'я, розробляє докази проти віри Томи Аквінського у вічність Бога.³⁰ Для Пайка вічність Бога виключала б Боже передбачення, тому що для

вічного Бога не має ніякого майбутнього. Бог не може діяти в часі, а лише у вічності, хоч світ був створений у часі. Необмеженість у часі ліквідувала б індивідуальність Бога, тому що індивідуальність вимагає реакції у відповідь. Якщо Бог є вічний, то Він не може відреагувати через те, що Він є незмінний. Поклоніння та молитва вимагають, щоб Бог був зворушений тим, що вимолює прохач, але якщо Він вічний, то не може бути зворушений цим. Необмеженість часом звела б нанівець Боговтілення, тому що втілення вимагає зміни. Більше того, переконали Пайк, Біблія говорить про те, що Бог змінює Свої рішення.³¹

*Богослов'я Шуберта М. Огдена.*³² Шуберт М. Огден (нар. 1928 р.) також наслідуює тези процесуального богослов'я, але він бачить потребу Бога в дії згідно з Бультманом. Тобто, людина повинна мати розуміння щодо свого існування у цьому світі. Думка Огдена про двополюсного Бога заснована ідеях Чарльза Гартшорна. Бог є взаємопов'язаний. Так само, як «я» зв'язаний зі своїм тілом, так і Бог зв'язаний зі світом; світ є тілом Бога. І тому Бог бере участь у житті світу за допомогою «співчутливої участі». Бог є абсолютим у тому, що Він є частиною всякої істоти і зв'язаний з кожною істотою у всесвіті. І в цій взаємопов'язаності Бог постійно піддається змінам.

Богослов'я Нормана Піттенгера. Норман Піттенгер (нар. 1905 р.) приводить процесуальне богослов'я до доктрини Христа. Хоч Піттенгер і говорить про божественність Христа, вона для нього є не Його сутністю, а скоріше Божою діяльністю у Христі. Божественність Христа – це дія Бога в Христі; Він є діяльністю Бога серед людей.

Піттенгер іде в руслі процесуального богослов'я й у своїй прихильності до пантеїзму: «Істота Бога містить у собі всесвіт і пронизує собою весь всесвіт, щоб кожна частина всесвіту існувала в Ньому, але (ніби проти пантеїзму) щоб Його істота була об'ємнішою за всесвіт і щоб всесвітом не вичерпувалась».³⁴ Бог діє у світі, забезпечуючи самореалізацію для кожного творива. А коли Бог діє у світі, кожна подія є втіленням «Бога».

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО БОГОСЛОВ'Я

Поняття Бога в процесуальному богослов'ї походить не з відкриття, даного Писанням, а з математичних та наукових гіпотез (Альфред Норт Вайтхед) та раціоналістичних припущень (Чарльз Гартшорн). Особистість та суверенність Бога заперечується; Він розглядається лише як якась «сила», і при тому змінна сила. Усе надприродне та чудодійне в процесійному богослов'ї відкидається. Оцінюючи процесуальне богослов'я і те, як у ньому використовуються біблійні терміни, Карл. Ф. Х. Генрі сказав: «Творіння стає еволюцією, викуплення стає відносинами, а воскресіння стає відновленням. Усе надприродне покинуте, чудеса зникають, а живий Бог, про Якого говорить Біблія, занурений у внутрішні мотиви».³⁵ Процесуальне богослов'я засноване на принципі Канта, де скоріше панує розум, а не відкриття. Процесуальне богослов'я порушує незмінність Бога (Мал. 3:6; Як. 1:17), оскільки воно говорить, що Сам Бог піддається змінам. Ігнорується також будь-яке біблійне поняття гріха та викуплення за гріх.

ІСТОРИЧНЕ БОГОСЛОВ'Я

Два сучасних богослов'я наголошують важливість біблійної історії як Божого об'явлення.

ІСТОРІЯ СПАСІННЯ: ОСКАР КУЛЬМАН

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК БОГОСЛОВ'Я КУЛЬМАНА

Оскар Кульман (нар. 1902 р.) асоціюється з терміном *Heilsgeschichte*, що означає «історія спасіння» або «свята історія». Й. С. К. фон Гофман упровадив цей термін, а Кульман розвинув його.¹ *Heilsgeschichte* більше зосереджується на історичних подіях Божого акту спасіння, ніж на філософії релігії. Однак історія спасіння визнає критичний підхід до Писання, притаманний у давніші часи лібералам, а віднедавна – неоортодоксальним авторам. Хоч прихильники історії спасіння розглядають Біблію як записи Божого акту спасіння в історії, вони і не визнають непомильності Писання і не розвивають систематизованого богослов'я на основі Біблії. Важливість Писання, на їх думку, вичерпується тим, що воно є записом того, як Бог діяв упродовж історії. Запозичивши дещо у неоортодоксії, прихильники історії спасіння наголошують, що плоди Божого акту спасіння можна здобути через особисту віру в Христа.

Оскар Кульман навчався у Страсбурзькому університеті, де пізніше викладав грецьку мову та історію ранньої церкви. Отримавши запрошення до університету в Базелі, він служив там професором історії церкви та Нового Заповіту, піднімаючи репутацію цієї престижної школи. Там він підпав під вплив Карла Барта у його христологічному підході до Нового Заповіту. Більш консервативна позиція Кульмана виявилася у протистоянні до деяких радикальних рис формальної критики Рудольфа Бультмана та його ж таки ідеї деміфологізації. Кульман не зазнав значних впливів екзистенціалізму; він наголошував на особливому значенні правильного тлумачення Біблії.²

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ БОГОСЛОВ'Я КУЛЬМАНА

Основні риси історії спасіння можна узагальнити наступним чином.³ Сильний наголос ставиться на те, що Бог відкривав Себе в історичних подіях. Кульман відкидав ідею Бультмана про церкву, оповиту міфами; за Кульманом, події Писання є історичними подіями, які відбувалися у потрібний час. Однак Писання як таке не є непомильним; воно є лише засобом, який пояснює Божі події святої історії. І найважливішим елементом є «свята історія», а не слова Писання. Кульмінація історії спасіння – прихід Ісуса як Месії. Вік Церкви розпочався з утілення Христа, але його завершення все ще залишається у майбутньому.⁴ Кульман дає нове визначення есхатології. Усі новозаповітні події та події історії церкви є для нього есхатологічними.⁵ Разом з прихильниками неоортодоксії, прихильники історії спасіння наполягають на необхідності суб'єктивної зустрічі для пізнання суті об'явлення.⁶

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА БОГОСЛОВ'Я КУЛЬМАНА

Вчення Оскара Кульмана має ряд позитивних моментів. Його наголос на історичності біблійних подій є вирішальним для християнської проповіді. Кульман стверджує, що «людина може безсумнівно мати справжню християнську віру лише за умови, що вона вірить історичним свідченням про те, що Ісус уважав Себе Месією»,⁷ – що й є центральною істиною християнства. Він також наголошував на особливому значенні історичності Ісуса Христа.⁸ Тим не менше, він визнає історичними лише ті оповіді, які піддаються перевірці. Інші, зокрема, історію Адама та есхатологічні події він називає міфом.⁹ У цьому Кульман наслідує Бультманів метод формальної критики, аналізуючи Писання так, як йому вигідно. Школа історії спасіння також наслідує Барта в ототожненні об'явлення із суб'єктивним переживанням. Історія спасіння оголошує духовну зустріч з Богом центральною точкою об'явлення.¹⁰

БОГОСЛОВ'Я ВОСКРЕСІННЯ: ВОЛЬФГАРТ ПАННЕНБЕРГ

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК БОГОСЛОВ'Я ПАННЕНБЕРГА

Вольфгарт Панненберг (нар. 1928 р.), професор систематичного богослов'я в університеті Мюнхена, репрезентує розрив з минулим і нові акценти в німецькому богослов'ї. Намагаючись відмежуватися від екзистенціалістських наголосів Рудольфа Бультмана, Панненберг заснував своє богослов'я на історії, а особливо на воскресінні Ісуса Христа, яке він вважає основним для християнства. З цієї причини богослов'я Панненберга можна назвати «богослов'ям історії» або «богослов'ям воскресіння».

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ БОГОСЛОВ'Я ПАННЕНБЕРГ'А

Панненберг наголошує на тому, що історична достовірність біблійних подій є необхідною для справжньої віри. Цим він заперечує Бартів поділ історії на *historie* (історію) та *geschichte* (оповідь). Неможливо проголошувати Євангеліє, коли воно не закорінене в історії. Панненберг приймає всю історію за об'явлення. Це об'явлення приходить через історичні події на горизонтальному рівні, а не на вертикальному рівні від Бога. Таким чином, Панненберг вивчає життя Ісуса Христа з історичної точки зору, а не в розумінні безпосереднього відкриття від Бога.¹¹ Відкриття через історію приходить від усіх історичних подій – не лише від Писання чи від Бога. Він не бачить ніякої різниці між звичайним та особливим відкриттям. Відкриття через історію може зрозуміти кожна людина, яка підходить до цього з вірою. Духовна сліпота не береться до уваги; таким чином, Панненберг ігнорує питання первісного гріха.¹² Кульмінація відкриття перебуває у минулому – це воскресіння Христа. На відміну від Бульмана, Панненберг не вважає воскресіння міфом, а подає його як історичну подію.¹³

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА БОГОСЛОВ'Я ПАННЕНБЕРГ'А

Хоч Вольфгарт Панненберг наголошував на абсолютній важливості історичної достовірності Христового воскресіння, у його богослов'ї можна знайти й недоліки.¹⁴ Панненберг не визнає, що людина у своєму впалому стані має потребу в Божественній благодаті; він схиляється до думки, що звичайна людина спроможна зрозуміти відкриття з історії. Така оцінка заперечує твердження Барта, що «істина християнства входить у серця християн лише через чудо благодаті».¹⁵ Панненберг не ототожнює Біблію з об'явленням. Він наслідує історичну критику, вважаючи, що непорочне зачаття Христа є міфом. Панненберг приписує Біблії помилки, припускаючи, що в оповіданнях про воскресіння є неточності. Він вважає, що Христос помилявся щодо Свого воскресіння, думаючи, що воно «співпаде з кінцем світу і з загальним воскресінням усіх віруючих».¹⁶ Замість того щоб відстояти авторитет Писання, Панненберг робить авторитетом історію і вважає, що читач повинен займатися тлумаченням історії більше, ніж Писання.

Незважаючи на те, що Панненберг так наголошує на історії, він не дотримується історичної ортодоксальності, оскільки заперечує Біблію як Боже відкриття для людства. Фактично, у питанні авторитетності він Біблію замінив історією.

СОЦІАЛІСТИЧНЕ БОГОСЛОВ'Я

Існує принаймні два сучасних богословських погляди, які дехто оцінює як революційні соціальні аспекти християнської віри.

БОГОСЛОВ'Я НАДІЇ: ЮРГЕН МОЛЬТМАН

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК БОГОСЛОВ'Я МОЛЬТМАНА

Юрген Мольтман (нар. 1926 р.) став відомим у 60-х роках минулого століття. У Тюбінгенському університеті він познайомився з філософом-марксистом Ернстом Блохом, який справив значний вплив на розвиток його богослов'я. Упродовж багатьох років у Тюбінгені відбувався християнсько-марксистський діалог, який вплинув на мислення деяких молодих людей. Одним з них був Мольтман, який під впливом філософії Маркса написав своє «*Богослов'я надії*», видане в США у 1967 р. Ця книжка – результат вивчення Біблії з акцентом на майбутній надії християн. Згодом, у 1969 р., її тези були розвинені в книзі «*Релігія, революція та майбутнє*».

«Для Мольтмана герменевтичним принципом є есхатологія, а надія – головною темою Біблії».¹ Але Мольтман розуміє, що церква формує майбутнє і подає надію через соціальні взаємозв'язки, особливо в інтересах бідного прошарку суспільства.

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ БОГОСЛОВ'Я МОЛЬТМАНА

Богослов'я Мольтмана можна підсумувати наступним чином.² Бог є частиною процесу в часі, що рухається у напрямку до майбутнього. А отже, Бог не є Абсолютом, а перебуває на шляху до майбутнього, де й будуть виповнені Його обітниці. Майбутнє є суттєвою природою Бога. Воскресіння Ісуса Христа не важливе як історична подія. Христове воскресіння є есхатологічним і повинно розглядатися з майбутнього часу, тому що воно дає

надію загального воскресіння у майбутньому. Замість того щоб дивитися на майбутнє з порожнього гробу, Мольтман пропонує просто дивитися на майбутнє – це узаконює воскресіння Христа. Людину також слід розглядати з точки зору майбутнього. «Людину можна зрозуміти лише посилаючись на неспокійну, постійно рухливу історію по відношенню до Божого майбутнього».³ Вирішення тут у тому, щоб людина приєдналась до Бога, «Який відкриває Себе, де гуманність не зневажалася б та не доходила до грубості. Мольтман називає це богослов'ям хреста. Людина в цьому богослов'ї хреста має частку, приймаючи виклики життя як моменти майбутнього, що прориваються у теперішній час».⁴ Людина повинна брати активну участь у суспільному житті, щоб звершити зміни. «Раси, класи, статус та національні церкви» повинні бути ліквідовані.⁵ Церква здатна формувати майбутнє і повинна проповідувати, щоб досягнути таких змін у суспільстві.⁶ Церкві слід дивитися поверх «особистого» спасіння і вимагати знищення усіх бар'єрів та структур між людьми.⁷ Вона є Божим інструментом для здійснення цієї зміни, щоб примирити бідних і багатих, примирити різні раси та знищити штучно споруджені між ними структури. Революція може бути одним із засобів, який церкви використовують для проведення змін.

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА БОГОСЛОВ'Я МОЛЬТМАНА

Юрген Мольтман, наголошуючи на майбутньому, відкидає нормальне розуміння історії. Він заперечує важливість історичної достовірності Христового воскресіння. Поєднуючи історію з есхатологією, він відкидає правдиве значення історії та історичних подій. У своїй концепції Бога Мольтман заперечує незмінність Бога (Мал. 3:6) і говорить, що Бог не є досконалий, а «рухається до майбутнього».

У його концепції зміни в суспільстві є очевидним вплив марксизму і «християнського марксизму» Ернеста Блоха. Багато-що з «богослов'я визволення» безсумнівно сягає корінням у Мольтманове богослов'я революції та соціальних змін. Такі зміни досягаються не через особисте спасіння, а через боротьбу церкви проти несправедливості.

Надії Мольтмана на майбутнє також пов'язані з оптимістичним гуманізмом та з філософією Гегеля, я якій він розглядає минуле (теза) як хаос, майбутнє (антитеза) – як надію, що вимагає теперішнього часу (синтез) для здійснення змін. У цілому Мольтман своїм ученням більше завдячує Карлові Марксу, ніж тому, що вчить Писання.

БОГОСЛОВ'Я ВИЗВОЛЕННЯ: П'ЯТЬ ТОЧОК ЗОРУ

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК БОГОСЛОВ'Я ВИЗВОЛЕННЯ

Богослов'я визволення є богословським рухом, який намагався поєднати богослов'я із соціальними/економічними проблемами бідних та гноблених людей, особливо в Центральній та Південній Америці. Однак цей рух є ширшим у своєму масштабі, поширюючись на чорношкірих (можна виділити окреме «богослов'я чорношкірих»), феміністок («феміністське богослов'я») та інших.

Є чотири фактори, які сприяли розвиткові богослов'я визволення. (1) Цей рух дещо запозичив з філософських тез Еммануїла Канта (наголос на перевазі людського розуму без Божественного відкриття), Біблію Георга В. Ф. Гегеля (зміна суспільства через тезу-антитезу-синтез) й особливо з вчення Карла Маркса (подолання класових відмінностей та бар'єрів). Незважаючи на те, що у багатьох країнах Центральної Америки римо-католицизм домінує, люди, які зазнають жорстокого гноблення, відкрито приймають марксистсько-соціалістичну ідеологію.

(2) Цей рух також підпав під вплив богослов'я надії Юргена Мольтмана, яке проповідує революцію як один із засобів здобуття надії на майбутнє. Сам Мольтман заснував свої богословські погляди на вченні Карла Маркса.

(3) У Центральній Америці цей рух є в основному римо-католицьким. Після Другого Ватиканського Собору з його тенденціями до лібералізації і більшої свободи, даної людям, багато священників повернулися до богослов'я визволення як до вирішення проблем Латинської Америки.

(4) Цей рух в основному був латиноамериканським, бо саме тут гніт великих землевласників і диктаторів та розрив між багатими й бідними були особливо вражаючими. Богослови небезпідставно проводять паралелі між сучасним гнітом та першими роками колонізації Південної Америки.⁹

Слід відмітити, що в межах богослов'я визволення дехто щиро намагається пов'язати християнське богослов'я із соціалістично-політичними прагненнями; однак переважна їх більшість відмовляється від християнського богослов'я. Для них це цілком політичний рух. У стислих рамках нашого курсу неможливо докладно висвітлити те, що розрізняє цих богословів. Тому ми не можемо вийти за загальні рамки обговорення. А читачеві даються посилання на додаткові джерела для подальшого дослідження праць окремих богословів і особливостей їхніх учень.

Наступними є представники богослов'я визволення. Список імен, який ми розглянемо нижче, аж ніяк не вичерпний; однак ідеї у багатьох випадках є подібними. Незважаючи на те, що дехто з цих богословів певною мірою вірять Писанню, домінуючим наголосом богослов'я визволення є політичний підхід – визволення пригноблених людей від їхніх фізичних нещасть.

ДОКТРИНАЛЬНЕ УТВЕРДЖЕННЯ БОГОСЛОВ'Я ВИЗВОЛЕННЯ

Богослов'я Джеймса Х. Коуна. Джеймс Х. Коун (нар. 1938 р.), професор богослов'я в Union богословській семінарії (Нью-Йорк), є, напевно, провідним представником богослов'я визволення чорношкірих. Він написав працю «Богослов'я визволення чорношкірих», у якій ототожнює християнське богослов'я з богослов'ям визволення, визначаючи його як «раціональне вивчення Божої Істоти у світлі теперішньої ситуації несправедливого суспільства, пов'язуючи силу визволення із суттю Євангелія – Ісусом Христом».¹⁰ Для Коуна визволення і Христове Євангеліє тотожні; Євангеліє допомагає пригніченим. З огляду на Біблію Коун засновує своє богослов'я визволення на звільненні Ізраїлю Богом з утисків і на тому, що Бог учинив серед пригнічених з ізраїльського народу.¹¹ Висновок його такий: «Постійною темою у пророцтвах Ізраїлю є переживання Ягве через соціальну, економічну та політичну несправедливість щодо бідних та непотрібних у суспільстві. Ягве, згідно з пророцтвами для євреїв, не терпітиме несправедливості щодо бідного; через діяльність Бога бідний буде захищений. Знову Бог об'являє Себе як Бог визволення пригніченого».¹² За Коуном, Ісус прийшов не для того, щоб принести духовне визволення, а щоб звільнити пригнічених.¹³ Воскресіння Христа означає, «що всі пригнічені стають Його народом... Подія воскресіння означає, що Божа робота по звільненню є не лише для дому Ізраїлевого, а для всіх поневолених владами та силами... Ця надія, яка зосереджується на майбутньому, дає людині сили відмовитись від того, щоб терпіти теперішню несправедливість... і побачити коріння будь-якої земної несправедливості».¹⁴

Богослов'я Густаво Гутієреса. Густаво Гутієрес (нар. 1928 р.), професор богослов'я у Лімі, Перу, написав «Богослов'я визволення: історія, політика та спасіння», яка отримала назву «Велика хартія вільностей» (Magna Carta, 1215) богослов'я визволення.¹⁵ Гутієрес не сприймає богослов'я як систематизацію вічних істин, а разом з іншими вважає: «Богослов'я є динамічною, постійною вправою, що включає в себе сучасні розуміння знання, людини та історії... Воно означає розкриття та формування богословської істини з даної історичної ситуації через особисту участь у латиноамериканській класовій боротьбі за нове соціалістичне суспільство».¹⁶ Гутієрес заявляє, що богослов'я визволення є «заснованим на Євангелії та на тому, що пережили чоловіки та жінки, які посвятили себе процесові визволення на пригноблених та експлуатованих землях Латинської Америки. І саме богословське відображення, народжене переживанням спільних зусиль, повинно ліквідувати сьогоднішню ситуацію несправедливості й побудувати інше суспільство – більш вільне і більш гуманне».¹⁷ Шлях до цього лежить через участь людини в боротьбі з гнобителями. А Христос розглядається як Божий дар для визволення людей.

Богослов'я Хосе Міґуес Боніно. Хосе Міґуес Боніно, методистський професор богослов'я у Буенос-Айресі, Аргентина, написав книжку «Звершення богослов'я у революційній ситуації», у якій підтримує марксистський соціалізм як найкращий спосіб змінити світ. «Класова

боротьба є життєвим фактом, і християни покликані брати участь у цій боротьбі, ототожнюючи себе з пригнобленими».¹⁸

Цікаво, що у богословському аспекті Мігуес Боніно критикував як правих, так і лівих, ставлячи себе на позицію центрального. Він критикував фундаменталістів за те, що вони недостатньо задіяні в суспільному житті, а лібералів за те, що ігнорують вістку про віру та навернення.¹⁹ Мігуес Боніно сформулював три висновки.²⁰ (1) Християни відповідальні за свій уряд, тому повинні працювати для того, щоб створити такі умови, в яких люди будуть більш відкритими для Євангелія. Це означає також усунення бар'єрів, які створюють убогість та пригнічення. (2) Церква повинна служити цьому світу любов'ю, що означає брати участь у вирішенні його проблем. (3) Церкві належить співпрацювати з «роботою Христа», створюючи «спокій та порядок, справедливість та свободу, гідність та спільність».

Богослов'я Хуана Луїз Сегундо. Хуан Луїз Сегундо (нар. 1925 р.), уругвайський священник-єзуїт, є плідним письменником, який загалом наслідує богослов'я П'єра Тейяра де Шардена. У праці «*Визволення богослов'я*» він відмічає, що християни присвятили себе радикальному перегляду своєї віри, і не лише окремо, а й як церква взагалі. Наслідуючи Тейяра де Шардена, він вважає, що богослов'я слід розглядати не як академічний предмет, а в революційному дусі, що прагне змінити світ. Він стверджує: «Не існує чогось такого, як християнське богослов'я або християнське тлумачення Євангелія при відсутності попереднього політичного посвячення. Лише останнє робить попереднє можливим узагалі».²¹ Ця праця також окреслює герменевтичну методику Сегундо, яка, як він вважає, диктується постійними змінами в суспільстві, обумовлюючи необхідність постійної зміни в способі тлумачення Біблії. До загально прийнятого тлумачення Біблії слід ставитися з підозрінням. Ідеологія людини стає вирішальною у тлумаченні; ніхто не може тлумачити Біблію, не маючи попередньо ідеологічного посвячення.²² «Тут він вбачає значну подібність між вірою, такою як християнство, та ідеологією, такою як марксизм».²³

*Богослов'я Хосе Портіріо Міранди.*²⁴ Хосе Портіріо Міранда, колишній священник-єзуїт, написав книжку під назвою «*Маркс і Біблія: критика філософії пригнічення*». Хоч Міранда вважає себе незалежним дослідником адептів богослов'я визволення і навіть відмічає незалежність Юргена Мольтмана, його висновки є майже такими самими, як у них. Міранда шукає «християнську соціальну діяльність» серед бідних людей Мексики. Після вивчення праць Карла Маркса він приходиться до висновку: «Основне значення того, що говорить Біблія, вислизало від нас, християн, і від наших організацій. Біблія, а особливо книга Вихід та книги пророків, є відкриттям трансцендентного Бога, Визволителя пригнічених, Який воює з гнобителями від імені пригнічених».²⁵ Це, загалом, узгоджується з іншими богословами, прихильниками богослов'я визволення, які використовують оповідь про вихід Ізраїлю як біблійну основу для спротиву пануючому уряду. Для Міранди центральною тезою Біблії є соціальна справедливість, порятунок бідних. Єдине, чого Бог хоче, – це справедливість між людьми. Міранда знаходить взаємозв'язок між Карлом Марксом

і апостолом Павлом: «Вони обидва вірили, що людина може перестати бути егоїстичною, немилосердною та самолюбною і може знайти найбільшу повноту в любові до свого ближнього».²⁶ Один критик сказав, що Міранда зробив «Маркса ніким іншим, як пророком, зобов'язаним біблійним традиціям».²⁷

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА БОГОСЛОВ'Я ВИЗВОЛЕННЯ

У загальній оцінці богослов'я звучать різні голоси – одні більше схиляються до лівих, інші – більш помірковані. Консервативні християни мають серйозні застереження щодо богослов'я визволення з наступних причин.

(1) Прихильники богослов'я визволення вважають другорядним загально прийняте значення Писання. Джеймс Коун, наприклад, вважає, що воскресіння Христа означає визволення усіх людей, пов'язуючи це з фізичним визволенням від гніту. Історична важливість воскресіння Христа як звільнення від гріха ігнорується (пор. 1Кор. 15).

(2) Питання гріховності людини і її потреба в духовному Спасителеві для викуплення від гріхів у богослов'ї визволення ігноруються. Звільнення від гріха також не береться до уваги; визволення переважно розглядається як політичне. Богослови богослов'я визволення вважають себе визволителями несправедливих гнобителів від гріха, скидаючи їх з тронів. Найбільшим гріхом є не порушення Божих стандартів, а соціальна несправедливість.

(3) Надія для прихильників богослов'я визволення засновується не на біблійній концепції вічного життя через Ісуса Христа, а пов'язується з концепцією Юргена Мольтмана – майбутня надія є теперішнім, яке допомагає формувати майбутнє (часто за допомогою революційних засобів).

(4) Для таких богословів-лібералів, як Густаво Гутієрес, богослов'я не є об'єктивним відкриттям від Бога, даного в пропозиційній істині (як це було встановлено в історії), а перебуває у постійному русі, змінюється і пов'язане зі змінами в суспільстві. Це є «християнське покривало» для марксистського соціалізму.

(5) Богослов'я визволення суперечить вказівці Писання про покору владі, про що сказано в Посланні до римлян 13.

(6) Інтерпретивну методика визволення можна поставити під серйозний сумнів, як у випадку з Хуаном Луїсом Сегундо, який починає не з індуктивного вивчення Біблії (що дозволило б Писанню самому говорити за себе), а допускає, щоб Писання тлумачила його політична ідеологія.

(7) Припущення богослов'я визволення, як вказує Петер Вагнер, вважати, що люди скоріше відгукнуться на Євангеліє, якщо житимуть багатше, є помилковим.²⁸ Хосе Порфірію Міранда пов'язує Карла Маркса з апостолом Павлом, вважаючи, що марксистські принципи приведуть людей до любові один до одного – і все це може відбутися без визнання гріха та спасіння через Христа.

Отже, богослов'я визволення не підходить до концепцій Бога, Христа, людини, гріха й спасіння з ортодоксальної, біблійної точки зору, а наново тлумачить їх у політичному контексті.

КАТОЛИЦЬКЕ БОГОСЛОВ'Я

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК СУЧАСНОГО КАТОЛИЦИЗМУ

Сучасний римо-католицизм повинен оцінюватися з позиції II Ватиканського собору, скликаного в 1962 р. папою Іваном XIII і завершеного в 1965 році папою Павлом VI.¹ Відомі усім суперечності набули конкретних форм аж перед самим собором. Відомо, що для римо-католицизму центральним є питання влади церкви. Ганс Кюнг, Едвард Шіллербекх, а пізніше і Чарльз Кюрран розійшлися у поглядах з традиційним ученням, що Рим є непомильним у своїх *ex cathedra* офіційних заявах. Зрештою, це не було якоюсь незнаною досі новиною. У XIX ст. у надрах Римо-католицької церкви визріла вимога розділення церкви й держави, але її прихильники були жорстоко покарані папою Пієм XI. На початку XX ст. Альфред Лоізі виступив проти офіційного вчення про богонатхнення римського престолу і був звільнений з учительської посади. Незважаючи на те, що папа Пій X критикував католиків-лібералів та інакомислячих у циркулярі 1910 року, зупинити цю хвилю вже було неможливо. Безсумнівно, все це вплинуло на підготовку до II Ватиканського собору, який намагався модернізувати католицизм і пристосувати його до темпів двадцятого століття.

Одним з негативних наслідків II Ватиканського собору було обвинувачення всього собору архієпископом Марселем Лефевбре, який сказав, що над Ватиканом запанував антихрист. Навіть залишивши католицьку церкву, Лефевбре продовжує рукопокладати єпископів і дотримуватися старих католицьких традицій як правдивого католицького вчення. Здається, що дехто з прихильників традиційного римо-католицизму також підпав під цей вплив. В усякому разі, якщо у 1963 р. церкву відвідувало 71 відсоток, то 1974 р. ця цифра впала до 50 відсотків. У той же період число тих, хто не відвідував церкву, взагалі подвоїлось.²

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ СУЧАСНОГО КАТОЛИЦИЗМУ

РАДИКАЛЬНІ БОГОСЛОВИ

Ганс Кюнґ. Безсумнівно, професор із Тюбінгена Ганс Кюнґ (нар. 1928 р.) був одним з найвпливовіших та найвідвертіших критиків Риму. Він прагнув більших змін, ніж ті, які відбулися після II Ватиканського собору. Наприклад, він заявив, що католицький та кальвіністський погляд на виправдання мало чим відрізняються один від одного. У 1968 р. він видав книжку «Апостольське наступництво», у якій пише, що пророки, вчителі та інші обдаровані особи можуть посягати на наступництво так само, як апостоли. Далі ставиться під питання папська влада у праці «Непомільний?», що призвело до усунення Кюнґа з офіційного поста католицького вчителя. Кюнґ не лише відійшов від історичного католицизму, а й прийняв багато тез сучасного лібералізму. Для прикладу, він відмовився від віри в непомильність Писання, вважаючи, що деякі історії не є достовірними, тим самим приєднавшись до історичного критицизму. Його погляд на Христа позбавлений будь-якої форми ортодоксії: він вважає, що Ісус не претендував на титул Месії, а що він був Йому присвоєний вже згодом самою церквою. Титул «Син Божий» не мав нічого спільного з природою Особи Ісуса.³

*Карл Ранер.*⁴ Народжений у Німеччині Карл Ранер (1904-1984), був видатним католицьким богословом, що особливо засвідчив II Ватиканський собор. Він викладав в Іннсбруку та Мюнстері. У своєму богослов'ї Ранер розвиває трансцендентний томізм (томізм пов'язаний з богословською та філософською системою Томи Аквінського); в результаті цього він прийшов до висновку: оскільки абсолютна сутність Бога перебуває за межами всякого людського знання, людина по природі свого інтелекту є схильною до пізнання Бога.⁵

Ранер розвиває антропоцентричне богослов'я, яке стверджує, що Бог дав кожній людині потенціал прийняти божественну благодать, «надприродне існування». І людина має властивість бути здатною чути Бога. Це стосується й атеїстів та людей з інших релігій. Прихованим змістом цього є те, що людина може мати з Богом внутрішній зв'язок, а не зовнішній через церкву, внаслідок чого відпадає необхідність бути зв'язаним з церквою. Для Ранера, Христос утілює людську потенціальність у Своїй покорі. Ранер сприймає Христа за вершину людської еволюції.⁶

Едвард Шіллебеєкс. Едвард Шіллебеєкс (нар. 1919 р.) був голландським римо-католицьким богословом, який завдав католицькій церкві чимало клопоту через свій відхід від приписів католицьких доктрин. Шіллебеєкс наголошує, що об'явлення є не лише у слові, а й у реальності.⁷ Наприклад, у євхаристії через акт участі в ній учасник входить у контакт з об'явленням у слові, а також з об'явленням у реальності. Реальність участі є можливою лише через просвітлення Святого Духа, «світла віри». Таким чином, розвиток доктрин має своє кінцеве значення у внутрішньому свідченні Святого Духа.

Шіллебеекс також написав глибоку наукову розвідку про історичного Ісуса. Використовуючи методи історичної критики, він у своїх висновках особливо наголошував на рисах Ісуса як людини. Служіння Ісуса, на думку цього богослова, здійснювалось через Його унікальні взаємовідносини з Богом. Хоч він і висував тринітарний погляд, сумнівно, що Шіллебеекс сам дотримувався історичного, ортодоксального погляду на Христа та Трійцю.⁸

II ВАТИКАНСЬКИЙ СОБОР

II Ватиканський собор,⁹ який також називають Двадцять першим екуменічним церковним собором, був скликаний папою Іваном XXIII у жовтні 1962 р., а відтак знову скликався декількома окремими сесіями папою Павлом VI від вересня 1963 р. до завершення 1965 р.

Цей собор був скликаний для того, щоб дати відповідь епосі технологій та викликам матеріалізму, які єдиним фронтом виступають проти духовних цінностей. Римо-католицька церква намагалася оновити себе і служити милостинею для страждених і бідних, щедро роздаючи свої багатства. Вона прагнула єдності між християнами, досягаючи протестантів та християн Східної православної церкви. II Ватиканський собор також намагався у своїх рішеннях розставляти скоріше біблійні наголоси, ніж стверджувати абстрактні припущення богословів.

Об'явлення. Другий Ватиканський собор прагнув послабити довготривале напруження між авторитетом Писання та авторитетом передань (традицій). У вченні про Божественне об'явлення Собор заявив, що Божі об'явлення відбуваються як через Писання, так і через передання, і тому вони не можуть суперечити одне одному, а особливо через те, що й одне, й друге було дане Святим Духом. Разом Писання і церковні передання становлять «одне священне сховище Слова Божого». Для того щоб зробити певним узгодження Писання і церковних передань, тлумачення повинно зосереджуватися на тому об'явленні, яке дається і Писанням, і переданнями.

II Ватиканський собор наголошував, що об'явлення – це не лише набір доктрин, але об'явлення є в Особі. Неоортодоксальний богослов Сьорен К'єркегор, здається, мав у цьому моменті певний вплив на богословів Собору.

Непомилність. Щодо непомилності II Ватиканський собор стверджував: «Книги Писання повинні бути визнаними такими, що навчають твердо, вірно та безпомилно ту істину, яку Бог забажав вкласти у Священне Писання заради нашого спасіння».¹⁰ У цьому визначенні новий католицький наголос поєднувався з ліберальним протестантизмом, передбачаючи «помилки в Біблії, хоч це не впливає на основне послання Біблії», або передбачаючи «випадкові неправильні твердження».¹¹

Екуменізм. Через «Постанову про екуменізм» II Ватиканський собор досягнув християн, які не були католиками, із сподіванням, що «може існувати одна видима Божа церква, справді Вселенська Церква, послана до цілого світу».¹² Більше не вимагаючи повернення до Римо-католицької

церкви як до правдивої церкви, II Ватиканський собор визнав згромадження не-католиків законними християнськими громадами. До християн-не-католиків тепер слід ставитися як до «відділених братів», а католики можуть брати участь у принародному поклонінні разом з протестантами.

II Ватиканський собор відмітив, що, як протестанти, так і католики відповідалні за поділ під час Реформації. За допомогою мови примирення цей собор намагався досягти єдності з тими, хто не були католиками. Для впровадження цих постанов у життя було призначено постійний Секретаріат для розвитку християнської єдності.

Папство. I Ватиканський собор (1869-1870) постановив, що папа римський є непомильним, промовляючи *ex cathedra*, тобто, з авторитетом своєї посади, як пастор усіх християн, згідно з владою, переданою йому як спадкоємцю апостола Петра. II Ватиканський собор знову підтвердив цю доктрину, але модифікував абсолютність папської влади, надавши владу єпископам під захистом папи. На основі принципу колегіальності єпископи були утверджені у своїй владі разом з папою, як єпископська колегія над церквою. Ця акція з розподілом влади пом'якшила ситуацію у церкві.

Марія. II Ватиканський собор оголосив Марію як «співчлена Церкви, а не як яку-небудь напівбожественну істоту, піднесену вище за Церкву».¹³ Тим не менше, Марію слід шанувати більше усіх святих через її величний сан матері Божої і матері Церкви. Собор також утвердив Марію як повністю святу й безгрішну від моменту зачаття. У будь-який момент Христового життя Марія була на Його боці, співпрацюючи з Ним у поверненні життя душам, і продовжує це робити після того, як була взята на небо. Собор також повторно схвалив поклоніння Марії, матері Божій.¹⁴

Таїнства. Особливо були помітними зміни, внесені Другим ватиканським собором у деякі форми семи католицьких таїнств. Тепер священник, стоячи біля вівтаря, повернутий до людей не спиною, а обличчям; замість літургії латиною тепер меса проводиться рідною мовою прихожан. Вони можуть допомагати священникові, а жінки також мають право прислужувати під час меси як читці.¹⁵ «Загальна мета полягала в тому, щоб зробити літургію простішою, зі спільною участю людей, доступнішою для розуміння та динамічнішою. Ритуали були спрощені внаслідок виключення повторень, поклонів, цілування, хресних знамень та ставання на коліна... Значний наголос ставився на тому, щоб зробити месу доступнішою для участі прихожан, призначаючи більше слів людям, і понад усе, – щоб перекласти літургію на рідну мову, аби люди могли розуміти те, що говориться».¹⁶

(1) Хрещення. Тепер у хрещенні наголошується єдність членів з Христом у Його смерті та воскресінні. Відновлюється катехизація – заняття, на яких кандидат готується до хрещення через настанови та іспити.

(2) Конфірмація. Хоч конфірмація початково була сформульована та постановлена як окреме таїнство в епоху Середньовіччя, сьогодні вона інколи розглядається як частина ритуалу хрещення. Унаслідок цього стало

загальноприйнятим для священників здійснювати обидва таїнства одночасно, особливо коли в них беруть участь дорослі віруючі.

(3) Євхаристія. II Ватиканський собор постановив, щоб люди були залучені до євхаристії. Церемонія повинна була бути спрощена і скорочена, щоб прихожани могли розуміти її. Люди повинні брати участь як читці і жертводавці. Приписувалося приділяти більше уваги й часу Писання. Католиків заохочують молитися разом з протестантами й час від часу разом проводити богослужіння, що раніше було заборонене.

(4) Покута. Разом зі зміненими підходами до сповіді II Ватиканський собор змінив ритуал покути, який включав у себе загальну сповідь і загальне відпущення гріхів. У таємній сповіді священник закликався бути більш гнучким, менше формальним, нагадуючи грішникові, який кається, про Божу любов.¹⁷

(5) Єлеопомазання. Термін *останнє єлеопомазання* був відмінений на користь вислову *єлеопомазання хворого*, що відображає «відхід від сприймання цього в основному як кінцевої дії церкви, яка допомагала душі ввійти у вічність, і розуміння цього таїнства більше як засобу зміцнення та зцілення як тіла, так і душі».¹⁸ Унаслідок реформи II Ватиканського собору це таїнство наголошує на участі самої людини. Замість того, щоб помазувати єлеєм хвору людину, близьку до смерті, тепер цей ритуал призначений для того, щоб заохотити хворого до читання та молитви.¹⁹

(6) Шлюб. Традиційний католицький погляд на шлюб полягав у тому, що основними мотивами шлюбу є народження нащадків та виховання дітей; вияв любові був лише чимось другорядним. II Ватиканський собор відійшов від цього, наголошуючи на важливості любові у шлюбі. Крім того, було дано дозвіл на проведення меси під час церемонії шлюбу, якщо особа, яка була католиком, одружувалася з охрещеним не-католиком.²⁰ Розлучення залишається забороненим.

(7) Священство. До II Ватиканського собору це служіння вважалося майже повністю працею духовенства. II Ватиканський собор задіює мирян до цього служіння, навчаючи їх розпізнавати і використовувати свої дарування. Тепер священник вважається за «брата між братами». Усі віруючі повинні вважатися рівними; тепер парафіянин може відігравати активну роль у служінні церкви (хоч духовенство залишає за собою своє особливе служіння).²¹

ХАРИЗМАТИ/ЄВАНГЕЛЬСЬКІ КАТОЛИКИ²²

Харизматичний рух вплинув на багато різних християнських спільнот, і Римо-католицька церква не є винятком. Дехто вбачає початок участі католиків у харизматичному русі в *cursillo*, інтенсивному емоційному вікенді молитви, який практикували іспаномовні християни. В Університеті Дуквесне в м. Піцбург два професори, які перед тим були на протестантських п'ятидесятницьких зібраннях і на *cursillo*, в лютому 1967 р.

організували відпочинок в кінці тижня, підчас якого ця група людей набула п'ятидесятирічний досвід. Подібні випадки навесні того самого року були в Нотр Дам та в штаті Мічиган. У 1969 році Римо-католицька церква висловила помірковане схвалення, після чого цей рух почав інтенсивно поширюватися. У 1973 р. у США та Канаді вже налічувалося приблизно 50 тис. католиків-харизматів; до 1984 р. у Сполучених Штатах було 5, 700 молитовних груп, а в них – 250 тис. людей, які відвідували харизматичні молитовні зібрання щотижня, і ще інші 250 тисяч, задіяних у харизматичному русі іншими способами. Тепер є приблизно від 8 до 10 мільйонів католиків, які з 1967 р. залучені до харизматичного руху.

Хоч католицько-харизматичний рух втягнув у себе і священників, однак у переважній більшості – це рух простих прихожан. Він має свої окремі центри в Саус Бенд, Індіана, свій журнал та своє видавництво, а також щорічні з'їзди, переважно в Університеті Нотр Дам.

Євангельсько-католицький рух у католицькій церкві співпав з харизматичним. Із наголосом на особистій, заснованій на пережитті вірі, деякі католики почали зустрічатися групами для того, щоб «вивчати життя Христа разом» і розділяти фінансові потреби один одного. Мали місце часті новини про зцілення. Євангельські пробудження стали популярною формою евангелізації у католицьких церквах чорношкірого населення. Безсумнівно, після II Ватиканського собору у деяких аспектах життя католицької церкви Біблія та персоналізація віри набули помітнішого значення.

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА СУЧАСНОГО КАТОЛИЦИЗМУ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ²³

II Ватиканський собор відкрив нові напрямки у римо-католицькому богослов'ї. Спостерігається більша увага до залучення людей до служіння і, до певної міри, розмивання відмінності між священником та мирянами. Звідси об'явлення розглядається як таке, що передається через релігійне сприйняття людей на додаток до Біблії та римо-католицької традиції. Частково було забрано владу від ієрархії: тепер вона отримує свої повноваження від людей і відповідальна перед ними. Таким чином, можна відзначити рішучий рух до концепції, згідно з якою церква повинна бути самокерована та самонавчена.

У 1960-ті роки намітилася тенденція до секуляризації, коли католики відмовлялися від ізолюваності у своїх установах і ставали більш задіяними у світському житті та культурі. У зв'язку з цим, Джон Кортней Мюррей відстоював життя та пристосування до плюралістичного суспільства. Даніель Беріган, навпаки, підтримував використання насильства для боротьби з корумпованим суспільством.

Екзистенціалізм також вплинув на римо-католицизм і допоміг йому відійти від свого попереднього раціоналізму. Це можна помітити в новому голландському катехизмі, який починається скоріше зі слова про людину, ніж про Бога. Неоортодоксія є очевидною у підході людини до Христа через зустріч в існуванні. Ця зустріч в існуванні була використана й по відношенню до таїнств; через них людина може зустрітися з Богом.

Загалом можна також помітити, що з часу II Ватиканського собору Римо-католицька церква стала ширшою у своєму мисленні, досягаючи протестантів як «відділених братів». Біблія вже більше не є закритою книгою, як це було раніше. Католицьке богослов'я перейшло від Богоцентричного підходу до людиноцентричного; наголос змістився з оцінювання світу з Божої точки зору до пізнання світу з точки зору людини.

ОЦІНКА

Ганс Кюнг, застосовуючи історичну критику, заперечив Божественність Ісуса Христа, вважаючи, що Христос ніколи не посягав на те, щоб бути Месією для Себе. За допомогою тієї ж методології Кюнг заперечив і Богонатхнення Писання.

Погляд Ранера про людину не бере належним чином до уваги обставини падіння людини в гріх, оскільки цей мислитель сприймає кожну людину як схильну до пізнання Бога. Погляд Ранера щодо Христа також має свої недоліки. Він розглядає Христа із захопленням, але лише з точки зору Його покори Богові як людини, і як вершину еволюції. Очевидно, Ранер не навчає про двояку природу Христа, як Боголюдини.

Едвард Шіллебеєкс наголошує на екзистенціалізмі, пов'язуючи його із євхаристією й одночасно плутаючи просвітницьку працю Святого Духа з прийняттям елементів євхаристії. Шіллебеєкс, виявляється, відкидає єдність двох природ Христа – повністю Божественної і повністю людської природи в одній Боголюдині.

II Ватиканський собор драматично змінив напрям Римо-католицької церкви, відмінивши багато чого з того, що наголошувалося II Ватиканським собором. II Ватиканський собор прагнув персоналізувати католицьку віру і зробити її більш багатозначною через використання рідної мови того чи іншого народу і ширшого задіяння до служіння прихожан. На Біблію ставиться більший наголос, що спричинилося до виникнення молитовних груп та груп вивчення Біблії, до євангелізації та виникнення харизматичних груп. У результаті II Ватиканського собору у римо-католицькій церкві змішалися кілька різних напрямків: деякі місцеві церкви залишаються такими традиційними, якими були до собору, інші стають прогресивними і сучасними, а ще інші перебувають у замішанні і пошуках свого ототожнення.

КОНСЕРВАТИВНЕ БОГОСЛОВ'Я

Є принаймні три терміни, які ідентифікують біблійне християнство сьогодні: *консервативний*, *євангельський* і *фундаментальний*. Безсумнівно, ці слова не мають однакового значення для різних людей. *Консервативний* є загальним терміном для ідентифікації особи або організації, яка перебуває у протистоянні до ліберального християнства і дотримується історичних доктрин християнської віри. Інші два терміни вимагають докладнішого пояснення.

ЄВАНГЕЛЬСЬКИЙ РУХ

Євангельський – біблійний термін, який походить від грецького слова *euangelion*, що означає «добра новина», а звідси, євангельський – це той, що проголошує добру новину Ісуса Христа.¹ Однак це слово слід розуміти у пов'язаному з ним контексті. У Європі євангельський – це не обов'язково той, хто дотримується консервативних доктрин, тому що це слово стало синонімом слова «протестант».² А ось в Америці це слово розуміється як таке, що означає людину, яка дотримується історичних доктрин віри. «Євангельський» часто замінює слово «фундаменталістський», причому перше має переважно миротворчий відтінок, а друге часто пов'язується із сепаратизмом та законництвом. Тому з тих близько 50 мільйонів американців, які в 1970-80 роках вважалися євангельськими віруючими, назватися сепаративними фундаменталістами погодилися б, напевно, не більше як 10 відсотків.³

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ЄВАНГЕЛЬСЬКОГО РУХУ

Євангельський рух історично пов'язаний з реформаторськими рухами упродовж усієї історії церкви, особливо з Реформацією, а також із євангельським пробудженням вісімнадцятого століття. У дев'ятнадцятому

та двадцятому століттях євангельський рух частково відступав під сильним натиском лібералізму. Зате в останні роки євангельський рух відвоює свої позиції через мережу коледжів та семінарій, друковані праці та засоби інформації.

Георг Марсден виділяє чотири етапи євангельського руху.⁴ Перший почався з 1870 року і тривав до кінця Першої світової війни, і в цей період можна було побачити, як всередині євангельських деномінацій зароджувався лібералізм. На цей же період припадає зародження груп святості п'ятдесятників, груп, які ініціювали пробудження, та преміленіалістів з їхнім наголосом на есхатології. Другий етап тривав з 1919 по 1926 рік, коли в основних деномінаціях модерністів було піддано критиці. У той час євангельські віруючі (євангелісти) перебували в основній течії протестантизму. Третій етап – з 1926 р. і приблизно до 1940 р., коли євангелісти (фундаменталісти) вважалися за сектантів і переважно працювали за межами основних деномінацій через незалежні школи та місії. Євангелісти в цей час перемістилися з півночі США на південь. Четвертий етап почався у 40-х роках минулого століття і триває дотепер у формі нового євангельського руху, який виник з першопочаткових фундаментальних традицій. Заявили про себе й два нових рухи: євангельський рух і сепаратистський фундаменталізм. Чисельнішими на сьогодні є євангелісти, які не хочуть, щоб їх називали фундаменталістами, хоч вони й консервативні у богословському плані.

Як своєрідні відголоси євангельського руху, виникло декілька впливових груп. Заснована в 1941 р., Національна Асоціація Євангелістів була організована для того, щоб захищати ортодоксальне вчення від лібералізму, але вона не хотіла отримати клеймо реакціонерів або мати такий негативний імідж, як Американська Рада Християнських церков, противниця фундаменталізму. У 1949 р. було засноване Євангельське Богословське Товариство для пропагування гуманітарної освіти серед євангелістів. Поєднувала ці групи євангелістів лише доктрина про непомильність Писання.

ДОКТРИНАЛЬНЕ СТВЕРДЖЕННЯ ЄВАНГЕЛЬСЬКОГО РУХУ

Основоположною доктриною євангельського руху є непомильність Писання, як це й записано, наприклад, у доктринальному утвердженні Євангельського Богословського Товариства: «Лише Біблія, і Біблія в усій своїй повноті, є написаним Словом Божим і тому є непомильною в оригінальних рукописах». У загальному євангелісти радше притримуються віри в дослівне й повне Богонатхнення Писання (Мт. 5:18), а не в концептуальне або ж механічне натхнення.

Євангелісти вірять у Триєдиного суверенного Бога, Який співіснує як Отець, Син і Святий Дух. Особливо стверджується Божественність Ісуса Христа й Особистість Святого Духа.

Євангелісти також навчають, що людина була спочатку створена невинною (Кол. 3:10), але через переступ Адама гріх увійшов у людський рід

і передається усім наступним поколінням (Рим. 5:12). Через гріхопадіння людина є повністю зіпсованою і розбещеною й потребує, щоб Божа ласка діяла у поданні спасіння. Ісус Христос заплатив цю ціну як достатню заміну для спасіння усього людства (Мт. 20:28; 2Кор. 5:21; 1Тим. 2:6). Через Свою викупну смерть Христос задовольнив справедливість Святого Бога і тим самим примирив людину з Ним (2Кор. 5:19). Для того щоб підтвердити реальність цього викуплення, Христос воскрес тілом із мертвих (Мт. 28:6); Він провісник добра для віруючих, які йдуть Його шляхом (1Кор. 15:20-23). Христос тілом вознісся на небо (Дії 1:9) і знову прийде особисто у тілі (Дії 1:11).

Євангелісти розходяться щодо природи подій кінця світу: преміленіалісти вірять, що Христос встановить буквальне царство на землі на тисячу років, тоді як аміленіаністи вірять, що Христос Своїм приходом проголосить вічність.

Спасіння по благодаті через віру, а не через діла, є важливою доктриною євангельського руху (Еф. 2:8-9). Лише і тільки через віру віруючий проголошується праведним (Рим. 5:1) і примиреним з Богом (2Кор. 5:19). Оскільки назва *євангельський* безпосередньо означає «добру новину», євангелісти глибоко вірять у євангелізм – проголошення вістки спасіння по благодаті через віру (Мт. 28:18-20; Лк. 24:47; Дії 1:8).

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА ЄВАНГЕЛЬСЬКОГО РУХУ

Через згадані вище євангельські організації та інші євангельські установи, зокрема, коледжі та семінарії, відбулося відродження богословського навчання, розвиток більш впливового лідерства і розширене всенародне утвердження історичної християнської віри.

ФУНДАМЕНТАЛІЗМ

Слово *фундаменталізм* вперше увів у науковий обіг у 1920 р. Куртис Лі Лоз, редактор баптистського журналу «*Watchman-Examiner*», для позначення тих, хто відстоював історичні доктрини християнства на протиположності сучасним релігійним лібералам з їхнім запереченням богонатхнення Писання, божественності Ісуса Христа і правдивості чудес.

Марсден визначає фундаменталіста таким чином: «1) євангельський протестант; 2) антимодерніст, тобто людина приєднується до фундаментальних принципів традиційного надприродного біблійного християнства; 3) борець проти модернізму або протистоїть деяким аспектам секуляризації. Отже, фундаменталіст є войовничий антимодерністський євангеліст».⁵

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ

Історично термін «фундаменталіст» використовувався для того, щоб означити людину, яка дотримувалася п'ятьох фундаментальних принципів віри, прийнятих Загальними Зборами Пресвітеріанської Церкви в США у 1910 р. Ось ці п'ять фундаментальних принципів: чуда Христа, непорочне народження Христа, заступницьке викуплення Христом, тілесне (фізичне) воскресіння Христа і Богонатхнення Писання.⁶ Фундаменталізм відстоював ці історичні фундаментальні принципи християнства, як це й відображено в «*Фундаментальних принципах*». Вони спочатку були видані у вигляді дванадцятьох буклетів, відредагованих Р. А. Тореем та А. К. Діксоном. Понад три мільйони копій було роздано пасторам та членам церков. Ця серія буклетів була відповіддю на вищу критику лібералів; вона заперечувала еволюцію, стверджувала Мойсееве авторство П'ятикнижжя, підтримала єдність Ісаї, захищала Богонатхнення Писання, непорочне народження Ісуса і Його викуплення й торкалася багатьох інших богословських питань. Серед її авторів були такі титани-консерватори, як В. Х. Гріфіт Томас, Дж. Ор, А. К. Гебелайн, Б. Б. Ворфілд, К. І. Скоуфілд, Х. К. Дж. Муль, А. Т. Пірсон, К. Р. Ердман та багато інших.⁷

Перші прихильники фундаменталізму переконливо й рішуче відстоювали історичні догмати християнської віри. Цьому присвячена праця «*Фундаментальні принципи*», а також «*Християнство та лібералізм*» і «*Християнська віра в сучасному світі*», написані Дж. Гресгам Махеном (1881-1937). Махен був лідером групи колишніх професорів-фундаменталістів Принстонської семінарії, які залишили її в 1929 р., будучи не в змозі запобігти доктринальним змінам, і заснували Вестмінстерську богословську семінарію. Вестмінстер був консервативним супротивником Принстона, який мав усе, але зійшов зі своїх історичних консервативних позицій. У 1936 р. Махен разом з Карлом МакІнтіре та Дж. Олівером Басвелом допомогли Пресвітеріанській Церкві Америки та Богословській семінарії «Віра» (Faith Theological Seminary) визначитися у питаннях преміленіалізму. У 1930 році сформувались Незалежні Фундаментальні Церкви Америки (спільнота незалежних церков).

Фундаментальні баптисти боролись з лібералізмом на півночі США. Це спричинилося до виникнення нових баптистських деномінацій: Генеральної Асоціації Регулярних Баптистів у 1932 р. та Асоціації Консервативних Баптистів Америки в 1947 р. У 1919 р. Вільям Б. Рілей, засновник Північно-Західного коледжу в Мінеаполісі, допоміг створити Всесвітню Асоціацію Фундаментальних Християн з наголосом на преміленіалізмі та другому приході Христа. Тим часом Т. Т. Шілде, пастор Джарвіс Стріт Бептист Черч у місті Торонто, Канада, заснував Торонтську баптистську семінарію. На півдні США Дж. Френк Норіс, пастор Першої Баптистської церкви м. Форт Ворс, заснував Біблійний Баптистський Союз, аби «заохотити баптистські церкви поодинокі відділятися від своїх деномінацій і об'єднуватися як сепаратистська організація, аби протистояти Північній Баптистській Конвенції».⁹

ДОКТРИНАЛЬНЕ УТВЕРДЖЕННЯ ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ

Учення фундаменталістів засновується на п'ятьох фундаментальних принципах, хоч зрозуміло, що ними воно не вичерпується. Фундаменталісти стверджують словесне і повне богонатхнення Писання, а також його непомильність (2Тим. 3:16, 2Петр. 1:21). Історично це означало, своєю чергою, заперечення наступного: документальної гіпотези П'ятикнижжя, дво- чи три-Ісаї, пізніх дат Даниїла, вищої критики та інших недавніх розробок. Фундаменталізм також навчав про необхідність віри у непорочне народження Христа (Іс. 7:14; Мт. 1:18-25; Лк. 1:35).

Фундаменталісти вірять у достовірність Писання щодо чуд Христа: Він ішов по воді (а не по піщаному гребені у воді); Він заспокоював шторм, виганяв демонів, повертав зір сліпим і воскрешав мертвих. Розповіді про діла Христа необхідно розуміти буквально.

Важливою для фундаменталістів є доктрина заступницького викуплення Христа (Мр. 10:45; Гал. 3:13). Христос не просто помер для прикладу мучеництва; Він помер як замісник (субститут), Праведник зайняв місце грішників (2Кор. 5:21; 1Петр. 2:24).

Такою ж важливою є фундаменталістська доктрина фізичного воскресіння Христа з мертвих. Коли Христос воскрес, то воскрес не просто Його дух, чи просто Його вчення продовжувало жити – Христос воскрес із мертвих тілом, що було підтверджено тим фактом, що Він міг споживати їжу (Ів. 21:9-12), Його можна було торкнутися (Ів. 20:27-28) і бачити (Лк. 24:34; 1Кор. 15:3-8; 1Ів. 1:1). Фундаменталісти також вірять у буквальный другий прихід Ісуса Христа з небес (Зах. 14:4; Мт. 25:31).

Доктриною, яка входить до п'ятьох фундаментальних принципів і повторюється тут, є Божественність Христа – доктрина, котра є серцевиною фундаменталізму (Ів. 1:1; Кол. 2:9; Євр. 1:8-10).

Щодо походження людини, то фундаменталісти стверджують, що Бог безпосередньо створив індивідуальні види усіх живих істот, включаючи людину (1М.1:12, 24 тощо), і заперечують еволюцію у будь-якій формі.

Фундаменталісти навчали про буквально існування пекла (Лк. 16:19-31) та реальність диявола й демонів; потребу людини у духовному спасінні через віру в Євангеліє (Дії 16:31) та невідповідність соціального Євангелія; відділення не лише від гріха та усього світського, а й від лібералів та інших, хто заперечує фундаментальні принципи християнської віри.

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ

У перші роки ХХ ст. фундаменталізм мав добру репутацію в плані захисту ортодоксального вчення. Інтелектуальні велетні ортодоксії, а також видатні проповідники тих днів відстоювали утврдженою історією християнську віру. Ці лідери захищали доктрини, у які вірили віддані Богу християни упродовж багатьох століть. Пізніше, у ХХ ст. наголос певною

мірою змістився. Відділення (сепарація) стало такою ж важливою доктриною, як історичні фундаментальні принципи. Різкий тон фундаменталістів не завжди прикрашав Христове Євангеліє, і ставлення до них не завжди було позитивним, особливо внаслідок їхніх різко негативних оцінок співбратів-християн.

НЕОЄВАНГЕЛЬСЬКИЙ РУХ

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК НЕОЄВАНГЕЛЬСЬКОГО РУХУ

Слово *неоевангельський* було вперше вжито д-р Гарольдом Джоном Окенга, пастором церкви у Бостоні у виступі на з'їзді в Fuller Theological Seminary (Каліфорнія) у 1948 р. Окенга пояснив позицію неоевангелізму так:

Неоевангельський рух пориває з ... трьома рухами. Неоевангелізм спочатку пориває з неоортодоксією, тому що він (євангельський рух) приймає авторитет Біблії... Він (євангельський) пориває з модернізмом... оскільки він повністю прийняв ортодоксальну систему вчення на протигагу тій, яку прийняв модернізм. Неоевангелізм пориває з фундаменталізмом на основі того факту, що він вірить, що вчення Біблії, біблійні доктрини та біблійна етика повинні застосовуватися для соціального оточення, і що це повинно використовуватися для суспільства так само, як використовується окремо для людей.¹⁰

Неоевангельський рух виник як протидія спрямована в основному проти фундаменталізму. Карл Ф. Г. Генрі (нар. 1913 р.), видатний євангельський богослов і засновник видання *«Християнство сьогодні»*, вважає, що фундаменталізм «відійшов від класичного фундаменталізму як богослов'я до фундаменталізму як негативного протидіючого духу».¹¹ Він писав, що фундаменталізм хибно представляє біблійне християнство через вузьке мислення, зосереджуючись лише на частині того, чого навчає Біблія; йому не вистачає освіченості; він занадто стурбований боротьбою з модернізмом; він проявляє різкий, нелюблячий та суперечливий дух. Генрі наголошував на потребі в соціальній відповідальності.

Навіть якщо не усі прихильники руху поділяли ті самі погляди, однаково прослідковувалася тенденція до толерування лібералів. Вони були названі «крайніми друзями», тоді як фундаменталісти назвали б їх єретиками.

Учасниками неоевангельського руху були такі богослови, як Гарольд Окенга, Карл Ф. Г. Генрі, Е. Дж. Кернел, Біллі Грем та Бернард Рем. Fuller Theological Seminary була базою цього руху, *«Християнство сьогодні»* вважалось його друкованим органом.

ДОКТРИНАЛЬНЕ УТВЕРДЖЕННЯ НЕОЄВАНГЕЛЬСЬКОГО РУХУ

Соціальна відповідальність. Прихильники неоевангельського руху вважали, що фундаменталісти нехтують застосуванням Євангелії у соціальному плані. Тому неоевангелісти приділяли багато уваги соціальним проблемам. Вони звинувачували фундаменталістів у тому, що ті переймаються тільки особистим спасінням від гріха через свою віру в гріховність людини і швидкий прихід Христа.¹² Неоевангелісти «не захищали соціальне Євангеліє; особисте відродження все ще було необхідним для індивідуального спасіння. Їхньою турботою було соціальне застосування євангельської благої вістки».¹³

Відділення. Питання відділення виникло з виходом Дж. Грезгам Махена з Принстонської семінарії, який залишив її, щоб допомогти сформувати Вестмінстерську семінарію, і вийшов з Пресвітеріанської церкви США через її лібералізм. Тому Махен вважається ініціатором сепаратизму. Неоевангелісти були схильні критикувати Махена та інших, хто відділився від церков, деномінацій або місій з причини їх лібералізму. Е. Дж. Кернел особливо гостро критикував Махена, звинувачуючи його в тому, що він своїм сепаратизмом збездивив доктрину церкви.

Рональд Х. Неш виступав проти сепаратизму через те, що (1) він «мав тенденцію сприяти виникненню окремих відносин з ортодоксією»; (2) він «надміру звеличив незначні доктрини і зробив їх випробувальниками спільності»; (3) він «не зумів налагодити або відмовився від спілкування з тими, з ким не погоджувався».¹⁴

Непомильність. Щодо непомильності та методів критики серед неоевангелістів спостерігається певна розбіжність. Річард Квебеда ідентифікує неоевангелізм як такий, що взяв на себе історичну критику. Це пов'язано з тим, що він визнає Писання не тільки Божим витвором, а й людським твором. Писання має ознаки культурного забарвлення. «Стара концепція непомильності та непогрішності переглядається до такої міри, що ряд євангельських вчених вважають, що радше саме *вчення* Писання (тобто, питання віри й практики) не містить помилок, а не сам текст».¹⁵ Однак слід визнати, що тоді як дехто з неоевангелістів заперечують непомильність Біблії, то інші її стверджують. Одним з таких неоевангелістів був Гарольд Окенга.

Наука. Неоевангельський рух від фундаменталізму відрізняє й оцінка ставлення сучасної науки до Біблії. Щодо книги Буття фундаменталісти традиційно відстоювали теорію розриву з проміжком часу, про який говорять наука і креаціонізм. Неоевангельський підхід до науки напевне найповніше був висловлений Бернардом Ремом (нар. 1916 р.) у праці «Християнський погляд на науку та Писання». Рем обстоює гармонію сучасної науки і Біблії, визначивши вік Всесвіту 4-5 мільйонами років. Оголошуючи себе прогресивним креаціоністом, Рем також вважає, що віра в еволюцію не є антихристиянською. На його думку, оскільки деякі протестанти та католики вірять в еволюцію, «це є сильним доказом того, що еволюція не

є метафізично несумісною із християнством».¹⁶ Е. Дж. Кернел виступав за «обмежену еволюцію», яка передбачає «широкі та різноманітні зміни всередині “видів”, першопочатково створених Богом».¹⁷

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА НЕОЄВАНГЕЛЬСЬКОГО РУХУ

Соціальна відповідальність. Незважаючи на той наголос, який неоевангельський рух ставить на соціальній відповідальності, слід відмітити, що Писання дуже мало говорить про соціальну відповідальність щодо невіруючих. Галатам 6:10 – одне з небагатьох місць Писання, яке можна трактувати на користь цього питання і то лише опосередковано. (Дехто, звісно, використав би в соціальному розумінні те, на чому наголошували пророки. Однак це було б неправомірно, тому що Ізраїль був теократичним народом.)

Відділення. Неоевангелісти були схильні ігнорувати вчення Писання щодо сепарації (відділення). Між тим, Біблія дуже багато говорить на цю тему (пор. Рим. 12:2, 16:17; 2Кор. 6:14-18; Тит. 3:10; Як. 4:4; 2Ів. 9-11). Тлумачення цих місць не є легкою справою, але з них випливає багато серйозних висновків. Християнин, принаймні, повинен запитати, чи взагалі припустимо у релігійній сфері співпрацювати з тими, хто заперечує фундаментальні доктрини, зокрема, Божественність Христа або Його заступництво викуплення.

Непомилність. Питання методів критики є гостро дискусійним, і багато консерваторів мають сумнів, чи справді можна застосовувати історичну, формальну критику або критику першоджерела, не пожертвувавши непомилністю Писання або Божественними елементами в натхненні. У методах критики надто багато всього засновується на припущеннях, які не піддаються перевірці. Неоевангелісти також розрізняють натхнення та непомилність.¹⁸ Неш виступає проти непомилності в оригінальних писаннях, вважаючи, що вона є лише припущенням.¹⁹ Це серйозна проблема, бо якщо Біблія Богонатхненна (2Тим. 3:16), то як вона може містити в собі помилки?²⁰

Наука. Проблема у спробах узгодити Біблію з наукою полягає в тому, що наука зазнає постійних змін. Те, що вважалося науково вірним кілька десятиліть тому, сьогодні може взагалі заперечуватися. Багато тих, хто в минулому намагався погодити Біблію з наукою, через деякий час були збентежені. Далі, Біблія часто тлумачиться у світлі науки, і в такому випадку наука стає більшим авторитетом, ніж Біблія. Це підтверджується деякими аргументами прогресивного креаціонізму або теорії про місцеве затоплення водою. Учені на зразок Генрі М. Моріса написали чимало, заперечуючи можливість еволюції як з наукової, так і з біблійної точок зору.

НЕОФУНДАМЕНТАЛІЗМ

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК НЕОФУНДАМЕНТАЛІЗМУ

З плином часу фундаменталізм змінився, що спонукало деяких богословів назвати сучасний фундаментальний рух *неофундаменталізмом*.²¹ Якщо історичний фундаменталізм ставив наголос на неприйнятті відступництва, то пізній фундаменталізм наголошує на «другорядному відділенні» – униканні спільності з консерваторами, які спілкуються й об'єднуються з лібералами.

ДОКТРИНАЛЬНЕ УТВЕРДЖЕННЯ НЕОФУНДАМЕНТАЛІЗМУ

Ці фундаменталісти уникали Біллі Грейма, і не тому що він був лібералом, а тому, що спілкувався з лібералами. Його звинувачували в тому, що він знищив біблійну масову євангелізацію через свій «дух залучення усіх».²²

Неоевангельська мітка, яка ставилася на людях, школах або організаціях означала розрив або неможливість спільності; таким чином, неофундаменталісти відмовилися співпрацювати з Біллі Греймом у його євангелізаційних кампаніях, відмежувалися від видання «Християнство сьогодні» і піддали жорсткій критиці такі школи, як Біблійний інститут Муді та Даллаську богословську семінарію за те, що ті запрошували деяких промовців-євангелістів.²³

Інші автори ототожили неофундаменталістський рух з такими лідерами-фундаменталістами, як Джері Фелвел, Тім Ла Хей, Хел Ліндсі та Робертсон.²⁴ Ці лідери публічно виступали, пропонуючи відповіді на те, що багато-хто вважав крайніми соціальними, економічними, моральними та релігійними кризами Америки. Вони виявили нового і небезпечнішого ворога – світський гуманізм, який, за їхнім переконанням, був відповідальним за руйнацію церков, шкіл, університетів, уряду та сімей. Вони боролися з усіма ворогами, яких вважали породженням світського гуманізму – еволюціонізмом, політичним та богословським лібералізмом, вільною особистою мораллю, сексуальними збоченнями, соціалізмом, комунізмом та будь-яким зазіханням на абсолютний та непомильний авторитет Біблії.²⁵

Моральна більшість зі своїми політичними діями також зарекомендувала себе як наступний крок у розвитку неофундаменталізму.

ПІДСУМКОВА ОЦІНКА НЕОФУНДАМЕНТАЛІЗМУ

Неофундаменталізм можна означити як сучасний рух, який, все ще дотримуючись історичних фундаментальних доктрин Писання, розвинувся у рух, характерний наявністю різних наголосів та поглядів. Неофундаменталізм залишився вірним історичним доктринам християнського віровчення,

стійко захищаючи ці доктрини на кафедрах та в навчальних аудиторіях. І хоч історичний фундаменталізм умістив у собі таких інтелектуальних велетнів, як Роберт Дік Вільсон, В. Х. Графіт Томас, єпископ Дж. С. Вайл, Дж. Гресгам Махен та багатьох інших, неофундаменталізм виявив тенденцію нехтувати інтелектуалізмом та семінарським навчанням.

Цей антиінтелектуалізм призвів до відхилення до ортодоксії, яке особливо помітне в русі «лише переклад короля Яків». Якщо перші фундаменталісти вірили в богонатхнення оригінальних рукописів, то дехто з неофундаменталістів зайшли так далеко, що наполягають на богонатхненні перекладу Біблії короля Якова і навіть включають це у свої доктринальні твердження.

Неофундаменталізм також схильний до легалізму (законництва), докладно розписуючи, як слід ставитися до доктринальних тверджень.

На додачу до цього, неофундаменталізм відстоює другорядне відділення, закликаючи уникати спільності з іншими християнами, які не дотримуються таких самих строгих стандартів. Наполягаючи на такому підході, неофундаменталізм сприяв розділенню церков і пророцванню недоброї волі серед щирих християн. Це те негативне про тих, хто в усьому іншому дотримувався правдивого вчення. У кінцевому результаті, здорове вчення повинно виявитися у зміні життя й поведінки та пов'язаною з ними любов'ю (Ів. 13:34-35; 1Ів. 2:10, 11; 3:14). Любов є обов'язком християнина, навіть під час боротьби з єрессю або розпустою. Вказівка Біблії про любов повинна сприйматися серйозно, особливо там, де цей компроміс не зачіпає доктрину, яка є центральною для християнської віри.

ПІДСУМКОВІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Завершуючи цей розділ, у якому йдеться про непримні та бентежливі риси теперішньої спільноти правдивих церков, слід наголосити на двох позитивних спостереженнях. Перше, євангельські християни та фундаменталісти вірять, навчають і захищають історичні доктрини християнського віровчення так, як це написано в Біблії. Частина цієї книги, яка називається «Частина 2: Систематичне богослов'я», написана з євангельської позиції, і читач побачить у ній презентацію певної доктрини з консервативної позиції. Друге, завдяки євангельським християнам і фундаменталістам започатковано багато корисного: сильний наголос на місіях, як через деномінації, так і через незалежні іноземні місії; відродження євангелізаційних кампаній (найбільш відомі – кампанії Біллі Грема); розмноження та зміцнення Біблійних інститутів, християнських коледжів і семінарій; процвітання євангельських періодичних видань. Теперішнім результатом цього всього лише в США є те, що близько 50 мільйонів людей визнають себе принаймні номінально відродженими, а славне Євангеліє Христа поширюється і сприймається з більшою повагою, ніж будь-коли раніше.

ПІСЛЯМОВА

Цей об'ємний підручник дав читачам змогу ознайомитися з п'ятьма основними видами богослов'я: біблійним, систематичним, історичним, догматичним та сучасним.

У роздумах про розвиток та історію біблійного вчення переважає одна істина: благодать Божа. Озираючись назад на богослов'я Старого Заповіту з першою обітницею Бога в книзі Буття 3:15, спостерігаючи, як розкривається Боже об'явлення у наступних століттях, завжди бачимо ту ж саму історію: людина є грішною і відвертається від Бога, тоді як Бог постійно виявляє Себе в благодаті. У Новому Заповіті уважний віруючий глибоко схвилюваний кульмінацією Божої роботи в справі спасіння, викуплення та освячення. Бог через Христа забезпечив людину тим, чого вона сама ніколи не змогла б досягнути. Людину було примирено з Богом.

На сторінках цього підручника богословські істини Писання представлені з докладністю, зумовленою метою й обсягом книги. Однак слід зазначити, що шлях до пізнання Бога неосяжний. Ми розуміємо, що це абсолютна правда, згадуючи втілення Христа, коли Бог прийняв тіло і перебував між нами. Хто може повністю зрозуміти те, що вічний Бог, Творець безмежних небес, народився на землі, як Дитя, прожив на ній до дорослого віку, зі Своєї власної волі став рабом і принизив Себе до такої міри, що Його смертю була смерть на хресті? Бог, напевно, так сильно любить людину, що залишив славу небес, витримав приниження, зневагу, насмішки й смерть, і це не може не викликати у нас почуття поклоніння. Важко уявити собі більшу трагедію, ніж та, що хтось спромігся б створити ортодоксальне вчення, не мавши особистого спілкування з Тим, про Кого свідчить це вчення. Можливо, читач, дочитавши підручник до цього місця, лише тепер усвідомив, що особисто не знав реальності нового життя у Христі. Для того щоб в усій повноті пізнати вчення про Бога, у житті людини повинна відбуватися відповідна зміна (2Тим. 3:16-17).

Немає більшого благословення, ніж дар Божого Сина, і немає більшого гріха, ніж навмисна зневага дару Божої ласки. Сконцентрованим виявленням Божого відкриття людині є Ісус Христос. Справжнє пізнання Бога можливе тільки за умови, що людина має живе спілкування з Ним. Він прийшов для того, щоб утамувати наш духовний голод (Ів. 6:35), нашу духовну спрагу (Ів. 7:37-38). Він прийшов, щоб дати нам життя. Людина, яка довіряє Христу і Його викупній жертві, ніколи не загине (Ів. 11:26),

а може насолоджуватися привілеєм безперервного спілкування, спокоєм і бути спокійною серед неспокійного світу. «Хто має Сина, той має життя» (1Кор. 5:12).

Дорогий читачу, бажаю тобі пережити найбільшу богословську істину, яка доступна людині: «Бог дав нам вічне життя, і це життя є в Сині Його» (1Ів. 5:11). Ніякими зусиллями людина не може до цього нічого додати, ніякі власні зусилля не допоможуть вам досягти цього; це подарунок, який ми приймаємо через віру в вічно живого Христа. Повірте в Нього, бо тільки Він може визволити вас і дати вам надію на вічне блаженство з Ним (Ів. 3:16, 36; Дії 16:31). І тоді живіть в гармонії з Його Словом і Його волею, зростаючи через спілкування із Христом, переживаючи Його на досвіді (Гал. 2:20, 5:24, 6:14; Фил. 1:21, 3:7-10).

Слава «Тому, Хто нас полюбив і кров'ю Своєю обмив нас від наших гріхів... Достойний Агнець, що заколений, прийняти силу, і багатство, і мудрість, і міць, і честь, і славу, і благословення... Тому, Хто сидить на престолі, і Агнцеві – благословення, і честь, і слава, і сила на вічні віки!» (Об. 1:5; 5:12-13).

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

А

АВГУСТИН (354-430 рр. після Р.Х.). Августина інколи називають найбільшим богословом від часів ап. Павла до Мартина Лютера. Августин наголошував на цілковитій гріховності людини і Божій благодаті.

АВГУСТИНІАНСЬКИЙ ПОГЛЯД. Названий за іменем Августина, цей погляд навчає, що усе людство узяло участь у гріху Адама, оскільки кожна людина була присутня у його сім'ї (пор. Євр. 7:9). І тому всі люди зокрема винні в гріху й смерті.

АВРААМІВ ЗАПОВІТ. Безумовний заповіт (він зобов'язував лише Бога), у якому Бог пообіцяв дати фізичним нащадкам Авраама землю, насліддя, з якого вийде Месія, і духовні благословення (1М. 12:1-3). *Див.* ЗАПОВІТ.

АГНОСТИК. Походить від грецьких складових *gnostos*, що означає «знання», і префікса *a-*, що заперечує це слово; звідси, «той, хто не знає, чи існує Бог».

АДОНАЙ. Староєврейське ім'я Бога, що означає «Господь» або «Пан» і наголошує на верховенстві та владі Бога.

АКВІНСЬКИЙ, ТОМА (1224-1274). Видатний римо-католицький богослов тринадцятого століття, який наголошував на необхідності присутності розуму у вірі.

АМЛЕНІАЛІЗМ. Учення про те, що насправді не буде ніякого буквального Тисячолітнього Царства після другого приходу Христа на землю.

АМІРАЛДІАНІЗМ. Різновид лапсаріанських поглядів, у якому порядок постанов є таким: створення людини, допуск гріхопадіння, забезпечення визволення для всіх у Христі, вибрання деяких людей на спасіння і зіслання Святого Духа для здійснення спасіння. Цей погляд передбачає необмежене викуплення.

АНГЕЛ. Посланець, який може бути людською або божественною істотою. Як божественний посланець, ангел посилається Богом з певним завданням.

АНТИХРИСТ. Слово відноситься до будь-кого, хто заперечує, що Ісус був прийшов як справжня людина. Це популярний термін (хоч і не біблійний) використовується для опису світового правителя кінця віку, якого Писання називає звіриною (Об. 13:1).

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АРГУМЕНТ. Походить від грецького слова *anthropos*, що означає «людина». Оскільки людина є істотою із мораллю і має свідомість, інтелект, емоції та волю, Бог повинен був створити людину з відповідною моральною природою.

АПОЛІНАРІЙ (молодший) (нар. у 310 р. після Р.Х.). Навчав про Христа, але заперечував Його правдиву людську природу, стверджуючи, що Христос мав людське тіло й душу, але не людський дух; був єпископом Лаодикії; єретик.

АПОСТОЛ. Це слово може використовуватися у двох розуміннях: (1) як посада, воно означає того, хто слідував за Христом упродовж Його служіння; отже, воно обмежується Дванадцятьма апостолами і, в особливий спосіб, має відношення до Павла; (2) як дар, у загальному розумінні як «той, хто посланий». Найбільш правдоподібно, цей дар був даний Дванадцятьом апостолам і Павлові.

АПОСТОЛЬСЬКИЙ СИМВОЛ ВІРИ. Короткий підсумковий виклад вірування у Трійцю й Христа, напевне, сформульований близько 250 р. після Р.Х., щоб захистити Церкву від ересі.

АРІАНІЗМ. Вірування, започатковане Арієм, яке давало визначення про вічність Христа, стверджуючи, що Христос був створений Отцем. Арій був засуджений на Нікейському Соборі в 325 р. після Р.Х.

АРМІНІАНІЗМ. Доктринальна система, створена Якобом Армінієм (1560-1609) як реакція на вчення Кальвіна в Голландії. Згодом вона була затверджена як п'ять пунктів Ремонстрації: (1) умовне вибрання, засноване на Божому передбаченні; (2) необмежене викуплення; (3) за наявності свободи волі людина не може спасти сама себе; (4) попередня благодать, яка робить людину спроможною співпрацювати з Богом у плані спасіння; (5) наполегливість – за певної умови віруючі не можуть загинути.

АТАНАСІЙ (296-373 рр. після Р.Х.). Видатний захисник Божественності Христа, виступав проти єретичного вчення Арія.

АТЕЇСТ. Походить від грецьких слів *theos*, що означає «Бог», і префікса *a-*, який заперечує слово; звідси, це «той, хто не вірить у Бога».

АТРИБУТИ БОГА. Відмінні характерні риси Бога, які відділяють Його від усіх і через які Він відкриває Себе людині.

АТРИБУТИ, АБСОЛЮТНІ і НЕАБСОЛЮТНІ (ВІДНОСНІ). Абсолютні атрибути (напр.: духовність, самобуття, незмінність) змальовують досконалість Бога, які Він має у Собі, незалежно від нікого та нічого іншого. Відносні атрибути (напр.: вічність, всюдиприсутність, безмежність) називаються так через те, що вони пов'язані з часом і простором.

АТРИБУТИ, ЯКІ ПЕРЕДАЮТЬСЯ і НЕ ПЕРЕДАЮТЬСЯ. Атрибути, що не передаються – це ті, якими володіє лише Бог (напр.: вічність, всюдиприсутність, незмінність). Атрибутами, що передаються, є ті, які, принаймні до певної міри, має і людина (напр.: мудрість, справедливість, істина).

АТРИБУТИ, НЕМОРАЛЬНІ (ВЛАСТИВІ) і МОРАЛЬНІ. Неморальні або властиві атрибути – це ті риси Божої досконалості, які не містять у собі принципи правильного чи неправильного (напр.: безмежність, всемогутність, всюдиприсутність). Моральні атрибути включають у себе принципи правильного чи неправильного (напр.: святість, праведність, істина).

АТРИБУТИ, НЕПЕРЕХІДНІ (ВНУТРІШНІ) і ПЕРЕХІДНІ. Неперехідні атрибути, як і ті атрибути, що не передаються, є тими, що знаходяться лише в Бозі і не пов'язані з людиною (напр.: самобуття, життя); перехідні атрибути, такі як і ті, що передаються – це атрибути, які пов'язані з людиною (напр.: істина, милосердя).

Б

БАРТ, КАРЛ (1886-1968). Німецький богослов, який відійшов від лібералізму і повернувся до вивчення Біблії. У 1919 р. він видав «Коментар Послання до римлян», що вважається початком неоортодоксії. Барт навчав, що Біблія стає Словом Божим лише тоді, коли читач переживає особисто на досвіді те, що написано авторами Біблії. Він відкидав загальне об'явлення, але, напевне, був найбільш консервативним серед неоортодоксальних богословів.

БЕЗГРІШНІСТЬ. Означає, що Христос ніколи не міг учинити гріха.

БІБЛІЙНЕ БОГОСЛОВ'Я. Це слово може використовуватися у кількох значеннях. (1) Для того, щоб змалювати сучасний рух у рамках лібералізму, який наголошує на екзегетичному вивченні Писання, зберігаючи ліберальну методіку. (2) Для опису екзегетичної методіки, яка бере до уваги історичні обставини та розвиток доктрини. У Старому Заповіті біблійне богослов'я переважно зосереджується на різних періодах доктринального розвитку і об'єднуючих темах, тоді як у біблійному богослов'ї Нового Заповіту розглядається богослов'я окремих авторів.

БІБЛІЯ. Це слово походить від грецького слова *biblion*, яке означає «книжка» або «згорток (сувій)». Грецьке слово походить від слова *byblos*, рослини папіруса, з якого виготовлявся писемний матеріал для давніх манускриптів. З часом слово *biblia* почало означати усі книги Старого та Нового Заповіту.

БЛАГОДАТЬ, ЗАГАЛЬНА. Божа незаслужена ласка до людства, яка виявляється у тому, що Він подає сонячне проміння, дощ, їжу та одяг. «Загальна благодать» також може означати те, що Бог стримує суд і обмежує чи стримує гріх.

БЛАГОДАТЬ, ДІЯЛЬНА (НЕЗАПЕРЕЧНА, ОСОБЛИВА). Божа суверенна робота, яка полягає у тому, що Він ефективно прикликає декого до спасіння. І ніхто з тих людей, кого Бог закликає, не може заперечити Йому і відкинути Його; звідси, її назва *незаперечна благодать*.

БОГОСЛОВ'Я. Походить від грецьких слів *theos*, що означає «Бог», і *logos*, – «слово»; звідси, богослов'я – це слово або роздуми, дискусія про Бога. Переважно *богослов'я* вживається у широкому розумінні, аби означити доктрини християнства у повному обсязі. Інколи воно також використовується як скорочена форма назви *властиве богослов'я*, – щоб означити вивчення Божества.

БОГОСЛОВ'Я ВИЗВОЛЕННЯ. Богословська система, яка потрапила під вплив Юргена Мольтмана і марксизму і яка наголошує на соціальній опіці, особливо в Латинській Америці, де люди зазнають гноблення. Богослов'я визволення включає в себе богослов'я чорношкірого населення і є подібним у своїх акцентах.

БОГОСЛОВ'Я НАДІЇ. Богослов'я, розроблене Юргеном Мольтманом. Перебуваючи під впливом марксизму, Мольтман розробив богослов'я революції та соціальних змін, вважаючи, що церква повинна виступати проти соціальної несправедливості. Богослов'я визволення своїм корінням сягає богослов'я Мольтмана.

БОГОСЛОВ'Я РЕЛІГІЇ. Розроблена Вольфгартом Паненбергом, ця доктринальна система наголошувала на необхідності історичних подій Писання, а особливо воскресіння Христа. Історія тут є більшим авторитетом, ніж саме Писання.

БОГОЯВЛЕННЯ (ТЕОФАНІЯ). Фізичне явлення Бога. Деколи називається Христоявленням, але переважно Богоявлення означає явлення Христа в людській подобі в Старому Заповіті (1М. 18; Суд. 6).

БОНГЬОФФЕР, ДІТРИХ (1906-1945). Бонгьоффер, німецький богослов, заперечував ідею «святого» і «світського», наголошуючи на необхідності «світського учнівства». Не зовсім зрозуміло, що мав на увазі Бонгьоффер під безрелігійним християнством, але радикальні богослови довели його ідеї до крайньої межі. Незважаючи на суперечливе богослов'я, Бонгьоффер заслуговує великої поваги за безстрашну посвяту себе доктрині та практиці християнського учнівства. Він був ув'язнений і страчений за спротив нацистському режиму.

БРУНЕР, ЕМІЛЬ (1889-1966). Першопроходець неоортодоксії, Брунер, говорячи про зустріч з Богом, наголошував на особистій зустрічі з Ним, однак заперечував богонатхнення Писання та історичність Адама. Визнаючи загальне об'явлення, він тим самим не погоджувався з Бартом.

БУЛЬТМАН, РУДОЛЬФ (1884-1976). Розробив «формальну критику», намагаючись розкрити літературні форми та джерела Писання. Бультман наголошував на «деміфологізації» Писання, тобто на потребі зняти з Писання нашарувань міфів, накладених на нього ранньою церквою.

В

ВЕСІЛЛЯ ХРИСТА. Подія, яка включає в себе весілля Церкви з Христом, яке відбувається на небесах перед другим приходом Христа на землю.

ВЕСІЛЬНА ВЕЧЕРЯ АГНЦЯ. Святкування на землі тих, хто навернувся з Ізраїлю, на честь весілля Христа і Його Тисячолітнього Царства.

ВЕСТМІНСТЕРСЬКИЙ СИМВОЛ ВІРИ. Запис кальвіністського богослов'я, який сформулювали у Вестмінстері (Лондон, Англія) у 1643-1646 рр. понад 150 делегатів з Англії та Шотландії.

ВИБРАННЯ. Походить від складного грецького дієслова *eklego*, що означає «від» (*ek*) і «зібрати, вибрати» (*lego*) й описує Божий суверенний акт вибрання певних людей на спасіння.

ВИЗВОЛЕННЯ. Походить від декількох грецьких слів, які в сукупності означають «звільнити, заплативши певну ціну». Воно наголошує на тому, що через Свою смерть Христос звільнив віруючих від рабства гріха.

ВИКУПЛЕННЯ, НЕОБМЕЖЕНЕ. Думка про те, що Христос помер за усіх, але Його смерть є діяльною лише в тих, хто вірить Євангелії.

ВИКУПЛЕННЯ, ОБМЕЖЕНЕ. Також має назву «визначене», або «особливе» – цей погляд наголошує на тому, що Христос помер лише за вибраних на спасіння людей.

ВІДРОДЖЕННЯ. Праця Святого Духа, коли Він дає життя віруючому грішнику, здійснюючи народження знову (народження згори).

ВСЕЗНАННЯ. Ця властивість означає, що Бог знає про все, що відбувається у минулому, теперішньому і майбутньому.

ВСЕМОГУТНІСТЬ. Властивість Бога, яка означає, що Він є всесильним і може робити все, що не суперечить Його природі.

ВСЕОБ'ЄМНІСТЬ БОГА. Божя властивість трансцендентної величності і верховенства відносно менших за величиною ангелів та людей. Ця властивість також характеризується (але не є ідентичною до Божої всеоб'ємності) терміном *всюдиприсутність*. Див. **ВСЮДИПРИСУТНІСТЬ**.

ВСЮДИПРИСУТНІСТЬ. Цей атрибут Бога означає, що Він присутній всюди у Своїй цілості одночасно.

ВТІЛЕННЯ. Означає «у тілі», тобто акт, у якому вічний Бог Син прийняв на Себе ще одну природу – людську природу через непорочне народження. Через цей акт Христос не перестав бути Богом, але навіки залишається на сто відсотків Богом і на сто відсотків людиною – дві природи в одній Особі.

Г

ГНОСТИЦИЗМ. Дуалістична ересь другого століття, яка наголошувала на важливості філософського знання (грец. *gnosis*) для спасіння. Гностицизм

навчав про ряд еманцій божества, в яких нижчий Бог, Бог Старого Заповіту, створив матеріальний світ і перебував у конфлікті з вищим, верховним Богом, який не міг мати нічого спільного з грішним, матеріальним світом.

ГОСПОДЬ. Заповітне ім'я Бога у Його взаєминах з Ізраїлем (2М. 6:2-3). Ім'я *Господь* є перекладом старовірських літер YHWH, які, напевно, слід читати як Ягве. Це ім'я YHWH походить від старовірського дієслова «бути», що означає, що Бог є Той, Хто є вічно.

ГРІХ. Переступ, або порушення, Божого закону; недотримання тих стандартів, які Бог постановив для всіх людей, тобто, Божої святості, яку ми бачимо в Ісусі.

ГРІХОПАДІННЯ ЛЮДИНИ. Історична подія, описана в 3-му розділі книги Буття, коли Адам не послухався Бога, наслідком чого стало те, що гріх і смерть увійшли в людський рід (Рим. 5:12).

Д

ДАВИДІВ ЗАПОВІТ. Безумовний заповіт, у якому Бог пообіцяв Давиду, що той отримає: (1) *дім* – продовження династії; (2) *царство* – одного дня правитиме Месія; (3) *престол*; (4) *вічне панування*.

ДАРИ, ДУХОВНІ. «Дари благодаті», які суверенно Святим Духом даються віруючому в момент спасіння як особливі вміння для служіння Богові та іншим людям, особливо віруючим.

ДЕЇЗМ. Вірування, що, хоч Бог й існує, Він є безособовим Богом, який незацікавлений і не задіяний у житті всесвіту.

ДЕМОНИ. Ангели, які впали разом з Люцифером, коли він повстав проти Бога.

ДЕНЬ ГОСПОДНІЙ. Термін може використовуватися наступним чином: (1) про будь-який суд Божий в історії; (2) про Божий суд у час Великої Скорботи; (3) про благословення у Тисячолітньому Царстві; (4) про весь період від початку Великої Скорботи до кінця Тисячолітнього Царства.

ДИКТУВАЛЬНА ТЕОРІЯ. Теорія, що Бог насправді диктував точні слова Писання тим авторам, які його записували; вони записали Його слова механічно, перебуваючи у пасивному стані.

ДИСПЕНСАЦІОНАЛІЗМ. Богословська система, яка визнає різні періоди людського правління під Божим керівництвом. Диспенсационалізм розвивав К. І. Скоуфілд; пізніше у нього були внесені деякі доповнення. Диспенсационалізм визначається за такими ознаками: (1) послідовно узгоджене буквально тлумачення; (2) чітка різниця між Ізраїлем та Церквою; (3) слава Божа як кінцева ціль Бога щодо усього світу.

ДИХОТОМІЯ. Погляд на природу людини, згідно з яким людина складається з двох частин – тіла і душі.

ДИЯВОЛ. Ангел найвищого рангу, Люцифер, скинутий з його високого становища; сьогодні він є «обмовником (неправдомовцем)», який звинувачує віруючих перед Богом. *Також див.* САТАНА.

ДИЯКОН. Посада в новозаповітній церкві, яка визначає когось, хто є духовно зрілий (1Тим. 3:8-13) і хто займається матеріальними потребами громади віруючих (Дії 6:1-6).

ДИАЛЕКТИЧНЕ БОГОСЛОВ'Я. Інший термін, що означає неоортодоксію; у цьому богослов'ї істина шукається через парадоксальні твердження. У наші часи це спочатку було сформульовано Сьореном К'еркегором. Прикладами парадоксальних тверджень є трансцендентність та іманентність Бога, Христос як Бог і людина, Бог як Бог гніву і милосердя. І саме в кризовій ситуації, коли людина стикається з протиріччями, коли стикаються *так і ні*, вона спасається.

ДОГМАТИЧНЕ БОГОСЛОВ'Я. Термін у тому значенні, як він використовується у цій праці, означає вивчення доктрин різних груп християн упродовж історії церкви і їхню систематизацію.

ДОКЕТИСТИ. Рання християнська секта, яка стверджувала божественність Христа, але заперечувала Його людську природу.

ДРУГИЙ ПРИХІД ХРИСТА. У диспенсационалізмі відрізняється від підхоплення Церкви. Другий прихід пов'язаний з поверненням Христа на землю після Великої Скорботи для того, щоб встановити Тисячолітнє Царство.

Е

ЕБІОНІТИ. Секта в ранній християнській церкві, яка заперечувала непорочне народження та божественність Христа, навчаючи натомість, що Христос був лише людським пророком.

ЕВОЛЮЦІЯ, АТЕЇСТИЧНА. Антинадприродний підхід до виникнення біологічного життя, який навчає, що усі форми життя виникли від єдиної клітини, і через природні процеси й випадкові зміни упродовж мільярдів років розвинулися у ті вищі форми існування, які ми бачимо сьогодні.

ЕВОЛЮЦІЯ, ТЕЇСТИЧНА. Богословська система, яка навчає, що Бог керував процесом унаслідок якого рослини, тварини й людська раса поступово еволюціонували від нижчих форм життя упродовж мільйонів років.

ЕКЗЕГЕТИКА. Це слово походить від грецького слова *exegesis*, що означає «виймати» або «пояснювати»; звідси, це є пояснення певного уривку Писання.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ. Неоортодоксальне вчення, яке наголошує на духовній зустрічі людини з Богом; навчає про особисте пережиття на досвіді або особисту посвяту на відміну від того, щоб просто вірити фактам або постановам.

ЕКС НИГЛО (EX NIHILO). Означає «із нічого». Має відношення до того, що Бог створив світ без залучення існуючих матеріалів.

ЕЛОГІМ. Давньоєврейське ім'я Бога, яке наголошує на Його силі, могутності та верховенстві над усіма іншими так званими богами.

Є

ЄВТИХІАНІЗМ. Погляд, сформульований Євтихом (близько 378-454 рр. після Р.Х.), який навчав, що Христос мав лише одну природу – не зовсім божественну і не зовсім людську.

ЄПІСКОПАЛЬНИЙ. Форма церковного правління, коли влада належить єпископам, як це є у методистів, у єпископальній та римо-католицькій церквах.

З

ЗАКОН. Переважно означає закон, даний Богом Мойсею. Закон можна розділити на: (1) цивільний, який визначає соціальну відповідальність людини щодо своїх ближніх; (2) церемоніальний закон, який регламентує поклоніння у житті Ізраїлю; (3) моральний закон, який в основному закладений у Десятьох заповідях і визначає необмежені часом Божі стандарти щодо правильного і неправильного.

ЗАМІСНИЦТВО. Справжнє значення смерті Христа, тому що Він приніс Себе в жертву замість (на місце) засуджених грішників, аби задовольнити святий і праведний суд Божий над цими ж грішниками. Помилкові й обманливі пояснення викуПЛЕННЯ, здійсненого Христом, полягають у тому, що смерть Христа нібито була викупною платою сатані за грішників, чи нібито Христос викупив грішників через те, що прожив і повторив життя Адама (теорія повторення), а також комерційна теорія, теорія морального впливу, теорія випадку, урядова теорія чи прикладова теорія.

ЗАМІСНИЦЬКИЙ (ВІКАРІЙСЬКИЙ). Означає «один на місці іншого»; цей термін описує смерть Христа як замісницьку – Він помер замість грішників, на їхньому місці.

ЗАПЕЧАТАННЯ ДУХОМ. Божа дія, коли Бог дає віруючому Святого Духа в момент спасіння як знак власності.

ЗАПОВІТ. Угода між двома сторонами. Двосторонній (умовний) заповіт є угодою, яка зобов'язує до чогось обидві сторони, що зумовлює можливість виконання заповіту (напр., Мойсеїв заповіт). Односторонній заповіт (не заснований на будь-яких умовах, тобто безумовний), хоч і є договором між двома сторонами, накладає зобов'язання лише на ту сторону, яка укладає заповіт (напр., Авраамів, Палестинський, Давидів, Новий Заповіт).

ЗАПОВІТНЕ БОГОСЛОВ'Я. Богословська система, яка навчає, що Бог уклав з Адамом заповіт діл; він втратив силу, після чого Бог уклав заповіт благодаті, обіцяючи вічне життя тим, хто віруватиме. Заповітне богослов'я стверджує, що є один народ Божий, названий істинним Ізраїлем – це Церква (на відміну від диспенсационалізму, який навчає, що існує два Божих народи – покликаний Ізраїль і Церква).

ЗАРАХУВАННЯ. Означає «покласти на чийсь рахунок» – чи звинувачення, чи знижку (пільгу). Трьома біблійними поняттями такого зарахування є: у гріху Адама *звинувачується* усе людство; гріх усього людства був *покладений* на Христа; Христова праведність *зараховується* усім, хто вірить у Нього.

ЗАЧАТТЯ ХРИСТА. Чудодійний акт Святого Духа, Який у надприродний спосіб злинув на Марію (Лк. 1:31, 35); це спричинилося до того, що вона зачала й породила безгрішну людську природу Христа.

ЗІШЕСТЯ СВЯТОГО ДУХА. Дія Святого Духа, коли Він зійшов у день П'ятдесятниці за вказівкою Бога Отця і Сина.

I

ІКОНОБОРЕЦЬ. Той, хто відстоює знищення образів та ікон.

ІМАНЕНТНІСТЬ. Противага трансцендентності. Бог опускається на нижчий рівень для того, щоб вступити в особисте спілкування з людиною і щоб жити з тими, хто покався у своїх гріхах і прийняв Божого Сина для спасіння.

ІНФРАЛАПСАРИАНІЗМ. Цей термін (також називається *сублапсаріанізм*) походить від латинських слів *infra*, що означає «нижче, під», і *lapsus* – «падіння»; звідси, – це вчення про те, що Бог постановив вибрати певних осіб на спасіння після гріхопадіння. Порядок цієї постанови наступний: створити людину, допустити її гріхопадіння, вибрати певних людей для вічного життя, послати Христа для викуплення вибраних, послати Святого Духа для спасіння вибраних і освятити усіх викуплених кров'ю Христа. Це вчення про обмежене викуплення.

ІПОСТАТИЧНИЙ СОЮЗ. Богословський вислів для означення двоякої природи Христа. Бог Син прийняв на Себе людську природу і назавжди залишається правдивим Богом і правдивою людиною – дві природи, навіть поєднані в одній Особі. Ці дві природи Христа залишаються окремими і між собою не переплітаються, але, тим не менше, вони утворюють одну Особу – Христа, Боголюдину.

ІСТОРИЧНЕ БОГОСЛОВ'Я. У цій праці – це вивчення доктрин християнської віри і того, як вони поступово обговорювалися, видозмінювалися і формулювалися окремими людьми та релігійними групами упродовж століть від закінчення апостольської ери.

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЙ. Погляд на Біблію як продукт релігійного еволюційного процесу, а на єврейську релігію і розвиток християнства не як на

результат Божественного відкриття, а як на те, що розвинулося з якогось джерела, яке є спільним і для інших релігій.

ІСТОРІЯ СПАСІННЯ. Школа релігійного тлумачення у лібералізмі, яка наголошує на діяльності Бога в історії. Вона поділяє припущення лібералізму, наголошуючи на «святій історії» – Божих діях, які записані в книзі з ймовірними помилками. Наголошується на Божих діях в історії, а не на самих словах, якими записані ці події. Учення передбачає, що в Біблії можуть бути помилки.

К

КАЛЬВІН, ЖАН (1509-1564). Швейцарський реформатор, який наголошував на зіпсованості людини, необхідності Божої благодаті та передпризначення для спасіння. Він став плодовитим коментатором і першим науковим тлумачем Біблії у церкві.

КАЛЬВІНІЗМ. Доктринальна система, викладена в п'ятьох пунктах, сформульованих Жаном Кальвіном: (1) цілковита розбещеність людини; (2) вибрання без всяких умов; (3) обмежене викуплення; (4) незаперечна благодать; (5) стійкість святих. Божа суверенність є центральною для кальвінізму.

КАНОНІЧНІСТЬ. Цей термін означає, що шістдесят шість книг Біблії пройшли тест на богонатхненність і були включені в Святе Писання.

КЕНОЗИС. Походить від грецького слова *κενοο* в Посланні до филип'ян 2:7, що означає «опорожнений». Характеризує не те, що Христос «відклав» Свою божественність, а що перетерпів приниження, прийнявши людську подобу й людську природу і здійснив оплату перед Богом.

К'ЄРКЕГОР, СЬОРЕН (1813-1855). Датський філософ, основоположник екзистенціалізму, який ставив наголос на пережитому особистому досвіді людини й зустрічі з Богом через «стрибок віри». К'єркегор заклав основу для неоортодоксії, на якій пізніше Барт і Бультман засновували своє вчення.

КОМЕРЦІЙНА ТЕОРІЯ. Теорія про викуплення Христом, сформульована Ансельмом Кентерберійським (1033-1109). Вона навчала, що Бог був позбавлений Своєї слави через гріх. Через Свою смерть Христос відновив Божу славу і отримав нагороду, яку Він передав грішникам.

КОНГРЕГАЦІЙНИЙ. Форма церковного правління, коли влада належить громаді віруючих, як, наприклад, у баптистів, незалежних євангельських віруючих та церквах.

КОНСУБСТАНЦІАЦІЯ. Лютеранський погляд на Вечерю Господню, згідно з яким тіло і кров Христа співприсутні в елементах Вечері Господньої, але сам хліб і вино не змінюються.

КОСМОЛОГІЧНИЙ АРГУМЕНТ. Аргумент, що стверджує існування Бога. «Космологічний» походить від грецького слова *kosmos*, що означає «світ». Оскільки існує світ, то повинен існувати і його Творець (Бог), тому що дещо не може виникнути з нічого.

КРЕАЦІОНІЗМ, НЕПРЯМИЙ або ПРОГРЕСИВНИЙ. Вчення про те, що Бог творив світ, всесвіт і саму людину упродовж тривалого часу за допомогою другорядних процесів, до яких могла б входити і еволюція. Це щось подібне до теїстичної еволюції.

КРЕАЦІОНІЗМ, ПРЯМИЙ. Це вчення доводить, що у роботі творення немає місця для другорядних процесів. Земля, всесвіт і сама людина були створені Творцем для буття миттєво. Слово *креаціонізм* також використовується у християнській антропології. Воно має відношення до погляду, що походження кожної людської душі є від безпосереднього Божого творення, а не через народження від батьків. *Див.* ТРАДУЦІАНСЬКА ТЕОРІЯ.

КРИТИКА, ВИЩА. Метод аналізу Писання для визначення датування та авторства книг Біблії за допомогою вивчення джерел, які лежать в основі написаних книг Писання.

КРИТИКА, ДОКУМЕНТАЛЬНА. Аналітична спроба розкрити джерела, які лежать в основі і були використані для написання Євангелій.

КРИТИКА, ІСТОРИЧНА. Метод аналізу Писання, який намагається розкрити, що насправді відбувалося у біблійних оповіданнях, вивчаючи сюжетно-тематичну картину, додаткові небіблійні матеріали і ймовірність чудес – чи насправді вони мали місце. У цьому методі присутній елемент скептицизму.

КРИТИКА, НИЖЧА. Метод аналізу тексту Писання через зіставлення різночитань манускриптів.

КРИТИКА, РЕДАКТОРСЬКА. Метод аналізу Писання, заснований на формальній критиці; в основу методу покладено намагання зрозуміти позицію останнього редактора кожної книги Писання, який надавав тій чи іншій книзі її богословську форму відповідно до своїх богословських поглядів.

КРИТИКА, ФОРМАЛЬНА. Метод аналізу Писання, що засновується на критиці джерел Писання, відтворенні збирання та редакції матеріалів, які використовувалися для того, щоб сформувати книги Біблії.

КУЛЬМАН, ОСКАР (нар. в 1902 р.). Богослов-історик, який вважав, що для Писання є важливим його «свята історія» або «історія спасіння» (*heilsgeschichte*), а не твердження Писання чи його слова.

КЮНГ, ГАНС (нар. в 1928 р.). Римо-католицький богослов, який заперечує божественність Ісуса Христа і приймає лібералізм; ставить під сумнів папську владу.

К'Ю (Q). Цей знак взятий з німецького слова *quelle*, яке означає «джерело». Це є символ для гіпотетичного документу, який був спільним джерелом для написання чотирьох Євангелій.

Л

ЛІБЕРАЛІЗМ. Антинадприродний підхід до християнства і Біблії, який виник завдяки раціоналізму. Лібералізм заперечував чудодійні й надприродні елементи Писання, наголошуючи на важливості розуму; все, що не узгоджувалося з розумом та наукою, заперечувалося.

ЛОГОС. Найпоширеніше грецьке слово у значенні «слово» або «розум». Воно використовується на початку Євангелія від Івана (1:1, 14), а також в інших місцях написаних ним текстів. У ранній християнській літературі це слово використовувалося як ім'я Ісуса Христа, Який особисто є висловленням Божих думок для людини.

ЛЮТЕР, МАРТИН (1483-1546). Найвидатніший лідер протестантської Реформації, який був відлучений від Римо-католицької церкви через його наполегливі зусилля змінити деякі доктрини церкви й церковні традиції. Він навчав, що лише Біблія, окремо від передань церкви, має владу проголошувати те, у що потрібно вірити. У питанні спасіння Лютер наголошував на виправданні лише по вірі, без діл закону.

М

МАРКІОН. Єретик II ст., який відкидав усе Писання, за винятком десятих послань ап. Павла і частини того, що написав Лука. Він вбачав різницю між Богом Творцем Старого Заповіту, якого вважав за злого Бога, і Богом Нового Заповіту, який об'явив Себе в Христі.

МЕСІЯ. Слово взяте від староеврейського слова *meshiach*, що означає «помазаний» і відповідає грецькому слову *christos* (воно також означає «помазаний»). Це титул Ісуса, який означає, що Він є Божим Помазанцем.

МОДАЛІЗМ. Вчення, яке виступає проти Трійці, стверджуючи, що в Божестві є лише одна особа, яка по-різному проявляється у формі або в образі Отця, Сина або Святого Духа. Модалізм також називають *сабеліанізм* і *модалістичний монархіанізм*.

МОНАРХІАНІЗМ, ДИНАМІЧНИЙ. Вірування в абсолютну єдність Божества, чим заперечується божественність Сина і Святого Духа. Воно доводить, що логос є безособовою силою, яка присутня в усіх людях, а особливо в людині Ісусі, який був незвичайною людиною, але не Божеством.

МОНАРХІАНІЗМ, МОДАЛІСТИЧНИЙ. Вчення, яке виступає проти Трійці і яке також називають *модалізм* і *сабеліанізм*. Див. **МОДАЛІЗМ**.

МОНТАН. Мислитель другого століття, який навчав, що кінець світу вже наблизився, а він є тим, через кого тепер промовляв Святий Дух, даючи нові об'явлення. Його доктрини були спростовані ортодоксальними лідерами.

МОРАЛЬНИЙ ВПЛИВ. Вчення про викуплення Христа, яким П'єр Абеляр (1079-1142) заперечував заступницьке викуплення Христа. Абеляр

навчав, що смерть Христа була виявом Божої любові, і таким чином мала вплив на грішників для покаяння.

МУЧЕНИЦЬКА ТЕОРІЯ. Див. ТЕОРІЯ ПРИКЛАДУ.

Н

НАТХНЕННЯ (БОГОНАТХНЕННЯ). Дія Святого Духа, Його нагляд за авторами Писання, аби вони, пишучи у своєму стилі й відповідно до свого характеру, створювали оригінальні записи Слова Божого, яке було б авторитетним, надійним, і без помилок. Слово *натхнення* (анг. *inspiration*) є перекладом грецького слова *theopneustos*, що означає «Богом натхненне» (2Тим. 3:16).

НАТХНЕННЯ, ДИНАМІЧНЕ. Точка зору, що Святий Дух спонукував авторів Писання, однак вони мали свободу в написанні, що допускає можливість помилок. Цей погляд інколи порівнюють з теорією про *часткове натхнення*.

НАТХНЕННЯ, КОНЦЕПТУАЛЬНЕ. Точка зору, що концепції або ідеї біблійних авторів є натхненними, але не самі слова Писання. Бог дав авторам концепції, чи поняття, а вони виклали їх на папері своїми словами; а отже, у Писанні можуть бути деякі помилки.

НАТХНЕННЯ, ПОВНЕ ДОСЛІВНЕ. Точка зору, що натхнення Писання поширюється буквально на самі слова (дослівне) і на кожную частину (повне) Біблії. У минулому вислів «повне дослівне натхнення Біблії» відповідало поняттю «непомильність».

НАТХНЕННЯ, ПРИРОДНЕ. Точка зору, що в Біблії немає нічого надприродного; автори писали Писання згідно зі своїми людськими поглядами, використовуючи своє вміння так само, як інші автори написали б інші гарні книги.

НАТХНЕННЯ, ЧАСТКОВЕ. Означає, що частини Біблії є натхненними, але не обов'язково уся Біблія. Рукописи, які відкривають питання віри і практики є натхненними, але речі, які не несуть із собою ніякого об'явлення, такі як історія і наука, можуть мати в собі помилки.

НАПІВПЕЛАГАНІЗМ. Погляд, який наголошує і на Божій благодаті, і свободі волі людини. Людина розглядається як така, що співпрацює з Богом у питанні спасіння. Такої точки зору дотримується римо-католицизм.

НАПОЛЕГЛИВІСТЬ СВЯТИХ (СТІЙКІСТЬ СВЯТИХ). Кальвіністське вчення про безпеку віруючих. Ті, які є вибрані Христом і за яких Він помер, є назавжди безпечними у своєму спасінні; вони ніколи не можуть відпасти або втратити спасіння, якщо колись отримали його.

НЕЗМІННІСТЬ БОГА. Бог не може змінитися і ніколи не змінюється.

НЕМИНУЧИЙ. Означає «готовий відбутися» або «той, що насувається (наближається)».

НЕОЄВАНГЕЛЬСЬКИЙ РУХ. Рух у євангельському християнстві, який спочатку очолювали Гарольд Дж. Окенга, Карл Ф. Г. Генрі та інші. Рух наголошує на соціальній відповідальності віруючих, одночасно відкидаючи фундаменталістський сепаратизм. Дехто з неоєвангелістів заперечував непомилність Писання.

НЕОЛІБЕРАЛІЗМ. Після того як лібералізм зазнав невдачі з приходом Першої світової війни, виник неолібералізм, який відмовився від оптимізму лібералізму і в загальному дотримувався вищого погляду на Біблію і Христа та більш серйозно ставився до гріха. Тим не менше, Геррі Емерсон Фосдік та інші неоліберали, які були після нього, підтримували основні пункти лібералізму.

НЕООРТОДОКСІЯ. Означає «нова ортодоксія». Більшість істориків вважають, що вчення виникло у 1919 р., коли Карл Барт випустив у світ свій коментар на Послання до римлян. Неоортодоксія намагалася повернутися до серйозного вивчення Біблії через провал лібералізму. Вона наголошує на особистій зустрічі з Богом, пережитій на своєму досвіді, а також запозичила багато чого з лібералізму.

НЕПОМИЛЬНІСТЬ. Вчення про те, що, оскільки Писання дане Богом, воно не містить помилок в усій своїй повноті, включаючи доктринальну, історичну, наукову, географічну та інші галузі знання.

НЕПОРОЧНЕ ЗАЧАТТЯ. З фізичного боку взагалі не будучи народженням як таким, це слово має відношення до того, як дивовижно Марія зачала Христа через силу Святого Духа, без усякої участі чоловіка. Його не слід плутати з «непорочним зачаттям», яке є вченням Римо-католицької церкви про те, що Марія сама була зачата без гріха.

НЕСТОРІАНІЗМ. Вчення, викладене Нестором (пом. в 451 р. після Р.Х.), який визнавав і людську, і божественну природу Христа, але заперечував єдність цих двох природ, навчаючи, що Христос був у двох особах.

НІБУР, РАЙНГОЛЬД (1892-1971). Відмовившись від свого ліберального походження і освіти, Нібур в основному приймав участь у русі за соціальну справедливість для робочого класу в Детройті. Він заперечував історичний погляд на гріх і був менше консервативним, ніж Карл Барт і Еміль Брунер.

НІКЕЙСЬКИЙ СОБОР. I Вселенський собор, який збирався у 325 р. після Р.Х. з метою відсічі арианству. Цей собор утвердив божественність Христа, записавши, що Він є «істинний Бог від Бога істинного».

НОВИЙ ЗАПОВІТ. Безумовний заповіт, в якому Бог пообіцяв забезпечити прощення гріхів (Єр. 31:31-34). Смерть Христа є основою прощення, і його остаточне виповнення здійсниться у майбутньому Тисячолітньому Царстві.

НОЇВ ЗАПОВІТ. Угода, яку Бог уклав з Ноем, спрямована на продовження, забезпечення та захист людського роду. Людина повинна була продовжувати рід, щоб наповнювати землю. Їй було дозволено споживати в їжу м'ясо, а за вбивство призначалася смертна кара.

О

ОБ'ЯВЛЕННЯ (ВІДКРИТТЯ). Означає «розкривати, знімати покривало» і описує відкриття або розкриття Богом істини для людства, такої істини, яку іншим способом людина ніколи б не пізнала.

ОБ'ЯВЛЕННЯ, ЗАГАЛЬНЕ. Ті істини, які Бог відкрив про Себе усьому людству через природу, всесвіт та свідомість.

ОБ'ЯВЛЕННЯ, ОСОБЛИВЕ. Божественне відкриття істини через Ісуса Христа і Писання. На відміну від загального відкриття, доступного для кожного, особливе відкриття є лише для тих, що мають доступ до біблійних істин.

ОБ'ЯВЛЕННЯ, ПРОГРЕСИВНЕ. Поступове божественне відкриття істини упродовж віків аж до завершення Біблії. Бог не об'явив про Себе усю істину одразу, а відкривав її «багато разів і багатьма способами» (Євр. 1:1).

ОНТОЛОГІЧНИЙ АРГУМЕНТ. Аргумент про існування Бога; оскільки людина може осягнути ідею Бога, то з цієї причини Бог повинен існувати.

ОПРАВДАННЯ. Походить від грецького поняття, що означає «проголосити праведним». Це законний акт, через який Бог проголошує, що віруючий грішник наділяється усіма чеснотами Ісуса Христа. Незважаючи на гріх, виправдання є позитивним аспектом, що означає надання Божої праведності.

ОСВЯЧЕННЯ. Походить від грецького дієслова, яке означає «відділити, відкласти в сторону». Воно використовується двояко: (1) віруючий у своєму положенні є освячений – перед Богом він стоїть освячений; (2) віруючий зростає у поступовому освяченні в щоденному духовному досвіді.

ОСОБИСТІТЬ (ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ). Інтелект, почуття і воля, які є характеристиками окремої особи.

П

ПАЛЕСТИНСЬКИЙ ЗАПОВІТ. Безумовний заповіт, в якому Бог пообіцяв відновити наvernений народ Ізраїлю і повернути Ізраїлю той край, який був даний йому без усяких умов (5М. 30:1-10).

ПАНЕНТЕЇЗМ. Якщо пантеїзм доводить, що Бог і всесвіт є однакового виміру в просторі і часі, то панентеїзм заявляє, що Бог є більшим за все і містить усе в (*en*) Самому Собі.

ПАНТЕЇЗМ. Походить від грецьких слів *pan*, що означає «все», і *theos* – «Бог», а отже, це є вчення, яке навчає, що усе є Бог і Бог є усім.

ПАРАКЛИТ. Це ім'я означає «покликаний бути поряд». Воно використовується лише апостолом Іваном, коли він пише про Святого Духа (Ів. 14-16), (перекладається також як *Утішитель, Помічник, Порадник*), або про Ісуса Христа (Ів. 2:1, перекладене як *Заступник* і «той, хто виступає... на наш захист»).

ПЕЛАГІАНІЗМ. Вчення Пелагія, що кожна окрема душа була створена безпосередньо Богом і з цієї причини є невинною. І тому людина здатна бути ініціатором свого спасіння.

ПЕРЕДПРИЗНАЧЕННЯ. Означає «позначити (визначити) наперед» і має відношення до того, що Бог у минулому у вічності передпризначив все, що має відбутися в історії (Еф. 1:11); у спасінні це означає, що Бог визначив певних людей для спасіння ще у минулому в вічності (Еф. 1:5).

ПЕРШОЄВАНГЕЛІЄ. Перше проголошення Доброї Новини в Писанні (1М. 3:15), де заявляється, що Бог пошле Визволителя, Який переможе сатану.

ПИСАННЯ. Походить від грецького слова *graphē*, що означає «писання, письмовий документ». Писання Старого Заповіту були розділені євреями на три категорії: Закон, Пророки і Псалми (або Писання). Ці три категорії вбирають у себе усе Писання Старого Заповіту. *Писання* включає в себе шістдесят шість книг Старого і Нового Заповіту.

ПІДХОПЛЕННЯ. Означає «схоплення», як в 1Сол. 4:17. Описує повернення Христа в повітрі (не на саму землю) і таємного взяття Церкви, щоб вона була завжди з Ним.

ПОГРІШНІСТЬ (ГРІХОВНІСТЬ). Погляд про те, що Христос міг вчинити гріх, хоч Він ніколи цього не робив.

ПОЛІТЕЇЗМ. Походить від грецького слова *poly*, що означає «багато», і слова *theos* – «Бог»; а отже, це віра в багатьох богів (багатобожжя).

ПОСЕРЕДНИК. Представник, який виступає між двома сторонами. Христос виступив посередником спасіння між Богом і людьми (1Тим. 2:5). Людські лідери, такі як Авраам і Мойсей, були посередниками між Божою волею і народом.

ПОСТАНОВА (ПОСТАНОВИ) БОЖА. Підкреслюючи суверенність Бога, постанова (усі аспекти Божого плану, названі як одне ціле), або постанови (усі аспекти Божого плану, названі як множина) Божі стверджують, що Він, незважаючи на будь-які дії людини, спланував і призначив усе, що відбувається.

ПОСТМІЛЕНІАЛІЗМ. Будучи популярним у ХІХ столітті, це вчення стверджувало, що світ поступово стає кращим і підходить до остаточного тріумфу Євангелія. Христос повернеться після Тисячолітнього Царства. У теперішній час воно відроджується в «християнському реконструкціонізмі».

ПОСТТРИБУЛЯЦІОНІЗМ. Віра в те, що Церква буде присутньою на землі під час Великої Скорботи; вона не буде підхоплена перед Скорботою.

ПРЕМІЛЕНІАЛІЗМ, ДИСПЕНСАЦІЙНИЙ. Форма преміленіалізму яка навчає, що Церква буде підхоплена перед Великою Скорботою, коли Бог знову зосередить увагу на Ізраїлі у Своїм плані щодо нашого світу. Христос повернеться в кінці Скорботи для того, щоб визволити Ізраїль і настановити Тисячолітнє Царство. Визначається: (1) послідовним буквально-ним тлумаченням і (2) відмінністю між Ізраїлем і Церквою.

ПРЕМІЛЕНІАЛІЗМ, «ІСТОРИЧНИЙ». Форма преміленіалізму, яка в загальному є посттрибуляціонізмом має багато подібного з аміленіалізмом у тому, що Ізраїль і Церква не завжди розглядаються як дві цілком відмінні групи. Тисячолітнє Царство не обмежується періодом в тисячу років. Воно розпочалося в небесах при першому приході Христа і продовжиться при другому Його приході.

ПРЕСВІТЕРІАНСЬКИЙ. Форма церковного правління, при якій влада у старійшин, так як це є у пресвітеріанській та реформатській церквах.

ПРЕТРИБУЛЯЦІОНІЗМ. Віра в те, що Христос підхопить Церкву перед Великою Скорботою.

ПРИМИРЕННЯ. Через гріх людина віддалилася від Бога і стала для Нього чужою, але через смерть Христа мир з Богом і саме спасіння стало можливим для усіх тих, хто повірить у Ісуса.

ПРОРОК. Посередник або представник між Богом і людьми, який отримав безпосереднє відкриття від Бога і відкриває людям Божу волю.

ПРОСВІТЛЕННЯ. Служіння Святого Духа, коли Він просвітлює віруючого, роблячи людину спроможною розуміти Слово Боже.

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ БОГОСЛОВ'Я. Богослов'я, яке ототожнюється з Альфредом Норт Уайтхедом, Джоном Кобом, Шубертом Огденом і Норманом Пітенгером. Воно навчає, що Христос є безособовим, і, застосовуючи еволюційні концепції, вважає, що Бог піддається змінам. Усе надприродне й чудодійне заперчується.

ПРОЩЕННЯ. Законний, правовий акт Бога, який забирає обвинувачення проти грішника, тому що за його гріхи було здійснено викуплення.

Р

РЕМОНСТРАЦІЯ. Доктринальне твердження, що втілює в собі вчення Якоба Армінія. *Див.* АРМІНІАНІЗМ.

РЕНЕСАНС. «Відродження» інтелектуалізму (1350-1650 рр.), який відмітив схильність до світського (секуляризм), раціоналізму і скептицизму, зосереджуючи більшу увагу на людині, а не на Богові.

РЕФОРМАТСЬКЕ БОГОСЛОВ'Я. Відрізняє кальвінізм від лютеранства та анабаптистського богослов'я. Реформатське богослов'я сформувало твердження, які підтримують кальвіністську позицію; воно також приймало заповітне богослов'я, визнаючи один народ Божий (на відміну від диспенсаціоналізму, який визнає два народи Божі – Ізраїль і Церкву).

РИМО-КАТОЛИЦИЗМ. Напівпелагіанське богослов'я, яке навчає про авторитет передань церкви, влади римської церкви як сховища істини і папської влади. Таїнства (їх сім) є першими за важливістю для спасіння, починаючи з таїнства хрещення.

РОБІНСОН, ДЖОН А. Т. (нар. в 1919 р.). сучасний британський богослов, який зробив популярним богослов'я Пауля Тіліха у своїй праці «*Чесний перед Богом*», поєднавши його з деякими елементами вчення Дітріха Бонгьоффера і Рудольфа Бультмана.

РОЗБЕЩЕНІСТЬ. Гріховна зіпсованість, яка поширилася на всіх людей і вражає особу в цілому – інтелект, емоції та волю, так що в людині не залишається нічого привабливого для Бога.

С

САБЕЛІАНІЗМ. Учення, яке заперечує Трійцю; його також називають *модалізм* і *модалістичний монархіанізм*. Назване за іменем богослова III ст., якого звали Сабелій. Унітаріанізм є сучасною формою цього вчення. Див. МОДАЛІЗМ.

САТАНА. Означає «противник». Він є реальною істотою, яка колись була ангелом високого чину, але втратила своє високе становище в результаті повстання проти Бога. Тепер він є лідером незчисленних сил впалих ангелів (демонів) і протистоїть Богові та Божому народові. Також див. ДИЯВОЛ.

СВІТ. Переклад грецького слова *kosmos*, яке означає «впорядковане розташування»; це слово часто використовується для того, щоб означити людський рід, який перебуває у ворожому стані до Бога.

СИНОПТИЧНИЙ. Назва, яка походить з грецької мови, що означає «бачити речі разом». Ця назва використовується для Євангелій від Матвія, Марка і Луки, оскільки вони документують життя Ісуса Христа подібним стилем, часто використовуючи однакові слова і фрази.

СИНОПТИЧНА ПРОБЛЕМА. Дискусія з приводу того, чи Матвій, Марко і Лука писали свої Євангелія окремо і незалежно один від одного, чи, може, вони брали дещо один від одного (або з іншого спільного джерела).

СИСТЕМАТИЧНЕ БОГОСЛОВ'Я. Збирання та систематизація істини про Бога з усякого і кожного джерела інформації. Дехто обмежує це збирання істини для систематичного богослов'я лише Біблією, тоді як інші враховують інформацію із зовнішніх джерел, зокрема, із природничих та психологічних наук.

СКОРБОТА (ВЕЛИКА СКОРБОТА). Семирічний період у майбутньому, описаний у книзі Об'явлення Івана Богослова, розділи 6-19. Упродовж цього часу Бог судитиме невірний світ і Свій непокірний народ Ізраїль.

СОТЕРІОЛОГІЯ. Походить від слів *soterion*, що означає «спасіння», і *logos* – «слово»; отже, це роздуми або вивчення доктрини спасіння.

СОЦІНІЙ (SOCINUS) (1539-1604). Заперечував Трійцю, а також божественність Христа і Його заступницьке викуплення. Соціній також відкидає гріховність людини, навчаючи, що людина здатна уникати гріха і не чинити його. За світоглядом він був унітаріанцем (вірив, що Бог є лише в одній особі).

СТАРШИЙ (СТАРІЙШИНА). Посада в новозаповітній церкві (пресвітер, пастор), яку обіймає старший і зрілий духовно (1Тим. 3:1-7), забезпечуючи духовне керівництво в місцевій громаді віруючих.

СУВЕРЕННИЙ. Щодо Бога це означає, що Він є верховним правителем і найвищою владою, постановляє все, що має відбутися, і Його Божественний задум завжди звершується.

СУДОВИЙ ПРЕСТОЛ ХРИСТА (СУДИЛИЩЕ ХРИСТОВЕ). Місце або подія для Божественної оцінки того, наскільки християни були вірними у своєму житті; результатом буде нагородження одних і позбавлення нагород інших (2Кор. 5:10). Судилище Христа матиме місце на небесах у той час, коли на землі лютуватиме Велика Скорбота.

СУПРАЛАПСАРІАНІЗМ. Це слово походить від латинських слів *supra*, яке означає «над, вище», і слова *lapsus* – «падіння»; звідси, це вчення про те, що Бог призначив вибрання для спасіння і засудження ще до гріхопадіння людини. Порядок цих Божих постанов є таким: вибрати певних людей для вічного життя, допустити гріхопадіння людини, послати Христа визволити вибраних, послати Святого Духа для того, щоб спасти визволених і освятити усіх вибраних у Христі. Цей погляд навчав про обмежене викуплення.

СУЧАСНЕ БОГОСЛОВ'Я. У нашій праці – це вивчення доктрин різних груп християн і розвитку цих доктрин у ХХ ст.

СХОЛАСТИЦИЗМ. Рух у монастирських школах, який намагався захистити віру через раціональне мислення у XI-XII ст. Схоластицизм більше наголошував на існуючих віруваннях церкви, ніж намагався розкрити нові істини.

Т

ТАЇНСТВА. Слово *таїнство* переважно означає формальні дії релігійного характеру, нібито заповідані Христом, які є священними як знаки чи символи духовної реальності. Протестанти надають перевагу назві «постанови (або заповіді)». Вони переважно дотримуються двох заповідей: хрещення та Вечері Господньої. Деякі групи протестантів вірять ще в інші заповіді, такі як омивання ніг, вітання святим поцілунком і вечеря любові (спільна братська вечеря, пов'язана з Господньою Вечерею). Римо-католицизм та православ'я визнає сім таїнств: хрещення, конфірмація, сповідь, святе причастя, священство, шлюб і єлеєпомазання.

ТЕЛЕОЛОГІЧНИЙ АРГУМЕНТ. Походить від грецького слова *telos*, що означає «кінець». Оскільки у Всесвіті є порядок і гармонія, то його повинен був створити розумний Конструктор.

ТЕОКРАТИЧНИЙ. Означає «панування Бога»; а отже, *теократичне царство* означає царство під керівництвом Бога. У Своїй теократії Бог править землею через різних посередників (таких як Авраам та Мойсей) у різні

періоди історії. Кінцевою формою теократичного царства є земне панування Ісуса Христа в Тисячолітньому Царстві.

ТЕОРІЯ ВИКУПЛЕННЯ. Це вчення належить Орігену, який вважав, що смерть Христа була викупною платою сатані, оскільки той тримав людство в неволі.

ТЕОРІЯ ВИПАДКУ. Сформульована Альбертом Швейцером, ця теорія навчала, що Христос пристрасно захопився Своїм месіанством.

ТЕОРІЯ ПОВТОРЕННЯ. Учення про викуплення, розроблене Іринеем, що Христос визволив людину через переживання на власному досвіді усіх фаз життя Адама і усього того, що пережив Адам.

ТЕОРІЯ ПРИКЛАДУ. Теорія викуплення, яка навчає, що смерть Христа була більше прикладом покорі, ніж замісницькою смертю за гріхи людства.

ТЕОРІЯ РОЗРИВУ. Теорія, яка доводить, що після першопочаткового створення відбулося падіння; воно призвело до того, що створений світ став хаосом через Божий суд. Цей розрив тривав, напевно, мільйони років (між 1М. 1:1 і 1:2), після чого Бог по-новому відформував землю упродовж буквальних 24-годинних днів.

ТИСЯЧОЛІТНЄ ЦАРСТВО. Назва *тисячолітнє царство* походить від латинських слів *mille*, що означає «тисяча», і *annus*, – «рік»; а отже, це означає період тривалістю «тисяча років». Хоч концепція Тисячолітнього Царства має свою основу в безумовних заповідях Старого Заповіту, книга Об'явлення 20:4-6 особливо відмічає, що Христос після Свого повернення пануватиме на землі тисячу років.

ТІЛІХ, ПАУЛЬ (1886-1965). Богослов, який представляв радикальне крило неоортодоксії, розглядаючи Бога як безособову «Істоту», гріх, – як віддалення від свого справжнього «я», а спасіння – як «основну турботу».

ТРАДУЦІАНСЬКА ТЕОРІЯ. Теорія про те, що душа, як і тіло, передається від батьків.

ТРАНССУБСТАНЦІАЦІЯ. Римо-католицька точка зору на Вечерю Господню, згідно з якою складові частки метафізично і загадково переминюються в буквальне тіло, кров, душу і божественність Ісуса Христа, одночасно зберігаючи фізичні властивості хліба й вина.

ТРАНСЦЕНДЕНТНІСТЬ. Це слово позначає той факт, що Бог віддільний від людини і є вищим за людину. Бог є трансцендентним у тому, що Він є святим, а людина – грішною; Бог є трансцендентним тому, що Він безмежний, а людина обмежена. Бог є «цілком іншим», ніж людина.

ТРИХОТОМІЧНИЙ. Означає, що людина складається з трьох частин: тіла, душі й духа.

ТРІЙЦЯ. Незважаючи на те, що Бог один, є три вічно відмінні й рівні особи Божества – Отець, Син і Дух Святий. Кожна Особа відмінна від іншої, однак усі три є єдиним Богом. Слово *Трійця*, напевно, найкраще висловлює цю ідею.

У

УЕСЛІ, ДЖОН (1703-1791). Засновник методизму; багато проповідував вчення Армінія, спонукаючи Англію до великого пробудження.

УЛЬТРАДИСПЕНСАЦІОНАЛІЗМ. Після Е. В. Булінгера (1837-1913), а якщо ближче до нашого часу, то після К. Ф. Бейкера, ультрадиспенсационалізм навчає, що існує дві церкви: (1) церква-наречена, яка складається винятково з євреїв, й існує лише в перехідному періоді в Діях Апостолів, і (2) основна церква, яка включає в себе поган і почала своє існування із служінням ап. Павла. З цих міркувань дехто з ультрадиспенсационалістів визнають лише Вечерю Господню, тоді як інші заперечують і Господню Вечерю, і водне хрещення.

УМИЛОСТИВЛЕННЯ. Походить від грецького поняття, що означає «умиротворяти або викупити (розплатитися)», і наголошує, що Божа святість була повністю задовільнена, Його гнів угамований, а вимоги Його праведності виконані через викупну смерть Ісуса Христа.

УСИНОВЛЕННЯ. Прийняття віруючого як сина з гарантією прав та привілеїв віруючого в його новому становищі в Христі.

УРЯДОВА ТЕОРІЯ. Теорія викуплення, сформульована Гротієм, яка доводить, що через Свою смерть Христос здійснив символічну платню Божі, Який відклав усі вимоги закону і прощає грішників через те, що через смерть Христа Боже урядування було підтримане.

Ф

ФЕДЕРАЛЬНИЙ ПОГЛЯД. Вчення про те, що Адам є федеральним головою або представником усього людського роду. Увесь людський рід звинувачується у гріху не через те, що усі люди брали участь у першому гріху, а через те, що Адам представляв собою увесь людський рід.

ФЕОДАЛЬНО-ВАСАЛЬНИЙ ДОГОВІР. Домовленість між феодалом (царем) і його васалами (народом). Закон Мойсея наслідує зразок стародавнього феодално-васального договору, в якому Бог, як цар, говорить Своїм підданам про те, що Він, як цар, зробив для них, і чого Він очікує від них.

ФІЛЮКВЕ, ДИСКУСІЯ. Слово *filioque* (означає «і син») і однойменна дискусія стосуються питання «Ким посланий Дух Святий?». Східна Церква навчала, що лише Бог Отець послав Святого Духа, тоді як Західна Церква вважала, що і Отець, і Син послали Його. Це питання надовго розділило два крила церкви в 1054 р.

ФУНДАМЕНТАЛІЗМ. Консервативна богословська система, яка упродовж усієї історії дотримувалася п'ятьох основних доктрин: (1) чуда Христа; (2) непорочне народження Христа; (3) заступницьке викуплення, здійснене Христом; (4) фізичне (тілесне) воскресіння Христа; (5) богонатхнення Писання. Фундаменталізм протистоїть лібералізму і модернізму. За останні

десятиліття він розділився на два фундаментальні табори – євангельський і сепаратистський.

Х

ХРЕЩЕННЯ ДУХА. Праця Святого Духа, коли Він поміщає віруючого в союз із Христом, як Головою, і в союз із іншими віруючими, як тілом Христа.

Ц

ЦАРСТВО. Звичайне використання слова *царство* означає панування або фізичну сферу правління, яка включає в себе управителя, народ, щодо якого відбувається правління, і фізичну територію, де відбувається це панування. *Також див.* ТЕОКРАТИЧНЕ.

ЦВІНГЛІ, УЛЬРІХ (1484-1531). Швейцарський реформатор XVI ст., який наголошував на спроможності пересічної людини тлумачити Біблію для самої себе. Навчав меморіального погляду (погляду про спогадування) у Вечері Господній.

ЦЕРКВА. Означає «викликана (звідкись) група». Слово може мати на увазі місцеву церкву (напр., 1Сол. 1:1), або Вселенську Церкву – усіх віруючих, які вірили в Христа від дня П'ятдесятниці до моменту підхоплення церкви. Вселенська Церква також називається Тілом Христа (Єф. 1:22-23).

Ч

ЧАСТКОВЕ ПІДХОПЛЕННЯ. Учення про те, що не всі віруючі, а лише ті, хто пильнує і очікує Христа, будуть підхоплені із землі.

Ш

ШЛЯЄРМАХЕР, ФРІДРІХ (1763-1834). Названий «батьком сучасного релігійного лібералізму» Шляєрмахер наголошував на важливості «відчуттів» і суб'єктивності в пізнанні Бога на досвіді. Заперечував історичні доктрини непорочного народження Христа і Його замісницького викуплення Своєю смертю.

Я

ЯГВЕ. Ці чотири букви староеврейського алфавіту (YHWH), які інколи називають *тетраграмою*, склали ім'я Боже, яке часто вимовлялося як Ягве або Єгова. *Див.* ГОСПОДЬ.

ПРИМІТКИ

Розділ 1. Вступ до біблійного богослов'я

1. J. Goldingay, "The Study of Old Testament Theology: It's Aims and Purpose," *Tyndale Bulletin* 26 (1975), 34.
2. For a conservative discussion, evaluation, and critique see G. F. Hasel, "Biblical Theology Movement" in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 149-52; and Geoffrey W. Bromiley, "Biblical Theology" in *Baker's Dictionary of Theology*, Everett F. Harrison, ed., (Grand Rapids: Baker, 1960), 95-97. For a non-conservative evaluation see Brevard S. Childs, *Biblical Theology in Crisis* (Philadelphia; Westminster, 1970) and James Barr, "Trends and Prospects in Biblical Theology," *Journal of Theological Studies* 25 (1974): 265-82.
3. Charles C. Ryrie, *Biblical Theology of the New Testament* (Chicago: Moody, 1959), 12. See also the helpful brief discussion in Charles C. Ryrie, *Basic Theology* (Wheaton: Victor, 1986), 14.
4. Ryrie, *Biblical Theology of the New Testament*, 12-14.
5. See discussion by Ryrie, *Biblical Theology of the New Testament*, 14-19; and Geerhardus Vos, *Biblical Theology: Old and New Testaments* (Grand Rapids: Eerdmans, 1948), 14-16.
6. Less than thirty years according to John A. T. Robinson, *Redating the New Testament* (Philadelphia: Westminster, 1976), 352.
7. See Ryrie, *Biblical Theology of the New Testament*, 20-24; and Vos, *Biblical Theology*, 17-18.
8. Ryrie, *Biblical Theology of the New Testament*, 23.

Розділ 2. Вступ до старозаповітного богослов'я

1. See the helpful summaries by J. Barton Payne, *The Theology of the Older Testament* (Grand Rapids: Zondervan, 1962), 25-43; and Gerhard Hasel, *Old Testament Theology: Basic Issues in the Current Debate*, rev. ed. (Grand Rapids: Eerdmans, 1982), 15-34.
2. Payne, *Theology of the Older Testament*, 27.

3. See his concept of Old Testament theology in Gustave Friedrich Oehler, *Theology of the Old Testament* (Reprint. Grand Rapids: Zondervan, n.d.), 5-47.
4. See Gleason L. Archer, *A Survey of Old Testament Introduction* (Chicago: Moody, 1964), 73-165, for an excellent discussion and refutation of this theory.
5. Hasel, *Old Testament Theology*, 30.
6. *Ibid.*, 31.
7. *Ibid.*, 41-96.
8. *Ibid.*, 43.
9. Chester K. Lehman, *Biblical Theology*, 2 vols. (Scottsdale, Penna: Herald, 1971), 1:38.
10. Ronald E. Clements, *Old Testament Theology* (Atlanta: Knox, 1978).
11. Hasel, *Old Testament Theology*, 52.
12. Walter C. Kaiser. Jr., *Toward an Old Testament Theology* (Grand Rapids: Zondervan, 1978), 11.
13. John L. McKenzie, *A Theology of the Old Testament* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1974), 319.
14. *Ibid.*, 31-35.
15. Kaiser, *Toward an Old Testament Theology*, 3.
16. Hasel, *Old Testament Theology*, 72-73.
17. *Ibid.*, 75-76.
18. *Ibid.*, 82-83.
19. *Ibid.*, 93.
20. Kaiser, *Toward an Old Testament Theology*, 12-13.
21. Elmer A. Martens, *God's Design: A Focus on Old Testament Theology* (Grand Rapid: Baker, 1981), 12.
22. *Ibid.*, 18-19.
23. Eugene H. Merrill, "Daniel as a Contribution to Kingdom Theology" in *Essays in Honor of J. Dwight Pentecost*, Stanley D. Toussaint and Charles H. Dyer, eds. (Chicago: Moody, 1986), 211.
24. Alva J. MacClain, *The Greatness of the Kingdom* (Chicago: Moody, 1968), 7, 197. This is a most important work on the subject of the mediatorial kingdom and ought be studied carefully.
25. See Erich Sauer, *The King of the Earth* (Grand Rapids: Eerdmans, 1962).

Розділ 3. Богослов'я епохи Едему

1. Jack B. Scott, "El" in *Theological Wordbook of the Old Testament*, 2 vols., R. Laird Harris et al., eds., (Chicago: Moody, 1980), 1:42.

2. Ibid., 1:44.
3. Whenever the numeral appears with the Hebrew word *yom* (day) it demands a twenty-four hour day. See also the excellent study by Weston W. Fields, *Unformed and Unfilled* (Nutley, NJ.: Presbyterian & Reformed, 1976).
4. Erich Sauer, *The Dawn of World Redemption* (Exeter: Paternoster, 1964), 25-29.
5. C. F. Keil and F. Delitzsch, *Biblical Commentary on the Old Testament*, 25 vols. (Reprint. Grand Rapids: Eerdmans, 1968), 1:84-86.
6. The Hebrew construction is an infinitive absolute which expresses emphasis when it immediately precedes the verb.
7. The meaning of *desire* (Heb. *shuq*, “violent craving”) is difficult to determine since it is only used three times in the Old Testament (Gen. 3:16; 4:7; Song 7:10). It may have reference to sexual desire as in Song of Solomon 7:10 or desire to be under his rule or perhaps desire to rule over him.
8. The word describing Adam’s toil (Heb. *yizabon*, Gen. 3:17) also describes Eve’s pain in childbirth (Gen. 3:16).

Розділ 4. Богослов’я епохи Ноя

1. Geerhardus Vos, *Biblical Theology: Old and New Testaments* (Grand Rapids: Eerdmans, 1948), 45.
2. C. F. Keil and F. Delitzsch, *Biblical Commentary on the Old Testament*, 25 vols. (Reprint. Grand Rapids: Eerdmans, 1968), 1:112.
3. Howard F. Vos, *Genesis* (Chicago: Moody, 1982), 32-33.
4. Considerable evidence can be garnered for both views. See Vos, *Genesis*, 36-37; and Gleason L Archer, Jr., *Encyclopedia of Bible Difficulties* (Grand Rapids: Zondervan, 1982), 77-78. Keil and Delitzsch make the important point that the phrase “took wives for themselves” is a common Old Testament statement referring to marriage. It does not refer to fornication. Hence, it cannot refer to angels. If angels were in view it would have been a fornicatious act, not marriage (cf. Keil & Delitzsch, *Biblical Commentary*, 1:131).
5. H. C. Leupold, *Exposition of Genesis* (Grand Rapids: Baker, 1942), 1:255-56.
6. Oerek Kidner, *Genesis* (Downers Grove, Ill.: InterVarsity, 1967), 87.
7. It is so understood by prominent Old Testament scholars: Keil and Delitzsch, *Biblical Commentary*, 1:153; Vos, *Genesis*, 50; Leupold, *Genesis*, 333; and John Davis, *Paradise to Prison* (Grand Rapids: Baker, 1975), 127-28.
8. E. W. Hengstenberg, *Christology of the Old Testament* (Grand Rapids: Kregel, 1970), 24. This is a classic work, tracing the prophecies of Christ in the Old Testament, and ought to be studied by the serious student.
9. Allen Ross, “The Table of Nations in Genesis 10—Its Content,” *Bibliotheca Sacra* 138 (January-March, 1981): 28.

10. Vos, *Genesis*, 54.
11. Keil and Delitzsch, *Biblical Commentary*, 1:159.
12. William White and E. M. Blaiklock suggest the dating precedes the time of the ziggurats. Compare "Babel, Tower of" in *The New International Dictionary of Biblical Archaeology*, Edward M. Blaiklock and R. K. Harrison, eds. (Grand Rapids: Zondervan, 1983), 85.
13. Vos, *Genesis*, 56.

Розділ 5. Богослов'я епохи патріархів

1. See the following discussions on the Abrahamic Covenant: J. Dwight Pentecost, *Things to Come* (Grand Rapids: Zondervan, 1958), 65-94; Charles C. Ryrie, *The Basis of the Premillennial Faith* (Neptune, N.J.: Loizeaux, 1953), 48-75; and John F. Walvoord, *The Millennial Kingdom* (Grand Rapids: Zondervan, 1959), 139-58.
2. Pentecost, *Things to Come*, 71.
3. Ryrie, *The Basis of the Premillennial Faith*, 50-52.

Розділ 6. Богослов'я епохи Мойсея

1. See George E. Mendenhall, *Law and Covenant in Israel and the Near East* (Pittsburgh: Biblical Colloquium, 1955); and Meredith G. Kline, *Treaty of the Great King* (Grand Rapids: Eerdmans, 1963).
2. Walter C. Kaiser, Jr., *Toward an Old Testament Theology* (Grand Rapids: Zondervan, 1978), 109.
3. *Ibid.*, 114-18; and Leon Wood, *A Survey of Israel's History* (Grand Rapids: Zondervan, 1970), 148-50.
4. Kaiser, *Toward an Old Testament Theology*, 114.
5. *Ibid.*, 124.
6. J. Dwight Pentecost, *Things to Come* (Grand Rapids: Zondervan, 1958), 97.
7. *Ibid.*, 97.

Розділ 7. Богослов'я епохи монархів

1. John F. Walvoord, *The Millennial Kingdom* (Grand Rapids: Zondervan, 1959), 195; and Walter Kaiser, *Toward an Old Testament Theology* (Grand Rapids: Zondervan, 1978), 143-64 (a discussion of the promise of 2 Sam. 7).
2. Walvoord, *The Millennial Kingdom*, 196-97; and Charles C. Ryrie, *The Basis of the Premillennial Faith* (Neptune, NJ.: Loizeaux, 1953), 80.
3. Ryrie, *Basis of the Premillennial Faith*, 88-89.

Розділ 8. Богослов'я епохи пророків

1. Gleason L. Archer. Jr., *A Survey of Old Testament Introduction* (Chicago: Moody, 1964), 284.
2. Francis Brown, S. R. Driver, and C. A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament* (Oxford: Clarendon, 1968), 611, 909.
3. E. J. Young, *My Servants The Prophets* (Grand Rapids: Eerdmans, 1952), 63-64. This is a most important volume in discussing the meaning, nature, and function of the Old Testament prophet.
4. See also J. A. Motyer, "Prophecy, Prophets," in James D. Douglas, ed., *The New Bible Dictionary* (Grand Rapids: Eerdmans, 1962), 1037, suggesting that the three terms are synonymous.
5. Alva J. McClain, *The Greatness of the Kingdom* (Chicago: Moody, 1968), 116-17.
6. See Walter Kaiser, *Toward an Old Testament Theology* (Grand Rapids: Zondervan, 1978), 205-7.
7. The pronouns "*He* was pierced through for *our* transgressions, *He* was crushed for *our* iniquities; ... And by *His* scouring *we* are healed" Isa. 53:5) emphasize the concept of substitutionary atonement.
8. Ryrie, *The Basis of the Premillennial Faith* (Neptune, NJ.: Loizeaux, 1953), 112-14.
9. J. Dwight Pentecost, *Things to Come* (Grand Rapids: Zondervan, 1958), 119-20.
10. Ryrie, *Basis of the Premillennial Faith*, 110-11.
11. *Ibid.*, 111.
12. For a discussion of the interpretive views concerning a millennial Temple see Hobart E. Freeman, *An Introduction to the Old Testament Prophets* (Chicago: Moody, 1968), 308-24; and Paul D. Feinberg, "A Study of Ezekiel's Temple Vision," unpublished B.D. thesis (Fullerton, Calif.: Talbot Seminary, 1963).
13. Merrill F. Unger, "The Temple Vision of Ezekiel," *Bibliotheca Sacra* 106 (January 1949): 57-64.
14. James Orr, "Eschatology of the Old Testament," in James Orr. ed., *The International Standard Bible Encyclopaedia*, 5 vols. (Grand Rapids: Eerdmans, 1939), 2:977. Orr states: "The 'Day of Jehovah,' in the prophetic writings, is conceived of, sometimes more generally, as denoting any great manifestation of God's power in judgment or salvation (e.g. the locusts in Joel 2), sometimes more eschatologically, of the final crisis in the history of God's kingdom, involving the overthrow of all opposition, and the complete triumph of righteousness (e.g. Isa. 2:2-5; Joel 3; Amos 9:11ff; Zech. 14, etc.)."
15. Pentecost, *Things to Come*, 230-31.

16. There are varying views on the fulfillment of Joel 2:28-32 prompted mainly because it is used by Peter at Pentecost (Acts 2:16-21). (1) *Fulfillment in Joel's day*. This is not a popular view. (2) *Fulfillment at Pentecost*. Amillennialists generally hold this view, equating the church age with the Messianic age. Compare E. J. Young, *An Introduction to the Old Testament* (Grand Rapids: Eerdmans, 1964), 255. A problem with this view is how the phenomenon of Joel 2:30-32 can be understood to have already been fulfilled. (3) *Eschatological View*. Some, such as Charles Feinberg, suggest no part of this is fulfilled at Pentecost; it is entirely eschatological, or future. Pentecost is an illustration of Joel 2. Compare Charles L. Feinberg, *The Minor Prophets* (Chicago: Moody, 1976), 81-82. (4) *Continuous Fulfillment View*. Hobart Freeman suggests the entire church age is a continuous fulfillment of Joel 2. Compare Hobart Freeman, *Old Testament Prophets*, 155-56. (5) *Partial Fulfillment View*. These adherents suggest the Spirit was given at Pentecost making available God's blessing upon Israel, but the eschatological aspects of the prophecy are yet unfulfilled. Compare John F. Walvoord, *The Holy Spirit* (Grand Rapids: Zondervan, 1965), 229. This final view has the least problems connected with it.

Розділ 9. Вступ до богослов'я Нового Заповіту

1. R.B. Gaffin, Jr., "New Testament Theology" in *New Dictionary of Theology*, Sinclair B. Ferguson and David F. Wright, eds. (Downers Grove, Ill.: InterVarsity, 1988), 462.
2. See Stephen H. Travis, "Form Criticism" in I. Howard Marshall, ed., *New Testament Interpretation: Essays on Principles and Methods* (Grand Rapids: Eerdmans, 1977), 153-64.
3. Donald Guthrie, *New Testament Theology* (Downers Grove, Ill.: InterVarsity, 1981), 25.
4. See Oscar Cullmann, *The Christology of the New Testament*, rev. ed. (Philadelphia: Westminster, 1963).
5. Charles C. Ryrie, *Biblical Theology of the New Testament* (Chicago: Moody, 1959), 19.
6. Ryrie, *Biblical Theology*, 19-20.
7. See Gaffin, "New Testament Theology", 463-65.

Розділ 10. Богослов'я синоптичних Євангелій

1. Brooke Foss Westcott, *An Introduction to the Study of the Gospels*, 8th ed. (London: Macmillan, 1895), 195.
2. D. Edmond Hiebert, *An Introduction to the New Testament: The Gospels and Acts* (Chicago: Moody, 1975), 1:161-63.

3. For a discussion of the synoptic problem with proposed solutions, see Hiebert, *Introduction to the New Testament*, 1:160-90; Everett F. Harrison, *Introduction to the New Testament* (Grand Rapids: Eerdmans, 1964), 136-45; and Robert G. Gromacki, *New Testament Survey* (Grand Rapids: Baker, 1974), 54-59. These works provide an explanation as well as a useful critique of the different views.
4. This writer holds to the position described by Wendell G. Johnston et al., "The Evangelical and Redaction Criticism in the Synoptic Gospels," *Talbot Review*, vol. 1, no. 2 (Summer 1985), 6-13. An excellent bibliography is provided for further study of redaction criticism.
5. See I. Howard Marshall, "Historical Criticism" in I. Howard Marshall, ed., *New Testament Interpretation* (Grand Rapids: Eerdmans, 1977), 126-38.
6. *Ibid.*, 137. "It is highly unlikely that Matthew's description of the healing of two Gadarene demoniacs (Matt. 8:28-34) is to be regarded as historical." In examining the resurrection narratives Marshall states, "There may be a stage at which the difficulties involved in explaining away an apparent historical error are greater than those caused by accepting the existence of the error" (p. 135). It is apparent that this view of Scripture cannot be reconciled with the biblical doctrine of inspiration and inerrancy.
7. *Ibid.*, 148.
8. This is a further example of the damaging results of critical methodology. It is impossible to hold this view of David Wenham and still believe in biblical inerrancy. If there are errors in historical details then the Bible is not an inerrant book. In contrast to Wenham, E. J. Young explains the orthodox solution to the conflict. See E. J. Young, *Thy Word Is Truth* (Grand Rapids: Eerdmans, 1957), 132-34.
9. See Stephen H. Travis, "Form Criticism" in *New Testament Interpretation*, 153-64.
10. Johnston et al., "The Evangelical and Redaction Criticism", 6.
11. *Ibid.*, 7ff.
12. Thus in composition criticism, which some include in redaction criticism, the gospel writers invent new sayings by Jesus which He never spoke. See Stephen S. Smalley. "Redaction Criticism" Stephen S. Smalley. "Redaction Criticism" in *New Testament Interpretation*, 181.
13. Robert H. Gundry, *Matthew: A Commentary on His Literary and Theological Art* (Grand Rapids: Eerdmans, 1982), 26-27.
14. "The Fragments of Papias," in J. B. Lightfoot, ed., *The Apostolic Fathers* (Grand Rapids: Baker, 1956), 265.
15. Irenaeus, "Against Heresies," in Cyril C. Richardson, ed., *Early Christian Fathers* (New York: Macmillan, 1970), 370.
16. Hemy C. Thiessen, *Introduction to the New Testament* (Grand Rapids: Eerdmans, 1943), 136.

17. J. H. Kerr, *An Introduction to the New Testament* (New York: Revell, 1931), 26.
18. It is noteworthy that the liberal John A. T. Robinson dates Matthew prior to A.D. 62, sometime between 40 and 60. Compare *Pedaling the New Testament* (Philadelphia: Westminster, 1976), 107 and 86-117.
19. The Greek word for *men* is *andron*, meaning “men” as distinct from “women.” The inference is that in addition to the 5,000 men, there were also women and children that believed.
20. Stanley D. Toussaint, *Behold the King* (Portland, Ore.: Multnomah, 1980), 18-20.
21. “The Fragments of Papias,” 265.
22. Irenaeus, “Against Heresies,” 370.
23. *Ibid.*, 370.
24. *Ibid.*, 185.
25. *Ibid.*, 370.
26. Thiessen, *Introduction to the New Testament*, 156-57.
27. Scroggie, *Guide to the Gospels*, 337-39.
28. G. H. Schodde, “Matthews-Gospel of” in James Orr, ed., *The International Standard Bible Encyclopaedia*, 5 vols. (Grand Rapids: Eerdmans, 1939), 3:2011.
29. Norval Geldenhuys, *Commentary on the Gospel of Luke* (Grand Rapids: Eerdmans, 1951), 43.
30. Donald Guthrie, *New Testament Theology* (Downers Grove, Ill.: InterVarsity, 1981), 75.
31. *Ibid.*, 222.
32. *Ibid.*, 280-81.
33. *Ibid.*, 281.
34. *Ibid.*, 303-4.
35. The Greek preposition *and*, translated “for,” demands the idea of *substitution*. The same preposition is used in Luke 11:11 illustrating a father giving a snake *instead of* a fish. The preposition clearly means “in place of,” i.e., substitution.
36. See the helpful discussion in Lawrence O. Richards, *Expository Dictionary of Bible Words* (Grand Rapids: Zondervan, 1985), 517-18.
37. The verb “impelled” is *ekballo*, a strong term, literally meaning “to throw out.” Hence, the stress that the confrontation was initiated by the Holy Spirit who forced Christ into the wilderness meeting.
38. A most valuable work that discusses the nature of the kingdom in both the Old Testament and the New Testament, and that reveals God’s purpose in establishing a millennial kingdom through Messiah, is Alva J. McClain, *The Greatness of the Kingdom* (Chicago: Moody, 1968).

Розділ 11. Богослов'я книги Дії святих апостолів

1. In Luke 24:47 “proclaimed” (*keruchthenai*) is emphatic, standing first in the Greek text; “nations” or “Gentiles” (*ethne*) is also emphatic; hence, the stress is that forgiveness is to be *proclaimed to Gentiles*.
2. D. Edmond Hiebert, *An Introduction to the New Testament*, 3 vols. (Chicago: Moody, 1975), 1:256.
3. Gottlob Schrenk, “*Boulomai, boule, boulema*,” in Gerhard Kittel, ed., *Theological Dictionary of the New Testament*, 10 vols. (Grand Rapids: Eerdmans, 1964), 1:635.
4. “Appointed” (*tetagmenoi*) is a perfect passive participle that describes action antecedent to the main verb “believed” (aorist participle). The grammatical inference is that the appointing by the Lord came first; belief by the very number that had been appointed to eternal life followed.
5. Charles C. Ryrie, *Biblical Theology of the New Testament* (Chicago: Moody, 1959), 116-17.
6. The term “appoint” is *cheirotoneo*, meaning “to elect by show of hands.”

Розділ 12. Богослов'я Якова

1. D. Edmond Hiebert, *An Introduction to the New Testament*, 3 vols. (Chicago: Moody, 1962), 3:52-53.
2. Josephus, “The Antiquities of the Jews” in William Whiston, ed., *Josephus: Complete Works* (Grand Rapids: Kregel, 1960), 20.9.1.
3. Hiebert, *Introduction to New Testament*, 3:50-51.
4. Charles C. Ryrie, *Biblical Theology of the New Testament* (Chicago: Moody, 1959), 137.
5. “Judged” (*krinesthai*) is “signifying not just a future event but a deliberate choice of the law of liberty (and mercy) in preference to the old ruthless rigor of the ‘Law.’” See Fritz Rienecker, *A Linguistic Key to the Greek New Testament*, edited by Cleon Rogers, Jr. (Grand Rapids: Zondervan, 1982), 729.
6. The definite article with “faith” (*ten pistin*) emphasizes “*the* faith”; the reality of *the faith* is demonstrated by works (2:18). The definite article also appears in 2:14.
7. Ryrie, *Biblical Theology of the New Testament*, 140.

Розділ 13. Богослов'я Павла

1. Richard Longenecker, *The Ministry and Message of Paul* (Grand Rapids: Zondervan, 1971), 44.

2. Fritz Rienecker, *Linguistic Key to the Greek New Testament*, ed. Cleon Rogers (Grand Rapids: Zondervan, 1982), 349.
3. *Ibid.*, 367.
4. Charles C. Ryrie, *Biblical Theology of the New Testament* (Chicago: Moody, 1959), 169.
5. *Exelexato* is in the middle voice, suggesting God chose us for Himself.
6. Ryrie, *Biblical Theology of the New Testament*, 172-73.
7. The aorist participle *genomenon* emphasizes the event of Christ's birth. The preposition *ek* emphasizes His origin; He came from a human mother.
8. "Descendant" is *spermatos*, literally sperm or seed, emphasizing the human descent.
9. J. B. Ughtfoot, *Saint Paul's Epistles to the Colossians and to Philemon* (Reprint Grand Rapids: Zondervan, 1959), 150.
10. Rienecker, *Linguistic Key to the Greek New Testament*, 573.
11. The present participle *huparchon* emphasizes that Christ continues to exist as deity. Deity is His state of existence.
12. Donald Guthrie, *New Testament Theology* (Downers Grove, Ill.: InterVarsity, 1981), 339-40, prefers this RSV marginal reading which is similar to the NIV.
13. The Granville Sharpe rule states that when there are two nouns joined by *kai*, with the first noun having the article and the second being anarthrous (without the article), then the two nouns refer to the same person or thing.
14. Ryrie, *Biblical Theology of the New Testament*, 176.
15. Oscar Cullmann, *The Christology of the New Testament* rev. ed., (Philadelphia: Westminster, 1963), 217; and Donald Guthrie, *New Testament Theology*, 291.
16. *Ibid.*, 218.
17. Guthrie, *New Testament Theology*, 298.
18. Cullmann, *Christology of the New Testament*, 220-21.
19. Charles Hodge, *The First Epistle to the Corinthians* (London: Banner of Truth, 1958), 253.
20. See Guthrie, *New Testament Theology*, 200-201.
21. *Ibid.*, 201-4.
22. Rienecker, *Linguistic Key to the Greek New Testament*, 574.
23. Barclay M. Newman, Jr., *A Concise Greek-English Dictionary of the New Testament* (London: United Bible Societies, 1971), 197.
24. William F. Arndt and F. Wilbur Gingrich, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, 2d ed. Wilbur Gingrich and Frederick W. Danker eds. (Chicago: U. of Chicago, 1979), 125.

25. See the helpful discussion concerning the substitutionary blood atonement in which Herman Ridderbos also discusses the word *propitiation* in *Paul: An Outline of His Theology* (Grand Rapids: Eerdmans, 1975), 186-93.
26. *Ibid.*, 159-81.
27. See the helpful material concerning Paul's doctrine of the church in Ryrie, *Biblical Theology of the New Testament*, 188-202.
28. *Ibid.*, 191.
29. *Ibid.*, 193.
30. James L Boyer, *For a World Like Ours* (Grand Rapids: Baker, 1971), 109.
31. See the helpful material concerning Paul's doctrine of the church in Ryrie, *Biblical Theology of the New Testament*, 188-202.

Розділ 14. Богослов'я послання до євреїв

1. B. F. Westcott, *The Epistle to the Hebrews* (Reprint. Grand Rapids: Eerdmans, 1965), xxxvii-xlii.
2. *Ibid.*, 213.
3. The fact that Christ died is stressed in the Greek text. Death (*thanatou*) standing last in the sentence foreemphasis.
4. Homer A. Kent, Jr., *The Epistle to the Hebrews: A Commentary* (Grand Rapids: Baker, 1972), 37.
5. Fritz Rienecker, *Linguistic Key to the Greek New Testament*, Cleon Rogers ed. (Grand Rapids: Zondervan, 1982), 664.
6. Charles C. Ryrie, *Biblical Theology of the New Testament* (Chicago: Moody, 1959), 247-48.

Розділ 15. Богослов'я Петра та Юди

1. Everett F. Harrison, *Introduction to the New Testament* (Grand Rapids: Eerdmans, 1964), 399.
2. "Assuredly" (*asphalos*) is emphatic in the Greek text.
3. The Greek preposition *huper*, translated "for," suggests substitution.
4. The word "ransomed" is *elutrothete* from *lutroo*, meaning "to release, to procure a release by a ransom, to deliver by the payment of a price, to redeem." For the Jews, the picture of redemption would be God's deliverance from Egypt. For the Gentiles it would be the picture of a slave whose freedom was purchased with a price. Fritz Rienecker, *Linguistic Key to the Greek New Testament*, Cleon Rogers, ed. (Grand Rapids: Zondervan, 1982), 748.

5. The two participles, *zontos* and *menontos*, emphasize that the word is *living* and is *remaining*.
6. Peter uses the word *ethnei* in Acts 10:35 to identify the Gentiles.
7. Roger M. Raymer, "1 Peter" in *The Bible Knowledge Commentary* 2 vols., edited by John F. Walvoord and Roy B. Zuck (Wheaton: Victor, 1983), 2:852.
8. Charles C. Ryrie, *Biblical Theology of the New Testament* (Chicago: Moody, 1959), 286.
9. Everett F. Harrison, *Introduction to the New Testament* (Grand Rapids: Eerdmans, 1964), 406.
10. This is an example of the Granville Sharpe Rule of Greek grammar mat when two nouns are joined by *kai*, and the first noun has the article and the second does not, they refer to the same thing. Cf. A. T. Robertson, *Word Pictures in the New Testament* (Nashville: Broadman, 1933), 6:147-48.

Розділ 16. Богослов'я Івана

1. D. Edmond Hiebert, *An Introduction to the New Testament; The Gospels and Acts* (Chicago: Moody, 1975), 1:167-70.
2. John A. T. Robinson, *Redating the New Testament* (Philadelphia: Westminster, 1976), 307.
3. Merrill C. Tenney, *New Testament Survey* (Grand Rapids: Eerdmans, 1961), 190.
4. Everett F. Harrison, *Introduction to the New Testament* (Grand Rapids: Eerdmans, 1964), 441-42.
5. For some of the outline and format of this section I am indebted to Dr. S. Lewis Johnson, *Johannine Theology*, unpublished class notes, Dallas Theological Seminary.
6. The 1975 edition of the United Bible Societies (UBS) *Greek New Testament* reads *monogenes theos*, "only begotten God," which has a "B" textual rating meaning there is "some degree of doubt." In this author's opinion, there is actually strong textual support for this reading. This being the case, it is a strong statement for the deity of Christ.
7. See the helpful discussion on *world* by Leon Morris, *The Gospel According to John* (Grand Rapids: Eerdmans, 1971), 126-28.
8. "Of" (Gk. *ek*) in the phrase. "You are of your father the devil" means "out of." It denotes their origin—the Evil One.
9. Morris. *The Gospel According to John*, 82-83.
10. There is a textual variant in John 14:14. The *New American Standard Bible* reflects the reading of the UBS 1975 edition, which reads, "If you ask *Me* anything." To this writer, there is strong textual evidence to include "Me."

- The UBS text gives the reading a “B” rating, “there is some degree of doubt.”
11. See the helpful discussion by Morris, *The Gospel According to John*, 172-73.
  12. *Ibid.*, 173.
  13. A beautiful explanation of this statement is provided in the sermon by Russell Bradley Jones, *Gold from Golgotha* (Chicago: Moody, 1945), 100-105.
  14. John uses three words to describe what he and Peter saw. From the entrance John *glanced in* (Gk. *blepei*) but did not see anything significant (John 20:5); Peter, however, entered the tomb and in seeing, *theorized* (Gk. *theorei*) what had happened (20:6). Then John also entered, *saw* (Gk *eidon*), spiritually and physically, and believed (20:8).
  15. The Greek word in the aorist tense, “came” (*eithen*), suggests that the marriage of Christ and His bride, the church, took place in heaven. Christ and His bride are now seen returning to earth for the marriage supper.
  16. Charles C. Ryrie, *Biblical Theology of the New Testament* (Chicago: Moody, 1959), 362.
  17. *Ibid.*, 362-63.

Розділ 17. Вступ до систематичного богослов'я

1. Lewis Sperry Chafer, *Systematic Theology*, 8 vols. (Dallas: Dallas Seminary, 1947), 1:6.
2. Charles Hodge, *Systematic Theology*, 3 vols. (Reprint. London: Clarke, 1960), 1:21.
3. Millard J. Erickson. *Christian Theology*, 3 vols. (Grand Rapids: Baker, 1983), 1:21.
4. *Ibid.*, 1:21-22.
5. William G. T. Shedd, *Dogmatic Theology*, 3 vols. (Reprint. Nashville: Nelson, 1980), 1:20ff.

Розділ 18. Бібліологія

1. See F. F. Bruce, *The Books and the Parchments* (London: Pickering & Inglis, 1971) for helpful information on the languages of the Bible, the ancient manuscripts, the translations of the Bible, and how the Bible came down to us. For an up-to-date discussion of the canon, history, and translations of the Bible see David Ewert, *From Ancient Tablets to Modern Translations* (Grand Rapids: Zondervan, 1983). A fascinating and detailed explanation of the preparation and use of papyrus is given by Pliny in *Natural History* and cited by C. K. Barrett, *The New Testament Background: Selected Documents* (New York Harper, 1961), 23-27.

2. For a thorough discussion see R. Mayer and C. Brown, "Scripture" in C. Brown, ed., *The New International Dictionary of New Testament Theology*, 4 vols. (Grand Rapids: Zondervan, 1978), 3:482-97.
3. See the excellent discussion by R. Laird Harris, *Inspiration and Canonicity of the Bible* (Grand Rapids: Zondervan, 1969), 45-71. Harris demonstrates that invoking the testimony of the aforementioned is not circular reasoning.
4. Henry C. Thiessen, *Lectures in Systematic Theology*, rev. by Vernon D. Doerksen (Grand Rapids: Eerdmans, 1979), 7.
5. cf. Lewis Sperry Chafer, *Systematic Theology*, (Dallas: Dallas Seminary, 1947), 1:48.
6. C. M. Home, "Revelation" in Merrill C. Tenney, ed., *Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bible* (Grand Rapids: Zondervan, 1975), 5:86.
7. Karl Barth, *Church Dogmatics*, translated and edited by G. W. Bromiley and T. F. Torrance (Edinburgh: Clark, 1956), 1:124-27, 333ff.; and Herbert Hartwell, *The Theology of Karl Barth, An Introduction* (Philadelphia: Westminster, 1964), 67-87. Bloesch appears to lean in this direction when he says, "one must not make the mistake of equating [biblical text and divine revelation]... Scripture is more than a human witness to revelation: it is revelation itself mediated through human words. It is not in and of itself divine revelation, but when illuminated by the Spirit it *becomes* revelation to the believer" (italics mine), Donald G. Bloesch, *Essentials of Evangelical Theology* (San Francisco: Harper, 1982), 1:52. Thus, while acknowledging Scripture is a "veritable bearer of revelation," Bloesch nonetheless seems to make believer appropriation the criterion in defining revelation (pp. 51-56). Part of the problem is that Barth, Bloesch, and others confuse *revelation* with *illumination*. Illumination is the personal understanding and appropriation of revelation but distinct from it.
8. Bruce A. Demarest, *General Revelation: Historical Views and Contemporary Issues* (Grand Rapids: Zondervan, 1982), 231.
9. *Ibid.*, 232-33. See also the helpful article by A. M. Rehwinkel, "Conscience," in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 267-68. Rehwinkel says: "Conscience is an awareness restricted to the moral sphere. It is a moral awareness.... Conscience is that faculty by which one distinguishes between the morally right and wrong, which urges one to do that which he recognizes to be right, which passes judgment on his acts and executes that judgment within his soul.... Conscience is innate and universal. It is not the product of environment, training, habit, or education, though it is influenced by all of these factors" (p. 267).
10. Leon Morris, *The Gospel According to John* (Grand Rapids: Eerdmans, 1971), 114.
11. B. B. Warfield, *The Inspiration and Authority of the Bible* (Philadelphia: Presbyterian and Reformed, 1948), 131.

12. Edward J. Young, *Thy Word is Truth* (Grand Rapids: Eerdmans, 1957), 27.
13. Charles C. Ryrie, *A Survey of Bible Doctrine* (Chicago: Moody, 1972), 38.
14. Alan Richardson, *Christian Apologetics* (New York: Harper, 1948), 207. Richardson suggests there have been Christian books written from the second to the twentieth century that are inspired in precisely the same way as the Bible.
15. For an expanded discussion see A. H. Strong, *Systematic Theology* (Valley Forge, Pa.: Judson, 1907), 204-8.
16. *Ibid.*, 211-22.
17. Rene Pache. *The Inspiration & Authority of Scripture* (Chicago: Moody, 1980), 58. Pache goes on to say that underlying the conceptual view is the refusal to “give credence to the authority of the sacred text” (p. 59).
18. See the excellent work of Jesus’ view of the Bible by Robert Lightner, *The Saviour and the Scriptures* (Philadelphia: Presbyterian & Reformed, 1966), 60-73.
19. R. Laird Harris, *Inspiration and Canonicity of the Bible* (Grand Rapids: Zondervan, 1969), 45ff.
20. Leon Morris, *The Gospel According to John* (Grand Rapids: Eerdmans, 1971), 527.
21. See the excellent discussion on John 10:35 in B. B. Warfield, *The Inspiration and Authority of the Bible* (Philadelphia: Presbyterian & Reformed, 1948), 138ff.
22. For additional discussions see Robert Lightner, *The Savior and the Scriptures*, 60-73; and Charles C. Ryrie, *What You Should Know About Inerrancy* (Chicago: Moody, 1980), 57-78.
23. B. B. Warfield, *The Inspiration and Authority of the Bible* (Philadelphia: Presbyterian & Reformed, 1948), 296.
24. See E. J. Young, *Thy Word Is Truth*, 20-21 as well as B. B. Warfield, *The Inspiration and Authority of the Bible*, 272.
25. *Ibid.*, 19.
26. H. Wayne House, “Biblical Inspiration in 2 Timothy 3:16,” *Bibliotheca Sacra*, 137 (January-March, 1980): 56-57.
27. William F. Arndt and R Wilbur Gingrich, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. 2nd ed., rev. F. Wilbur Gingrich and Frederick W. Danker (Chicago: U. of Chicago 1979), 138.
28. Young states: “The men who spoke from God are said to have been borne by the Holy Spirit. That is, the Spirit actually lifted them up and carried them along, and thus they spoke. They were borne or carried along under the power of the Spirit and not by their own power. If a person picks up something and bears it, he does it by his own power. That which is picked up and borne, however, is absolutely passive. It was the Spirit of God who bore them. It was He who was active, and they who were passive, thus

He bore them to the goal of His own desiring” (E. J. Young, *Thy Word Is Truth*, p. 25).

29. Charles C. Ryrie, *What You Should Know About Inerrancy*, 16.
30. E. J. Young, *Thy Word Is Truth*, 113.
31. Charles C. Ryrie, “Some Important Aspects of Biblical Inerrancy” *Bibliotheca Sacra* 136 (January-March, 1979): 17.
32. Charles C. Ryrie, *What You Should Know About Inerrancy*, 30. Note also the helpful illustrations Ryrie employs, 31-32.
33. James Montgomery Boice, *Does Inerrancy Matter?* (Oakland: International Council on Biblical Inerrancy, 1979), 13.
34. *Ibid.*
35. E. J. Young, *Thy Word Is Truth*, 165.
36. *Ibid.*, 119.
37. William R. Eichhorst, *The Issue of Biblical Inerrancy: In Definition and Defence* (Winnipeg, Man.: Winnipeg Bible College, n.d.), 9.
38. See the helpful literature by Charles C. Ryrie, “Some Important Aspects of Biblical Inerrancy,” 16-24; and *What You Should Know about Inerrancy*, 103-9.
39. David Hubbard, “The Current Tensions: Is There a Way Out?” in Jack Rogers, ed., *Biblical Authority* (Waco, Tex.: Word, 1977), 168.
40. Ryrie, “Some Important Aspects of Biblical Inerrancy,” 19.
41. Gleason L. Archer Jr., *A Survey of Old Testament Introduction* (Chicago: Moody, 1964), 62-65.
42. R. Laird Harris, *Inspiration and Canonicity of the Bible* (Grand Rapids: Zondervan, 1969), 156ff.
43. *Ibid.*, 167.
44. “[Josephus] mentions that the boundary of the accepted books is marked by the time of Artaxerxes (465–425 B.C.), after which no authorized books were issued.” D. Guthrie, “Bible,” in Merrill C. Tenney, ed., *The Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bible*, 5 vols. (Grand Rapids: Zondervan, 1975), 1:560.
45. See R. Laird Harris, *Inspiration and Canonicity of the Bible*, 199-218; and David Ewert, *From Ancient Tablets to Modern Translations* (Grand Rapids: Zondervan, 1983), 125-34.
46. See Everett F. Harrison, *Introduction to the New Testament* (Grand Rapids: Eerdmans, 1964), 103-6; Henry C. Thiessen, *Introduction to the New Testament* (Grand Rapids: Eerdmans, 1943), 10; and David Ewert, *From Ancient Tablets to Modern Translations*, 130-32.
47. F. G. Kenyon, *Our Bible and the Ancient Manuscripts*, rev. by A. W. Adams (New York: Harper, 1958), 79ff.
48. Ewert, *From Ancient Tablets to Modern Translations*, 100.

49. Ibid., 104.
50. Charles C. Ryrie, *A Survey of Bible Doctrine* (Chicago: Moody, 1972), 47-48.
51. Pache, *The Inspiration and Authority of Scripture*, 208-9.

Розділ 19. Властиве богослов'я

1. J. Oliver Buswell, Jr., *A Systematic Theology of the Christian Religion* (Grand Rapids: Zondervan, 1962), 82-84. Buswell discusses the necessity for the cosmological argument. The only other option is the eternality of the universe which can be refuted through the second law of thermodynamics.
2. Henry C. Thiessen, *Lectures in Systematic Theology*, revised by Vernon D. Doerksen (Grand Rapids: Eerdmans, 1977), 28.
3. Lewis Spenny Chafer, *Systematic Theology*, 8 vols. (Dallas: Dallas Seminary, 1947) 1:155,157.
4. Thiessen, *Lectures in Systematic Theology*, 32-33. See this work for a response to the anti-theistic theories. For a further refutation also see Lewis Spenny Chafer, *Systematic Theology*, 1:162-78.
5. Many excellent works have been written refuting the false teachings of evolution, particularly through the writing of biblicists like Bolten Davidheiser, Henry Morris, and others. Some works that ought to be consulted are John C. Whitcomb, Jr., *The Early Earth* (Grand Rapids: Baker, 1972); Henry M. Morris, *The Twilight of Evolution* (Grand Rapids: Baker, 1963); S. Maxwell Coder and George F. Howe, *The Bible, Science, and Creation* (Chicago: Moody, 1965); and Henry M. Morris, *The Biblical Basis for Modern Science* (Grand Rapids: Baker, 1984). The student researching this subject should consult the material provided by the Creation Research Society of San Diego.
6. Chafer, *Systematic Theology*, 1:174.
7. Thiessen, *Lectures in Systematic Theology*, 34-38. See this work for a refutation of the various forms of pantheism as well as the other anti-theistic theories.
8. A. H. Strong, *Systematic Theology* (Valley Forge, Pa.: Judson, 1907), 244.
9. Gordon R. Lewis, "God. Attributes of," in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 451.
10. Louis Berkhof, *Systematic Theology* (Grand Rapids: Eerdmans, 1941), 58.
11. Ibid.
12. S. R. Driver, *A Critical and Exegetical Commentary on Deuteronomy in The International Critical Commentary* 3rd ed., (Edinburgh: Clark, 1978), 90.
13. Berkhof, *Systematic Theology*, 62.
14. Ibid., 69.
15. Ibid.

16. Thiessen, *Lectures in Systematic Theology*, 86.
17. See Leon Morris, *Testaments of Love* (Grand Rapids: Eerdmans, 1981) for a definitive discussion of the biblical nature and meaning of love.
18. Berkhof, *Systematic Theology*, 73.
19. *Ibid.*
20. William G. T. Shedd, *Dogmatic Theology*, 3 vols. (Reprint. Nashville: Nelson, 1980) 1:362-63.
21. Charles Hodge, *Systematic Theology*, 3 vols. (Reprint. London: Clarke, 1960), 1:385.
22. See Alva J. McClain, *The Greatness of the Kingdom* (Chicago: Moody, 1968), 22-36, for a discussion tracing God's universal kingdom throughout eternity.
23. Berkhof, *Systematic Theology*, 60.
24. *Ibid.*, 61.
25. Strong, *Systematic Theology*, 279.
26. It is important to recognize that in speaking of God's knowledge or foreknowledge it does not imply a passive awareness of what will happen, but in connection with His knowledge or foreknowledge He has decreed all events. Compare Shedd, *Dogmatic Theology*, 1:353-58, 396-99.
27. Thiessen, *Lectures in Systematic Theology*, 82.
28. Buswell, *A Systematic Theology of the Christian Religion*, 72.
29. Rudolph Bultmann, "Eleos," in Gerhard Kittel, ed., *Theological Dictionary or the New Testament*, 10 vols. (Grand Rapids: Eerdmans, 1964), 2:479-85.
30. The Hebrew word *chesed* really denotes "loving-kindness," and the concept overlaps into both mercy and grace.
31. Charles C. Ryrie, *The Grace of God* (Chicago: Moody, 1963), 9-26. This is a most helpful book on the entire subject of grace and is highly recommended for a proper understanding of this most important doctrine.
32. See Wm. G. T. Shedd, *Dogmatic Theology*, 1:365-85, for an excellent, extensive discussion of the subject.
33. Frank M. Cross, "El," in *Theological Dictionary of the Old Testament*, 6 vols., revised, edited by G. Johannes Botterweck and Helmer Ringgren (Grand Rapids: Eerdmans, 1977), 1:244.
34. Helmer Ringgren, "Elohim," in *Theological Dictionary of the Old Testament*, 1:273-74.
35. Merrill F. Unger and William White, Jr., eds., *Nelson's Expository Dictionary of the Old Testament* (Nashville: Nelson, 1980), 228-29; and Otto Eissfeldt, "Adhon," in *Theological Dictionary of the Old Testament*, 1:59-72.
36. Ryrie, *A Survey of Bible Doctrine*, 30.
37. Chafer, *Systematic Theology*, 1:276.

38. Berkhof, *Systematic Theology*, 87.
39. *Ibid.*, 88-89.
40. Buswell, *Systematic Theology*, 1:111-12,119-20.
41. It is noteworthy that Jesus used *eroteso* from *erotaos*, a term used by one on equal footing or familiarity. Jesus never used *aiteo*, an inferior requesting something of one who is superior. Compare W. E. Vine, *An Expository Dictionary of New Testament Words* (Westwood. N.J.: Revell, 1940), 1:79; H. Schonweiss, "Aiteo," in Colin Brown, ed., *The New International Dictionary of New Testament Theology*, 4 vols. (Grand Rapids: Zondervan, 1976), 2:856-57.
42. See Buswell's helpful discussion, *Systematic Theology*, 1:106-9.
43. J. E. Rosscup, "First-born," in Merrill C. Tenney, ed., *Zonderuan Pictorial Encyclopedia of the Bible*, 5 vols. (Grand Rapids: Zondervan, 1975), 2:540-41.
44. The participle *proteuon* emphasizes kind of action and draws attention to Christ in His preminent status. The emphatic position of *proteuon* intensifies the emphasis.
45. William F. Arndt and F. Wilbur Gingrich, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, revised by F. Wilbur Gingrich and Frederick W. Danker (Chicago: University of Chicago, 1979), 527; see also D. Moody, "God's Only Son: The Translation of John 3:16 in the Revised Standard Version," *Journal of Biblical Literature* 72 (1953), 213-19.
46. Karl-Heinz Bartels, "Monos," in *New International Dictionary of New Testament Theology*, 2:725.
47. Raymond E. Brown, "The Gospel According to John I-XII" in *The Anchor Bible*, 34 vols., 2d ed. (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1966), 1:13-14.
48. Fritz Rienecker, *Linguistic Key to Creek New Testament*, translated and edited by Cleon Rogers (Grand Rapids: Zondervan, 1982), 521.
49. Berkhof, *Systematic Theology*, 102-3 gives a clarifying discussion of the distinction between God enacting His decree or God determining His decree through secondary causes.
50. I am indebted to Thiessen, *Lectures in Systematic Theology*, 104-10, for this section. This carefully organized and discussed section is most helpful in understanding this teaching.
51. See Benjamin B. Warfield, *The Plan of Salvation*, Revised (Grand Rapids: Eerdmans, 1977); Walter A Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology*, 560-61.1059-60; Herman Bavinck, *The Doctrine of God* (Grand Rapids: Baker, 1979), 382-94; and Buswell, *Systematic Theology*, 2:134-36.

Розділ 20. Христологія

1. “There never was a time when the Word was not. There never was a thing which did not depend on Him for its very existence. The verb ‘was’ is most naturally understood of the eternal existence of the Word: ‘the Word continually was.’” (Leon Morris, *The Gospel According to John* [Grand Rapids: Eerdmans, 1971], 73.) This commentary on John is one of the finest.
2. *Ibid.*, 473. See Morris’s helpful comments on this verse which he sees as stressing the deity and eternity of Christ.
3. J. Oliver Buswell, Jr., *A Systematic Theology of the Christian Religion* (Grand Rapids: Zondervan, 1962), 1:33.
4. The reader should consult E. W. Hengstenberg, *Christology of the Old Testament* (Reprint. Grand Rapids: Kregel, 1970). This masterful work, originally published in 1847, is a complete study of the Messianic prophecies from Genesis through Zechariah.
5. Hengstenberg, *Christology of the Old Testament*, 24.
6. *Ibid.*
7. C. F. Keil and F. Delitzsch, *Biblical Commentary on the Old Testament*, 25 vols. (Reprint. Grand Rapids: Eerdmans, 1968), 1:393.
8. Keil & Delitzsch, *Biblical Commentary*, 1:397.
9. Hengstenberg, *Christology of the Old Testament*, 30.
10. Gleason L. Archer, Jr., *Encyclopedia of Bible Difficulties* (Grand Rapids: Zondervan, 1982), 266-68.
11. Alien Ross, “Psalms,” in John F. Watvoord and Roy B. Zuck, eds., *The Bible Knowledge Commentary: Old Testament* (Wheaton, Ill.: Victor, 1985), 809.
12. Herbert M. Wolf, *Interpreting Isaiah* (Grand Rapids: Zondervan, 1985), 215. This is a most helpful book on the premillennial interpretation and theology of Isaiah.
13. A most important work in this study is W. W. Barndollar, *Jesus’ Title to the Throne of David: A Study in Biblical Eschatology* (Findlay, Ohio: Dunham, 1963).
14. Walvoord, *Jesus Christ Our Lord*, 104.
15. William F. Arndt and F. Wilbur Gingrich, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, 2d ed., revised by F. Wilbur Gingrich and Frederick W. Danker (Chicago: U. of Chicago, 1979), 627.
16. See Donald Grey Barnhouse, *Exposition of Bible Doctrine Taking the Epistle to the Romans as the Point of Departure*, 10 vols. (Grand Rapids: Eerdmans, 1963), 1:43-48. Barnhouse demonstrates the logical and scriptural necessity of the virgin birth.
17. The use of the passive form *egennethe*, instead of the active form *gennao*, stresses that Jesus was born of Mary without any participation by Joseph.
18. Walvoord, *Jesus Christ Our Lord*, 110.

19. T. Robertson, *Word Pictures in the New Testament*, 6 vols. (Nashville: Broadman, 1930), 2:36.
20. The verb translated “deeply moved” is *enebrimesato*. “It signifies a loud, inarticulate noise, and its proper use appears to be for the snorting of horses. When used of men it usually denotes anger... His feeling was no light emotion. Many feel that the word must be taken to mean anger, and if so it is probably anger against death that it meant” (Leon Morris, *The Gospel According to John*, 556).
21. B. Warfield, *The Person and Work of Christ* (Philadelphia: Presbyterian and Reformed, 1950), 39.
22. As a point of Greek grammar it can be affirmed that both terms, God and Savior, refer to Christ.
23. There is a textual problem concerning this phrase, some manuscripts reading “the only begotten Son,” others reading “only begotten God.” The latter reading has strong manuscript support and is given a “B” rating in the United Bible Society text, suggesting only “some degree of doubt.”
24. Walvoord, *Jesus Christ Our Lord*, 116.
25. Fritz Rienecker, *Linguistic Key to the Greek New Testament*, edited by Cleon Rogers (Grand Rapids: Zondervan, 1980), 664.
26. Walvoord, *Jesus Christ Our Lord*, 112.
27. *Ibid.*, 114.
28. *Ibid.*
29. Walvoord delineates important results of the hypostatic union in *Jesus Christ Our Lord*, 120-22.
30. Henry C. Thiessen, *Lectures in Systematic Theology*, revised by Vernon D. Doerksen (Grand Rapids: Eerdmans, 1979), 216-17.
31. W. Graham Scroggie, *A Guide to the Gospels* (London: Pickering & Inglis, 1948), 193. This is a most helpful work in studying the life of Christ. Scroggie provides a great deal of helpful material such as the Old Testament citations in each of the Gospels, the parables, miracles, and words in each of the Gospels, and many additional features. The student of the Life of Christ will find this a very helpful tool.
32. R. W. McCarthy, “The Millennial Significance of Miracles of Christ,” unpublished Th.M. thesis, Dallas Seminary.
33. This chart is an adaptation from Merrill C. Tenney, *John: The Gospel of Belief* (Grand Rapids: Eerdmans, 1949), 312.
34. See also the discussion under “Soteriology: Doctrine of Salvation.”
35. Artists are notoriously poor theologians and all too often beautifully paint pictures depicting biblical scenes erroneously. A common resurrection painting shows neatly folded cloths lying on the edge of a slab. That illustration tells nothing of the resurrection and certainly does not reflect the emotion in the tomb when

both Peter and John saw and believed. The verbs *theorei* (v. 6) and *eidon* (v. 8) stress that the disciples saw something extraordinary that caused them to believe. Barnabas Undars acknowledges, "It could be argued that John means here that the napkin was still wrapped round, as it had been when it was bound round Jesus' face. This would lead to the conclusion that John means that the grave clothes were undisturbed by the resurrection. Jesus has passed through them, and not even the face cloth had been moved." (Barnabas Lindars, *The Gospel of John in The New Century Bible Commentary* (Grand Rapids: Eerdmans, 1972, 602.) Raymond Brown cites several sources that support this theory in *The Gospel According to John XIII-XXI in The Anchor Bible*, 34 vols. (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1970), 2:985. See also Homer A. Kent, Jr., *Light in the Darkness: Studies in the Gospel of John* (Grand Rapids: Baker, 1974), 217-18.

36. Walvoord, *Jesus Christ Our Lord*, 223-24.
37. Charles Hodge, *Systematic Theology*, 3 vols. (Reprint. London: Clarke, 1960), 2:457.
38. Arndt and Gingrich, *A Creek-English Lexicon*, 640.
39. Perhaps the most capable and thorough discussion of this view is by Wm. G. T. Shedd, *Dogmatic Theology*, 3 vols. (Reprint. Nashville: Nelson, 1980), 2:330-49. Shedd's precision and thoroughness are seen here as elsewhere.
40. Walvoord, *Jesus Christ Our Lord*, 119-20; cf. Shedd, *Dogmatic Theology*, 2:332.
41. "Nourish," *ektrephei*, means "to nourish children to maturity... (the) pres. tense denotes the whole process leading up to an attained goal." (Fritz Rienecker, *Linguistic Key to the Creek New Testament*, 539.)
42. *Ibid.*, 786.

Розділ 21. Пневматологія

1. One example of serious error regarding the Holy Spirit is the view that the Trinity consists of Father, Mother (the Holy Spirit), and Son. One advocate of this position is Lois Roden of Waco, Texas. See a report by Mary Barrineau, "She Preaches Holy Spirit Is a Woman," in the *Florida Times-Union*, November 29, 1980.
2. Emery H. Bancroft, *Christian Theology* (Grand Rapids: Zondervan, 1976), p, 157.
3. *Ibid.*
4. Charles C. Ryrie, *The Holy Spirit* (Chicago: Moody, 1965), 11. This clear and concise study is probably the best work on the Holy Spirit for the beginning theologian.
5. William F. Arndt and F. Wilbur Gingrich, *A Creek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian literature*, revised by F. Wilbur Gingrich and Frederick W. Danker (Chicago: U. of Chicago, 1979), 866.

6. The phrase, “just as He will,” *kathos bouletai*, stands in the emphatic position in the Greek text drawing attention to the fact that the Holy Spirit *does just as He wills*.
7. Arndt and Gingrich, *Greek-English Lexicon*, 146.
8. *Allos*, translated “another,” stresses the idea of “another of the same kind” in contrast to *heteros* which means “another of a different kind.”
9. Arndt and Gingrich, *Greek-English Lexicon*, 249.
10. Ryrie, *The Holy Spirit*, 13.
11. Rene Pache, *The Person and Work of the Holy Spirit* (Chicago: Moody, 1954), 14.
12. This chart is adapted from the information in John F. Walvoord, *The Holy Spirit* (Grand Rapids: Zondervan, 1958), 10-12.
13. These statements are tautological, repetitious of an idea.
14. Keil remarks, “*raqeph* in the Piel is applied to the hovering and brooding of a bird over its young, to warm them, and develop their vital powers (Deut. 32:11). In such a way as this the Spirit of God moved upon the deep, which had received at its creation the germs of all life, to fill them with vital energy by His breath of life.” C. F. Keil and F. Delitzsch, *Biblical Commentary on the Old Testament*, 25 vols. (Reprint. Grand Rapids: Eerdmans, 1968), 1:49.
15. There is a problem in the interpretation of this passage in that it is not entirely clear whether *pneuma* refers to the Holy Spirit or whether it is a reference to the human spirit of Christ. Although either is possible, most scholars argue in favor of the Holy Spirit.
16. There is an abnormal emphasis on experience today among Christians. Although Christianity is experiential it should also be recognized that the Holy Spirit will never lead a believer into an “experience” that is contrary to the Word of God. A spiritual experience is only valid insofar as it agrees with the Word of God. See *Faith Misguided: Exposing the Dangers of Mysticism* by Arthur L. Johnson (Chicago: Moody, 1988).
17. The NASB translation is “By His breath.” The Hebrew word *ruach* may be translated “Spirit,” “breath,” or “wind.” Some passages like Job 26:13 are more difficult to settle, although the context usually determines which option is meant.
18. Lewis Sperry Chafer, *Systematic Theology*, 8 vols. (Dallas: Dallas Seminary, 1948),
19. *Ibid.*, 6:45-46.
20. Walvoord, *The Holy Spirit*, 14.
21. J. Oliver Buswell, Jr., *A Systematic Theology of the Christian Religion*, 2 vols. (Grand Rapids: Zondervan, 1962), 1:119.
22. Arndt and Gingrich, *Greek-English Lexicon*, 109.
23. *Ibid.*, 796.

24. Ryrie, *The Holy Spirit*, 33.
25. See Ryrie's helpful discussion on this on 33 in *The Holy Spirit*.
26. B. Warfield, *The Inspiration and Authority of the Bible* (Reprint. Philadelphia: Pres byterian and Reformed, 1970), 133.
27. Leon Wood, *The Holy Spirit in the Old Testament* (Grand Rapids: Zondervan, 1976), 122-23; cf. G. Vos, *Biblical Theology* (Grand Rapids: Eerdmans, 1948), 83-85.
28. Wood, *Holy Spirit in the Old Testament*, 123.
29. Ibid.
30. There is a question of how to understand *ruach* in v. 12. The NASB translated it "mind" and relates it to David's mind. KJV and NKJV translate it "by the Spirit," while the NIV translates it "all the Spirit had put in his mind."
31. Ryrie, *The Holy Spirit*, 41-42.
32. Wood, *Holy Spirit in the Old Testament*, 41.
33. Walvoord, *The Holy Spirit*, 72.
34. There is a problem regarding the word "strives," *yadon*. Some suggest it means "to rule" or "to abide." Nonetheless, "the thought is that God will not forever bear the consequences of man's sin" (Harold Stigers, *Commentary on Genesis* [Grand Rapids: Zondervan, 1975], 98).
35. Howard Marshall, *The Gospel of Luke: A Commentary on the Greek Text* (Grand Rapids: Eerdmans, 1978), 70.
36. Ibid., 71.
37. Franz Hesse, *Xrio in Theological Dictionary of the New Testament*, 10 vols., edited by Gerhard Kittel and Gerhard Friedrich (Grand Rapids: Eerdmans, 1974), 9:501.
38. T. Robertson, *Word Pictures in the New Testament*, 6 vols. (Nashville: Broadman, 1930), 2:48.
39. Ibid., 1:255.
40. This is a problem passage inasmuch as *pneuma* may refer to Christ's human spirit or to the Holy Spirit. However, if His human spirit was intended one would expect the author to have said *His spirit*. The conclusion is not entirely clear.
41. See F. F. Bruce, *The Epistle to the Hebrews* (Grand Rapids: Eerdmans, 1964), 205,
42. J. Dwight Pentecost, *The Divine Comforter* (Chicago: Moody, 1963), 97.
43. It is difficult to determine the meaning of "Spirit of holiness." Some suggest it refers to Christ's deity or to His spiritual nature, but others to the Holy Spirit.
44. Pentecost, *Divine Comforter*, 100.
45. The interrogative particle *meti* is used in questions that expect a negative answer. Cf. Arndt and Gingrich, *Greek-English Lexicon*, 520.

46. See J. Dwight Pentecost, *The Words and Works of Jesus Christ* (Grand Rapids: Zondervan, 1981), 207.
47. A no less notable person than R. A. Torrey confused the baptizing work of the Spirit with the filling of the Spirit. See R. A. Torrey, *The Baptism with the Holy Spirit* (New York: Revell, 1895).
48. See Merrill F. Unger, *The Baptism and Gifts of the Holy Spirit* (Chicago: Moody, 1974). This is a comprehensive, biblical study of the subject and it is highly recommended.
49. Ariidt and Gingrich, *Greek-English Lexicon*, 192-93.
50. The phrase, "having also believed," "is called by grammarians the 'coincident' aorist participle because it denotes an action coincident in time with that of the main verb" (F. F. Bruce, *The Epistle to the Ephesians* [London: Pickering & Inglis, 1961], 36).
51. R. Schippers, "Seal," in Colin Brown, ed., *New International Dictionary of New Testament Theology*, 4 vols. (Grand Rapids: Zondervan, 1986), 3:497-99; see also previous discussion under "Representations of the Spirit."
52. Cf. Ephesians 1:13; 4:30. The passive Greek form *esphragisthete* emphasizes that God does the sealing of the believer.
53. William McRae, *The Dynamics of Spiritual Gifts* (Grand Rapids: Zondervan, 1976), 18.
54. Charles C. Ryrie, *The Holy Spirit* (Chicago: Moody, 1965), 83-84.
55. McRae, *Dynamics of Spiritual Gifts*, 21.
56. Pentecost, *Divine Comforter*, 178; cf. Walvoord, *The Holy Spirit*, 176.
57. See B. B. Warfield, *Counterfeit Miracles* (Carlisle, Pa.: Banner of Truth, 1918); John F. MacArthur Jr., *The Charismatics* (Grand Rapids: Zondervan, 1978), 73-84.
58. William McRae, *The Dynamics of Spiritual Gifts* (Grand Rapids: Zondervan, 1976), 72-73.
59. Fritz Rienecker, *A Linguistic Key to the Greek New Testament*, ed. Cleon Rogers (Grand Rapids: Zondervan, 1980), 429.
60. McRae, *Dynamics of Spiritual Gifts*, 69.
61. Ryrie, *The Holy Spirit*, 86-87.
62. It is speculative to suggest that the tongues of Corinthians are angelic languages on the basis of 1 Corinthians 13:1. In that text Paul did not say there actually were angelic languages, nor did he define the gift of tongues as angelic tongues. Instead Paul was supposing a hypothetical situation to emphasize the importance of love.
63. Leslie B. Flynn, *19 Gifts of the Spirit* (Wheaton, Ill.: Victor, 1974), 57.
64. See McRae, *Dynamics of Spiritual Gifts*, 56-57, and Flynn, in *19 Gifts of the Spirit*, 57-61.

65. Pentecost, *Divine Comforter*, 173.
66. Ibid.
67. Rienecker, *Linguistic Key to the Greek New Testament*, 430.
68. A. T. Robertson and Alfred Plummer, A Critical and Exegetical Commentary on the First Epistle of St. Paul to the Corinthians, in *The International Critical Commentary* (Edinburgh: Clark, 1914), 281.
69. McRae, *Dynamics of Spiritual Gifts*, 66.
70. See Arthur T. Pierson, *George Müller of Bristol* (Old Tappan, NJ: Revell, 1971); and Dr. and Mrs. Howard Taylor, *Hudson Taylor's Spiritual Secret* (Chicago: Moody, n.d.).
71. Pentecost, *Divine Comforter*, 174.
72. W. E. Vine, *The Epistle to the Romans* (Grand Rapids: Zondervan, 1948), 180.
73. McRae, *Dynamics of Spiritual Gifts*, 49-50.
74. H. H. Esser, "Mercy," in Colin Brown, ed., *New International Dictionary of New Testament Theology* (Grand Rapids: Zondervan, 1976), 2:594.
75. Rienecker, *Linguistic Key to the Greek New Testament*, 376.
76. Charles Hodge, *First Corinthians*, 245-46.
77. McRae, *Dynamics of Spiritual Gifts*, 65.
78. Hodge, *First Corinthians*, 246.
79. McRae, *Dynamics of Spiritual Gifts*, 66.
80. Rienecker, *Linguistic Key to the Greek New Testament*, 538.
81. Pentecost, *Divine Comforter*, 154.
82. See discussion by Lewis Sperry Chafer in his classic work *He That Is Spiritual* (Grand Rapids: Zondervan, 1918), 82-172, in which he discusses these aspects in considerable detail.

Розділ 22. Ангелологія

1. Gerhard von Rad, "Mal'ak in the Old Testament," in Gerhard Kittel, ed., *Theological Dictionary of the New Testament*, 10 vols. (Grand Rapids: Eerdmans, 1964), 1:76-77.
2. H. Bietenhard, "Angel," in Colin Brown, ed., *New International Dictionary of New Testament Theology*, 4 vols. (Grand Rapids: Zondervan, 1975), 1:101.
3. Roy Zuck, "Job," in *The Bible Knowledge Commentary*, 2 vols. (Wheaton: Victor, 1985), 1:719.
4. The aorist *ektisthe* views "the whole of creative activity is summed up in Christ including the angels of heaven and everything on earth." A. T. Robertson, *Word Pictures in the New Testament*, 6 vols. (Nashville: Broadman, 1930), 4:478.

5. William F. Arndt and F. Wilbur Gingrich, *Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, revised by F. Wilbur Gingrich and Frederick W. Danker (Chicago: U. of Chicago, 1979), 529.
6. Henry C. Thiessen, *Lectures in Systematic Theology*, revised by Vernon D. Doerksen (Grand Rapids: Eerdmans. 1979), 135-36.
7. Charles Hodge, *A Commentary on the Epistle to the Ephesians* (Reprint. London: Banner of Truth. 1964), 378-79.
8. Leon Wood, *A Commentary on Daniel* (Grand Rapids: Zondervan, 1973), 272.
9. C. Fred Dickason, *Angels: Elect and Evil* (Chicago: Moody, 1975), 70.
10. J. Dwight Pentecost, *Your Adversary the Devil* (Grand Rapids: Zondervan, 1969), 20.
11. Dickason, *Angels: Elect and Evil*, 61, 63.
12. Ibid., 66.
13. Homer A. Kent. Jr., *The Epistle to the Hebrews* (Grand Rapids: Baker, 1972), 46.
14. The present participle *planon* indicates the habitual action of something that is characteristic of the person.
15. There is considerable discussion concerning the interpretation of this passage; however, the text must pass beyond the king of Tyre since expressions such as “perfect in beauty,” “you were in Eden,” “anointed cherub,” “you were on the holy mountain of God,” and “you were blameless” are hardly descriptive of that heathen king. These statements must be understood as referring to Satan as a high ranking angel prior to his fall.
16. This view also depends on a gap of time between Genesis 1:1 and 1:2 which is not supported by the Hebrew grammar, cf. Weston W. Fields, *Unformed and Unfilled* (Nutley, N.J.: Presbyterian & Reformed, 1976).
17. C. F. Keil and F. Delitzsch, *Biblical Commentary on the Old Testament*, 25 vols. (Reprint. Grand Rapids: Eerdmans, 1968), 1:131.
18. Milton C. Fisher, “Nepilim,” in *Theological Wordbook of the Old Testament*, 2 vols. (Chicago: Moody, 1980), 2:587.
19. Merrill F. Unger, *Demons in the World Today* (Wheaton: Tyndale House, 1971), 16.
20. This chart is adapted from Charles C. Ryrie, *A Survey of Bible Doctrine* (Chicago: Moody. 1972), 97.
21. Fritz Rienecker, *A Linguistic Key to the Greek New Testament*, edited by Cleon Rogers (Grand Rapids: Zondervan, 1980), 463.
22. Charles C. Ryrie, *Study-Graph: Bible Doctrine II* (Chicago: Moody, 1965).
23. See Merrill F. Unger, *Demons in the World Today*, 102-8.

Розділ 23. Антропологія та гамартіологія

1. Millard J. Erickson, *Christian Theology*, 3 vols. (Grand Rapids: Baker, 1984), 2:478.
2. S. Maxwell Coder and George F. Howe, *The Bible, Science, and Creation* (Chicago:Moody, 1965), 60-61.
3. C. Richard Culp, *Remember Thy Creator* (Grand Rapids: Baker, 1975), 148
4. Compare the comment by a humanistic evolutionist: "Another type of evolutionary theory hardly deserves to be mentioned in a scientific paper. This is the mystical approach, which hides its insufficient understanding of the facts behind such empty words as creative evolution, emergent evolution, holism, and psycho-Lamarchism. ... The biologist does not receive any constructive help from such ideas and is forced to ignore them." R. B. Goldschmidt. "Evolution, as Viewed by One Geneticist," *American Scientist* 40 (January 1952): 85, quoted by John C. Whitcomb, Jr., and Henry M. Morris, *The Genesis Flood* (Grand Rapids: Baker, 1961), 443.
5. Compare P. T. Pun. "Evolution," in Walter A. Elwell. ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 390-91. Pun concludes: "Theistic evolutionists also give too much credence to the as yet poorly formulated theory of organic evolution. In their efforts to reconcile the naturalistic and theistic approaches to the origin of life they have inadvertently put themselves into the inconsistent position of denying the miracles of creation while maintaining the supernatural nature of the Christian message."
6. Ibid.
7. Erickson, *Christian Theology*, 2:482. Erickson contrasts progressive creationism with the other views: "Progressive creationism agrees with fiat creationism in maintaining that the entirety of man's nature was specially created. It disagrees, however, in holding that there was a certain amount of development in creation after God's original direct act. It agrees with naturalistic evolution, deistic evolution, and theistic evolution in seeing development within the creation, but insists that there were several *de novo* acts of creation within this overall process. And although it agrees with theistic evolution that man is the result of a special act of creation by God, it goes beyond that view by insisting that this special creative act encompassed man's entire nature, both physical and spiritual."
8. Weston W. Fields, *Unformed and Unfilled* (Nutley, N.J.: Presbyterian & Reformed, 1976); and Edward J. Young, *Studies in Genesis One* (Nutley, N.J.: Presbyterian & Reformed, 1976).
9. Bruce K. Waltke, *Creation and Chaos* (Portland: Western Conservative Baptist Seminary, 1974), 31.
10. Fields, *Unformed and Unfilled*, 51-74.

11. The work of Whitcomb and Morris, *The Genesis Flood*, remains a hallmark for study on this subject.
12. Bruce K. Waltke, unpublished class notes, Dallas Theological Seminary.
13. Lewis Sperry Chafer, *Systematic Theology*, 8 vols. (Dallas: Dallas Seminary, 1947), 2:146.
14. Charles Hodge, *Systematic Theology*, 3 vols. (Reprint. London: Clarke, 1960), 2:96-97.
15. Louis Berkhof, *Systematic Theology* (Grand Rapids: Eerdmans, 1938), 204; and Hodge, *Systematic Theology*, 2:99.
16. Hodge provides a capable defense, *Systematic Theology*, 2:70-76.
17. Wm. G. T. Shedd. *Dogmatic Theology*, 3 vols. (Reprint. Nashville: Nelson, 1980), 2:19-94.
18. *Ibid.*, 2:19.
19. See the helpful discussion in A. H. Strong, *Systematic Theology* (Valley Forge, Pa.: Judson, 1907), 483-84.
20. Henry C. Thiessen, *Lectures in Systematic Theology*, edited by Vernon Doerksen (Grand Rapids: Eerdmans, 1979), 161.
21. *Ibid.*
22. Charles C. Ryrie, *Survey of Bible Doctrine* (Chicago: Moody, 1972), 104-7.
23. J. Dwight Pentecost. *Designed to Be Like Him* (Chicago: Moody, 1972), 42-84.
24. C. F. Keil and F. Delitzsch, *Biblical Commentary on the Old Testament*, 25 vols. (Reprint. Grand Rapids: Eerdmans, 1968), 1:84-86.
25. *Ibid.*, 1:94. ‘*Ap ki* (Heb.) literally means “Indeed, really!” “*Apki* is an interrogative expressing surprise (as in 1Sam. 23:3; 2Sam. 4:11): ‘Is it *really* the fact that God has prohibited *yon* from eating of *all* the trees of the garden?’”
26. The construction is an infinitive absolute: “You will by no means die!” “The Infinitive Absolute expresses emphasis when it immediately precedes the finite verb.” J. Weingreen, *A Practical Grammar for Classical Hebrew* (Oxford: Clarendon, 1959), 79.
27. The word desire (*shuq*) occurs only three times in the Old Testament (Gen. 3:16, 4:7; S. of S. 7:10). In Genesis 4:17 it refers to sin’s desire for mastery over man; in Song of Solomon 7:10 it refers to sexual desire. The word means “to have a violent craving for a thing,” Keil and Delitzsch, *Biblical Commentary on the Old Testament*, 1:103.
28. William F. Arndt and F. Wilbur Gingrich, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, 2d ed., revised by F. Wilbur Gingrich and Frederick W. Danker (Chicago: U. of Chicago, 1979), 611.

29. Ibid., 43.
30. Ibid.
31. Ibid.
32. Ibid.
33. Ibid., 71.
34. Berkhof, *Systematic Theology*, 244.
35. Ibid.
36. Hodge, *Systematic Theology*, 2:227.
37. Ryrie, *Survey of Bible Doctrine*, 111.
38. Ibid.
39. Ibid.
40. R. K. Johnston, "Imputation," in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 555.
41. See the helpful discussion of Pelagius's doctrine as well as a critique of it in A. H. Strong, *Systematic Theology*, 597-601. A helpful survey of his life and teachings is also given by B. L. Shelley, "Pelagius, Pelagianism," in *Evangelical Dictionary of Theology*, 833-34.
42. Strong, *Systematic Theology*, 601.
43. Hodge, *Systematic Theology*, 2:192-93.
44. Arndt and Gingrich, *Greek-English Lexicon*, 446.
45. Ibid., 744.
46. Charles C. Ryrie, *Balancing the Christian Life* (Chicago: Moody, 1969), 34-35; see also J. Dwight Pentecost, *Designed to Be Like Him* (Chicago: Moody, 1966), 85-93, 208-14.

Розділ 24. Сотеріологія

1. This chart is adapted from Charles M. Home, *Salvation* (Chicago: Moody, 1971), 32.
2. Louis Berkhof, *Systematic Theology* (Grand Rapids: Eerdmans, 1941), 392.
3. Leon Morris, *The Apostolic Preaching of the Cross*, 3rd ed. (Grand Rapids: Eerdmans, 1965), 54. This book is a most important work on the subject with a serious, biblical discussion of the key terms related to salvation. The serious student should not neglect the study of this work by Morris.
4. Ibid., 56, 58.
5. Fritz Rienecker, *A Linguistic Key to the Greek New Testament*, Cleon Rogers, ed. (Grand Rapids: Zondervan, 1980), 655.
6. Ibid., 470.

7. John R Walvoord, *Jesus Christ Our Lord* (Chicago: Moody, 1969), 182.
8. Rienecker, *Linguistic Key to the Greek New Testament*, 574.
9. J. I. Packer, "Justification," in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 594.
10. Edwin H. Palmer, *The Five Points of Calvinism* (Grand Rapids: Guardian, 1972), 44.
11. *Ibid.*, 45.
12. Elwell, "Atonement, Extent of," in *Evangelical Dictionary of Theology*, 99.
13. Lewis Sperry Chafer, *Systematic Theology*, 8 vols. (Dallas: Dallas Seminary, 1947), 3:204.
14. Elwell, *Evangelical Dictionary of Theology*, 99.
15. Berkhof, *Systematic Theology*, 114.
16. William Barclay, *The Letter to the Romans* (Edinburgh; Saint Andrew, 1957), 110-11
17. See Charles C. Ryrie, *A Survey of Bible Doctrine* (Chicago: Moody, 1972), 134-39 for a helpful discussion of the erroneous views.
18. The preposition *for* in the phrase "for the forgiveness of your sins" translates the Greek preposition *eis*, which may also be translated "because of," meaning those people were to be baptized as a public witness that their sins had been forgiven.
19. See the important work by G. Michael Cocoris, *Lordship Salvation: Is It Biblical?* (Dallas: Redencion Viva, 1983). See also G. Michael Cocoris, *Evangelism: A Biblical Approach* (Chicago: Moody, 1984); and Charles C. Ryrie, *Balancing the Christian Life* (Chicago: Moody, 1969), 169-81.
20. William G. T. Shedd, *Commentary on Romans* (Reprint. Grand Rapids: Baker, 1980), 76.
21. Leon Morris, *The Gospel According to John* (Grand Rapids: Eerdmans, 1971), 336. See Morris's helpful note on believing as used in John's gospel, 335-37.
22. Charles C. Ryrie, *The Holy Spirit* (Chicago: Moody, 1965), 55. See also Ryrie's *The Grace of God* (Chicago: Moody 1963), for a comprehensive discussion of grace.
23. Berkhof, *Systematic Theology*, 436.
24. See the excellent discussion by D. Edmond Hiebert, *The Thessalonian Epistles* (Chicago: Moody, 1971), 312-14.
25. See Ryrie's discussion in *The Holy Spirit*, 58-59.
26. Leon Morris, *The Gospel According to John* (Grand Rapids: Eerdmans, 1971), 697.
27. B. F. Westcott, *The Gospel According to St. John* (Reprint. Grand Rapids: Eerdmans, 1967), 228.

28. Ryrie, *The Holy Spirit*, 61.
29. Berkhof, *Systematic Theology*, 436.
30. John F. Walvoord, *The Holy Spirit* (Grand Rapids: Zondervan, 1958), 122.
31. F. F. Bruce, *The Gospel of John* (Grand Rapids: Eerdmans, 1983), 156.
32. The word “were” (Gk. *ontas*) is a present participle (a better translation would be “being”) that stresses their state of existence. They are in a state of being dead in sin.
33. *Megenito* (Gk.) “expresses the abhorrence of an inference which may be falsely drawn from the argument.” Fritz Rienecker, *Linguistic Key to the Greek New Testament*, 354.
34. Antinomy comes from the Greek *anti*, meaning “against,” and *nomos*, meaning “law,” hence, something that is contrary to law or contrary to human reason. The student is encouraged to study Ken Boa, *Cod, I Don't Understand* (Wheaton: Victor, 1975) for a most helpful discussion of antinomies. An awareness of antinomies in Scripture will help resolve many tensions and also help avoid giving undue emphasis on one side or the other in an antinomy.
35. Ryrie, *The Holy Spirit*, 63.
36. William F. Arndt and F. Wilbur Gingrich, *Creek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, revised by F. Wilbur Gingrich and Frederick W. Danker (Chicago: U. of Chicago, 1979), 606.
37. *Ibid.*
38. Millard J. Erickson, *Christian Theology*, 3 vols. (Grand Rapids: Baker, 1985), 3:942.
39. *Egennethe* (Gk.) is in the passive voice and might roughly be translated “has been made to be born.”
40. Homer A. Kent, Jr., *The Pastoral Epistles* (Chicago: Moody, 1958), 242.
41. See discussion of several variant views by S. Lewis Johnson, “Born of Water and Spirit,” in *Believers Bible Bulletin* (Dallas; January 31, 1983), 3-4.
42. Horne, *Salvation*, 51.
43. The Greek aorist tense in John 1:13 and 3:5 would indicate the new birth is an instantaneous act.
44. Walvoord, *The Holy Spirit*, 133.
45. Ryrie, *The Holy Spirit*, 64-65.
46. See J. Dwight Pentecost, *Designed to Be Like Him* (Chicago: Moody, 1966). This is a most helpful work in explaining what has happened in the new birth. Pentecost has separate chapters on the new mind, new heart, and new will.

Розділ 25. Еклезіологія

1. Robert L. Saucy, *The Church in God's Program* (Chicago: Moody, 1972), 11.
2. Henry C. Thiessen, *Lectures in Systematic Theology*, revised by Vernon D. Doerksen (Grand Rapids: Eerdmans, 1979), 307.
3. Millard J. Erickson, *Christian Theology*, 3 vols. (Grand Rapids: Baker, 1985), 3:1043-48; cf. Douglas Kelly et al., eds., *The Westminster Confession of Faith*, 2nd ed. (Greenwood, S.C.: Attic, 1981), 44.
4. Saucy, *The Church in God's Program*, 17.
5. This argument is based on the use of *ekklesia* in the Septuagint, the Greek translation of the Old Testament. However, as has already been shown, *ekklesia* may be used in a nontechnical sense or to denote any particular gathering of people. Thus it may be used to identify Israel in the Old Testament. That is not adequate evidence, however, to equate the New Testament church with Israel. In its New Testament usage the church is distinct from Israel.
6. Earl D. Radmacher, *What the Church Is All About: A Biblical and Historical Study* (Chicago: Moody, 1978), 256-65.
7. T. Robertson, *Word Pictures in the New Testament*, 6 vols. (Nashville: Broadman, 1931), 4:528-29.
8. "In construction terms it represents the whole of the elaborate process by which stones are fitted together: the preparation of the surfaces, including the cutting, rubbing, and testing; the preparation of the dowels and the dowel holes, and finally the fitting of the dowels w. molten lead" Fritz Rienecker, *Linguistic Key to the Greek New Testament*, edited by Cleon Rogers (Grand Rapids: Zondervan, 1980), 527.
9. "While these descriptions of the church [1 Pet. 2:9] are similar to those used of Israel in the Old Testament, this in no way indicates that the church supplants Israel and assumes the national blessings promised to Israel (and to be fulfilled in the Millennium). Peter just used similar terms to point up similar truths." Roger M. Raymer, "1 Peter" in John F. Walvoord and Roy B. Zuck, eds., *The Bible Knowledge Commentary*, 2 vols. (Wheaton: Victor, 1983), 2:845-46.
10. See the helpful contrast in Saucy, *The Church in God's Program*, 39-40.
11. James E. Rosscup, *Abiding in Christ: Studies in John 15* (Grand Rapids: Zondervan, 1973), 16-19.
12. William F. Arndt and F. Wilbur Gingrich, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, revised by F. Wilbur Gingrich and Frederick W. Danker (Chicago: U. of Chicago, 1979), 505.
13. Homer A. Kent, Jr., *Light in the Darkness: Studies in the Gospel of John* (Grand Rapids: Baker, 1974), 183.

14. The word translated “takes away” in John 15:2 may well be translated “lifts up,” a translation justified by both definition and culture. The word *airei* may legitimately be translated “lift up.” Cf. usages in Arndt and Gingrich, *Greek-English Lexicon*, 24. The traveler to Israel will notice the vineyards have stones measuring perhaps five inches in height placed under the vines, lifting them off the ground to enable them to bear fruit.
15. Saucy, *The Church in God’s Program*, 55-56.
16. Donald K. Campbell, “Galatians” in *The Bible Knowledge Commentary*, 2:611. The one disputable passage is Galatians 6:16 where it reads, “And those who will walk by this rule, peace and mercy be upon them, and upon the Israel of God.” “The phrase is not to be taken as an explanation of the preceding but as a separate entity or group. His thoughts turn to his own brethren after the flesh and he pauses to specify those who were once Israelites according to the flesh but now are the Israel of God” (Rienecker, *Linguistic Key to the Greek New Testament*, 520).
17. Charles C. Ryrie, *Basic Theology* (Wheaton: Victor, 1987), 399.
18. Hermann Cremer, *Biblico-Theological Lexicon of New Testament Greek* (Edinburgh-Clark, 1895), 132.
19. See Alva J. McClain, *The Greatness of the Kingdom* (Chicago: Moody, 1968), 23ff. This book is a most important treatment on the subject. For an exhaustive study see George N. H. Peters, *The Theocratic Kingdom*, 3 vols. (Reprint. Grand Rapids: Kregel 1957).
20. McClain, *Greatness of the Kingdom*, 41.
21. See Saucy, *The Church in God’s Program*, 84-85; Emery H. Bancroft, *Christian Theology*, 2d ed. (Grand Rapids: Zondervan, 1976), 284-88; and Radmacher, *What the Church Is All About*, 166-76 on distinctions between the church and the kingdom.
22. Radmacher, *What the Church Is All About*, 168.
23. See the helpful summaries in Saucy, *The Church in God’s Program*, 166-90; and Ryrie, *Basic Theology*, 428-32.
24. See the valuable discussion concerning the word *sick* (Gk. *asthenei*) which means “to be weak” and stressed one who is weary morally and spiritually. Cf. J. Ronald Blue, “James” in *The Bible Knowledge Commentary*, 2:834-35.
25. See the important discussion by Homer A. Kent, Jr., *The Pastoral Epistles*, rev. ed. (Chicago: Moody, 1982), 122-26. Kent discusses the variant views and concludes Paul is prohibiting remarriage after divorce. The argument on divorce usually centers on the exceptive clause of Matt. 19:9. For a careful, biblical study of the entire subject of divorce see J. Carl Laney, *The Divorce Myth* (Minneapolis: Bethany, 1981). Perhaps the most important book that has been recently written on the subject is William A. Heth and Gordon J. Wenham, *Jesus and Divorce: The Problem with the Evangelical Consensus* (Nashville: Nelson, 1984). They conclude that the common suggestion that

Jesus allowed the “innocent party” to remarry after divorce is a recent view first espoused by Erasmus and is biblically deficient and erroneous. No study of the subject will be complete without consulting this important work.

26. Kent, *The Pastoral Epistles*, 135-37.
27. Erickson, *Christian Theology*, 3:1070.
28. Saucy, *The Church in God's Program*, 112.
29. Ibid.
30. Erickson, *Christian Theology*, 3:1078-79.
31. The word *appointed* (Gk. *cheirotonesantes*) is particularly interesting; it means to “choose; elect by raising hands.” Arndt and Gingrich, *A Greek-English Lexicon*, 881.
32. Saucy, *The Church in God's Program*, 191.
33. R. S. Wallace, “Sacrament” in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 965.
34. Charles C. Ryrie, *A Survey of Bible Doctrine* (Chicago: Moody, 1972), 149.
35. Loraine Boettner, *Roman Catholicism* (Philadelphia: Presbyterian and Reformed, 1965), 168-69.
36. Ibid., 114.
37. Alois Stoger, “Eucharist,” in J. B. Bauer, ed., *Encyclopedia of Biblical Theology* (New York: Crossroad, 1981), 234.
38. Erickson, *Christian Theology*, 3:1117.
39. Ibid., 1118.
40. Louis Berkhof, *Systematic Theology* (Grand Rapids: Eerdmans, 1941), 653.
41. Ibid., 654.
42. For a summary of these views see Erickson, *Christian Theology*, 3:1090ff.
43. Ibid., 3:1090.
44. Ibid., 3:1093.
45. Ibid., 3:1096.
46. See the summaries of the three views in Ryrie, *Basic Theology*, 424; and G. W. Bromiley, A. T. Robertson, T. M. Lindsay, and W. H. T. Dau, “Baptism” in Geoffrey W. Bromiley, ed., *The International Standard Bible Encyclopedia*, 4 vols. (Grand Rapids: Eerdmans, 1988), 1:410-26.
47. J. B. Lightfoot, orig. ed.; J. R. Harmer, ed. & comp., *The Apostolic Fathers* (Reprint. Grand Rapids: Baker, 1956), 126.
48. Arndt and Gingrich, *Greek-English Lexicon*, 131.
49. Albrecht Oepke, “Baptizo” in Gerhard Kittel, trans. & ed., and Geoffrey W. Bromiley, trans., *Theological Dictionary of the New Testament*, 10 vols. (Grand Rapids: Eerdmans, 1964), 1:530.

50. Lenski states, "Now 'her house,' as here used, is the regular term for the members of one's immediate family. Thus any children Lydia may have had would be included (in baptism) ... the point at issue is in regard to children up to the age of discretion and not only 'infants.' ... The apostles and their assistants baptized entire households and by baptism received them into the Christian church." R. C. H. Lenski, *The Interpretation of the Acts of the Apostles* (Minneapolis: Augsburg, 1961), 660. Cf. David John Williams, *Acts: A Good News Commentary* (San Francisco: Harper, 1985), 185; and William Neil, "The Acts of the Apostles" in *The New Century Bible Commentary* (Grand Rapids: Eerdmans, 1981), 143.
51. See Gene A. Getz, *Sharpening the Focus of the Church* (Chicago: Moody, 1974), 40-50, 75-83, 269-316.
52. The Greek present participle *proskarterountes* stresses that they were continually doing this.
53. Bruce M. Metzger, *The New Testament: Its Background, Growth, and Content* (Nashville: Abingdon, 1965), 56-60.

Розділ 26. Есхатологія

1. Louis Berkhof, *Systematic Theology* (Grand Rapids: Eerdmans, 1941), 668; and Millard J. Erickson, *Christian Theology*, 3 vols. (Grand Rapids: Baker, 1985), 3:1169.
2. Francis Brown, S. R. Driver, and Charles A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament* (Oxford: Clarendon, 1968), 1029.
3. Joseph Henry Thayer, *A Greek-English Lexicon of the New Testament* (Grand Rapids: Zondervan, 1962), 464.
4. Wilbur M. Smith, *The Biblical Doctrine of Heaven* (Chicago: Moody, 1968), 27.
5. See the excellent article by Wilbur M. Smith, "Heaven" in Merrill C. Tenney, ed., *The Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bible*, 5 vols. (Grand Rapids: Zondervan, 1975), 3:60-64. See also his important work *The Biblical Doctrine of Heaven*. This is undoubtedly the most important book on the subject.
6. Smith, "Heaven," in *The Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bible*, 3:61.
7. Keil and Delitzsch have an important comment: "This expression ("gathered to his people"), which is synonymous with 'going to his fathers' (xv. 15), or 'being gathered to his fathers' (Judg. ii. 10), but is constantly distinguished from departing this life and being buried, denotes the reunion in Sheol with friends who have gone before, and therefore presupposes faith in the personal continuance of a man after death, as a presentiment which the promises of God had exalted in the case of the patriarchs into a firm assurance of faith (Heb. xi. 13)." Cf. C. F. Keil and F. Delitzsch, "The Pentateuch" in *Biblical*

- Commentary on the Old Testament*, 25 vols. (Reprint. Grand Rapids: Eerdmans, 1968), 1:263.
8. The preposition translated “among” is *meta* and means “in company with someone; of close association” (William F. Arndt and F. Wilbur Gingrich, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, 2nd ed., revised by Wilbur Gingrich and Frederick W. Danker [Chicago: U. of Chicago, 1979], 508). It was used to describe the relationship of Christ and the apostles. Cf. Mark 3:14; John 13:33; 14:9; 15:27; 16:4; 17:12, 24. *Meta* is used three times in this verse, stressing man’s fellowship with God.
  9. Fritz Rienecker, *A Linguistic Key to the Greek New Testament*, Cleon L. Rogers, Jr., ed. (Grand Rapids: Zondervan, 1980), 860.
  10. R. Laird Harris, “Sheol,” *Theological Wordbook of the Old Testament*, 1 vols., edited by R. Laird Harris, Gleason L. Archer, Jr., and Bruce K. Waltke (Chicago: Moody, 1980), 2:892-93.
  11. *Ibid.*, 2:893.
  12. Hermann Cremer, *A Biblico-Theological Lexicon of New Testament Greek*, 4th ed. (Edinburgh: Clark, 1895), 67.
  13. H. Buis, “Hades,” in Merrill C. Tenney, ed., *The Zonderuan Pictorial Encyclopedia of the Bible*, 5 vols. (Grand Rapids: Zondervan, 1975), 3:7.
  14. Harris, *Theological Wordbook of the Old Testament*, 2:892.
  15. Buis in *The Zonderuan Pictorial Encyclopedia of the Bible*, 3:8.
  16. The word does not occur in 1 Corinthians 15:55, as some suggest.
  17. Rienecker, *Linguistic Key to the Greek New Testament*, 775.
  18. Henry C. Thiessen, *Lectures in Systematic Theology*, revised by Vernon D. Doerksen (Grand Rapids: Eerdmans, 1979), 337.
  19. Some who are identified as evangelicals deny the bodily resurrection. Donald Bloesch states, “The resurrection connotes not the resuscitation of the flesh but the renewal of the person. *Soma* can mean body in the earthly, physical sense (here it is identical with *sarx*), but it can also refer to ‘the self or ‘breath,’ and it is in this latter usage that we can speak of the resurrection of the body. The resurrection entails both soul and body, but it negates the ‘flesh’” (Donald G. Bloesch, *Essentials of Evangelical Theology*, 2 vols. [San Francisco: Harper, 1982], 2:184). With its denial of a resurrected physical body of flesh, this statement appears out of harmony with Scripture. Jesus invited Thomas to put his hands in the scar on His side (John 20:27); Jesus ate fish with the disciples on the seashore (John 21:13). Jesus reminded the disciples that “a spirit does not have flesh and bones as you see that I have” (Luke 24:39). These statements indicate that Jesus’ resurrected body was more than simply a “renewed self;” they indicate Jesus had a physical body of flesh. His statement in Luke 24 expressly declares that He had a body of flesh.
  20. Thiessen, *Lectures in Systematic Theology*, 383.

21. D. A. Carson, "Matthew," in Frank E. Gaebelin, ed., *The Expositor's Bible Commentary*, 12 vols. (Grand Rapids: Zondervan, 1984), 8:203.
22. The word translated "being" is the Greek present participle *huparchon*, stressing the condition and continued state of the torment.
23. R. E. Davies, "Gehenna" in *Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bible*, 2:671.
24. Berkhof, *Systematic Theology*, 736.
25. J. Dwight Pentecost, *The Words and Works of Jesus Christ* (Grand Rapids: Zondervan, 1981), 436.
26. Thiessen, *Lectures in Systematic Theology*, 398.
27. The continued emphasis of the preposition "among" in Revelation 21:3 is noteworthy: "The tabernacle of God is *among* men, and He shall dwell *among* them, and they shall be His peoples, and He Himself shall be *among* them." The preposition "among" is *meta*, meaning "in company with someone; in close association" (Arndt and Gingrich, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, 2d ed., 508). The preposition is used to describe the fellowship of Christ and the disciples (Mark 3:14; John 13:33; 14:9; 15:27; 16:4; 17:12, 24).
28. Berkhof, *Systematic Theology*, 708.
29. Jay E. Adams, *The Time Is at Hand* (Philadelphia: Presbyterian & Reformed, 1970), 7-11.
30. Anthony A. Hoekema, *The Bible and the Future* (Grand Rapids: Eerdmans, 1979), 174.
31. Anthony A. Hoekema, "Amillennialism," in Robert G. Clouse, ed., *The Meaning of the Millennium: Four Views* (Downers Grove, Ill.: InterVarsity, 1977), 156-58; and William Hendriksen, *More Than Conquerors* (Grand Rapids: Baker, 1939).
32. The events that must take place prior to Christ's second advent are delineated by Berkhof in *Systematic Theology*, 696-703.
33. *Ibid.*, 707.
34. *Ibid.*, 722.
35. Berkhof states: "All of these passages speak of the resurrection as a single event and do not contain the slightest indication that the resurrection of the righteous and that of the wicked will be separated by a period of a thousand years." *Ibid.*, 724; and Hoekema, *The Bible and the Future*, 240-43.
36. Berkhof, *Systematic Theology*, 728.
37. Hoekema, *The Bible and the Future*, 254.
38. *Ibid.*, 256-57.
39. No distinction is made between the judgment seat of Christ or the great white throne judgment in amillennialism.

40. Hoekema, *The Bible and the Future*, 258.
41. *Ibid.*, 259.
42. *Ibid.*, 259-60.
43. Berkhof, *Systematic Theology*, 737.
44. *Ibid.*
45. Loraine Boettner, *The Millennium* (Philadelphia: Presbyterian & Reformed, 1966), 14. See 3-105 for the definitive, representative position of postmillennialism.
46. See Boettner, *The Millennium*, 14-62, and "Postmillennialism," in *The Meaning of the Millennium*, 117-41 for details.
47. Boettner, *The Millennium*, 14.
48. B. B. Warfield, *Biblical Doctrines* (New York: Oxford U., 1929), 648.
49. Boettner, "Postmillennialism," in *The Meaning of the Millennium*, 126.
50. H. Strong, *Systematic Theology* (Valley Forge, Pa.: Judson, 1907), 1003, 1008.
51. See the discussion by Charles Hodge, *Systematic Theology*, 3 vols. (Reprint. London: Clarke, 1960), 3:838-44.
52. *Ibid.*, 3:849-50.
53. Strong, *Systematic Theology*, 1030.
54. William G. T. Shedd, *Dogmatic Theology*, 3 vols. (Reprint. Nashville: Nelson, 1980), 2:665.
55. For a thorough biblical discussion of the doctrine of hell, see Shedd, *Dogmatic Theology*, 2:667-754. Shedd presents a convincing exegetical study of the eternal duration of the suffering in hell while also refuting the doctrine of annihilation.
56. George E. Ladd, "Historic Premillennialism," in *The Meaning of the Millennium*, 19-27.
57. *Ibid.*, 23.
58. *Ibid.*
59. *Ibid.*, 25.
60. *Ibid.*, 27.
61. *Ibid.*, 28.
62. George E. Ladd, *The Blessed Hope* (Grand Rapids: Eerdmans, 1956), 19-31.
63. *Ibid.*, 62-70.
64. *Ibid.*, 88.
65. *Ibid.*, 19-31; Alexander Reese, *The Approaching Advent of Christ* (Reprint. Grand Rapids: Grand Rapids International, 1975), 19. The suggestions that posttribulationism was the view of the early church and that pretribulationism is a recent view have both been called into question. See Walvoord, *The Rapture Question* (Grand Rapids: Dunham, 1957), 52-56, 135-39.

66. Reese, *The Approaching Advent of Christ*, 34-94.
67. *Ibid.*, 125-66; Ladd, *The Blessed Hope*, 61-70.
68. Ladd, "Historic Premillennialism," in *The Meaning of the Millennium*, 34.
69. *Ibid.*, 29-32.
70. *Ibid.*, 29-30.
71. *Ibid.*, 31.
72. *Ibid.*, 38-39.
73. *Ibid.*, 39. Ladd states: "The New Testament for the most part does not foresee the millennial kingdom ... the New Testament nowhere expounds the theology of the Millennium."
74. *Ibid.*, 39.
75. Dispensational premillennialism will hereafter frequently be referred to simply as *Premillennialism*. It is safe to say that the vast majority of premillennialists are also dispensationalists; by Ladd's own admission, historic premillennialists are similar to amillennialists in their view of eschatology. It is, in fact, a serious question whether "historic premillennialism" is an apt designation for that eschatological position because it was not, we think, the position of the apostles and because it eliminates the dispensational elements that are historically integral to most premillennialism.
76. Charles C. Ryrie, *The Basis of the Premillennial Faith* (Neptune, N.J.: Loizeaux, 1953), 17-26. This is an extremely valuable source in not only tracing the history of premillennialism but also explaining the hermeneutical principles and the biblical foundation of premillennialism in the unconditional covenants of the Old Testament.
77. See Charles C. Ryrie, *Dispensationalism Today* (Chicago: Moody, 1965), 86-98; and Bernard Ramm, *Protestant Biblical Interpretation*, 3rd ed. (Grand Rapids: Baker, 1970), 119-27.
78. The only passage that is somewhat debatable is Galatians 6:16. The Greek *kai* should probably be understood expegetically as "even." Israel of God thus refers to believing Israelites who walk by faith and not as the legalistic Judaizers.
79. For a detailed discussion of these covenants see J. Dwight Pentecost, *Things to Come* (Grand Rapids: Zondervan, 1958), 65-128; Ryrie, *The Basis of the Premillennial Faith*, 48-125; John F. Walvoord, *The Millennial Kingdom* (Grand Rapids: Zondervan, 1959), 139-220; and Charles L. Feinberg, *Millennialism: The Two Major Views*, 3d ed. (Chicago: Moody, 1980).
80. See Pentecost, *Things to Come*, 193-218.
81. The statement "wrath" is emphatic in the Greek text, being at the end of the sentence, and additionally is definite by use of the article in *tes orges*. Both of these factors show that it is not just any wrath that is referred to, but a specific wrath—the wrath of the Tribulation. If God loved us while we were sinners He has promised to deliver us from *the wrath* to come.

82. For comprehensive studies of this subject see John F. Walvoord, *The Rapture Question*, rev. ed. (Grand Rapids: Zondervan, 1979); and Gerald B. Stanton, *Kepi from the Hour* (Grand Rapids: Zondervan, 1956).
83. Pentecost, *Things to Come*, 203.
84. See Harold W. Hoehner, *Chronological Aspects of the Life of Christ* (Grand Rapids: Zondervan, 1977), 115-39 where Hoehner discusses the seventieth week and establishes the necessity of a gap between the sixty-ninth and seventieth weeks. See also Alva J. McClain, *Daniel's Prophecy of the Seventy Weeks* (Grand Rapids: Zondervan, 1940).
85. *Ibid.*, 235-37.
86. *Ibid.*, 237-39.
87. The plural term "righteous acts" suggests the righteous deeds of the believer that have been rewarded.
88. The phrase translated "has come" in Revelation 19:7 is the Greek aorist form, *eithen*, indicating it has already taken place.
89. Pentecost, *Things to Come*, 227.

Розділ 27. Вступ до історичного богослов'я

1. Louis Berkhof, *The History of Christian Doctrines* (Edinburgh: Banner of Truth, 1937), 20.

Розділ 28. Раннє богослов'я

1. Louis Berkhof, *The History of Christian Doctrines* (Edinburgh: Banner of Truth, 1937), 39.
2. J. B. Lightfoot, ed. and trans., *The Apostolic Fathers* (Reprint. Grand Rapids: Baker, 1956), 44.
3. Berkhof, *History of Christian Doctrines*, 56-57; and Earle E. Cairns, *Christianity Through the Centuries* (Grand Rapids: Zondervan, 1954), 114.
4. E. H. Klotsche, *The History of Christian Doctrine*, rev. ed. (Grand Rapids: Baker, 1979), 23-25.
5. Berkhof, *History of Christian Doctrines*, 44-45; and Klotsche, *History of Christian Doctrine*, 28-29.
6. Cairns, *Christianity Through the Centuries*, 106.
7. Kenneth Scott Latourette, *A History of Christianity* (New York: Harper, 1953), 129.
8. Addison H. Leitch, "Apostles' Creed, The" in Merrill C. Tenney, ed., *The Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bible*, 5vols. (Grand Rapids: Zondervan, 1975), 1:220.

9. James Orr, "Apostles' Creed, The" in James Orr, ed., *The International Standard Bible Encyclopaedia*, 5 vols. (Grand Rapids: Eerdmans, 1939), 1:204-5.
10. Berkhof, *History of Christian Doctrines*, 78.
11. J. Oliver Buswell, Jr., *A Systematic Theology of the Christian Religion*, 2 vols. (Grand Rapids: Zondervan, 1962), 2:49-50.
12. H. Strong, *Systematic Theology* (Valley Forge, Pa.: Judson, 1907), 671.
13. Buswell, *A Systematic Theology of the Christian Religion*, 2:51.
14. *Ibid.*, 2:46.
15. Nestorians believed that Christ was two persons.
16. Eutychians taught that Christ had one mixed nature, neither fully human nor fully divine.
17. Berkhof, *History of Christian Doctrines*, 133.
18. Klotsche, *History of Christian Doctrine*, 88.
19. *Ibid.*, 89-93.
20. Berkhof, *History of Christian Doctrines*, 135.
21. William G. T. Shedd, *A History of Christian Doctrine*, 2 vols. (Reprint. Minneapolis: Klock & Klock, 1978), 2:50-92. See valuable and extended discussions of Augustine's doctrines of man and sin.
22. See Norman L. Geisler, "Augustine of Hippo" in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 105-7, for a concise summary of Augustine's theology.
23. Berkhof, *History of Christian Doctrines*, 205.
24. Latourette, *History of Christianity*, 151.
25. *Ibid.*, 138.
26. *Ibid.*, 179.
27. George N. H. Peters, *The Theocratic Kingdom*, 3 vols. (Grand Rapids: Kregel, 1952), 1:495-96.

Розділ 29. Середньовічне богослов'я

1. E. H. Klotsche, *The History of Christian Doctrine*, rev. ed. (Grand Rapids: Baker, 1979), 118.
2. J. L. Neve, *A History of Christian Thought*, 2 vols. (Philadelphia: Muhlenberg, 1946), 1:177.
3. Earle E. Cairns, *Christianity Through the Centuries* (Grand Rapids: Zondervan, 1954), 251.
4. William G. T. Shedd, *A History of Christian Doctrine*, 2 vols. (Reprint. Minneapolis: Klock & Klock, 1978), 2:130.

5. Klotsche, *History of Christian Doctrine*, 143.
6. Neve, *History of Christian Thought*, 1:202.
7. Klotsche, *History of Christian Doctrine*, 143.
8. Louis Berkhof, *Systematic Theology* (Grand Rapids: Eerdmans, 1939), 385.
9. Louis Berkhof, *The History of Christian Doctrines* (London: Banner of Truth, 1937), 177.
10. Geoffrey W. Bromiley, *Historical Theology: An Introduction* (Grand Rapids: Eerdmans, 1978), 205.
11. *Ibid.*, 206.
12. Klotsche, *History of Christian Doctrine*, 143.
13. Neve, *History of Christian Thought*, 203.
14. Klotsche, *History of Christian Doctrine*, 148.
15. See the excellent discussion by David S. Schaff, *The Middle Ages*, in Philip Schaff, *History of the Christian Church*, 8 vols. (New York: Scribner's, 1926), 5:1:772-80.
16. Berkhof, *History of Christian Doctrines*, 233.
17. *Ibid.*, 234-36.

Розділ 30. Богослов'я Реформації

1. E. H. Klotsche, *The History of Christian Doctrine*, rev. ed. (Grand Rapids: Baker, 1979), 170.
2. Berkeley Mickelsen, *Interpreting the Bible* (Grand Rapids: Eerdmans, 1963), 39.
3. Geoffrey W. Bromiley, *Historical Theology: An Introduction* (Grand Rapids: Eerdmans, 1978), 214.
4. *Ibid.*, 214.
5. Philip Schaff, *History of the Christian Church*, 8 vols., 3rd ed. rev. (Reprint. Grand Rapids: Eerdmans, 1960), 8:524-25.
6. Bernard Ramm, *Protestant Biblical Interpretation*, 3rd rev. ed. (Grand Rapids: Baker, 1970), 57-59.
7. Mitchell Hunter, *The Teaching of Calvin* (Westwood, N.J.: Revell, 1950), 121.
8. G. Fisher, *A History of Christian Doctrine*, edited by Hubert Cunliffe-Jones (Philadelphia: Fortress, 1978), 391-92.
9. Louis Berkhof, *History of Christian Doctrines* (Edinburgh: Banner of Truth, 1937), 149.
10. *Ibid.*
11. *Ibid.*, 50-51.

12. Schaff, *History of the Christian Church*, 8:551.
13. *Ibid.*, 8:547.
14. Wm. G. T. Shedd, *History of Christian Doctrine*, 2 vols. (Reprint. Minneapolis: Klock&Klock, 1978), 2:371.
15. *Ibid.*, 2:371.
16. Philip Schaff, *The Creeds of Christendom with a History and Critical Notes*, 3 vols. (Reprint. Grand Rapids: Baker, 1977), 1:453.
17. Bromiley, *Historical Theology*, 236.
18. *Ibid.*, 238.
19. E. G. Schwiebert, *Luther and His Times* (St. Louis: Concordia, 1950), 448.
20. Kenneth Scott Latourette, *A History of Christianity* (New York: Harper, 1953), 778.
21. Berkhof, *History of Christian Doctrines*, 238.
22. *Ibid.*, 250-51.
23. See C. Henry Smith, *The Story of the Mennonites* (Newton, Kans.: Mennonite, 1957).
24. Robert Friedmann, *The Theology of Anabaptism* (Scottsdale, Pa.: Herald, 1973), 139.
25. *Ibid.*, 140.

Розділ 31. Богослов'я нового часу

1. J. F. Johnson, "Lutheran Tradition, The" in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology*, (Grand Rapids: Baker, 1984), 669.
2. *Ibid.*
3. See W. S. Reid, "Reformed Tradition, The" in *Evangelical Dictionary of Theology*, 921-24 for a helpful summary article.
4. Philip Schaff, *The Creeds of Christendom*, 3 vols. (Reprint. Grand Rapids: Baker, 1977), 3:211-31.
5. *Ibid.*, 3:233-306.
6. *Ibid.*, 3:307-55.
7. *Ibid.*, 600-73.
8. *Ibid.*, 3:550-97.
9. Bernard Ramm, *A Handbook of Contemporary Theology* (Grand Rapids: Eerdmans, 1966), 81; and R. V. Pierard, "Liberalism, Theological" in *Evangelical Dictionary of Theology*, 631-32.
10. Ramm, *Handbook of Contemporary Theology*, 89-92.

Розділ 32. Вступ до догматичного богослов'я

1. F. H. Klooster, "Dogmatics" in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 328.
2. William G. T. Shedd, *Dogmatic Theology*, 3 vols. (Reprint. Nashville: Nelson, 1980), 1:lf.
3. Hendrikus Berkhof, *Introduction to the Study of Dogmatics* (Grand Rapids: Eerdmans, 1985), 7; and Louis Berkhof, *Introduction to Systematic Theology* (Reprint. Grand Rapids: Baker, 1979), 17. Although Louis Berkhof prefers the designation *dogmatic theology*, for practical reasons he uses the expression *systematic theology* for his work.
4. *Webster's New Collegiate Dictionary* (Springfield, Mass.: Merriam, 1949), 245. The biblical and extra-biblical usage of the word may denote such ideas as "decree," "ordinance," "decision," or "command." It is used for Caesar's *decree* (Luke 2:1; Acts 17:7), the *commands* of Christ (Barnabas 1:6; 1 Mg. 13:1), or the Mosaic *law* (1 Mace. 1:3; Eph. 2:15; Col. 2:14). Compare William F. Arndt and F. Wilbur Gingrich, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature* 2nd ed., revised by F. Wilbur Gingrich and Frederick W. Danker (Chicago: U. of Chicago, 1979), 201. These examples further indicate that the word is used to emphasize the beliefs of an individual or a group.
5. Louis Berkhof, *The History of Christian Doctrines* (Reprint. Edinburgh: Banner of Truth, 1969), 18-19.
6. Hendrikus Berkhof, *Introduction to the Study of Dogmatics*, 4-5.
7. T. W. J. Morrow, "Dogma" in *New Dictionary of Theology*, edited by Sinclair B. Ferguson, J. I. Packer, and David F. Wright (Downers Grove, Ill.: InterVarsity, 1988), 203.
8. *Shedd, Dogmatic Theology*, 1:11.
9. Louis Berkhof, *Introduction to Systematic Theology*, 19.
10. *Ibid.*, 20.
11. *Ibid.*, 35.

Розділ 33. Богослов'я Кальвіна

1. W. S. Reid, "Reformed Tradition, The" in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 921; and Harvie M. Conn, *Contemporary World Theology* (Nutley, N.J.: Presbyterian & Reformed, 1974), 141.
2. See the helpful summary of Calvin's teaching, as well as historical notations in Justo L. Gonzalez, *A History of Christian Thought*, 3 vols. (Nashville: Abingdon, 1975), 3:120-61.

3. See the summary of the Canons of Dort in Philip Schaff, *The Creeds of Christendom*, 3 vols., 6th ed. (Reprint. Grand Rapids: Baker, 1977), 1:519-23, and the full articles on 3:581-95.
4. J. M. Frame, "Westminster Confession of Faith," in *Evangelical Dictionary of Theology*, 1168.
5. Schaff, *Creeds of Christendom*, 1:766-82 and 3:600-73. See also *The Westminster Confession of Faith*, 2nd ed., edited by Douglas Kelly, Hugh McClure, and Philip B. Rollinson (Greenwood, S.C.: Attic, 1981).
6. Ben A. Warburton, *Calvinism* (Grand Rapids: Eerdmans, 1955), 64.
7. Wilhelm Niesel, *The Theology of Calvin* (Reprint. Grand Rapids: Baker, 1980), 70.
8. *Ibid.*, 73.
9. *Ibid.*, 75-76.
10. Mitchell Hunter, *The Teaching of Calvin*, 2d ed. (Westwood, N.J.: Revell, 1950), 55.
11. John McClintock and James Strong, "Calvinism," in *Cyclopaedia of Biblical, Theological and Ecclesiastical Literature*, 12 vols. (Grand Rapids: Baker, 1970), 2:42.
12. W. S. Reid, "Predestination," in *Evangelical Dictionary of Theology*, 870.
13. W. S. Reid, "Reprobation," *ibid.*, 937.
14. Charles C. Ryrie, "Depravity, Total," *ibid.*, 312. See also Edwin H. Palmer, *The Flue Points of Calvinism* (Grand Rapids: Guardian, 1972), 9-13.
15. Ryrie, "Depravity, Total," in *Evangelical Dictionary of Theology*, 312.
16. McClintock and Strong, "Calvinism," in *Cyclopaedia of Biblical, Theological and Ecclesiastical Literature*, 2:44.
17. See the discussion of biblical passages by Palmer, *Fine Points of Calvinism*, 13-19.
18. F. H. Klooster, "Elect, Election," in *Evangelical Dictionary of Theology*, 348-49.
19. R. B. Kuiper, *For Whom Did Christ Die?* (Reprint. Grand Rapids: Baker, 1982), 62.
20. Palmer, *Five Points of Calvinism*, 45.
21. *Ibid.*, 52.
22. *Ibid.*, 50-52.
23. Louis Berkhof, *Systematic Theology* (Grand Rapids: Eerdmans, 1941), 436.
24. *Ibid.*, 437.
25. Palmer, *Five Points of Calvinism*, 60-66.
26. McClintock and Strong, "Calvinism," in *Cyclopaedia of Biblical, Theological and Ecclesiastical Literature*, 2:44.

27. Palmer, *Five Points of Calvinism*, 68.
28. Berkhof, *Systematic Theology*, 546.
29. The double negative *ou me* in the Greek text of John 10:28 is particularly emphatic: “They shall not never perish.”

Розділ 34. Богослов'я Армінія

1. Earle E. Cairns, *Christianity Through the Centuries* (Grand Rapids: Zondervan, 1954), 351.
2. Philip Schaff, *The Creeds of Christendom*, 3 vols., 4th ed. (Reprint. Grand Rapids: Baker, 1977), 1:513-14. The canons of the Synod of Dort are given on 3:550-97.
3. *Ibid.*, 1:516.
4. John McClintock and James Strong, *Cyclopedia of Biblical, Theological and Ecclesiastical Literature*, 12 vols. (Grand Rapids: Baker, 1970), 1:416-17,
5. Schaff, *Creeds of Christendom*, 1:659.
6. McClintock and Strong, *Cyclopaedia of Biblical Literature*, 1:417.
7. Philip Schaff, *The Creeds of Christendom*, 3:545-49. Schaff also provides parallel Dutch and Latin texts, the Dutch text taken from the first edition of 1612, and the Latin edition from the 1616 edition. The English translation was made for Schaff's edition of *The Creeds of Christendom*.
8. H. Orton Wiley, *Christian Theology*, 3 vols. (Kansas City, Mo.: Beacon Hill, 1952), 2:97-98.
9. *Ibid.*, 2:107-8.
10. *Ibid.*, 2:108.
11. *Ibid.*, 2:135.
12. Carl Bangs, *Arminius* (Nashville: Abingdon, 1971), 352.
13. Wiley, *Christian Theology*, 2:337.
14. *Ibid.*, 2:341.
15. Steve Harper, *John Wesley's Message for Today* (Grand Rapids: Zondervan, 1983), 42.
16. Wiley, *Christian Theology*, 2:346.
17. Paul A. Mickey, *Essentials of Wesleyan Theology* (Grand Rapids: Zondervan, 1980), 86.
18. Wiley, *Christian Theology*, 2:353.
19. *Ibid.*, 2:356-7.
20. Mickey, *Essentials of Wesleyan Theology*, 133.
21. Harper, *John Wesley's Message for Today*, 50.
22. *Ibid.*, 51-53.

23. Ibid., 53.
24. Ibid., 55-57. See also excerpts from Wesley's writings on repentance and faith in Robert W. Burtner and Robert E. Chiles, *John Wesley's Theology* (Nashville: Abingdon, 1982), 151-62.
25. Wiley, *Christian Theology*, 2:373.
26. Ibid., 2:295.
27. Ibid., 2:297.
28. Bangs, *Arminius*, 216.
29. Richard S. Taylor, "Historical and Modern Significance of Wesleyan Theology," in *A Contemporary Wesleyan Theology: Biblical, Systematic and Practical*, 2 vols., edited by Charles W. Carter, R. Duane Thompson, and Charles R. Wilson (Grand Rapids: Zondervan [Asbury], 1983), 1:63.

Розділ 35. Заповітне богослов'я

1. See Philip Schaff, *The Creeds of Christendom with a History and Critical Notes*, 3 vols., 4th ed. (Reprint. Grand Rapids: Baker, 1977), 3:831-909.
2. See the discussion by Geoffrey W. Bromiley, *Historical Theology: An Introduction* (Grand Rapids: Eerdmans, 1978), 306-14.
3. Ibid.
4. See the extended discussion of Cocceius's teaching on the covenant of works in Heinrich Hepppe, *Reformed Dogmatics*, revised and edited by Ernst Bizer (Reprint. Grand Rapids: Baker, 1978), 281-319.
5. Ibid., 371-447. See Cocceius's teaching on the covenant of grace.
6. Ibid., 283.
7. Ibid., 318.
8. Ibid., 371.
9. Douglas Kelly et al., eds., *The Westminster Confession of Faith: A New Edition*, 2d. ed. (Greenwood, S.C.: Attic, 1981), 13-14.
10. See the definitions by Heidegger and Witsius in Heinrich Hepppe, *Reformed Dogmatics*, 283.
11. Louis Berkhof, *Systematic Theology*, 4th ed. (Grand Rapids: Eerdmans, 1941), 213.
12. Ibid., 214, 216.
13. Charles Hodge, *Systematic Theology*, 3 vols. (Reprint. London: Clarke, 1960), 2:118.
14. Berkhof, *Systematic Theology*, 216.
15. Ibid., 217.
16. See Hodge, *Systematic Theology*, 2:120.

17. Ibid.
18. Berkhof, *Systematic Theology*, 218.
19. J. Oliver Buswell, Jr., *A Systematic Theology of the Christian Religion*, 2 vols. (Grand Rapids: Zondervan, 1962), 1:312-14.
20. William G. T. Shedd, *Dogmatic Theology*, 3 vols., 2d ed. (Reprint. Nashville: Nelson, 1980), 2:360.
21. M. E. Osterhaven, "Covenant Theology," in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 280.
22. Berkhof, *Systematic Theology*, 266.
23. Ibid., 273.
24. Ibid., 278-82.

Розділ 36. Диспенсаційне богослов'я

1. The writer is indebted to Charles C. Ryrie, *Dispensationalism Today* (Chicago. Moody, 1965) for much of the material in this chapter. This work delineates the meaning and hermeneutics of dispensationalism, contrasting it with both covenant theology and ultradispensationalism.
2. Ibid., 66-76.
3. Ibid., 70.
4. Ibid., 71-76.
5. Ibid., 73.
6. C. I. Scofield, *Rightly Dividing the Word of Truth* (New York: Loizeaux, 1896), 12.
7. Ryrie, *Dispensationalism Today*, 29.
8. Ibid., 31.
9. Ibid., 26.
10. Ibid., 57-64.
11. Ibid., 86-98; see Bernard Ramm, *Protestant Biblical Interpretation*, 3d ed. (Grand Rapids: Baker, 1970), 119-27.
12. The singular passage that is referred to by nondispensationalists is Galatians 6:16 where it is suggested that "Israel of God" may refer to the church. However, the Greek word *kai* (and) is probably used exegetically in this case, that is, peace and mercy come upon the true Israel of God – Israelites who walk by faith, not the Judaizers.
13. See Ryrie, *Dispensationalism Today*, 132-55, for a helpful discussion noting the distinction of the church from Israel.
14. Ibid., 46.
15. Charles C. Ryrie, *The Grace of God* (Chicago: Moody, 1963), 101-9.

16. Ryrie, *Dispensationalism Today*, 123.
17. Ibid., 192-205; and G. R. Lewis, "Ultradispensationalism," in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 1120-21.

Розділ 37. Католицьке богослов'я

1. F. S. Piggin, "Roman Catholicism," in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 955.
2. Ibid.
3. Josef Neuner, S.J., and Heinrich Roos, S.J., *The Teaching of the Catholic Church*, edited by Karl Rahner, S.J. (Staten Island, N.Y.: Alba, 1967), 59.
4. Ibid., 61.
5. Loraine Boettner, *Roman Catholicism* (Philadelphia: Presbyterian & Reformed, 1962), 126; cf. A. M. Renwick, *The Story of the Church* (London: InterVarsity, 1958), 64.
6. Rahner, ed., *Teaching of the Catholic Church*, 203.
7. Ibid., 207.
8. Ibid.
9. Ibid., 210.
10. Robert J. Fox, *The Catholic Faith* (Huntington, Ind.: Our Sunday Visitor, 1983), 156-57.
11. Ibid., 157.
12. Piggin, "Roman Catholicism," in *Evangelical Dictionary of Theology*, 956.
13. Ibid.
14. Quoted from *The National Catholic Almanac* in Boettner, *Roman Catholicism*, 127.
15. Kenneth Scott Latourette, *A History of Christianity* (New York: Harper, 1953), 487.
16. Ibid., 223-24.
17. Ibid., 224.
18. Rahner, *Teaching of the Catholic Church*, 225.
19. Ibid., 229.
20. Fox, *The Catholic Faith*, 164.
21. Rahner, ed., *Teaching of the Catholic Church*, 181-82.
22. Ibid., 183.
23. Ibid., 184.
24. Ibid., 186.

25. Ibid., 187; italics added.
26. Ibid., 188.
27. Ibid., 189.
28. Ibid., 190.
29. Ibid., 191.
30. Ibid.; italics added.
31. Ibid., 193.
32. Ibid., 195-96.
33. Walter M. Abbot, S.J., ed., *The Documents of Vatican II* (New York: Herder and Herder, 1966), 85-96. See index for additional references.
34. George Branti, ed., *Catholicism* (New York: Braziller, 1962), 232.
35. Ibid., 234.
36. Fox, *The Catholic Faith*, 181.
37. Ibid.
38. Ibid., 182.
39. Ibid., 183.
40. Rahner, ed., *Teaching of the Catholic Church*, 265.
41. Ibid., 269-71.
42. Ibid., 273.
43. Ibid., 275.
44. Fox, *The Catholic Faith*, 191.
45. T. R Weber, "Mass," in *Evangelical Dictionary of Theology*, 697.
46. Fox, *The Catholic Faith*, 205.
47. Ibid., 205-6.
48. Ibid., 212-13.
49. Ibid., 213.
50. Ibid., 220.
51. Rahner, ed., *Teaching of the Catholic Church*, 297.
52. Abbott, *Documents of Vatican II*, 156.
53. Fox, *The Catholic Faith*, 226.
54. Ibid., 197.
55. Ibid., 199.
56. Rahner, ed., *Teaching of the Catholic Church*, 307-8.
57. Fox, *The Catholic Faith*, 232.
58. Ibid.
59. Ibid., 232-33.
60. Ibid., 234.

61. Ibid., 236.
62. Rahner, ed., *Teaching of the Catholic Church*, 354.
63. Abbott, ed., *Documents of Vatican 11*, 252-55.
64. Rahner, ed., *Teaching of the Catholic Church*, 331.
65. Abbott, ed., *Documents of Vatican II*, 161.

Розділ 38. Вступ до сучасного богослов'я

1. Earle E. Cairns, *Christianity Through the Centuries*, 4th ed. (Grand Rapids: Zondervan, 1961), 284.
2. Warren C. Young, *A Christian Approach to Philosophy* (Grand Rapids: Baker, 1954), 107.
3. Bruce A. Demarest, *General Revelation: Historical Views and Contemporary Issues* (Grand Rapids: Zondervan, 1982), 81.
4. Young, *A Christian Approach to Philosophy*, 76.
5. Stanley N. Gundry and Alan F. Johnson, eds., *Tensions in Contemporary Theology* (Chicago: Moody, 1976), 18.
6. R. H. DeVries, "Hegel, George Wilhelm Friedrich" in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 502.
7. Ibid., 502-3.

Розділ 39. Ліберальне богослов'я

1. Van A. Harvey, *A Handbook of Theological Terms* (New York: Macmillan, 1964), 153-54.
2. W. A. Hoffecker, "Schleiermacher, Friedrich Daniel Ernst," in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 982.
3. William E. Hordern, *A Layman's Guide to Protestant Theology*, rev. ed. (London: Macmillan, 1968), 45.
4. Hoffecker, "Schleiermacher," in *Evangelical Dictionary of Theology*, 982.
5. Ibid., 982-83.
6. Hordern, *Layman's Guide to Protestant Theology*, 46-47.
7. Warren F. Groff and Donald E. Miller, *The Shaping of Modern Christian Thought* (Cleveland: World, 1968), 99-100.
8. Robert Lightner, *Neo-Liberalism* (Nutley, N.J.: Craig, 1959), 23.
9. Ibid., 22-23.
10. R. V. Pierard, "Strauss, David Friedrich," in *Evangelical Dictionary of Theology*, 1056.

11. See the helpful discussion by Gleason L. Archer, Jr., *A Survey of Old Testament Introduction* (Chicago: Moody, 1964), 73-109.
12. An interesting postscript to this entire discussion is the publication of John A. T. Robinson's *Redating the New Testament* (Philadelphia: Westminster, 1976). While Robinson is hardly known for his conservative stance, he determined to do an independent study of the New Testament, setting aside his liberal training and presuppositions. Robinson concluded that all the New Testament books were written prior to A.D. 70!
13. Mark A. Noll, "Rauschenbusch, Walter," in *Evangelical Dictionary of Theology*, 912.
14. See the helpful discussions in William E. Hordern, *A Layman's Guide to Protestant Theology*, 73-84; Van A. Harvey, *A Handbook of Theological Terms*, 144-46; and Bernard Ramm, *A Handbook of Contemporary Theology* (Grand Rapids: Eerdmans, 1966), 80-82.
15. Lightner, *Neo-Liberalism*, 36; and Hordern, *A Layman's Guide to Protestant Theology*, 102-4.
16. Hordern, *Layman's Guide to Protestant Theology*, 105.
17. Harold E. Fey, ed., *How My Mind Was Changed* (Cleveland: World, 1961), 13.
18. *Ibid.*, 14.
19. Lightner, *Neo-Liberalism*, 64.

Розділ 40. Неоортодоксальне богослов'я

1. *Existentialism* "is a term used by neo orthodoxy to designate the place of personal commitment in an act of faith Existential faith believes with inward passion, it is concerned with the relation between the self and the object of belief, it chooses from within the center of moral freedom Cheap faith believes too easily, it does not count the cost" (E. J. Carnell, "Existential, Existentialism" in Everett F Harnson, ed, *Baker's Dictionary of Theology* [Grand Rapids Baker, 1960], 205).
2. Alasdair I. C. Heron, *A Century of Protestant Theology* (Philadelphia: Westminster, 1980), 49.
3. Karl Barth, *Church Dogmatics*, 4 vols. in 13 books (Edinburgh: Clark, 1936), 1:1:334ff.
4. See the explanation in Geoffrey W. Bromiley, *Introduction to the Theology of Karl Barth* (Grand Rapids: Eerdmans, 1979), 175-243.
5. Barth, *Church Dogmatics*, 2:2:457ff.
6. R. D. Lmder, "Brunner, Heinnch Emil," in Walter A Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 176-77.
7. Mark A. Noll, "Niebuhr, Remhold," in *Evangelical Dictionary of Theology*,

777.

8. Charles C. Ryrie, *Neo-Orthodoxy: What It Is and What It Does* (Chicago: Moody, 1956), 31.
9. Theodore Minnema, "Remhold Niebuhr," in Philip Edgcumbe Hughes, ed., *Creative Minds in Contemporary Theology* (Grand Rapids: Eerdmans, 1969), 384-86.
10. *Ibid.*, 387.
11. *Dialectic theology* is actually a broad term that can be applied to a great many theologians, beginning with the neo-orthodox era Ramm defines dialectic theology: "It did he believe in the direct sort of assertions about man and God made by the older orthodox theologians and the more recent religious liberals. It believed that the divine-human relationship was one of tension. It had an existential dimension. The only kind of logic adequate for the situation is the logic of dialectic, with its Yes and No, with its assertion and counter assertion. Thus a theological truth was not adequately met until it was formulated paradoxically by way of proposition and the counter proposition." (Bernard Ramm, *A Handbook of Contemporary Theology* [Grand Rapids Eerdmans, 1966], 35-36). Tillich applied the concept of dialectics to all of life, and thus his theology may be called dialectical theology Compare Vernon C. Grounds, "Pacesetters for the Radical Theologians of the Sixties and Seventies," in *Tensions in Contemporary Theology*, edited by Stanley N. Gundry and Alan F. Johnson (Chicago: Moody, 1978), 85-91.
12. William E. Hordern, *A Layman's Guide to Protestant Theology*, rev. ed. (London: Macmillan, 1968), 171.
13. Kenneth Hamilton, "Paul Tillich," in Philip Edgcumbe Hughes, ed., *Creative Minds in Contemporary Theology*, rev. ed. (Grand Rapids: Eerdmans, 1969), 455.
14. *Ibid.*
15. *Ibid.*, 458.
16. *Ibid.*
17. Harvie M. Conn, *Contemporary World Theology*, rev. ed. (Nutley, NJ.: Presbyterian and Reformed, 1974), 89.
18. John A.T. Robinson could also be categorized under "Worldly Christianity" with Bonhoeffer, or under "God-is-dead (Secular) Theology".
19. Harold B. Kuhn, "Secular Theology" in *Tensions in Contemporary Theology*, 175.
20. *Ibid.*
21. *Ibid.*, 176.
22. *Ibid.*, 177.
23. Henlee H. Barnette, *The New Theology and Morality* (Philadelphia: Westminster, 1967), 36.

Розділ 41. Радикальне богослов'я

1. For a summary explanation of the method of form criticism, see Stephen H. Travis, "Form Criticism," in I. Howard Marshall, ed., *New Testament Interpretation: Essays on Principles and Methods* (Grand Rapids: Eerdmans, 1977), 153-64.
2. Grant R. Osborne, *The Resurrection Narratives: A Redadional Study* (Grand Rapids: Baker, 1984), 26.
3. Harvie M. Conn, *Contemporary World Theology*, rev. ed. (Nutley, N.J.: Presbyterian & Reformed, 1974), 28.
4. Robert D. Knudsen, "Rudolf Bultmann," in Philip Edgcumbe Hughes, ed., *Creative Minds in Contemporary Theology*, rev. ed. (Grand Rapids: Eerdmans, 1969), 135.
5. Rudolf Bultmann, *Jesus Christ and Mythology* (New York: Scribner, 1958), 78-79.
6. Rudolf Bultmann, *Jesus and the Word* (New York: Scribner, 1958), 8.
7. David F. Wells, *The Search for Salvation* (Downers Grove, Ill.: InterVarsity, 1978), 103.
8. Dietrich Bonhoeffer, *Letters and Papers from Prison* (New York: Macmillan, 1972), 382.
9. Harold B. Kuhn, "Secular Theology," in *Tensions in Contemporary Theology*, edited by Stanley N. Gundry and Alan F. Johnson (Chicago: Moody, 1976), 173.
10. Vernon C. Grounds, "Radical Theologians of the Sixties and Seventies," in *Tensions in Contemporary Theology*, 72.
11. Harold B. Kuhn, "Secular Theology," in *Tensions in Contemporary Theology*, 161-62.
12. Henlee H. Barnette, *The New Theology and Morality* (Philadelphia: Westminster, 1967), 11.
13. Ibid.
14. Ibid., 15.
15. For this reason one could readily categorize Dietrich Bonhoeffer among the God-is-dead theologians. Bonhoeffer may not have intended the extreme conclusion to which those theologians arrived, but they nonetheless believed their ideas to be derivations of his system.
16. Kuhn, "Secular Theology," in *Tensions in Contemporary Theology*, 166.
17. Thomas Altizer and William Hamilton, *Radical Theology and the Death of God* (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1966), 33.
18. Ibid., 33-34.
19. Harold B. Kuhn, "Secular Theology," in *Tensions in Contemporary Theology*, 167.

20. Altizer and Hamilton, *Radical Theology and the Death of God*, 95.
21. See William E. Hordern, *A Layman's Guide to Protestant Theology*, rev. ed. (London: Macmillan, 1968), 240-41; and Stanley N. Gundry, "Death of God Theology," in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 302.
22. C. J. Curtis, *Contemporary Protestant Thought* (New York: Bruce, 1970), 65.
23. See the helpful discussion by Norman L. Geisler, "Process Theology," in *Tensions in Contemporary Theology*, 239-50.
24. *Ibid.*, 250.
25. D. W. Diehl, "Process Theology," in *Evangelical Dictionary of Theology*, 882.
26. See the summary of similarities and differences between Whitehead and Hartshorne in Geisler, "Process Theology," 250-57.
27. Alasdair I. C. Heron, *A Century of Protestant Theology* (Philadelphia: Westminster, 1980), 147.
28. Stanley T. Sutphin, *Options in Contemporary Theology* (Washington: U. Press of America, 1977), 79.
29. *Ibid.*, 89-90.
30. Geisler, "Process Theology," 258-60.
31. *Ibid.*, 271-74. See the rebuttal to Pike.
32. *Ibid.*, 206-64. Geisler summarizes in a helpful way.
33. *Ibid.*, 265-67.
34. *Ibid.*, 265.
35. Harvie M. Conn, *Contemporary World Theology*, rev. ed. (Nutley, N.J.: Presbyterian and Reformed, 1974), 85.

Розділ 42. Історичне богослов'я

1. See Bernard Rarnrn, *A Handbook of Contemporary Theology* (Grand Rapids: Eerd-mans, 1966), 55-56, for a concise discussion of the term. Another source is Van A. Harvey, *A Handbook of Theological Terms* (New York: Macmillan, 1964), 113-14.
2. Harvie M. Conn, *Contemporary World Theology*, rev. ed. (Nutley, N.J.: Presbyterian and Reformed, 1974), 40.
3. *Ibid.*, 41-42.
4. David H. Wallace, "Oscar Cullmann," in Philip Edgcumbe Hughes, ed., *Creative Minds in Contemporary Theology*, rev. ed. (Grand Rapids: Eerdmans, 1969), 169.
5. *Ibid.*
6. Carl F. H. Henry, *Frontiers in Modern Theology* (Chicago: Moody, 1965), 46.

7. Ibid., 51.
8. Oscar Cullmann, *The Christology of the New Testament*, rev. ed. (Philadelphia: Westminster, 1963).
9. Henry, *Frontiers in Modern Theology*, 51-52.
10. Ibid., 46.
11. David R Scaer, "Theology of Hope," in *Tensions in Contemporary Theology*, edited by Stanley N. Gundry and Alan F. Johnson (Chicago: Moody, 1976), 219.
12. Ibid.
13. Wolfhart Pannenberg, *Faith and Reality* (Philadelphia: Westminster, 1977), 68-77.
14. Conn, *Contemporary World Theology*, rev. ed., 70-72.
15. Henry, *Frontiers in Modern Theology*, 74.
16. Conn, *Contemporary World Theology*, rev. ed., 71.

Розділ 43. Соціалістичне богослов'я

1. David R Scaer, "Theology of Hope" in *Tensions in Contemporary Theology*, edited by Stanley N. Gundry and Alan F. Johnson (Chicago: Moody, 1976), 210.
2. For a summary of Moltmann's theology see Scaer, "Theology of Hope" 212-18; and Harvie M. Conn, *Contemporary World Theology* (Nutley, N.J.: Presbyterian and Reformed, 1973), 59-65.
3. Scaer, "Theology of Hope" in *Tensions in Contemporary Theology*, 212.
4. Ibid., 213.
5. Jurgen Moltmann, *The Experiment Hope* (Philadelphia: Fortress, 1975), 117.
6. Conn, *Contemporary World Theology*, 62.
7. S. M. Smith, "Hope, Theology of" in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 533.
8. For helpful summaries see D. D. Webster, "Liberation Theology" 635-38; and V. Cruz, "Black Theology" in *Evangelical Dictionary of Theology*, 158-61. Also see Harvie M. Conn, "Theologies of Liberation: An Overview" and "Theologies of Liberation: Toward a Common View" in *Tensions in Contemporary Theology*, expanded edition, 1979, 327-434.
9. Dean William Ferm, *Contemporary American Theologies* (New York: Seabury, 1981), 59.
10. James H. Cone, *A Black Theology of Liberation* (Philadelphia: Lippincott, 1970), 17-18.
11. Ibid., 18.

12. Ibid., 19.
13. Ibid., 19-20.
14. Ibid., 21.
15. Ferm, *Contemporary American Theologies*, 64.
16. Webster, "Liberation Theology" in *Evangelical Dictionary of Theology*, 635.
17. Gustavo Gutierrez, *A Theology of Liberation* (Maryknoll, N.Y.: Orbis, 1971), ix.
18. Ferm, *Contemporary American Theologies*, 68.
19. C. Peter Wagner, *Latin American Theology* (Grand Rapids: Eerdmans, 1970), 27-28.
20. Ibid., 28-30.
21. Juan Luis Segundo, *Liberation of Theology* (Maryknoll, N.Y.: Orbis, 1976), 94.
22. Harvie M. Conn, "Theologies of Liberation: An Overview" in *Tensions in Contemporary Theology*, 367.
23. Ibid.
24. Ibid., 364-66.
25. Ibid., 364-65.
26. Ibid., 365.
27. Ibid., 366.
28. Peter Wagner, *Latin American Theology*, 29.

Розділ 44. Католицьке богослов'я

1. See also the discussion "Catholic Theology," chapter 37.
2. Jay Dolan, *The American Catholic Experience* (Garden City, N.Y.: Image, 1985), 433. By the late seventies, church attendance was apparently on the increase once again.
3. Klaas Runia, *The Present Day Christological Debate* (Downers Grove, Ill.: InterVarsity, 1984), 59.
4. See the summary by W. Corduan, "Rahner, Karl," in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 906-7.
5. Ibid., 906.
6. Ibid. For another fine summary of Rahner's theology see Robert Kress, *A Rahner Handbook* (Atlanta Knox, 1982), 36-41.
7. Peter Toon, *The Development of Doctrine in the Church* (Grand Rapids Eerdmans, 1979), 96-99.
8. Runia, *Present Day Christological Debate*, 53-58.
9. For discussions of the *developments of Vatican II* in contemporary Roman Catholicism see F. S. Piggin, "Roman Catholicism," and C. T. McIntire,

“Vatican Council II,” in *Evangelical Dictionary of Theology*, 955-59, 1135-37, and David F. Wells, “Recent Roman Catholic Theology,” in *Tensions in Contemporary Theology* edited by Stanley N. Gundry and Alan F. Johnson (Chicago: Moody, 1979), 287-384. For discussions of the *documents of Vatican II*, see Walter M. Abbott, S. J., ed., *The Documents of Vatican II* (New York: Herder and Herder, 1966), and Thomas Bokenkotter, *Essential Catholicism* (Garden City, N.Y.: Image, 1986).

10. Quoted in Bokenkotter, *Essential Catholicism*, 32.
11. *Ibid.*
12. *Ibid.*, 100.
13. *Ibid.*, 133.
14. *Ibid.*, 133-34.
15. *Ibid.*, 161.
16. *Ibid.*, 168.
17. *Ibid.*, 232-33.
18. *Ibid.*, 245.
19. *Ibid.*
20. *Ibid.*, 250.
21. *Ibid.*, 256-57.
22. See the helpful summary in Dolan, *The American Catholic Experience*, 431-33.
23. See Wells, “Recent Roman Catholic Theology,” in *Tensions in Contemporary Theology*, 292ff.

Розділ 45. Консервативне богослов'я

1. Some have opted for the term *evangelical* over *fundamentalist* on two bases: the former is a biblical term, and the latter has a negative connotation. Compare J. I. Packer, *“Fundamentalism” and the Word of God* (London: InterVarsity, 1958).
2. R. V. Pierard, “Evangelicalism,” in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology* (Grand Rapids: Baker, 1984), 380.
3. George M. Marsden, “Fundamentalism,” in *New Dictionary of Theology*, edited by Sinclair B. Ferguson, David F. Wright, and J. I. Packer (Downers Grove, Ill.: InterVarsity, 1988), 266.
4. George M. Marsden, “From Fundamentalism to Evangelicalism: A Historical Analysis,” in *The Evangelicals: What They Believe, Who They Are, Where They Are Changing*, edited by David F. Wells and John D. Woodbridge (Nashville: Abingdon, 1975), 124-33.

5. Marsden, "Fundamentalism," in *New Dictionary of Theology*, 266-68. Bernard Ramm offers a rather harsh definition of fundamentalists: 1) As to attitude... A Fundamentalist is a person with orthodox convictions who defends them with an anti-intellectual, anti-scholarly, anti-cultural belligerency. 2) As to separation. The Fundamentalist asserts that the leadership of traditional denominations has fallen into the hands of men who are liberal or neo-orthodox in theological persuasion, and he must take a strong stand against such leadership. This stand demands severance from such denominations and affiliation with denominations that demand and obtain purity of doctrine... 3) As to Scripture... A Fundamentalist... equates revelation with the words of Scripture, and accepts the verbal inspiration and inerrancy of the Scriptures. Involved in this is also a repudiation of higher criticism of both the Old and New Testaments. Thus a Fundamentalist is a person who holds with obscurantism to the verbal inspiration and inerrancy of the Holy Scriptures. 4) As to eschatology... A Fundamentalist has been defined as one who is in essential agreement with Scofield's eschatology of dispensationalism and premillennialism. (Bernard Ramm, *A Handbook of Contemporary Theology* [Grand Rapids: Eerdmans, 1966], 53-54.
6. C. T. McIntire, "Fundamentalism," in Walter A. Elwell, ed., *Evangelical Dictionary of Theology*, 433. Compare Wells and Woodbridge, eds., *The Evangelicals*, 30; and Louis Gasper, *The Fundamentalist Movement 1930-1956* (Grand Rapids: Baker, 1963). Others have identified the five fundamentals as "an inerrant Bible, the Virgin Birth, the deity of Christ, the substitutionary Atonement, the physical Resurrection and the physical Second Coming." (Earle E. Cairns, *Christianity Through the Centuries* [Grand Rapids: Zondervan, 1954], 481).
7. The twelve booklets were later issued in four volumes and subsequently revised and reissued as *The Fundamentals For Today*, 2 vols., by Kregel Publications in 1958 under the editorship of Charles L. Feinberg.
8. Gasper, *The Fundamentalist Movement 1930-1956*, 16.
9. *Ibid.*, 17.
10. Quoted in Ronald H. Nash, *The New Evangelicalism* (Grand Rapids: Zondervan, 1963), 14.
11. Harvie M. Conn, *Contemporary World Theology*, rev. ed. (Nutley, N.J.: Presbyterian and Reformed, 1974), 126. See Carl F. H. Henry, *Evangelical Responsibility in Contemporary Theology* (Grand Rapids: Eerdmans, 1957), 32-47 for a summary of Henry's dissatisfaction.
12. Millard Erickson, *The New Evangelical Theology* (Westwood, N.J.: Revell, 1968) 32.
13. *Ibid.*, 33.
14. Nash, *The New Evangelicalism*, 91-93.
15. Richard Quebedeaux, *The Young Evangelicals* (New York: Harper, 1974), 37-38.

16. Bernard Ramm, *The Christian View of Science and Scripture* (Grand Rapids: Eerdmans, 1954), 204.
17. Edward John Carnell, *An Introduction to Christian Apologetics* (Grand Rapid: Eerdmans, 1948), 238.
18. Nash, *The New Evangelicalism*, 75-77.
19. *Ibid.*, 76.
20. See the helpful treatment by Charles C. Ryrie, *What You Should Know About Inerrancy* (Chicago: Moody, 1981).
21. Conn, *Contemporary World Theology*, 119-24.
22. George W. Dollar, *A History of Fundamentalism in America* (Greenville, S.C.: Bob Jones U., 1973), 194.
23. Compare George W. Dollar, *The Fight For Fundamentalism: American Fundamentalism, 1973-1983* (Sarasota, Fla.: George W. Dollar, 1983).
24. C. T. McIntire, "Fundamentalism," in *Evangelical Dictionary of Theology*, 435.
25. *Ibid.*

Релігійне видання

Пол Еннс
Підручник з богослов'я

Переклад з англійської

Виконавчий редактор:	Василь Новаковець
Перекладач:	Тарас Марчак
Літературний редактор:	Василь Босович
Богословський редактор:	Микола Романюк
Технічний редактор:	Тимофій Кондор
Верстка:	Світлана Фрунзе
Обкладинка:	Олександр Павліченко

Підписано до друку 24.05.2017

Наклад 1000 прим.

«Аспект», вул. Пушкінська, 19, Одеса, 65026

Віддруковано в друкарні «ТакіБук» згідно з оригінал-макетом,
м. Одеса, Україна, ФОП Карпенков О. І.

Свідоцтво ОД № 21 від 20.01.2003 р.

E-mail: takibook@i.ua

Тел. 067-486-20-34

www.takibook.od.ua

Printed in Ukraine